Tenasüp İlmi Açısından

Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk

Tenasüp İlmi Açısından

Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk

Dr. Faruk TUNCER

Tenasüp İlmi Açısından
KUR'ÂN SÛRELERİNDEKİ EŞSİZ AHENK

Editör
Dr. Ali BUDAK

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-605-5557-01-0

Yayın Numarası
90

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Temmuz 2010

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm
KONUNUN KUR'ÂN İLİMLERİ'NDEKİ YERİ

İkinci Bölüm
SÛRELERİN BAŞLANGIÇ VE SONLARI

TAKDİM

Prof. Dr. Suat YILDIRIM

Kur'ân-ı Kerim'in bu dünyadan olmadığının alametlerinden biri de onun te'lif tarzıdır. O, nazil olduğu sırada mevcut olan nazım, nesir, seci vb. edebi türlerden hiçbirine dahil edilemediği gibi İslam edebiyat ve medeniyetinin gelişmesinden sonra da ortaya çıkan kitaplara da benzememektedir. Zira herhangi bir bilim dalında eser yazan âlimler eserlerini, konu bütünlüğüne göre planlanan bölüm, fasıl, alt bölüm, mebhas ve paragraflara bölünmüş olarak telif ederler. Nitekim Kur'ândan kaynaklanarak kurulan akaid, fıkıh, usul-i fıkıh, usul-i tefsir, ahlâk, tasavvuf vb. ilimlere dair kitaplar bu esasa uygun olarak yazılmışlardır.

Fakat Kur'ân, konu esasına göre gitmeyip, çeşitli alanlara ait meseleleri, kendisine has bir metodla bir arada ele almıştır. Az sonra da değineceğimiz üzere bu, plansızlık zannedilecek bir dağınıklık olmayıp, beşer mantığını aşan, harika bir münasebetler dokusu sergileyen ilahi bir telif tarzıdır. Bilindiği gibi, Kur'ân, tümüyle bir kitap hâlinde toptan inmemiş, yirmi üç yıla yayılan vahiy müddeti boyunca necimler hâlinde gönderilmiştir. Bu gerçeği ifade için kullanılan necm (çoğulu: nücûm) kelimesinin hem taksit hem de gökyüzündeki yıldız anlamına gelmesi ne güzel bir tevafuktur! Kur'ân-ı Hakimin muhkem semasını bina eden bu necimler, parça parça, ceste ceste tulu' etmişlerdir. Her biri gelip Levh-i Mahfuz'daki yerlerine yerleşirken, zahiren çeşitli hadiseler ve vesilelerle gönderilmiştir. Mesela, en uzun sûre olan Bakara sûresi, on senelik zamana yayılan seksen kadar

necim hâlinde tamamlanmıştır. Vahiy emini olan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz de peşpeşe gelen âyetlerin hangi sûrenin, neresine gireceğini bilmiyordu. Vahyi getiren Cebrail'in (aleyhisselâm) işaretiyle öğreniyor, vahiy katibine de o kısma yerleştirmesini naklediyordu. Mesela bir parça iner inmez, falan sûrenin sonuna konulması emrediliyor, ondan sonraki vahiy, aynı sûrenin ortalarındaki falan âyetin arkasına konuyordu. Falan parça, belki senelerce önce inmiş bir sûrenin gösterilen yerine konuyordu. Âyetlerin, münferit vesilelerle, özel nüzul sebepleri ortamında inmeleriyle onların, nüzul sırasına uyması şart olmayan münasip siyaklarına yerleştirilmeleri arasında herhangi bir aykırılık söz konusu değildir. Böylece, bir taraftan zaman unsuru, yani tarihi ortam, diğer taraftan mekân unsuru ve edebi siyak göz önünde bulundurulmuş olmaktadır. Yine belirtelim ki, Hz. Peygamber'in de bu hususta en ufak bir dahli olmuyordu. Bu sürecin nasıl tamamlanacağı konusunda hiçbir fikir sahibi değildi. Kendisini tamamen vahyin akışına teslim etmişti. Fakat, falan sûrenin artık tamama erdiğine dair bir işaret alınca, katiplere bildiriyor, onlar da o sûrenin âyet gruplarının yazılmış olduğu ayrı ayrı malzemeleri bir araya getirerek nihai şeklini veriyorlardı. Bu, en önemli vahiy katibi sayılan Zeyd İbn Sabit'in (radıyallahu anh) bildirdiği üzere, Hz. Peygamber'in nezaretinde yapılan birinci metin cem'i olup,[1] artık nihai şeklini almış sûreleri iki kapak arasında Mushaf hâlinde toplama işi olan ikincisi Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh), daha ziyade imla ıslahı ve nüsha çoğaltmadan ibaret olan üçüncü cem ise Hz. Osman (radıyallahu anh) devirlerinde gerçekleştirilecektir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz'in vahyi kayd ettirme hususunda Kur'ân karşısındaki konumunu şöyle bir misal ile anlatmaya çalışabiliriz: Bir adam tasavvur edelim: Hiçbir yerleşim merkezinin, hiçbir yapının bulunmadığı ıssız bir vadide bulunduğu sırada o civardaki bir dağın tepesinde bir patlama gerçekleşmiş olsun. Tepeden vadiye doğru taşlar,

---

1 Zeyd (radıyallahu anh) şöyle demiştir: "Biz, Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in huzurunda Kur'ânı, birtakım parçalardan te'lif ediyorduk (topluyorduk)." Beyhaki (ö. 458/1065) bu hadis hakkında: "Kanaatimce bundan maksad, birkaç ayrı defada indirilen âyet gruplarını, Hz. Peygamberin nezaretinde sûreler halinde derlemektir" demiştir. Bu hadisi, el-Hakim, *el-Müstedrek* adlı eserinde Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olarak nakletmektedir (Bkz. Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'ân*, Kahire, 1957, I,237; Süyuti, *el-İtkan*, Kahire, 1951, I, 57).

mermer parçaları, demir, bakır, gümüş gibi maden parçaları, tomruklar yuvarlansın. Hiç bu şahıs bunlardan bir şehir kurmayı aklından geçirebilir mi? Zira nereden bilebilir; bu maddeler gelmeye devam edeceği gibi etmeye bilir de? Bu vaziyette değil bir şehir, basit bir ev inşa etmeye bile teşebbüs edemez. Farz edelim ki böyle bir maceraya girişti. Peki şimdi ne yapacak? Gelen maddeler herhangi bir sıra takip etmemektedir. Bazen temele konulacak büyük taşlar gelmeden, mesela balkona konulacak bir mermer, mutfağa yerleştirilecek bir parça gelmekte, maddeler mısır patlağı gibi belirsiz, irili ufaklı, rast gele renklerden çıkmaktadır. Bunları akıl ve tecrübesine göre yerleştirdiği takdirde, sonradan defalarca değişiklik yapma ihtiyacı ile karşı karşıya kalacaktır. Ölçme, biçme, kırma, yontma, doldurma, destek koyma, bozup tekrar düzenleme, yeniden sıvama, bu kaba işleri tamamladıktan sonra, dolap takımları, cila ve boya işlemleri gibi ince işlerle hayli zaman ve emek harcayarak meşgul olması gerekecektir. Bu süreç tamamlanmadan bu yapıların teslim edilebileceğini iddia eden bir tek insan bile çıkacağı düşünülebilir mi? Fakat o ne? Adam en sona kalan bir iki parçayı yerleştirip perdeyi açınca, harika bir şekilde muntazam bir şehrin arz-ı endam ettiğini görüyoruz. Öyle bir intizam ve sanatla yapılmış ki, tam yerli yerine konulmamış tek tuğla, tek parça bile görünmüyor. Bu işten anlayan mimar, mühendis, sanat ustaları tek eksik bulamıyorlar! İşte Kur'ân'ın te'lifi bu misale benzer.

Bir saraya benzeyen Kur'ân'ın bölmeleri arasındaki uyumu, armoniyi ortaya koyan uzmanlık alanı "tenasübü'l-ayat" ilmidir. Tek tek her bir âyetin cüzleri arasında, keza sûre içinde bir takım teşkil eden âyet grupları arasında, daha büyük halkaların birbiri arasında, sûrenin baş tarafı ile bu bölümleri, keza baş tarafı ile sonu, hatta sûrelerin birbiri arasında mevcut münasebetleri, bu bilim dalı gösterir. Bu ilmi disiplinin kurulması İslâm medeniyetinin ilk döneminde olmayıp daha sonraki asırlara kalmıştır. Bu hususu inceleme konusu yapan ilk ismin kim olduğunu bilmiyorum. Hicri dördüncü asırda Bağdad'da Ebû Bekr en-Neysaburi isimli zatın (ö. 324/935) bu özellik üzerinde durduğu bildirilmektedir. O, kendisine bir âyet okunduğunda "Niçin bu âyet, falan âyetin yanına konuldu? Bu sûreden sonra falan sûrenin getirilmesinin hikmeti ne olabilir?" diye sorar, bu konu üzerinde durmayan Bağdad

âlimlerini ayıplardı.[2] Altıncı asır ortalarında vefat eden Ebû Bekr İbnu'l-Arabi de (ö. 543/1148) bu işe ilgi duymuş, fakat insanların fazla rağbet göstermemeleri sebebiyle bu konuda özel mahiyette çalışma yapmadığını kendisi söylemiştir. O *Siracu'l-müridin* adlı kitabında şöyle yazar: "Âyetlerin, manaları uyumlu, lafızları yerli yerinde bir tek kelime gibi irtibatlı olduğunu bilmek, mühim bir ilimdir. Fakat bunu daha önce inceleyen bir âlimden başka kimse bilmiyorum. O da sadece Bakara sûresini bu yönden ele almıştı. Sonra Allah Teâlâ bu kapıyı bana açtı. Ama meraklı olan kimseleri göremeyince biz de bu kapıyı kapattık, Allah ile bizim aramızda sır olarak sakladık. Sonra da O'na geri verdik".[3] Bu mahareti sistematik olarak ilk defa, ondan az sonra gelen ve "Kur'ânın ifade güzelliklerinin ekserisi, tertib ve münasebetlere tevdi edilmiştir" diyen Fahreddin Razi (ö. 606/1209) olmuştur. Âyetler arasındaki münasebetleri bilmenin faydası, kelamın parçaları arasındaki irtibatı meydana çıkararak onların, taşları birbirine kenetlenmiş muhkem ve sağlam bir bina gibi olduğunu göstermektir. Kur'ân-ı Hakim'in bu özelliği, Endülüs'ün en büyük müfessiri İbn Atiye (ö. 546/ 1150) gibi büyük bir müfessire şöyle dedirtmiştir: "Kur'ân'da herhangi bir kelimeyi bulunduğu yerden çıkarsanız, sonra Arapların kelamının tamamını elden geçirseniz o kelimenin yerini tutacak bir söz bulamazsınız." Münasebet konusuna muasır müfessirlerin, dikkate değer derecede ihtimam gösterdikleri açıkça görülmektedir: M. İzzet Derveze, Meraği, M. Hamdi Yazır, Seyyid Kutub, *el-Vahdetu'l-Mevduiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim (Kur'ânda Konu Bütünlüğü)* yazarı Muhammed Mahmud Hicazi, *Tefhimu'l-Kur'ân* sahibi bunlardan bazılarıdır. Fakat konu ile özellikle ilgilenen müellifler Abdulmüteal es-Saıdi (*en-Nazmu'l-fenniyyu fi'l-Kur'ân* adlı eseri ile), Muhammed Draz (*en-Nebeu'l-azim* eseri ile), Ahmed Ebû Zeyd (*et-Tenasubu'l-beyani fi'l-Kur'ân*) ve Mustafa Müslim (*Menahicu't-tefsiri'l-mevdu'i* kitabı ile) zikre değer.

Fakat içtihadi her konuda olduğu gibi, tenasüp konusunda da farklı görüş beyan eden âlimler olagelmişlerdir. Tenasüp konusunda doktora tezi hazırlayıp konuyu ayrıntılı bir şekilde işleyen[4] Dr. F. Tuncer onlara da yer

---

2 Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 36; Subhi Salih, *Mebahis*, Beyrut, 1968, s.151.
3 Zerkeşi, aynı yer.
4 *Tenasüp İlmi Açısından Kur'ânın Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, İstanbul, Işık Yay., 2003.

verip mütalaalarını özetlemiştir. Onlara göre Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri arasında tenasüp aramak, tekellüf yani zorlanmadır. Bir yerde ve bir defada söylenen kelamın cüzleri arasında irtibatın aranması normaldir. Fakat Kur'ân böyle olmayıp çeşitli zamanlarda, farklı yerlerde, muhtelif hadiseler vesilesiyle gönderildiği için bir kelam sayılmaz, dolayısıyla âyetleri arasında tenasüp de aranmaz. İzzuddin İbn Abdisselam (ö. 660/1262), *Fethu'l-kadir* sahibi Şevkani (ö. 1250/1833), Muhammed Abdullah el-Gaznevi (ö. 1296/1878) az sayıda olan bu gruptaki âlimlerdendirler.[5] Fakat Veliyyüddin Mahmud el-Melevi'nin (ö. 774/1342) şu sözü, ümmetin genel kabulünü aksettirmektedir: "Âyetler zaman ve hadiseler itibariyle parça parça tenzil olarak indirilse de, hikmet-i ilahiye onların Mushaftaki tertib üzere olmasını dilemiş olup, Mushaf-ı Şerif, Levh-i Mahfuzdaki asla muvafık olmuştur." Binaenaleyh âyetler arasında tenasüp vardır ve birçok müfessirin gösterdikleri tarzda bunları anlamaya çalışmak da yapılması gereken bir iştir.

Kur'ânın en bariz sıfatı beliğ olmasıdır. Belagat, sözde veya yazıdaki ifade güzelliklerini gösteren bir ilimdir. Sözün güzelliği, muayyen bir maksada yönelip, sözdeki diğer bütün unsurların o maksadı anlatacak tarzda yerleştirilmesindedir. Belagat: "sözün, muktezay-ı hâle (durumun gereğine) uygun olmasıdır" şeklinde tarif edilmesi de bu anlamı ifade eder. İşte Kur'ân'ı böyle bir dikkatle inceleyenler Fahreddin Razi gibi şöyle derler: "Kur'ân'ın bütünü, adeta bir tek sûredir, hatta sanki bir tek âyettir." O, Kur'ân'daki bu insicamı zevk etmiş ve tefsirinde de başkalarına göstermeye çalışmıştır.[6] Ne var ki bu münasebetlerin, sıradan insanın kuru mantığının yalın kat şemalarına göre şekillenmesini beklemek, yerinde bir davranış olmaz. Zira Kur'ânın meseleleri makul olmakla beraber, akli değildir. Binaenaleyh bazen onda aklı aşan (akla aykırı olan değil, kaynağı akıl olmadığı için aklı aşan) taraflar da bulunur. Bundan ötürü birinin aklının fark edemediğini, anlayan bir başka kişi çıkabilir. Muayyen bir zamanda bütün yönleriyle görünmeyen bir ciheti, başka bir zamanda gören olur.

Kur'ân'ın inceliklerini büyük bir vukufla anlayan ve anlatan muasır

---

5 Faruk Tuncer, *a.g.e.*, birinci bölüm.

6 Zerkeşi, el-Burhan, aynı yer. Dr. M. Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet* (Marmara Üniv. Basılmamış doktora tezi, 1995)

âlimlerimizden B. Said Nursî, Kur'ân'ın âyetleri arasında bulunan tenasüp hakkında şöyle demiştir: "Kur'ân-ı Mucizü'l-Beyan'daki mükemmel ifade nizamı, kainat kitabındaki san'at intizamını, muntazam üsluplarıyla tefsir ettiği halde, manzum olmamasının bir sebebi de şudur: İlâhî hikmet dilemiştir ki Kur'ân âyetlerinin her bir necmi, vezin kaydı altına girmeksizin, ekseri âyetlere bir nevi merkez olsun ve kardeşi olsun ve aralarındaki manevi münasebetlere rabıta olması için, kendisinin etrafındaki o geniş daire içindeki âyetlerin her birine bir münasebet hattı bulunsun. Adeta, serbest her bir âyetin, ekser âyetlere bakan birer gözü, onlara müteveccih birer yüzü vardır. Kur'ânın içinde sanki binlerce Kur'ân bulunur ki, her bir meşrep sahibine birisini verir. Nasıl ki Yirmi Beşinci Söz'de beyan edildiği gibi, sûre-i İhlas içinde otuz altı sûre-i İhlâs mikdarınca her biri, çok kanatlı olan altı cümlenin terkibatından müteşekkil bir ilm-i tevhid hazinesi bulunur ve o cümleleri tazammun ediyor. Evet, nasıl ki semada olan intizamsız yıldızların, görünüşteki intizamsızlığı cihetiyle, her bir yıldız, kayıt altına girmeyip, her birisi, ekseri yıldızlara bir nevi merkez olarak, çevresindeki dairedeki her bir yıldıza –birer birer– varlıklar arasındaki gizli bağlara işaret olarak, birer münasebet hattı uzatıyor. Adeta her bir tek yıldızın, nücum-u âyet gibi bütün yıldızlara bakar birer gözü, onlara dönük birer yüzü vardır. İşte intizamsızlık içinde, o kemal derecedeki intizamı gör, ibret al!"[7]. Gerçekten burada da ifade edildiği gibi, berrak bir yaz gecesinde gökyüzüne bakan sıradan bir kimse yıldızların rastgele serpildiğini zannedebilir. Ama ancak astronomi bilginleri onların tam yerli yerinde olup başka şekilde olmaları halinde sistemin bozulacağını bilirler. Sathi bakanlar, âyetler arasındaki münasebetleri anlamakta bazen zorlanabilirler. Zira bu konu nasla kesin bir tarzda bildirilmeyip, şahsi gayretle anlaşılan içtihadi bir alandır. Bununla beraber, Zerkeşi'nin (ö. 791/1392) dediği gibi "münasebet, makul bir durumdur. Akla arz edildiği takdirde akıl onu kabul eder".[8]

B.S. Nursî'nin az önce atıfta bulunduğu İhlas sûresindeki nizamı nasıl açıkladığını da ondan nakl etmekte fayda vardır. Onun açıkladığı üzere, İhlas sûresinde altı cümle bulunup bunlardan üçü müsbet (olumlu) cüm-

---

7 B. Said Nursî, Sözler, İstanbul, 1958, s.144.

8 Bedrüddin Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire, 1957, I, 40.

ledir: "De ki: O, Allahtır. O birdir. O Sameddir". Diğer üçü ise menfidir (olumsuz): "Doğmadı, doğurulmadı ve hiçbir şey O'na denk olmadı". Bu cümleler, tevhidin altı mertebesini ispat, şirkin altı çeşidini de reddeder.. Her bir cümle ötekilere hem delil, hem de netice durumundadır.[9] Şöyle ki: "De ki Allah (gerçek İlah) odur. Zira O, Tektir. Zira O, Samed'dir.[10] Zira doğurmamştır ilh. Sonundan başlarsak: "Hiç kimse O'na denk olmadı. Zira O, doğurulmamıştır. Zira doğurmamıştır. Zira Samed'dir. Zira Tektir. Zira O, gerçek İlah (Allah)tır." Bir başka nizamda şöyle olur: "O, gerçek İlah (Allah)tır. Öyleyse Tektir. Öyleyse Samed'dir. Öyleyse doğurmamıştır. Öyleyse doğurulmamıştır. Öyleyse hiç kimse O'na denk olmamıştır." Böylece İhlas sûresinde, adeta otuz altı İhlas sûresi bulunur. Âyetler ve cümleler arasında birçok münasebet hatları ve kombinasyon imkanları vardır.

Âyetler ve sûreler arasındaki münasebet konusunda tabiiliğin miyarı, mevzular arasındaki benzerliktir.[11] Sözün sonu başı ile irtibatlı ve aynı konuda ise, makul ve makbul bir tenasüp var demektir. Muhtelif sebeplere ve birbiri ile ilgisiz meselelere dair ise, açık bir tenasüp olduğu söylenemez. Demek tenasüp özelliği vazıh olmakla beraber, bazen gizli de kalabilmektedir. Bu gizlilik, âyetlerden ziyade, sûreler arasında görülür. Zira konunun bir tek âyette bitmesi çok nadirdir*: te'kid* veya *tefsir*, *istisna* veya *hasr*, *itiraz* veya *tezyil* maksatlarından biri ile âyetler peş peşe gelir. Böylece münasebet ve bütünlük ortaya çıkar.

Âyetler arasındaki münasebeti yakalayabilmek için Kur'ân'ı okuyan, bazen edebi zevkini, bazen fitri mantığını hakem kılmalıdır. Böylece umumi veya hususi, zihni (sübjektif) veya nesnel (objektif), akli, hissi veya hayali birtakım irtibatlar kurabilir, isterse bu kelimelerin ıstılahi veya felsefi anlamlarını bilmesin. Âyetler arasındaki *telazüm*, birçok durumda sebep-sonuç münasebeti tarzında deveran eder. Şayet böyle bir gerektirme yoksa, bir şeyin iki ucunu, zıt tarafını göz önüne sermek söz konusu olabilir: azaptan sonra rahmetin, cehennemden sonra cennetin zikr edilmesi, aklı harekete geçirdikten sonra kalbe hitap, ahkamı bildirdikten sonra kalbi yumuşatan

9 B. Said Nursî, *a.g.e.*, (sadeleştirerek), s.388.

10 Samed:Kendisi kimseye muhtaç olmadığı halde, mahlukların ihtiyaçlarını gidermesi için Kendisine yöneldikleri zat demektir.

11 Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1968, s.152.

zühd ve mev'iza unsurlarını serd etmek de bu kabildendir. Âyet ve sûreler arasındaki tenasübü göstermek hususunda muhakkik müfessirler zorlamadan kaçınmışlar ve bunu yaptıkları ölçüde başarılı olup bu bahçenin en güzel meyvelerini devşirmişlerdir. Bu gibi çalışmalarıyla, yirmi üç yıl boyunca, çeşitli sebeplerle ve değişik şartlarda inen Kur'ânın, bütün sûrelerindeki bütün âyetlerin tam yerlerini bulduklarını tesbit etmişlerdir. Bu durum o derece mevcuttur ki birçok yerde insicam, bir nüzul sebebinin bulunup bulunmadığını araştırmayı hatıra bile getirmez. İfade sanatındaki insicam, konunun tarihi ortamını bilmeye ihtiyaç bırakmaz ve inci gibi dizilmiş âyetleriyle 114 sûre, 114 kolye hâlinde zamanın boynunu süsler.[12]

Dr. Faruk Tuncer, *Tenasüp İlmi Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk* adlı eserinde; âyetlerde, konu bütünlüğü itibariyle küçük bir grup oluşturan sûre bölümlerinde, ve sûrelerde görünen tenasübü anlatmaya büyük bir gayret sarf etmiştir. Kitabın aslının, onun doktora çalışması olması, akademik bilimsel araştırma metodlarını kullanmaya, özel bir ihtimam göstermeye sevk etmiştir. Bu konuda müstakil olarak yazılan eserler, Arapçada bile yok denecek kadar azdır. F. Tuncer onların hemen hepsine atıfta bulunmuş, onları değerlendirmesine almıştır. Fakat kendisinin özellikle üzerinde durmaya çalışıp araştırdığı konu, sûrelerin baş tarafları ile sonları arasındaki tenasüp ve irtibattır. Kur'ân-ı Kerim'in bu özelliğine, yani sûrelerin baş taraflarıyla sonları arasındaki irtibat vecihlerine ilk temas eden müfessirlerin başında *el-Keşşaf* Zemahşeri (ö. 538/1143) gelmektedir. Daha sonra Ebû Ca'fer el-Ğırnati (ö. 708/1303), *Ğaraibu'l-Kur'ân* sahibi Neysaburi (ö. 728/1327), *el-Bahru'l-muhit* sahibi Ebû Hayan (ö.745/1344), Ebu's-Suud (ö. 982/1574), Alusi (ö. 1270/1854), B. Said Nursî (ö. 1380/1960) bu konuya değinen müfessirlerden ilk hatıra gelenlerdir. Fakat bu hususta yazılan müstakil eser olarak yalnız bir eser bulunabildiğini, Sn. F. Tuncer'den öğreniyoruz. Bu kitap da Celaüddin Süyuti'nin (ö. 911/1505) *Merasıdu'l-metali fi tenasübi'l-mekatı' ve'l-metali*[13] adlı eseri olup, mevcut sadece iki yazma nüshası da İstanbul'da Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır.

---

12 A.g.e., s.157.

13 Bu kitap, metin ve tercümesi birlikte olarak yayınlanmıştır: Dr. Süleyman Mollaibrahimoğlu, İstanbul, 1994.

C. Süyuti'nin, bundan başka sûreler arasındaki tenasübe dair yazdığı müstakil bir kitap daha mevcut olup adı *Tenasuku'd-durer fi tenasuki's-suver'dir.* Bu kitap matbudur.[14]

Bunları zikr ettikten sonra Kur'ândaki tenasüp konusunda zirvede olan eseri, hepsinin sonunda bildirmek gerekir. O da Burhanuddin İbn Omer el-Bikai'nin (ö. 885/1480) *Nazmu'd-durer fi tenasübi'l-ay ve's-suver* adlı eseridir. Bu eser de birkaç defa basılmıştır.[15] Bika'i bu eserini yirmi iki yılda tamamlamıştır. Üzerinde doktora tezi hazırlamış olan Dr. Necati Kara'nın[16] dediği gibi, bu alanda müstakil, tek ve en hacimli tefsirdir.

Dr. F. Tuncer, şimdiye kadar işaret ettiğim alimlerin çalışmalarına, ayrıca kendi gayretlerine dayanarak, Kur'ândaki tenasübün hemen bütün nevilerini ele almıştır. Bunlardan en az değinilen, sûrelerin baş tarafları ile sonları arasındaki irtibat vecihlerine tahsis etse ve bütün sûreleri tek tek ele alsaydı belki daha spesifik, daha derinlemesine bir çalışma olurdu. Fakat anlaşılan, tenasübü başlıca nevileriyle ele alan kapsamlı bir çalışmayı daha uygun buldu. Bunun da geçerli bir gerekçe sayılabileceğini kabul etmek gerekir.

Yazar Giriş'te Kur'ân ilimleri arasında Tenasüb ilminin tarifi, çeşitleri, önemi, bölümleri hakkında bilgi vermiştir. Birinci bölümde bu bilim dalının, Kur'ân ilimleri içindeki yeri, bu sahanın âlimlerinin konuya bakışları, benimseyenlerin ve muhalif olanların görüşleri ve bu bilim dalının i'caz-ı Kur'ân ile alakası gibi meseleleri incelemiştir. İkinci bölümde sûrelerin başlangıçları, Üçüncü bölümde ise sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki bütünlük üzerinde durmuştur.

Bildiğim kadarıyla bu bilim dalında Türkçede yapılan ilk doktora tezi, bu çalışma olmaktadır. Şu vakte kadar da başka müstakil bir çalışma olduğunu duymadım. Yazar, ihtisas çalışması olan bu kitabını yayınlarken, Kur'ân ilimlerine ilgi duyan geniş okuyucu kitlesinin yararlanmasını kolaylaştırmak için, ilmi ıstılahları azaltmaya çalıştığını belirtmektedir. Ama bellidir ki bu, ancak nisbi ölçüde gerçekleştirilebilecek bir iştir. Esasen

---

14 Abdulkadir Ata tahkik (ed. cr.) etmiş, Beyrut'da yayınlanmıştır.

15 Hindistanda Haydarabad'da 1969-1984'de 18 cilt olarak ve Kahire, 1992.

16 *Bikai ve Tefsirindeki Metodu*, Atatürk Üniv. İlahiyat Fak., 1982 (Tez daha sonra yayınlanmıştır: YYÜ İF yay., Van, 1995).

daha fazlası da matlup değildir. Çünkü ihtisasın da hakkını korumak gerekir. Yazar, ele aldığı konularla ilgili, az da olsa fikir beyan eden, gerek klasik, gerek çağdaş kaynaklardan oluşan zengin bir literatüre başvurarak konuları ayrıntılı şekilde incelemeye gayret etmiştir. Fakat, yukarıda da ifade ettiğim gibi, tenasüpleri tesbit zevk işidir, şahsi ve içtihadidir. Kur'ân, manaları ve işaretleri bitmeyen bir hazinedir. Beşerin eserleri gibi olsaydı, her yönü ile anlaşılmış olur, onların ömürleri gibi tükenmiş olurdu. Fakat fani değil, Baki bir zatın sözü olduğu, mahdut beşer ilmine ait olmayıp, Allahın bütün zamanları kaplayan mutlak ilminden geldiği ve fanilerin eserleri tarzında telif edilmediğinden, Cenâb-ı Allah, kitabını kıyamete kadar gelecek bütün nesillere gönderdiğinden, adeta kristal avize durumunda olan Kur'ân, karşısında bulunanların konumlarına göre farklı pırıltılar, renkler vermeye devam etmekte, dikkatle okuyan herkes onda daha öncekilerin bulamadıkları nüanslar fark edebilmektedir. Kur'ân-ı Hakim'in başka alanları için doğru olan bu tesbit, tenasüp bilim dalı için de geçerlidir. İşte bu itibarla, Kur'ânın muayyen bir yönünü incelemek, ona belli bir açıdan bakmaya çalışmaktır. Kur'ân nurdur, ruhtur, zaman üstüdür. Onun tükenmez ilmini ve dinamizmini fani zihinlere sığdırmak mümkün değildir. Doğrusu, Kur'ânı olduğu gibi anlatmaya çalışma, bu nuru avucunda tutma teşebbüsüne benzer. Dr. F. Tuncer'in kitabı da bu genel hükmün dışında değildir. Bu çalışmasında, ileride kendisi de, "şöyle yapmak daha iyi olurdu" diyeceği yerler bulacak, onu zamanla daha da olgunlaştıracaktır. Daha başka araştırıcılar, daha değişik tecellilere mazhar olacak, başka pırıltılar ve renkler yansıtacaklardır. Bunlar temenniye şayan olmakla birlikte şu kesindir ki, hakkında Türkçede müstakil kitabın pek bulunmadığı bu alanda okuyucular bu kitapta öğrenecekleri çok şey bulacak, Kur'ân aleminden önlerinde yeni ufukların açıldığını göreceklerdir. İnsan yararlanacağı yönlere bakıp ortaya konulan gayreti takdir ederek eksik taraflar aramamalıdır. Zira hiçbir kitap, temennilerin tamamını tatmin etme iddiasında değildir. Kanaatimi böylece arz ederek, gerek kitabı telif eden Dr. Faruk Tuncer'i, gerek danışmanlığını yapan Prof. Dr. İsmail Karaçam'ı tebrik eder, Kitabullahın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkak olan bu çalışmalarının meşkur olmasını niyaz ederim.

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim Allah tarafından indirildiğinde şüphe olmayan yüce bir kitabdır. O'nun her yönü mucizedir. Bunun içindir ki, insanlığın dünya ve ahiret saadetini temin için gönderilen bu ilahi kitab, dost düşman kendisini okuyan herkesi hayran bırakmıştır. Lafızlarındaki derinlik ve engin mana, muhtevasındaki zenginlik bu hayranlığın başlıca amillerinden olmuştur.

Kur'ân-ı Kerim 23 senelik bir zaman diliminde farklı şartlarda değişik olaylara göre ve çeşitli sorulara cevap olarak parça parça indirilmiştir. Buna rağmen o'nun âyetleri arasında güçlü bir tertip vardır. Bu tertipte, Kur'ân-ı Kerim'in muhteşem kontekstine uymayan, konulduğu yere oturmayan yada eğreti duran hiçbir âyet yoktur.

Hangi kitap vardır ki bu kadar uzun bir zaman diliminde telif edilsin de sûre başları ve sûre sonları bir ahenk ve uyum içinde seyretsin. Sûrelerin başlangıçları ile sonları arasındaki bu münasebet Kur'ân'ın i'caz'ını başka bir şeye ihtiyaç olmadan tek başına göstermeye kafidir. Bu çalışmayla Kur'ân'ın eşsiz i'caz yönlerinden birini ortaya koymaya gayret ettik. Kur'ân-ı Kerim'in bütün olarak değil, o'nun belli bir bölümü ile dahi hiçbir kitab'a benzemediğini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken meseleyi Kur'ân bütünlüğü içerisinde ele aldık.

Bu muhteşem nazım içinde yerinden kopabilecek bir tek kelime dahi bulunmamaktadır. Medeni bir âyet Mekki bir sûrede olabiliyor, veya bir âyetle ondan sonra gelen âyet arasındaki nüzul tarihi birkaç sene olabiliyor. Ancak nazımda ki bu bütünlük bozulmuyor. Acaba hangi insan aklı;

tertibde, uyumda ve düzenlemede bu özeni ve gücü gösterebilir de, fesehat, belağat ve uyumda zirveye çıkabilir?

İnsanların benzerini getirmekten aciz kaldıkları Kur'ân-ı Kerim'in i'cazı yönü İ'cazü'l-Kur'ân ilmi ile ortaya konulmaktadır. İ'cazü'l-Kur'ân o'nun eşsiz ve benzersiz bir kitab olduğunu bütün yönleri ile gözler önüne sermektedir. Kur'ân-ı Kerim farklı zaman dilimlerinde, parça parça indirilmesinde dikkat çekici özelliklere sahiptir. İnmeye başlamasıyla nüzul sürecinin tamamlanması arasındaki uzun zaman dilimi o'nun sûrelerindeki insicam ve vahdete halel getirmemiş ve bozmamıştır. Bu yönüyle, Kur'ân-ı Kerim'in te'lifi'nin tevkifi olması ittifak edilen konuların başında gelmiştir.

Kur'ân'ın eşsizliğini göstermesi bakımından, Mukatta'a harfleri ile başlayan sûreler büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu harfler ile başlayan 29 sûrenin hemen hemen hepsinde "*İşte bu kitap*" ifadesi'nin geçmesi dikkat çekici bir husustur. Ayrıca Kur'ân'ın meydan okumasını gösteren *tehaddi âyetleri* de büyük çoğunlukla bu sûrelerde geçmektedir. Mukatta'a harfleri ile başlayan ve başka bir kitaba benzememesi yönü ile Kur'ân'ın meydan okumasını gösteren âyetlerden birkaçına bakalım:

"*Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer sûre meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz. Bunu yapamazsanız –ki hiçbir zaman yapamayacaksınız– çırası insanlarla taşlar olan ve kafirler için hazırlanmış o ateşten sakının.*" (Bakara, 2/23-24)

"*Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurmuş' mu diyorlar? De ki: 'İddianızda tutarlı iseniz, haydi belağatta onunkine benzer on sûre getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın.*" (Hud, 11/13)

"*Yoksa 'Onu kendisi uydurmuş'mu diyorlar? De ki: 'Öyleyse, iddianızda tutarlı iseniz haydi onunkine benzer bir sûre ortaya koyun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın.*" (Yunus, 10/38)

Kur'ân-ı Kerim'in telifinin mu'cizeliği de, en az onun dil ve üslub yönü kadar önemli bir durum arzeder. Bu sebeple, müfessirler bu konu-

yu dirayet tefsirinin alanı içinde değerlendirmişlerdir. Kur'ân'ın telifinin mucizeliği Kur'ân ilimleri literatürüne "*Tenasübü'l-Ây ve's-Suver*" olarak geçmiştir. Dirayet tefsiri alanında eser veren müfessirler âyetler ve sûreler arasındaki münasebet konusuna hemen hemen nüzul sebepleri kadar önem vermişlerdir. Çünkü bu ilim dalı Kur'ân-ı Kerim'in bütünlüğünü gösteren ve isbat etmeye yarayan önemli bir sahadır.

Bununla beraber hemen ifade edelim ki, bu konudaki gerek kaynak eksikliği, gerekse tefsir usulü açısından yaşanan bir kısım metodolojik sorunlar nedeniyle bu çalışmanın kendine has bir metodu olmuştur ki birazdan bahsedeceğiz. Ancak bu çalışmada kullandığımız kaynaklara kısaca işaret etmek istiyoruz. Özellikle müfessir Suyuti'nin müstakil olarak ele aldığı "*Marasıdü'l-Metali fi Tenasübi'l-Makatı' ve'l-Metali*" eseri ile, bu konunun teori bazında ortaya konmasını sağlayan Bika'i'nin tefsiri "*Nazmu'd-Dürer*" önemli ölçüde istifade ettiğimiz kaynaklardır. Kur'ân tefsirindeki mümtaz yeri ile Fahreddin er-Razi, Zemahşeri, Ebu's-Suud ve meşhur adı ile Alusi önemli müracaat kaynaklarımızdan bir kaçıdır. Ayrıca "Konulu Tefsir"in son bir iki asırda aldığı mesafe nedeniyle muasır çalışmalardan çok yararlandığımızı belirtmeliyiz. Özellikle bunlar arasında Seyyid Kutub, Ebu'l-A'la Mevdudi, Said Havva, Muhammed Hicazi, Muhammed Draz ve Abdülmüteal es-Saidi, İzzet Derveze, Rıfat Fevzi ve Mustafa Müslim'i zikretmeliyiz.

Bu çalışmayı yaparken eski-yeni bu konuda söylenmiş en küçük malzemeyi değerlendirmede bile büyük bir dikkat ve titizlik gösterdiğimizi belirtmeliyiz. Konunun alan genişliği nedeniyle hayli sıkıntı çektiğimizi de itiraf etmeliyiz. Özellikle tenasüb konusu; akla dayandığından ve içtihadi bir mesele olduğundan, bu konuda daha çok Bika'i'den, bazende muasır müellif ve müfessirlerde istifade yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmada müfessir Bika'i'nin geliştirdiği ve usul olarak ortaya koyduğu "*Her sûrenin bir hedefi vardır. Sûrenin başı ve sonu o hedefe yönelir.*" tesbiti metod olarak ayrı bir öneme sahiptir. Bu tesbiti ortaya koyan *Bika'i'nin* tefsirinde bunu fazlasıyla uyguladığı görülür. Bu tesbit doğrultusunda, bütün Kur'ân sûrelerini üçlü bir ayırıma tabi tuttuk. Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde görülebileceği gibi; her sûrenin

belli bir maksat ya da hedefi istikametinde, sûrelerin baş tarafları ile sonlarının şekillendiği görülecektir. Mesela hidayetin anlatıldığı Mü'minun sûresini bu istikamette değerlendirdiğimizde oldukça dikkat çekici tesbitler karşımıza çıktı. Bu durumu Arapça bilen-bilmeyen herkes açık bir biçimde görebilir. Mü'minun sûresine bakıldığında, sûrenin baş tarafında "*Mü'minlerin kurtuluşa erecekleri*" ifade edilmiş, sûrenin sonunda ise "*Kafirlerin kurtulamayacakları*" dile getirilmiştir. Söz konusu bu metodoloji bütün Kur'ân sûrelerine uygulanmaya çalışılmıştır.

Sûreleri müstakil olarak ele aldığımızda, onların en belirleyici özelliği şüphesiz sûrelerin Mekki ya da Medeni oluşlarıdır. Ancak hemen ifade edilmeli ki, bu ayırım tek başına yeterli gelmemektedir. Bu nedenle bir başka alan çalışması daha yapmak gerekiyordu. Müstakil bir sûreyi ele alırken onu tanıtan yegane işaret, Mekkilik ve Medenilik konusu olduğuna göre; biz de bu konuyu kendi açımızdan yeniden değerlendirdik. Mekki ve Medeni olma gibi elimizde mevcut olan en ayırt edici bu iki özellik üzerinde biraz fazla durulmuştur. Bu iki ana dönemi daha dar dönemlere ayırarak, bu devrelerde gelen sûrelerin genel karakter ve yapısı ayrıca ortaya konulmuştur. Mekki ve Medenilik olgusunu özellikle "*Kur'ân'ın nüzul süreci*" ile irtibatlandırma yönüne de gidilmiştir. Dolayısıyla bu alan çalışması konunun daha rahat işlenmesine bir zemin oluşturmuştur.

Hülasa bu çalışmayla Kur'ân'ın eşsiz i'caz yönlerinden birini ortaya koymaya gayret ettik. Kur'ân-ı Kerim'i bütün olarak değil, o'nun belli bir bölümü ile dahi hiçbir kitab'a benzemediğini ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken meseleyi Kur'ân bütünlüğü içerisinde ele aldık.

Çok uzun bir süre, üzerinde emek verilen bu çalışmanın kendine has bir dokusunun ve orijinal yönlerinin bulunduğunu söylemek fahr olmasa gerek. Allah'ın kitabı üzerinde düşünen ve bilgi sahibi olmak isteyen daha geniş bir okuyucu kitlesi için akademik dilden mümkün mertebe arındırılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında hoca-talebe ilişkisinin yanısıra şefkatli tutum ve davranışları ile yakın ilgi ve alakasını gördüğüm değerli hocam **Prof. Dr. İsmail Karaçam** başta olmak üzere, bu konuyu incelemeye beni yönlendiren ve başlangıç safhasında tez danışmanlığımı yürüten

Prof. Dr. Suat Yıldırım'a teşekkürlerimi sunmak isterim. Tamamlanması ve neşri yaklaşık on yıl gibi uzun bir süreyi bulan bu çalışma, yazarın hayatında ayrı bir yere sahiptir. Bu kitabı, zor ve çetin dönemde sıkıntılara birlikte göğüs gerdiğim, hayat arkadaşım ve değerli eşim **Dr. Pınar Tuncer** ile oğlum **Adil Umut**'a ithaf ediyorum.

Her an yenilenen ve asırlar geçse de hep taze ve canlı kalan mukaddes kitabın mucizeliğinin anlaşılmasına katkıda bulunması dileği ile...

GİRİŞ
MÜNASEBATÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

A – MÜNASEBATÜ'L-KUR'ÂN NE DEMEKTİR?

1. Genel Tanım

Tenasübün lügat ve ıstılahi manasını vermeden önce, genel tanım üzerinde kısa bir giriş yapmak yerinde olacaktır. Tenasüb ilmi denince her ne kadar Kur'ân ilimlerinden biri akla gelirse de konunun anlam çerçevesi daha geniş ve şumullüdür. Genelde *Münasebatü'l-Kur'ân* denince akla ilk gelen âyetlerin kendi içindeki ahenk ve ilişkileridir. Dolayısıyla *Tenasüb* daha genel bir tanım olurken *Münasebatü'l-Kur'ân* âyetler arasındaki münasebet konusunu ele alır.

Tenasüb ya da münasebat ilmi'nin, *Münasebatü'l-Kur'ân'a* göre daha umumi olduğu söylenebilir. Tenasüb ilmi; kelime ve cümlelerin yan yana dizilişindeki münasebeti gösterirken, *Münasebatü'l-Kur'ân* ilminin konusu sadece âyetler ve sûreler arasındaki irtibat ve insicamın tesbit edilmesi olarak kabul edilmiştir. Buna göre Tenasüb ya da Münasebet İlmi, *Münasebatü'l-Kur'ân* ilminden daha geniş ve şumüllüdür. Müfessir **Burhaneddin b. Ömer el-Bika'i** (885/1480) tefsiri "***Nazmu'd-Dürer Fi***

Tenasübi'l-Ayi ve's-Suver" isimli eserinde konuyla ilgili olarak Tenasüb ilmi ve *Münasebatü'l-Kur'ân'ın* ayrı ayrı tarifini yapmış, birini diğerinden ayıran farklı özelliklerini sıralamıştır: "Tenasüb İlmi, (Münasebatü'l-Kur'ân'dan daha umumi olarak) kelimelerin tertibindeki (birbiri ardına dizilişindeki) hikmeti bildiren ilimdir. Konusu, tertibi açısından münasebeti bilinmek istenen şeyin cüzleridir."[1]

Bika'i bu ilmin değer ve önemini belirtirken; nahiv ilminde beyan'ın yeri ne ise tefsir ilminde de tenasübün ifade ettiği mananın aynı olduğu görüşünü belirtir: "*Münasebatü'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in âyet ve sûrelerinin tertibindeki hikmeti anlatan bir ilimdir. Bu ilim, manaların duruma uygunluğunu tahkik eden belağatın gayesidir. Zira kelamın güzelliklerinin anlaşılması sûrenin maksudunun bilinmesine bağlıdır. Belağattan istenen de budur. Bu da Kur'ân-ı Kerim'in bütün cümlelerinin maksadının bilinmesini ifade eder. İşte bu sebeble bu ilim, çok büyük bir değer taşımaktadır.*"[2] **Elmalılı M. Hamdi Yazır** (1942) da, tefsirinde konunun önemine dikkat çekerken, "Münasebet" başlığı altında şunları söyler; "*Kur'ân'da sûreler, ekser sûrelerde kıssalar, kıssalarda âyetler, âyetlerde kelimeler, kelimelerde harfler ve bütün bunlar arasında açık yada gizli, lafzi veya manevi bir çok yönden yan bir uyum ve bir nizam-ı beliğ vardır.*"[3]

Bu açıdan bakıldığında *Tenasüb ilmi* değer ve kıymetini *Münasebatü'l-Kur'ân* ilminden almaktadır. Çünkü bu ilim, Kur'ân âyetlerinin terkib ve tertib bakımından i'cazını ortaya çıkarır. Bu genel çerçeveyi ortaya koyduktan sonra hemen belirtelim ki, biz konuyu ele alırken zaman zaman bu tabirlerden birini diğerinin yerine kullanma yoluna gideceğiz. Yani *Tenasüb* derken *Münasebat'ül-Kur'ân'ı* kasdetmiş olacağız. Ya da tam tersi *Münasebat'ül-Kur'ân derken Tenasüb*'ü kasdedeceğiz.

---

1 Bika'i, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenasübi'l-Ayi ve's-Suver*, Kahire, 1413/1992, I,5; Ayrıca bk., *Masa'idu'n-Nazar li'l-İşraf ala Makasidi's-Suver*, (Thk. Muhammed Ahmed Haseneyn), I, 34

2 Bika'i, *Nazmu'd-Durer*, I, 6; Bika'i, *Masa'idu'n-Nazar*, II, 24

3 Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1979, I, 50

2. Tenasübün Lügat Manası

Tenasüb, lügatte yakınlık ve benzerlik anlamlarında kullanılır.[4] "فُلاَنٌ يُنَاسِبُ فُلاَناً" denildiği zaman "*falanca falana yakın oldu ve benzedi*" anlamı kasdedilmiş olur. ***Tenasüb,*** Arabça "*neseb*" ve "*nisbet*" kökünden tefa'ul; "***Münasebet***"de, yine aynı kökün müfa'ale babından türetilmiş birer mastardır.[5] Tenasüb ve münasebet masdarlarının türetildiği neseb kelimesi, lügat manası itibariyle "soy, yakınlık, akrabalık" anlamını taşır.[6] Bu açıklamalardan neseb kelimesinin *aidiyet* manası taşıdığı anlaşılmaktadır. ***Münasebet*** mastarının türetildiği "ne-se-be" fiili; "*Ona nisbetinde ortak oldu, yani aynı nesebden geldi*" demektir.[7] Aynı soydan gelen insanların maddi ve manevi bir çok şeyleri ortaktır veya birbirine çok benzemektedir. Mesela, dilleri, renkleri, gelenek, görenek ve değer yargıları, çoğu zaman dinleri de ortaktır. Fiziki özellikleri bakımından de birbirlerine çok benzemektedirler.

3. Tenasübün Istılahi Manası

Kelam'da münasebet denince, birbirini takib eden kelime ve cümlelerin arasında mana itibariyle makul bir irtibat ve alakanın bulunması akla gelir. Bu irtibat ve alaka nedeniyledir ki söze nasıl başlanmışsa sonunun da ona uygun bitmesi gerekmektedir.[8] Bunun içindir ki *tenasüble* ilgili olarak **İbn Ebi'l-Isbı** (654/1256) şöyle der. "*Mütekellimin başlamış olduğu sözü mana olarak yine ona uygun bir sözle tamamlamasıdır.*"[9] Diğer yan-

---

[4] İbn Zübeyir, Ebû Cafer Ahmet b. İbrahim el-Gırnati, *el-Burhan Fi Tertibi Suveri'l-Kur'ân*, (Tahk. Muhammed Şabani), 1410/1990, s. 71; Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1391/1971, I, 35; Zebidi, Muhibbüddin Ebu'l Feyz Seyyid Muhammed Murtaza, *Ta'cü'l-Arus*, Mısır, 1306/1888,1/483; İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaleddin Muhammed, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1410/1990, 1,755; Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1398/1978, II, 139

[5] Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, Mehmet Faik, "*Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*", MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1995, s. 5

[6] İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 1,755

[7] İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 756

[8] Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 35; Suyuti, *el-İtkan*, II, 139;

[9] İbn Ebi'l-İsbı', el-Mısri, *Bediu'l-Kur'ân*, Süleymaniye ktp., Esat Efendi, Nr. 2961/2, vr.54 b

dan **Bedreddin Zerkeşi** (794/1397), *tenasübün* akli bir mesele olduğunu ifade ederken; "*Münasebat, akılla ilgili bir şeydir. Akla arzedildiği zaman akıl onu kabul eder.*"[10] demek sûretiyle akıl ve muhakemenin önemine dikkat çekmiştir.

4. Siyak ve Sibak Terimlerinin Anlamı

Tenasüb ilmi ile yakın irtibatı olması bakımından bu iki terimin bilinmesi gerekmektedir. Her ne kadar bu lafızlar *tenasüb* ile eş anlamlı olarak kullanılıyorsa da[11] siyak-sibak ifadelerini de, münasebeti oluşturan iki temel unsur olarak görmek mümkündür. Bunun için bu iki lafzın anlamlarına kısaca bakmak yararlı olacaktır:

Siyak lügatte, *deveyi veya herhangi bir şeyi sürdü, gönderdi, verdi, saldı, sevketti*[12], *kadına mihrini verdi, tevdi etti*[13] manalarına gelir. Kişinin *sekerat-ı mevt haline düşmesi* ve *ruhun çekilip alınması* anlamlarına da gelir.[14] Istılahi manası ise, "*İfade şekli ve tarzı, sözün gelişi, üslubu*" demektir.[15] ***Sibak*** ise; *Yarışta, savaşta, İslam'a girmede vs. her şeyin ilk öncüsü olmak, bir şeyin geçmişi, üst tarafı, başlangıcı, bağ, bağlantı*" manalarına gelmektedir.[16] ***Siyak ve Sibak*** bir terim olarak beraber kullanıldığında ise; "*Sözde baş ve son uygunluğu, tutarlılığı; sözün gelişi ve sözün başıyla sonundaki ifadeden hasıl olan mana*" diye tarif edilmektedir.[17]

B- MÜNASEBATÜ'L-KUR'ÂN İLMİNİN ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerim âyetleri çeşitli zamanlarda ve muhtelif sebeplere binaen nazil olmalarına rağmen aralarında çok sağlam bir irtibat vardır. Öyle

---

10 Zerkeşi, *Burhan*, I, 40.

11 Doğan, D. Mehmed, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İst. 1988, s. 706

12 İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed İbnu'l-Hasen, *Cemheretü'l-Lüğa*, Bağdat, 1345, III, 43

13 Asım Efendi, *Kamusu Okyanus Tercümesi*, İstanbul, 1304, III, 897

14 İbn Manzur,*a.g.e.*, Siyak Mad.

15 Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*; (nşr: Aydın Sami Güneyçal), Ankara, 1993, s. 959; Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1317, s. 754

16 İbn Manzur, *a.g.e.*, Sibak Mad.; Sami, *a.g.e.*, s. 704

17 Sami, *a.g.e.*, s. 704; Develioğlu, *a.g.e.*, s. 959; Doğan, *a.g.e.*, s. 706; Türkçü Sözlük, Heyet, T.D.K., Ankara, 1988, II, 1317; Yeğin, Abdullah, *Yeni Lügat*, İstanbul, 1992, s. 630

ki bir âyetin içinde geçen kelimeyi bile yerinden oynatmak asla mümkün olmamaktadır. Bu yönü ile *Münasebatü'l-Kur'ân* ilmi doğrudan Kur'ân'ın i'caz yönüne bakmaktadır. Belağat ve ahenk bakımından Kur'ân'ın böyle bir insicam ve tenasübe sahip olması, onun ebedi bir mucize olduğunun da delilidir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'de geçen ifadelere benzer terkibler yapmak insanoğlunun kudretinde değildir.

Münasebatü'l-Kur'ân, önem verilen bir ilimdir. **Ebubekir İbnü'l Arabi** (543/1148): "*Kur'ân âyetlerinin bazısının bazısına irtibatı, manaları birbirine kenetlenmiş tek kelime gibidir.*" demek sûretiyle konunun önemine dikkat çekmiştir. **Fahreddin Razi;** "*Kur'ân'ın bütünü bir tek sûre, hatta bir tek âyettir.*"[18] demekle bu ilme verdiği önemi göstermiştir. Bu yönüyle de tefsirinde bu konuyu en geniş işleyen ve bizimde bu çalışmada sıkça kullandığımız referanslardan biri olmuştur. **Razi,** Bakara sûresinin son bölümünün tefsirini yaparken şöyle demektedir: "Bir kimse bu sûrenin nazmındaki letaifi ve tertibindeki güzelliği düşünürse, Kur'ân lafızlarının fesahatı, manalarının şerefi bakımından muciz olduğunu bilir. Keza yine o, tertibi ve âyetlerinin dizimi yönünden de mu'cizdir. Uslübu sebebiyle Kur'ân'ın mu'ciz olduğunu söyleyenlerin maksadı bu olsa gerektir. Gördüm ki, müfessirlerin ekserisi bu işe yanaşmamışlar ve bundaki ince esrara vakıf olamamışlardır. Bu hususta gerçek durum, şairin dediği gibi şöyledir:

وَالنَّجْمُ تَسْتَصْغِرُ ٱلأَبْصَارُ صُورَتَهُ وَالذَّنْبُ لِلطَّرَفِ لاَ لِلنَّجْمِ فِي الصُّغْرِ "*Yıldız ki, onun sûretini gözler küçük görür. Küçük olmaktaki günah yıldızın değil, gözündür.*"[19] Razi görüldüğü gibi bu ilme müfessirlerin yeterince yer vermediklerinden sitemle bahsetmiştir.

Âyetler arasındaki irtibatın yanısıra Kur'ân-ı Kerim'in sûreleri arasında da mutlak bir irtibat vardır. Âyetlerin, gelişi güzel serpiştirilmiş olması bahis konusu olamaz. Bazıları, Kur'ân sûreleri uzunluk ve kısalıklarına göre tertib edilmiş deseler de, biz tertibdeki uzunluk ve kısalığı kabul etmekle beraber; bundan maksadın sadece bu olmadığı ve aralarında yakın bir münasebet bulunduğu kanaatini taşımaktayız.

---

[18] Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 36

[19] Razi, Fahreddin, *Mefatihu'l-Ğayb*, Beyrut, Ths., VII, 128; Suyuti, *İtkan*, II, 139.

Münasebatü'l-Kur'ân ilminin önemini iyi kavramak için Kur'ân'dan bir-iki misal vermek yerinde olacaktır: İsra sûresinin başında şöyle buyurulmaktadır;

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا "*Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammedi, Mescid-i Haramdan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren O zatın şanı ne yücedir!*"[20]

Bu âyetin akabinde gelen وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ "*Musa'ya kitab verdik.*"[21] âyetiyle arasında ne gibi bir münasebet vardır? Şimdi bunu görmeye çalışalım:

Birinci âyette; Hz.Peygamber'in bir mucizesi gösteriliyor. *İsra* ve *Mirac* hadiselerine inanmayanları ikna etmek için, aslında Hz. Musa'nın Mısır'dan kaçışı ve Tur dağında Tevrat'a nail oluşu arasında yakın bir münasebet vardır. Nasıl ki Hz. Musa'nın kavmi ona inanmayıp zorluk çıkarmışsa, Hz. Peygamber'in kavmi de bu hadiseye (İsra ve Mirac hadisesine) inanmak istememiş ve ona zorluk çıkarmıştır. İşte bu iki olay arasında yakın bir münasebet vardır![22]

Bakara sûresi 189. âyette Ay (Kamer)'ın durumu ile ilgili şöyle denilmektedir;

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "*Sana hilalleri sorarlar. De ki, 'Onlar, insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan insanların gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız.*"[23] Ayın durumuyla, evlere girme arasında ne gibi bir münasebet vardır? Burada âyet-i kerimede sual soranların ters soruşları bir temsille izah edilmektedir. Onlar ayın tam veya noksan haldeki durumunu soruyorlar. Hz. Peygamber ise onlara ayın asıl hikmetini izah etmiş oluyor. "Açık ve bedihi olan bir şeyi niçin soruyor-

20 İsra Sûresi, 17/1
21 İsra Sûresi, 17/2
22 Zerkeşi, *Burhan*, I, 40; Suyuti, *İtkan*.II, 39.
23 Bakara Sûresi, 2/189.

sunuz da, asıl sizin menfaatinize olan yönünü sormuyorsunuz" denilmek isteniyor. "Nasıl evinin kapısından çıkan bir kimse, evine kapısının aksi bir istikametten giremezse o halde sizde suallerinizi eve ters girenler gibi aksi şekilde sormayın!" demek istemektedir.[24]

C- TENASÜB ÇEŞİTLERİ

Tenasüb'ün çeşitlerine geçmeden önce genel bir ayırımı yapmak yerinde olacaktır. *Tenasüb'ü* manada ve lafızda olmak üzere iki kısımda ele alan müfessirler, özellikle mana münasebeti üzerinde durmuşlardır.[25] "*Kelamın siyakının yani sonrasının, mana yönünden başlangıcına uygun düşmesine* "***Mana Münasebeti***"*; vezinli ve kafiyeli veya sadece vezinli lafızlarla sözün son bulmasına da* "***Lafız Münasebeti***" *denilmiştir.*"[26] Bu konuyla ilgili olarak **İbn Ebi'l-İsba'** (654/1256); vezin ve kafiye uygunluğu olan lafzi münasebete "***Tam Münasebet***", sadece vezin uygunluğu olan lafzi münasebete ise "***Nakıs Münasebet***" derken, fasih kelamda nakıs münasebetin daha çok kullanıldığını söylemektedir.[27]

Müfessir **Fahreddin Razi** de tefsirinde, mana münasebetini esas alırken, konuyla ilgili olarak şöyle demektedir; "*Şari'-i hakim'e göre, lafız manaya tabidir.*" Yine bir başka ifadesinde; "*lafız mananın kalıbıdır. Mana ise lafzın kalbi ve ruhudur. Bunun içindir ki kalb varken kalıba bakılmaz.*" [28] Bu ifade, lafızlardaki fesahat ve belağatı inkar manasında olmayıp, Kur'ân'ın mesajındaki incelikleri kavrayabilmek açısından manaya öncelik vererek, lafzı manaya ulaşmada bir basamak kabul etmek anlamına gelir.

Kur'ân-ı Kerimde birbirini takip eden âyetler arasındaki irtibat bazen çok açık ve net bir şekilde görülür. Bu âyetler birbirlerinin mana-

---

24 Zerkeşi, *Burhan*, I, 40; Suyuti, *İtkan*, II, 39; Salih, Subhi, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1401/1981, s.152-153.

25 Yıldız, Sakıp, *Molla Gürani ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1977, s. 259

26 Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa el-Hüseyni, *el-Külliyyat*, (nşr: Adnan Derviş), Beyrut, 1412/ 1992, s. 866

27 İbn Ebi'l-İsba', *a.g.e.*, s. 145, 149

28 Razi, *Mefatih*, XXVI, 105

sını tamamlayıcı mahiyettedir. Şöyle ki, ikinci âyet, birincinin *te'kidi, tefsiri, tahsisi veya tafsili* olabileceği gibi, ikinci birinciden *bedel, atf-ı beyan vs.* de olabilir. Böyle olunca da aralarında başka bir münasebet aramaya lüzum kalmayacağı tabiidir. Bazı âyetler de vardır ki, aralarında münasebet açıkca görülmez. Mesela bir sûrede; itikat, amel, ahlak, vaaz, temsil, va'd, vaid gibi konular yer almaktadır. İşte ilk bakışta çeşitli konulara tahsis edilmiş bu âyetler arasında münasebet kurabilmek için bir takım manevi alaka ve rabıtalara ihtiyaç vardır. Bu rabıtalar *sebeb-müsebbeb, illet-malül...* gibi zihni alakalarla tesis edilebileceği gibi tenasüb çeşitleri ile de tesis edilebilir.[29] Bu bağlamda tenasüb çeşitleri bir hayli çoktur. Ancak biz en yaygın ve kullanımı en çok olanları buraya alacağız.

1. Tanzir

Tanzir; münasebet çeşitlerine tahsis edilmiş edebi bir şekil olup, iki benzer şeyi birbiri ardınca getirerek izaha çalışmaktır.[30] Bu usule, Kur'ân-ı Kerim'de yer verilmiş ve anlatılmak istenen şeyin, insan zihnine iyice yerleştirilmesi sağlanmıştır.

Mesela; "كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ *Nitekim pek yerinde ve gerekli bir iş için Rabbin seni evinden çıkardığı zaman, müminlerden bir kısmı bundan hoşlanmamıştı.*"[31] âyetinin "*İşte gerçek müminler onlardır!*"[32] âyetinden sonra getirilmesi buna en güzel örneklerden biridir. Allah Teâlâ bu âyetlerde, sahabe'nin Bedir savaşı'na çıkışlarındaki hoşnutsuzluklarını ganimet dağıtımında gösterilen hoşnutsuzluğa benzeterek gerçek müminlerin bu tip hareketlerde bulunmayacaklarını beyan etmektedir.[33]

---

29 Suyuti, *İtkan*, II, 110; Zerkeşi, *Burhan*, I, 44.
30 Zerkeşi, *Burhan*, I, 47; Suyuti, *İtkan*, II, 39; Subhi Salih, *Mebahis.*, 155;
31 Enfal, 8/5
32 Enfal, 8/4.
33 Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Beyrut, 1397/1977, II, 142; Razi, *Mefatih*, XV, 142; Bika'i, *Nazmu'd-Durer*, VIII, 223.

2. İstitrad

Herhangi bir konudan bahsedilirken başka bir konuya temas edip yeniden önceki konuya dönmeye *İstidrat* denir.[34] Bakara'daki şu âyetler buna örnektir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُم تُفْلِحُونَ "*Sana hilalleri sorarlar. De ki, 'Onlar, insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan insanların gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız.*" (Bakara, 2/189) Bu âyette hilal hakkında bilgi sunulduktan sonra, hacc mevsiminde (evlerin kapısından değil de arka kısımlarından girildiğine işaret edilerek) evlerin arkasından girmenin iyilik olmayacağı hatırlatılmış ve asıl iyiliğin Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakınmada olduğu ortaya konularak, hilalden ziyade asıl sorulması gereken şeyin haram olan şeylerden nasıl kaçınılacağı hususuna işaret edilmektedir.[35]

3. Tahallus

Tahallus; içinde bulunduğu bir konuyu tamamen terk ederek başka bir konuya geçmektir.[36] *Tahallus'ta* bir konudan diğer bir konuya geçerek dinleyeni gayrete getirme gayesi güdülmektedir. Saffat sûresindeki şu âyeti *tahallus'a* örnek olarak gösterebiliriz: أَذَلِكَ خَيْرٌ نُزُلاً أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ "*Sonuç olarak böylesi bir mutluluk mu iyidir, yoksa zakkum ağacı mı?*" (Saffat, 37/62) Allah Teâlâ bu âyette samimi kulları ve onlar için hazırlanan cennet'den bahsettikten sonra, zalimlerin sıfatlarına ve onlara hazırlanan şeye dönüyor ki, burada kasdedilen de zalimlerin halini beyandır.[37]

---

[34] Tahanevi, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*, Kalkuta, 1279/1862, II, 1366

[35] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 341; Ebû Hayyan el-Endülüsi, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut, 1403/1983, I, 63; Razi, *Mefatih*, I, 126; Zerkeşi, *Burhan*, I, 40-41; Bika'i, Nazmu'd-Dürer, III, 101-102; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1971, I, 685; Subhi Salih, *a.g.e.* I, 152-153

[36] Tahanevi, *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*, I, 432; Zerkeşi, *Burhan*, I, 43-46; Suyuti, *İtkan*, II, 140;

[37] Zerkeşi, *Burhan*, I, 44.

4. Mudadde

Mudadde; "*Eşyanın değeri zıddı ile bilinir.*" kaidesince âyetler arasındaki münasebet bağlarından biri de *Mudadde* yani "*zıtlık*"tır.[38] Kur'ân-ı Kerim, bunun örnekleriyle doludur. Azab'tan sonra rahmetin zikri, imandan sonra küfrün beyan edilmesi veya ahkam âyetlerinden sonra va'd ve va'idin hatırlatılması, iman ve amele teşvik bakımından önemlidir. Mesela Bakara sûresinin baş taraflarında geçen şu âyete bakalım: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ "*Gerçek şu ki, kafir olanları (azab ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir. İman etmezler.*" (Bakara, 2/6) Burada kastedilen mana, kafirlerin halinin beyanı, imanı teşvik ve onda sebatı sağlamaya yöneliktir. [39]

5. İntikal

Dinleyiciyi daha zinde tutmak için bir konudan bir başka konuya geçmeye *İntikal* denir. İki konunun birbirinden ayrılması için هَذَا "Bu" ibaresi kullanılır.[40] Saad sûresinde; هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ "*İşte bu bir zikirdir, hatırlatmadır. Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir akıbet vardır.*" (Sad, 38/49) Bu âyetten önce peygamberler ve ümmetlerinin anlatılması geçmiştir. "İşte bu hatırlatma" ifadesi, Kur'ân'da yeni bir konunun başlayacağını haber vermektedir. Bundan sonra cennet ve onun ehlinden bahsedilecektir.[41]

6. Teşabühü'l-Etraf

Teşabühü'l-Etraf; kelamın mana itibariyle başlangıcına uygun bir ifade ile son bulmasıdır. En'am sûresinde geçen şu âyet buna güzel bir örnek oluşturmaktadır:

لاَ تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ "*Gözler, O'na erişemez.*

---

38 Zerkeşi, *Burhan*, I, 49.

39 Zerkeşi, *Burhan*, I, 49; Suyuti, *İtkan*, II, 139; Bika'i, *Nazmu'd-Durer*, I, 91-92; Elmalılı; *a.g.e.*, I, 206; Ebû Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, I, 91-92.

40 Tahanevi, *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*, I, 433; Zerkeşi, *Burhan*, I, 50; Suyuti, *İtkan*, II, 140.

41 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 50; Suyuti, *a.g.e.*, II, 140; Tahanevi, *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*, I, 433;

Onun ilmi ise bütün gözleri ihata eder. Latif ve habir O'dur." (En'am, 6/103) Âyetteki *Latif* ismi, gözlerle görülemez olmasına münasib ve *Habir* ismi de onun gözleri görmesi ile mütenasibdir. Çünkü bir şeyi gören ondan haberdar da olmuş olur. Bazen de kelamın baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet açıkca görülmez, bazen de gizli kalır.[42] Buna misal ise: إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Eğer onları cezalandırırsan şüphe yok ki onlar senin kullarındır Onları bağışlarsan, aziz u hakim(üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibi) ancak sensin.*" (Mâide, 5/118) İlk bakışta insan, bu âyetin sonunun şu şekilde bitmesi gerekirdi, vehmine kapılabilir. الْغَفُورُالرَّحِيمُ "*Sen günahları bağşlayıcı ve çok merhametlisin.*" Ancak biraz düşünüldüğünde âyette geçtiği şekilde bitmesi gerektiği anlaşılır. Çünkü azaba müstehak olan birisini affedenin hükmünün üzerinde hüküm verebilen hiçbir gücün olmaması gerekir. İşte bu durumda *Aziz* isminin getirilmesi âyetin baş tarafına münasibdir. Aynı şekilde *Hakim* olarak vasfedilmesi de *ihtiras* kabilindendir. *İhtiras* ise, kelamda asıl kasdedilen mananın tersini vehmettiren bir şeyin bulunması sebebiyle, o vehmin ortadan kaldırılması için kelamın ortasına veya sonuna başka bir söz ilave edilmesidir.[43]

7. Hüsnü'l-Hatime

Hüsnü'l-Hatime; tenasüb ilmi üzerinde eser veren müelliflerin; tenasüb çeşitleri arasında pek rağbet göstermedikleri, ancak bizim bu çalışmamızda önemli bir yer tutan tenasüb çeşitlerinden biridir.[44] "*Hüsnü'l-hatime*" *bir* deyim olarak; "*ister şiir isterse nesir olsun, sözün en güzel üslubla sona ermesi*"[45] manasına gelir. Söz konusu olan bu tenasüb çeşidi, Kur'ân-ı Kerim gibi beyan mucizesi olan bir kitab için öncelikle geçerli olmalıdır. Bunun içindir ki, Kur'ân sûrelerinin bütünü *Hüsnü'l-hatime* ile

42 Hatib Kazvini, *Telhisu'l-Miftah*, İstanbul, ts., s.138; Taftazani, Saduddin, *Muhtasaru'l-Me'ani*, İstanbul, s. 138; Bennani, Mustafa b. Muhammed, *et-Tecrid ala Muhtasari'l-Meani*, Bulak, 1297/1880, II, 323; Tehanevi, *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*, II, 1367.

43 Tehanevi, *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*, I, 302.

44 İbn Ebi'l-Isbı', el-Mısri; *Bediu'l-Kur'ân*, (Thk. Hıfni Muhammed Şeref), Kahire, 1377/ 1957, s. 343

45 İbn Ebi'l-Isbı', *a.g.e.*, s. 346

son bulmuştur[46] demek yanlış olmaz. Bu konu ileride müstakil ve ayrıntılı olarak ele alınacağından burada sadece bir iki misal vermekle iktifa edeceğiz. Mesala Bakara sûresinin sonu dua ile bitmiştir. Al-i İmran sûresi bir kısım öğütler ile, Tevbe ve Yunus sûreleri Hz. Peygamber'i teselli ve Nahl sûresi ise müttakilere va'dedilen nimetlerle sona ermiştir.[47]

D- TENASÜBÜ TESBİTTE USUL VE METODOLOJİ

Her ilim dalının kendine has usul ve kaideleri, o ilmin en doğru ve pratik bir şekilde anlaşılmasında önem arzettiğinden, münasebet ilminin, *Münasebatü'l-Kur'ân* sahasına aktarılmasında bir kısım kaidelerin bulunması da tabiidir. Bir ilim, kaide ve usullerle ancak ilmi ciddiyet ve geçerliliğini kabul ettirebilir. Sıradan bir araştırıcının bu incelikleri ilk bakışta yakalayabilmesi ve özellikle daha dar anlamda bizim konumuz olan *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet*'i yakalaması oldukça zordur.

Münasebet bazen açık olabildiği gibi bazen de gizlidir.[48] Peşpeşe gelen âyetler muhtelif sebeplere ve birbiriyle ilgisiz meselelere dair ise aralarında açık bir tenasübün olduğu söylenemez. Müfessirleri en çok zorlayan ve belkide münasebet konusuna girmelerine engel teşkil eden asıl nokta budur. Bu konuda **Bikai'nin**, "*Bazı âyetler var ki aralarındaki münasebeti bulmak için üzerinde aylarca düşündüm.*"[49] demesi ve yine müfessir **Fahreddin Razi'nin**, Kur'ân'ın nazmında dürülü hikmetleri ve gizli sırları ancak mütehassıs olanların bulabileceğini belirtmesi,[50] bu meselenin önemini ve zorluğunu ifade etmesi açısından anlamlıdır.

Şunu hatırlatmak yerinde olacaktır; münasebet ve irtibatı tesis edebilmek, *tevkıfi* bir durum değildir. Bu bilgi, dirayet tefsiriyle beraber gelişen ve müfesirlerin içtihatlarıyla ortaya çıkan bir olay[51] olduğundan,

---

46 İbn Ebi'l-Isbı', *a.g.e.*, s. 346-353
47 İbn Ebi'l-Isbı', *a.g.e.*, s. 346; Suyuti, *el- İtkan*, II, 137
48 Subhi Salih, *Mebahis*, s. 152
49 Bikai, *Nazm*, I, 15
50 Razi, *Mefatih*, V, 120
51 Mennau'l-Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1411/1990,s. 97

konu hakkında söz söyleyecek kişinin belli bir yöntem ve yaklaşımla hareket etmesi kaçınılmazdır. Bu mesele hakkında **Zerkeşi** haklı olarak, "*Münasebet, akıl ölçüsüne vurulduğunda aklın kabul ettiği mantıki bir Vâkı'adır.*"[52] demektedir.

Subhi Salih, münasebeti yakalayabilmenin çok zor olduğunu ve aşırı bir gayret gerektirdiğini vurgularken, *fitri mantık* olarak adlandırdığı yöntemle münasebet vecihlerine ulaşılabileceğine işaret eder.[53]

Tefsir usul alimleri, münasebetin bilinmesinde, bir âyetin önceki âyeti tamamlayıp tamamlamadığının veya manaca müstakil olup olmadığının araştırılması gerektiğini söylerken, sûreler arası münasebeti tayin etmenin, sûrenin hangi maksatla indiğini bilmeye (ana hedefini tesbite) bağlı olduğunu belirtirler.[54]

Bikai, her sûre ve âyet arasındaki münasebetin açıkca ortaya çıkmasına yardımcı olabilecek *umumi esasları*[55] bir kaç başlık altında sıralar. Ona göre, sûrenin hangi gaye ile indiğini bilmek, bu gayeye götüren sebepleri araştırmak, bu sebeplerin birbirine yakınlık ve uzaklık durumunu incelemek, âyetlerin birbirini takibinde dinleyenin merakını dikkate almak, belağatın gerektirdiği hususlara önem vermek[56], *Münasebatü'l-Kur'ân'ı* doğru tesbitte dikkate alınması gereken hususlardır. **Ömer Nasuhi Bilmen**, bunlara ilave olarak muhitin ve zamanın icaplarına, muhatapların psikolojik durumlarına muttali olmanın lüzumu üzerinde durur.[57] **Muhammed Draz'ın** bu mesele üzerinde söylediklerini de bunlara eklersek, özellikle aynı sûredeki bütünlük ve insicamı tesbit açısından bu esasların araştırmacıya son derece kolaylık temin edeceğini söylemek mümkündür. **Draz** bu konuda şöyle der: "*Kur'ân'daki insicamı incelemek isteyen kimse, sûreyi başından sonuna kadar seri bir şekilde okuyarak sûrenin maksadını (ana fikrini) bulup ortaya koymalıdır. Araştırıcı, sûrenin belli başlı kısımlarını*

52 Zerkeşi, *Burhan*, I, 15

53 Subhi Salih, *Mebahis*, s. 155

54 Zerkeşi, *Burhan*, I, 37; Suyuti, *İtkan*, II, 977; Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1409/1988, I, 80

55 Bikai, *Nazm*, I, 17

56 Bikai, *Nazm*, I, 17

57 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1973, II, 122

ve maksatlarını tesbit ederek, sûre hakkında genel bir fikir sahibi olmadan, kısımlar arasında bulunan mevzii bağları bulmaya çalışmamalıdır. Ayrıca sûrenin nazmını anlamak isteyen kimse, ona bütün olarak bakmak ve sûrenin üzerine bina edildiği külli nizama dikkat teksif etmek mecburiyetindedir."[58]

"*Kur'ân'a külli yaklaşım*"ı, onu doğru anlamada en önemli faktör olarak gösteren **İmam Şatıbi** (v. 790/1388) araştırmacıya, hem olayı hem de hâlin gereğini dikkate alıp, sûreyi başından sonuna kadar bir bütün olarak ele almasını ve o şekilde değerlendirmesini tavsiye eder: "*Kişi eğer değerlendirme esnasında sözü bir bütün olarak ele almaz ve onun parçaları üzerinde durursa, bu durumda Şari'in muradını elde edemez.*"[59]

Böylece sûreye hakim olan *külli nizamdan* sarf-ı nazarla, sadece iki-üç meseleye yönelen, dar bir daireye kapanmak sûretiyle münasebet kurmak isteyenlerin karşı karşıya kalacakları hata anlaşılabilir. Bu da bir çok durumda araştırmacıyı maksattan uzaklaştırabilir ve nazımdaki en parlak güzellik unsurlarını yakalamaktan alıkoyar.[60]

Öte yandan sûrenin ismine dikkat edilip bundan muradın ne olduğunun bilinmesi de, münasebetin kolay bulunmasında yardımcı olabilecek bir başka unsurdur. Çünkü her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun (ana hedefinin) tercümanı olduğu için[61] bu, aralarında münasebet aranan âyetler hakkında bir ön fikir edinme imkanı sağlar. Aynı zamanda münasebet ilmi, çok ince bir mana süzgecinden geçirildiğinde, siyakla insicamlı ve lügat kurallarıyla uyumlu olduğu zaman hem bir mana kazanır,[62] hem de kabul görür.[63] Ayrıca dilbilgisi kuralları uygulanırken de siyak ve sıbakına en uygun olan manaya tabi olmak gerekir.[64] Böylece Kur'ân'ın i'cazındaki

---

58 Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (Terc. Suad Yıldırım), Ank., 1985, s. 190-194

59 Şatıbi, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat fi Usuli'ş-Şeria*, Beyrut, 1411/1991,III, 309

60 Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, s. 190-191

61 Bikai, *Nazm*, I, 18

62 Kılıç, Sadık, *İslamda Sembolik Dil*, İstanbul, 1995, s. 33

63 Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s.97

64 Dihlevi, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim, *el-Fevzü'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir*, Beyrut, 1407/1987, s. 116

zevkin, belağatındaki sırların ve beyanındaki vecihlerin gösterilmesi münasebete bir anlam kazandırır.

Âyetler ve sûreler arasında münasebeti göstermesi bakımından tefsirler içinde ayrı bir yeri olan "*Nazmu'd-Dürer fi Tenasübi's-Süver*" adlı eserin sahibi ***el-Bika'i***, Fatiha sûresinin tefsirine başlamadan önce hocası ***el-Mağribi***'nin âyetler ve sûreler arasındaki münasebeti bulma hususunda adeta esas olan bir kaideyi kendisinden öğrendiğini kaydeder.[65] Bu kaide şudur: "*Önce sûrenin serdedildiği maksada, sonra bu maksadın muhtaç olduğu mukaddimelere, sonra da maksada uzaklık ve yakınlık bakımından bu mukaddimelerin derecelerine bakılır. Ayrıca kelamın mukaddimelerde birbirini takip etmesi sırasında dinleyenin bazı hüküm ve bilgileri kavrama arzusunu, belağat ilmi kaidelerine uymak sûretiyle yerine getirmesine bakılır. Bu da münasebeti arayanın nasslara vakıf olmasını sağlamak ve kendisine tatmin edici bilgiler vermekle olur. İşte bu, Kur'ân'ın bütün bölümleri arasındaki irtibat hükmünü ortaya koyan umumi bir kaidedir. Bu kaide tatbik edildiği zaman bütün âyet ve sûrelerin birbiriyle olan münasebeti mufassal olarak ortaya çıkar.*"[66]

E- MÜNASEBATÜ'L-KUR'ÂN İLMİNİN BÖLÜMLERİ

Aslında *Münasebatü'l-Kur'ân İlmi;* sahası itibariyle son derece geniş bir ilimdir. Oysa "*Tenasübü'l-Ây ve's-Suver - Âyet ve Sûreler Arası Münasebet*" ifadesi daha özel bir tanımdır. Bu ilim dalı içinde her biri akademik çalışma konusu olabilecek ilim dalları vardır. Bunları sadece isim olarak sayıp, bazıları üzerinde kısaca duracağız: *Âyet İçi Münasebet, Âyetin Başı İle Sonu arasındaki Münasebet, Âyetler Arası Münasebet İlmi, Sûreler Arası Münasebet, Sûre ile İsmi Arasındaki Münasebet, Sûrenin Baş Tarafi İle Sonu Arasındaki Münasebet İlmi, Peşpeşe Olan Sûreler Arasındaki Münasebet, Peşpeşe Olmayan Sûreler Arasındaki Münasebet,*

---

65 Bikai, *Nazmü'd-Dürer*, 1,17

66 Bikai, *a.g.e.*, 1, 18; Ayrıca "*en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*" isimli eserin sahibi ***Abdülmüteal es-Sa'idi***, bu kaideyi eserinde iki yerde nakletmiştir. Birincisi, "*Âyetler Arasındaki İrtibat İlminin Tarihi*" bölümünde, ikincisi de "*Âyetler Arasındaki İrtibatı Tesbit Etmede Genel Esaslar*" bölümünde.(Bkz. Sa'idi, *en-Nazm*, s.31)

Sûrenin Başı ile Bir Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münasebet.[67] Şimdi Bunlardan bazılarının üzerinde kısaca duralım.

1. Âyet İçi Münasebet

Âyetler arası münasebet, tenasüb konusunun en küçük parçasıdır. Zaten âyet de Kur'ânı Kerim'in en küçük parçasının adıdır. Bu yönüyle bir sûreyi meydana getiren âyetlerin öncesi ve sonrasıyla münasebet içinde olması tabiidir. Mesela Bakara sûresinin başında الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلاَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ "*O müttakiler ki görünmeyen, aleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler.*" denilmektedir. Bu âyette her kelimenin birbiri ile yakın bir münasebeti vardır. Mesela "*Min*" "*teb'iz*" ifade eder. Yani infakta ısrar edilmemesine delalet eder. "*Mimma*"nın önce gelmesi, infakın kendi malından yapılmasına, "*Razekna*" ifadesi, minnet altında bırakılmamasına, yine "*Rızık*" kelimesinin "*Na*" zamiri ile münasebeti fakirlikten korkulmamasına, ayrıca "*Yünfikun*" ifadesindeki "*Nafaka*"nın; alınanın sefahate değil, zaruri ihtiyaçlara harcanmasına işaret etmektedir."[68] Kur'ân'ın bütün âyetlerinin bu misalde görüldüğü gibi birbirleri ile münasebet içinde olduklarını söylemek mübalağa olmasa gerek.

Bununla beraber âyetlerin arasında irtibat kurmak için aynı sûrede olması şart değildir. Bazen bir önceki sûrede ya da bir başka sûredeki âyetle de irtibat kurmak mümkündür.[69] Hatta Kur'ân'ın sonlarında yer alan bir sûrede geçen âyetin başlarda geçen bir başka âyet ile münasebeti olabilmektedir. Tefsir kitaplarında bu konuyla ilgili yığınla misal bulmak mümkündür.

---

67 bk.Yılmaz, *a.g.e.*, s.192, 193, 204 ve 208

68 Nursi, Said; *İşaratü'l-İ'caz Fi Masanni'l-İcaz;* (Terc. Abdülmecid Nursi), İstanbul, 1986, s. 44

69 Ancak bu konuda bazen zorlamalar olduğu görülmektedir. Mesela muasır müfessirlerden **Said Havva** tefsirinde her sûrenin sonunda yer alan âyetler ile Bakara sûresinde geçen âyetleri irtibatlandırır ve aralarındaki münasebetten söz eder. Bunu her sûreye uygular. Karşılaştırma için bk. Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, Kahire, 1412/1991, II, 1260; III, 1542; VII, 3604; V, 2631 ve 3024; VII, 3342

2. Sûreler Arası Münasebet

Kendi başına akademik bir çalışma olabilecek "*sûreler arası münasebet*" konusu çok yönlü bir ilimdir. Çünkü diğer Kur'ân ilimleri ile de yakın ilgisi vardır. Mesela ahkam ile ilgili bir mesele bir kaç sûrede geçmektedir. Namazın farz kılınması ve içkinin yasaklanması gibi. Dolayısıyla sûreler arası münasebet sadece Kur'ân'ın bedi'i güzelliklerini ortaya koyan ya da o'nun i'caz yönüne işaret eden bir ilim dalı değildir. Bunun ötesinde de manalar ifade etmektedir.

Âyetler arasında yakın bir münasebet olduğu gibi sûreler arasında da münasebet vardır. Bazen bir sûrede kısaca anlatılan bir konu sonra gelen sûrede daha tafsilatlı olarak izah edilir. Bunun en açık misalini Fatiha ile Bakara sûresi arasındaki münasebet teşkil etmektedir. Fatiha sûresinin Kur'ân'ın hülasası olması sebebiyle "*Allah'ın kendilerine gazab ettiği kimseler*" bir sonraki sûre olan Bakarada daha uzun olarak açıklanmaktadır. **Fahreddin Razi** gibi bazı müfessirler Fatiha sûresi ile Nas sûresi arasında münasebet kurmuşlarsa da[70] sûreler arasında münasebet aramak için illa iki sûrenin peşpeşe gelmesi şart değildir. Bir sûre bazen kendisinden birkaç sûre önce veya sonra gelen sûre ile münasebet içinde olabilmektedir.

3. Peşpeşe Gelen Sûreler Arası Münasebet

Kur'ân-ı Kerim'de peşpeşe gelen sûrelerden pek çoğu birbiri ile münasebet içindedir. Biri diğerini tamamlamaktadır. Mesela *Bakara ile Al-i İmran sûresi*, *İsra ile Kehf sûresi*, *Meryem ile Taha sûresi*, *Talak ile Tahrim sûresi*, *Hakka ile Mearic sûresi*, *Müzzemmil ile Müddessir sûresi*, *Maun ile Kevser sûresi veya Nas ile Felak sûreleri* gibi. Felak sûresinde umumi olarak "*yaratılan şer*"lerden bahsedilmektedir. Peşenden gelen Nas sûresinde ise hususi olarak "*vesvese veren insanların ve cinlerin şerri*"nden bahsedilmektedir.[71] Aynı durum Fil sûresi ile Kureyş sûresi arasında da söz konusudur. Fil sûresinde Allah Teâlâ'nın Kabe'yi yıkmak için filleriyle Mekke'ye gelen Ebrehe'nin ordusunu nasıl helak ettiği anlatılmaktadır.

---

70 Ayrıntılı bilgi için bk. Razi, *Mefatih*, I, 267

71 Bika'i, *Nazmu'd-Dürer*, XXII, 424-425,

O'nun peşine gelen Kureyş sûresinde ise, adeta bunun Kureyşlilerin Kabe'ye olan ülfetini sağlamlaştırmak için yapıldığına işaret edilmektedir.

Sûreler arasında ki bu münasebet bazen bir kaç sûreyi de kapsamaktadır. Mesela ibadet ve muamelat gibi, İslam'ın toplum hayatını ilgilendiren hükümlerini ele alan Bakara, Al-i İmran, Nisa ve Maide sûreleri *Medinede* inmeleri dikkate alındığında, birbirleri ile yakın bir münasebet içindedir.[72] Bu sûreler İslam dininin temel prensiplerini hemen hemen bütün yönleriyle açıklamıştır. Maide sûresi 3. âyetinde ifade edilen "*..İşte bugün sizin dininizi ikmale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslamı beğendim.*" âyeti de sanki bu duruma açık bir biçimde işaret etmektedir.

4. Sûrenin Başı ile Bir Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münasebet

Kur'ân-ı Kerim'e bakıldığında bazı sûrelerin birbirinin devamı gibi olduğu görülmektedir. Yalnız bu lafzi benzerlik, her sûre arasında bulunmaz. Mushaftaki sûrelerin 43 tanesinin arasında böyle bir benzerlik bulunduğu ifade edilmektedir.[73] Bu benzerlik, bazı sûrelerin son âyetiyle müteakib sûrenin ilk âyeti arasında ya da sona yakın âyetler ile sonra gelen sûrenin baş taraftaki âyetleri arasında söz konusudur. Sûrelerin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münasebet'e, *Nahl sûresi* ile *Hicr sûresi* örnek verilebilir. Nahl sûresinin başında; " *Allah'ın emri ha geldi ha gelecek! Artık onun gelmesini çabuklaştırmak istemeyin. Allah müşriklerin koştuğu ortaklardan münezzehtir.*" buyurulmaktadır. Bu sûreden önce gelen Hıcr sûresinde ise sûre; "*Sana ölüm gelinceye kadar da Rabbine ibade et!*" âyeti ile bitmektedir.[74]

5. Sûrenin Baş tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet

Sûrenin Baş tarafi ile Sonu Arasındaki Münasebet konusu, Münasebatü'l-Kur'ân İlmi içinde ele alınan ancak üzerinde pek durulmamış önem-

---

72 Zerkeşi, *Burhan*, I, 261-262

73 Bk. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 204

74 Suyuti, *Tenasuku'd-Dürer*, s. 97

li bir bölümdür. Burada sadece bir misal vermekle iktifa edeceğiz. Hemen ifade edelim ki, üzerinde fazla durulmamış olmakla birlikte Kur'ân-ı Kerim'in bütünlüğünü isbat edecek en önemli ilim dallarından biri, *Sûrelerin Baş tarafi ile Sonu Arasındaki Münasebet konusu* olsa gerektir. Bu çalışmanın en önemli amaçlarından biri de zaten bunu göstermektir. Kur'ân'ın bütünlüğünü kendi çerçevesinde isbat etmeye çalışan bu ilim dalına örnek olması bakımından *Mü'minun sûresini* vermek istiyoruz. Bu sûrenin baş tarafında "*Müminler felaha ermişlerdir.*" ifadesi yer almaktadır. Sûrenin sonu ise "*Kafirler asla felaha eremiyeceklerdir.*" ifadesi ile bitmektedir. Bu sûreyi özellikle iki sebepten dolayı seçtik. Birinci olarak, hem kolay hem de lafız ve mana yönünden münasebete güzel bir örnek oluşundan tercih ettik. İkincisi ise *sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet* konusunu işleyen müfessirler ekseriyetle bu sûreyi ele aldıklarından biz de özellikle bunu seçtik.[75]

---

75 Mü'minun sûresinde ki bu münasebet yönüne temas eden müfessirler ortak olarak aynı ifadeleri kullandıkları görülmektedir. Bu tesbit o kadar birbirine benzemektedir ki, neredeyse hepsi aynı ifade ve irtibata işaret etmiştir: "*Sûre başladığı gibi bitmiştir.*" Buna farklı bir yorum ve izah ekleyen olmamıştır. Karşılaştırma için bakınız; Zemahşeri; *el-Keşşaf*, III, 45; Razi, *Mefatih*, XXIII, 128; Bika'i, *Nazmu'd-Dürer*, XIII, 198-199; Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf; *Bahru'l-Muhit*, (Daru'l-Fikr), Kahire, 1403/1983; VI, 425; Nisaburi, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin; *Garaibu'l-Kur'ân ve Rağaibu'l-Furkan,, Kahire, 1385/1960; XVII, 43;* Suyuti, Celaleddin; *Merasıdu'l-Metali Fi Tenasübi'l-Mekatı' ve'l-Metali*, Süleymaniye Kütübhanesi, Süleymaniye blm. Nr. 1030/20; vr. 86 b; Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed el-İmadi, *İrşadu'l-Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut, 1414/1994; VI, 154; Kaşani, el-Feyz; *Tefsiru's-Safi*, (Tahk. Hüseyin el-A'lemi), Beyrut, 1399/1979; III, 413; Alusi, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmud; *Ruhu'l-Meani Fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'u'l-Mesani*, Beyrut, 1301, XVIII, 72; Kannuci, Ebu't-Tayyib Sıddık b. Hasan b. Ali el-Hüseyni; *Fethu'l-Bari Fi Makasıdi'l-Kur'ân;* IX, 159 Merağî, Ahmet Mustafa; *Tefsirü'l-Merağî*; Kahire, 1385/1960; XVII, 63; Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*; Kahire, 1412/1991; 3670; Sabuni, Muhammed Ali; *Safvetü't-Tefasir*, Beyrut, 1402/1981; II, 322; Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, Ankara, 1993; s. 114. Burada sayılan tefsirlerin hepsi aynı ifadeyi kullanmışlardır.

Birinci Bölüm

KONUNUN KUR'ÂN İLİMLERİ'NDEKİ YERİ

KONUNUN
KUR'ÂN İLİMLERİ'NDEKİ YERİ

A- TENASÜB İLMİNE GENEL BAKIŞ

Tenasüb ilmi, Kur'ân ilimleri içinde bir cüz olarak sayılmaktadır.[1] *Tenasüb* denince, birbirini takib eden kelime ve cümlelerin ya da birbiri arkasından anlatılan hadiseler arasında, mana itibariyle makul bir irtibat ve alakanın bulunması akla gelir.[2] Onun içindir ki, Kur'ân İlimleri müellifleri arasında ayrı bir yeri olan **Zerkeşi**, "*Münasebet, akılla ilgili bir iştir. Akla sunulduğu zaman akıl onu kabul eder*"[3] demiştir. Bu zorluk aslında Kur'ân âyetlerinin terkib ve tertib bakımından i'cazını ortaya çıkarmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilmin İ'cazü'l-Kur'ânla yakın bir alakası vardır.

Tefsir ilmi konusunda çok eser telif edilmesine rağmen ne yazık ki müfessirler âyet ve sûreler arasındaki münasebet konusunda yeterince müstakil eser kaleme almamışlardır. Bu durum *Sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusu ile ilgili daha büyük bir boşluk oluşturmuştur. Bu sahada müstakil eser yazan **Celaleddin es-Suyuti'**den başka bir müellif yok gibidir. Bunun sebebi, belağat ilmi içinde müteala edilen bu ilmin zorluğu ve inceliği olsa gerektir.[4] Çünkü Kur'ân âyetleri ara-

---

1 Suyuti, *İtkan*, II, 142

2 İbn-i Ebi'l-Isbı', *Bedi'*, vr. 55 b; Zerkeşi, *Burhan*, I, 35; Bika'i, *Nazmu'd-Durer*, I, 5; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 755; Zebidi, *Tacu'l-Arus*, I, 483; Suyuti, *İtkan*, II, 139; Sa'idi, *en-Nazm*, s. 28

3 Zerkeşi, *Burhan*, I, 39

4 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 36.

sındaki irtibat, kelimelerin ve cümlelerin birbirine sıkı sıkıya bağlı oluşu, belağat ilminin hususiyetlerinden sayılmakta[5] ve Kur'ân'ın fasih ve beliğ bir kelam olması sebebiyle âyetler arasındaki münasebetin bulunması şart koşulmaktadır.[6] Tenasüb konusunun gelişim seyrine bakıldığında bu konudaki boşluğun sebebi daha rahat anlaşılacaktır.

Tenasüb ilminin; tefekkür ve düşünmeye dayandığı söylenebilir. Tenasüb ilmi'nde ayrı bir yeri olan **Bikai'nin** âyetler arasındaki münasebeti kurabilmek için aylarca düşündüğünü söylemesi[7] bu ilmin gerçekten çok kıymetli ancak bir o kadar güç ve zor bir iş olduğunu göstermektedir.

Âyetler ve sûreler arasında münasebet konusuna dair ilk fikir, hicri IV. asır ortalarında Bağdat'da ***Ebû Bekir en-Nisaburi*** tarafından ortaya atılmıştır. Daha çok edebiyatçılığı ile tanınan ***Nisaburi*** talebelerine tefsir dersi verirken, âyet ve sûreler arasındaki hikmeti de açıklamayı ihmal etmediği, yeri geldikçe "*Şu âyet şunun yanına niçin konmuş? Şu sûrenin şunun akabinde getirilmesindeki hikmet nedir?*" *şeklinde konuşarak bunların hikmetini açıkladığı*"[8] ve yine bu zatın, Bağdat ulemasını bu inceliklere vakıf olmadığından ötürü kınadığı kaydedilmektedir.[9]

Ebû Bekir İbnü'l-Arabi, âyetler arasındaki irtibatı tesbit etmenin büyük bir ilim olduğunu, ancak kendisinin halktan teveccüh görmediği için bu ilimle uğraşmayı terkettiğini ve "*Bir alimden başkası bu hususa eğilmedi*" sözü dikkat çekicidir.[10] **İbnü'l-Arabi** kendi dönemine kadar bu ilim dalının pek rağbet görmemesini üzüntü ile belirtir: "*Kur'ân-ı Kerimdeki âyetlerin irtibatı o kadar sağlamdır ki, bütün Kur'ân lafizlarının dizilişi, manalarının yeknesaklığı ile tek bir kelime gibidir. Fakat halkın tenasüble ilgili fikirlerimizi yanlış değerlendirdiğini görünce, çalışmayı durdurup neticeyi Allaha havale ettik.*"[11] Görüldüğü gibi âyetler arasındaki münasebeti arama teşebbüsü belli bir dönemde çok olumlu karşılanmamıştır.

---

5 Bika'i, *Nazm*, I, 6.
6 Şevkani, Muhammed, *Fethü'l-Kadir*, I, 73
7 Bika'i, *a.g.e.*, I, 15.
8 Zerkeşi, *Burhan*, I, 36; Suyuti, *İtkan*, II, 108; Subhi Salih, *Mebahis*, s, 151.
9 el-Esnevi, Cemalüddin Abdurrahman b. Hasan, *Tabakatü'ş-Şafiiyye*, Beyrut, ts, II, 481
10 Hicazi, Muhammed Mahmut, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye fi'l-Kur'ân*, Kahire, 1970, s. 21
11 Zerkeşi, *Burhan*, I, 36; Suyuti, *İtkan*, II, 138.

Bununla beraber müfessir **Carullah ez-Zemahşeri'nin** kapsamlı tefsiri "***el-Keşşaf***"da bu konu, tefsirin içinde bir bölüm halinde kendine yer bulabilmiştir.[12] **Zemahşeri** bu yönü ile âyetler arası münasebeti tefsirinde zikreden ilk müfessirlerdendir. Ancak tenasüb ilmini sistematik bir halde tefsirine koyan ilk müfessir **Fahreddin Razi'dir**.[13] O'nun "***Mefatihü'l-Ğayb***" isimli tefsiri, âyetler ve sûreler arasındaki tenasübün etraflıca ele alındığı ilk tefsirdir[14] denebilir. Tefsirinde âyetler arasındaki münasebete yer vermesi bakımından **Bikai'ye** kadar **Fahreddin Razi'yi** geçen olmamıştır.[15] **Celaleddin es-Suyuti**, "*Fahreddin Razi'ye kadar münasebet ilmi sahasında bir adım dahi atan yoktur*"[16] derken, âyetlerin arasındaki irtibatı ilk defa tefsirinde gösteren alimin **Razi** olduğuna dikkat çekmektedir. Kendisinden sonra gelen müfessirlerin hemen hemen pek çoğu âyetler arasındaki münasebet konusunda ondan istifade etmişlerdir.

Fahreddin Razi, "*Kur'ân'ın bütünü tek bir sûre, hatta tek bir âyettir*"[17] sözünden hareket ederek âyetler ve sûreler arasındaki münasebet üzerinde en çok duran ve tefsirinin hemen her yerinde bu hususa yer veren bir müfessir olmuştur.

1. Müfessirler'in Tenasüb Konusuna Yaklaşımları

Tenasüb ilmi hicri VI. asrın ortalarına kadar revaç bulmamış ve müfessirler tarafından da itibar edilmediği görülmektedir. Ancak daha sonraları tefsirlerde kendisine yer bulabilmiş fakat bu da yetersiz kalmıştır. Tenasüb İlminde çok önemli bir yeri olan ve müstakil olarak kaleme aldığı neredeyse tek tefsir sahibi **Bikai'nin** tefsirini yazarken başına gelenler de bu ilme neden yeterince değer verilmediğini göstermiştir. Konumuza ışık tutması açısından bu mesele üzerinde dikkatle durmak gerekmektedir. Çünkü müfessir **Bikai'nin** başına gelenler aslında *sûrelerin baş tarafi ile*

---

12 Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 46-111.

13 Suyuti, *Esraru Tertibi'l-Kur'ân*, Mukaddime, s. 40.

14 Cerrahoğlu, İsmail, *Fahreddin Razi ve Tefsiri*, AÜ.İslami İlimler Fakültesi Dergisi, sayı:2 s. 7-50.

15 Kara. Necati; Bika'i ve Tefsirindeki Metodu, YYÜİF Yayınları, Van, 1995, s. 247.

16 Suyuti, *Esrar*, Mukaddime, s. 40.

17 Razi, *Mefatih*, VIII, 689.

sonları arasındaki münasebet konusu ile ilgili - ***Suyuti hariç***- niçin hiç eser yazılmadığının da cevabını vermektedir.

Carullah ez-Zemahşeri (538/1143) tenasüb konusunda fikir beyan eden ilk müfessirlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kısa adı "*el-Keşşaf*" isimli tefsirinde daha çok âyetler arasındaki münasebet konusuna temas etmiştir.[18] Bununla birlikte **Zemahşeri'nin** *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusuna - nadir de olsa - temas ettiğini görüyoruz.[19] Her ne kadar her sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı göstermese bile o'nun kaydettiği irtibat vecihleri kendisinden sonra gelen müfessirler tarafından aynen kullanılmış ve çoğu zaman kaynak bile gösterilmemiştir. Bu yönüyle **Zemahşeri'nin** *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusunda bir çığır açtığı söylenebilir. Hatta o kadar ki birazdan ele alacağımız **Suyuti'nin** bu sahadaki müstakil ilk çalışması olan "*Merasıdu'l-Metali*" isimli eserde bile **Zemahşeri'nin** büyük tesiri vardır.[20]

Hicri VII. asrın sonlarına doğru âyetler arasındaki irtibat üzerine eğilen müfessirlerden ***İbn Nakib el-Makdisi*** (698/ 1298) aslında âyetlerin münasebetinden daha ziyade kıssalar arasındaki irtibattan bahsetmiş, âyetlerin birbiri ile olan münasebetini belirtmemiştir.[21]

Hicri VIII. asrın başlarına doğru müstakil ilk eseri kaleme alan ***Ebû Hayyan'ın Hocası Ebû Cafer Ahmed b. İbrahim Gırnati*** (708/1308) olmuştur. Gırnati eserinde sadece sûreler arasındaki münasebet ve irtibattan söz etmiştir.[22]

Tenasüb ilmi denince karşımıza iki önemli isim çıkmaktadır. Bunlar ***Burhaneddin el-Bika'i*** *ve* ***Celaleddin Suyuti***'dir. Bu iki müfessir üze-

---

18 Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer; *el-Keşşaf An Hakaıkı't-Te'vil ve Uyuni'l-Ekavil Fi Vücuhi't-Te'vil*, (Daru'l-Marife), Beyrut, Ths,

19 Mesela bk. Zemahşeri, Keşşaf, III, 45

20 Suyuti "*Marasıd*" isimli söz konusu eserin giriş kısmında sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet ilmi hakkında kendisinden önce bu sahada üç isim zikreder. Bunlardan biri de Zemahşeridir. Bununla beraber o'nun tek tek ele aldığı sûrelerin baş tarafı ile sonları arasındaki münasebeti gösterirken bazen hiçbir ilave yapmaksızın Zemahşeri'nin tesbitini aynen aldığı görülür. Mesela Zemahşeri'nin Mü'minun sûresinin sonunda gösterdiği irtibatı Suyuti'de aynen almış ve sadece kaynağını göstererek "bu ifade Zemahşeriye aittir" demekle iktifa etmiştir. (Bk. Suyuti, *Marasıd*, 86 b)

21 Bika'i, *Nazm*, I, 10

22 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 35; Suyuti, *İtkan*, II,138; Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 156; Saidi, *a.g.e.*, s.5

rinde ayrıca daha tafsilatlı olarak durulacaktır. **Bika'i**, âyetler ve sûreler arasındaki münasebet konusuyla ilgili en meşhur eserin sahibidir.

Bir diğer önemli isim ise ***Suyuti'dir***. Rivayet ve dirayet tefsirleri başta olmak üzere Kur'ân İlimlerinin her dalında eser kaleme almış olan müfessir, münasebatü'l-Kur'ân sahasında da iki önemli eser telif etmiştir. Bunlardan biri "*Tenasüku'd-Dürer Fi tenasübi's-Suver*"dir. Bu eserinde sûreler arasındaki münasebeti ele almış, Fatiha sûresinden Nas sûresine kadar bütün sûrelerin önceki sûre ile aralarındaki münasebet vecihlerini göstermiştir.[23] **Suyuti'nin** konuyla ilgili ikinci ve bizim açımızdan en önemli eseri hiç şüphesiz "*Marasidu'l-Matali fi Tenasübi'l-Makatı' ve'l-Matali*"dır. Bu sahada yazılan ilk eser olma özelliği ile bu küçük risale üzerinde ayrıca durulacaktır

Fahreddin er-Razi (v. 606/1209) kapsamlı tefsiri "*Mefatihü'l-Ğayb*" isimli eserinde münasebet konusu üzerinde çok durmuş ve bir âyetin tefsirini yapmadan önce o âyetin önceki âyetle münasebetini mutlaka izah etmiş ayrıca konuyla ilgili görüşleri de sıralamıştır.[24] Ancak *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konsusunda **Razi'nin** ayrı bir önemi vardır. Genel olarak münasebet konusu üzerinde duran müfessir *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusu üzerinde oldukça fazla duran müfessirlerden biridir. Ekseriyetle tefsirlerde bir kaç cümle ile kendisine ancak yer bulabilen bu konuya, o sık sık temas etmiştir.

İbn Ebi'l-Isbı' el Mısri (654/1256) her ne kadar "*Bediü'l-Kur'ân*" sahasında verdiği eserlerle tanınmış olsa da o'nun sûrelerin başlangıçlarına tahsis edilmiş müstakil bir eseri vardır. *el-Havatıru's-Savanıh Fi Esrari'l-Fevatih* isimli bu eserde daha çok sûrelerin başlangıç biçimi ile ilgili geniş tasnifler ve sûrenin başlangıçlarının sûre ile olan münasebet yönü üzerinde durmuştur.[25]

---

23 Bu eserin mukaddimesinde, "*Esrarü Tertibi'l-Kur'ân*" ismiyle Kur'ân'ın üslubundan ve çeşitli özelliklerinden bahseden bir kitab telif ettiğini daha sonra ise sûrelerin tertibindeki münasebet vecihleriyle ilgili ayrı bir eser kaleme almak istediğini, kitabın ismini ise önce "*Netaicu'l-Fiker fi Tenasübi's-Suver*" olarak düşündüğünü ancak daha sonra "*Tenasüku'd-Dürer fi tenasibi's-Suver*" olarak kararlaştırdığını ifade etmektedir. Bknz. Suyuti, Celaleddin; *Tenasiku'd-Durer fi Tenassüi's-Suver*, (thk. Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut, ts. s. 54-55

24 Razi, *Mefatih*, IV, 145-156

25 Bknz., İbn Ebi'l-Isbı'; *el-Havatıru's-Savanıh Fi Esrari'l-Fevatih;* Kahire, 1959

Sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet konusu üzerinde duran ilk müellif ***Ebû Cafer b. Zübeyr el-Gırnati*** (708/1308)dir. **Zerkeşi** ve **Suyuti'nin** beyanına göre, "*Münasebet ilmi sahasında ilk müstakil eser veren zat Ebû Hayyan'ın hocası Ebû Cafer b. Zübeyr'dir* (708/1308)."[26] **Bika'i** bu eserden sitayişle bahsetmiş ve kendisinin her sûrenin önceki sûre ile münasebetini zikrederken bu eserdeki bilgileri olduğu gibi aldığını kaydetmiştir.[27]

Sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet konusu üzerinde duran bir diğer müfessir de **Nizamettin Muhammed el-Nisaburi** (v. 728) dir. O'nun "*Garaibü'l-Kur'ân*" isimli tefsirinde her sûrenin olmasa bile bazı sûrelerin *baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet* konusuna temas ettiği görülmektedir.[28]

Ebû Hayyan el-Endülüsi (v. 754) tefsirinde, tenasüb konusunu işlemekle birlikte *sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet* konusuna da yer vermiştir. O'nun, tefsiri "*el-Bahru'l-Muhit*" isimli eserinde zaman zaman bu konu ile ilgili kısa bilgiler görülmektedir.[29]

Mecidüddin el-Firuzabadi (v. 817/1415) meşhur eseri "*Basair Zevi't-Temyiz Fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*" isimli eserinde doğrudan tenasüb konusuna temas etmemiştir. Ancak bizim çalışmamız için hayli önemli olan sûrelerin hedef ve maksatlarının tesbitinde en kapsamlı ve hacimli bilgileri veren ilk müelliflerden biri olmuştur.[30]

Osmanlı alimlerinden ***Ebu's-Suud el-İmadi*** (982/1574) tefsiri "*İrşadü'l-Akli's-Selim*"de, münasebet konusu üzerinde durmuştur. Bununla beraber **Ebu's-Suud'un** *sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet* konusuna çok nadir temas ettiği görülmektedir. [31]

Nimetullah en-Nehcuvani (920/1514) tefsiri "*el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye*"de "*sûrelerin başı ile sonu arasındaki münase-*

---

26 Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 35; Suyuti, *el-İtkan*, II, 138

27 Bika'i, *Nazm*, I, 6

28 Nisaburi, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin; *Garaibu'l-Kur'ân ve Rağaibu'l-Furkan*,Kahire, 1385/1960

29 Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf; *el-Bahru'l-Muhit*, Kahire, 1403/1983

30 Firuzabadi, Muhammed b. Yakub; *Basairu Zevi't-Temyiz Fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, Kahire, 1964, (I-IV)

31 Ebu's-Suud el-İmadi, *İrşadu Akli's-Selim ila Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim*, İstanbul, 1307/1889, VI, 124; Aydemir, Abdullah, *Ebu's-Suud ve Tefsirindeki Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, ts.

bet" konusuna eserinde yer veren nadir müfessirlerdendir. Bu yönüyle tefsiri orjinal kabul edilmektedir.[32] ***Nahcevani***, sûrenin maksadını belirtmekle işe başlamış ve her sûrenin başlangıcına koyduğu "*Fatiha*" ve yine her sûrenin sonuna koyduğu "*Hatime*" başlıklarında sûre içindeki bütünlüğü sağlayacak münasebet yolları aramıştır.[33]

Müfessir ***Şihabuddin Mahmut el-Alusi*** (1270/1854)' nin, tefsiri "*Ruhu'l-Meani*"de *sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet* konusuna önem vermiştir.[34] **Alusi'nin** tefsirini hazırlarken yararlandığı müfessirler aslında ortak bir özelliğe sahib olmaları yönü ile dikkat çekmektedir. *Zemahşeri, Razi, Ebû Hayyan, Ebu's-Suud, ve Suyuti*, **Alusi'nin** tefsirini hazırlarken yararlandığı kaynaklardır. İsimleri geçen bu müfessirlerin ortak özelliği bu konuya önem vermeleridir.[35]

2. Muasır Müfessirler'in Bu Sahadaki Çalışmaları

Münasebatü'l-Kur'ân konusunu tefsirlerinde uzun uzun ele alan müfessirler, daha ziyade muasır müfessirlerdir. Belki de hiçbir asırda bu kadar müfessir, Kur'ân-ı Kerim'i tefsir ederken bu metoda başvurmamışlardır. Kur'ân'a yöneliş çağı olan 20. asırda Kur'ân-ı Kerim'in bu yönü üzerinde durulması aslında ayrı müstakil bir çalışma konusu olacak kadar önemlidir.

Bu sahada müstakil eser kaleme alan muasır alimlerden **Abdülmüteal Sa'idi'** bunların en önemlilerindendir. **Sa'idi**, "*en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*" adlı eserine âyetler arasındaki irtibat ilminin tarihçesi ile başlamış, âyetlerin ve sûrelerin tertibini izah ettikden sonra değişik mushafların ter-

---

32 Turan, Abdülbaki; "*Nimetullah Nahcevani ve el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye*" *isimli tefsiri*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (1985), Sayı:1, s. 66

33 Nahcevani, Nimetullah, *el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye*, İstanbul, 1325/1907, I, 17-19. Sözkonusu tefsirde "*Fatiha*"lar "Gizli değildir ki..." deyimiyle, "*Hatime*"ler ise "Sana gerek...." sözüyle başlamaktadır. Her sûrenin "*Fatiha*" ve "*Hatime*"si diğerlerinden farklıdır. "*el-Fevatihu'l-İlahiyye*"de; âyetlerin tefsiri üzerinde muhtasar olarak durulurken, "*Fatiha*" ve "*Hatime*"lerin müstakil bölüm halinde sunulması **Nehcuvani**'nin bu konuya verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate şayandır

34 Alusi, Şihabuddin Mahmud, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, Beyrut, h,1301, VII, 76; XIV, 90;

35 Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, I, 361; Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul, 1991, s.267

tib sıralarını şematik olarak göstermiştir. Fatiha sûresinden Nas sûresine kadar bütün sûreleri tek tek ele alarak sûrenin nüzul tarihini, isimlendirilmesinin sebebini, âyet sayısını, maksadını ve önceki sûre ile münasebetini izah ettikden sonra âyetleri konularına göre tertibe tabi tutmuştur.[36]

Bu sahada müstakil eser kaleme alan bu zatın dışında pek çok müfessir "*Münasebatü'l-Kur'ân*" meselesini tefsirlerinde işlemişlerdir. Bunlara kısaca temas etmek istiyoruz: Müfessir **Seyyid Kutub** "*Fi Zilali'l-Kur'ân*" adlı eserinde bu konuda en ayrıntılı duran muasır müfessirlerden olmuştur. Hemen ifade edelim ki, çalışmamızda sıkca müracaat ettiğimiz kaynaklardan biri "*Fi Zilali'l-Kur'ân*" olmuştur.[37] Bu tefsirinde lafzi münasebet'in yanısıra manevi münasebet yönü üzerinde de duran **Kutub,** bu konuyu destekler mahiyette kaleme aldığı bir diğer eseri "*et-Tasvirü'l-Fenniyyu Fi'l-Kur'ân*" da daha ziyade genel olarak tenasüb konusuna değinmiştir.[38]

***Mustafa Müslim*'in**, "*Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*"[39] adı ile türkçeye de çevrilen eserini önemli bir çalışma olarak kaydetmeliyiz. Tenasüb konusu ile ilgili olan bu çalışma özellikle; "*Sûrelerin Baş Tarafi ile Sonu Arasındaki Münasebet*" konusunu müstakil olarak incelemiş ve özellikle meselenin usule bakan yönü üzerinde durmuş, ayrıca bazı misallerle de bunu göstermeye çalışmıştır.

Müstakil olarak "*sûrelerin baş tarafi ile sonu*" üzerinde duran bir başka muasır müfessir ise **Muhammed Mahmut el-Hicazi'**dir. "*Tefsirü'l-Vadıh*" isimli eserinde **Hicazi,** sûre başları ve sûre sonları konusuna temas etmiş ve pek çok yerde "*sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet*"i göstermiştir.[40]

Bu konuyla ilgili muasır ve aynı zamanda akademik çalışmalardan bir diğeri ise Ezher Üniversitesi Arap Dili Profesörlerinden **Aişe**

---

[36] Saidi, Abdülmüteal, *en-Nazmü'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*, Kahire, ts., s.5

[37] Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Kahire, 1405/1985 (I-VI)

[38] Kutub, Seyyid; *et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'ân*, Kahire, 1412/1992

[39] Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, (Terc. Salih Özer), Ankara, 1993

[40] Hicazi, M. Mahmut; *et-Tefsirü'l-Vadıh*, Kahire, 1400/1980, (I-XXX); Ayrıca **Hicazi**'nin bu konuya yardımcı olmak için kaleme aldığı bir diğer eseri de "*et-Tefsirü'l-Mevduiyye Fi'l-Kur'âni'l-Kerim*"dir.

Abdurrahman Binti'ş-Şatı'ya aittir. "*el-İ'cazü'l-Beyani li'l-Kur'ân*"[41] isimli eserinde tenasüb konusunu özellikle sûrelerin başlangıçları açısından tam bir vukufiyetle ele almıştır. **Binti'ş-Şatı'** söz konusu bu eserinin ikinci bölümünde sûre başlangıçlarının, özellikle de Huruf-u mukattaa konusunun, Kur'ân'ın i'cazını tek başına isbat etmeye yeterli olduğunu göstermeye çalışır. Bunu yaparken uzun uzun misaller verir.

Muhammed A. Draz** (1378/1958)*, "*en-Nebe'u'l-Azim*" isimli müstakil eserinde, sûrelerdeki mana bütünlüğü ve âyetler arasındaki irtibatın mükemmelliği konusunu işlemiş ve Bakara sûresinin tefsirini bu yönüyle gerçekleştirmiştir. ***Draz, bu çalışmasında sûrelerdeki külli nizamın ve mana bütünlüğünün nasıl tesbit edileceğine bir misal teşkil etmek üzere kitabının son bölümünde Bakara sûresini ele almıştır. Burada "*Bakara sûresinin konuları arasındaki nizam*" başlığı altında, Bakara sûresini bir mukaddime, dört ana maksat ve bir hatime başlığı altında incelemiştir.[42]

Muasır çalışmalardan **Said Havva'nın da** bu konuya önem verdiğini görmekteyiz. "*el-Esas fi't-Tefsir*" isimli eserinde münasebet konusu üzerinde ağırlıklı olarak durmaktadır. Ancak o'nun daha çok sûreler arasındaki irtibat üzerinde durduğu söylenebilir. Mesela her sûrenin tefsirini yaparken mutlaka o sûreyi Bakara sûresi ile irtibatlandırdığı görülür. Ayrıca her sûrenin tefsirinde; söz konusu sûrenin diğer sûreler ile olan irtibatından bahseder. **Said Havva,** tefsirinde "*sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasbet*" konusu üzerinde de durmaktadır.[43]

Yine bir başka muasır müellif ise **Ahmet Ebû Zeyd**'dir. O'nun Rabat

---

41 Binti'ş-Şatı', Aişe Abdurrahman; *el-İ'cazü'l-Beyani Li'l-Kur'ân*, Kahire, Ths.

42 **Draz**'ın; Bakara sûresi ile alakalı ortaya koyduğu hulasayı buraya aynen almak istiyoruz: *Mukaddime*: Kur'ân'ın şanını ve vazifesini tarif etmekte, ondaki hidayetin, selim kalb taşıyanlar nezdinde aşikar olduğunu, ancak kalbi mühürlenmiş olanların yahut kalbinde hastalık bulunanların ondan yüz çevireceklerini beyan etmektedir. *Birinci Maksat*: Bütün insanları İslama davet hakkındadır. *İkinci Maksat*: Hususiyle Ehl-i Kitabı, batıl itikadlarını terkederek bu hak dine girmeye davet etme hakkındadır. *Üçüncü Maksat*: Bu dinin ahkamını tafsilatlı olarak bildirir. *Dördüncü Maksat*: Bu dinin hükümlerinin ifa edilmesini sağlayacak müeyyideler teşvik edici hususlar ihtiva eder. *Hatime*: Bu maksatları içeren daveti kabul edenleri tanıtır ve onların, dünya ve ahiretteki akibetlerini beyan eder. (Bknz. M. Draz, *en-Nebe'u'l-Azim*, s. 158.209.)

43 Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, Kahire, 1412/1991, (I-XI)

Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında neşredilen eseri "***et-Tenasübü'l-Beyani Fi'l-Kur'ân***"da sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusu "*et-Tenasübü Beyne Matla'ı's-Sûreti ve Hitamiha*" başlığı ile ele alınmıştır. **Ebû Zeyd** söz konusu eserinde tenasüb konusu ile ilgili yeni tesbitlerde bulunmasına rağmen, sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebet konusunda sadece şimdiye kadar bu mesele hakkında söylenenleri nakletmekle iktifa etmiştir.[44] Ancak yine de bu konunun önemine dikkat çeken müelliflerden olması yönü ile kayda değer bulduğumuzu ifade edelim.

Konuyla ilgili eser veren iki muasır müellif daha vardır ki bunlar; **Mevdudi** ve **İzzet Derveze'dir. Mevdudi,** "*Tefhimü'l-Kur'ân*"[45] isimli tefsirinde münasebet yönü üzerinde fazla durmaz. Ancak o, bizim çalışmamızda önemli bir bölüm olan "*sûrelerin hedef ya da maksatlarının belirlenmesi*" meselesi üzerinde ciddiyetle duran müfessirlerdendir. **İzzet Derveze** ise "*Tefsirü'l-Hadis*"[46] isimli çalışmasında hem münasebet kurma konusu üzerinde durmuş, hem de "*Tefhimü'l-Kur'ân*" daki gibi sûrelerin hedef ve maksatlarını belirleme yoluna gitmiştir.

Tenasüb konusunu işleyen son bir isim olarak **Muhammed Ali es-Sabuni**'den bahsetmek istiyoruz. **Sabuni** özellikle "*sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet*" konusunu en fazla ele alan müelliflerden biridir. O'nun "*Safvetü't-Tefasir*" isimli tefsirinde hemen hemen bütün sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet yönüne temas ettiğini görmek mümkün.[47] Her ne kadar bu temas birer cümle ile sınırlı da olsa, bu konudaki boşluk nedeniyle **Sabuni'nin** bu gayretini önemsemek gerekiyor. [48]

---

44 Ebû Zeyd, Ahmet; *et-Tenasübü'l-Beyani Fi'l-Kur'ân*, Rabat, 1992, s. 66

45 Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'ân*, (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri), (Terc. Heyet), İstanbul, 1996

46 Derveze, İzzet, *Tefsirü'l-Hadis*, (Terc. Heyet) İstanbul, 1997

47 Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Beyrut, 1402/1981, (I-III)

48 Tenasüb konusu üzerinde duran eser ve müelliflerin bazılarının isimlerini de kaydetmek faydalı olacaktır: **Ebu'l-Feyz el-Kaşani**'nin, "*Tefsiru's-Safi*", **Ebu't-Tayyib el-Kannuci**'nin "*Fethu'l-Bari' Fi Makasıdi'l-Kur'ân*", **Muhammed Abduh'un** "*Tefsiru Cüz'ü Amme*" ve "*Tefsirü'l-Menar*", **Reşid Rıza**'nın "*Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim*", **Mustafa Merağî**'nin "*Tefsirü'l-Merağî*", **Tantavi Cevheri**'nin "*el-Cevahiru Fi Tefsiri'l-Kur'ân'l-Kerim*", **Abdülhamid el-Ferahi**'nin "*Nizamu'l-Kur'ân Te'vilu'l-Furkan bi'l-Furkan*", **Elmalılı Hamdi Yazır'ın** "*Hak*

3. Tefsir ilminde iki isim: Bika'i ve Suyuti

Kur'ân İlimleri denince akla gelen bu iki isim üzerinde özellikle durmak istiyoruz. Bu sahada yazdıkları ile asırlar boyu İslam Dünyasının her yerinde sıklıkla müracaat edilen **Bika'i** ve **Suyuti,** aynı zamanda birbirlerinin çağdaşıdır. Ayrıca **Bika'i'nin Suyuti'ye** hocalık yapmış olması dikkate alındığında konunun tefsir ilmi açısından önemini anlamamız daha da kolaylaşacaktır. Dolayısıyla her iki müellifin de içinde yaşadığı 15. ve 16. yüzyıllar tefsir ilminin en verimli olduğu dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.[49]

a. Burhaneddin el-Bika'i

Asıl adı Burhaneddin, İbrahim b. Ömer el-Bika'i'dir. 809 yılında Suriye'nin Bikai'i denilen bölgesinde doğmuştur. İlmi seyahatlerde bulunmuş ve daha çok Dımeşk de yaşamış ve 885 yılında orada vefat etmiştir.[50]

861 yılında yazmaya başladığı tefsirini vefatına kısa bir zaman kala tamamlamaya muvaffak olmuştur.[51] Şimdi bu tefsire genel hatları ile bakalım. **Bikai**, Kur'ân âyetleri üzerinde günlerce, haftalarca düşünüp, tefekkür ettikden sonra tefsiri "***Nazmü'd-Dürerer***"i yazmağa karar verdiğini söyler. Tefsirini yazmaya, hocası **Mağribi'nin** âyet ve sûreler arasındaki münasebeti tesbit için ortaya koyduğu kaide ile başlar ve âyetler arasındaki irtibatı bu kaideye dayanarak tesbite çalışır.[52] **Bikai**, bu durumu açıklarken: "*Âyetler arasındaki irtibatı bulmaya yardımcı olan kaideyi, hocam Mağribi'den ilk defa ben öğrendim ve tefsirimi yazmaya bu kaideyi uygulayarak başladım.*"[53] demektedir.

Bazı tefsirlerde her ne kadar münasebete yer verilmişse de ne **Bikai'ye** kadar, ne de o'ndan sonra bu konuya hasr edilmiş müstakil bir tefsir kitabı

Dini Kur'ân Dili", **Bediüzzaman Said Nursî**'nin "*İşaratu'l-İ'caz fi Mazanni'l-İcaz*", **Abdülsettar Fethullah Said**'in "el-Medhal ile't-Tefsiri'l-Mevduiyye",, **Rıfat Fevzi Abdülmuttalib**'in "*el-Vahdetü'l-Mevduiyye Li Sûreti'l-Kur'âniyye*", **Ahmet Bedevi**'nin "*Min Belağati'l-Kur'âni'l-Kerim*", **M. Abdullah Şehhate**'nin "*Ehdafu Külli Suver*".

49 İbn-i İmad, *Şeceratü'z-Zeheb*, VIII, 52

50 Bilmen, Ömer Nasuhi; *Tabakatü'l-Müfessirin*; İstanbul; 1974; II, 594

51 Bilmen, *Tabakatü'l-Müfessirin*; II, 594

52 Bika'i, *Nazm*, I, 18; Suyuti, *İtkan*, II, 110.

53 Bika'i, *Masa'id*, I, 25

yoktur.[54] Ancak hemen belirtelim ki Bika'i'nin üzerinde ağırlıklı olarak durduğu konu genel olarak münasebet konusudur. O'nun, münasebet konusunun içinde bir bölüm olan *sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet* konusuna temas etmiş olmasına rağmen bunun yeterli olduğu kanaatinde değiliz. Çünkü o'nun bu hacimli tefsiri metod olarak sadece münasebet konusu üzerinde durmaktadır.

Âyetler arasındaki münasebeti tesbit etmenin akla dayanması sebebiyle güç bir iş olduğunu daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla bu tefsirin yazılması da kolay olmamıştır. **Bikai**, bir sürü zorluklarla karşılaşmıştır. Hatta âyetler arasındaki irtibatı, bulabilmek için uzun uzun düşünme ihtiyacı hissedince, etrafındakilerin kendisine şifa talebinde bulunduklarını söyler: "*...bazı kimseler benim için şifa dilemeğe başladılar. Kendilerine münasebetle ilgili bazı sualler tevdi ettiğimde bunu müşkil gördüler. Sonra cevabını kendim verip müşkil gördükleri hususun aydınlanıp aydınlanmadığını sorduğumda "Ey Efendimiz! Bu söylediklerin akla gelir." şeklinde cevap vediler.*"[55]

Bikai, âyetler arasındaki münasebeti bulmanın kolay olmadığını ifade için de "*Nice âyetler var ki, onlar üzerinde aylarca düşündüm*"[56] deyip, Nisa sûresinin 127. ve 176. âyetlerini örnek göstererek şu açıklamayı yapar: "*Bu söylediklerimin doğru olduğunu görmek isteyen, bu âyetler hakkında serdettiğim fikirlere bakmadan, aynı âyetler üzerinde fikir beyan edip bunları benim söylediklerimle mukayese edince ne kadar meşakkat çektiğimi ve Allah tarafindan bana keşfolunan manaların ne olduğunu müşahede edecektir.*"[57]

b. Bika'i'ye Yapılan İlmi Tenkitler

Bikai, 861/1456 yılında kendisi 51 yaşındayken Kahire'de tefsiri "***Nazmü'd-Dürer***"i yazmağa başlar.[58] Yarısına yaklaşınca pek çok insaflı alimin

---

54 **Bikai** ve tefsiri "*Nazmu'd-Dürer*" hakkında bir çalışma yapan **Necati Kara**, münasebet ilmi sahasında en meşhur ve hatta tek eser olarak *Bikai'nin* eserini göstermektedir. **Kara**, bu üslubda müstakil bir tefsir yazılmamış demektedir ki biz de aynı kanaatteyiz. (Bknz. Kara, *a.g.e.*, s. 111.)

55 Bika'i, *Nazm*, I, 14.

56 Bika'i, *Nazm*, I, 2-4

57 Bika'i, *Nazm*, I, 15

58 Bika'i, *Nazm*, II, 509 a; Kara, *a.g.e.*, 109

takdirlerine mazhar olurken, bazılarının da tenkit ve eleştirilerine uğrar.[59] Bu tenkitler artmaya başlayınca tefsirini yazmaya ara verir.[60] Bu tenkit ve eleştirilere ilmi cevaplar vermek için eserler kaleme alır. Asıl konumuz **Bikai** ve tefsiri olmadığı için biz sadece bu tenkitlerden *tenasüb* konusuna getirilen eleştiri üzerinde duracağız.

"***Nazmu'd-Dürer***"e yapılan hücum ve tenkitlerden biri, onun âyet ve sûreler arasındaki münasebeti göstermesidir.[61] Bu tenkitler artınca Bikai tefsirine ara vermiş ve kendisine yöneltilen eleştirileri cevaplandırmıştır. Âyet ve sûreler arasındaki münasebeti aramadaki haklılığını göstermek için "***Masa'idu'n-Nazar li'l-İsrafi a'la Makasidü's-Suver***" isimli müstakil bir eser kaleme almıştır.[62] Bika'i bu eserinde kendisinden önce kimsenin böyle bir işe girişmediğini söyleyince, muarızları tefsir sahibinin Kur'ân âyetleri hakkında kendi re'yine göre konuştuğunu iddia ederek bu kitabın halk arasında okunmasının haram olduğuna hükmetmişlerdir.[63]

Bikai "***Masa'idu'n-Nazar***"ı kaleme almakla kalmamış, tefsirinden bazı kısımları tetkik etmeleri için Mısır ulemasının ileri gelenlerine göndermiştir.[64] "*..Bundan önce hiçbir kitabımı kimseye arzetmemiştim. Hasetçiler tefsirim hakkında ileri geri konuşmaya başlayınca buna mecbur kaldım. Muhtelif eserlerime kırka yakın alim kendi el yazılarıyla takriz yazdı. Bunların hiçbirine itibar etmedim. Fakat arkadaşlarım beni eserlerimden dolayı ayıplayınca bu yola başvurdum. Aslında kimsenin lehte şehadetine ihtiyacım yoktu. Çünkü eser yazmaya ehil olmasaydım, meşayıhın bana verdiği icazetin değeri kalmazdı...*"[65]

Bikai bütün bunlara rağmen, kendisinin bir beşer olduğunu, hata yapabileceğini, fakat kendisine yapılan tenkitlerin hissi olmaktan öteye geçemediğini ifade etmektedir: "*...**İmam Şafii**;* "*Şu kitapları yazdım, biliyorum ki bunlarda bir takım hatalar mevcuttur*" *deyip*, "***Eğer O Kur'ân***

---

59 Bika'i, *Nazm*, II, 509 a; Katip Çelebi, *Keşfi'z-Zünun*, II, 1962.
60 Kara, *a.g.e.*, s. 109
61 Kara, *a.g.e.*, s. 109
62 Bika'i, *Nazm*, II, 509; *Masa'id*, s. 6 a; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünun*, II, 1962.
63 Bika'i, *Masa'id*, I, 15
64 Bika'i, *Masa'id*, I, 22; Kara, *a.g.e.*, s. 395
65 Bika'i, *Masa'id*, I, 33.

Allah'tan başkasından olsaydı içinde bir çok ihtilaflar bulurlardı"[66] *âyetini delil getirir.* ***İmam Şafii'nin*** *bu sözü, her müellif için bir takım hataların bulunabileceğine delildir. Lakin bu, onların eser te'lifini terketmesini gerektirmez. Ben de kusursuz olduğumu iddia etmiyorum. Fakat beni ayıplayanları kendi haline bırakmayı da asla uygun bulmadım. Zira Allah'ın kitabını tefsir etmekten maksadım, hakkı ikame etmek ve müslümanlara yardımcı olmaktır. Kim bende bir hata görürse haber versin düzelteyim. Cenâb-ı Hakkın zatına yemin olsun ki, servet sahibi olsaydım, beni bir hatamdan dolayı uyarana bol miktarda para verirdim.*[67]

Bikai, "***Nazmü'd-Dürer***" aleyhinde söylenenlerin kendi açısından ciddiyet arzetmediği ve söylenenlerin dedikodudan ibaret olduğu ve hasetten ileri geldiğini belirterek tefsirini tamamlamaya devam eder. Hacimli eserini 22 senede tamamlar. Ancak burada görüldüğü gibi **Bika'i'nin** başına gelenler aslında onun şahsından daha çok Kur'ân tefsirindeki tenasüp mesleğine yöneliktir.[68]

4. Celaleddin Suyuti

Şimdi de tefsir ilimlerinde zirve kabul edilen bir diğer müfessir olan **Celaleddin es-Suyuti**"nin ilmi kişiliği üzerinde kısaca duralım. Asıl adı Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Osman b. Muhammed b. Hızır b. Eyyub b. Muhammed b. Humaduddin'dir. Künyesi Ebu'l Fadl' lakabı ise Celalüddin olan Suyuti, ilim adamı yetiştirmekle meşhur bir aileye mensub olarak, hicri 849/1445 yılında *Kahire*'*de* dünyaya gelmiştir.[69]

Büyük dedesi, Humadüddin, tasavvuf büyüklerinden birisidir.[70] Babası Ebû Bekr b. Muhammed de alim ve fazıl bir zattı. Etrafta her

---

66 Nisa, 4/82

67 Bika'i, *Masa'id*, I, 12.

68 Kara, *a.g.e.*, s. 110

69 Kehhale, Ömer Rıza; *Mu'cemü'l-Müellifin Teracumu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*; Beyrut, Ths. V, 28

70 Suyuti, Celaleddin Abdurrahman; *Hüsnü'l-Muhadara Fi Ahbari Mısr ve'l-Kahire*, Mısır, Ths. I, 156

hafta Kur'ân'ı hatmeden bir şahsiyet olarak tanınmıştır.[71] Suyuti, kendi eserinde babasının telif ettiği eserlerden bahseder.[72] Sekiz yaşındayken Kur'ân-ı Kerim'i ezberler. "*Hüsnü'l-Muhadara*" isimli eserinde hayatından bahseden **Suyuti**, babası hayatta iken devrin alimlerinden Muhammed Meczub'a götürüldüğünü kaydeder.[73]

Babasını kaybettikden sonra, babasının alim dostları Suyuti'ye ayrı bir değer vermiş ve onunla özel ilgilenmişlerdir. Bu hocalarından biri de Sivasi lakabıyla meşhur Kemaleddin İbn-i Hümam'dır. Suyuti 18 yaşına kadar bu zatın ilim ve feyzinden yararlanmıştır.[74] Başka hocalardan istifade etmekten geri durmayan müellif'in faydalandığı hocaları arasında şunlar vardır; Şihabüddin Ahmed b. Ali Ebi Bekr Şarimsahi'den feraiz ilmini okumuş, Alemuddin el-Bulkini'den fıkıh dersleri almış, Şeyhülislam Şerefüddin Yahya b. Muhammed el-Münavi'den Kur'ân ilimleri ve fıkıh okumuş, Takıyyüddin Ebu'l-Abbas b. Muhammed eş-Şumuni, Mesut b. Ömer et-Taftazani ve İbn Hişam olarak tanınan Abdullah b. Yusuf'dan da hadis dersleri tahsil etmiştir. Ayrıca diğer bir hocası olan Muhammed b. Süleyman b. Sa'id el-Kafiyeci tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve mantık gibi muhtelif ilimlerde Suyuti'ye tam ondört yıl hocalık yapmıştır.[75]

Yine Takıyyüddin eş-Şibli el-Hanefi'den de ondört yıl okumuş ve bu süre zarfında ondan arapça ve hadis dersleri almıştır.[76] Öte yandan, Mekke'de başkadılık yapan tefsir, fıkıh ve arap edebiyatında söz sahibi olan Abdülkadir b. Ebi'l-Kasım es-Sa'idi de Suyuti'ye hocalık yapmış ve bunun sonucunda hoca-talebe arasında özel bir bağ kurulmuştur. Suyuti bu hocasından ve ilmi kudretinden övgü ile bahsetmektedir.[77]

Suyuti'nin çağdaşları olan Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Bika'i,

---

71 Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, İstanbul, 1306; IV, 2801

72 Suyuti, *a.g.e.*, I, 156 ve *Buğyetü'l-Vuat Fi Tabakati'l-Lügaviyyine ve'n-Nuhat, Mısır, h. 1326*, I, 208

73 Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, I, 156

74 Şek'a, Mustafa, *Celaleddin Suyuti Siretühu'l-İlmiyye ve Mebahisü'l-Lügaviyye, Mısır, 1401/ 1981*, s. 6

75 Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, I, 156

76 Suyuti, *a.g.e.*, I, 156

77 Suyuti, *Buğyetü'l-Vuat*, s. 310

Celaleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalli ve Mısır müftüsü Seyfeddin Muhammed b. Muhammed el-Hanefi de ona hocalık edenler arasındadır.[78]

Engin kültürü, telif ettiği eserlerin çokluğu, bu eserlerin muhteva açısından oldukça zengin oluşu ve eserlerinin kısa sürede her tarafa yayılması onu haklı olarak sahasında otorite haline getirmiştir. Henüz on yedi yaşındayken eser yazmaya başlayan *Suyuti* vefat tarihi olan *911/1505'e* kadar aralıksız ilmi faaliyete devam etmiştir.[79]

Suyuti, tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, meani, beyan ve bedi' olmak üzere bu yedi ilim dalında otorite olduğunu bizzat kendisi ifade etmektedir: "*İnanıyorum ki, fıkıh ve rivayetle ilgili bilgiler hariç, bu yedi ilimde uğraştığım seviyeye, hocalarımdan - daha alt seviyede bulunanlar şöyle dursun - hiçbiri ulaşamamıştır.*"[80] Ayrıca Suyuti bahsettiği bu yedi ilmin dışında fıkıh usulü, cedel, sarf ilmi ve kompozisyon sahasında pek iddialı olmadığını, matematiğin ise kendisine zor gelen bir ilim olduğunu belirtir. Bir süre de mantık ilmiyle meşgul olan *Suyuti*, "*Sonra Allah beni ondan soğuttu*"[81] diyerek kendisini hadis ilmine verdiğini kaydeder.

Kahire başta olmak üzere pek çok yerlere ilmi seyahatler düzenlemiş olan *Suyuti*, Şeyhuniye medresesi, İbn Tulun Camii, Kayıtbay Camii ve şeyh olarak atandığı Baybars tekkesinde muhtelif sahalarda dersler okutmuştur. Ancak kırk yaşından sonra fetva ve ders verme işini bırakarak bütün vaktini eser telif etmeye hasretmiştir.[82]

---

78 İbn-i İmad, *Şeceratü'z-Zeheb*, VIII, 52 **Suyuti** ayrıca, "*Buğyetü'l-Vuat*" isimli eserinde daha bunlardan başka pek çok hocasından bahsetmektedir. Kur'ân İlimleri sahası başta olmak üzere pek çok sahada verdiği eserlerle bir otorite kabul edilen Suyuti'nin elliden fazla hocası olmuştur(Suyuti, *Buğyetü'l-Vua*, s. 310)

79 Suyuti, *Hüsnü'l-Muhadara*, I, 157

80 Suyuti, *a.g.e.*, I, 157

81 Suyuti, *a.g.e.*, I, 157

82 "*Hüsnü'l-Muhadara*" isimli eserini kaleme aldığı sırada, eserlerinin sayısı üçyüz'e ulaşmıştı. Bu sayıya, telif etmeye başlayıp da vazgeçtiği eserler dahil değildir. Bu konudaki ifadesi şöyledir: "*Altmış altıda (866/1461) telife başladım. Şu anda eserlerimin sayısı, başlayıp da vazgeçtiklerim hariç üçyüz adetti.*" *(Suyuti, a.g.e., I, 157)* Bu eserinin vefatından yedi yıl önce kaleme alındığı düşünülürse daha sonra kaleme aldığı eserlerin mevcudiyeti kendiliğinden anlaşılır. Talebesi Dâvûdi, hocasına ait beşyüz'ü aşkın eser bulunduğunu, bunların pek çoğunun müellif hayatta iken her tarafa yayıldığını kaydeder. Yine talebelerinden Muhammed b. İyas eserlerinin sayısını 600'e çıkarmaktadır. (*İbn İmad, a.g.e.,VIII, 53*)

5. Sahasında Tek Kitap: "Merasidü'l-Metali"

Kur'ân İlimlerine dair belki de Suyuti'den daha çok eser veren olmamıştır. O'nun, Kur'ân İlimleri sahasında bugün nüshaları muhtelif kütüphanelerde bulunan 40'a yakın eseri vardır. Bunlardan biri de "*Merasidü'l-Metali Fi Tenasübi'l-Mekatı' ve'l-Metali*"[83] isimli eseridir.[84] Sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete değinen bu eser, bu sahada yapılan ilk ve tek çalışma olması ile ayrı bir önem ve değerdedir.

Hemen belirtmek gerekir ki, bütün bunlara rağmen Suyuti'nin bu eseri, bu ilmin önem ve kıymetine işaret etmesi bakımından, küçük bir risale de olsa kayda değer bir eserdir. "*Merasıdu'l-Metali*" de sûreler tertib sırasına göre ele alınmıştır. Birkaç sûre hariç Kur'ân-ı Kerim'deki bütün sûrelere kısa da olsa temas edilmiştir. Suyuti, eserin önsözünde kısaca münasebet ilmine değinmiş ve kendisiyle birlikte bu sahada söz sahibi olan müfessirlere temas etmiştir. Bu müfessirlere eserinin içinde zaman zaman çok kısa atıflarda bulunmuştur. Mesela "*Kirmani böyle demiştir.*" gibi.

Eserin yazma iki nüshası vardır. İkisi de Sülaymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Birincisi, müfessir Suyuti'nin 52 adet risalesini içine alan büyük hacimli "Risaleler" isimli eserin 86 ve 89. sayfaları arasında bulunmaktadır. Diğeri ise yine Suyuti'nin üç eserinin bir arada bulunduğu kitabın 83 ve 94. sayfaları arasında, Fatih bölümü 648/2 numarada kayıtlıdır.

6. Tenasüb Konusundaki Muhalif Fikirler

Zemahşeri ve Fahreddin Razi'den Elmalılı Tefsiri'ne varıncaya kadar tenasüb konusu hep tefsirlerin içinde az ya da çok bölümler halinde yer edinmiştir. Ancak hem *tenasüb konusu* hem de *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusu yeterince irdelenmiş ve ele alınmış değildir. Peki bunun sebebi nedir?

Hiç şüphe yok ki, tenasüp ilmi *Dirayet tefsiri* içinde bir bölüm olarak

[83] Suyuti, Celaleddin Abdurrahman; *Merasidü'l-Metali Fi Tenasübi'l-Mekatı' ve'l-Metali*, Süleymaniye bölümü 1030/70 ve Fatih bölümü 648/2 numarada kayıtlıdır. (Üç risalesi birlikte)

[84] Bu eserin geniş bir tahlil ve değerlendirmesi için bknz. Tuncer, Faruk, "Kur'ân Sûreleri'nin Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı İle Sonu Arasındaki Münasebet", (Doktora Tezi), İstanbul, 2000.

algılanmaktadır. Dolayısıyla akla dayanmaktadır. Bu nedenle de zor ve güç bir iştir.[85] **Bikai'**nin, âyetler arası münasebet kurmak için bazen haftalarca düşündüğünü[86] dile getirmiştik.

Bazı alimlerin, âyetler arasında münasebet kuralamayacağı yönündeki muhalefetleri'nin, tenasüb konusundaki gelişmeleri engellediği söylenebilir. Mesela ***Şevkani,*** âyet ve sûreler arasında münasebet tesis edilemiyeceğini savunanlardandır.[87] O'nun bu konudaki düşünceleri özetle şöyledir: "*Bazı müfessirler zor bir ilim vücuda getirip faydası olmayan bir ilim dalında zamanlarını boşa harcadılar. Allah'ın kitabında kendi re'yleriyle konuşmağa koyuldular. Bu da onların, âyetler arasındaki münasebeti göstermek istemelerinden ileri gelmekteydi. Üstelik bir de bu işi önemli göstermeğe kalkıştılar.*"[88] Burada müfessir **Şevkani'ye** katılmak mümkün değildir. Çünkü bir ilim olması yönü ile Tenasüb ilmi faydasız ve boş bir ilim dalı değildir. Aksine Kur'ân'ın i'caz yönünü ortaya çıkarması bakımından Kur'ân ilimleri arasında çok üstün bir yere sahiptir. Çünkü bu ilim dalı bizi, "*Kur'ân'ın bütünü bir tek sûre, hatta bir tek âyettir*"[89] noktasına götürmektedir.

Âyet ve sûrelerin bugün elimizdeki mevcut tertibe göre inmediğini, dolayısıyla bunlar arasında münasebet tesis edilemiyeceği görüşüne sahib olan **Şevkani'nin** bu konuda ki fikirleri şöyledir:"*Kur'ân-ı Kerim, muhtelif zamanlarda ve çeşitli konularda inmiştir. Herkesin kabul ettiği bir husus vardır ki o da, Kur'ân âyetlerinin inmesine sebeb olan bir şeyi haram, haram olanı helal kılıyor. Bazen kafirler, bazen de müslümanlar hakkında iniyor. Bazen ibadet, bazen muamelat, bazen terhib, bazen terğib, bazen tebşir, bazen inzar, bazen dünya, bazen de ahiretten bahsediyordu. Bunlar arasında irtibat kurmak kolay değildir. Zaten akıl sahibi birisi; kelerle balık, su ile ateş arasında münasebet aramağa nasıl kalkışır. Kaldı ki âyetler arasında münasebet aramağa kalkışmak, cahil ve kalbinde hastalık bulunanlar için şüphe dairesini genişletir ve şek kapılarını açar.*"[90]

---

85 Zerkani, *Menahil*, I, 517.
86 Bika'i, *Nazm*, I, 2-4.
87 Şevkani, *Fethü'l-Kadir*, I, 72-73.
88 Şevkani, *Fethü'l-Kadir*, I, 72-73; *Bedrü't-Tali'*, I, 20
89 Razi, *Mefatih*, VII, 689.
90 Şevkani, *Bedrü't-Tali'*, I, 20

Burada da **Şevkani'ye** katılmak mümkün değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim bir bütün olarak mucizedir. Ayrıca hatırlamak gerekir ki; Kur 'an *def'aten* indirilmemiş olsa bile *Levh-i mahfuz'dan* dünya semasına bir bütün olarak indirilmişti.

7. Ayakların Sürçtüğü Bir Alan

Münasebet konusunda ciddi muhalefet gösterenlerden bir diğer isim ise **Muhammed b. Abdullah el-Gaznevi** (v. h 1296)dir. Münasebet konusunu reddedenlerin görüşlerini en açık ve net özetleyenlerden biri **Gaznevi** olduğundan, o'nun görüşlerini buraya ayrıntılı olarak almakda yarar var: **Gaznevi**; *münasebet* konusunu, üzerinde araştırma yapan ve çalışanlar için, "*ayakların sıklıkla sürçtüğü bir alan*" olarak tarif etmektedir. Ayrıca bu "*zararlı durum*"a dikkat çeken müellifin bu konudaki görüşleri şöyledir: "*Bil ki, müfessirlerin çoğu zorlama bir bilgi türü oluşturdular ve sorumlu olmadıkları bir alana daldılar, vakitlerinin çoğunu kendilerine bir yarar sağlamayacak bir sanata harcadılar. Hatta kendilerini Kur'ân'a ilişkin hususlarda yapılması yasaklanan, sadece kendi görüşüyle konuşma durumuna düşürdüler. Çünkü onlar mushaflarında mevcut sıradan hareketle âyetler arasında bir takım bağlar kurmak istediklerinden öyle zorlama yorumlara ve kötü yanlışlara düştüler ki, onlardan bırakın Allah'ın sözü, beliğ kimselerin sözleri bile uzaktır ve onlar insafa da sığmaz. Hatta kimileri müstakil eser bile yazdılar ve onu en önemli ilgi alanı kıldılar. el-Bikai' gibi ve ondan önceki ve sonrakiler gibi. Bu görüşler, Kur'ân-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'e inmeye başlamasından Allah onu kabzedene kadar nüzulünü gerektiren olaylara binaen parça parça indirildiğini bilen biri için ne gariptir!*"[91]

---

[91] **el-Gaznevi**'nin bu konudaki diğer görüşlerine temas etmek faydalı olacaktır: "*Şayet esbab-ı nüzul, aralarında uyuşma yapılamıyacak şekilde böyle bir farklılığa sahipse, bu sebeplere göre inen Kur'ân da kendilerine göre farklılık arzeder. Hangi akıllı, üzüm ile dut ve su ile ateş arasında ilişki arayabilir? Bu, şüphe kapılarını açmak ve kalbinde hastalık olanları veya hastalığı sadece bilgisizlik olanlar için şüphe dairesini genişletmekten başka nedir? Şayet ilim ehli Kur'ân'ın tüm âyetleri arasındaki ilişki hakkında konuşmaya kalkar, kitap yazıp bu işin kaçınılmaz olduğunu söylerse ve Kur'ân'ın ancak bu ilişki boyutu ortaya çıkarıldığında muciz olduğunu iddia ederse, sonra da âyetler arasında bir ihtilaf bulursa bu sefer, diğer görüş sahiplerinin sözlerine dönecektir ve kendi iddiasını tümüyle zorlama ve açık bir hata olarak*

Kur'ân'da âyet ve sûreler arasındaki münasebeti aramaya şiddetli karşı çıkanlardan bir diğer müellif de ***İzzeddin b. Abdüsselam*** *(660/1262)*dır.[92] **İzzeddin**, Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif zamanlarda ve çeşitli hadiselerden ötürü indiğini, onda çok değişik, birbirinden farklı konular bulunduğunu ileri sürerek, böyle birbirinden farklı konuları ihtiva eden âyetler arasında irtibatın sağlanamayacağını savunur ve bir çok deliller serdeder.[93] "*Bir hakim çeşitli vakalar üzerinde birbirine zıt hükümler verir. Herhangi birisine verilen hükümle, bir başkasına değişik sebepten ötürü verilen hüküm arasında nasıl bir bağ kurulacağını sorar, dolayısıyla bunun mümkün ola-*

---

görecektir. Eski afiyetine ve doğruluğuna dönecektir. Bu, Kur'ân'ın nüzulü'nün, mushaftaki tertibe göre düzenlendiğini farzetmeye dayanmaktadır. Kur'ân hakkında en ufak bilgisi olupta bunun böyle olmadığını kim iddia edebilir ki? Bu hususta şüphe eden, sebeb-i nüzulü bilen ve nübüvvet olaylarına muttali ilim ehlinin sözlerine başvurduğunda kalbi ferahlayıp şüphesi ortadan kalkacaktır. Uzun bir sûreyi bırakın, orta uzunlukta bir sûreyi incelediğinde onu muhtelif olaylar ve farklı zamanlarda inmiş bir takım âyetlerden oluşur şekilde bulacaktır. Âyetlerin iniş sebepleri ile Kur'ân'daki tertipleri arasında uyum bulamayacaktır. Hatta sıradan birinin araştırma yapmadan şunu bilmesi yeterlidir. İlk inen âyet "Yaratan Rabbinin adıyla oku!" sonra "Ey sarınıp bürünen...", "Ey örtüyle bürünen!" âyetleridir. Kişi bu âyetlerin mevcut mushaftaki yerlerine baksın, eğer durum dediğimiz gibi farklı farklı ise artık, önce indiği halde sonraya yerleştirildiği veya sonra indiği halde öne yerleştirildiği kesin olarak bilinen âyetler arasında ilişki aramanın anlamı nedir ki? Görüldüğü gibi bu çaba, Kur'ân'ın nüzul sırasına yönelik olmayıp Kur'ân'ın cem'inden sonraki tertibe yöneliktir. Böyle bir çaba ne kadar yararsız ve ne kadar verimsizdir! Hatta buna denecek söz, vakti gereksiz şeyle öldürmek ve kendini ve halkı boş şeylerle oyalamaktır. Bilindiği gibi ilim ehlinden biri, belağat sahibi birinin konuşmaları, mesajları ve inşaları arasında ilgi kurmaya kalkışsa ve bir şairin kasideleri arasında (övgü, yergi, gazel ve mersiye) bağ kurmaya çalışsa, onların bölümleri, pasajları arasında ilişki kursa, sonra şartları daha da zorlayarak hacca ilişkin hutbeyle, nikaha ilişkin hutbeleri bağlantılı hale getirmeye kalkışsa, bu tip bir girişimi yapanın aklından zoru olduğunu, vaktini boşa harcadığını ve sermayesi olan ömrünü heder ettiğini söyleyebiliriz. Eğer böyle bir girişim insan sözleri hakkında ahmaklığın danıskasını yapmak demekse, Arapların beliğlerini aciz bırakan belağatıyla Allah'ın sözü hakkında böyle bir girişimin ne demek olduğunu artık siz düşünün! Alim olsun cahil olsun herkes bilir ki, Allah bu Kur'ân'ı Arabi olmakla nitelemiş ve onu Arapların diliyle indirmiştir. Nitekim Kur'ân'ı ortaya koyarken Arapların söz söyleme ve konuşma sanatlarına, yöntemlerine uygun bir yol izlemiştir. Biz biliyoruz ki, Arapların hatipleri tek yerde bile değişik sanatlar uygulayıp farklı yöntemlerle konuşmaktadırlar. Kaldı ki, değişik yerlerde ve durumlarda söyledikleri ve yaşadıkları sürece söyledikleri de işin cabası. Durum Arap şairleri için de geçerlidir." (Bknz. Şevkani,Fethü'l-Kadir. I,72-73)

92 Hicazi Mahmud, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mısır, 1350 / 1970, s. 13-14

93 İzzeddin b. Abdisselam, *el-İşare ile'l-İ'caz fi Ba'di Envai'l-Mecaz*, İstanbul, 1313/1895, s. 221.

mıyacağını iddia eder."[94] **İzzeddin'in** bu fikrine karşı çıkan ***Veliyyüddin Mahmud b. Ahmed Melevi*** *(774/1372)* âyetlerin zaman ve vukuat hasebiyle parça parça, fakat hikmet cihetinden tertip üzere indiğini, bugünkü mushafın *Levh-i Mahfuz*'da olana muvafık bulunduğunu, âyet ve sûrelerin tertibinin tevkifi olduğunu savunarak **İzzeddin'i** reddeder.[95]

B. KUR'ÂN'IN MUCİZE OLUŞU VE İ'CAZÜ'L-KUR'ÂN

1. İ'cazü'l-Kur'ân'ın Sınırları

Gerçekten Kur'ân-ı Kerim, harf, kelime ve cümleleri arapların kullandıkları kelime ve cümleler ile aynı olmasına rağmen o'nun, Arapların alışılagelen nesir ve nazım formundan ayrı, tamamen kendine has bir üslubu vardır. Onların nesirlerine, nazımlarına, seci', recez ve şiirlerine benzemeyen bir özelliğe sahiptir.[96] Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) en büyük mucizesi olduğunda şüphe yoktur. Hz.Peygamberin ümmi olması, yani okuma ve yazma bilmemesi nedeniyle böyle bir kitab meydana getirmiş olması asla düşünülemez. Çünkü Kur'ân'ın kelime, cümle ve hatta harflerin dizilişi bile bir mucize eseridir ve insan oğlunun yapacağı şey değildir. İşte *İ'cazü'l-Kur'ân* ilmi Kur'ân'ın bu üstün vasıflarını ortaya koyan ilim dalının adıdır.[97]

İ'caz lügatta; "*Bir kimsenin bir şeyi yapmaktan bir başkasını aciz bırakmasıdır.*"[98] Biri bir şeyi yapmaktan aciz olduğu zaman: "*Falan beni aciz bıraktı*" der. Mucize kelimesi de aynı kökten gelir ve o da insanı acze

---

94 İzeddin, *a.g.e.*, s. 221.

95 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 37; Bikai, *Nazm*, I, 7-8; Suyuti, *Itkan*, II, 108

96 Buti, Muhammed Said Ramazan; *Min Ravai'i'l-Kur'ân*, Dımeşk, Trhsz., s. 123; Kutub, Seyyid, *et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'ân*; Kahire, 1412/1992, s. 17; Yıldırım, Suat, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, 1989, s. 192.

97 Bakıllani, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *İ'cazü'l-Kur'ân*, (Tah. Ahmed Sakr, Kahir), Daru'l-Mearif, 1963 s. 37; Rafii', Mustafa Sadık, *İ'cazü'l-Kur'ân ve'l-Belağatu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1973, s. 147; Rummani, *Kitabu'n-Nüket Fi İ'cazi'l-Kur'ân*, s. 69; Cürcani, *Delailu'l-İ'caz*, s. 87-88

98 Ezheri, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibü'l-Lüğa*, Mısır, 1964, I, 340; Firuzabadi, Meciduddin Muhammed b. Yakub; *Besair Zevi't-Temyiz Fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, Kahire, 1406/1986, I, 65

düşüren hadise demektir.[99] Istılahi olarak ise, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), risalet davasında göstermiş olduğu ebedi mucizesi Kur'ân-ı Kerim'e muaraza yapan arapların ve daha sonraki nesillerin aciz olduklarını göstermek sûretiyle kendi doğruluğunu ortaya koymasıdır. Dolayısıyla Kur'ân ilimleri içinde ayrı bir yeri olan ***İ'cazü'l-Kur'ân***; "*Kur'ân-ı Kerim'in, bütün insanların benzerini getirmekten aciz bırakması*" anlamına gelir. Bu konuda ittifak vardır.[100]

Kur'ân-ı Kerim hem nazım ve telif yönünden hem de fesahat ve belağat yönünden mucizedir. İşte *İ'cazü'l-Kur'ân* ilmi daha çok Kur'ân'ın bu yönüyle ilgilenir. Harflerin kelimelere, kelimelerin âyetlere, âyetlerin sûrelere yerleştirilişindeki tertib gibi, sûrelerin birbiri ile irtibatlı olarak o'nun içine yerleştirilmeleri de o'ndaki i'caz'ı gösterir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim 22 yılı aşkın bir süre içinde aralıklarla nazil olmuştur. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) her âyet nazil olduğunda, "*Bu âyetleri, şu şu âyetlerin bulunduğu sûreye koyunuz.*" buyurmuştur. Âyetlerin çok farklı sebeplerle ayrı ayrı yer ve zamanlarda nazil olmasına rağmen, vahiy tamamlandığında, sûreleri ve âyetleri arasında muazzam bir ahenk ve irtibat bulunan bir eser ortaya çıkmıştır. İşte bu durum, Kur'ân'ın nazım ve telif yönünden mucize olduğunu göstermektedir.[101]

Fesahat ve belağat yönünden mucize oluşuna gelince bu konuda sadece Kur'ân'ın geldiği ortamda *muallaka-i seb'a* (yedi askı) şairlerinin başına

---

[99] İbn Kemal, Kemal Paşa Zade, Şemseddin Ahmed b. Süleyman, *Fi Tahkiki'l-Mu'cize*, Düğümlü Baba Süleymaniye ktb. Nr. 351 8. v., 77; Rummani, *İ'cazi'l-Kur'ân*, s. 69; Cürcani, *Delailu'l-İ'caz*, s. 87-88; Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu'cizetü'l-Kübra*, s.257; Tabbara, Afif Abdülfettah, *Ruhu'd-Dini'l-İslami*, Beyrut, 1980, s. 26; Maverdi, Ali b. Muhammed; *Alamü'n-Nübüvve*; Mısır, 1319, s. 40; Bakıllani, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *İ'cazü'l-Kur'ân*, (Tah. Ahmed Sakr, Kahir), Daru'l-Mearif, 1963 s. 37; Rafii', Mustafa Sadık, *İ'cazü'l-Kur'ân ve'l-Belağatu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1973, s. 176-183

[100] Rummani, *Kitabu'n-Nüket Fi İ'cazi'l-Kur'ân*, s. 69; Cürcani, *Delailu'l-İ'caz*, s. 87-88; Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu'cizetü'l-Kübra*, s.257; Tabbara, *Ruhu'd-Dini'l-İslami*, s. 26; Bakıllani, *İ'cazü'l-Kur'ân* ; s. 37; Rafii', Mustafa Sadık, *İ'cazü'l-Kur'ân, s. 177;* Maverdi, *Alamü'n-Nübüvve*, s. 41*;* Rafii', *İ'cazü'l-Kur'ân*, s. 176

[101] Razi, *Mefatih*, VII, 128; Bakıllani, *İ'cazü'l-Kur'ân*, s. 37; Rummani, *Kitabu'n-Nüket* s. 69; Cürcani, *Delailu'l-İ'caz*, s. 88; Rafii, *İ'caz*, s. 244; Muhyiddin Ramazan, *Vücuhun mine'l-İ'cazi'l-*Musikiyyi fi'l-Kur'ân, Ürdün, 1402, s. 49; Nursi, Said; *İşaratü'l-İ'caz*, s. 9; Kutub, *et-Tasvirü'l-Fenni*, s. 17; Buti, *Min Ravai'i'l-Kur'ân*, s. 123;

gelenler kafidir. O eşsiz fesahat ve belağat, onların başlarını önlerine eğdirmiş ve yazdıklarını yırtmalarına sebep olmuştur.[102] Mesela "Muallaka" şairlerinden olan Lebid'in kızı, babasının kasidesini Kabe'den indirmiş ve; "Âyetler karşısında artık bunun bir kıymeti kalmadı." demiştir.[103] Öte yandan Hıcr sûresi 94. âyeti;

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ "*Şimdi sen, sana ne emredilmişse onu açıkça onlara söyle. O müşriklerden yüzçevir.*" nazil olunca, bu âyeti işiten bedevi bir arap hemen secdeye kapanmış ve kendisine "*Yoksa müslüman mı oldun?*" dediklerinde, O: "*Yok, ben bu âyetin belağatına secde ettim.*" demiştir.[104]

Velid b. Mugire bir gün Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelerek kendisine Kur'ân'dan bir şeyler okumasını ister. Hz. Peygamber de ona Nahl sûresinin 90. âyetini okur: Velid bunun üzerine şöyle der:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ "*Bu sözde öyle bir tatlılık ve parlaklık var ki, bunun altı bereket üstü meyve veren bir ağaçtır. Bu insan sözü olamaz.*"[105]

2. Kur'ân'ın Eşsiz Fesahatı

Hassan b. Sabit ve kadın şair **Hansa'nın** arasında geçen olaylar, Kur'ân'ın benzersiz fesahatinin hangi ortamda kendisini gösterdiğini ifade etmesi bakımından dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Ukaz Panayırında şair **Hassan b. Sabit** şu beyiti okur; لَنَا الْجَفِنَاتُ الْغُرِّ يَلْمَعْنَا بِالضُّحَى - وَأَسْيَافُنَا يَقْطَرْنَ نَجَدَةً دَمَا "*Bizim, kuşluk vakti bize parıldayan beyaz leğenlerimiz vardır. Kılıçlarımızdan da galibiyetten dolayı kan damlamaktadır.*" Kadın şair **Hansa**, bu beyitleri ciddi anlamda tenkit etmiş ve onu adeta yerden yere vurmuştur: "*Sen cömertliğiniz ve kahramanlığınızla övünmek istiyorsun ama söylediğin beyitte sekiz yerde iftiharına zaaf getirmişsin.* "*Cefenat*" *on adetten az olan çokluğu ifade eder, fazlalığı göstermek için* "*Cifan*" *demeliydin.* "*Ğurr*" *alındaki beyazlığa denir, daha şumüllü olması için*

[102] Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, s. 117.
[103] Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 151
[104] Nursi, *Sözler*, s. 350
[105] Kurtubi, el-Cami', X, 165

"*Bid*" *demeliydin.* "*Lemean*" *azar azar, peş peşe gelen parıltıları ifade eder,* "*Yuşrikne- ışıldadı*" *deseydin daha kuvvetli olurdu, zira işrak daha devamlıdır.* "*Duha-kuşluk vakti*" *yerine* "*ikindi vakti*" *deseydin daha güçlü bir övgü olurdu; çünkü misafir sabahtan ziyade akşam üstü gelir. (eski hayat şartlarında bunun daha çok geçerli olduğu aşikardır.) Kanın damladığını* "*Yekturne*" *lafzıyla ifade ettin; bu az öldürdüklerini gösterir, çok öldürmek sûretiyle kahramanlıklarını ifade için* "*Yecrine*" *demeliydin ki kanın boşanırcasına aktığı tasvir edilebilsin.*[106]

Birçok sebep varken, arapların Kur'ân-ı Kerim'e muaraza edememeleri, her mucizeye kıyas edilebilmesi, düşmanlarına menfi, dostlarına müsbet tesir bırakması, sanki bir tek söz imiş gibi *âyet ve sûreler arasında münasebet* bulunması, okuyana usanç vermemesi, kolay ezberlenmesi, korunmuş olması, bunlardan bazılarıdır.

3. Kur'ân'ın Mucizeliği ve Tenasüb Konusu

Kur'ân 23 senelik zaman diliminde, farklı şartlarda değişik olaylara göre ve çeşitli sorulara cevap olarak parça parça indirilmiştir. Ayrıca bu güçlü tertipte, Kur'ân'ın muhteşem kontekstine uymayan, konulduğu yere oturmayan hiçbir âyet yoktur.

Bu muhteşem nazım içinde yerinden kopabilecek bir kelime dahi bulunmamaktadır. Medeni bir âyet, Mekki bir sûrede olabiliyor veya bir âyetle akabindeki âyet arasındaki nüzul tarihi bir kaç sene olabiliyor. Hangi insan aklı tertipte, uyumda ve düzenlemede bu özeni gösterebilir de fesahat, belağat ve uyumda zirveye çıkabilir?

Kur'ân'ın i'caz vecihlerini sayan müfessirler; onun âyet ve sûreler arasındaki münasebeti yani tenasüb yönünü de o'nun i'caz vecihlerinden saymışlardır.[107] Bu iki ilim dalının birbiri ile çok yakın bir alakası vardır.[108] Aslında kanaatimizce Kur'ân-ı Kerim'in nazım ve tertib yönünden mucize olmasını en çok destekleyen ilim dalı *Tenasüb ilmi* olsa gerektir.[109] Bunu

---

[106] Rafi'i, *a.g.e.*, s. 225.
[107] Kurtubi, *a.g.e.*, I, 75
[108] Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 374
[109] Suyuti, *Ma'teraku'l-Akran*, I, 56

daha iyi anlamak için o döneme gitmek ve Kur'ân-ı Kerim'in hususiyetlerine bakmak gerekmektedir.

Tenasüb konusunda müfessir Bika'i'den çok önce bu meseleyle ilgilenen Zerkeşi ve Suyuti'nin bu sahada ilk eser sahibi dedikleri **İbn-i Zübeyr el-Endülüsi** tenasüb konusunu i'caz vecihlerinden biri olarak saymıştır.[110] Tenasübün tanımı yapılırken, o'nun belağat sırlarından biri olduğu hususu üzerinde özellikle durulduğunu[111] burada bir kez daha ifade edelim.

Şüphesiz Kur'ân, nazmında ve tertibinde tek ve eşsiz bir örnektir. Eğer onun lafızlarından birinin yeri değiştirilecek olsa veya bir lafzı yerinden çıkarılsa, o lafızların arasındaki bağlar izale edilmiş olur ve o lafızlar dillerde dolaşan, hiçbir edebi değeri olmayan diğer sıradan sözlere dönüşüverir. Sanki o lafızlar yerlerinin değiştirilmesiyle bir dilden başka bir dile çevrilmiş gibi olur. Kur'ân'ın i'caz vecihlerinden birisi de nazmının sağlamlığı ve lafızların konulduğu yerde birbirlerine olan münasebetinde görülür.[112]

Müellif **Seyyid Kutup** ise Kur'ân'ın özellikle tasvir yönüyle i'cazını maddeler halinde sıralar ve şöyle der; "*Diğer bir ahenk çeşidi de âyetlerin siyakındaki gayeler arasında bulunan manevi teselsül ve bir konudan diğerine geçişteki tenasüpdür.*" **Kutup;** bu konudaki kanaatini biraz daha ileri götürür ve belağat alimlerini de şahit göstererek, sûrede yer alan âyetlerde mevcut olan *ruhi irtibattan* bahseder.[113]

---

[110] İbn-i Zübeyr, *el-Burhan Fi Tertibi Suveri'l-Kur'ân*, s. 71

[111] İbn-i Zübeyr, *a.g.e.*, s. 71

[112] Rafi'i, *a.g.e.*, s. 243-245

[113] Ayrıca müellif Seyyid Kutub tenasübün İ'cazu'l-Kur'ân ile ilgisini tesbit sadedinde, maddeler halinde şunları sıralar: "*1. İbarelerin telifinde lafizların seçimi ve sonra bunların özel bir düzende dizilişi öyle bir ahenk temin eder ki fesahatta en yüksek dereceye varır. 2. Kelimelerin seçiminden ve bunların özel bir düzende hasıl olan içli musiki. Bu husus, Kur'ân'da tamamen açık ve edebi yapısında çok derindir. Ama belağatçıların sözleri bu açık ve ruha işleyen hususa dokunmamış, Kur'ân-ı Kerim'in, ifade ettiği konulara göre bu musikinin nasıl ehemmiyetli bir vazife gördüğünü idrak edememişler, bu musikinin üsluplarını sayamamışlardır. 3. Bu ahenkten biri de birçoklarının işaret ettiği beliğ nüktelerdir. Anlatılan konunun sonunda, o konuyu iyice ruha yerleştiren takib cümleleridir. 4. diğer bir husus; âyetlerin siyakındaki gayeler arasında bulunan manevi teselsül ve bir konudan diğerine geçişteki tenasübdür. Bazıları bu ahengi açıklamak için hiç de lüzumlu olmayan kelime hilelerine başvurmuşlardır. 5. Belki de belağat yazarlarının işaret ettikleri en yüksek ahenk çeşidi, bazı nassların aheste adımları arasında bulunan ruhi irtibat ve düzendir*" (Bkz. Kutub, *a.g.e.*, s. 87-89)

4. Muhammed Draz'ın Bu Konudaki Gayreti

Muhammed Draz, Kur'ân'ın nazil oluşunda zaman ve mekan keyfiyetini ele alır. Özellikle o'nun nazım yönüyle fevkaladeliğine işaret ederken; *İ'caz* ve *Tenasüb* ilişkisini destekler mahiyette bazı misaller serdeder.[114] O şöyle demektedir: "*Kur'ân üslûbu, ifade güzelliğinin tahammül edilebileceği nisbette, i'caz cihetini seçmiştir. Bu da ona tavsif, kıssa, teşri', cedel vb. gibi anlatım çeşitlerinden birinden ötekine geçiş imkanı vermiştir. Mevzu ve muhteva yönünden Kur'ân, en zengin kitab oluşunun yanısıra aynı mevzuda muhtelif üslub çeşitlerini en fazla kullanan bir eserdir. Kur'ân'da aynı ifade tarzı uzayıp gitmediği gibi aynı mana hedef alınacak şekilde söz uzatılmaz. Aynı sûre içinde, bir manadan diğerine geçtiği gibi, aynı mana içerisinde de inşadan ihbara, izmar'dan izhar'a, isim halinden fiil haline, maziden hale veya istikbale, tekellümden ğaybet veya hitaba ve sair ifade yollarına intikal eder durur. Bu yönden, Kur'ân gibi olması bir tarafa, ona yaklaşan bir tek kitab bile gösterilemez. Aslında mevzu içinde veya mevzudan çıkışta telaş, zahmet, zorlanma hatta sürçme sebebi olabilecek olan bu devamlı ve seri geçişler esnasında Kur'ân üslubunda bunlardan hiçbir eser bulunmaz. Bilakis her seferinde nazmı, münasebetlerini ve üslub güzelliğini korur ve bu çeşit çeşit dallardan uygun ahenkli bir manzara teşkil edilir.*"[115]

Muhammed Draz, Arapçayı iyi bilen bir kimsenin, Kur'ân'ın nazmına bu açıdan baktığında O'nun i'cazının sırlarından olan bu üstün kudret sırrını görmemesinin mümkün olmayacağı görüşündedir. Eserinin içinde bir bölüm olan "*Sûre Sûre Kur'ân*" da anlattıkları sanki bu bölümde başlık olarak kullandığımız *İ'caz* ve *Tenasüb* konusuna tahsis edilmiş gibidir. ***Draz***, sûreyi meydana getiren kelimelerin ve cümlelerin muhteşem bir ahenk ve münasebet ilişkisi olduğunu uzun misallerle anlatır: "*Kur'ân'ın nüzulüne dikkat edilirse, parçalardan her birinin daha iner inmez önünden veya sonundan, münasip gelecek bir çerçeve içine derc edildiği görülür. Her bir necm için bu çerçevenin muayyen bir noktasında bir yer tayin edilmiştir. İşte bu ani tevziden anlaşılır ki daha o parçaların inişlerinden önce, hatta onların vesilelerinin meydana gelmesinden hayli önce, bu parçaların*

---

114 Draz, a.g.e., s. 215.
115 Draz, a.g.e., s. 216.

yerlerinin belirlenmiş olduğu şumüllü, mufassal bir plan vardır. Son derece teferruatlı olan bu plan tam tamına tatbik edilmiştir. Öyle ki; herhangi bir sûrenin önüne veya sonuna konulmuş olup da sonra yeri değiştirilmiş olan tek bir parça yoktur. Bu gerçekten hayret vericidir."[116] Bu izahlardan sonra ***Draz;*** sûreleri bir bütün olarak ele alır ve onların başı ve sonu arasındaki ahenk ve tenasüb'e özellikle dikkat edilmesi gerektiği hususunu ifade eder: "*Sûrelerden birine dikkat ediniz. Adım adım, tefekkür ederek sûrelerin manaları içinde ilerleyiniz. Dönüp dönüp bakınız: Sûre nasıl başlıyor? Nasıl hitama eriyor? İçindeki fikirler birbiriyle nasıl ahenk kuruyor? Rükünleri ve cümleleri birbirine nasıl sarılıyor? kucaklaşıyor? Mukaddimeleri neticelerle nasıl denkleştiriliyor ve başı nasıl sonunu hazırlıyor?*"[117]

Draz, Kur'ân-ı Kerim'in nazım yönünden i'cazının ortaya çıkmasını sûreler içindeki tenasüb ve ahenge bağlar: "*Sûrede meseleler müteaddid olsa da sonu başı ile, başı ortası ile irtibatlıdır. Aynı meseleye dair olan cümleler birbirleriyle irtibatlı olduğu gibi bütün halinde de sûre aynı maksada yönelir. Binaenaleyh sûrenin nazmını anlamak isteyen kimse, ona bütün olarak bakmak ihtiyacındadır. Keza o meselenin bölümlerini anlamak isteyen kimse de bundan müstağni kalamaz.*"[118] Yine o'na göre Kur'ân bütünlüğünü tesbit etmenin yollarından biri tenasüp ilminin inceliklerinden yararlanmaktır. Bu durumu şu tesbitleri ile göstermeye çalışır: "*Muhkem ve metin bir binanın cüzleri gibi, Kur'ân cüzleri birbirine kenetlenmiştir. Kur'ân' da söz, zü şücun dur, yani sözün çok dalları bulunur. Fakat Kur'ân muhtelif cinsleri bir araya topladığından, onların çeşitliliğinden bir ahenk, bir vahdet teşkil edecek şekilde o unsurları bir araya toplar. Zıtları bir araya toplayarak bir ahenk sağlamak ise, her fende ve her güzel sanatta, henüz izah edilememiş bir sırdır. Bu kaideye binaen Kur'ân, bazen zıtları ele alıp onlardaki güzellik veya çirkinlikleri en bariz bir sûrette gösterir. Bazen haddizatında zıt olmamakla beraber farklı unsurları alıp onları birbirine yardımcı kılarak tanzir, tefri, istişhad veya istinbat, tekmil veya ihtiras gayesiyle birbirine sevkeder. Bazen tarihi realitede iki mananın*

---

[116] Draz, a.g.e., s. 223
[117] Draz, a.g.e., s. 228
[118] Draz, a.g.e., s. 234

birbirine iktiranını yahut iki şeyin mekan bakımından yakınlığını, onları nazımda mukterin kılmayı bir esas sayar, nüzul sebeplerini ve mekanın mahiyetini iyi bilmeyen kimse ise bunu, maksat haricine çıkmak telakki eder. Halbuki çıkmak söz konusu değildir. Aksine bu durum, içinde bu manaların dolaşıp durduğu müteaddit muhatabların ruhlarının ihtiyaçlarını gidermek içindir. Eğer iki mana arasında bu vecihler veya benzerleri ile tesis edilen neseb akrabalığı yoksa, Kur'ân bir manadan diğerine güzel ve tatlı bir tarzda intikal eder.[119]

Bediüzzaman Said Nursî de aynı ***Draz'da*** olduğu gibi Kur'ân'ın i'cazı ile tenasübü arasındaki yakınlığa dikkat çekenlerdendir. ***Nursi,*** "*Sözler*" isimli eserinin "*Onüçüncü Söz*" başlıklı bölümünde, sûreleri oluşturan âyetler veya birkaç âyetten oluşan necmleri tıpkı gökyüzündeki yıldızlar gibi rastgele serpiştirilmiş gibi görünmesine rağmen aslında aralarında gizli bir insicam ve nizamın bulunduğunu belirtir: "*Âyetlerinin herbir necmi vezin kaydı altına girmeyip ekser âyetlere bir nevi merkez olması için ve aralarında mevcut manevi münasebete rabıta olması için herbir âyetin o bütün âyetleri kuşatan daire içindeki âyetlere birer münasebet hattı vardır. Adeta serbest herbir âyetin ekser âyetlere bakar birer gözü, müteveccih birer yüzü vardır. Nasıl ki gökyüzünde intizamsız gibi görünen yıldızlardan her bir yıldız kayıt altına girmeyip herbirisi ekseri yıldızlara bir nevi merkez olarak yörüngesindeki her bir yıldıza mevcudat arasındaki gizli münasebete işaret olarak, birer münasebet hattı uzatmakta ise de her bir yıldızın da nücum-u âyet gibi diğer bütün yıldızlara bakar birer gözü, müteveccih birer yüzü vardır. İşte intizamsızlık içinde kemal-i intizamı gör, ibret al!*"[120]

C- SÛRE'NİN MEKKİ YA DA MEDENİ OLUŞUNUN ANLAMI

Kur'ân ilimlerinde sûrelerin *Mekki* ya da *Medeni* oluşları büyük bir öneme sahiptir.[121] Sûrelerin Mekke'de inmesi ya da Medine'de inmesi

119 Draz, *a.g.e.*, s. 239

120 Bediüzzaman, Said Nursî, *Sözler*, İstanbul, 1979, s. 124

121 (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mustafa Ünver, "*Tefsir Usulünde Mekki-Medeni İlmi*", O.M.Ü. S.B.Ü.M., Samsun, 1998, (Basılmamış doktora tezi)

gelen sûrenin genel hatlarında birbirinden farklı bariz özellikleri beraberinde getirmiştir. Sûrenin fiziki ve muhteva özellikleri o'nun arka planını oluşturmaktadır. Bu arka plan, sûrenin genel yapısını ve ele aldığı konuları etkilemektedir. Bu yönü ile sûrelerin *Mekki* ve *Medeni* oluşları genelde *Tenasüb ilmi* ile özelde bizim konumuz olan *sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet* konusunu yakından ilgilendirmektedir. Çünkü çalışmamızın Üçüncü bölümünde görüleceği gibi her bir sûrenin *hedef tesbiti*, o sûrenin Mekki ya da Medeni arka planı ile doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla bu konuyu çalışma alanımızın sınırlarına yakınlaştırmak için irdelememiz gerekmektedir.

Bir sûrenin Mekki ya da Medeni olabilmesi için iki şart söz konusudur: Bunlardan biri, sûrenin bütün âyetleri Mekki ya da Medenidir. (*Mesela Müddessir sûresinin bütün âyetleri istisnasız Mekkidir. Aynı şekilde Nur sûresinin bütün âyetleri de Medine'de nazil olmuştur.*) Diğeri ise, sûrenin Mekki ya da Medeni ismini alabilmesi için çoğunluklu âyetleri'nin Mekki ya da Medeni olması gerekmektedir. (*Mesela Nahl sûresinin son üç âyeti Medine'de nazil olmuş olup geri kalan 125 âyet'in hepsi Mekke'de inmiştir. Dolayısıyla sûre Mekki'dir.*)[122]

Sûrelerin *Mekki* veya *Medeni* olduğunu bilmenin pek çok faydası vardır. Bunların başında; sûrelerin *teşri' tarihi* bilinmiş olur ve ayrıca bundaki hikmet ve *tedrici tekamül* ortaya çıkar.[123] İki veya daha fazla âyetin, bir konuda ittifak etmeyip, birbirine muhalif gibi görünmeleri halinde, nasihi mensuhdan ayırt etmekte meydana gelecek problemi çözmekte faydalı olacaktır.[124] Bu husustaki âyet ve sûrelerin birinin Mekki ve diğerinin Medeni olduğu bilinirse, Medeni olanın Mekki olandan daha sonra nazil olduğu düşünülerek, nasih ve mensuh kolaylıkla ortaya çıkar ve müşkil halledilmiş olur.[125] Diğer

---

[122] Umer, İbrahim Ali, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, Kuveyt, 1404/1984, s. 71

[123] Bazergan, Mehdi, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, (Trc. Yasin Demirkıran), Ankara, 1998, s. 40

[124] Bu konu ile ilgili olarak Muhammed Zehebi de meseleyi nasih-mensuh çizgisinde değerlendirdir. "*Mekki-Medeni'yi bilmenin şu önemli yararları vardır; Kur'ân'ın getirdiği hükümlerin hangisinin nasih, hangisinin mensuh olduğu anlaşılır. İki âyet tearuz etmişse ve aralarını cem etme imkanı da yoksa, ancak onlardan birinin Mekki diğerinin Medeni olduğu ortaya çıkmışsa, Medine'de nazil olan âyetin Mekke'de inen âyeti nesh ettiğine hükmederiz.*" demektedir. (Bkz. Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ân*, s. 119)

[125] Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1983, s. 62; Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 50

yandan bunu bilmenin, Kur'ân'ın tağyir ve tahrifden salim olarak bizlere ulaşmasını temin etme gibi çok önemli bir faydası daha vardır ki ayrıca ifade etmek gerekir.

Kur'ân sûrelerinin Mekki ya da Medeni olmaları konusunda Hz. Peygamber'den bir açıklama gelmemiştir. Çünkü O'nun sağlığında sahabenin böyle bir açıklamaya ihtiyaçları yoktu. O halde sûrelerin Mekki mi Medeni mi olduğunu bilmek sahabe ve tabiinden gelen haberlere dayanacaktır. Çünkü onlar vahyi müşahede etmişler ve vahyin zaman ve mekan boyutunu gözleriyle görmüşlerdi.[126] Dolayısıyla hakkında herhangi bir haberin kitap ve sünnette doğrudan bulunmaması nedeniyle mesele, *içtihadi bir hüvviyet* kazanmıştır.[127]

Konunun ictihadi bir hüvviyete sahip olması nedeniyledir ki, sûrelerin kaç tanesinin Mekki kaç tanesinin Medeni veya kaç tanesinin hem Mekki hem de Medeni olduğu üzerinde ittifak edilmemiştir. Mekki sûrelerin sayısını **İbn-i Abbas** 85 olarak belirlerken, **Suyuti** 82 demektedir. **İbn-i Abbas, Suyuti'den** farklı olarak *A'raf, Meryem ve Mutaffifin* sûrelerini ilave etmektedir. **İbn-i Nedim** de 85 demektedir. O'ndaki tek farklı sûre de "*Rahman sûresi*"dir. **Ali b. Ebû Talib** ise 84 olarak belirlediği Mekki sûreler arasında *Mesed* ve *Necm* sûresi yoktur. Ancak o da *Fatiha* sûresini zikretmektedir. Medeni sûrelere gelince **İbn-i Abbas ve Ali b. Ebû Talib** 28 sûreden söz etmektedirler. Aralarındaki tek fark *Saff ve Necm* sûreleridir. **Suyuti** Medeni sûreleri 29 olarak belirler ve *Mutaffifin sûresini* ilave eder. **Muhasibi ve İbn-i Nedim** ise 27 demektedirler. **İbn-i Nedim'de** *Ahzab ve Rahman* sûreleri yoktur. Farklı olarak *Ahzab* sûresi vardır. **Muhasibi** ise *Zelzele, Rahman, Dehr, Haşr ve Hacc* sûrelerini saymazken *Hıcr, Nahl, İhlas ve Maun* sûrelerini Medeni sûre olarak tesbit eder.[128]

---

[126] Zerkeşi, *el-Burhan*, I,191-192; Suyuti, *el- İtkan*, I, 12; Hafnavi, Muhammed İbrahim, *Dirasat fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, trz., s.463; Zerkani, *Menahil*, I, 189; Kar'avi, Süleyman b. Salih- Muhammed Ali el-Hasen, *el-Beyan fi Ulumi'l-Kur'ân maa Medhali fi Usuli't-Tefsiri ve Mesadirih*, thz.s. 109; Buti, Muhammed Said Ramazan, *min Ravaii'l-Kur'ân - Teemmülat İlmiyye ve Edebiyye fi Kitabillahi Azze ve Celle*, Dımeşk, 1390/1970, s. 83; Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li- Diraseti'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1412/1992, s. 198

[127] Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *Mefhumu'n-Nass -Dirasetün fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire, 1993, (el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Ammetü li'l-Kitab), s. 88

[128] Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyub b. ed-Dureys el-Beceli, *Fedailü'l-*

Mekki ve Medeni sûrelerin konumuzla ilişkisini doğru tesbit edebilmek için bu sûrelerin yapısal özelliklerine, konuları ele alış ve işleyiş biçimine ayrıntılı olarak bakmamız gerekecektir. Bunun için bu sûrelerde ele alınan konulara ve bazı kavramlara bakarak işe başlayabilirz. Mekki olsun Medeni olsun pek çok sûrede ele alınan peygamber kıssalarının farklı versiyonları ya da sadece Mekki veya Medeni sûrelerde kullanılan münferit kavramlarının kullanılış biçimi konunun anlaşılmasında bize yardımcı olacak hususlardır. Mesela *Hz. Musa'nın kıssası* Mekki sûrelerde nasıl bir form içinde sunulmuştur. Medine'de yaşayan Yahudiler'in de devreye girmesiyle bu durum Medeni sûrelerde nasıl bir genişlemeye tabi tutulmuştur. Dolayısıyla sûrede ele alınan konuların sûrenin dokusu ile yakından münasebattar olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan Mekki ve Medeni sûrelerde geçen bazı kavramlara baktığımızda durum değişmemektedir. Mesela içerisinde "*esatirü'l-evvelin*" ifadesinin geçtiği âyetlerin[129] hepsi Mekki'dir.[130] Hatta **İbnü'l-Gars** buradan hareketle Mutaffifin sûresinde geçen "*esatirü'l-evvelin*" kavramından dolayı bu sûrenin Mekki olduğuna hükmetmektedir. Bir başka kavrama bakalım: "*Ehl-i Kitab*" ifadesi Mekki sûrelerde görülmezken, Medine döneminde nazil olan sûrelerde sıklıkla geçmektedir.[131] Bunun sebebi ise gayet açıktır. Çünkü Mekke'de Ehl-i Kitab etkin bir biçimde bulunmamaktadır.

Kur'ân ve ma Ünzile mine'l-Kur'ân bi Mekke ve ma Ünzile bi'l-Medine, (Thk. Gazve Budeyr), Dımeşk, 1408/1988, s. 33-34; Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 193-194; Suyuti, *el-İtkan*, I, 14; İbnü'n-Nedim, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut, 1398, s. 37-38; Muhasibi, Haris b. Esed; *el-Aklü ve Fehmü'l-Kur'ân*, (Thk. Huseyn el-Kuveytli), 1402, s. 395.

129 Bu sûreler ve âyetler şunlardır; En'am, 6/25; Enfal, 8/31; Nahl, 16/24; Mü'minun, 23/83; Furkan, 25/5; Neml, 27/68; Ahkaf, 46/17; Kalem, 68/15; Mutaffifin, 83/13. "***Esatiru'l-evvelin***" ifadesi bu sûrelerin ilgili âyetlerinde hep aynı form içerisinde kullanılmıştır.

130 Suyuti, *el-İtkan*, I, 18

131 Fazlur Rahman'ın ifadesine göre Hz. İsa ve İncil'de anlatılan diğer şahsiyetler Mekke döneminin ilk zamanlarında Kur'ân'da geçmemektedir. Ancak Mekke döneminin ikinci yarısında (muhtemelen Habeşistana hicret sonrasında) bunlardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla ilk dönemlerde gelen (Mekki) sûrelerde, semavi kitaplardan bapsedilmemiştir. Özellikle Yahudilerin düşmanlıklarına yer verilen âyetlerin Medine döneminde olduğu kabul edilmektedir. Ancak Fazlur Rahman'a göre ilk dönemlerde semavi kitaplardan bahsedilmemesi Hz. Peygamberin bu kitaplardan ya hiç, ya da çok az bilgisinin olduğunu isbat etmektedir. Halbuki bunun sebebi Fazlur Rahman'ın iddiasının aksine, Mekke'de ehl-i kitab'ın etkin bir biçimde bulunmaması gerçeği daha kabul edilebilir bir yorumdur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (Çev. Alpaslan Açıkgenç) Ankara, 1987, s. 277-279 285.)

Bu çalışma açısından büyük önem taşıyan Mekki ve Medeni sûrelerin karakteristik özelliklerine geçmeden önce genel tanım üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. Tefsir usul kaynaklarında üç farklı tanımla karşılaşmaktayız.[132] Mekke'den Medine'ye hicret kriterinin esas alındığı "*Zaman*" mefhumu bu tanımlardan birincisidir. İkinci tanım "*Mekan*" olgusu üzerine bina edilmiştir. Yani Mekke sınırları içinde gelen sûre ve âyetler Mekki, Medine sınırlarında nazil olan âyet ve sûreler ise Medeni'dir. Bir üçüncü tanımda ise "*Muhataplar*" belirleyici rol oynamaktadır. **İbn-i Mesud'un** rivayetinde geçtiği gibi; "*İçerisinde 'Ey insanlar!' bulunan bütün âyetler Mekki, 'Ey iman edenler!' bulunan bütün âyetlerde Medeni'dir.*[133] Kur'ân âyetleri zaman, mekan ve şahıslar açısından sınıflandırılırken, sûrenin ihtiva ettiği "*Konular*" ihmal edilmektedir. Dolayısı ile bu tanımlara "*konu boyutu*" dikkate alınarak bir ilavede bulunmak gerekmektedir.[134]

Bu tanımların ardından şu soru sorulabilir: Acaba Mekke döneminde gelen bir sûre ile Medine'de nazil olan bir sûre arasında ne gibi yapısal farklılıklar vardır? Bu sorunun cevabı aynı zamanda bu konunun münasebet ile aralarındaki ilişkiye de ışık tutacaktır. Bu ise Mekki ve Medeni sûrelerin karakteristik özelliklerine, fiziki ve muhteva farklılıklarına ayrıntılı olarak bakmamızı gerektirecek bir husustur.

1. Mekki Sûrelerin Karakteristik Özellikleri

Hiç şüphe yok ki, Mekke döneminde büyük bir akide ve inanç değişimi yaşanıyordu. Bu dönemde ele alınan konuların başında; müşriklerin putlara tapmalarının tutarsızlığı, tek bir yaratıcının varlığı ısrarla dile getiriliyordu. Buna karşı çıkanlar için ise ahirette hesaba çekilecekleri zihinlere yerleştirili-

---

[132] Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 187-188; Suyuti, *el-İtkan*, I, 11-12; Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahü's-Seada ve Misbahu's-Siyade fi Mevduati'l-Ulum*, (Tahk. Kamil Kamil Bekri- Abdülvehhab Ebu'n-Nur), Kahire, trz. II, 381; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 61-62; Mansur, Muhammed Mansur, *Kutufun min Riyadi'l-Kur'ân*, Kahire, 1984, s. 127-128; Akiletü'l-Mekki, *ez-Ziyade*, s. 65; Ebû Abdullah ez-Zencani, *Tarihü'l-Kur'ân*, Beyrut, 1388/1969, s. 33

[133] Nisaburi, el-Hakim Ebû Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut, Trhsz., III, 18; Ayrıca bu rivayete benzer başka bir rivayette ise şöyle denilmektedir: "*Kur'ândaki 'Ey insanlar!' veya 'Ey Adem oğulları!' şeklindeki âyetler Mekkidir. Buna mukabil 'Ey iman edenler!' şeklindeki âyetler de Medenidir.*" (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hafnavi, *Dirasat*, s. 460)

[134] Subhi Salih, *Mebahis*, s. 168

yordu. Bu dönemde gelen sûrelerdeki güçlü vurgular her geçen gün sıkıntıları artan müslümanlar için büyük bir ümit ve teselli kaynağı oluyordu. Dolayısıyla Mekki sûrelerin karakteristik en önemli üç özelliği arasında *tevhid, risalet ve ahiret* gibi konuların başta geldiği söylenebilir.[135] Bu dönemde itikat ve inançla ilgili konuların ağırlık kazanması; Mekke'nin, *bir tesis etme, tanzim etme ve kurma yurdu* olmasıydı.[136] Mekki sûrelerdeki bu genel karekteristik yapı, farklı bir bakış açısı ile, bu sûrelerde ağırlıklı tema olarak işlenen *Allah-İnsan ilişkisi* temeline oturtulabilir.[137]

Mekke dönemi 13 yıllık uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Dolayısıyla bu dönemi tek başına ele almak yerine - *nüzul sürecini dikkate alarak* - bazı bölümlelemelere gitmek yararlı olacaktır. Mesela**,** Mekke döneminde gelen sûreleri *ilk, orta ve son dönemlere* ayırmanın lüzumu üzerinde durulabilir. Böylelikle bu alt dönemlerde meydana gelen olaylarla, sûreleri oluşturan âyetler arasındaki ilişki, çok daha isabetli ve anlamlı bir temele oturtulmuş olur.[138] Buna benzer bir ayırım ise, sûrenin nazil olduğu aşamayı, Mekki dönem için *erken dönem, orta dönem* ve *geç dönem* olarak üç bölümde ele alınabilir.[139] Müsteşrik **William Muir,** Kur'ân sûrelerinin tarihi sürecini ele alan kitabında Mekki sûreleri *beş merhalede;* Medeni sûreleri ise *bir merhalede* inceleminin lüzumu üzerinde durmuştur. **Weil** isimli müsteşrik ise, Mekki dönemi *üç*, Medine'yi ise *bir merhaleye* ayırır.[140] Özetle söylemek gerekirse, Mekki sûreler arasında böyle bir ayırımı hakettirecek ciddi farklılıkların olduğunu söylemek rahatlıkla mümkündür.[141]

İşte tüm bu nedenlerden Mekki sûrelerin genel yapısını ortaya çıkar-

---

135 Bakuni, Ahmed Hasan, *el-Kur'ânu Me'debetullahi li'l-Alemin*, Kahire, 1986, s. 30; Muhammed Kutub, *Dirasatü'n-Kur'âniyye*, Kahire, 1991, s. 20; Askeri, es-Seyyid Murteda, *el-Kur'ânü'l-Kerim ve Rivayatü'l-Medreseteyn*, yy.1415/1995, s. 99, 103-104

136 Muhammed Kutub, *Dirasat*, s. 265

137 Ayrıntılı bilgi için bkz. Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan* (Çev. Süleyman Ateş), s. 75

138 Subhi Salih, *Mebahis*, s. 168

139 Mustafa Müslim, Mekke dönemini "*üç bölüme*" ayırırken Medine dönemini ise "*erken dönem ve geç dönem*" olaraka ikiye ayırmaktadır. (Bknz. Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem, s. 168)*

140 Subhi Salih, *Mebahis*, s. 175-177

141 Ayrıntılı bilgi için bakınız; Hafnavi, *Dirasat*, s. 459

mak için kendi içlerindeki; dış görünüm ve özelliklerine, fiziki yapılarına, zahiri açıdan ve lafız yönünden farklılıklarına bakmak gerekecektir. Bunu yaptıktan sonra ikinci olarak da bu özelliklerin dışında yer alan derin, iç ve muhteva ile ilgili özelliklerine bakacağız.

a. Mekki Sûrelerin Lafzi Özellikleri

1. Mekke döneminde gelen âyetler oldukça kısa metrajlıdır. Bunun en başta gelen sebepleri arasında, Mekki dönemde var olan çok güçlü psikolojik tahrik gelmektedir. Dolayısıyla bu âyetler volkanik patlama etkisine sahiptir. Bu özellik vicdanları harekete geçiren unsurların başında gelmektedir.[142]

2. Âyetlerin bitimindeki kafiyelerin tekrar etmesi, dinleyenleri sanki şifreliymiş zannını uyandıran kısa cümlecikler ve bu cümleciklerin kafiyeyle bitmesi, müşrikler'in alışık oldukları üslub özelliklerindendir.[143] Dolayısıyla ilk gelen sûrelerde secili ifadeler, müşriklerin Hz. Peygamber'i kahin ve şair olmakla itham etmelerine sebep olmuştur.[144]

---

[142] Ayrıca ayrıntılı bilgi için konuyla ilgili şu eserlere bakılabilir: Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilü'l-İrfan* I, 190; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 183; Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-Nass*, s. 90; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 64; Buti, *min Ravaii'l-Kur'ân*, s. 84; Rumi, Dirasat, s. 147; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 69; Ka'ravi, *el-Beyan*, s. 144; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988, VI, 297; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 207-208

[143] İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 163-164; Ayrıca bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Taha Abdurrauf Sa'd), Beyrut, 1975, I, 36; Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-Nass*, s. 91

[144] Ayrıntılı bilgi için bkz. Baltaşı, M. Ali, *İlk Mesajlar - Fatiha, Alak, Kalem, Müzzemmil*, Ankara, 1994, s. 81. Ayrıca Mekki sûrelerin en bariz özellikleri hakkında tesbitte bulunan muasır müelliflerden **İzzet Derveze** şöyle demektedir: "*Mekke döneminde inen sûreler, çoğu kez secili ve vezinli olurlar. İkinci olarak; bu sûrelerde, yoğun olarak Allah'a ibadet etmeye yönelik çağrı, yalnız o'nun ibadete layık olduğu, şirke karşı savaş ve kafirlere karşı sert ifadelerin kullanımı görülür. Üçüncüsü; Mekki sûrelerde görülen üslub, davet, teşvik, eleştiri ve uyarı üslubudur. Dördüncüsü; kıyamet manzaraları, melek ve cinler, kafirlerin sözleri ve peygambere atılan iftiralar yoğun olarak görülür. Beşincisi; uzun ya da kısa sûrelerin hepsinde konu birliği dikkat çekmektedir. Medine döneminde inen sûrelerde ise; secili ifadeler nadir denecek kadar azdır. Âyetler genellikle uzundur. Kıyamet sahneleri, kıssalardan bölümler, cin ve meleklerin tasviri pek yapılmaz. Bu sûrelerde daha ziyade, kulluk, ahlaki, toplumsal, hukuki sistem ve pratik hayatla ilgili prensipler yasama üslubuyla ve ağır bir dille anlatılır*" (Bkz. Derveze, İzzet, *Kur'ânü'l-Mecit*, (Terc. Vahdettin İnce), İstanbul, 1997, s. 106-107)

3. İçerisinde "*kella*" lafzının geçtiği sûrelerin tamamı Mekkidir. Kur'ân'da toplam 15 sûrede 33 farklı yerde bu lafzın tekrar etmesinin hikmeti; "*Mekke'de yer alan muhatapların çoğunluğunun mütekebbir ve inatçı müşriklerden oluşması olduğudur*" [145]

4. İçinde secde bulunan âyetlerde Mekkidir.[146]

5. Bakara ve Al-i İmran sûreleri istisna edilirse Huruf-u Mukatta'a ile başlayan sûreler Mekkidir. Ra'd sûresi ihtilaflıdır. [147]

6. Yeminle başlayan bütün sûreler Mekkidir.[148]

7. İçerisinde "*Ey İnsanoğlu!*" ve "*Ey İnsanlar*!" ifadelerinin geçtiği bütün sûreler Mekkidir.[149]

b. Mekki Sûrelerde Muhteva Özellikleri

1. Allah Teâlânın varlığına, birliğine, kemal sıfatlarla muttasıf, noksanlıklardan münezzeh olduğuna iman etme gibi hususlar, Mekke'de gelen âyetlerin yoğunlukla üzerinde durduğu konuların başında gelir.[150]

2. Mekke'de mücadele edilen insanların müşrik olması yönüyle hitab çoğunlukla onlara yöneliktir.[151]

---

[145] Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 188; Suyuti, *el-İtkan*, I, 23; Zerkani, *Menahil*, I, 189; Hafnavi, *Dirasat*, s. 466; Ebû Zeyd, *Mefhum*, s. 89; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63; 115; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 204

[146] Suyuti, *el-İtkan*, I, 23; Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, I, 190; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63; İbrahim Ali Umer, *Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 68; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 115; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 205

[147] Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 188; Suyuti, *el-İtkan*, I, 23; Zerkani, *Menahil*, I, 190; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63; Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-Nass*, s. 89; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 115; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 204.

[148] Rumi, *Dirasat*, s. 145; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 183; Hafnavi, *Dirasat*, s. 466

[149] Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 189-190; Suyuti, *el-İtkan*, I, 23; Zerkani, *Menahil*, I, 190; İbrahim Ali Umer, *Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 69; Cezairi, *et-Tıbyan*, s. 34; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 115

[150] Zehebi, M. Hüseyn, *el-Vahyu ve'l-Kur'ânü'l-Kerim*, Kahire,1986,s. 121-122; Muhammed Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'ân*, I,70; Subhi Salih, *Mebahis*, s.183; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s.63

[151] Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'ân - Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, (Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri), İstanbul, 1991, I, 43; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 68-70

3. Yine müşriklerin kötü davranışlarının, çirkin gelenek ve göreneklerinin eleştirildiği, reddedildiği ve bunlara devam etmeleri halinde dünya ve ahirette nelerle karşılaşacakları gibi konular da bu dönemin ağırlıklı temalarını oluşturmaktadır.[152]

4. İnsanların doğru sözlü olma, sabır, alçak gönüllülük ve temiz kalpli olmak gibi ahlaki meziyetler de Mekki sûrelerin ele aldığı konulardandır.[153]

5. Nefsin, malın, aklın, namusun ve dinin korunmasıyla alakalı genel teşrii temellerin Mekke döneminde atıldığı görülmektedir.[154]

6. Bakara sûresini istisna edecek olursak, önceki peygamberlerin kıssalarının anlatılması yine Mekki sûrelerin özelliklerindendir.[155]

7. Yine Bakara sûresi hariç Hz. Adem ve İblis kıssalarının yer aldığı sûreler Mekkidir.[156]

8. Kur'ân cinlerden sadece Mekke döneminde bahsetmektedir.[157]

2. Medeni Sûrelerin Karakteristik Özellikleri

Mekki sûrelerde görülen genel tema daha önce geçtiği gibi *Allah - İnsan ilişkisiydi.* Bu ilişki Medeni sûrelerde yerini *İnsan-İnsan ilişkisi*'ne bıraktığı görülür.[158] Genel hatları ile Medeni sûrelerin yapısal dokusunu iki başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar; *hukuki ve toplumsal düzenlemeler* ile *cihad* konularıdır.[159] Bu istikamette Medeni sûrelerin lafzi ve muhteva özellikleri üzerinde durmadan önce, Kur'âni vahyin *İnsan-İnsan ilişkileri* üzerinde durduğu konuları şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür: *Evlenme münasebetleri*, *Ana-baba ve evlat*

---

152 Muhammed Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'ân*, I, 71; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 183

153 İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s.68; Muhammed Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'ân*, I, 71

154 Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ânü'l-Kerim*, s. 122; Rumi, *Dirasat*, s. 146

155 Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ânü'l-Kerim*, s. 122; Hafnavi, *Dirasat*, s. 466; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63-64; Rumi, *Dirasat*, s. 146; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 68-69

156 Zerkeşi, *Burhan*, I, 188; Suyuti, *İtkan*, I, 23; Hafnavi, *Dirasat*, s. 466; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 205; Zerkani, *Menahil*, I, 190; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 63; Cezairi, *et-Tıbyan*, s. 34

157 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 252

158 İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 75

159 Muhammed Kutub, *Dirasat*, s. 273

münasebetleri, Miras, Adam öldürme, Ticaret ilikileri, Zekat ve sadakalar ve Köleler konusudur.[160]

a. Medeni Sûrelerin Lafzi Özellikleri

1. Mekki âyetlerin aksine, Medine'de gelen âyetler gözle görülür derecede uzun metrajlıdır.[161] Öyleki bunların arasında Mushaf sayfası ile bir sayfayı bulan âyetler vardır.

2. İçerisinde "*Ey iman edenler!*" ifadelerinin geçtiği sûreler Medenidir.[162]

b. Medeni Sûrelerin Muhteva Özellikleri

1. Namaz, zekat, hac, nikah, boşanma, alışveriş ve faiz gibi uygulamalarla ilgili detaylı açıklama ve bunlara yapılan vurgu Medeni sûrelerin en karakteristik özelliklerindendir.[163]

2. İçerisinde kıtal emrinin, savaş, barış, ganimetler ve esirlerle ilgili hükümlerin yer aldığı her sûre Medenidir.[164]

3. Medine'ye hicretle birlikte gelen vahyin gündem maddelerinden birini de münafıklar oluşturmaktadır.[165]

---

160 İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 75

161 Subhi Salih, *Mebahis*, s. 184; Muhammed Kutub, *Dirasat*; s. 20; Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ân*, s. 122; Buti, *min Ravaii'l-Kur'ân*, s. 85; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân ve Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 70; Ka'ravi, *el-Beyan*, s. 114; Derveze, Muhammed İzzet; *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Çev. Mehmet Yolcu), İstanbul, 1989, III, 11; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 209; Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, s. 84 Ayrıca uzun sûreler çoğunlukla Medeni olmakla beraber, bunun istisnaları da vardır. Mesela En'am sûresi oldukça uzun bir sûre olmasına rağmen, Mekki olması bunun istisnalarının olduğunun açık bir göstergesidir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 70)

162 Rumi, *Dirasat*, s. 147; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 61

163 Subhi Salih, *Mebahis*, s. 184; Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ân*, s. 122; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 64; M. Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'ân*, I, 71; Buti, *min Ravaii'l-Kur'ân*, s. 85; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 115-116

164 Zerkani, *Menahil*, I, 191; Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ân*, s. 121-122; Muhammed Salim, *Fi Rihabi'l-Kur'ân*, I, 71; Hafnavi, Dirasat, s. 468; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 70

165 Binti'ş-Şatı', Aişe Abdurrahman, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1392/1972, s. 305-322. Burada Fazlur Rahman'ın bu konudaki görüşünü de işaret etmek istiyoruz. O'na göre nifakla ilgili kelimeler anlamları Medine döneminde ki kadar güçlü olmamakla birlikte, Mekke döneminden

4. Ehl-i kitab mensuplarıyla yapılan tartışmaların yer aldığı âyetlerin Medeni olduğu görülmektedir.[166]

5. İdare kurallarından, yönetimde şûranın öneminden, ihtilaf vukuunda kitab ve peygambere müracaat edilmesi gerektiğinden bahseden âyetler Medenidir.[167]

6. İbadetler ve muamelatla ilgili hukuki düzenlemeler ve bunlara terettüp eden çeşitli hükümlerin içinde yer aldığı âyetler Medenidir.[168]

7. Resul olarak Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat edilmesini isteyen âyetler de Medenidir.[169]

8. Medine'de nazil olan sûre ve âyetlerde Hz. Peygamber'in evlilik ve aile yaşantısı ile ilgili pek çok bölümler yer almaktadır ki, bu konulara Mekki dönem Kur'ân'ında hemen hemen hiç rastlanmamaktadır.[170]

3. Mekki ve Medeni Sûrelerin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebet

Her hangi bir konuyla ilgili Kur'ân âyetlerinin tamamını ele alarak, Kur'ân'ın düşünce yapısını belirlemeye çalışan "bütünsel/tevhidi yahut konulu/mevzui akım", Kur'ân bütünlüğünü görme açısından iyi bir

itibaren geçmeye başlamaktadır. Yine ona göre, ilgili kelimelerin daha yumuşak anlamlı ya da henüz anlamı kesinlik kazanmamış kullanımlarda gelmesi, söz konusu âyetlerin Medeni değil, Mekki olduğunu göstermektedir. (Bkz. Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 299-300) Ancak Fazlur Rahman'ın aksine cumhurun kanaatine göre; münafıklık durumu, Mekke'de olabilecek bir durum değildir. Aksine müşriklerin eziyet ve işkencelerinden sonra tersi durum söz konusu olabilir.

166 Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 64; Rumi, *Dirasat*, s. 148; İbrahim Ali Umer, *el-Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 70; Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Peygamberin Hayatı*, s. III, 11; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 116;

167 Buti, *min Ravaii'l-Kur'ân*, s. 85; Hafnavi, *Dirasat*, s. 468

168 Hafnavi, *Dirasat*, s. 468; Kar'avi, *el-Beyan*, s. 116

169 Kur'ân-ı Kerimde "*Atiullahe ve rasulüh*" kalıbı yaklaşık otuz âyette geçmektedir. Bunların tamamı da Medeni sûrelerde yer almaktadır. Ayrıca bu kullanımların tamamında da Rasul kelimesi harf-i tarifli olarak gelmektedir. Bu âyetler şunlardır; Al-i İmran,132; Nisa, 59-80; Maide,92; Enfal, 1-20-46; Nur, 54; Muhammed, 33; Mücadele, 13; Teğabün, 12. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Arkun, Muhammed, *Kur'ân Okumaları*, (Çev. A. Zeki Ünal), İstanbul, 1995, s. 279)

170 Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammedin Hayatı*, III, 11

zemin teşkil etmektedir. Zira Kur'ân'da temas edilen konulardan birisiyle ilgili âyetler bile bir yerde toplu olarak verilmediği[171] için, bahsi geçen konu hakkında kesin ve isabetli söz söyleyebilmek, o konuyla ilgili bütün âyetleri göz önünde bulundurmayı gerektirir.

Kur'ân konuları, bölümler, anabaşlıklar ve altbaşlıklar altında işlemez. Muayyen konular, bazı siyak-sibak çerçevesinde adeta müstakil olarak ele alınmış görünümü verseler de her siyak-sibak çerçevesi aynı zamanda Kur'ân'ın diğer pasajlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlıdır.

Müsteşrikler, Kur'ân'ın konu ve başlıklara ayrılmayışını bir fırsat bilerek, Kur'ân'ın konu bütünlüğüne sahib olmadığını, bunun da ilahi vahye halel getireceğini iddia etmiş[172]; onun tutarsızlık ve çelişkilerle dopdolu olduğunu söylemişlerdir. İşte Kur'ân bütünlüğüne karşı yapılan bu ve benzeri saldırılar, o'nun bütünlüğünü gözler önüne serme ihtiyacını doğurmuş ve böylece münasebet ilminin Kur'ân sahasında devreye girmesini zaruri kılmıştır.

Müsteşrikler ve onlar gibi düşünenlerin bu tür iddiaları, onların Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada bir takım ilmi gerçeklerden uzak oluşlarının ve Kur'ân'ın bütünlüğündeki esrarı yakalayamadıklarından acze düşüşlerinin bir ifadesidir. Kur'ân, bir bütün halinde inmeyişinde, öncelikle Hz. Peygamber'in ve ashabının fıtri ve içtimai durumlarına göre öğretilerini tedrici olarak serpiştirmeyi hedeflemiş olmalıdır. Bu da aynı konu ile ilgili farklı yerlerde bir çok âyetin bulunabileceği anlamına gelir ki işte bu gerçek, Kur'ân'a bütüncül yaklaşmayı gerekli kılan en önemli noktadır.[173] Bu yüzden ilk nazil olanlardan başlamak sûretiyle, âyetlerin her birinin diğerini tamamlayıcı ve açıklayıcı özelliğe sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, Kur'ân'ın bir bütünlük içerisinde anlaşılmasının zarureti kendiliğinden ortaya çıkar. Bunlar dikkate alınıp da Kur'ân incelendiğinde onun, tarih itibariyle önce ve sonra nazil olan âyetleriyle nasıl bir bütünlük arzettiği kendiliğinden görülecektir.

---

[171] Saidi, Abdülmüteal, *en-Nazmu'l-Fenni fi'l-Kur'ân*, (Terc. Hüseyin Elmalı), İzmir, 1997; s. 652

[172] Şehhate, Mahmud, *Menhecu'l-İmam Muhammed Abduh fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1984, s.36

[173] Fazlur Rahman, *Kur'ân'ı Yorumlama*, Terc. Osman Taştan, İ.A.D., Sayı:5, Ekim 1987, s. 101

Zaten Kur'ân'daki konular arasında bir bağ kurulamayıp dağınıklık olsaydı, Medeni bir âyetin Mekki bir sûreye, Mekki bir âyetin Medeni bir sûreye yerleştirilmesinin anlamı olmazdı. Kur'ân'ı doğru olarak anlama ona külli yaklaşımla mümkün olacaktır.[174] Mekki ve Medeni âyetlerin karma bir şekilde yerleştirilişi, bu âyetlerin birbirini mana bakımından tamamlamaya yönelik olması nedeniyledir.[175]

Ancak burada üzerinde durulması gereken bir mesele vardır. Kur'ân'ın tertibinde bir çok sûrede medeni âyetlerle mekki âyetler yanyana ve içiçedir. Yani Mekki bir sûrenin içerisinde Medine'de nazil olan âyetler olduğu gibi, Medeni bir sûrenin içerisinde de Mekki âyetler bulunabilmektedir.[176] Bu durum sûrenin bütünlüğüne halel getirmez. Aksine sûre içerisindeki bu âyetler birbirini tamamlar ve destekler bir mahiyet taşımaktadır.

Mesela Yunus sûresi, Mekke'de nazil olmuş bir sûredir. Ancak sûrenin 40. âyeti olan "*İçlerinden O'na inanan kimseler ve O'na inanmayan kimseler vardır....*" âyeti Medine'de nazil olmuştur. Bu konu hakkında değerlendirmede bulunan **Fahreddin Razi**, bu âyetin kendisinden önce geçen "*Bak o zalimlerin sonu nice olmuştur*?" âyetiyle bir bütünlük sergilediğini şöyle ifade eder; "*Allah Teâlâ bir önceki bu âyette, onlara dünyada azabı musallat edeceğini kasdetmiş olunca, O'nun tarafından ileride onların içinden iman edeceklerin çıkacağı malum olduğundan, Allah katında bu kısmın menfaatine uygun olanın, onların köklerini tamamen kazıma değil, onları sağ bırakma olduğuna dikkat çekmek için,* "*İçlerinden O'na inanan kimseler ve inanmayan kimseler vardır.*" *buyurmuştur.*"[177]

Aynı şekilde, En'am sûresinin tamamının mekki olup bir defada nazil oluşunun yanısıra; sûrenin 91. âyetinde geçen, وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ "*Allah'ın kadrini, O'na layık olacak bir sûrette takdir edemediler.*"[178] bölümü medinede nazil olmuştur.[179] Yukarıda olduğu gibi burada da **Razi**, bu âyetin, mekki âyetler arasına yerleştirilmesindeki insicam ve aralarındaki

[174] Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 309
[175] Şatıbi, *a.g.e.*, s.304
[176] Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 199-203
[177] Razi, *a.g.e.*, XVII,99
[178] En'am, 6/91
[179] İbn Atiyye, Muharrirü'l-Veciz, II, 265; Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 199- 200

sıkı irtibattan bahsederek şöyle der: "*Biz, bu kitapta, Kur'ân'ın tevhidi, nübüvveti ve meadı isbat etme etrafında döndüğünü söylemiştik. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in tevhidin delilini getirerek şirki iptal ettiğini nakledip Cenâb-ı Hak bu delili açık beyanlarla ortaya koyunca, bundan sonra nübüvvet meselesini izah etmeye başlayarak, onlar (Yahudiler) nübüvvet ve risaleti inkar ettikleri için bu âyeti buyurmuştur. İşte bu âyetlerin birbirleriyle olan yakın münasebeti!*"[180]

Birinci bölümde Mekki sûreler ile Medeni sûrelerin özelliklerini zikrederken, bu konunun çalışmamız açısından önemine temas etmiştik. Sûrelerin kendi karakterleri açısından Mekki ya da Medeni olması önem arzeden bir konudur. Bir sûreyi okurken o sûrenin Mekki mi yoksa Medeni mi olduğu hususu kolayca kendini gösterir.

Hz. Peygamber 13 yıl Mekke'de ve 10 yıl da Medine de kalmıştır. Bu zaman zarfında olaylar değişmekte ve yeni durumlar ortaya çıkmaktaydı. Dolayısıyla sûrelerin karakteri denilen konuyu daha rahat anlayabilmek için meseleye bu zaviyeden bakmak gerekmektedir. Mekke döneminin 13 yıl ve Medine döneminin 10 yıl sürdüğü dikkate alınırsa bu zaman aralığını daha kısa bölümlere ayıranlar çıkmıştır. Mesela **Sa'idi** Mekke'de nazil olan sûreleri üç gurubda mütaala eder. Mekke döneminin en önemli hadiselerine o, süreleri; *Habeşistan'a hicret, Mirac olayı ve Medine'ye hicret* olarak ayırır. Medine'de nazil olan sûreleri ise dört gurupta değerlendirmektedir. Bunlar da *Bedir savaşı, Hudeybiye, Tebük ve Hz. Peygamber'in vefatı hadisesi'ne tesadüf eden sûrelerdir.*[181]

Hiç şüphe yok ki Mekki ve Medeni sûrelerin böyle sınıflandırılmalara gitmeden de genel özelliklerini farketmek mümkündür. Zaten bu durum, Kur'ân bilgisi sınırlı kimseler de dahil olmak üzere her kesimden okuyucunun açıklıkla göreceği bir hususdur.

Sûrelerin hedef ve amacını bilmede nüzul tarihi ve yerini, yani Mekke'de mi yoksa Medine'de mi inmiş olduğunu bilmek kaçınılmazdır.[182] Çünkü Mekki sûrelerde çoğunlukla inanç ve itikat esaslarından sözedil-

---

[180] Razi, *a.g.e.*, XIII, 72
[181] Saidi, *a.g.e.*, 58-64
[182] Saidi, *a.g.e.*, s. 57

mektedir. Bu husus Mekki sûreler için bir esasdır. Mekki sûreler, Mekkeli müşriklerin içinde bulunduğu bir ortamda nazil olmuştur. Dolayısıyla bu sûrelerde onlardan sıkca söz edilmiş, onların inanç ve itikadlarının bozukluğu dile getirilmiş ve İslam onları yıkmaya ve ayrıca sağlam inanç esaslarını tesis etmeye çalışılmıştır.

Medeni sûrelere gelince, bu sûrelerde büyük çoğunlukla farzlar ve hükümler yer alır. Münafıklar ve ehl-i kitabdan bahsedilir. Çünkü müslümanlar Medine'ye hicretlerinden sonra onlarla karşılaştılar. Bu yüzden onlar da müşriklerle birlikte, onların safında, müşriklerle müslümanlar arasındaki olaylara katıldılar ve Kur'ân da, Medine'de cereyan eden bu yeni hayatın iktiza ettiği fer'i hükümleri yasallaştırmak konusunda nazil oldu. Müslümanlarla, münafıklar ve ehl-i kitab arasında meydana gelen hadiseler dile getirildi. Yine aynı şekilde savaş izni verildikten sonra meydana gelen savaşları ele aldı.

Dolayısıyla bu açılardan Mekki ve Medeni sûrelerin baş tarafı ile sonlarının nasıl olduğuna ve aralarında bir münasebet var mı, varsa ne olduğuna bakmamız gerekmektedir.

a. Mekki Sûreler Nasıl Başlayıp Nasıl Sona Eriyor?

Mekki sûreler ayırt edici özelliklere sahiptir. Bu özellikler arasında müellif **İzzet Derveze'nin** "*konu birliği*" tesbiti çok yerindedir. **Derveze** Mekki sûreler ile ilgili olarak şu tesbitte bulunur: "*Mekke döneminde nazil olan sûrelerden, ister uzun sûreler olsun, ister orta ve kısa uzunlukta ki sûreler olsun, hemen hepsinde konu birliği vardır.*"[183] Gerçekten de bu tesbiti tatbiki olarak Mekki sûrelerde görmek mümkündür.

Mekke ehlinin sanatları kelam, hikmetleri ise beyandır. Mekki sûreler öncelikle Mekke ehline karşı hitap etmektedir. Bu açıdan bakıldığında hem kısa sûrelerin hem de uzun sûrelerin "*Veciz bir üslub*" içinde olduğu görülür. Lafzi güzelliği ortaya çıkarmak için kullanılan secili ve vezinli bu sûreler, Medeni sûreler'e nazaran *konu birliği* yönü ile de farklı bir üsluba sahiptir.

---

[183] Derveze, *Kur'ânu'l-Mecid*, s. 106

Mekke'de nazil olan kısa sûrelerin başlangıçları da uzun sûrelerin başlangıçları da birbirine benzemektedir. Kur'ân'da 87 sûrenin Mekki olduğu düşünülürse, özellikle Amme cüzü'nde yer alan sûrelerin hemen hemen hepsi çok kısa ve keskin ifadelerle başlamıştır. Bu cüzde yer alan 36 sûreden üçü hariç[184] hepsi Mekke'de nazil olmuştur. Geri kalan 41 sûrenin 27'si uzun sûrelerdir[185] ve bunların da hepsi Mukatt'aa harfleri ile başlamıştır. Yani bunlar da çok kısadır. Hatta bir iki harfden meydana gelmektedir. Yine orta uzunluktaki beş sûre çok kısa ve veciz ifadelerin yer aldığı yemin ile başlamaktadır.[186] Beş sûrede "*Hamd*"[187] ifadesi geçmektedir ki, Mekkelilerin pek alışık olmadıkları ve edebi açıdan fevkalade veciz bir beyan tarzıdır.[188] Geri kalan bir kaç sûrede birbirinden değişik ama kısa ve yine çok veciz ifadeler yer almaktadır.

İmam-ı Şatıbi Mekki sûrelerin özelliklerini sayarken bunları tevhid, nübüvvet ve ahiret olmak üzere üç ana başlıkta toplar. "*Mekke'de nazil olan sûreler büyük çoğunluk itibariyle şu ortak özelliklere sahiptir. Birincisi; Allah Teâlâ'nın birliğini tesbit etmek ve O'nun yegane kudret sahibi ve yaratıcı olduğu hususunu dile getirmektir. İkincisi; Hz. Muhammed'in nübüvvetini tesbit etmek ve o'nun Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu Kur'ân'ın yine Allah tarafından kendisine gönderildiğini, O'nun ne bir sihirbaz, ne de bir kahin olmadığını, söylediklerinde doğru olduğunu isbat etmek. Üçüncüsü ise; Öldükten sonra tekrar dirilmenin ve Kıyamet gününün hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde gerçekleşeceğinin isbatı. Bu üç hususiyet bütün Mekki sûreler için geçerlidir.*"[189]

Dolayısıyla biz de bu yaklaşımı esas alarak Mekki sûrelerin nasıl başladıklarına ve nasıl bittiğine bir-iki örnek vereceğiz. Bu arada müfessir **Burhaneddin el-Bika'i'nin** "*Her bir sûrenin bir hedefi vardır. Sûrenin*

---

[184] Beyyine, Zilzal ve Nasr Sûreleri

[185] Araf, Yunus, Hud, Yusuf, Ra'd, İbrahim, Hıcr, Meryem, Ta-Ha, Şuara, Neml, kasas, Ankebut, Rum, Lokman, Secde, Ya-Sin, Sa'd, Mü'min, Fussilet, Şura, Zuhruf, Duhan, Casiye, Ahkaf, Kaff ve Kalem Sûreleri.

[186] Saaffat, Zâriyat, Tur, Necm ve Kıyame Sûreleri

[187] Fatiha, En'am, Kehf, Sebe', Fatır Sûreleri

[188] Razi, *Mefatih*, I,218; Elmalılı, *a.g.e.*, I,62

[189] Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 417-418

başı ve sonu o hedefe doğru yönelir."[190] tesbitini Mekki sûrelerde ki bu üç hususiyet açısından ele aldığımızda çok yakın benzerliklerin ortaya çıktığı görülecektir.

En'am sûresi 1. âyetinde tevhid çok bariz olarak işlenir ve müteakib âyetlerde de tevhid delilleri sıralanır. 5. âyetten itibaren risalet ve nübüvvet meselesine temas edilir. Yine 3. âyette "*..Allah içinizi dışınızı ve kazandıklarınızı da bilir.*" ifadesiyle ahirete işaret vardır. Çünkü dünyada kazandıklarımızın karşılığı ahirette verilecektir. Sûrenin sonunda yine tevhid, risalet ve ahiret içiçedir. 160-163. âyetler risaleti anlatmaktadır. 163-165. âyetler ise tevhid hakikatine ve bu arada ahirete işaret etmektedir.

Yunus sûresi 1. ve 2. âyetlerde Allah Teâlâ'nın insanları uyarmak üzere birini seçmesi ve yine 3. âyette yeri ve gökleri yaratması anlatılmaktadır. 2. âyette inananlara Rableri katından yüksek makamların verileceği hususu anlatılmaktadır. Sûrenin sonunda yer alan 107. âyette Allah'dan geleni kimsenin engelleyemeyeceği ve O'nun mağfiret ve merhamet sahibi olduğu anlatılır. 108 ve 109. âyetlerde ise Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) vahye uyması yönünde doğrudan hitab vardır. Yine sûrenin sonunda yer alan "*Doğru yola giren kendisi için girmiş ve sapıtan da kendi zararına yoldan çıkmıştır.*" âyeti ahireti hatırlatmaktadır.

Hud sûresi 2. âyetinde Allah'a ibadet ve peygamberlik kurumu çok net olarak ortaya konulmuştur. 3. âyette peygamberin ağzından büyük bir günün azabından korkulması gerektiği vurgulanmıştır. Sûrenin son âyeti olan 123. âyet tamamen tevhide hasredilmiştir. 120. âyetinde "*peygaberlerin haberlerinden*" bahsedilmektedir. Yine 122. âyet olan "*Bekleyin şüphesiz biz de bekliyoruz*" ifadesiyle kıyamet tablosu gözler önüne serilmiştir.

Yusuf sûresinin başında Kur'ân'ı arapça olarak indiren ve apaçık bir kitab gönderen Allah Teâlâ'nın kudreti anlatılır. Devamla peygamber kıssalarının "En güzeli"nden bahsedilmektedir. Öte yandan ilk dört âyette yer alan "belki düşünürsünüz" وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ"Daha önce gafildiniz" ve "Secde edenlerden" gibi ifadeler hep ahireti zihinlere getirmektedir. Sûrenin sonunda yine tevhid ve risalet birlikte ele alınırken, Allah Teâlâ'nın resuller göndermesi ve onların kıssalarının Kur'ân'da anlatılma-

[190] Bika'i, *Masaid*, I, 36

sının ibret yönüne işaret edilmesi O'nun kudretini göstermektedir. 110. âyette kıyamet tablosu vardır; وَلاَ يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ "*Azabımız mücrim kavimden geri çevrilmeyecektir.*"

Ra'd sûresinde tevhid, risalet ve ahiret sûrenin daha hemen başında içiçedir. Allah Teâlânın gökleri direksiz olarak yükseltmesinden bahsedilir, peygambere kitabın indirilmesi ve insanlardan çoğunun inanmamaları anlatılır. Sûrenin sonuda aynen başı gibi tevhid, nübüvvet ve ahiret birlikteliği görünür. Kıyamet günü çerçevesinde bir korku ve inzar üslubu ile inkar edenlerin peygamberlere karşı olan tavırları ve Allah Teâlâ'nın her şeye kafi geleceği anlatılır.

Bütün Mekki sûrelerde aynı tesbitleri bulmak mümkündür.

b. Medeni Sûreler Nasıl Başlayıp Nasıl Sona Eriyor?

Mekki sûrelerin aksine Medeni sûrelerde sadece bir hedef söz konusudur. Mekki sûrelerde görülün tevhid, risalet ve ahiret gibi konu bütünlüğü Medeni sûrelerde yerini "ahkam-ı diniyye" denilen hükümlere bırakmıştır. Bu sûreler en geniş tanımı ile ahkama taalluk eden farzlar ve hükümler olduğundan sûrenin başlanğıç ve bitişi de bu doğrultuda olmuştur.

Medine döneminde inen sûrelerde; secili ve vezinli ifadeler nadir denecek kadar azdır. Âyetler genellikle uzundur. Kıyamet sahneleri, kıssalardan bölümler, cin ve meleklerin tasviri pek yapılmaz. Bu sûrelerde daha ziyade; kulluk, ahlaki, toplumsal, hukuki sistem ve pratik hayatla ilgili prensipler yasama üslubuyla ve ağır bir dille anlatılır. Bu dönemde inen sûrelerde, nifakla, münafıklarla ilgili somut tablolar çizilir. Yahudiler sözkonusu olunca sert bir üslub kullanır. Yine bu dönemde, ahlaki ve ailevi meselelerle ilgili fetva istekleri ve bunlara verilen cevaplar gündeme getirilir.[191]

Medine'de nazil olan sûrelerde her ne kadar bir hedef söz konusu olsa bile sûre içinde birbirinden farklı pek çok konu ve mevzu ele alınmaktadır. Mesela Nisa sûresi baştan sona incelendiğinde sûrenin tek bir hedefi olduğu ancak sûre içinde pek çok farklı konunun ele alındığı görülür. O hedef de, çok sağlam prensiplere sahip olan *devlet istikrarıdır.* Bunu ger-

---

[191] Derveze, *Kur'ânü'l-Mecid*, s. 107

çekleştirmek için iki yol hedeflenir. Bunlardan birincisi aile ve toplum gibi devlet istikrarının dahili fonksiyonu, ikincisi ise bütün ümmeti ilgilendiren harici faktördür.[192] Şimdi bunu diğer Medeni sûreleri ele alarak görmeye çalışalım:

Bakara sûresi; Kur'ân'ın en uzun sûresidir. Bu uzun sûrenin dört maksadı vardır. Bunlar; insanları İslama davet, ehl-i kitab'ın durumu, dinin ahkamı ve müeyyidelerdir.[193] Bu dört maksadı tek bir cümlede toplamak gerekirse o da; ahkama dayalı dini hükümlerdir. Dolayısıyla sûrenin başı Huruf-u mukatta'a ve Kur'ân'ın yüceliğinin anlatımına hasredilmiştir. Çünkü bu ahkamı anlatan bizzat Kur'ân'dır. Sûrenin sonu da (bu hükümlere riayet eden) inananların dünya ve ahiretteki akibetlerini beyan eder.

Al-i İmran sûresi; Bu sûre de Medinede nazil olmuştur. Bakara sûresine benzerlik gösterir. Huruf-u Mukatta'a ve Kur'ân'ın şanının zikri ile başlar. Sonunda da inananlara ahirette karşılaşacakları durumun anlatılması ile sona erer.

Nisa sûresi; يَا أَيُّهَا النَّاسُ "*Ey insanlar*" hitabı ile başlar ve kadın-erkek eşitliği, akraba hakkı ve yetim malına dokunmama gibi hususların zikri ile sûreye giriş yapılır. Sonunda ise mirasla ilgili bir hükmün anlatımı ile sûre son bulur.

Maide sûresi; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا "*Ey iman edenler!*" hitabı ile akidlerin yerine getirilmesi ve şeaire riayetin zikri ile başlar. Sûrenin sonunda (bu dini hükümleri yerine getiren) inananlar topluluğuna verilen mükafaatın zikri ile son bulur.

Enfal sûresi; Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) "*Enfal*"in ne demek olduğu hakkındaki bir soru ile başlar. *Enfal'in* Allah ve Resulü'ne ait bir hak olduğu ve gerçek mü'minlerin Allah'dan çok korktukları hususunun zikri ile devam eder ki bu da; ahkama ait bir meseledir. İnananların mükafaatlanacaklarının anlatımı ile sûre son bulur.

Tevbe sûresi; müşriklere bir ihtar hitabı ile başlar. Dört ay yeryüzünde dolaşmaktan ve Hacc-ı Ekber'in ilanını ifade eden hususlar zikredilir. Bu da ahkama ait bir konudur. Müşriklerin Allah'ı aciz bırakamayacakları

192 Hıcazi, *el-Vahtdetü'l-Mevduiyye*, s. 42
193 Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 242

ifade edilir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) inananlara karşı düşkün ve "haris" olduğunun zikri ile sûre sona erer.

Hacc sûresi; يَا أَيُّهَا النَّاسُ "Ey insanlar!" hitabı ile kıyametin çok büyük bir şey olduğu ve o'nun korkutucu tasvirinin yer aldığı kıyamet sahnesi ile başlar. Bu durum en azından sûrenin başı itibariyle Mekki sûrelerin özelliklerini çağrıştırmaktadır. Ancak dini hükümlerin en önemlilerinden namaz, oruç ve zekatın verilmesine dair kesin ifadelerle sûre son bulur.

Nur sûresi; sûre olarak kendisinin hususi yönünün olduğunu ifade eden bir cümle ile başlar. Bu sûre hükümleri kesinleşmiş bir sûredir. Hemen 3. âyette ahkama taalluk eden zina eden erkek ve kadının hükmüne geçilir. Sûrenin sonu insanların bazı işler hakkında Hz. Peygamber'den izin istemeleri hakkındadır.

Ahzab sûresi; يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ "Ey Peygamber!" hitabı ile Hz. Peygamber'in kafir ve münafıklara uymaması ikazı ile başlar. Ardından sadece vahye uyması ve Allah'a tevekkül etmesi söylenir. 4. âyetle birlikte ahkama dair zihar âyetine girilir. Sûrenin sonunda ise münafık ve müşriklere Allah Teâlâ'nın azab edeceği mü'min erkek ve kadınlara ise mağfiret edeceği bildirilir.

Muhammed sûresi; inkar edenlerin ve inananların durumunun açıklanması ile başlar. 2. âyette geçen "Muhammed'e indirilen" ifadesi dikkat çekicidir. Muhammed; isim olarak Kur'ân'da dört yerde (Al-i İmran, Ahzab ve Fetih sûreleri) geçmektedir. Bu dört sûrenin hepsi de Medenidir. Sûrede daha sonra inkar edenlerin boyunlarının vurulması emredilmektedir. Sûre üslub olarak çok şiddetli ve keskindir. Buna uygun olarak sûrenin sonunda "*Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O dilerse sizi ortadan kaldırır ve yerinize sizin gibi olmayan bir milleti getirir.*" denilmektedir.

Fetih sûresi; Hz. Peygamber'e hitaben kendisine bir fetih ihsan edildiği, gelmiş ve geçmiş tüm günahlarının affedileceğinin zikri ile başlar. Sûrenin sonunda inananlara mağfiret ve büyük mükafaat vaadedilir.

Hucurat sûresi; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا "Ey iman edenler!" hitabı ile Allah ve Peygamberi'nin önüne geçilmemesi ve o'nun yanında seslerin yükseltilmemesinin ihtarı ile başlar. Sonunda da buna uygun olarak وَاللهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ "Allah yaptıklarınızı görür!" denilmektedir.

Hadid sûresi; her şeyin Allah'ı tesbih ettiği ve O'nun Evvel, Ahir, Zahir, Batın ve Her şeye Kadir olduğunun zikri ile başlar. Ehl-i kitaba hitab ederek sûre sona erer.

Mücadele sûresi, kocası hakkında Hz. Peygamberle ahkama dair bir mesele hakkında konuşan bir kadından bahsederek başlar. İnananlara vaadedilen mükafatın anlatımı ile sûre sona erer.

Haşr sûresi; her şeyin Allah'ı tesbih ettiği ve ehl-i kitabdan inkarcıları yerlerinden çıkaranın Allah Teâlâ olduğunun zikri ile başlar. Sûrenin sonunda ise cennet ehlinin cehennemlikler gibi olmayacağının izahı, Kur'ân-ı Kerim'in üstünlüğü ve esma-i hüsna anlatılır.

Mümtehıne sûresi; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا "Ey iman edenler!" hitabı ile inanmayanların dost edinilmemesi gerektiği hususunun zikri ile başlar. Aynı konunun anlatıldığı ifadeler ile sona erer.

Teğabün sûresi; Allah'ı tesbih ve yine يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا "Ey iman edenler!" hitabı ile ahlaki ve dini bir hüküm vazedilmektedir: "Yapmadıklarınızı söylemeyin!" Sûre yine inananlara hitab eden ve ehl-i kitabdan hristiyanlara benzememeleri gerektiğini ifade eden bir husus ile son bulur.

Cum'a sûresi; tesbih ve Hz. Peygamber'in ümmi olduğunun zikri ile başlar. Cum'a namazının hükmünü anlatan âyet ile sûre son bulur.

Münafikun sûresi; münafıkların durumunun uzunca izahı ile başlar. İnananlara yönelik infak etmeleri lüzumu ile sûre sona erer.

Teğabün sûresi, Allah'ı tesbih ve O'nun kafiri de mü'mini de yarattığı zikredilir. Ahkama taalluk eden "Karz-ı Hasene" ifadesi ile sûre sona erer.

Talak sûresi; يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ "Ey nebi!" hitabı ile boşanma hükmünün yer aldığı bir âyetle başlar. Kadınların boşanacağı zaman iddetlerinin beklenilmesi tavsiye edilir. İnananların cennete gidecekleri müjdesi ile sûre sona erer.

Tahrim sûresi; يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ "Ey nebi!" hitabı ile peygamberin hanımları ile aralarında geçen bir meselenin hükmü ile başlar. Sonunda da yine iki kadın olan Firavunun karısı ve Hz. Meryem'in anlatımı ile sûre son bulur.

Beyyine ve Nasr sûreleri; birinde ehl-i kitab ile başlar ve inananlara müjde ile son bulurken diğerinde de fetih ve nusret ile başlar istiğfar ile son bulur.

Görüldüğü gibi Medeni sûreler de tıpkı Mekki sûreler gibi bir bütünlük göstermektedir. Hacc sûresi gibi bir iki istisna dışında dini hükümler ifade eden âyetlerle başlamış ve inananlara müjde ile son bulmuştur.

D- KUR'ÂN ÂYETLERİNİN İNİŞ SEBEPLERİ

Vahiy boyunca Hz. Peygamber'e tedricen vahyolunan âyetler tamamlanınca, Kur'ân'da mükemmel bir bütünlük oluşmuş, âyetler birbiriyle uyum içerisinde kaynaşmış olarak bir birlik ve insicam içerisinde bir görünüm arzetmiştir. Öyleki âyetlerin tedrici olarak nazil olup, uygun düştüğü yere yerleştirilmesi herhangi bir tenakuza meydan bırakmamıştır.[194]

Kur'ân'ı ciddi olarak anlama gayreti içerisinde olan hiçbir kimse, Kur'ân'ın bir çok yerinin tarihi durumlar hakkında bir takım ön bilgilere sahip olmayı gerekli kılacağı gerçeğini gözardı edemez. Nüzul sebepleri konusunda çalışanlar, bunu yapmakla, Kur'ân'ı nazil olduğu tarihi ortamla sınırlandırmayı hiçbir sûrette kasdetmiş olamazlar. Onların hepsi, Kur'ân'ın tarihi geçmişini ve nazil olduğu muhiti ortaya koymakla, Kur'ân'ın getirmiş olduğu mesajı anlamaları için insanlara yardımcı olacaklarına inanmışlardır.[195] Böylece bir taraftan *tarihi ortam*, diğer taraftan da *edebi siyak* nazara alınmıştır. Bundan dolayıdır ki alimler, bu konuyla yakından ilgilenmişler ve *nüzul sebepleriyle edebi siyak* arasındaki uyumu yakalayabilmek için zihni konsantrasyonlarla âyet ve sûreler arasındaki münasebete yönelme mecburiyetini hissetmişlerdir. Tefsirlerinde de yeri geldikçe bunlara atıfda bulunan müfessirler, keşfettikleri ferdi ve özel sebeplerden dolayı inen âyetlerin, Kur'ân'ın genel akışı içerisinde münasip yerlerine oturtulmalarına ters düşmediğini görmüşlerdir.[196] Onların tarihi sebep ile edebi üslub arasını cem etmeleri, kalemin ifade edemeyeceği üstün eleştiri ve sanat duygularını sergilemektedir. Zira *nüzul sebeplerini* tesbit için zamanı şart koşma

[194] Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 25

[195] Fazlur Rahman, *Kur'ân'ı Yorumlama*, (Terc. Osman Taştan), İ. A. D., Sayı;5, Ekim 1987, s. 101

[196] Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 149

hususunda onlar, hem tarihi gerçekleri ve hem de sanat bütünlüğünü göz önünde bulundurmuşlardır.[197]

Sûrelerin veya âyetlerin hangi maksatla indiğini bilip, bu maksatların öncüllerini tesbit etmek, Kur'ân'daki münasebet ilmi açısından ne kadar önemli ise, nüzul zamanını ve mekanını bilmek de sûrelerin maksadını tayin etmede o derece öneme sahiptir. Bu durum, Kur'ân'ın genel bütünlüğünü kavrama açısından münasebete derinlemesine inmeye ve dolayısıyla *esbab-ı nüzul* ile bağlantı kurularak manayı derinliğine anlamaya yardımcı olmayı sağlayacaktır.[198]

Kur'ân bazen, tarihi realitede iki mananın birbirine yakınlığından yahut iki şeyin ortam bakımından yakınlığından dolayı, onları nazımda biraraya getirir. Nüzul sebeplerini ve mekan mahiyetini iyi bilmeyen kimse ise bunu, maksat haricine çıkmak telakki edebilir. Halbuki böyle bir şey söz konusu değildir. Aksine bu durum, içinde bu manaların dolaşıp durduğu farklı muhatapların ruhi ihtiyaçlarını gidermek içindir.[199]

Bu sebeple müfessirler, âyetlerin tefsirine bazen *sebeb-i nüzulü* bazen münasebet vechini zikretmekle başlarlar. Âyetlerin nazmındaki bütünlüğü göstermek, münasebet yönünü göstermeye bağlı olduğundan önce münasebeti tesbit ederler. Münasebeti gösterme *sebeb-i nüzulü* bilmeye bağlı olduğunda ise önce *sebeb-i nüzulü* zikrederler.[200] Mesela; إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا "*emanetlerin ehline verilmesi*"ni emreden âyetin (Nisâ, 4/ 58), *nüzul sebebi* bilinmediği takdirde sıradan bir okuyucunun, bu âyetin, Kur'âni üslup içerisinde öncesi ve sonrası ile olan münasebetini

---

[197] Subhi Salih, a.y.

[198] Münasebetin tesbit edilmesinde sebeb-i nüzulün önemi her ne kadar inkar edilmese de, buna her zaman itibar edildiği söylenemez. Sebeb-i nüzul rivayetlerinden hareket ederek âyetler arasındaki münasebeti kurmakla ilgili örnekleri tefsirinde gösteren Fahreddin Razi, bazı âyetlerde sebeb-i nüzul ile kurulan münasebetin zayıf olduğunu belirtir. (Razi, *Mefatih*, XXVI, 44) Müfessir Bika'i de münasebeti belirlemede sebeb-i nüzule genellikle itimat etmediğini belirtir. Ancak bu sebep ile, mana yönünden münasebet kurmak uygun düşerse, o zaman bu sebebe itibar eder. Aksi takdirde münasebette sebeb-i nüzulleri dikkate almaz. (Bika'i, *Nazmu'd-Dürer*, VI, 286,287)

[199] Draz, *a.g.e.*, s. 193

[200] Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 34

anlaması mümkün olmayacaktır.[201] Çünkü bu âyetin, sibakındaki أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتَابِ "*Kendilerine kitaptan nasib verilenleri görmedin mi?*"[202] âyetiyle münasebet vechi ilk bakışta bulunamayabilir. Ama *sebeb-i nüzul* ile bu şöyle izah edilir: Emanetle ilgili olan Nisa sûresinin 58. âyeti, Osman b. Talha hakkında nazil olmuştur. Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber Kabe'nin anahtarını ondan almış ve tekrar kendisine iade etmiştir. "*Kendilerine kitapdan nasip verilenleri görmedin mi?..*" âyeti ise Ka'b b. Eşref ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Müşrikler Yahudilere, "*Sizler ehl-i kitapsınız ve daha önceki dinin müntesiplerisiniz. Söyleyin bakalım. Biz mi daha doğru yoldayız, yoksa Muhammed mi?*" diye sorduklarında, Yahudiler, kitaplarında Hz. Peygamber'in vasıflarına muttali olup bu bilgileri saklamayacaklarına dair kendilerinden kesin söz alınmasına rağmen, "*Sizler daha hayırlısınız ve doğru yoldasınız.*" diye cevap vermişlerdir.[203] Onlar bu emanete ihanet etmişler ve onu yerine getirmemişlerdir. Onların bu ihaneti, emanetleri yüklendikleri halde, sonradan buna sahip çıkmayanların tutumuna benzemektedir. O halde onların ve onlarla birlikte her kişinin sorumlu olduğu bütün hususlarda emanetin manasını kavramaya çağrılması münasib düşmektedir.[204]

Nisa sûresi 58. âyeti, her emaneti içine alan umumi manada, 51. âyet ise belirli bir emanet için hususi manadadır. Bu emanet de yukarıda zikredildiği gibi Hz. Peygamber'in sıfatıdır. Burada umumi olan ikinci âyet, hususi manada olan birinci âyetten, mushaftaki sırası bakımından sonra gelmektedir. Fakat nüzul bakımından biri diğerinden daha sonra inmiştir. İki âyet arasındaki münasebet, hususi olanın umumi olana dahil olmasını gerektirir.[205] İşte bu iki âyet arasındaki irtibat, *sebeb-i nüzul* ile sağlanırken, âyetler arasındaki münasebette *sebeb-i nüzul*'ün ne derece önemli rol oynadığı görülebilir.

Böylece "*tarihi ortam*" ile "*edebi siyak*" açısından, *sebeb-i nüzul* ile münasebetin arasındaki alaka ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla "*Tarihi*

---

[201] Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 151
[202] Nisa, 4/51
[203] Vahidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahbet; *Esbabu'n-Nüzul* (Alemü'l-Kütüb), Beyrut, Thsz. s. 116
[204] Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 150
[205] Suyuti, *İtkan*, I, 99

ortam"dan kasıt *esbab-ı nüzul* olurken, "*edebi siyak*" ile de *münasebet* kasdedilmektedir.

Nüzul sebeplerinin, münasebet ilmi ile yakınlığının ayrı bir önemi vardır. Bu açıdan burada; sûrelerin nüzul seyri bakımından, sûrenin hedef ve maksadını belirlemede etkili olan amiller üzerinde de durmak gerekecektir. Bu nedenledir ki biz *sebeb-i nüzul*'den daha çok *nüzul süreci* tabirini benimseme yoluna gideceğiz.[206]

Aslında, "*Nüzul süreci*" derken ne sadece "*Esbab-ı Nüzul*"ü ne de sûrelerin *Mekki-Medeni* oluşunu kasdetmiyoruz. Çünkü bu ayırım genel bir tanım olup, sûrelerin hedef ve maksadını belirlemede tek başına yeterli olmamaktadır. *Nüzul süreci* derken, nüzul sebeplerini, nüzul zamanını, makamın muktezasını, muhatapların durumlarını, ruhi hallerini, muhitin ve zamanın icaplarına muttali olmak gibi konuları da anlamak gerekmektedir.[207]

Burada yeri gelmişken metodolojik bir soruna işaret etmek istiyoruz. Pek çoğu itibariyle usulcüler bir müfessirde bulunması gereken şartları zikrederken mesela Mekki-Medeni'yi bilme zorunluluğundan bahsetmezken, Esbab-ı Nüzul konusunu bilmenin temel şartlardan olduğunu zikrederler.[208] Hemen ifade edelim ki Kur'ân'ı anlamak demek,

---

[206] Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s.168; Saidi, *a.g.e.*, s. 58; Bazergan, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, s.33

[207] Burada ele almaya çalıştığımız *Esbab-ı Nüzul ile Mekki ve Medeni konusu* ne yazık ki, tefsir usul kitaplarında hep birbirinin tekrarı mahiyetinde olmuştur. Bu konularda yazılanlar, müellif **Zerkeşi**'nin "*Burhan*"ı ile **Suyuti**'nin "*İtkan*"ının tekrarı olmuştur. Usulcülerin bu iki ilim dalına layıkıyla iltifat etmemelerinin altında yatan sebepler bu konuya açıklık getirecektir. Öyleki muasır usulcülerden Zehebi bile konuya 'nasihi mensuhdan ayırma, tearuz eden âyetleri cem etme' şeklinde yaklaşmaktadır. (Bkz. Zehebi, *el-Vahyu ve'l-Kur'ân*, s. 119) Kur'ân alimlerinin özellikle nassların gerek içerik, gerekse kuruluş ve terkib noktasında Mekki ile Medeni arasındaki ayırt edici hususlarda mefhum açısından çeşitli çalkantılı anlayışlar içerisine düşmelerine neden olmuştur." (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-Nas*, s. 869) Görüldüğü gibi bu iki Kur'ân ilmi de usulcülerin, metodolojik bir ilke açısından meseleye yaklaşmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bizim bu çalışmada yaptığımız terkibi gayret aslında bu metodolojik soruna da ışık tutmaktadır.

[208] Ayrıntılı bilgi için bakz. Muhasibi, Haris b. Esed, *el-Aklu ve Fehmü'l-Kur'ân*, (Thk. Hüseyin el-Kuveytli), 1402/1982, s. 248; Akk, Şeyh,Halid Abdurrahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavaiduhu*, Beyrut, 1406/1986, s. 186-187. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak **Dihlevi**, "*kelamın kasdettiği anlamın anlaşılmasında karşılaşılan zorlukların sebepleri*" başlığı altında müfessirin

âyetlerin indikleri bütün durumlara vakıf olma demektir. Dolayısıyla; "*Kur'ân'ın nazil olduğu tohlumun arka planı'na her halükarda aşina olmak gerekmektedir.*"[209]

Yine ifade etmeliyiz ki Kur'ân âyetlerinin hangi dönemde indiklerinin tesbiti birazdan görülüceği gibi bizim için büyük önem taşımaktadır. Ancak bunun için *sebeb-i nüzul* konusu tek başına yeterli gelmemektedir. Bu noktada daha geniş bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Kur'ân nazil olurken gerek Mekke'de gerek Medine'de hayatın nasıl yürüdüğü, hangi olayların hangi sebeplere bağlı olarak geliştiği bilinmesi gereken son derece önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki *sebeb-i nüzul rivayetleri* tek başına Kur'ân'ın nazil olduğu ortamın tam bir tablosunu ve bilgisini vermemektedir. Daha farklı bir ifadeyle söylemek gerekirse, zaten *sebeb-i nüzul* konusunun böyle bir görevi yerine getirme gibi bir hedefi de yoktur.[210]

Gerçekte sebeb-i nüzul olgusu, Kur'ân metninin, yani semavi ile dünyevinin/günlük hayatın içselleşmesinden başka bir şey değildir.[211] Aslında bu tanım doğrultusunda yapılması gereken, bu bilgi birikimini dinamik bir şekilde Kur'ân'ın anlaşılmasında kullanmak olmalıdır. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, bu bilgi birikimine ulaşmak için *sebeb-i nüzul* alanında yapılan çalışmalar yeterli olmamaktadır. Çünkü bu konu daha çok rivayet tefsirlerinden ve bu konuya hasredilmiş müstakil bazı eserlerden karşılanmaktadır. Bu ise bizleri *metodolojik sorunlarla* karşı karşıya bırakmaktadır.[212]

---

bilmesi gereken ilimlerden, *sebeb-i nüzul'ü* bilmeyi zikrederken, *Mekki-Medeni ilmini* bilmeyi saymamaktadır. (Bkz. Dihlevi, Şah Veliyyullah Ahmet b. Abdürrahim, *el-Fevzü'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir*, Beyrut, 1987, s. 50)

[209] Zeyveli, Hikmet, *Türkiye'de Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Fecr I. Kur'ân Sempozyumu, Ankara, 1995, s. 75

[210] Polat, Selahaddin, *Esbab-ı Nüzul Üzerine*, Fecr I. Kur'ân Sempozyumu, Ankara, 1995, s. 110; Sağir, Muhammed Hüseyin Ali, *el-Mebadiu'l-Amme li-Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut, 1983, s. 117-120

[211] Albayrak, Halis, *Kur'ân'ı Anlamak, Kur'ân'ın Ne Olduğunu Anlamak*, Fecr I. Kur'ân Sempozyumu, Ankara, 1995, s. 172

[212] Ayrıca Mısır'da muasır Kur'ân çalışmaları konusu üzerinde araştırmalar yapan **Jansen**'in konu ile ilgili şu görüşünü de buraya aktarmak yararlı olacaktır: "*Kur'ân üzerine inceleme yapan ilim adamlarındaki muhtelif eğilimlere rağmen, insan bir çok ilahiyatçıda vahyin indiriliş*

Öte yandan sûrenin hedef ve amacını belirlemede nüzul tarihini, nüzul yerini ve sûrelerin nüzul sırasına göre tertibini bilmek kaçınılmazdır. "*Her sûrenin bir tek hedefi vardır. Sûrenin başı ve sonu o hedefe yönelir.*" tesbiti daha ziyade buna bağlıdır. Ancak sûrelerin hedef ve maksadını belirlemede Mekki ya da Medeni oluşları tek başına yeterli değildir. Bu ikili taksim çok genel bir ayırımdır ve yeterli olmamaktadır. Buna göre; alimlerin Kur'ân'ın nüzulü konusunda söyledikleri (Mekki-Medeni) bu iki aşama, Kur'ân sûrelerinin iniş durumunu açıklamada yeterli değildir. Çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), peygamber olduktan sonra 13 yıl Mekke'de ve hicretten sonra da 10 yıl Medine'de kaldı. Mekke ve Medine'de geçirilen böyle uzun bir süre içerisinde durumlar değişiyor, yeni olaylar ve münasebetler ortaya çıkıyordu.[213]

Münasebet ilmi'nin "***Esbab-ı nüzul***" ilmi ile yakın bir ilgisi olduğu görülmekle birlikte, konunun en az o'nun kadar önemli "**Nüzul Süreci**" ile de ilgisi vardır. Kur'ân sûreleri'nin *zaman ve mekan boyutunu* dikkate alan "**Nüzul Süreci**" çalışmamız açısından hayli önem taşımaktadır. Burada her iki konu da irdelenmeye çalışılacaktır. Konunun bir alt başlığı olarak "**Nüzul Süreci**" konusu müstakil ele alınacaktır. Buraya kadar ele alınan konular istikametinde "*Kur'ân'ın Nüzul Süreci*"ni gösteren orjinal ve yeni bir tasnifi burada müstakil olarak ele almak istiyoruz. Söz konusu bu tasnif **Abdülmüteal es-Saidi'**ye aittir. Sûrelerin nüzul aşamalarını gösteren bu tasnifi bazı değerlendirmeler katarak buraya almak istiyoruz.

1. Kur'ân'ın Nüzul Süreci

Kur'ân-ı Kerim'de herhangi bir meseleyi ya da Kur'ân'ın tümünü anlamak için tarihi ortamı bilmek zorunluluğu vardır. Aslında tenasüb konusunu en güzel biçimde gösteren bu durum "*Kur'ân'a külli yaklaşım*"ın tabii bir sonucudur.

---

sürecindeki tarihi olaylara ilginin etkisinin çok büyük olmadığını yakalayabilir. Örneğin bu husus 1926-1940 yılları arasında Mısır'da basılan kaynakçada gözükür. Belirtilen bu dönemde, Esbab-ı Nüzul başlığı altında sadece ve sadece iki eser basılmıştır." (Bknz. Jansen, J.J.G. *Kur'ân'a Bilimsel- Filolojik- Pratik Yaklaşımlar*, Çev. Halilurrahman Acar, Ankara,1993.)

[213] Said'i, *Nazm*, s. 58

Bizim tesbitlerimize göre "*Nüzul süreci*" başlığında ele aldığımız bu meseleyi, usul alimleri "*Mekki ve Medeni İlmi*"nin sınırları içerisinde ele almışlardır. Halbuki birincisi alan itibariyle daha dardır ve konunun önemi bakımından Mekki-Medeni ilmi içerisinde sıkışıp kalmıştır. Dolayısıyla "*Kur'ân'ın nüzul süreci*"[214] çalışmaları daha çok modern zamanların ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizde bu bölümde; *Mekki süreç* ve *Medeni süreç* başlıkları altında konuyu irdelemeye çalışacağız.

a. Mekki Süreç

Sûrelerin nüzul seyrini gösteren söz konusu bu tasnifde Mekki dönem üç bölümde ele alınmaktadır;[215]

1- Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicrete kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fatiha, Mesed, Tekvir, A'la, Leyl, Fecr, Duha, İnşirah, Asr, Adiyat, Kevser, Tekasür, Ma'un, Kafirun, Fil, Felak, Nas, İhlas.*

Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicret edene kadar geçen süre beş yıllık bir zamanı kapsamaktadır.[216] Bu yıllar arasında müşrikler tarafından zayıf ve korumasız müslümanlara karşı uygulanan işkence ve baskıların Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve diğer güçlü müslümanlar tarafından engellenememesi ve önlenememesi üzerine bu müslümanların Habeşistan'a hicret etmelerine izin verilmiştir. Bu izin üzerine müslümanlar yola çıkmışlar ve yanlarına aileleriyle birlikte küçük çocuklarını da almışlardı. Bu kafile çocuklar hariç toplam 73 kişiden meydana geliyordu.[217]

---

[214] Bkz. Said'i, *a.g.e.*, s. 60 Ayrıca "Kur'ân'ın Nüzul Süreci" başlığı altında müstakil bir kitap kaleme alan Mehdi Bazergan'ın ayrıntılı çalışması dikkate değerdir.

[215] Bknz. Said'i, *a.g.e.*, s. 60 Ayrıca Mekke dönemi 13 yıllık uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Dolayısıyla bu dönemi tek başına ele almak yerine - nüzul sürecini dikkate alarak - bazı bölümlelemelere gitmenin lüzumu üzerinde bir önceki bölümde durulmuştu. Buna göre mesela **Subhi Salih,** Mekke döneminde gelen sûreleri *ilk, orta ve son* dönemlere ayırmanın lüzumu üzerinde durmuş, **Mustafa Müslim** ise bu dönemi; *erken dönem, orta dönem* ve *geç dönem* olarak üç bölümde ele almış, Müsteşrik **William Muir** Mekki sûreleri "*beş*", **Weil** ise "*üç merhale*"de ele almayı uygun bulmuşlardır. (Bkz. Subhi Salih, *Mebahis*, s. 175-177)

[216] İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Taha Abdurrauf Sa'd), Beyrut, 1975, I, 280-286

[217] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I, 284; Beyhaki, Ebû Bekr b. Ahmet el-Huseyn, *Delailu'n-Nübuvve ve Ma'rifetü Ahvali Sahibi'ş-Şeria*, (Thk. Abdurrahman

Bu dönemde tam olarak davetin içine girme işi başlıyor. Bu devrede, inen sûrelerde davetin başlama zamanı, davetin başlangıcında kendilerine davet yöneltilen müşriklerin hali ve Mekke halkından bu davete inananların durumu dikkate alınarak, onların içinde bulundukları duruma mutabık olacak âyetler geliyordu.

2- Habeşistan'a hicretten Mi'rac olayına kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Necm, Abese, Kadir, Şems, Buruc, Tin, Kureyş, Kari'a, Kıyame, Hümeze, Mürselat, Kâf, Beled, Tarık, Kamer, Sad, A'raf, Cinn, Ya-Sin, Furkan, Fatır, Meryem, Ta-Ha, Vakı'a, Şu'ara, Neml ve Kasas.*

Habeşistan'a hicret olayı ile Mi'rac olayı arasındaki zaman aralığında meydana gelen en önemli olay Hz. Peygamber'in en büyük destekcilerinden **Ebû Talib** ve **Hz. Hatice'nin** vefatı ile buna bağlı "*Hüzün yılı*" denilen hadisenin vukuudur.[218] "*Hüzün yılı*"nın hicretten üç sene önce meydana geldiği kaydedilmektedir. Mesela *Sa'd sûresi*nin "*Hüzün yılı*"ndan hemen önce nazil olduğu kaydedilmektedir.[219] Öteyandan yine "*Hüzün yılı*" nı takib eden dönemde Hz. Peygamber Taif'e gitmiş ve oradan dönerken *en-Nahle* denilen yerde cinlerden bir topluluk müslüman olmuş ve bu nedenle de *Cinn sûresi* nazil olmuştur.[220]

Bu sûrelerin ele aldıkları konular da indikleri zaman ve mekanın durumuna uygun gelmiştir. Bunlar da inanç esaslarının açıklanması, terğib ve terhib, müşriklerin şüphelerini gidermeye yönelik konular vb. gibi bu sûrelerin indikleri tarihe uygun konulardır. Yine bu merhalede onlara *tehaddi* de (meydan okuma) yapılmadı. Zira onlar o aşamada bu meydan okumaya cevap verecek derecede işi ciddiye alacak ölçüye ulaşmamışlardı. Her ne kadar bu gurubda bulunan *Kasas sûresinin* sonunda, onlara karşı Kur'ân mucizesiyle meydan okumaya hazırlık sayılabilecek bazı âyetler varsa da, bu sûre, bu aşamada nazil olan sûrelerin en sonuncusu olduğun-

M. Osman), 1. Baskı, Kahire, 1389/1969, II, 58-77; İbn-i Abdi'l-Berr, Yusuf b. Abdilberr en-Nemriyyi, *ed-Dürer fi İhtisari'l-Megazi ve's-Siyer*, (Thk. Şevki Dayf), Kahire, 1983, s. 36-37; İbn-i Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cevamiu's-Sire*, (Thk. İhsan Abbas- Nasırüddin el-Esed), Mısır, Thsz. s. 55-67

218 İbn-i Hişam, *es-Sire*, II, 45-46; Beyhaki, *Delail*, II, 97-106

219 İbn-i Hişam, *a.g.e.*, II, 47

220 İbn-i Hişam, *a.g.e.*, II, 49

dan, bu sûreyle, bunun akabinde gelen ve içlerinde bu meydan okumanın açık olarak bulunduğu sûreler arasında zaman bakımından kayda değer bir fark bulunmamaktadır.[221]

3- Mi'rac olayından Medine'ye Hicret'e kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *İsra, Yunus, Hud, Yusuf, Hicr, En'am, Saffat, Lokman, Sebe', Zümer, Ğafir, Fussilet, Şura, Zuhruf, Duhan, Casiye, Ahkaf, Zâriyat, Ğaşiye, Kehf, Nahl, Nuh, İbrahim, Enbiya, Mü'minun, Secde, Tur, Mülk, Haakka, Mea'ric, Nebe', Naziat, İnfitar, İnşikak, Rum, Ankebut, Mutaffifin.*

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Taif'den olumsuz bir hava içinde Mekke'ye dönmüş, orada aradığı desteği bulamamış ve bundan da son derece üzüntü duymuştu. Nübüvvetin 12. senesi hac mevsiminde bir gurup Mekke'ye gelmişlerdi. Hz. Peygamber onlarla görüşmüş, onlara Kur'ân okumuştu. Ayrıca kendileriyle birlikte Kur'ân öğretmesi için **Mus'ab b. Umeyr'i** Medine'ye göndermişti.[222]

İşte tam bu esnada Kur'ân mucizesi gündeme getirilmişti. Çünkü bu noktaya kadar oldukça büyük bir miktar Kur'ân âyeti ve sûresi nazil olmuştu. Dolayısıyla onlara Kur'ân'ın bir benzerini getirebilme imkanı rahatlıkla sağlanmış oluyordu. İşte bu süreçte, âyetlerinden bir benzerini getirmeleri konusunda Mekkelilere açıkca meydan okuma başlamış oluyordu.

Bu sûrelerin konuları da inmiş oldukları zaman ve mekanın durumuna uygun olarak gelmiştir. *Mi'rac olayı* İslam daveti için bir uğur sebebi, *Hicret'e* ise bir işaret olmuştu. Bu olayın, bu merhalede inzal olan sûreler ve müşriklerin başına gelecek yakın bir azapla uyarılmaları hususunda da tesiri oldu. Aynı şekilde bu sûrelerde kesin zaferin yakın olduğunun müjdesinin verilmesinin de ve onlarla mücadelede, onların şüphelerini gidermekle yetinmeyip, Kur'ân gibi bir mucize ortaya koymalarını istemek sûretiyle müşriklere meydan okuyuşa geçilmesinde de *Mi'rac olayı* etkili oldu. Çünkü *İsra sûresinde* inzal edilen âyetlerin neredeyse yarıdan fazlası *meydan okumaya* (tehaddi'ye) uygun âyetlerdir.[223]

---

[221] Said'i, *a.g.e.*, s. 60

[222] İbn-i Hişam, *a.g.e.*, II, 56; Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1975, I, 49; Muhammed Esed, *a.g.e.*, s. 515-524; Bintı'ş-Şatı', Aişe Abdurrahman, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1392/1972, s. 162-182

[223] Said'i, *a.g.e.*, s. 61

b. Medeni Süreç

Medeni dönem ise dört bölüme ayrılmaktadır. Bunlar; Bedir, Hudeybiye, Tebuk savaşları ve Hz. Peygamber'in vefatını içeren süreler olarak tanımlanmaktadır. Şimdi bu dönemlerde gelen sûreler bakalım.

1- Hicretten Bedir Savaşına kadar geçen sürede sadece *Bakara sûresi* nazil olmuştur.

Hicret, Hz. Peygaber'e vahyedilen Kur'ân ve İslam tarihi açısından son derece önemli bir köşe taşıdır. Hatta hicretten sonra Mekke'de kalmanın müslüman olmakla taban tabana zıt bir tutum olduğu inancı yaygındı. Buna göre müslüman olup Medine'ye Hz. Peygamber ile birlikte hicret etmeyenler, *Bedir Savaşında* müslümanların kaşısında, müşriklerin safında yer almak zorunda kalmışlardı.[224]

Bu dönemde meydana gelen en önemli olaylar arasında hiç şüphe yok ki *kıblenin Kâbe'ye doğru çevrilmesi olayı* sayılabilir.[225] Öte yandan, nazil olan tek sûre özelliği ile *Bakara sûresinde* kıblenin tahvili meselesi yanısıra bu sûreyle birlikte Kur'ân'ın davette hitab ettiği muhataplar, Mekkeli'ler yerine, Medine'de zuhur eden münafıklarla beraber Yahudi ve Hristiyanlar olmuştu. Tabii olarak mekanın değişmesiyle birlikte ilgili mekanda bulunan şahıslar da değişeceği için hitab da yön değiştirmişti. Yeni muhataplara yönelik hitaplar yanında, müslümanların Medine'deki günlük hayatlarında ve toplumsal yaşantılarında işlerlik kazanmak üzere bildirilen çeşitli ibadet ve muamelatla ilgili hükümlerinde yer aldığı görülmektedir.

Bu sûrede hitap Mekke'li müşriklerden, Medine'deki münafıklara ve yahudilere çok net olarak geçmiştir. Çünkü bu hicret hadisesinden sonra, davet onlara intikal etmiştir. Bununla birlikte bu sûrede müslümanların durumunun Medine'de kökleşmesi için gerekli olan hükümlerle, yine onların Medine'ye yerleştikten sonra oradaki ihtiyaçları için lüzumlu olan ibadet ve muamelat hükümleri de bu sûrede gelmiştir.[226]

---

[224] İbn-i Hişam, *a.g.e.*, II, 206; Binti'ş-Şatı', *Maa'l-Mustafa*, s. 185-207. Ayrıca *Nisa sûresinin* 97. âyeti ve yine bu konu ile ilgili *Zümersûresi* 53 ve 55. âyetlere bakılabilir.

[225] Apaydın, Mehmet, *Rasulullah'ın Günlüğü Medine Dönemi Yeni Kronolojisi*, İstanbul, 1995, (İnsan Yayınları), s. 134; Beyhaki, *Delail*, II, 289-291; Ayrıca bkz. İbn-i Abdi'l-Berr, *ed-Dürer*, s. 101

[226] Said'i, *a.g.e.*, s. 61

2- Bedir savaşından Hudeybiye sulhüne kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Enfal, Al-i İmran ve Ahzab.*

Hudeybiye anlaşması, Bedir savaşından beş yıl sonra, yani hicretin altıncı yılında, Zilkade ayının 4. pazartesi günü meydana gelmiştir.[227] Bu beş yıl süre boyunca meydana gelen hadiselere kısaca bakarsak, bu dönemde hep savaş ve gazveler'in meydana geldiğini görürüz; *Ben-i Kaynuka kuşatması, Uhud savaşı, Ben-i Nadir gazvesi. Hendek gazvesi, Ben-i Mustalık gazvesi ve Ben-i Kurayza kuşatması.*[228] Görüldüğü üzre bu dönem içerisinde gelen bu üç sûrenin (Enfal, Al-i İmran ve Ahzab) ele aldığı ortak konu savaş ve onunla ilgili meselelerdir.

Bu tarihte müslümanlarla müşrikler ve yahudiler arasında savaş aralıksız sürüyordu. Kur'ân metodundaki üslubun bir tarzda seyretmemesinden dolayı bu sûrelerde de, sûrelerin nüzul tarihlerine uygun şer'i hükümler bulunmaktadır. Yine bu sûrelerde münafıklarla ilgili haberler ve onların bu savaşlardaki tutumu hakkında bilgi verilmiş ve münafıklar kınanmıştır. Ancak Bakara sûresinin aksine bu sûrelerde münafıklara karşı kınama yer değiştirmiş ve onları çok açık bir biçimde düşman ilan etmiştir. [229]

3- Hudeybiye'den Tebük savaşına kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Mümtehine, Nisa, Zelzele, Hadid, Muhammed, Ra'd, Rahman, İnsan, Talak, Beyyine, Haşr, Nur, Hacc, Münafikun, Mücadele, Hucurat, Tahrim, Teğabün, Saff, Cum'a, Fetih ve Maide.*

Tebük savaşı hicretin 9. yılında meydana gelmiş çok önemli bir olaydı. Çünkü Tebük seferi beraberinde getirdiği askeri sonuçlardan daha öte, İslam toplumunun içinde yaşayan değişik sivil toplum örgütlerinin kendi aralarında bir yüzleşme gerçekleşmesini sağlamıştır.[230] Hudeybiye ile Tebük gazvesi arasında cereyan eden hadiseler bunun ip uçlarını vermektedir; *Hayber gazvesi, Mekke'nin fethi, Huneyn savaşı ve Taif kuşatması.*[231]

---

[227] Apaydın, *a.g.e.*, s. 125
[228] Ayrıntılı bilgi için bkz. Apaydın, *a.g.e.*, s. 115,116, 121-122, 134-135
[229] Said'i, *a.g.e.*, s. 62
[230] Apaydın, *a.g.e.*, s. 132
[231] Apaydın, *a.g.e.*, s. 127-128 ve 131

Burada dikkat çeken husus; bir önceki döneme göre bu dönemde gazvelerin önemli ölçüde azıldığı çok açık bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla doğru orantılı olarak bu dönemde adı geçen sûrelerde savaş ile ilgili âyetler gözle görülür derecede azalmıştır. Buna karşılık yine bu sûrelerde ahkamla ilgili konuların genişlikle ele alındığı ve önceden olduğu gibi münafıklara ilişkin söylemlerin aynı üslub içerisinde devam ettiği görülmektedir. Artık bu dönem ile birlikte, dinin ahkama talluk eden yönünün doyuma ulaşmakta olduğu izlenimi uyandırılmaktadır. Bu dönemin son sûresi olan Maide sûresinde de zaten *dinin ikmal edildiği* vurgulanmaktadır.[232]

Münafıkların durumu bu sûrelerde de sürdü. Ancak onlara karşı düşmanlıkta, nifaklarını kınamak ve yaptıklarının çirkinliğini bildirmekle yetinilip, ötesine geçilmedi.[233]

4- Tebük seferinden Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatına kadar geçen sürede nazil olan sûreler; *Tevbe ve Nasr sûreleri.*

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatı (14 Rebiulevvel 632) aynı zamanda Kur'ân'ın tamamlanması anlamına geliyordu. Tebük seferi ile Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatı arasında meydana gelen hadiselerin en önemlileri Umretü'l-Kaza ile Veda Haccı'dır.[234]

Bu tarihte dinin yayılması tamamlandı. Önceki sûrelerde müslümanlara vadedilen zafer gerçekleşti. Münafıkların durumu da, Tebük savaşında son haddine geldi. Dolayısıyla buralarda açık ve gizli şirke bir sınır koyma zamanı gelmişti ki böylece bu beldeler yalnız İslam olarak varlıklarını sürdürsün ve oralarda İslam'dan başka herhangi bir şeyin etkisi olmasın. İşte bunun için *Tevbe sûresi* müşrik ve münafıklara bir *ültimatom* içinde indi. Bu nedenle müşrikler bu sûrede hacc veya başka bir şey için Mescid-i Harama yaklaşmaktan menedildiler. Müslümanlar da onlarla barış yapmaktan ve akitlerini yenilemekten menedildiler. Hz. Peygamber de münafıklara yumuşak davranmak ve onlardan ölenler üzerine namaz kılmaktan menedildi. Bu durum Arap yarımadasında şirkin ortadan kalkmasına sebep oldu. Medine'de ehl-i kitaptan bazıları dışında hiçbir

---

[232] Maide sûresi 5/3
[233] Said'i, *a.g.e.*, s. 62
[234] Apaydın, *a.g.e.*, s. 136

münafik ve müşrik kalmadı. Ehl-i kitaptan olanların da orada kalmalarına ancak müslümanlara cizye vermeleri karşılığında izin verildi. İşte burada kaydedilenler, *Nasr sûresinde* ilan edilen zaferin ta kendisiyde. Böylece *Nasr sûresinde* ifade edilen yardım ve zafer müjdesi ile, Kur'ân sûrelerinin inzaline son veriliyordu.[235]

Şimdi konuya ışık tutması bakımından her yıl, Hz. Peygamber'e kaç âyet ve kaç kelime vahyedildiği ve daha sonra da âyetlerin ortalama uzunluğunun 23 yıllık risalet boyunca ne tür bir gelişim gösterdiğini ele alan grafik ve bunun istatistiksel yorumuna bakalım:[236]

NÜZUL YILI	SÛRE SAYISI	ÂYET SAYISI	KELİME SAYISI	ORTALAMA UZUNLUK
1	26	262	1023	3/91
2	13	415	1773	4/27
3	8	309	2040	6/60
4	7	445	2478	5/56
5	4	217	2311	10/64
6	4	266	4028	15/14
7	5	457	3979	8/8
8	4	193	2732	14/15

[235] Said'i, *a.g.e.*, s.57-64. Ayrıca "*Kur'ân Bütünlüğü Üzerine-Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri*" isimli bir doktora çalışması yapan **Halis Albayrak** da bu bölümde ele alınan Kur'ân sürecinin doğru anlaşılabilmesi için şu maddeleri sıralamaktadır ki, bizim açımızdan ilk iki madde çok önemdir; "*1. 23 senelik süre içerisinde Kur'ân'ın nüzul seyrini belirleyen, yönlendiren, sebep olan, toplum ve o toplumun yaşadığı değişim süreci hakkında bilgilenmek, yani kısaca nüzul döneminin tarihini araştırmak. 2. Ayrı ayrı kategorilerde önce h.I., sonra hicri II ve III asırlardaki fıkhi mezheplerin oluşum sürecini, tarihi, coğrafi, siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik ve ahlaki boyutları da ihmal etmeden öğrenmeye çalışmak..3.Hz. Peygamberin vefatından günümüze İslam dünyasında kilometre taşı olabilecek olayları, şahısları, siyasi ve sosyal değişmeleri, Kur'ân'ı anlama ve yorumlamayla ilgili gelişmeleri uzmanların araştırmaları ışığında öğrenmeye çalışmak.4. Kur'ân'ın tarihe yeniden müdahalesine yön veren, sebep olan, kaynaklık eden günümüz dünyasının realitesini bilmek. 5. Felsefe, bilim ve sanat alanındaki insanlığın arayışlarından, insani bilgi birikiminden olabildiğince yararlanmak.*" (bkz. Albayrak, *Kur'ân'ı Anlamak*, s. 171-172)

[236] Bazergan, Mehdi, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, (Terc. Yasin Demirkıran), Ankara, 1998, s. 32

9	3	410	3877	9/45
10	3	307	3105	10/10
11	4	451	5393	11/15
12	5	433	5817	13/43
13	4	603	10125	16/79
14	4	45	626	13/90
15	3	51	859	16/84
16	2	60	1012	16/86
17	2	37	775	20/94
18	2	96	1634	17/00
19	2	240	4856	20/23
20	3	97	1812	18/65
21	2	104	1791	17/22
22	2	415	8618	20/76
23	2	320	7284	22/76

Tablo-1; Her yıl için nazil olan âyetlerin kelime sayısı, âyet sayısı ve ortalama uzunlukları.

Bu grafikte görüldüğü üzre genel süreç; mükerrer iniş ve çıkışlarla bir artış ve gelişim seyri göstermektedir. Başlangıçta 3.91'lik bir alt limit değerinden 5. ve 6. yıllarda hızla yükselerek kesintisiz ve ani bir biçimde düşme göstermiş; 8. yılda bu ara kapatılmış ama 9. yıla doğru yeniden düşme kaydedilmiştir. Bundan sonra 16. yıla kadar nisbeten sabit bir eğimle tekrar zirveye ulaşılmıştır. 17 ila 21. yıllara gelindiğinde kesin bir iniş ve çıkışla karşılaşılmaktadır. Ancak risaletin son yılı olan 23. yıla gelindiğinde eğrinin, gelişim seyri çerçevesinde üst limit olan 22.76 değerine ulaştığını görmekteyiz.[237]

[237] Bazergan, *a.g.e.*, s.33

İkinci Bölüm

SÛRELERİN BAŞLANGIÇ VE SONLARI

SÛRELERİN BAŞLANGIÇ VE SONLARI

Kur'ân-ı Kerim, hiçbir i'caz yönü olmasa ve sadece sûrelerin başlangıçları ve sonları itibariyle ele alınmış olsa, bu yön o'nun tek başına mucizevi bir kitab olduğunu isbat edecek güçlü delillerle doludur.

Kur'ân sûrelerinin bütünlüğü açısından *sûrelerin başlangıç ve sonları* büyük bir öneme sahiptir. Onların *başlangıç ve sonları* büyük bir ahenk oluşturmaktadır. Bu durum bütün sûreler için geçerlidir. Mesela sûrelerden birine dikkat edelim. Adım adım, tefekkür ederek sûrelerin manaları içinde ilerleyelim. Sonra dönüp bakalım: Sûre nasıl başlıyor? Nasıl sona eriyor? İçindeki fikirler birbiriyle nasıl ahenk kuruyor? Mukaddimeleri neticelerle nasıl denkleştiriliyor ve başı nasıl sonunu hazırlıyor? *Sûre başlangıçlarında* görülen çeşitlilik ve yine *sûrelerin sonlarında* ki güzel üslub (*hüsnü'l-hatime*) Kur'ân'ın başka bir kitaba benzemediğini gösterecek güzellikllerle doludur

Bu bölümde, meseleyi münasebet kurma yönü ile ele almaktan daha çok, sûre başlangıçlarını ve sonlarını müstakil birer konu olarak ayrı ayrı ele alacağız. Birbiri ile aralarında olan irtibatı araştırma işini ise bir sonra ki bölüme bırakacağız. Burada, sûrelerin başlangıç ve sonları meselesi ile ilgili gördüğümüz bir eksikliğe hemen işaret etmek istiyoruz. Yaptığımız çalışmada bu iki konudan birincinin üzerinde daha ağırlıklı olarak dururlurken, ikinci konu olan *sûre sonları* biraz ihmal edilmiştir. Mesela Tefsir usul kitaplarında "*fevatihu's-Suver*" başlığı altında sûre başlangıçları müs-

takil bir konu olarak ele alınmış ve çoğu usul kitaplarında kendisine yer bulabilmiştir.[1] Ancak *sûre sonları* meselesi'nin aynı seviyede ele alındığını söylemek hayli zordur. Bu durum tefsir kitapları için de geçerlidir. Pek çok tefsirin içinde *sûre başlangıçları* konusuna uzun uzun yer ayrılmışken "*hatimetü's-suver*" konusu ihmal edilmiştir.[2] Burada hemen ifade edilim ki tefsir kitapları açısından bu durum bir eksiklik olmasa da, usul kitapları açısından büyük bir eksikliktir.

A- SÛRELERİN BAŞLANGIÇLARI (FEVATİHU'S-SUVER)

Sûrelerin balangıçları başlı başına Kur'ân'ın i'caz güzelliklerinden biridir. Beyan ilmi ile uğraşanlar; "*söze güzel başlamak belağat esaslarındandır*" demektedir. İlk söz her zaman çok önemlidir. Dinleyici üzerinde tesir meydana getirmek çoğu zaman giriş cümleleri ile mümkün olur. Bir hatib, ya da bir konuşmacıyı dinlerken eğer söze güzel başlamamışsa bir süre sonra sıkılma emareleri görülür ve onu dinleyenler bundan vazgeçerler. Dolayısıyla Allah Teâlâ da yüce beyanını kullarına dinletmek için kelamın başlangıçlarını özenle seçmiştir. Bu sayede her seviyeden insan O'nu duyduğunda sıkılmadan ve bıkmadan, büyük bir dikkatle sonuna kadar

1 Suyuti, *İtkan*, II, 135; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 234; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 133

2 Müstakil tefsir yazanlar için "*Fevatihu's-Suver*" konusuna yer vermelerinin izahı Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin Kur'ân 'da büyük bir yekün tutması gösterilebilir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de yer alan 29 sûre bu harfler ile başlamıştır. Dolayısıyla müfessirlerin özellikle bu konu üzerinde durmaları kaçınılmazdır. Bununla beraber **Nimetullah en-Nehcavani**'nin tefsiri "***el-Fevatihu'l-İlahiye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye***" isimli eserinde "*Hatimetü's-suver*" başlığı altında sûre sonları konusuna uzunca yer verdiğini görmekteyiz. Ayrıca **Razi** başta olmak üzere **Bika'i , Ebû Hayyan, Ebu's-Suud, Alusi** de sûre sonları konusunu mümkün mertebe temas etmeye gayret etmişlerdir. Muasır müelliflerden "***Fi Zilali'l-Kur'ân***" sahibi **Seyyid Kutub**'u bu konuda en fazla gayret gösterenlerden biridir. Tefsirinde müstakil bir başlık açmasa bile sûre'yi tefsire başlamadan önce giriş bölümünde ve sûrenin sonunda hülasa mahiyetinde verdiği kıymetli bilgiler kayda değerdir. **Hicazi**'nin "***Tefsirü'l-Vadıh***" isimli eserinde hemen hemen her sûre'nin başlangıç ve sonuçları için bölümler ayırdığı görülmektedir. **Hicazi**'nin sûre sonlarında ekseriyetle "***Hatimetü's-Suver***" başlığını kullandığı görülür. **Said Havva**'nın da "***el-Esas Fi't-Tefsir***" isimli eseri ile sûrelerin başlangıçları ve sonları konusuna temas eden müelliflerden saymak gerek. Özellikle sûre sonları ile ilgili başlıkları sıkça kullanmaktadır. Ayrıca "***Safvetü't-Tefasir***" sahibi **Sabuni'**de bu konuya temas eden müelliflerden olmuştur.

dinlemektedir. Kur'ân'ın ilk geldiği dönemde müşriklerin bile Kur'ân karşısında dikkat kesilmeleri ve dinlemeleri biraz da o'nun bu özelliğine bağlı olsa gerektir.

Sözün ya da bir kelamın etkisi; çoğu zaman tek düze ve monotonluktan uzak olmasıyla ilgilidir. Kur'ân sûreleri her defasında aynı ifade kalıpları ile başlamış olsaydı bu çok dikkat çekici olmazdı. Oysa birazdan ayrıntılı olarak görüleceği gibi on farklı biçimde başlayan sûre başlangıçları muhataplar için çok dikkat çekici olmuştur. Bunun içindir ki sûreler; bazen Huruf-u mukatta'a ve soru sorarak başlamış, bazen kasem ve nida ile başlamış, bazen hamd ve sena ifadeleri ile başlamış, bazen de haber, şart ve dilek cümleleri ile başlamıştır.[3]

Hangi kitap vardır ki, kültür seviyeleri birbirinden farklı kesimlere hitap ederken sözü her kesim için bıkkınlık vermesin? Mesela en meşhur bir romanı bile eline alan farklı kültür ve eğitim seviyesindeki okuyucudan, kimisi için o kitab okunmaya değer bulunurken, kimisi kitabın başından on-yirmi sayfa okuduktan sonra ondan zevk almamakta ve kitabı elinden bırakmaktadır. Bunların tümünde dikkat ve ilgi sağlamak yazar için çok zor bir iştir. Bu yönüyle düşünüldüğü takdirde Kur'ân sûrelerinin başlangıçlarının böylesine farklılık arzetmesinin sebebi biraz daha kolay anlaşılacaktır.

Birbirinden bu kadar farklı kullanımın ortak hedefi; her kesimden dinleyenin ve okuyanın dikkatini çekmek, onu bıktırıp usandırmadan bu söze karşı canla-başla kulak vermeye sevketmektir.

1. Huruf-u Mukatta'a ile Başlayan Sûreler

Sûre başları denildiği zaman akla ilk olarak Huruf-u Mukatta'a konusu gelir. Müfessirler أَوَائِلُ السُّوَرِ ya da إِفْتِتَاحُ السُّوَرِ "Sûrelerin baş tarafları" başlığı altında Mukatt'aa harfleri ile başlayan sûreleri kasdetmişlerdir.[4] Dolayısıyla biz de bu bölümde tabii olarak "*Huruf-u Mukatta'a İle Başlayan Sûreler*"

---

3 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 165-180; Suyuti, *İtkan*, II, 135

4 Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 25; Razi, *Mefatih*, I, 227; Kurtubi, *el-Cami'u.*, I, 154; Ebu's'-Suud, *İrşadu'l-Aklı's-Selim*, II, 2; İbn Kesir, *Muhtasar*, I, 27; İbn Atiyye, *Muharrirü'l-Veciz*, I, 81; S. Kutub, *Fi Zilal*, I, 27;

bölümü üzerinde diğerlerine nazaran daha fazla duracağız. Önce tanım ve bu konudaki görüşleri ele alacak daha sonra da bu harflerle başlayan sûrelerde ki genel durumu inceleyeceğiz.

Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin bazısının başında bir ya da bir kaç harften meydana gelen (الم , المر, المص, طه, طسم, يس, ق vs.) rumuzlar bulunur.[5] Bu harflere *Hece Harfleri* ya da *Huruf-u mukatta'a* denir.[6] Kur'ân-ı Kerim'de 29 sûre bu harflerle başlamaktadır.[7] *Müteşabihat'tan* olduğunda ittifak edilen bu harflerle[8] başlayan sûrelere bakmadan önce *Huruf-u mukatta'a* ile ilgili kabul edilen görüşleri gözden geçirmek yararlı olacaktır:

a. *Huruf-u Mukatta'a Ne Demektir?*

1. Sûrelerin başlarındaki bu harfler, Kur'ân'ın esrarındandır.[9] Allah Teâlâ bunları bilmeyi kendisine tahsis etmiştir.[10] Bu yönüyle pek çok müfessir Huruf-u mukatta'a üzerinde durmamış sadece (Allahu A'lem = Allah en iyi bilir) demekle iktifa etmişlerdir.[11] Üzerinde tefsir ve yorum yapmamalarının sebebine gelince, bu konuda Hz. Peygamber'den bu harfleri açıklayıcı mahiyette açık bir haber gelmeyişidir. Bu konuyu ilgilendirmesi bakımından şu hadis-i şerif'i nakletmek istiyoruz:

مَنْ قَرَأَ حَرْفاً مِنْ كِتَابِ اللهِ فَلَهُ حَسَنَةٌ والْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا لاَ أَقُولُ آلٓمٓ حَرْفٌ لَكِنَّ أَلِفَ حَرْفٌ وَلاَمَ حَرْفٌ وَمِيمَ حَرْفٌ "*Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa onun için bir sevap ve bu sevap on misliyle verilir. Ben, harftir, Mim bir harftir.*"[12]

---

5 Razi, *Mefatih*, II/3

6 Zerkeşi, *a.g.e.*, s. 173-174; Suyuti, *a.g.e.*, II, 11;

7 Subhi Salih, *Mebahis*, 234

8 Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 25; Razi, *a.g.e.*, I, 227; Kurtubi, *a.g.e.*, I, 154; Firuzabadi, *Basair*, I, 138; Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 174; Suyuti, *a.g.e.*, II, 11; Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 236;

9 el-Kirmani, Mahmut b. Hamza b. Nasr; *el-Burhan Fi tevcihi Müteşabihi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1406/1986, s. 23; Zerkani, *Menahil*, I, 236; Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Irak, 1976, I, 276; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 159; Watt, W. Montogomery; *Kur'ân'a Giriş*, Ankara, 1998, s. 78; Binti'ş-Şati, Aişe Abdurrahman; *el-İ'cazu'l-Beyani Fi'l-Kur'ân*; Kahire, Thsz., s. 140-141; Demirci, Muhsin; *Kur'ân'ın Müteşabihleri Üzerine*, İstanbul, 1996, s. 68; Nursi, B. Said, *İşaratü'l-İ'caz*; s. 31;

10 Kurtubi, *el-Cami'*, I, 154

11 Razi, *a.g.e.*, II, 3; Kurtubi, *a.g.e.*, ay.

12 Razi, *a.g.e.*, II/3

Hz. Ebubekir, إنَّ لِكُلِّ كِتَابٍ صَفْوَةٌ وَصَفْوَةُ هَذَا الْكِتَابِ حُرُوفُ التَّهَجِّي "*Her kitabın bir sırrı vardır, Allah'ın Kur'ândaki sırrı da sûrelerin başlarındaki harflerdir.*"[13] demektedir. Hz. Ali de, "*Her kitab için bir zübde vardır. Bu kitabın zübdesi de hece harfleridir.*" demiştir.[14] **İmam-ı Şabi'**ye sûrelerin başındaki bu harflerden sorulduğunda; "*Onlar Allahın sırrıdır, onu taleb etmeyin.*" Demiştir.[15] İşte Hz. Peygamber'den bu konuda bir rivayet gelmemesi ve sahabenin de bu konudaki tavrı nedeniyle, Huruf-u mukatta'a hakkındaki genel kanaat, "*Bu harfler hakkında alimler aciz kaldılar*" şeklinde olmuştur.[16]

2. Aslında bu harflerin bir manası vardır. Eğer böyle olmamış olsaydı, Hz. Peygamber ve Kur'ân'ın ne manası kalırdı.[17] Kur'ân-ı Kerim insanlar için geldiğine ve kendi ifadesi ile "*apaçık bir arapça*"[18] ile indirildiğine göre eğer onda anlaşılmaz bir şey varsa o kitap hidayet rehberi olamazdı. Huruf-u mukatta'a hakkındaki ikinci yaklaşım budur.

3. Bu harfler Kur'ân-ı Kerim ve sûrelerin isimlerinden ibarettir.[19] Bu görüşün zayıf olduğu açıktır. Eğer böyle olsaydı Kur'ân-ı Kerim'de bütün sûrelerin başına bu harflerin getirilmiş olması gerekirdi. Oysa böyle bir durum söz konusu değildir. Kur'ân'da sadece 29 sûrenin baş tarafında bu harfler kullanılmıştır.[20]

4. Bu harflerden her biri Allah Teâlâ'nın isimlerinden birine delalet eder.[21] Mesela **İbn Abbas'a** göre, "الٓمٓ" deki Elif: Allah'a; Lam: Latif ismine; Mim ise Mecid ve Malik ismine delalet eder. İsim şeklindeki yorumlar daha ziyade İbn Abbas'a aittir.[22] Çünkü yine o, (كٓهيٰعٓصٓ)'ın delalet ettiği manalar için, *Kadir, Had, Emin, Alim, Sadık* dediği gibi aynı zamanda

---

13 Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 236
14 Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 236
15 Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 236
16 Kurtubi, *a.g.e.*, I, 154
17 Razi, *Mefatih*, I, 228 ve II, 3
18 Şuara, 26/195
19 Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *el-Camiü'l-Beyan An Te'vili'l-Kur'ân*, Mısır, 1955, I, 206
20 Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 2234; Suyuti, *a.g.e.*, II, 11
21 Razi, *a.g.e.*, I, 230; Zerkeşi, *Burhan*, s. 173-174; Suyuti, *a.g.e.*, II, 9; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, I, 88
22 Kurtubi, *el-Cami'u*, I, 155

Melik, *Allah*, *Aziz ve Musavvir* şeklinde yorumu vardır. Bu yorum için su soru sorulabilir: Mesela neden "*Ayın*" harfi "*Aziz*"e delalet etmez de "*Alim*"e delalet eder?

5. Bu harflerin bazısı Allah Teâlânın isimlerine bazısı da O'ndan başka şeylere delalet ederler.[23] Mesela; "الم"deki Elif Allah'a; Lam Hz. Cebrail'e; Mim ise Hz. Muhammed'e delalet eder.

6. Bazılarına göre de bu harfler kasem içindir.[24] Nasıl ki Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ farklı şeyler üzerine yemin etmiştir. Bu harflerle de aynı şekilde yemin ifade edilmektedir. Bu görüşün de zayıf olduğu taraflar vardır. Çünkü belağat ilminde bir şeye üst üste iki kere kasem etmek kerih görülmektedir. Mesela Kalem sûresinin başında "*Nun*"dan sonra "*Kalem*"e kasem edilmesi gibi, ya da حمٓ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ "*Apaçık olan bu kitab*"[25] ifadesinde olduğu gibi.[26]

7. Aslında Huruf-u Mukatta'a'nın ne olduğu hakkında çok sayıda farklı düşünce zikredilmiştir. Özellikle tasavvuf ağırlıklı tefsir yapanlar bu konuda en farklı yaklaşımı sergileyenler olmuştur. Mesela bu harfler hakkında; "*Mukattaa harfleri ile başlayan sûrelerin hepsinde muhatabın Hz. Peygamber olduğu*"[27] görüşüdür. Bu görüşe katılmak oldukça güçtür.

Biz bu konuda son bir genel kanaatı buraya alacağız: Bunlar münferit harflerdir.[28] Sadece tenbih ve uyarma için sûrelerin başlarına gelmiştir.[29] Buna göre Huruf-u Mukatta'a ile Kur'ân meydan okumaktadır (tehaddi eder).[30]

b. Mukatta'a Harfleri'ndeki Hikmet ve Mucize

Huruf-u mukatta'a hakkındaki görüşler bu kadarla sınırlı değil. Yaklaşık otuza yakın görüş beyan edilmiştir.[31] Ancak biz en meşhurlarını

---

23 Razi, *a.g.e.*, I, 230
24 Taberi, *a.g.e.*, I, 206; Razi, *Mefatih*, I, 231-232; Suyuti, *İtkan*, II, 10.
25 Duhan, 44/2
26 Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 139
27 Nehcevani, *el-Fevatih*; I, 19, 97, 242, 367, 389, 399
28 Razi, *Mefatih*, II, 3
29 Razi, *a.g.e.*, I, 230-231; Kurtubi, *a.g.e.*, I, 155; Zerkeşi, *Burhan*, I, 175;
30 Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim* (Tefsirü'l-Menar), Beyrut, ts.,VIII, 302
31 Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s.112

buraya aldık. Konuyu izah eden müfessirler görüşlerinin kesin olmadığını, Allah Teâlâ ile Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) arasındaki bu şifrelerin ittifakla müteşabihattan sayıldığını belirtmişlerdir.[32] Bununla beraber biz son olarak "Peki bu harflerin anlamı nedir?" sorusunun cevabını arayalım. Müfessirler arasında bunun en iyi cevabını verenlerden biri kuşkusuz ***Fahreddin er-Razi'dir***. O, meseleyi akli delillerle izah etmeye çalışır ve şöyle der; "*İnsan bir şeyin manasını iyice anladığında, o şeyin te'siri kalbden gider. Ama o şeyi söyleyenin Hakimler hakimi Allah olduğuna kesin inanarak, onun manasını anlayamazsa, o insanın kalbi devamlı o söze yönelik olur ve devamlı onu düşünür. Çünkü mükellefiyetin özü, insanın sırrını (kalbini) Allah'ın zikri ve Kur'ân'ın tefekkürü ile meşgul etmektir. Allah'ın, kulunun zihninin devamlı buna yönelik ve bununla meşgul olmasında kul için, büyük bir menfaatin bulunduğunu bilmesi; kulun da bu menfaati elde etmek için O'na kulluk etmesi uzak görülen bir ihtimal değildir.*"[33]

Kur'ân-ı Kerim, alışılmamış, mutad olmayan, musiki tesiri güçlü olan bu tabirlerle, çevredeki dikkat nazarlarını çekmek ve dinlemelerini sağlamak istemiş olabilir. Ayrıca yine bu harfler, Kur'ân'ın i'cazının en büyük delillerindendir. Yani, Kur'ân'ın cümleleri, ibareleri, herkesin bildiği bu basit harflerden meydana gelmektedir. Öyleyse uğraşın bakalım, sizlerin de elinizde olan bu imkanı kullanarak benzerini getirmeye çalışın. Siz benzerini yapamadığınıza göre mucizedir, demek istemektedir.

Üzerinde pek durulmamış bir hikmet de şu olabilir: Allah Teâlâ *kitabetin* (yazının) ehemmiyetine çarpıcı bir şekilde dikkati çekmek dilemiş olabilir. Harflerin *Elifbadaki* isimlerini sayarak hecelemek, yeni okuyup, yazmaya başlayanlara mahsustur. Buradan, Kur'ân'ın, ümmi bir kavme ve mübtedi bir muhite muallimlik yaptığı anlaşılmaktadır. Yazının keşfi nasıl insanlık tarihinde en önemli bir ilerleme döneminin açılmasına yol açmışsa, bu Kitabın hidayeti de medeniyette ve içtimai gelişmede büyük

---

32 Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 25; Razi, *Mefatih*, I, 227; Kurtubi, *a.g.e.*, I, 154; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, I, 104; Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 174; Suyuti, *İtkan*, II, 11; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 160; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 236;

33 Razi, *Mefatih*, II, 3-4

bir ilmi yükselmeye yol açacak, cehaletten aydınlığa çıkaracaktır. Nitekim o, "*Oku!*" diye başlayan bir Kitab olmuş ve gelen ilk vahiy parçasında Allah'ın "*insana kalemle (yazıyı) öğretmesinden*" bahsetmiştir.

Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûreleri tek tek ele almadan önce hülasa olarak; bu sûre başlangıçları, hala hayret uyandırmaya devam etmektedir. Hayret meraka, merak ise dikkate yol açar. Semanın, arzın kulağına fısıldadığı bu ezeli harflerden daha müessir bir şekilde hiçbir şeyin, beşeriyetin kulaklarını celbedeceği tasavvur edilemez.[34]

Kur'ân-ı Kerim'de Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûreler 29 tane olup Bakara ve Al-i İmran sûreleri hariç hepsi Mekkidir.[35]

Mekkelilerin fesahat ehli oldukları düşünülürse bu harflerin önemi bir kat daha artar. Çünkü bu 27 sûre doğrudan onlara gelmişti. Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde bu harfler yaygın bir kullanıma sahipti. Şairler ve belağat ehli bunları kullanıyordu. Hatta bunun örneklerine İslam öncesi şiir ve nesirde rastlanıyordu. O dönemde herkes, bu harflerin anlam ve önemini kavradığı için, her şeyi inceden inceye en ayrıntılı tarafları da dahil sorup öğrenen sahabe bile bu harfler hakkında sorular yöneltmiyorlardı. Sahabe bir yana müşrikler bile sormuyordu. Çünkü bu tür kullanım onlara yabancı değildi. Ancak zamanla Arap dilinde bu harfler kullanılmamaya başladığından, müfessirler bunların tayininde güçlük çekmeye[36] başladılar.

c. *Bu Harflerle Kur'ân'ın Meydan Okuması*

Bu harflerin Kur'ân'ın tehaddi (meydan okuması) yönünü ortaya koyduğu düşünülürse, sanki Mekke'nin fesahat ve belağat ehline açıkca meydan okumaktadır. Yani onlara "*İşte Kur'ân sizin de bildiğiniz bu harflerden meydana gelmiştir. Gücünüz yetiyorsa onun bir benzerini yapın!*" Çünkü Arap dilinde "elif" eğer bir harf kabul edilirse 29 harf vardır.[37] Bu

[34] Subhi Salih, *Mebahis*, s. 246

[35] Zerkeşi, *Burhan*, I, 174; Suyuti, *İtkan*, II, 135; Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 230

[36] Kutup, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Kahire, 1405/1985, I, 364; Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'ân*, (Terc. Heyet) İstanbul, 1996, I, 48;

[37] Yıldırım, *a.g.e.*, s. 111

harfler de buna eşit olarak 29 sûrenin başında gelmiştir. Eğer elif sayılmazsa 28 harf vardır ve sûrelerin başındaki kullanım hece harflerinin yarısı kadardır.[38] Kur'ân'ın zikrettiği kısımdaki harfler, zikredilmeyenlere göre daha çok kullanılan harflerdir.[39]

Şimdi de sûrelerin başında kullanılan biçimlerine bakalım. Huruf-u mukatta'a sûre başlarında 13 şekilde görünürler. Bazan tek bir harfden, bazan iki, bazen üç, bazan dört, bazan de beş harften meydana gelmiştir.

Tek bir harften kullanım üç sûrede vardır:[40] Sad, Kâf ve Nun sûreleri.[41]

İki harfden kullanım on sûrede vardır: Bunlardan 7 tanesi "*Hamim*" lerden meydana geldiği için bunlara "*el-Havamim*" denir. Bunlar 40. sûreden başlar 46. sûreye kadar devam eder. Diğer üç tanesine gelince Neml (Ta-Sin), Taha (Ta-Ha) ve Yasin (Ya-Sin) sûrelerindeki kullanımlarıdır.[42]

Üçlü kullanım 13 sûrede vardır: Bunlardan 6 tanesi aynı kalıptadır. Bakara, Al-i İmran, Ankebut, Rum, Lokman ve Secde sûreleri الم diye başlar. Beş tanesi ise Yunus, Hud, Yusuf, İbrahim ve Hıcr sûrelerinde kullanılır. Buda (الٓر) diye başlar. İki tanesi ise Şuara ve Kasas sûrelerinde (طٰسٓمٓ) şeklinde görülmektedir.[43]

Dörtlü kullanım iki sûrede mevcuttur: Araf sûresinde الٓمٓصٓ şeklinde, Ra'd sûresinde ise المر şeklindedir.[44] Beşli kullanım bir sûrede geçmiştir: O da Meryem sûresinde كٓهيٰعٓصٓ şeklindedir.[45]

Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerde bir bütünlük görünmektedir. Bu sûrelerin ikisi hariç (Bakara ve Al-i İmran) hepsinin Mekki olması bunun en açık misalini teşkil etmektedir. Birbirleri ile aralarında yakın bir irtibat vardır. Farklılıklar olmakla beraber pek çok benzer yön

38 Subhi Salih, *Mebahis*, s. 235
39 Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, X, 6048
40 Suyuti, *İtkan*, II, 135
41 Razi, *Mefatih*, II, 2
42 Razi, *Mefatih*, I, 2; Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
43 Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
44 Suyuti, *İtkan*, II, 135
45 Suyuti, *a.g.e.*, II, 135

vardır. Hatta bunun içindir ki **Said Havva**[46] ve **Hicazi**[47] zaman zaman bu sûrelerin birbirleri ile olan irtibatına temas etmişlerdir. Biz de bu bölümde 29 sûreyi ele alırken bunları müstakil olarak ele alma yerine belli bir sistem dahilinde bütün olarak değerlendirme yoluna gideceğiz. Önce bu sûreleri tablo halinde görelim:

Bakara sûresi	2. sûre	286 âyet	Medeni	الم
Al-i İmran	3. sûre	200 âyet	Medeni	الم
Araf	7. sûre	206 âyet	Mekki	المص
Yunus	10. sûre	109 âyet	Mekki	الر
Hud	11. sûre	123 âyet	Mekki	الر
Yusuf	12. sûre	111 âyet	Mekki	الر
Ra'd	13. sûre	43 âyet	Mekki	المر
İbrahim	14. sûre	52 âyet	Mekki	الر
Hıcr	15. sûre	99 âyet	Mekki	الر
Meryem	19. sûre	98 âyet	Mekki	كهيعص
Ta-Ha	20. sûre	135 âyet	Mekki	طه
Şuara	26. sûre	227 âyet	Mekki	طسم
Neml	27. sûre	93 âyet	Mekki	طس
Kasas	28. sûre	88 âyet	Mekki	طسم
Ankebut	29. sûre	69 âyet	Mekki	الم
Rum	30. sûre	60 âyet	Mekki	الم

46 Mesela Said Havva; Mukatta'a harflerinden tek harfle başlayan (Nun, Kâf ve Saad) sûrelerinin birbirlerine benzeyen yakın ifadelerle bitmesinin dikkate değer olduğu görüşünü ifade etmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Said Havva; *el-Esas Fi't-Tefsir*, X, 6048)

47 Hicazi ise Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerden Hud, Yusuf, İbrahim ve Hıcr sûrelerinin sonlarının Kur'ân ve Hz. Peygamberden bahsetmesinin tesadüf olmadığını bunun bir kaideye binaen böyle geldiğini ifade etmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XIV, 24)

Lokman	31. sûre	34 âyet	Mekki	الم
Secde	32. sûre	30 âyet	Mekki	الم
Ya-Sin	36. sûre	83 âyet	Mekki	يس
Sa'd	38. sûre	88 âyet	Mekki	ص
Mü'min	40. sûre	85 âyet	Mekki	حم
Fussilet	41. sûre	54 âyet	Mekki	حم
Şura	42. sûre	53 âyet	Mekki	حم
Zuhruf	43. sûre	89 âyet	Mekki	حم
Duhan	44. sûre	59 âyet	Mekki	حم
Casiye	45. sûre	37 âyet	Mekki	حم
Ahkaf	46. sûre	35 âyet	Mekki	حم
Kâf	50. sûre	45 âyet	Mekki	ق
Kalem	68. sûre	52 âyet	Mekki	ن

d. Kur'ân Söze Nasıl Başlıyor?

Allah Teâlâ kullarına hidayet kaynağı olarak gönderdiği Kitab'ında hitab'ın anlaşılması için edebi sanatların tamamına yer vermiştir. Sûreler bazen okuyucu ve dinleyicinin kalbine korku veren ifadeler ile bazen de müjde ile başlamıştır. İnsanların farklı seviyelerde olmaları nedeniyle beyan da farklı biçimlerde gelmiştir. Bütün sûre başlangıçları en güzel edebi üslublar ile başlamıştır.

Bu noktada şöyle bir soru sorulabilir. Sûre bütünlüğüne göre mi sûre başlamaktadır, yoksa sûreye güzel bir başlangıç yapıldıktan sonra mı konu bütünlüğü oluşmaktadır? Kanaatimizce; sûre bütünlüğüne uygun, en güzel bir üslub ve beyan ile sûreye başlanmaktadır. Üstelik bu başlangıç sûre bütünlüğüne öyle uyum arzetmektedir ki, sûrenin içinde ele alınan konulara tam bir mütabakat sergilemektedir. Bunu daha iyi anlamak için Nisa sûresine bakalım. Bu sûre; kadınlarla ilgili hükümler, akrabalık ve

miras gibi konuları içermektedir. Bu bütünlüğe uygun olan en güzel başlangıç ile sûreye başlanmıştır. İlk âyet şöyledir; "*Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan eşini var eden ve ikisinden pek çok erkek ve kadın meydana getiren Rabbinize saygısızlıktan sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'ın ve akrabanın haklarına riayetsizlikten de sakının. Allah şüphesiz hepinizi görüp gözetendir.*"

e. Sa'd Sûresi'ndeki Harika İ'caz

Sûre başlarının o sûre için ne kadar önem arzettiğini daha iyi anlamak için Sa'd sûresini ele alalım. Sûrenin hemen başında 1. âyette şöyle denilmektedir: "*Saad. Öğüt veren Kur'ân'a and olsun!*" Sûrenin daha başında Kur'ân "*öğüt veren*" olarak vasıflanmaktadır. Bu ifade kalıbı son derece önemlidir. Çünkü sûrenin geneline baktığımızda bu ifadenin değişik varyantları sûre içerisinde sıkça kullanılmıştır.[48] Sûrenin başında gelen bu ifade biçimi'nin sûre içinde görülen farklı varyantları şöyledir:

اِصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ[49]

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ[50]

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ[51]

وَاذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ[52]

هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ [53]

Dolayısıyla sûrenin başında görülen bu ifadenin sûrenin hem lafzi yönden hem de genel ahenginin oluşmasında sûreye ayrı bir kimlik kazandırdığını söylemek mümkündür.[54]

---

48 Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 61
49 "(Ey Muhammed!) Onların söylediklerine sabret, güçlü kulumuz Dâvûd'u an!"(Sad, 38/17)
50 " Kulumuz Eyyub'u da an!" (Sad, 38/41)
51 "Güçlü ve anlayışlı olan kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an!" (Sad, 38/45)
52 "İsmail, Elyasa ve Zülkifli de an" (Sad, 35/48)
53 "Bu Kur'ân ancak dünyalar için bir öğüttür." (Sad, 35/87)
54 Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, VIII, 4754-4755

f. Meryem Sûresi'nin Harflerle Başlamasının Hikmeti?

Buna benzer bir başka durum Meryem sûresinde söz konusudur. Meselenin anlaşılmasına bu misal daha da yardımcı olacaktır. Meryem sûresi 1. âyette şöyle denilmektedir: "*Kaf. Ha. Ya. Ayn. Sad. Bu, Senin Rabbinin, kulu Zekeriyya'ya olan lütüf ve ihsanının anlatımıdır.*" Burada sûrenin 1. âyetinde yer alan bu ifade; sûrenin ilerleyen bölümlerinde şu ifade kalıbları ile kendisini bir kez daha ortaya koyacaktır:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ[55]

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى[56]

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمَاعِيلَ[57]

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ[58]

Birbirinden farklı sûre başlangıçlarını tek tek ele almaya geçmeden; önce sûrelerin başlangıçlarının Kur'ân-ı Kerim sûreleri için ne denli önem arzettiğini bir kez daha yinelemek gerekir. Yukarıda verilen misallerde kısmen lafzi münasebet gibi görünen bu durumun daha da ileri gittiğini görüyoruz. Burada söylemek istediğimiz, sûre başlarındaki bu lafzi tenasüb; sûrenin muhtevası, hedefi ya da bir kelimenin manası için de geçerlidir. Mesela Lokman, Yunus ve Yusuf sûrelerinin başlangıçlarında yer alan bir kelimenin bu sûrelerin şahsiyetini belirlemede ne derece etkili olduğunu görmek için bu sûrelerin başlangıçlarına bakalım. Bu üç sûrenin ilk âyetleri şöyledir.

الٓمٓ ۞ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ۞ هُدىً وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ [59]

الٓرٰ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ [60] الٓرٰ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ [61]

---

55 "*Kitapta İbrahim'i de an!*" (Meryem, 19/41)
56 "*Kitapta Musa'yı da an!*" (Meryem, 19/51)
57 "*Kitapta İsmail'i de an!*" (Meryem, 19/54)
58 "*Kitapta İdris'i de an!*" (Meryem, 19/56)
59 "*... Şunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir. İyi davrananlar için hidayet rehberidir.*" (Lokman, 31/1)
60 "Elif. Lam. Ra. İşte bunlar o hikmetli kitabın âyetleridir." (Yunus, 10/1)
61 "Elif. Lam. Ra. Bunlar hakkı açıklayan, Hak'tan geldiği aşikar olan kitabın âyetleridir." (Yusuf, 12/1)

Burada dikkatimizi çeken husus, ilk iki sûre olan Lokman ve Yunus sûrelerinde yer alan اَلْحَكِيمُ "***hikmetli***" ifadesinin Yusuf sûresinde yerini الْمُبِينُle bırakmasıdır.[62] Hiç şüphe yok ki bu durum boşuna değildir. Çünkü Lokman ve Yunus sûrelerinde âyetlerin bütünü Allah Teâlânın eşyayı yaratmasındaki ***hikmet'e*** delalet etmektedir. Mesela Lokman sûresinde *semanın direksiz olarak yaratılması* meselesi ya da *kıyamet saatinin kimsenin bilmemesi*, *anne rahmindeki çocuğun* durumu, *yarın ne kazanılacağının bilinmemesi* veya *kişinin nerede öleceği* gibi konular[63] Allah Telanın *hikmetli* âyetlerinden bazılarıdır. Yunus sûresinde de aynı durum söz konusudur. Kainatın tedbiri, insan hayatının ihtiva ettiği hususlar hep hikmet eksenli yaratılmaya bağlanmaktadır. Mesela, *göklerin ve yerin altı günde yaratılması*, *Güneşi ışık kaynağı Ay'ı da nur olarak yaratması ve onların menzillerinin tayini*, *gündüzün gecenin üzerine getirilmesi* gibi konular[64] daha sûrenin hemen başında ***hikmetli*** yaratmaya çok uygun düşmektedir. Şimdi de Yusuf sûresindeki tek farklı ifade olan الْمُبِينُ "*açıklayıcı*" kullanımına bakalım. Dolayısıyla sûrenin baş tarafındaki ifadelerin sûrenin genel çerçevesini nasıl oluşturduğunu görmeye çalışalım.

Yusuf sûresi özellikle Hz. Yusuf 'un kıssasına tahsis edilmiştir. Diğer sûrelerde görülen pek çok peygamber kıssası bu sûrede hiç görülmemektedir. Sadece Hz. Yusuf'un başından geçenlere yer verilir. Dolayısıyla الْمُبِينُ "*açıklayıcı*" ifadesi bu sûrenin başına tam uymaktadır. Sûrede başından itibaren; babası ve kardeşleri ile arasında geçenler, kuyuya atılması ve ucuz bir fiyatla satılması, kralın karısı ile imtihanı, hapse atılması gibi konular anlatılırken, Lokman ve Yunus sûrelerinden farklı kullanımın sebebi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İşte Yusuf sûresinde anlatılan konular الْمُبِينُ "*açıklayıcı*" ifadesinin ne demek olduğunu çok açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.[65]

Bu misallerde olduğu gibi "*Fevatihü's-Suver*" konusunun, sûrelerin genel yapısını oluşturmada ne derece önem arzettiği açıktır. Hiç şüphe

62 Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 62
63 Lokman, 31/10 ve 34. âyetleri
64 Yunus, 10/3, 5, 6. âyetleri
65 Ebû Zeyd, *a.g.e.*, s. 63

yok ki bu durum bu üç sûre ile sınırlı değildir. Bu metodu Kur'ân'ın bütün sûrelerine uygulamak mümkündür. Ancak bu misaller'in sûre başlarının ne derece önemli olduğunun anlaşılmasına kafi geldiği kanaatindeyiz. Şimdi; Kur'ân-ı Kerim'in "*Fevatihü's-Suver*"deki (sûre başları) üslubunu görmek açısından birbirinden farklı olan kullanımları görmeye geçebiliriz.

Kur'ân-ı Kerim'deki 114 sûrenin başlangıçları değişik ifade kalıbları içinde görünmektedir. Bunları on ana gurupta ele almak mümkündür.[66] Mukatta'a harfleri ile başlayan sûreler, hamd ifadesi ile, haber cümlesi, şart cümlesi, dilek cümlesi ile başlayanlar. Ayrıca kasem, nida, emir, soru ve ta'lil ile başlayan sûrelerdir.[67] Şimdi tek tek bunları görmeye çalışalım.

g. Mukatta'a Harflerindeki Esrar

Huruf-u mukatta'a da kullanılan harflerin sûrelerin genel muhtevasına tesir ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu yönüyle Huruf-u mukatta'a için kullanılan "sırlı" ifadesi; bizim için de, Kur'ân'ı okuyanlar içinde biraz aralanmaktadır. Mesela sadece Kâf, Saad ve Kalem sûreleri gibi tek harfle (Kâf, Saad ve Nun harfleri) başlayan sûrelere baktığımızda söz konusu harflerin sûrenin muhtevası üzerinde en azından lafzi yönden te'sir icra ettiğini rahatlıkla görmek mümkündür.[68]

Mesela Kâf sûresinde açık bir biçimde "*Kâf*" harfi üzerine kurulu kafiyeler kullanılmıştır.[69] Sûrenin bütününe baktığımızda bu durumu daha yakından görmek mümkündür. Mesela sûrede geçen kelimelere baktığımızda hep "*Kâf*" harfinin vurgulandığı kelimeler seçilmiştir.

تلقِي المَلَكين – قَوْل العَتِيد – الرَّقِيب – القَرِين – القَوْل – القرن- التَّنْقِيب في البِلاَد – القَتل – تشَقَّق ٱلْأَرْض – إِلْقَاء الرَّوَاسِي – القُرآن – الخلْق – قَوْل – قُرْب – بسوق النخل – الرِّزْق – القَوْم – حَقّ – قِبل – القَرِيب – الإِلْقَاء – فِي جَهَنَّم- فَوْق – التَّنْقِيم – المُتَّقِين kelimelerinde bu durum açıkca görülmektedir.[70]

---

66 Zerkeşi, *Burhan*, I, 165; Suyuti, *İtkan*, II, 135

67 Zerkeşi, *Burhan*, I, 165-180; Suyuti, *İtkan*, II, 135-136;

68 Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, X, 6048

69 Zerkeşi, *el,Burhan*, I, 169; Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s.149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64

70 Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64

Aynı durumu Sa'd sûresinde daha farklı bir üslubda görmek mümkündür. Bu sûrede ise "*Saad*" harfinin ifade ettiği karekteristik bir özellk olan "*husumet*"[71] sûrenin bütününde kendisini hissettirmektedir.[72] *Husumet*, genel itibariyle iki karşıt arasında cereyan etmektedir. İşte sûrenin içinde bu durumu gösterir tablo şöyledir. Önce inkarcıların Hz. Peygamber'e karşı olan husumeti إِذْ يَخْتَصِمُونَ ile ifade edilir. Daha sonra yine sûrenin içerisinde yer alan Hz. Dâvûd'un kıssasında ifade edilen; خَصْمَانَ بَغَا بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ o'nun yanına gelen ve birbirine hasım iki kişinin durumu anlatılır. Bu kadar da değildir. Cehennem ehlinin birbirleri ile aralarında geçen tartışma تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ ifadesi ile anlatılır. Öteyandan ehl-i nar'ın karşıtı olarak geçen mele-i a'la sakinleri için ise إِذْ يَخْتَصِمُونَ ifadesi kullanılır. Seksen küsur âyetten meydana gelen Sa'd sûresinde anlatılan iki hasım topluluk arasındaki diyaloğun yanısıra; sûrenin sonunda Şeytan'ın أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ cümlesi ile başlayan ve husumetin en şiddetlisi olan yaratıcı ile hasmane bir tavra girmesi anlatılır ki dikkat çekici özellikler taşımaktadır..

Kalem sûresinde daha farklı bir durum söz konusudur. Bu sûre „*Nun*" harfi ile başlar. Bu başlangıç tarzı, sûrenin muhtevasında öyle tesir icra eder ki sûrenin bütün fasılaları „*Nun*" vezni ile sona ermektedir.[73] Bu durumu daha açık görebilmek için sûrenin bütün fasılalarına göz atmamız gerekiyor: بِمَجْنُون – يسْترُونَ – تسبِّحُونَ – ضَالُّونَ – قَادِرِين- ٱلْأَوّلِين – بَنِين – مَهِين – فَيُدْهِنُون – مَمْنُون –المفْتُون - المهْتَدِين– المكَذِّبين – تحكُمُون – تَدْرُسُون – تَخيّرُون – صَادِقِين – مُصْبِحِين – يَسْتَثْنُونَ – نَائِمُونَ – صَارِمِين – يَتخَافتُون- مِسْكِين – مُثْقَلُون – يَكتُبُون – الصَّالِحِين – العَالَمِين – ظَالِمِين – يَتلَاوَمُون – طَاغِين - رَاغِبُون – يَعْلَمُون – المجْرِمِين- يَسْتَطِيعُون – سَالِمُون – مَتِين Görüldüğü gibi âyet sonlarında ki fasılalar hep aynı vezinde son bulmuş ve sûrenin "*Nun*" harfi ile başlaması sûrenin bütününü etkilemiştir.[74]

Bu üç sûrede göstermeye çalıştığımız Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin o sûrenin genel muhtevası üzerindeki tesirine diğer harflerde de göstermek mümkündür. Mesela الر ile başlayan sûrelerden Yunus sûresinde kullanılan kelimelerden özellikle "*Ra*" harfinin ağırlıklı olarak geçtiği

71 Razi, *Mefatih*, XXVI, 173
72 Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64
73 Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64
74 Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64

kelimelerin seçilmesi buna bir misal teşkil etmektedir.[75] Ancak biz bu kadarla iktifa ediyor ve Mukatta'a harfleri ile ilgili daha önemsediğimiz bir başka meseleye geçiyoruz.

Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin ilk âyetlerine bakıldığında şu husus açıkca kendini gösterir; bu harflerden sonra ya "*kitab*" ya "*tenzil*" ya da "*vahy*" veya "*Kur'ân*" lafızları getirilmiştir.[76] Dikkat çekici bu özellik, üç sûre hariç (Meryem, Ankebut ve Rum sûreleri) hepsinde çok açık olarak görülmektedir. Bu durumu daha iyi anlamak için önce şu tabloya bakalım:

Bakara	الم ذَلِكَ الْكِتَابُ
Al-i İmran	الـم نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ
Araf	المص كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ
Yunus	الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Hud	الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ
Yusuf	الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ
Ra'd	المر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
İbrahim	الر كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ
Hıcr	تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Ta-Ha	طه مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ
Şuara	طسم تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Neml	طس تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ
Kasas	طسم تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Lokman	الـم تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ
Secde	الـم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ
Ya-Sin	يس وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ
Sa'd	ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ
Mü'min	حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ
Fussilet	حم تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

---

75 Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64

76 Bu konuya ilk işaret edenlerden biri de Fahreddin er-Razi'dir. (bk. Razi, *Mefatih*, II, 12-17)

Şura	حم عسق كَذَلِكَ يُوحِى إِلَيْكَ
Zuhruf	حم وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ
Duhan	حم وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ
Casiye	حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ
Ahkaf	حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ
Kâf	ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ

Görüldüğü gibi Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûreler bir bütünlük arzetmektedir. Bu harflerden sonra "*Kur'ân*", "*kitap*", "*vahy*" ve "*tenzil*" lafızlarının getirilmesi muhatabı büyük bir dikkatle dinlemeye sevketmekte ve onu ikaz ederek Kur'ân'ın önemine vurgu yapılmaktadır. Bunun yanısıra, dikkatleri Kur'ân'ın bütününe çekmektir. Çünkü Ta-Ha sûresinin ilk âyeti olan, "*Ta-Ha. Bu Kur'ân'ı sana sıkıntıya düşesin diye indirmedik.*" ibaresi, Kur'ân'ın bir parçası olmakla beraber, Kur'ân'ın bütününden bahsetmektedir. Bu sûrelerin ortak özelliği, emir ve yasakların yer aldığı sûreler olmasıdır.[77]

h. Kur'ân'ın Harf Mucizesi

Huruf-u mukattaa'dan sonra *Kitab* ya da *Kur'ân'ın* gelmesi meselesi; dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Bu meseleyi yorumlayan Mısırlı hanım yazar **Binti'ş-Şatı'** şöyle demektedir: "*Bununla Kur'ân-ı Kerim'i yalanlayan müşriklere karşı o'nun delalet ettiği engin manaların işte bu harfler ile meydana getirildiğini göstermektir. Çünkü Kur'ân'ın geldiği toplum bu harfleri tanıyor ve bunlarla yazıp konuşuyorlardı.*"[78] **Fazlur Rahman** da gerek harf-i tarifli gerekse harf-i tarifsiz formlarıyla "*Kitab*" kelimesi üzerinde durmaktadır. O'na göre bu kelime hem gaybi boyutu ifade eden bir kelime hem de Mekki ve Medeni olma durumuna göre dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Bu kelime, bütün Mekki dönemi boyunca Kur'ân'ın bir müjdeci olma niteliğini ifade etmektedir.[79]

---

77 Razi, *Mefatih*, XXV, 26

78 Binti'ş-Şatı', *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 157

79 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 272. Ayrıca burada küçük bir farklılığa işaret edelim. Sûre başlarında geçen *Vahy*, *Nezele* gibi kavramların geçtiği sûreler (Bakara ve Al-i

Ancak Huruf-u mukatta'a ile başlayıp sûre başında "*Kitap*", "Vahy", "*Tenzil*" ve "*Kur'ân*" ibaresi geçmeyen sûreler de vardır. Bunlar, Meryem, Ankebut, Rum ve Kalem sûreleridir. ***Fahreddin er-Razi*** ve **Zerkeşi** bu üç sûreyi (Meryem, Ankebut, Rum) birlikte müteala etmenin gerekliliğini söylerken[80] **Binti'ş-Şatı'** ise Kalem sûresinin bunlardan ayrı değerlendirilmesi lüzumu üzerinde durur.[81] Bu sûreleri tek tek ele aldığımızda görülecektir ki, Mukattaa harfleri ile başlayan sûreler önemli bir kaide oluşturmaktadır. Ayrıca istisnası bile bu kaideyi bozmamaktadır. Bu sûrelerin ilk cümleleri şöyledir:

الم اَحَسِبَ النَّاسُ.. ve الم غُلِبَتِ الرُّومُ كَهَيَعْص ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبّكَ ..،
ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُون..

Önce Meryem, Ankebut ve Rum sûrelerini sonra da Kalem sûresindeki bu farklı durumu inceleyelim. Meryem sûresinin başlangıcında "*Kitap*", "*Tenzil*" ve "*Kur'ân*" ifadeleri görülmemektedir. Ancak 98 âyetten meydana gelen Meryem sûresinde beş defa وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ ifadesi tekrar etmektedir.[82] Öte yandan sûrenin baş tarafında görülmeyen Kitab ve Kur'ân'ın zikri sûrenin sonunda görünmektedir:

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْماً لُدّاً ۞ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزاً "*Bizim, Kur'ân'ı senin dilinle indirip kolaylaştırmamızın başlıca sebebi, senin müttakileri müjdelemen ve inatçı kimseleri de onunla uyarmandır. Hem biz onlardan önce nice nesiller imha ettik! Onlardan hissedip gördüğün yahut sesini işittiğin bir tek kişi bile var mıdır?*"

Mushaftaki tertibe göre, Meryem sûresine kadar Huruf-u mukatta'a'nın hemen arkasından Kitab'dan veya Kitab'ın âyetlerinden bahsedilmektedir.

İmran hariç) Mekki'dir. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, Mekki dönem 13 yıllık uzun bir dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla bu iki kavram arasındaki farklılık bundan kaynaklanmış olabilir. Mekke'da ilk dönemlerde gelen sûrelerde ağırlıklı olarak "*Vahy*" kavramı kullanılıyorken, Mekke döneminin ortalarına doğru nazil olan sûrelerde "*Nezele*" kökünden türeyen kelimeler tercih edilmiş ve kullanılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tilman Nagal, *Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur'ân*, (Çev. Ali Dere), İslami Araştırmalar Dergisi, c. IX, S:1, 1996, s. 60)

80 Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 170; Razi, *Mefatih*, XXV, 26-27

81 Binti'ş-Şatı', *el-İ'cazü'l-Beyanis*. s. 160

82 Meryem sûresi 16, 41, 51, 54 ve 56. âyetler

Oysa burada doğrudan konuya girilir. Sûre, Hz. Zekeriya'nın zikri ile başlar. Hz. Yahya ve Hz. İsa kıssaları ile devam eder. Ancak sûrenin başında doğrudan geçmeyen Kitab ile ilgili bahsin sûrenin içinde kendisini sık sık gösterdiği görülür. Bunlardan birinde;

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَاماً وَأَحْسَنُ نَدِيّاً ۞ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثاً وَرِئْياً "*Âyetlerimiz kendilerine açık açık okunduğu zaman o kafirler iman edenlere dediler ki: 'Bu iki zümreden, mümin ve kafirlerden hangisinin makamı daha üstün, grup ve topluluğu daha muteberdir? Halbuki Biz onlardan önce, gerek mal ve eşyaları, gerek gösterişleri daha güzel durumda olan öyle nesiller helak ettik ki saymaya gelmez.*"[83] buyurulur.

96-98. âyetlerde Kur'ân'ın *müjdeleyici*, *uyarıcı* ve *arap dili* üzre indirilmesi gibi en önemli hususiyetleri sıralanır:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدّاً ۞ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْماً لُدّاً ۞ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزاً "*İman edip makbul ve güzel işler yapanlar için, Rahman insanların gönüllerinde sevgi yaratır. Bizim, Kur'ân'ı senin dilinle indirip kolaylaştırmamızın başlıca sebebi, senin müttakileri müjdelemen ve inatçı kimseleri de onunla uyarmandır.*"

Ankebut sûresi de farklı başlamaktadır. Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin çoğunda görülen husus Kitab veya âyetlerinden bahsetmek olduğu halde burada Kitab'ın anlatımı ile meseleye girilmemekte, aksine iman ve fitneden bahsederek başlamaktadır.[84] أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لاَ يُفْتَنُونَ "*Müminler sadece 'iman ettik' demeleri sebebiyle kendi hallerine bırakılıvereceklerini, imtihana tabi tutulmayacaklarını mı zannettiler?*"[85] Sûrenin Mekki olduğu gözönüne alındığında şu gerçek çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ankebut sûresi nazil olduğu ortamda Mekke'de inananlar için en dayanılmaz işkenceler yapılıyordu. Sûre bu nedenle Kitab ve direk Hz. Peygamber'e hitab yerine mü'minlere teselli veren cümlelerle başlamış olabilir.

---

83 Meryem, 19/73-74

84 Kutub, *Fi Zilal*, V, 2718

85 Ankebut, 29/2

Kur'ân'ın i'cazı yönünün ele alındığı âyetlerde; hususiyle müşrikler ve ehl-i kitabla, Kur'ân etrafında mücadele edilmektedir. 45-52. âyetleri arasında namaz, zikir, mücadele gibi konulardan bahsedilse de aslında hep Kur'ân anlatılmaktadır.

اُتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلاَةَ إِنَّ الصَّلاَةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللهِ أَكْبَرُ وَاللهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ۞ وَلاَ تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلاَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ۞ وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمِنْ هَؤُلاَءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلاَّ الْكَافِرُونَ ۞ وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلاَ تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذاً لاَرْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ۞ بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلاَّ الظَّالِمُونَ ۞ وَقَالُوا لَوْلاَ أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ۞ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ۞ قُلْ كَفَى بِاللهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ شَهِيداً يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللهِ أُوْلَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ "*Sana vahyedilen kitabı okuyup tebliğ et, namazı hakkıyla ifa et. Muhakkak ki namaz, insanı, ahlak dışı davranışlardan, meşru olmayan işlerden uzak tutar. Allah'ı namazla anmak, elbette en büyük fazilettir. Allah bütün işlediklerinizi bilir. Zulmedenler hariç, Ehl-i kitap ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: 'Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da bir ve aynı ilahtır ve Biz O'na gönülden teslim olduk. 'Biz işte sana da bu kitabı indirdik. Daha önce kitap verdiğimiz kimseler buna da iman ederlerdi. Şunlardan da ona iman edenler vardır. Bizim âyetlerimizi kafirlerden başkası inkar etmez. Ey Resulüm! Sen vahyimizden önce kitap okuyan ve yazı yazan bir insan değildin; eğer böyle olsaydı, batıl iddia peşinde olanlar şüphe edebilirlerdi. (Şüpheye en ufak yer yok) O, kendilerine ilim nasip edilenlerin kalplerini aydınlatan parlak âyetlerdir. Evet, Bizim âyetlerimizi zalimlerden başkası inkar etmez. Onlar diyorlar ki: ‚Ona Rabbinden âyetler (mucizeler) indirilseydi ya! De ki: ‚Âyetler sadece Allah'ın nezdindedir. Sizin keyfinize göre değil, kendi hikmeti gerektirdiğinde Peygamberine verir. Ben ancak gerçek durumu bildiren, uyaran bir elçiyim. Hem kendilerine okunan bu kitabı indirmemiz onlara kafi gelmiyor mu? Elbette bunda iman edecek kimseler için bir rahmet ve yeterli bir ders vardır. De ki: 'Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir.*

Gerçek ortada iken, batıla iman edip Allah'ı inkar edenler, işte asıl ziyana ve hüsrana uğrayanlar onlar olacaktır."

Rum sûresi de farklı bir üslubla başlamaktadır.الم غُلِبَتِ الرُّومُ "*Elif. Lam. Mim. Rumlar yakın bir yerde mağlup oldular...*"[86] Sûre çok çarpıcı bir haberle başlıyarak, gaybi bir haberin ardından meseleyi ahiret inancına bağlıyor. Aslında bu sûrede de Kitab ve Kur'ân yerine çok açık bir şekilde Mekke'de yaşayan mü'minler teselli edilmektedir: وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ "*İşte o gün müminler de, Allahın verdiği zafer sayesinde sevinecekler!..*"[87] Rum sûresinin baş tarafından Kitab ve Kur'ân'a dair bir şey zikredilmezken, sûrenin sonunda yer alan 58 ve 60. âyetler tamamen Kur'ân'a ayrılmıştır.[88] Yani sûrenin baş tarafında Kitab ya da Kur'ân doğrudan ele alınmazken sûrenin son iki âyeti baş tarafdaki eksikliği gidermekte ve bu yönü ile Kur'ân'ı anlatmaktadır.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلاَّ مُبْطِلُونَ ۞ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ ۞ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ وَلاَ يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لاَ يُوقِنُونَ "*Biz gerçekten bu Kur'ân'da insanlar için nice meseller getirdik. Eğer sen onlara karşı bir mucizeyi getirmiş olsan dahi, o kafirler: 'Siz ancak, batıl iddialar peşindesiniz' derler. İşte Allah, ilim peşinde olmayan, gerçeği aramayanların kalplerini böyle mühürler. O halde sabret! Çünkü Allah'ın vadi kesindir. Sakın ona inanmayanlar seni paniğe düşürmesin, seni dayanıksız bulmasın ve seni endişelendirmesinler.*"

Fahreddin er-Razi'nin bu üç sûre ile ilgili değerlendirmesi **Binti'ş-Şatı'den** daha farklıdır: **Razi** bu konuda şöyle der: "*Kitab*"*ın geçtiği sûrelerdeki* "*emir ve yasaklar*"*ın yerine, bu sûrelerde daha ziyade mucizeler ve mükellefiyetler söz konusudur.*[89]

Gelelim Kalem sûresine. "*Kalem ve onunla yazılanlara*"[90] kasem edilerek sûreye girilmektedir. Kalem ve onunla yazılan'dan murad Kitab kastedilmiş olsa bile bu açık olarak zikredilmez. Ancak sûrenin takib

86 Rum, 30/1-2
87 Rum, 30/4
88 Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 158
89 Razi, *a.g.e.*, XXV, 27, 95
90 Kalem, 68/2

eden ilk âyetleri Hz. Peygamber'e büyük bir teselli vermektedir. وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيم "*Şüphesiz sen pek yüksek bir ahlaka sahibsin*"[91] Kalem sûresi Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûreler arasında nüzul sırasına göre ilk sûredir.[92] Sûrenin baş tarafında (1-15. âyetler) Nun ve Kalem'den sonra müşriklerle girilen ciddi mücadele söz konusudur. Hiç şüphe yok ki gelen âyetler, Hz. Peygamber'i teselli ediyor, kendisini yalanlayanlar ile yaptığı mücadele konusunda güç veriyordu. O'nunla mücadele edenler Kur'ân'ın kendi yazdıklarına benzer şeyler olduğunu sanıyorlardı. Oysa Kur'ân bu sûrede tehaddi'de (meydan okuma) bulunmaktadır. Sûrenin son âyetleri'nde şöyle denilir.[93]

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُم مِنْ حَيْثُ لاَ يَعْلَمُونَ ۞ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ۞ أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْراً فَهُم مِنْ مَغْرَم مُثْقَلُونَ ۞ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ۞ فَاصْبِرْ لِحُكْم رَبِّكَ وَلاَ تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ ۞ لَوْلاَ أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ۞ فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ۞ وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ۞ وَمَا هُوَ إِلاَّ ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ۞ "*O halde sen bu şerefli sözü, Kur'ân'ı yalan sayanı bana bırak! Biz onları, bilmedikleri, farkına varmadıkları bir yerden, yavaş yavaş azaba yaklaştırırız. Ben onlara mühlet veriyorum! Doğrusu Ben'im düzenim, pek sağlamdır. Yoksa sen onlardan bu risalet hizmetinden ötürü bir ücret istiyorsun da onlar cereme ödemekten ezilmişler mi? Yoksa gayb kitabı yanlarında da, onlar oradan mı yazıp duruyorlar? Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle ve balığın yoldaşı olan zat gibi olma! Hani o dertli dertli Rabbine yalvarmıştı. Şayet Rabbinden gelen bir lütüf onun imdadına yetişmeseydi, kınanmaya müstahak bir vaziyette, deniz tarafından karaya atılırdı! Ama Rabbi, kendisi seçti de onu en iyi, en has kullarından kıldı. O kafirler Zikri (Kur'an'ı) işittikleri zaman, hırslarından neredeyse seni bakışlarıyla kaydıracak, adeta gözleriyle yiyecekler! Ve o 'delinin teki' derler. Delilik nerede, o nerede? Kur'ân'ın hiç delilikle ilgisi mi olur? Kur'ân olsa olsa, sadece bütün insanlara bir derstir.*"

---

[91] Kalem 68/4

[92] Bazergan, Mehdi; *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, Ankara, 1998, s. 34

[93] Kalem sûresi, 44 ve 52. âyetler arası

Bu âyetler nazil olduğunda bundan önce sadece *Alak sûresinin* ("Oku!" emriyle başlayan) ilk âyetleri gelmişti.[94] İkinci olarak Kalem sûresinin bu âyetleri nazil oldu.[95] Dolayısıyla bu âyetlerin geldiği ortamda o'na karşı ciddi bir mücadele ve direnç vardı. Müşrikler; Kur'ân'a *„esatiru'l-evvelin"* diyorlardı. Hz. Peygamber Kur'ân'dan önce bir kitap okumadığı gibi, yazmamıştı da. Ancak müşrikler sırf içlerinden birinin peygamberliğini kabul etmemek için küfür ve isyanlarında inat ettiler.

i. Kasas Sûresi'ndeki Farklı Özellik

Bu noktada karşımıza daha farklı bir durum çıkmaktadır. Huruf-u mukatta'a ile başlayan ve nüzul sırası itibariyle, Mukatta'a harfleri ile başlayan 9 sûrenin muhtevası hayli dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Kalem sûresinden sonra gelen ve bu harfler ile başlayan sûreler sırası ile şunlardır: *Kâf, Sad, A'raf, Ya-Sin, Meryem, Ta-Ha, Şuara, Neml ve Kasas sûreleri.* Bu ilk üç sûre (*Kalem, Kâf ve Sad*) bir tek harf ile başlamıştır. Sonra sırasıyla *A'raf, Ya-Sin, Meryem, Ta-Ha, Şuara ve Neml sûreleri* nazil olmuştur. Bu sûrelerde yer alan Huruf-u mukatta'a ise iki harften meydana gelmektedir. Nüzul sırası itibariyle son sûre *Kasas sûresidir.* O'nda ise üç harf yer almaktadır. Bu sûreler; mushaftaki tertibi ve nazil olduğu dönem itibariyle birbirine çok yakındır.[96] Dolayısıyla ortak bir yönü vardır. Bu ortak yön; Kur'ân'ın anlatılması ve başta Hz. Peygamber olmak üzere, diğer peygamberleri (Nuh, Ad, Semud, Lut, İbrahim, Musa ve İsa) yalanlayanlara karşı delillerin serdedilmesidir. Nasıl ki Müşrikler Hz. Peygamber'in mucizesini (Kur'ân'ı) yalanlamışlardı, daha önce de diğer peygamberlerin mucizelerini yalanlanmışlardı. Yine bu sûrelerde Kur'ân, değişik yönleri ile ele alınmıştır. Bu durumu daha açık görebilmek için *Kâf, Sad', Araf, Ya-Sin, Meryem, Ta-Ha, Şuara, Neml ve Kasas sûrelerine* Kur'an'ın hususiyetleri ile ilgili olan âyetler açısından bakalım:[97]

94 Merağî, Ahmet Mustafa, *Tefsirü'l-Merağî*, Kahire, 1385/1966, XIX, 26
95 Binti'ş-Şatı', *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 161
96 Bazergan, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, s. 34
97 Burada ele alınan sûreler mushaftaki tertibine göre değil nüzul sırasına göre ele alınmıştır.

j. Mukatta'a Harfleri Hep Kur'ân'ı Anlatmakta

Kâf sûresinde "*Kur'ân-ı Mecid*"e kasem edilerek başlar.[98] Akabinde kafirlerin bu Kur'ân karşısındaki şaşkınlıkları ifade edilmektedir. Bu sûrede dikkat çekici bir başka özellik, sûre Kur'ân ile başladığı gibi yine o'nunla biter.[99] Sûre içinde Kur'ân-ı Kerim değişik yönleri ile ele alınır. Sûrenin 37. âyetinde Kur'ân'a işaret edilir; إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ "*Elbette bunda, içinde bir kalb taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak can kulağıyla dinleyen kimseler için alacak bir ders vardır.* "Yine Kur'ân'ın anlatıldığı 45. âyette ise:

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ "*Biz onların aykırı iddialarını pek iyi biliriz, ama sen onları kuvvet kullanarak imana getirecek bir zorba değilsin. Sen sadece uyaran bir elçisin. Senin yapacağın iş, sadece tehdidimden endişe edecek kimseleri Kur'ân ile irşad etmektir.*" buyurulmaktadır.

Sa'd sûresi ilk sekiz âyetinde; Kur'ân'a kasem ederek başlar ve onun öğüt veren bir kitab ve yalanlayanlar için ise bir üzüntü sebebi olduğu misalleri ile anlatılır. Sûrenin hemen başında 1. âyette şöyle denilmektedir: صٓ وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ "*Sad. Öğüt veren Kur'ân'a and olsun!*" sûrenin daha başında Kur'ân ذِي الذِّكْرِ "*öğüt veren*" olarak vasıflanmaktadır. Bu ifade kalıbı son derece önemlidir. Çünkü daha önce geçtiği gibi sûrenin geneline baktığımızda bu ifadenin değişik varyantları sûre içerisinde sıkça kullanılmıştır.[100] Sûrenin başında gelen bu ifade kalıbının sûre içinde değişik yerlerde tekrar edilmesi bu başlangıç biçiminin önemini göstermektedir.[101]

Sûrenin ilerleyen âyetlerinde Kur'ân ile ilgili hususlar baş tarafa bağlı olarak tekrar farklı yönleri ile dile getirilmektedir: 29. âyette Kur'ân'ın mübarekliğine işaret edilir:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ "*Biz sana hayrı, feyiz ve bereketi bol bir kitap indirdik ki insanlar onun âyetlerini iyice düşünsünler ve aklı yerinde olanlar ders ve ibret alsınlar.*" Sûrenin 86-88. âyetler ara-

---

98 Kâf, 50/2

99 Razi, *Mefatih*, XXVIII, 145

100 Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 61

101 Ayrıntılı bilgi için bk.Sa'd sûresi; 38/17, 38/41, 38/45, 35/46, 35/48), 35/49, 35/87 âyetler.

sında farklı bir yönü ile yine Kur'ân-ı Kerim vardır:

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ ۞ إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ۞ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ ۞ "*De ki: Ben de irşad ve risalet hizmetinden dolayı sizden bir ücret istemiyorum ve ben size kendiliğinden bir iddia içinde bulunan biri de değilim. Bu Kur'ân, ancak bütün milletler için bir derstir. Onun verdiği haberin doğruluğunu bir süre sonra siz de pek iyi öğrenirsiniz..*"

Araf sûresinin ana konusu, inzar üslubunda Hz. Peygamber'e gönderilen ilahi tebliğe davettir.[102] Hz. Peygamber'in Mekke'lilere yaptığı uzun süren nasihatleri onların üzerinde bir tesir meydana getirmemişti. Onlar bu davete karşı adeta sağır ve dilsiz olmuşlardı. Mekke'liler o kadar vurdumduymaz olmuşlardı ki, neticede Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem), yalnızca Mekke'lilerle uğraşmayı bırakıp başka insanlara da yönelmesi emrolunmuştu. Bundan dolayı Mekke'lilere ilahi daveti kabul etmeleri için sürekli çağrıda bulunulmasının yanısıra, daha önceki kavimlerin, peygamberlerine karşı takındıkları yanlış tavırlarının sonuçları hatırlatılarak sert bir dille uyarılmaktadır.[103]

Bunun için Araf sûresinin ilk on âyetine baktığımızda, bütün insanlar Hz. Peygamber vasıtasıyla, kendilerine gönderilmiş olan mesajı izlemeye davet edilmekte ve bunu reddetmenin sonuçları hususunda da uyarılmakta olduğunu görüyoruz.[104] Bunun içindir ki daha ilk âyette Kitab'ın geliş sebebi de buna bağlı olarak zikredilmektedir. Yani bu ilahi davet karşısında suskun kalıb müsbet cevap vermemeleri nedeniyle Hz. Peygamber'e Kitab'ın indirilmesinden bahsedilmektedir.

كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلاَ يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ "*Bu, kendisiyle insanları uyarman ve müminlere de bir öğüt ve irşad olmak üzere sana indirilen bir kitaptır ki sakın onu tebliğden ve halkın sana inanmamasından ötürü göğsün daralmasın.*"[105] Sûrenin 52-53. âyetleri'nde sûrenin üslubuna uygun olarak Kitab yani Kur'ân konusu ele alınmaktadır.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ۞ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ تَأْوِيلَهُ

102 Bika'i, *Nazm*, VII, 347
103 Şehhate, *Ehdafu Külle Suver*, I, 93; Said'i; *en-Nazmu'l-Fenniyyu*", s. 189
104 Mevdudi, *Tefhim*, II, 7
105 Araf, 7/2

يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَل لَّنَا مِن شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا "*Gerçekten onlara tam bir vukufla manalarını bir bir bildirdiğimiz ve iman edecek kimseler için bir hidayet, bir rahmet olan bir kitap getirdik. Fakat onlar: 'Hele bakalım nereye varacak?' diye sadece bu kitabın davetinin akıbetini gözlüyorlar. O'nun haber verdiği müthiş akıbet geldiği gün, daha önce onu unutup bir tarafa bırakanlar şöyle diyecekler: 'Gerçekten Rabbimizin elçileri bize hakkı tebliğ etmişlermiş? Acaba burada bize şefaat edecek birisi bulunur mu?* "

182. âyette yine Kur'ân'ı yalanlayanların akibeti ve bundan dolayı Hz. Peygamber'e deli diyenlerin bu iddialarının boş olduğu hususu zikredilmektedir:

وَالَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُم مِنْ حَيْثُ لاَ يَعْلَمُونَ "*Âyetlerimizi yalan sayanları, farkına varamayacakları şekilde yavaş yavaş helaka yaklaştırırız..*"

Kur'ân ile ilgili bu bahis 204. âyette değişik bir çehre kazanmaktadır. Bu defa müşriklerin Kur'ân-ı Kerim'i Hz. Peygamber'in kendisinin yazdığı iddialarına karşı o'nun kendi katından gönderilmesi yönüyle hürmete davet eden âyetler ele alınır:

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلاَ اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ۞ وَاذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَانْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ "*Öyle ise, Kur'ân okunduğunda hemen ona kulak verin, susup dinleyin ki merhamete nail olasınız..*"

Ya-Sin sûresinde görülen genel hava "*inzar*"dır. Kuvvetli bir üslupla tehdit ve tenbih görülür.[106] Bu durum kendini daha sûreye başlarken hissettirir. Sûrenin ilk âyetlerinde, "*Kur'ân-ı Hakim*"e kasem[107] ile Hz. peygamberin *resul*[108] ve *doğru yol üzre olduğu*[109] zikredilir. Başlangıçta yemin edilen Kur'ân-ı Kerim; 69-70. âyetlerde o'nun öğüt verici ve kafirleri inzar edici özelliği itibariyle tekrar ele alınmaktadır:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ۞ لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيّاً وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ "*Biz Resul'e Kur'ân öğrettik, şiir öğretmedik, o zaten ona yaraşmaz.*

[106] Rıfat Fevzi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s. 79
[107] Ya-Sin, 36/2
[108] Ya-Sin, 36/3
[109] Ya-Sin, 36/4

O sırf bir irşad edici parlak bir Kur'ân'dır. Yaşayan her kişiyi uyarsın diye, böylece ilahi hüküm kafirler hakkında kesinleşsin diye, gönderilmiştir."

Ta-Ha sûresi, Hz. Musa'nın kıssasının ağırlıklı ele alındığı bir sûredir. Konuya hemen girilir. Çünkü Hz. Musa'nın risaleti Hz. Peygamber'in risaletine çok benzemektedir.[110] Sûrenin hemen başında ilk sekiz âyette çok veciz olarak tevhid, nübüvvet, yaradılış ve kitab'dan bahsedilir. Bu sûrenin başlangıcı çok latif ve sevimli bir giriştir.[111] 113-114. âyetlerde Kur'ân'ın arapça inzal edilmesi tekrar edilir:

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْراً ۞ فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلاَ تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً "*İşte böylece bu kitabı Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ve onda uyarı ve tehditlerimizi farklı üsluplarla anlattık. Ta ki insanlar Allah'a karşı gelmekten korunsunlar ve ta ki o, kendilerine bir ibret ve uyanış versin. Demek ki gerçek hükümdar olan Allah çok yücedir. Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan unutma endişesi ile Kur'ân'ı okumada acele etme ve: 'Ya Rabbi! Benim ilmimi artır' de."*

133-135. âyetlerde ise Kur'ân'ın kendinden önceki kitaplarla olan ilgisi ele alınmak sûretiyle o'nun Allah katından gönderildiğine tekrar işaret edilmektedir:

وَقَالُوا لَوْلاَ يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى ۞ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلاَ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى ۞ قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى ۞ "*O Resul, gerçek peygamber olduğuna dair Rabbinden bizim istediğimiz bir mucize getirse ya! dediler. Onlara önceki semavi kitaplarda bulunan deliller gelmedi mi? Şayet biz peygamber gelmeden kendilerini azab ile helak edecek olsaydık onlar; 'Ey ulu Rabbimiz, ne olurdu bize bir elçi gönderseydin de, biz böyle rezil ve hakir olmadan önce senin âyetlerine uysaydık' derlerdi. De ki: 'Herkes beklemede' Siz de gözleyin bakalım. Doğru yolu tutanların, hidayete erenlerin kim olduğunu yakında anlayacaksınız.."*

Şuara sûresi, apaçık kitabın âyetlerinden hemen sonra Hz. Peygamber'i

---

110 Rıfat Fevzi, a.g.e., s. 69

111 Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2327

teselli ederek başlar. Çünkü onu sürekli inkar ediyorlardı.[112] 191-194. âyetlerde Kur'ân'ın Allah tarafından ve arapça olarak indirilişinden bahsedilmektedir:

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ۞ وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۞ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ۞ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ "*Ama senin Rabbin aziz ve rahimdir. Elbette bu Kur'ân Rabbülalemin'in indirdiği bir kitaptır. Onu Ruhu'l-emin, uyaran nebilerden olman için, senin kalbine açık ve vazıh bir Arapça ile indirmiştir.*"

210-212. âyetlerde Kur'an'ın şeytanların indirmesi olmadığı ve bundan münezzeh oluşu, ayrıca şeytanların vahyi dinlemekten uzak oldukları ifade edilir:

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ۞ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ۞ إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ "*Kur'ân'ı asla şeytanlar indirmiş değildir. Bu onların yapacağı iş değildir! Hem isteseler de buna güçleri yetmez! Çünkü onlar vahyi işitmekten kesinlikle menedilmişlerdir.* "

Neml sûresinde de, Hz. Süleyman ve Saba melikesi'nin kıssaları anlatılmakla dolaylı yoldan Kureyşlilere ikaz vardır.[113] Yani Hz. Süleyman Mekke'li müşriklerin tahmin edemiyecekleri kadar zengindi. Saba Melikesi ise insanı kibir ve gurura sevkedecek her türlü imkana sahibti. Yani Kureyşin ileri gelenlerinden çok daha zengindi. Sûrenin ilk âyetleri ile sanki, تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ *İşte Kur'ân âyetleri..*"[114] bunları anlatacaktır denmektedir! Sûrenin 91 ve 93. âyetlerinde Huruf-u mukatta'a ile başlayan ve Kur'ân'ın âyetleri'nin okunması ile alakalı konular tekrar edilir:

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ۞ وَأَنْ أَتْلُوَ الْقُرْآنَ فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ ۞ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ "*De ki: Bana bu beldeyi muhterem ve mukaddes kılan ve her şey kendisine ait olan Allah'a bir olarak ibadet etmem emredildi. Keza bana Allah'a teslim olanların ilki olmam ve Kur'ân okumam da emredildi. Artık kim doğru yolu bulursa sırf kendisi için bulmuş olur. Kim de yoldan saparsa de ki: 'Ben sadece uyarmakla görevli elçilerden biriyim.' De ki: 'Hamd O Allah'a olsun ki size ergeç*

[112] Şuara, 26/6
[113] Kutub, *Fi Zilal*, V, 2625
[114] Neml, 27/1

alametlerini gösterecek. Siz de onları tanıyacaksınız. Senin Rabbin, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir."

k. Kasas Sûresi Kur'ân'la Meydan Okuyor

Mekke döneminin ilk evrelerine ait bu on sûreden sonuncusu olan Kasas sûresinde "*tehaddi*" (meydan okuma) açıkca ortaya çıkmaktadır. Hem de sûrenin ilk üç âyetinde.

طسم ۞ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ۞ نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسَى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ "*İşte şunlar gerçeği açıklayan kitabın âyetleridir. İnanacak kimseler için, sana Musa ile Firavun'un arasında geçen olayların bir kısmını, gerçeğe tam uygun olarak anlatacağız.*"

Bu âyetlerle sanki Mekke'li müşriklere şöyle denilmek istenmiştir: "*Hz. Muhammed ve Musa'ya verilen kitabdan (yani Kur'ân ve Tevrat) daha doğru bir kitap getirsinler de görelim!*" Sûrenin 44 - 51. âyetlerinde sûrenin başlangıçtaki âyetlerini destekler mahiyette konuyu devam edilmekte ve inanmayanların inadlarına karşı Kur'ân âyetlerine ve o'nun kaynağı konusuna işaret edilmektedir.

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ ۞ وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُوناً فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِياً فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ۞ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْماً مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۞ وَلَوْلاَ أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلاَ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۞ فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلاَ أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ۞ قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللهِ هُوَ أَهْدَى مِنْهُمَا أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنتُمْ صَادِقِينَ ۞ فَإِنْ لَّمْ يَسْتَجِيبُواْ لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللهِ إِنَّ اللهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۞ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ "*Sen ise ey Resulüm, Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen o vadinin batı tarafında bulunmuyordun. O devirde olup bitenlere şahit olanlardan da değildin. Bilakis, Biz onlarla senin aranızda birçok nesiller yarattık ve onlardan sonra birçok çağlar geçip gitti. Sen Medyen halkı arasında oturmuş da, âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değilsin. Fakat seni resul olarak Biz gönderdik ve bunları Biz vahyettik de o sebeple biliyorsun. Hem Biz Musa'ya seslendiğimiz zaman sen dağın yanında da değildin, fakat düşünüp ders alsınlar diye, daha önce kendilerini uyarmak*

üzere peygamber gelmemiş olan bir halkı uyarıp aydınlatman için, Rabbin tarafından bir rahmet eseri olarak seni resul yapıp orada cereyan eden şeyleri sana bildirdik. Eğer senin halkın inkar ve isyanları yüzünden kıyamet günü duruşmasında başlarına azap geldiğinde: 'Ey Ulu Rabbimiz, dünyada iken bize de peygamber göndermiş olsaydın, biz de âyetlerine uyarak müminler arasına dahil olurduk!' demesinler diye seni resul gönderdik. Buna rağmen yine de kendilerine tarafımızdan hakikat (yani Kur'ân ve peygamber) gelince: 'Musa'ya verilen mucizelerin benzeri ona da verilse ya!' diyorlar. Oysa daha önce Musa'ya verilen vahyi de inkar etmemişler miydi? Ve hatta: 'Bunlar birbirini destekleyen iki sihir(aldatmaca) biz hepsini reddediyoruz' demişlerdi. De ki: 'Bu iddianızda tutarlı iseniz, bu iki kitaptan daha doğru daha muteber olup, Allah tarafından gelmiş olan başka bir kitap gösterin ona tabi olayım!' Eğer senin bu davetini kabul etmezlerse, bil ki onlar sadece heva ve heveslerine uymaktadırlar. Halbuki Allah tarafından bir delil olmaksızın kendi heva ve hevesine tabi olandan daha şaşkın ve sapkın kimse olabilir mi? Allah, zulmü kendine meslek edinen kimseleri hidayet etmez, emellerine ulaştırmaz."

Bu kadarla da iktifa edilmemektedir. Sûrenin 85-88. âyetlerinde Peygamberin şahsında Kur'ân anlatılmakta ve o'na uymanın farz olduğu ifade edilmektedir.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ قُل رَّبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى وَمَنْ هُوَ فِي ضَلاَلٍ مُبِينٍ ۞ وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَنْ يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلاَّ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلاَ تَكُونَنَّ ظَهِيراً لِلْكَافِرِينَ ۞ وَلاَ يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ اللهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۞ وَلاَ تَدْعُ مَعَ اللهِ إِلَهاً آخَرَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Kur'ân'ı sana indirip onu okumanı, tebliğ etmeni ve muhtevasına göre hareket etmeni farz kılan Allah, elbette seni varılacak yere döndürecektir. De ki: 'Kimin hidayet getirdiğini, kimin besbelli sapıklık içinde olduğunu Rabbim pek iyi bilmektedir. Sen bu kitabın senin kalbine indirileceğini hiç ümit etmiş değildin. O, ancak Rabbinden bir rahmet eseri olarak gönderildi. O halde sakın kafirlere arka çıkma! Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın onlardan seni hiç kimse vazgeçirmesin. Sen insanları Rabbine ibadet etmeye davet et ve sakın müşriklerden olma! Allah ile beraber başka hiçbir ilaha yalvarma! Ondan başka ilah yoktur. O'nun vechi (zatı) hariç, her şey yok*

olacaktır. Hüküm O'nundur ve hepiniz O'nun huzuruna götürüleceksiniz.."

Mukatta'a harfleri ile başlayan bu on sûreden ilki *Kalem sûresi* sonuncusu ise *Kasas sûresidir*. Bu on sûreden sonra nazil olan İsra sûresinde "*tehaddi*" en açık ifadesini bulur. Ancak *İsra sûresi* Mukatta'a harflerinden biri ile başlamamakatadır. İsra sûresinden hemen sonra gelen *Yunus ve Hud sûreleri* yine Mukattaa harfleri ile başlamaktadır.[115]

1. Yunus, Hud, Yusuf, Hıcr ve Lokman Sûrelerinde Genel Hava

Yunus sûresinin genel çerçevesini, *risalete davet, ihtar ve inzar* oluşturur.[116] Huruf-u mukatta'adan hemen sonra yine Kitab'dan bahsedilir. Kitabın çağrısına kulak vermeyenlerin Kur'ân'ı bir sihir, Hz. Peygamber'i de bir büyücü nitelemelerine yer verilir. Mukattaa harflerinden sonra Kur'ân şöyle anlatılır:

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ۞ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَباً أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُواْ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ "*Elif. Lam. Ra. İşte bunlar o hikmetli Kitab'ın âyetleridir. 'İnsanları uyar!' Mü'minlere, Rab'leri'nin üstün sadakat makamı vereceğini müjdele! diye içlerinden bir insana vahyetmemiz insanların çok mu tuhafına gitti? Onun için mi kafirler: 'Besbelli ki bu, sihirbazın teki!' dediler?*"[117]

Sûrenin başlangıcına uygun olarak 37 ve 44. âyetler; Kur'ân'ı inkar eden ve o'nun Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından uydurulduğunu iddia eden müşriklere karşı açıkca meydan okur. Kur'ân'ın bütünü gibi değil o'nun bir tek sûresine benzer bir şey getirmelerini ister. Bunlar tehaddi âyetleridir ki müşriklere meydan okumaktadır.

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لاَ رَيْبَ فِيهِ مِن رَبِّ الْعَالَمِينَ ۞ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُواْ بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُم مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنتُمْ صَادِقِينَ ۞ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ۞ وَمِنهُم مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُم مَنْ لاَ يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ۞ وَإِنْ كَذَّبُوكَ

[115] Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 168
[116] Mevdudi, *Tefhim*, II, 300
[117] Yunus, 10/2

فَقُل لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ۞ وَمِنْهُم مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لاَ يَعْقِلُونَ ۞ وَمِنهُم مَنْ يَنظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُواْ لاَ يُبْصِرُونَ ۞ إِنَّ اللهَ لاَ يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ "*Bu Kur'ân'ın Allah'tan başkası tarafından uydurulması asla mümkün değildir. Lakin daha önce indirilen kitapları tasdik eder ve farzedilen hüküm ve hakikatleri açıklar. Ondan şüphe edilecek hiçbir taraf yoktur. Rabbülalemin tarafından gönderilmiştir. Yoksa 'Onu kendisi uydurmuş' mu diyorlar? De ki: 'Öyleyse, iddianızda tutarlı iseniz haydi onunkine benzer bir sûre ortaya koyun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın.' Hayır! Onlar, hakkında etraflı bir bilgi edinmeden ve henüz yorumuna tam vakıf olmadan, bu Kur'ân'ı, çarçabuk yalanladılar. Kendilerinden öncekiler de böyle yalan saymışlardı. Bak ve zalimlerin sonunun nasıl olduğunu anla! Onlardan Kur'ân'a iman edenler de var, iman etmeyenler de. Rabbin, hakkı yalanlayıp halk içinde fitne ve fesat çıkaranları pek iyi bilir. Eğer seni yalancı saymakta ısrar ederlerse de ki: 'Benim yaptığım bana ait, sizin yaptığınız da size. Benim yaptıklarımla sizin, sizin yaptıklarınızla da benim ilişiğim yoktur.' Onların içinde senin söylediklerini dinlemeye gelenler de var. Fakat sen sağırlara nasıl duyurabilirsin ki? Hele akıllarını da kullanmıyorlarsa! Onların arasında sana bakanlar da var. Fakat gözleri görmeyenlere sen nasıl doğru yolu gösterebilirsin, hele basiretleri de yoksa! Allah insanlara asla zulmetmez. Lakin insanlar kendi kendilerine zulmederler*"

Hud sûresi; Huruf-u mukatta'a ile başlayıp, Kitab'ın özelliklerinin anlatıldığı bir başka sûredir. Bu sûrede Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat etme, şirki terkedip yalnızca Allaha ibadet etme gibi konular ele alınır.[118] Bunu destekler mahiyette de sûre içinde önceki peygamberlerden Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb ve Firavun'a ait kıssalar kullanılmıştır. Sanki sûre daha ilk âyetinde; diğer peygamberler ile bağlantı kurularak "Kitab'ın âyetlerinin sağlamlığı" konusuna dikkat çekmiştir. Bunu çok veciz olarak ifade etmiştir:

الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "*Bu öyle bir kitaptır ki âyetleri en kesin delillerle desteklenmiş, sonra da güzelce açıklanmış, tam hüküm*

[118] Kutub, *Fi Zilal*, IV, 1852

ve hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan (hakim ve habir) tarafından gönderilmiştir."[119] Burada sûrenin başında Huruf-u mukatta'a'dan sonra gelen kelime dikkat çekicidir. أُحْكِمَتْ "*kesin kılınmıştır*" yani muhkemdir ifadesi özellikle seçilmiştir. Çünkü her kitab muhkem değildir. Özellikle de hece harfleri ile meydana getirililen bu kitab, sanki muhkem ve sağlamlık yönünden zihinlere pekiştirilmek istenmiştir.[120] Sûrenin 12 -14. âyetleri böyle sağlam bir Kitab'a inanmamakta inat edenlerden dolayı üzülen elçiyi teselli etmektedir. Öte yandan Kur'ân ile tehaddi (meydan okuma) farklı da olsa bu sûrede de devam etmektedir.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَى إِلَيْكَ وَضَآئِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلاَ أُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ۞ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُم مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنتُمْ صَادِقِينَ ۞ فَإِن لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَأَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ "*İmdi, senin de muhatap olduğun imtihan icabı ey Resulüm, o müşriklerin: 'Ona bir hazine indirilse ya!' veya beraberinde bir melek gelse ya!' demelerinden ötürü, belki de göğsün daralarak sana vahyolunanın bir kısmını terkedecek olursun. Fakat sen böyle yapmazsın ve yapma! Zira sen sadece uyaran bir elçisin. Bütün işleri düzenleyen, herkese layık olduğu neticeyi verecek olan ise Allah Teâlâdır. Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurmuş' mu diyorlar. De ki: 'İddianızda tutarlı iseniz, haydi belağatta onunkine benzer on sûre getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın! Eğer bu davetinizi kabul etmezlerse, bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilah yoktur. Nasıl artık teslim olup müslüman oluyorsunuz değil mi?*"

Hud sûresinden sonra Mukatta'a harfleri ile başlayan ve nüzul sırası ile üç sûre daha gelmiştir: Bunlar; *Yusuf, Hıcr ve Lokman sûreleridir.*[121]

Yusuf sûresinde müstakil olarak Hz.Yusuf'un başından geçenler anlatılır. Sûrenin iki amacı olduğu görülür. Birincisi, Hz. Peygamber'in risaletine delil olması. Çünkü o ümmi idi ve bu olayı gelenekteki boyutuyla belki duymuştu ama, tümüyle bilemezdi. İkincisi Kureyşlileri uyar-

[119] Hud, 11/1-2
[120] Razi, *Mefatih*, XVII, 176
[121] Binti'ş-Şatı', *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 170

mak. Dolaylı yoldan, Hz. Peygamberle mücadele eden Kureyşlilere Hz. Yusuf'un kardeşlerinin başarısızlığa uğraması gibi onların sonlarının da hüsran olacağını önceden haber vermesiydi.[122] Ancak bu sûrede ki durum çok daha nettir. Çünkü anlatılan kıssa tek bir olaydır. Yusuf kıssası bir bütün olarak sûrenin başından sonuna kadar ele alınır. Dolayısıyla Kitab'ın (Yani Kur'ân'ın) bu sûrede ki konumu daha net ve açık olarak ortaya çıkar. Daha ilk âyetlerde bu durum kendisini açıkca hissettirir.

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ۞ إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۞ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ "*Bunlar, hakkı açıklayan, Hak'tan geldiği aşikar olan kitabın âyetleridir. Düşünüp manasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Biz, bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle, geçmiş ümmetlerin bir takım haberlerini en güzel şekilde beyan ediyoruz. Şu bir gerçek ki daha önce senin bundan hiç haberin yoktu.*"[123]

Yusuf sûresinin başlangıcında zikredilen تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ ifadesi son tarafı ile büyük bir münasebet içerisindedir. Sûrenin son kısmı olan 109. âyetten itibaren Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber'in bir uydurması olmadığı, her şeyi açıklayıcı ve izah edici yönüyle de Allah tarafından vahyedildiği gibi konuları ele almaktadır.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلاَّ رِجَالاً نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوا أَفَلاَ تَعْقِلُونَ ۞ حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلاَ يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ۞ لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثاً يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ "*Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de başka değil, ancak şehirlerde oturanlardan vahye mazhar ettiğimiz bir takım erkeklerdi. Onlar dünyayı hiç gezmediler mi ki kendilerinden önce yaşayanların akıbetlerinin nasıl olduğunu görüp anlasınlar? Ahiret diyarı elbette Allah'a saygı duyup haramlardan sakınanlar için daha iyidir. Siz ey müşrikler, hala aklınızı kullanmayacak mısınız? O müşrikler kendilerine mühlet verilmesine aldanmasınlar. Daha öncekilere de böyle fırsat verilmişti. Ne zaman ki peygamberler, toplumlarının imana gelmelerinden ümitlerini kesecek*

122 Mevdudi, *Tefhim*, II, 433
123 Yusuf, 12/2

raddeye gelirler ve toplumları da peygamberlerinin kendilerini aldattığı zannına kapılırlar, işte o zaman onlara yardımımız ulaşır, inkarcılar helak olur, dilediğimiz kimseler kurtulur. Çünkü (uzun vadede) cezamız, suçlu toplumlardan hiçbir sûrette geri çevrilmez. Peygamberlerin kıssalarında elbette tam akıl sahipleri için alacak dersler vardır. İyi bilin ki, bu Kur'ân uydurulmuş bir söz değildir. Sadece daha önceki kitapları tasdik eden, dine ait her şeyi açıklayan, iman edecek kimseler için hidayet, rehber ve rahmettir."

Hıcr sûresi, tevhid delillerini, insanın yaradılışını, uyarı ve ikazları ihtiva eder.[124] Sûre genelinde, ilahi daveti reddeden müşrikler uyarılırken, Hz. Peygamber de teselli edilmektedir. Ayrıca yine Huruf-u mukatta'a'dan sonra - önceki sûrelerde olduğu gibi- Kitab'ın âyetlerinden bahsedilmekte ve bu başlangıç bölümünde daha önce ki sûrelerde hiç zikredilmeyen farklı bir ifade tarzı kullanılır. Sûrenin 9. âyetinde şöyle denilmektedir*:* إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *Doğrusu kitab'ı biz indirdik. Onun koruyucusu elbette biziz.*"[125] Bu ifade Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerde görülen tehaddi (meydan okuma'nın) tedriciliğinin, yeni ve farklı bir safhasını göstermektedir. Şimdi sûrenin Huruf-u mukatta'a'dan sonra Kitab'ın anlatıldığı âyetlere topluca bakalım:

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ ۞ رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ۞ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُواْ وَيُلْهِهِمُ ٱلأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ۞ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلاَّ وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ۞ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ۞ وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ۞ لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلاَئِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ۞ مَا نُنَزِّلُ الْمَلاَئِكَةَ إِلاَّ بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذاً مُنْظَرِينَ ۞ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ۞ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيَعِ ٱلْأَوَّلِينَ ۞ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ۞ كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ۞ لاَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ ٱلأَوَّلِينَ ۞ وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَاباً مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ۞ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ "*Bunlar kitabın ve Kur'ân-ı Mübin'in âyetleridir. Bir zaman olur kafirler,* "*Keşke vaktiyle müslüman olmuş alsaydık!*" *diye çok hasret çekerler. Bu pişmanlığı Allah müminlere zafer verdiğinde veya ölecekleri sırada yahut kıyamet günü dile getirirler. Bırak onları, yesin içsinler, zevklerine düşsünler, arzu ve emelleri kendilerini oyalaya dursun. Yakında bilecekler! Bizim imha ettiğimiz her*

---

[124] Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2120
[125] Hicr, 15/9

memleket hakkında mutlaka daha önce kararlaştırılmış, malum bir vade vardır. Hiçbir ümmet vadesini ne öne alabilir, ne erteleyebilir. O kafirler, alay ederek: "Ey o kendisine kitap indirilmiş olan! mutlaka sen bir delisin! dediler. Eğer iddianda tutarlı isen, ne diye bize o melekleri getirip göstermiyorsun?" Biz o melekleri ancak hikmet gereğince göndeririz. Ama o zaman da, kendilerine hiç mühlet verilmez, derhal işleri bitirilir, mahvolup giderler. Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'ân'ı Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biz'iz. Senden önce gelip geçen milletlere de Biz Peygamberler gönderdik. Ama onlara hiçbir resul gelmedi ki onunla alay etmiş olmasınlar. Biz böylece o inkar ve alayı suçluların kalplerine sokarız. Geçmiş ümmetlerin başlarına gelen felaketler ibret teşkil ettiği halde yine de onlar iman etmezler. Hatta o kafirlere gökten bir kapı açsak, onlar da yukarı yükselip çıksalar, yine de "Galiba gözlerimiz bağlandı, belki de büyüye tutulduk!" derler.."[126]

Lokman sûresi'nde üslub yine tekrar ediyor ve Mukatta'a harflerinden hemen sonra hikmetli kitabın âyetleri ile sûre başlar. Yani bu kitab, işte bu harflerden meydana getirilmiştir, denilmek isteniyor.[127] 1-7. âyetler arasında, özellikle namaz kılanlar, zekat verenler ve ahirete inananların kurtulacağı; Allah yolundan men edenler ve o yolu alay konusu edenlerin azaba düçar olacakları ifade edilir.

الـم ۞ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ۞ هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ ۞ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ
الزَّكَاةَ وَهُم بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۞ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۞ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ
يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُواً أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ۞ وَإِذَا تُتْلَى
عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّى مُسْتَكْبِراً كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْراً فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۞ "*Şunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir. İyi davrananlar için hidayet rehberidir, rahmettir. Onlar namazı hakkıyla ifa ederler, zekatı verirler, ahirete de tam olarak iman ederler. İşte onlardır Rab'lerinden bir hidayet üzere olanlar ve işte onlardır felah bulanlar! Öyle insanlar vardır ki hiçbir delile dayanmaksızın, halkı Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için laf eğlencesi satın alırlar. İşte onlara zelil ve perişan eden bir azab vardır. Kendisine âyetlerimiz okunduğunda sanki onları işiten kendisi değilmiş gibi, sanki*

[126] Hicr, 15/1-15
[127] Kutub, *Fi Zilal*, V, 2625

kulaklarında ağırlıklar varmış gibi, son derece kibirli olarak sırtını dönüp uzaklaşır. Onlara gayet acı bir azap verileceğini müjdele!"

Yine Lokman sûresinin 27. âyetinde Kur'ân ile ilgili çeşitli şüphe ve iftiralarda bulunan müşriklere karşı "*tehaddi*" farklı bir biçimde kendisini ortaya koyarken sûrenin baş tarafında yer alan Kitab'ın durumuna destek verilmek istenmektedir:

وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "*Eğer Allah'ın kelimelerini yazmak üzere, dünyadaki bütün ağaçlar, kalem olsaydı ve denizlere de yedi deniz daha katılıp bütün onlarda mürekkep olsaydı, bunlar tükenir yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi. Allah, öyle aziz öyle hakimdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)*"

m. Havamim Sûreleri

Havamim sûreleri, *Mü'min (Ğafir)*, *Fussilet*, *Şura*, *Zuhruf*, *Duhan*, *Casiye ve Ahkaf* sûreleridir. Mü'min sûresi ile başlayan ve "*Havamim*" denilen 7 sûre Mukatta'a harflerinden olan Ha-Mim harfleri ile başlamaktadır. Bu sûreler'in hepsinde Kitab'ın indirilmesinden bahsedilir.[128] Sadece *Şura* sûresinde vahiy'den bahsedilir ki bu da yine Kitab'a racidir. Dolayısıyla Mukatta'a Harfleri ile Kitab arasındaki yakın alaka bu yedi sûre ile bir kez daha doğrulanmış olmaktadır. Mukatta'a harflerinin kullanımında tek istisna *Ahkaf* sûresidir. *Ahkaf* sûresi, *Ayın. Sin. Kâf.* harfleri ile başlar. Bu sûrede de yalanlayanlar ile mücadele edilir. Kur'ân'ın arapça bir kitap olduğu başta olmak üzere Kur'ân'ın diğer özellikleri üzerinde durulur.

Mü'min (Ğafir) sûresinde hece harflerinden sonra yine Kitab yani Kur'ân anlatılır. O'nda yer alan âyetlerden bahsedilir. Sûrenin ilk beş âyeti şöyle başlar:

حم ۝ تَنزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ۝ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ ۝ مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللّٰهِ إِلاَّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَلاَ يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ

[128] Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 171

۞ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِن بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ۞ *"Bu Kitabın vahyolunup bölüm bölüm indirilmesi, aziz ve alim Allah tarafındandır. O, aynı zamanda günahları bağışlar, tövbeleri kabul buyurur, ama cezalandırması da çetin olup, lütuf ve ihsanı pek geniştir. Ondan başka tanrı yoktur. Dönüş yalnız O'na olacaktır. Allah'ın âyetleri konusunda kafirlerden başkası tartışma çıkarmaz. Fakat onların kazanç sağlayarak şehir şehir dolaşmaları seni aldatmasın! Kendilerinden önce Nuh halkı, onlardan sonra gelen daha birtakım gruplar da dini yalan saydılar. Her toplum tartaklamak için, resullerine karşı harekete geçtiler ve hakkı yıkmak için birtakım batıl şeyleri ileri sürdüler, ama Ben de onları kıskıvrak yakalayıverdim. İşte düşünün: Benim cezalandırmam nasılmış, bir görün!"*

Kitab'ın âyetleri hakkında tartışanların durumu 56. âyette dile getirilirken sûrenin baş tarafında anlatılan Kur'an konusuna destek verilmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلاَّ كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ *"Kendilerine ulaşan hiçbir delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında ileri geri tartışanların içlerinde olan duygu, sırf bir büyüklük kompleksinden başka bir şey değildir, ama onlar o özendikleri dereceye asla ulaşamazlar. Sen onların şerrinden Allah'a sığın. Çünkü O, her şeyi tam manasıyla işitir ve bilir."*

Yine 77-78. âyetler, Kitab'dan bahsederek hiçbir peygamberin kendi çabaları ile bir âyet bile getiremeyecekleri hususunu dile getirir. Bu durum; sûrenin giriş kısmını farklı bir yönü ile tafsil etmektedir:

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ۞ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُم مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُم مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلاَّ بِإِذْنِ اللهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ *"Sabret! Çünkü Allah'ın vadi gerçektir. Biz onlara vad ettiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahut senin ruhunu yanımıza alsak da, onlar mutlaka sonunda dönüp huzurumuza geleceklerdir. Biz senden önce de birçok resul gönderdik. Onlardan bazısını sana anlattık, bazısını ise anlatmadık. Hiçbir peygamber, Allah'ın izni olmaksızın bir mucize getiremez. Allah'ın buyruğu gelince de hak ve adaletle hükmolunur ve batıl yolda olanlar, hüsrana uğrarlar."*

Mukatta'a harfleri ile başlayan Fussilet sûresinde ilk altı âyet tamamen Kur'ân-ı Kerim konusuna ayrılmıştır. O'nun korkutucu ve müjdeleyici olduğu ifade edilir.

حم ۞ تَنزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۞ كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۞ بَشِيراً وَنَذِيراً فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لاَ يَسْمَعُونَ ۞ وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنَا عَامِلُونَ ۞ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ "*Bu Kitab, rahman ve rahim (olan Allah) tarafından indirilmiştir. Bu kitap; bilen, anlayan kimseler için âyetleri açıklanmış bir kitap olup, Arap diliyle olan bir Kur'ân'dır, okunan bir derstir. Bu kitap; Allah'ın rahmeti ile müjdelemek, cezasını haber vererek uyarmak için gönderildi. Buna rağmen insanların çoğu ondan yüz çevirirler. Onlar artık dinlemezler. Ve derler ki: 'Senin bizi davet ettiğin inançlara karşı kalplerimiz kapalıdır, örtüler içindedir; kulaklarımızda da ağırlık bulunmaktadır. Hem bizimle senin aranda bir perde çekilmiştir. Artık bu durumda yapacağın bir şey varsa yap, biz de bildiğimiz gibi yapmaya devam edeceğiz!' De ki: 'Ben de sizin gibi bir insanım. Yalnız, bana şu vahyoluyor: 'Sizin ilahınız, sadece tek bir ilahtır. O halde O'na yönelerek doğru yolda yürüyün, O'ndan af dileyin. O'na eş, ortak uyduranların vay haline!*"

Sûrenin 26 ve 27. âyetlerinde ise inkarcıların Kur'an'a karşı çaresizlikleri ve bunun neticesi kuru gürültüyle o'nu susturmaya yönelmeleri anlatılır:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لاَ تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ۞ فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَاباً شَدِيداً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ "*Bir de kafirler dediler ki: 'Şu Kur'ân okunduğunda ona kulak vermediğiniz gibi, ona karşı yaygara koparıp onun, başkaları tarafından anlaşılmasını da engelleyin. Ancak böyle yaparak üstünlük sağlayıp onu bastırmayı umabilirsiniz. İşte Biz de onun için o kafirlere dünyada şiddetli bir azap tattıracağız ve ahirette de yaptıkları o pek kötü işlere göre hak ettikleri karşılığı vereceğiz..*"

Yine sûrenin 41 ve 44. âyetleri arasında baş tarafa paralel olarak Kitab'ın durumu ele alınırken o'nun övülmeğe layık ve hikmetli bir kitab oluşu ele alınır:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ۞ لاَ يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلاَ مِنْ خَلْفِهِ تَنزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ۞ مَا يُقَالُ لَكَ إِلاَّ مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ

أَلِيم ۞ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآناً أَعْجَمِيّاً لَقَالُوا لَوْلاَ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُوْلَئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ "*Kendilerine gelen bu şanı yüce dersi inkar edenler elbette cezadan kurtulamazlar. Halbuki o eşsiz ve pek kıymetli bir kitaptır. Öyle bir kitaptır ki batıl ona ne önünden, ne ardından, hiçbir taraftan yol bulamaz. Sana söylenenler, senden önceki peygamberlere söylenen sözlerden başka bir şey değildir. Senin Rabbin hem mağfiret, hem de gayet acı bir azap sahibidir. Eğer biz Kur'ân'ı yabancı bir dille gönderseydik derlerdi ki: 'Neden, onun âyetleri açıkça beyan edilmedi? Dil yabancı, muhatap arap! Olur mu böyle şey? De ki: 'O, iman edenler için hidayet ve şifadır.' Ama iman etmeyenlerin kulaklarında ağırlıklar vardır. Kur'ân onlara kapalı ve karanlık gelir. Onların, çok uzak bir yerden sesleniliyor da söyleneni hiç anlamıyorlar gibi bir halleri vardır..*"

Mukatta harfleri ile başlayan Şura sûresi, bu harflerden hemen sonra Kitab'ı ve vahyi ele alır:[129]

حم ۞ عسق ۞ كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Ha. Mim... O üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibi aziz ve hakim olan Allah, böylece sana da, senden önceki resullere de buyruklarını vahyeder.*"

Yine sûrenin baş tarafında sayılabilecek 7. âyetinde Kur'ân-ı Kerim; *uyarıcı, arapça indirilişi ve vahiy* gibi özellikleri ile kendisini bir kez daha gösterir:

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآناً عَرَبِيّاً لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لاَ رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ "*Böylece sana Arapça bir Kur'ân vahyettik ki sen Anakent olan Mekke ile bütün etrafını uyarıp irşad edesin ve gerçekleşeceğinde hiç şüphe olmayan mahşer günündeki büyük buluşmayı haber veresin. O ne müthiş manzara: Bir kısım cenette. bir kısım cehennemde.*"

16-17. âyetlerde Allah'ın Kitab'ının inzalinden bahsedilir ki bu da sûrenin baş tarafına destek vermektedir. Ayrıca burada *Kur'ân ve Mizan* yan yanadır:

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۞ اللهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ "*İnsanların*

[129] Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 173

çoğu dine daveti kabul edip girdikten sonra, Allah'ın dini hakkında hala ileri geri tartışanların itirazları, Rab'leri yanında boştur. Onlara büyük bir gazap ve şiddetli bir azap vardır. Allah hakkı bildirip ikame etmek için kitabı ve adalet ölçüsünü indirmiştir. Hep gerçeği bildiren o kitabın bildirdiği kıyamet, ne bilirsin, belki de yakın olabilir?"

23- 24. âyetlerde yine Kur'ân hakkında ki iftiralar dile getirilir. O'na peygamberin uydurması demeleri yönüyle sûrenin başı ile paralellik arzetmektedir:" *İşte bu, Allah'ın iman edip makbul ve güzel işler yapan kullarına verdiği mutluluk müjdesidir.*

قُلْ لاَ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلاَّ الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْناً إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ۞ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً فَإِنْ يَشَأِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ "*De ki: Ben bu risalet ve irşad hizmetinden ötürü, sizden akrabalık sevgisinden başka beklediğim hiçbir karşılık yoktur. İşte kim böyle bir sevgi olsun, başka iyi işler olsun gerçekleştirirse, Biz de onun o iyiliğinin sevap ve mükafatını kat kat artırırız. Çünkü Allah gafurdur, şekurdur (çok affedicidir, kullarının az işlerini fazlasıyla ödüllendirir) Yoksa senin hakkında: 'Allah adına yalan uydurdu mu diyorlar? (Bunun gerçekle hiçbir ilgisi olamaz. Zira buna ancak kalbi mühürlü bazı beyinsizler cür'et edebilir). Halbuki Allah dilerse senin kalbini mühürler. Allah batılı imha eder, hakkı ise indirdiği kitapla kuvvetlendirir. Gerçekten O, kalblerin içinde ne varsa bilir.*"

51-53. âyetler vahyin keyfiyeti hakkında inkarcılara karşı açıklamalarda bulunulur ve Hz. Peygamber'in okuyup yazma bilmediği bir kez daha hatırlatılır. Bu ise Kur'ân-ı Kerim'in yüceliğini bir kez daha isbat etmektedir:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ إِلاَّ وَحْياً أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ۞ وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلاَ الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُوراً نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۞ صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلاَ إِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ ۞ "*Allah bir insana ancak vahiy sûretiyle veya perde arkasından hitap eder, yahut ona kendi izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir. Çünkü O yüceler yücesidir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik. Halbuki sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Lakin biz onu, kullarımızdan dilediklerimize doğru yolu gösteren bir nur kıldık. Sen ger-*

çekten insanlara doğru yolu gösterirsin. Yani göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olan Allah'ın yolunu gösterirsin. İyi bilin ki bütün işler eninde sonunda Allah'a döner, kararlar O'ndan çıkar."

n. Zuhruf Sûresinde Kur'ân'ın Anlatımı

Zuhruf sûresinin Huruf-u mukatta'a ile başlayıp yine Kur'ân'ın anlatıldığı ilk âyetlerde o'nun Arapça oluşu, yüceliği ve hikmet dolu bir kitap oluşu işlenir:

حم ❀ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ❀ إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ❀ وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ ❀ أَفَنَضْرِبُ عَنكُمُ الذِّكْرَ صَفْحاً أَنْ كُنتُمْ قَوْماً مُسْرِفِينَ ❀ وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِن نَبِيٍّ فِي الْأَوَّلِينَ ❀ وَمَا يَأْتِيهِم مِنْ نَبِيٍّ إِلاَّ كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُون ❀ فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُم بَطْشاً وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ "*Açık olan ve gerçekleri açıklayan bu kitaba yemin olsun. Biz düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. O, bizim nezdimizdeki ana kitapta saklı olup çok yücedir, hikmet doludur. Siz haddi aşan bir topluluksunuz diye bu hakikatli mesajla sizi uyarmaktan vaz mı geçeceğiz? Bu mümkün değil. Daha önce gelip geçmiş nesillere nice nebiler gönderdik! Onlara hiçbir nebi gelmedi ki onunla alay etmiş olmasınlar. Biz bunlardan, senin Mekkeli muhataplarından daha kuvvetli olan toplumlar helak ettik. Nitekim öncekilerin kıssaları geçmiştir.*"

30-32. âyette inkar edenlerin Kur'ân'a *'sihir'* demeleri konusu anlatılır ki sûrenin baş tarafını tamamlayan bir bölümdür:

وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ ❀ وَقَالُوا لَوْلاَ نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ❀ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضاً سُخْرِيّاً وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ "*Ama bu gerçek kendilerine gelince: 'Bu sihirdir, biz bunu kabul etmeyiz' dediler ve eklediler: 'Bu Kur'ân, bu iki şehirden büyük bir adama indirilseydi ya! 'Senin Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Halbuki bu dünya hayatında onların maişetlerini aralarında taksim eden, bir kısmının diğer kısmını çalıştırması için, kiminin derecesini kimine üstün kılan Biziz. Senin Rabbinin rahmeti ise, onların topladıkları bütün şeylerden daha üstündür.*"

40-44. âyetlerde vahy meselesi Hz. Peygamber ile şöyle irtibatlandırılmaktadır:

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلاَلٍ مُبِينٍ ۞ فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُم مُنْتَقِمُونَ ۞ أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِم مُّقْتَدِرُونَ ۞ فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۞ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ "*Sen sağırlara söz işittirebilir, körleri doğru yolda yürütebilir, besbelli sapıklıkta olanları hidayete erdirebilir misin? Ey Resulüm! Biz seni vefat ettirip yanımıza alsak da, yine onlardan müminlerin intikamını alırız. Yahut onlara vad ettiğimiz azabı, sana sağlığında gösteririz. Çünkü onlara karşı Biz her zaman güçlüyüz. O halde sen sana vahyedilen buyruklara sımsıkı sarıl, muhakkak ki sen dosdoğru yoldasın. Bu Kur'ân hem sana, hem milletine güzel bir namdır, şerefdir. İleride ondan dolayı sorguya çekileceksiniz..*"

o. Duhan, Casiye, Ahkaf Sûrelerinde Kitabın Zikri

Duhan sûresi Huruf-u mukattaa'nın ardından Kur'ân'ın indirildiği gecenin anlatımı ve yine o'nun en önemli özelliklerinin zikri ile başlar.

حم ۞ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ۞ إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ ۞ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ۞ أَمْراً مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ۞ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "*Açık olan ve gerçeği açıklayan bu kitaba yemin ederim ki Biz onu kutlu bir gecede indirdik. Çünkü Biz haktan yüz çevirenleri uyarırız. O, öyle bir gecedir ki her hikmetli iş, tarafımızdan bir emir ile, o zaman yazılıp belirlenir. Rabbinden bir rahmet olarak hep resuller göndermekteyiz. Muhakkak ki O, her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.*"

10-14. âyetleri arasında Kur'an-ı Kerim konusu sûrenin baş tarafında ele alınan farklı bir özelliği ile gündeme getirilir. O'nun „*zikir*" olma hususiyeti tekrar edilir:

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ۞ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ۞ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ۞ أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ۞ ثُمَّ تَوَلَّوا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ "*O halde sen göğün, bütün insanları saracak olan aşikar bir duman çıkaracağı günü gözle. Bu, gayet acı bir azaptır. İşte o zaman insanlar: 'Ey ulu Rabbimiz, bizden bu azabı kaldır, çünkü artık iman ediyoruz! derler. Onlar nerede, iman nerede! Onlar ibret alan, hisse kapan insanlar değil. Böyle olmadıkları için, gerçekleri apaçık anlatan peygamber geldiği halde ona sırtlarını döndüler de: 'Bu, başkaları tarafından bir şeyler belletilmiş divanenin biri!' dediler*"

58-59. âyette ise yine Kitab'ın Peygamber'e kolaylaştırıldığı anlatılmaktadır:

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۞ فَارْتَقِبْ إِنَّهُم مُرْتَقِبُونَ "*Biz, Kur'ân'ı, insanlar iyi anlayıp ibret alsınlar diye, senin dilinle indirerek anlaşılmasını kolaylaştırdık. O halde neticeyi bekle! Zaten onlar da senin başına bir felaket gelmesini can atarak beklemektedirler.*"

Casiye sûresi'nin ilk âyetleri şöyledir:

حم ۞ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيم "*Kitab'ın indirilmesi, güçlü ve Hakim olan Allah tarafındandır.*"

Sûrenin 6 ve 9. âyetlerde Kitab ile ilgili anlatım daha tafsilatlıdır. Kur'ân'ı alaya alanlar anlatılır:

تِلْكَ آيَاتُ اللهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ ۞ وَيْلٌ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ۞ يَسْمَعُ آيَاتِ اللهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِراً كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۞ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئاً اتَّخَذَهَا هُزُواً أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ "*İşte bunlar da Allah'ın tenzili âyetleridir ki, gerçeğin ta kendisi olarak (Cebrail vasıtasıyla) okuyup beyan ediyoruz. Allah'a ve O'nun âyetlerine inanmadıktan sonra, onlar acaba daha hangi söze inanacaklar? Yalana, sahtekarlığa, günaha dadanan her kimsenin vay haline! Böylesi, Allah'ın kendisine okunan âyetlerini işitir de sonra kibrine yedirmeyip büyüklük taslayarak, sanki onları hiç işitmemiş gibi inkarında direnir. Ona gayet acı bir azabı müjdele!.*" 20. âyette kitab ile ilgili daha farklı bir ifade kullanılmaktadır:

هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ "*(Bu Kur'ân), delilleri ile, fikirleri ve kalpleri aydınlatan basiret nurlarıdır ve iman edecek kimseler için hidayet rehberi ve rahmettir.*"

Ahkaf sûresi şöyle başlar: حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيم "*Bu Kitab'ın indirilmesi güçlü olan, Hakim olan Allah tarafındandır.*" 7- 12. âyetler arasında yine Kur'ân'ı inkar edenlerin o'na *sihir* ya da *büyü* demeleri meselesi ele alınır.

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ۞ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلاَ تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللهِ شَيْئاً هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَى بِهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ۞ قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلاَ بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلاَّ نَذِيرٌ مُبِينٌ ۞ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي

إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۞ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْراً مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ ۞ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَاماً وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَاناً عَرَبِيّاً لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَى لِلْمُحْسِنِينَ "*Âyetlerimiz açık açık okunup beyan edildiğinde o kafirler önlerine gelen gerçek hakkında: 'Bu, besbelli bir sihirdir!' derler. Sihir diye nitelemeleri bu kitabın sıradan bir kelam olmayıp bir insan sözü olmadığının kendi ağızlarıyla itiraf edilmesidir. Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu!' mu diyorlar? De ki: Eğer ben uydurduysam zaten Allah, çok geçmeden cezamı verir. Siz bana yardım etmek isteseniz bile Allah'ın azabından beni kurtaramazsınız. Ben cezamı çekmeye hazırım. Siz rahat olun. Demek ki sizin bu kabil laflarınız boş sözlerden, içine daldığınız yaygaradan ibarettir. Allah da sizin atıp tutmalarınızı ve kopardığınız yaygarayı pek iyi bilmektedir. Benimle sizin aranızda şahit olarak O, kafidir. O gafurdur, rahimdir (affi, merhamet ve ihsanı pek boldur) De ki: Peygamber olarak gelen ilk insan ben değilim ki! Dünya hayatında benim ve sizin başınıza neler geleceğini bilemem. Ben sadece bana ne vahyediliyorsa ona uyarım. Çünkü ben açıkça uyaran bir elçiden başka bir şey değilim. De ki: Söyleyin bakalım: Eğer bu Kur'ân Allah tarafından geldiği halde siz reddetmişseniz, İsrailoğullarından da bir şahit, (tevhid, ahiret vb. Iman esasları gibi Kur'ân'da bildirilen hakikatlerin) benzerine şahitlik edip iman ettiği halde, siz büyüklük taslayarak iman etmezseniz sizden daha şaşkın, daha zalim kimse olabilir mi? Allah elbette böyle zalimleri hidayet edip emellerine ulaştırmaz. İnkar edenler bir de, müminler hakkında şöyle derler: 'Bu İslam dini eğer önemli ve değerli bir şey olsaydı, bu müslümanlar akıllarını kullanıp onu anlamakta bizi geçemezlerdi.' Kendileri bunu başaramayınca 'Bu, zaten eski, modası geçmiş bir yalan!' deyip geçiştirmek isterler. Bundan önce, bir rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı vardı. Bu ise, zalimleri uyarmak, iyi hareket eden müminleri müjdelemek üzere indirilmiş, onu doğrulayan Arapça bir kitaptır.*" Görüldüğü gibi bu beş âyet boyunca kitab ve Kur'ân her yönü ile ele alınmaktadır. Adeta Mukatta'a harflerinin Kur'ân için bir şifre olduğunu isbat edercesine tekrar tekrar Kitab'a vurgu yapılmaktadır.

p. İbrahim ve Secde Sûreleri'nde Kitabın Zikri

Havimim'den sonra Mukatta'a harfleri ile başlamayan beş sûre nazil olur. Bunlardan sonra yine Mukatta'a harfleri ile başlayan *İbrahim ve Secde sûreleri* nazil olur.[130] Şimdi bu sûrelerdeki *Kitab*, *Kur'ân ve vahiy* ilişkisine bakalım.

İbrahim sûresinde genel hava, Hz. Peygamber'in davetini reddeden ve onun görevini başarısızlığa uğratmak için birçok hileler kuran kafirlere bir uyarı ve tavsiye niteliğindedir.[131] Ancak sûre genelinde inzar ve korkutma hakimdir. Daha ilk âyette bu durum kendini gösterir. "*Zulümat*" ifadesi sanki bunun için özenle seçilmiş bir kelimedir.[132]

كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ "*İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkarasın diye bu kitabı sana indirdik!*"[133] Şimdi de bütün olarak sûrenin ilk dört âyetinde Kitab konusunun ele alınış biçimini görelim:

الر كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۞ اللّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ۞ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجاً أُوْلَئِكَ فِي ضَلاَلٍ بَعِيدٍ ۞ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Elif. Lam. Ra. Bu, Rab'lerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, aziz ve hamid (üstün kudret sahibi ve her işi övgüye layık olan) Allah'ın yoluna, göklerde ve yerdeki her şeyin sahibinin yoluna insanları çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır. Kendilerini bekleyen o çetin azaptan ötürü vay o inkarcıların haline! Vay onlara ki, ahirete iananmalarına rağmen, bile bile dünyayı ahirete tercih ederler. İnsanları Allah yolundan çevirir de o yolu eğri büğrü göstermek isterler. İşte onlar haktan, doğru yoldan çok uzak bir sapıklık içindedirler. Biz her peygamberi, kendi milletinin lisanı ile gönderdik, ta ki onlara hakikatleri iyice açıklasın. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. O azizdir, hakimdir (mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir).*"

Secde sûresi, müşriklerin muhtelif konulardaki endişe ve ortaya attıkları şüphelere verilen cevapları ihtiva ediyor. Bunun için de لاَ رَيْبَ فِيهِ

[130] Binti'ş-Şatı', *el-İ'cazü'l-Beyani*, 175
[131] Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2082
[132] Razi, *Mefatih*, 19, 73
[133] İbrahim, 14/1

"Şüphe götürmeyen Kitab"[134]ın zikri ile sûreye giriş yapılıyor. Mukatta'a harflerinden hemen sonra Kitab'dan bahsedilmesi ve *Alemlerin rabbi'nin* özellikle gelmesi, bu ikisi arasında çok yakın bir alaka olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır.[135]

الم ۞ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لاَ رَيْبَ فِيهِ مِن رَبِّ الْعَالَمِينَ ۞ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْماً مَا أَتَاهُم مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ "*Elif. Lam. Mim. Bu kitabın, alemlerin Rabbi tarafından indirildiğinde hiçbir şüphe yoktur. Yoksa: 'Onu uydurdu mu diyorlar? Bilakis, o gerçeğin ta kendisidir. Senden önce kendilerini uyaran hiçbir peygamber gelmemiş olan bir toplumu, doğru yolu bulmaları ümidiyle uyarman için Rabb'in tarafından gönderilmiştir.*"

r. Rum ve Ankebut Sûreleri

Daha sonra *Tur ve Haakka sûreleri* nazil olur.[136] Bu iki sûre de Mukatta'a harfleri ile başlamaz. Ancak Mekke döneminin 8. yılı gibi sonlarında gelen iki sûreden *Rum ve Ankebut sûreleri* Huruf-u mukatta'a ile başlamaktadır.[137] Yine bu iki sûrede kalbleri ve gözleri kör olan topluluğa Kur'ân'ın hususiyetleri anlatılır. Daha önce bu iki sûrede ki durumu ele aldığımızdan burada tekrar etmeyeceğiz..

s. Bakara ve Al-i İmran Sûrelerinde Kur'ân'ın Meydan Okuması

Medine döneminin ilk sûreleri ise *Bakara, Al-i İmran sûreleridir.*[138] Bu sûreler de Mukatta'a harfleri ile başlar. Böylece Kur'ân'ın tehaddi (meydan okuma) ve düşmanlarını aciz bırakması tamamlanmış olur. Ancak burada Ra'd sûresi ile ilgili bir durum söz konusudur. **Binti'ş-Şatı'** nüzul sırasıyla Ra'd sûresinin Medeni olduğu görüşüne istinad ederek, Huruf-u mukatta'a ile başlayan Bakara, Al-i İmran ve Ra'd sûrelerini birlikte müteala etmektedir. Aslında Ra'd sûresinin Mekki mi Medeni mi

134 Secde, 32/2
135 Kutub, *Fi Zilal*, V, 2804
136 Bazergan, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, s. 34
137 Binti'ş-Şatı', *el-İ'cazü'l-Beyani*, 177
138 İbn-i Kesir, *a.g.e.*, I, 26

oluşunda ittifak edilmemesi[139] ve en azından bu sûrede Kur'ân-ı Kerim'in bahsedildiği 31-32. âyetler Medine döneminin başlarında nazil olması gibi hususlar dikkate alındığında Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerde Kitab'dan bahsedilmesi kaidesi bozulmamış olmaktadır.

Şimdi bu harflerle başlayan sûrelerin baş taraflarına biraz daha tafsilatlı olarak bakalım. *Bakara ve Al-i İmran sûreleri* Medine'de nazil olmuşlardır.[140] Dolayısıyla nüzul tertibi itibariyle *Kalem sûresiyle* başlayan ve Mekke'li müşriklere Kur'ân'ın üstünlüğünü kabul ettirmeye yönelik bu üslub, Medine döneminin hemen başında nazil olan iki sûre ile (Bakara ve Al-i İmran sûreleri) tamamlanmış olmaktadır.[141]

Bakara sûresi hidayete davettir. Burada anlatılan olaylar hep bu ana fikir etrafında döner. Sûrede daha ziyade; ehl-i kitaba, Yahudilere hitab vardır. Özellikle yahudilere hitab ettiği için Hz. Peygamber'e indirilen hidayete tabi olmanın hayırlarına olacağını göstererek, tarihte yaşanmış pek çok olaya değinilmiştir. Aslında bundan önce Mukatta'a harfleri ile başlayan ve Mekkeli Müşriklere yönelik sûrelerdeki Kitab'ın durumu ne ise, burada da bu iki sûre ile ehl-i kitab'a aynı mesaj verilmek istenmiştir. Yahudiler Kur'ân'ı kabul edenlerin ilki olmalıdırlar.[142] Çünkü bu kitab kendi peygamberleri Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ın geleceğini haber verdiği bir kitabtır. İşte sûrenin ilk âyetleri:

الم ۞ ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ "*Elif. Lam. Mim. Bu doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren Kitab'dır.*"

Görüldüğü gibi sûreye Huruf-u mukatta'a ile girilmektedir. Hemen akabinde "*İşte bu kitab!*"[143] diye Kur'ân'ı hidayetin kaynağı olarak ilan eder. Huruf-u mukatta'adan sonra gelen ikinci kelimenin de müphemlik

---

139 Ebû Zeyd, *Mefhumu'n-Nass*, s. 89; İbrahim Ali Umer, *Kur'ân Tarihuhu ve Adabuhu*, s. 68; Rumi, *Dirasat*, s. 145; Cezairi, *et-Tıbyan*, s. 34; Ka'ravi, *el-Beyan*, s. 115; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 204.

140 Kurtubi, *el-Cami'*, I, 152 ve IV, 4

141 Subhi Salih, *Mebahis*, s. 245

142 Razi, *Mefatih.*, II, 40

143 Bakara, 2/2

ifade etmesi gayet münasib düşmüştür.[144] Sûrenin ilk 20 âyetini imanın temelleri, yani Allaha, peygamberliğe, öldükten sonra dirilmeye olan iman konusu çerçeveler. İnsanları kabul etme ve reddetme bağlamında üç guruba ayırır. *Müminler, Kafirler ve Münafiklar.*

Sûrenin 23-24. âyetlerinde daha önce görüldüğü gibi sûrenin baş tarafına destek verir mahiyette yine Kur'ân'ın tehaddi etmesi söz konusudur:

وَإِنْ كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُم مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۞ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُواْ النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ "*Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddeanızda haklı iseniz. Bunu yapamazsanız – ki hiçbir zaman yapamayacaksınız – çırası insanlarla taşlar olan ve kafirler için hazırlanmış o ateşten sakının.*"

Al-i İmran sûresine gelince, bu sûre sanki Bakara sûresinin devamı niteliğindedir. Sûrenin hedefinde ehl-i kitab ve Müslümanlar vardır. Bakara sûresinde ehl-i kitaba yapılan çağrı bu sûrede de devam etmektedir. Orada özellikle Yahudiler hidayeti kabul etmeye çağrılıyorlardı. Bu sûrede ise özellikle Hristiyanlar, sapık inançlarından vazgeçmeleri ve Kur'ân'ın rehberliğini kabul etmeleri için uyarılıyor.[145] Sûrenin ilk dört âyeti şöyledir:

الم ۞ اَللهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ۞ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ ۞ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ "*Elif. Lam. Mim. Allah o ilahdır ki kendinden başka tanrı yoktur. Hay O'dur, kayyum O'dur. Sana kitabı, gerçeğin ta kendisi ve daha önce indirilen kitapları tasdik edici olarak indiren O'dur. Bundan önce de, insanlara doğru yolu göstermek için Tevrat ve İncil'i indirmişti. Eğriyi doğrudan, hakkı batıldan ayırd eden Furkan'ı da indirdi. Allah'ın âyetlerini inkar edenlere pek çetin bir azap vardır. Öyle ya, Allah daima azizdir (mutlak galiptir, mazlumların intikamını alır).* "

---

[144] Razi, *a.g.e.*, II, 13
[145] Razi, *Mefatih*,VII, 105-106

Mukatta'a harfleri ile başlayan ve Kitab'ın önemine işaret eden âyetlerden sonra gelen 7. âyette; Medeni bir sûrenin özelliklerine uygun olarak Kitab konusu baş tarafa atfen tekrar edilir ve şöyle denilir:

هُوَ الَّذِيَ أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاء تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُوا الألْبَابِ "*Bu muazzam kitabı sana indiren O'dur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Âyetlerin bir kısmı ise müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Halbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: 'Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir' derler.* Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar.."

Sûrenin ilk âyetleri özellikle Bakara sûresindeki gibidir. Şu kadar var ki, Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûre, Bakara'dan farklı olarak Tevhid hakikatine işaret eder. Akabinde Hz. Peygamber'e indirilen kitabdan bahsedilir. Bu bahsetmede, ehl-i kitabın kitaplarına aleni atıf vardır;

مُصَدِّقاً لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ "*Önceden insanalara yol gösterici olarak Tevrat ve İncili de indirmiştir.*"[146] İşte bu noktada her iki sûrenin (Bakara ve Al-i İmran) başındaki Huruf-u mukatta'a'nın hikmeti kendiliğinden ortaya çıkıyor. Sanki şöyle denilmek istenmektedir; "*Kur'ân-ı Kerim, her iki sûrede de muhatab alınan ehl-i kitabın kabullendiği Tevrat ve İncil gibi harflerden ve kelimelerden meydana gelmiş bir kitabdır.*"[147] Yani bu harfler Mekkeli müşriklerin meçhulü olmadığı gibi Hristiyan ve Yahudilerin de meçhulü değildi.

t. Ra'd Sûresi ve Kur'ân'ın Anlatımı

Ra'd sûresinde ilahi davetin temel unsurları olan *tevhid, ahiret ve nübüvvetin* hak ve gerçek olduğu tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Sûrede bu hususların sıkça tekrar edilmesinin sebebi insanların inkar içinde olma-

---

[146] Al-i İmran 3/3
[147] Kutub, *Fi zilal*, II, 212

larıdır. Daha ilk âyette Kitab'ın âyetlerinden ve Hz. Peygamber'e indirilenin gerçek olduğundan bahsedilmektedir:

المر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِيَ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يُؤْمِنُونَ
"*Elif. Lam. Mim. Ra. İşte bunlar sana indirilen kitabın âyetleridir. Sana Rabbinden indirilen kitab haktır, gerçektir, ama insanların çoğu buna inanmazlar.*"[148] Sûrenin 31-32. âyetlerinde Kur'ân'ın durumuna işaret edilirken adeta son nokta konmaktadır. Bu Kitab'ın dağları yürütmesi, yeryüzünü parçalaması bile inkarcıların Kur'ân karşısındaki inkarcı tutumlarını değiştirmeyecektir, denilmektedir:

وَلَوْ أَنَّ قُرْآناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَل لِّلّهِ الأَمْرُ جَمِيعاً أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُواْ أَن لَّوْ يَشَاءُ اللّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعاً وَلاَ يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُواْ تُصِيبُهُم بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيباً مِّن دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللّهِ إِنَّ اللّهَ لاَ يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ۞ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ "*Eğer dağları yürütecek, yeri paramparça edecek, ölüleri bile konuşturacak bir kitap olsaydı, İşte o, bu Kur'ân olurdu! Ne var ki Allah böyle yapmadı. Bu mevcut durumu takdir buyurdu. Çünkü emir ve hüküm yalnız O'nundur. Bu müminler hala öğrenmediler mi ki Allah dileseydi bütün insanları hidayet eder, doğru yola koyardı. O kafirlerin kendi yaptıkları işler sebebiyle başlarına durmadan bela inecek veya ülkelerinin hemen yanıbaşına düşecek ve bu hal Allah'ın vaad ettiği kıyamet gelinceye dek sürecek. Allah asla sözünden caymaz. Senden önce de nice peygamberlerle alay edildi. Fakat ben, o kafirlere akıllarını başlarına toplamaları için bir süre mühlet verdim. Ama onlar akıllanmayınca sonra da onları azabımla kıskıvrak yakaladım, cezam nasılmış gördüler*" Öte yandan, Kitab'dan bahseden 37. âyette ise yine sûrenin baş tarafına destek verilmektedir:

وَكَذَلِكَ أَنزَلْنَاهُ حُكْماً عَرَبِيّاً وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُم بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّهِ مِن وَلِيٍّ وَلاَ وَاقٍ "*Böylece Biz Kur'ân'ı arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik. Şayet sana gelen bunca ilimden sonra o muhaliflerin keyiflerine uyacak olursan, Allah'ın cezasından seni koruyacak ne bir dost, ne bir hami bulamazsın*"

---

[148] Ra'd, 13/1

u. Genel Ahenk ve Uyum

Buraya kadar görüldüğü gibi Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin başlangıçları birbirleri ile büyük bir bütünlük arzetmektedir. Bakara ve Al-i İmran sûreleri hariç hepsi Mekkidir. Sûrelerin Mekkelilere hitap ettiği düşünülürse bu ortak yön daha kolay anlaşılır. Ancak Bakara ve Al-i İmran sûreleri gibi Medine de nazil olan sûrelerin baş taraflarının Huruf-u mukatta'a ile başlamış olması sebepsiz değildir. Medinedeki Yahudi ve Hristiyan topluluğa karşı da Kur'ân meydan okumaktadır ve Kitab'ın durumu onlara da açık bir biçimde arzedilmektedir. 29 sûrenin bütününde Mukatta'a harflerinden sonra *kitab* yani *Kur'ân-ı Kerim* zikredilmektedir. Bu şaşılacak bir şey değildir. Çünkü Mukatta'a harflerindeki sır ve esrarengizlik ancak *Kur'ân* gibi sır dolu bir kitab anlatılırken kullanılabilirdi.[149] Öte

[149] Huruf-u Mukatta'a ile başlayan ve hemen ardından kitab, inzal, vahiy ya da Kur'ân kavramlarının zikredilmesi meselesi o kadar dikkat çekicidir ki; *Muhammed Fuat Abdülbaki'nin* hazırladığı "*el-Mu'cemü'l-Müfehres Li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*" isimli eserinde yaptığımız küçük bir araştırma'nın neticelerini buraya almak istiyoruz. Çünkü bu harflerle başlayan sûrelerde kitab, inzal, vahiy ya da Kur'ân kavramları öyle dikkat çekici bir özellik sergilemektedir ki Kur'ân'ı okuyan yabancı bir kimse bile bu durumu farketmekte geç kalmaz. Ayrıca buraya kadar anlatılan Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin genel hususiyetleri ve şimdi vereceğimiz istatistiki bilgilerle konunun bütünlüğü tamamlanacaktır. Kur'ân-ı Kerim'in 114 sûresinde *Kitab* kavramı marife olarak "*el-Kitab*" şeklinde 230 defa geçmektedir. Nekre olarak "*Kitaben*" şeklinde ise 12 defa geçmektedir. Zamire bitişik olarak 13 kez kullanılmıştır. Ayrıca yine çoğul olarak "*kütüb*" şeklinde 6 yerde kullanılmaktadır. Kitab ile ilgili bütün bu farklı varyantların toplam kullanım sayısı 261 rakamını bulmaktadır. Sadece Bakara ve Al-i İmran gibi Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin her ikisinde geçen "*el-Kitab*" ifadesi 60 farklı yerde tekrar etmiştir. Bu rakam Kur'ân-ı Kerim'de geçen kullanımların dörtte birine tekabül etmektedir. Öte yandan sadece Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerde toplam 142 defa geçmektedir. Bu rakam ise "*Kitab*" kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de ki kullanımının yarısından fazlasına karşılık gelmektedir. Şimdi de "*Kur'ân*" kavramının nasıl kullanıldığına bakalım. "*el-Kur'ân*" ifadesi 114 sûrede 58 farklı yerde geçmektedir. "*Kur'ânen*" kullanımı ise 10 yerde geçmektedir ki toplam 68 etmektedir. Bu kullanımların 32 adedi sadece Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerdir ki bu da yarısı demektir. *Kitab* ve *Kur'ân* kavramları ile beraber kullanılan bir başka ifade biçimi de "*İnzal*"dir. Bu ifade Kur'ân-ı Kerim'in bütününde farklı varyantları (*tenzil, nezele, münzilin* ve benzerleri gibi.) ile toplam 252 değişik yerde geçmektedir. Aynı şekilde "*İnzal*" kavramının hece harfleri ile başlayan sûrelerdeki kullanımı 132 etmektedir. Bu da Kur'ân'ın bütündeki kullanımın yarısından fazla etmektedir. Öte yandan *Kitab, Kur'ân, İnzal* kavramlarında görülen bu husus, çoğu yerde bu kavramlar ile birlikte kullanılan "*Vahiy*" kullanımında da kaide bozulmamakta ve aynı durum devam etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in bütününde "*vahiy*" ifadesi farklı varyantlar ile 79 farklı yerde geçmektedir. Yine bunların 40 adedi Huruf-u Mukatta'a ile başlayan sûrelerde görünmektedir ki bu da yarısından fazla etmektedir.

yandan, yine bu sûrelerin hemen hepsinde görülen ortak bir başka yön de Kitab'dan sonra o'nun ayrılmaz parçalarından olan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve nübüvvet konusu zikredilmektedir.

Bu farklı kullanımlar bazen "*Kitab'ın inzal edilmesi*" şeklinde, (Bakara, Al-i İmran, Araf, Ra'd, İbrahim, Ta-ha, Duhan sûreleri gibi.) bazen "*Vahy edilmesi*" (Yunus ve Şura sûreleri gibi), kimi zaman, "*Tilavet edilmesi*" (Kasas, Casiye sûrelerinde olduğu gibi) şeklinde zikredilirken, bazen de birbirinden farklı kullanım biçiminde kendini gösterir. Ayrıca yine bazı sûrelerde muhatab zamiri zikredilmeksizin "*Kitab'ın inzali*"nden bahsedilir ki, bu da dolaylı olarak Hz. Peygamber'e işarettir. *Secde, Mü'min, Fussilet, Casiye, Ahkaf sûrelerinde* olduğu gibi.

Şimdi bu saydıklarımızın dışındaki kullanımlara bakalım:

إِنَّنِي مِنْهُ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ "*Ben sizin için bir korkutucu ve müjdeciyim*"[150], لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلاَّ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ, "*...*"[151] ذَرْهُمْ "*(Ya Muhammed!) Bırak onları!...*" "*İnanmıyorlar diye neredeyse kendini mahvedecektin!.*"[152], وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِن لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ "*Şühesiz sen, Kur'ân-ı Hakîm'i alîm olan Allah'dan almaktasın*"[153], فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ "*Onlara elim bir azabı haber ver.*"[154], إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ "*Şüphesiz sen Resullerdensin*"[155], هَذَا سَاحِرٌ كَذَّاب "*Kafirler, bu yalancı bir sihirbazdır, dediler*"[156], وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ "*Ya Muhammed, Eğer sana sorarlarsa....*"[157], بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ "*Kafirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşırdılar..*"[158], مَا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُون "*Ey Muhammed, sen rabbinin nimetine mazhar olmuş bir kimsesin..*"[159]

Ankebut ve Rum sûrelerinde Mukatta'a harflerinden sonra Hz. Peygamber yerine sahabilerin muhatab alındığı görülür. Çünkü onların da

---

[150] Hud , 11/3
[151] Hıcr, 15/3
[152] Şuara, 26/3
[153] Neml 27/6
[154] Lokman 31/7
[155] Ya-Sin 36/3
[156] Sad 34/4
[157] Zuhruf 43/9
[158] Kâf 50/2
[159] Kalem 68/2

teselliye ciddi anlamda ihtiyaçları vardır. *Meryem sûresinde* de direk Hz.. Peygamber'le ilgili bir hitap görülmez. Mukatta harflerinden sonra hemen Hz. Zekeriya ile konuya girilir ve devam eder.

Netice olarak Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin başında geçen huruf-u mukatta'a hakkında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür;

1. Mukatta'a harfleri ile Kur'ân ya da Kitab arasında dikkat çekici bir biçimde ikili bir münasebet vardır.

2. Bu harflerle anlatılmak istenen husus, Kur'ân'ın bir insan kelamı olamayacağının zihinlere iyice yerleştirilmek istenmesidir.

3. Okuyucuyu da dinleyiciyi de Kur'ân üzerinde derin düşünmeye sevketmek.

4. Mukatta'a harfleri ile başlayan ilk sûre nüzul sırası itibariyle Kalem sûresidir. Mekke döneminin ortalarında nüzul sırası itibariyle 34. sûre olan Kâf sûresi gelir. Daha sonra 47. sûre olan Kasas sûresi gelir. Kur'ân'a muaraza edenlerin gayretleri son raddeye vardığında Kur'ân'ın tehaddisi başlar. Bundan sonra "Bu Kur'ân'a benzer bir sûre ya da âyet getirin!" demekle bu devre başlar. Bu devre Medine dönemi-nin ilk devresine (Bakara sûresinin nazil oluşuna) kadar devam eder. Bu devre müşriklerin Kur'ân'a benzer bir şey getiremeyeceklerinin acziyeti içinde olduklarını ifade eder.

5. Mukatta'a harfleri ile başlayan hiçbir sûre yoktur ki; Kur'ân delil olarak sunulmasın ya da O'nun Allah tarafından gönderildiğini ifade eden bir yön bulunmasın. Ya da Kur'ân'la mücadele edenler anlatılmasın. Bu durum diğer peygamberler için de geçerlidir. Daha önce Allah'ın kelamına karşı gelenlerin başlarına gelen felaketlerin anlatımı yapılmaktadır.

6. Mukatta'a harfleri ile başlayan sûrelerin hemen hemen bütünü müşriklerin en azgın olduğu devrede nazil olmuştur. Bu devre vahy-i ilahiye karşı müşriklerin iftiraları, o'na şiir ya da kahinlerin sözü dedikleri devredir. İşte bu devre de Kur'ân'ın tehaddisi en üst dereceye ulaşır.[160]

---

[160] Binti'ş-Şatı', *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 179-180

2. Hamd ile Başlayan Sûreler

Konuya güzel başlamak belağat esaslarındandır.[161] Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin başına baktığımızda bunun en güzel örneklerinden biri de sûrelerin "hamd" ile başlamasıdır. Bir önceki bahiste, Mukatta'a harfleri'nde çok veciz ve beliğ bir üslupla kitap'tan bahsedilerek konuya girilmişti. Burada da hamd ifadesi ile başlayarak sûrelere girilmesini ele alacağız.

Hamd ile başlayan sûreler, kendisini iki türlü gösterir. Birincisi Allah Teâlâ'nın kendisini sena etmesi, ikinci olarak da noksan sıfatlardan kendisini tenzih etmesidir.[162] Birinci gurup sûreler; *Fatiha, En'am, Kehf, Furkan, Sebe', Fatır ve Mülk sûreleri* olurken, tenzih ile başlayan sûreler ise *İsra, A'la, Hadid, Haşr, Saff, Cum'a ve Teğabün sûreleridir.* Görüldüğü gibi ilk yarısı Allah Teâlâ'nın kemal sıfatını isbat etmekte, ikinci yarısı ise O'nu bütün noksanlıklardan tenzih ederek başlamaktadır.[163]

Kur'ân-ı Kerim'de 14 sûre Allah Teâlâya hamd ve onu sena ederek başlamıştır. Şimdi bu sûreleri inceleyeceğiz. Kur'ân-ı Kerim de 5 sûre "*Hamd*" lafzı ile başlamıştır.[164] "*Tebareke*" şekli iki sûrenin başında vardır. "*Tesbih*" ifadesi ise yedi sûrenin baş tarafında kullanılır.[165] Bu lafızlar bazen masdar olarak (İsra sûresi), bazen mazi (Hadid, Haşr ve Saff sûreleri gibi), bazen muzari (Cum'a ve Teğabün sûreleri gibi) bazen de emir (A'la sûresi gibi) sigasıyla kullanılır.[166]

Şimdi toplu olarak bu sûreleri görelim:

Fatiha sûresi	1. sûre	7 âyet	Mekki	الْحَمْدُ لِلّٰهِ
En'am	6. sûre	165 âyet	Mekki	الْحَمْدُ لِلّٰهِ
İsra	17. sûre	111 âyet	Mekki	سُبْحَانَ الَّذِي
Kehf	18. sûre	110 âyet	Mekki	الْحَمْدُ لِلّٰهِ

[161] Suyuti, *İtkan*, II, 136
[162] Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164; Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
[163] Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 164
[164] Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3941; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 181
[165] Suyuti, *a.g.e.*, II, 135
[166] Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 163-164

Furkan	25. sûre	77 âyet	Mekki	تبَارَكَ الَّذِي
Sebe'	34. sûre	54 âyet	Mekki	اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
Fatır	35. sûre	45 âyet	Mekki	اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
Hadid	57. sûre	29 âyet	Medeni	سَبَّحَ لِلّٰهِ
Haşr	59. sûre	24 âyet	Medeni	سَبَّحَ لِلّٰهِ
Saff	61. sûre	14 âyet	Medeni	سَبَّحَ لِلّٰهِ
Cumu'a	62. sûre	11 âyet	Medeni	يُسَبِّحُ لِلّٰهِ
Teğabün	64. sûre	18 âyet	Medeni	يُسَبِّحُ لِلّٰهِ
Mülk	66. sûre	30 âyet	Medeni	تبَارَكَ الَّذِي
A'la	87. sûre	19 âyet	Mekki	سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ

Tabloda görüldüğü gibi hamd ve sena ile başlayan sûrelerin beş tanesi Medine'de nazil olmuş, gerisi Mekke'de nazil olmuştur. Burada sûrenin geldiği mekan farketmeksizin, "kelamın güzel başlaması belağat esaslarındandır" kaidesi gereğince 14 sûrenin hepsi de Allah Teâlâya hamd ve tesbih ederek başlamıştır. Şimdi bu sûrelerin başlangıçlarını biraz daha ayrıntılı olarak görelim:

Benzer Sûreler

Fatiha, En'am, Kehf, Sebe' ve Fatır

Fatiha sûresi Kur'ân-ı Kerim'in bir hülasasıdır. Kur'ân mükemmel bir vücud, Fatiha onun başı, besmele ise o baştaki taçdır.[167] Kur'ân'ın hülasası oluşu tabiin döneminden beri hemen hemen tüm tefsircilerce belirtilir.[168] *Suyuti*, "*Fatiha sûresinde Kur'ân'ın bütün maksatlarına bir tenbih vardır*"[169] demek sûretiyle böyle bir kitabı gönderenin elbette hamd ve senaya layık olduğuna işaret etmektedir. Fatiha sûresi, Kur'ân-ı Kerim'in tamamının bir fatihası ve mukaddimesi olduğundan, kendisinden sonraki Bakara sûresi ile tenasübü bulunduğu gibi, diğer bütün sûrelerle de bulunmasında

---

[167] Elmalılı, *a.g.e.*, I, 56
[168] Suyuti, *a.g.e.*, II, 136
[169] Suyuti, *a.g.e.*, II, 136

bir beis yoktur[170] görüşü, Kur'ân'ın ilk sûresinin neden hamd ile başladığının sebebini de göstermektedir.

En'am sûresi de Fatiha da olduğu gibi hamdle başlamıştır. Aslında Fatiha ile En'am sûreleri arasında icmal ve tafsil yönünden çok yakın bir alaka vardır. Kur'ân'ın asıl maksatları Fatiha'da tam bir özet halinde iken, En'am sûresinde daha tafsilatlı anlatılmıştır. En'am sûresi neredeyse tevhide hasredilmiştir.[171] Peygamber kıssalarından Hz. İbrahim seçilmiştir. Dikkat edildiğinde görülür ki anlatılan konu onun kavminin durumu değil bilakis kendi ağzından tevhid delillerini bildirmektir.[172] Bu yönüyle de sûreye hamd ile başlamak münasiptir.

Fatiha ve En'am sûresi ile birlikte "اَلْحَمْدُ لله" ifadesi ile başlayan ve Mekke'de nazil olan diğer sûreler de şunlardır: *Kehf, Sebe ve Fatır sûreleridir.*[173]

Hamd ifadesi, *En'am sûresinde* gökleri ve yeri yaratıp karanlıklarla aydınlığı var etmesine; *Kehf sûresinde*, Kur'ân'ı ekmel kuluna indirmesine (ki hem Kur'ân hem de Hz. Peygamber nur olarak tavsif edilmektedir); *Sebe sûresinde* gökleri ve yeri yaratmasına, ahirette de hamdin zatına ait olmasına, Hakim ve Habir sıfatlarına; *Fatır sûresinde* ise, gökleri ve yeri yaratıp melekleri resul kılmasına bağlı olarak ele alınmıştır. Melekler de gökten inip göğe çıkan nurani varlıklardır. Böylece anlaşılıyor ki *Kehf, Sebe' ve Fatır sûreleri*, En'am sûresinin başında mücmel bırakılan hamd sebeplerini tafsil ve o sûredeki tevhid, risalet ve ahiret meselelerini ispat etmektedir.

Sûre başlarında yer alan "اَلْحَمْدُ لِله" lafzının geçtiği bu beş sûre ile ilgili en dikkat çekici yorumu müfessir **Fahreddin Razi** yapmıştır: "Allah Teâlâ, اَلْحَمْدُ لله sözüyle Fatiha'dan başka dört sûreyi de daha başlatmıştır ki, bu sûrelerin ilki "En'am" sûresidir. Bu sûreye "*Gökleri ve yeri yaratan; karanlıkları ve aydınlığı (nuru) var eden Allah'a hamdolsun.*" diyerek başlamıştır. Burada sayılan şeyler Fatiha'daki sözünün ifade ettiklerinden bir kısmıdır. Çünkü "*Alem*" lafzı, Allah'dan başka her şeyi içine alır. Bu

---

170 Yıldırım, Suat, *Fatiha ve En'am Sûrelerinin Tefsiri*, İzmir, 1993, s. 57
171 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 58
172 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 58
173 Reşit Rıza, *Tefsirü'l-Menar*, VII, 71; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 181

âyette bahsedilen "gökler, yer, nur ve karanlıklar" da, Allah'ın dışında var olan şeylerden bazılarıdır. O halde En'am sûresinin başında zikredilenler, adeta Fatiha sûresinin başında zikredilenlerin bir parçasıdır. Yine En'am sûresinin başında zikredilen husus, Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri yaratmış olmasıdır. Fatiha sûresinin başında zikredilen husus ise, O'nun alemlerin Rabbi olmasıdır. Alemin, varlığını devam ettirmesi hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın bekasına muhtaç olduğu sabit olunca; alemin, meydana gelmesi hususunda, onu meydana getireceği bir varlığa haydi haydi muhtaç olması gerekir. Ama alemin meydana gelmesinde bir muhdise ihtiyaç olmasından, varlığını devam etmesi hususunda bir ibka ediciye muhtaç olması da gerekmez. Dolayısıyla, bu sûrenin başında zikredilen hamd işi, sanki Fatiha sûresinde zikredilen "hamd"in muhtevasına giren hususlardan sadece bir kısmını bildirmekte ve mücmelin bir tafsili olmaktadır.[174]

"*Hamd*" ile başlayan ikinci sûre Kehf sûresidir. Allah Teâlâ şöyle buyurarak sûreye başlar: "*Kuluna, kitabı indirmiş olan Allah'a hamd olsun.*" Bu da bir çeşit nimete tahsis edilmiş bir hamdetme demektir ki, bu da ilim, marifet, hidayet ve Kur'ân nimetidir. Bu âyetten maksat, ruhları bilgiler aracılığıyla terbiye etmektir. Çünkü; Allah'ın kuluna indirdiği kitap, keşiflerin müşahedelerin meydana gelmesine sebeptir. Buna göre bu âyet, sadece ruh terbiyesine işaret etmiş olur. Fatiha sûresinin başında "*Alemlerin Rabbi*" demesi de, bütün alemler hakkında umumi bir terbiyeye işarettir. Bu umumi terbiyeye meleklerin, insanların, cinlerin ve şeytanların ruhi terbiyeleriyle, göklerde ve yerde meydana gelen maddi terbiye de dahil olur. O halde, Kehf sûresinin başında bahsedilen şeyin, Fatiha sûresinin başında anlatılan şeyler nevinden olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

"*Hamd*" ile başlayan üçüncü sûre, Sebe sûresidir. Bu sûre şöyle başlamaktadır: "*Göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah'a hamd olsun.*" Allah Teâlâ, En'am sûresinin başında, yer ve göklerin kendisine ait olduğunu; Sebe' sûresinin başında ise, göklerde ve yerde bulunan şeylerin kendisine ait olduğunu açıklamıştır. Bu da O'nun "*Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun*" sözünün kapsadığı konulardan bir kısmıdır.

---

[174] Razi, *a.g.e.*, I, 180; XII, 145

"*Hamd*" ile başlayan dördüncü sûre, Fatır sûresidir. Bu sûre şöyle başlamaktadır: "*Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsusdur.*" En'am sûresinin başında bahsedilen, Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olmasıdır. "*Yaratmak*" ise takdir etmektir. Bu sûrenin başında bahsedilen ise, O'nun gökleri ve yeri yoktan varederek; onların zatlarını yaratan (Fatır) olmasıdır. Bu ise birinciden başkadır. Ancak Fatır sûresi de Fatiha sûresindeki hamdin muhtevasına giren kısımlardan bir kısmıdır. Böylece tam ve külli olan hamdin Fatiha sûresinin başında olan hamdetme işi olduğu ortaya çıkmıştır ki, bu da O'nun "*Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'adır.*" ifadesidir. Zira her varlık, ya lizatihi vacibü'l-vücuddur, yahut da lizatihi mümkinü'l-vücuddur. Lizatihi vacibü'l-vücud olan tek olup o da Allah'dır. O'nun dışında kalanlar ise mümkün varlıklardır. Her mümkinin varlık alemine dahil olması, ancak Allah Teâlâ'nın icadı ve tekviniyle mümkündür. O halde varolma bir nimettir. Varetme ise bir in'am ve terbiyedir, büyütmedir. İşte bu sebepden dolayı Cenâb-ı Hak "Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'adır." buyurmuştur. Allah Teâlâ kendisi dışındaki her şeyin terbiye edicisi ve lütfedip ihsanlarda bulunanıdır. Böylece " *Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'adır*" sözü, maksadı tamamen yerine getiren külli ve kapsamlı bir söz olmuş olur. Ama diğer sûrelerin başında zikredilen hamdlerden her biri Fatiha'nın başında zikredilen hamdin kısımlarından bir kısım, çeşitlerinden bir çeşittir.

Allah Teâlâ, En'am sûresinde, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu zikredince, karanlıkların ve nurun yaratıcısı olduğunu da ifade etmektedir. Fatır sûresinde ise, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu bildirdiğinde melekleri de elçiler olarak yarattığını açıklamaktadır. Buna göre En'am sûresinde göklerin ve yerin yaratılmasından sonra, karanlıklar ve nurların yaratıldığını; Fatır sûresinde ise Cenâb-ı Hakkın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğu zikredildikten sonra, ruhani varlıkların yaratılmış olduğu zikredilir. İşte bütün bunlar, hayranlık uyandıran bir takım sırlar ve inceliklerdir. Şu kadar var ki, bunlar da hepsi Allah Teâlâ'nın sözünde zikredilmiş olan, en büyük okyanusun ihtiva ettiği türlerin yerine geçmektedir. Bu da "*Alemlerin Rabbi*" sözünün, kadim bir ilahın varlığına delil olmak üzere zikredildiğine dikkat çekmektedir."[175]

[175] Razi, *a.g.e.*, I, 180-181; XII, 145

Hamd ile başlayan sûreler beş tane olup bunlardan ikisi, Kur'ân'ın ilk yarısında yer almıştır ki, bunlar En'am ve Kehf sûreleridir. İki sûre de Kur'ân'ın ikinci yarısında bulunmaktadır ki, bunlar da Sebe' ve Fatır sûreleridir. Beşincisi de Kur'ân'ın başlangıcı olan Fatiha sûresi ise hem Kur'ân'ın ilk yarısıyla, hem de son yarısıyla birlikte okunur. "*Buradaki hikmet şudur; Allah'ın nimetleri çok olmasına ve bizim, onları sayıp dökmemize rağmen, iki kısımda toplanmıştır ki, bunlar varetme nimeti ile varedilen şeyi sürdürme ve yaşatma nimetidir.*"[176] **Fahreddin er-Razi;** Allah'ın nimetlerini de dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki kısımda müteala ederek ortaya bir esas koyar; "*dünyevi olan, nimeti meydana getirmek ve onu devam ettirmektir. Uhrevi olanlar da, yeniden yaratmak ve yeniden yaşatmaktır.*"[177] Çünkü Allah Teâlâ, bizi ilk önce rahmetiyle yaratmış ve bizim için, sayesinde hayatımızı devam ettirebileceğimiz şeyleri halketmiştir ki, bu nimet, "İade" (yeniden yaratma) vasıtasıyla tekrar tahakkuk edecektir. "*Zira o, bizi yeniden yaratacak ve bizim için devamlı ve kesintisiz olan şeyi de yaratacaktır. O halde bu demektir ki bizim, birisi başlangıç diğeri de yeniden olmak üzere iki halimiz vardır. Bütün bu hallerde Allah'ın üzerimizde birisi icad etme, diğeri de yaşatmak nimeti olmak üzere iki nimeti vardır.*"[178] O halde Allah Teâlâ'nın En'am sûresindeki "*Hamdolsun, o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı vareden Allah'a.*"[179] âyeti, dünyevi nimete ve ilk yaratmaya bir işarettir. Kehf sûresinde yer alan "*Hamd, kuluna Kitab'ı indiren Allah'a mahsusdur.*"[180] âyeti de, yaşatmak ve devam ettirmek demek olan, dünyevi nimete bir işarettir. çünkü beka ve salah hali, şeriat ve kitapla sağlanır. Eğer bunlardan birisi olmasaydı, o zaman insanlar arasında çekişme, mücadele ve münakaşa meydana gelirdi ve aralarında da hüküm verilemezdi. Bu da karşılıklı sürtüşmeye, dövüşmeye ve birbirini yok etmeye götürürdü. O halde, kitap indirme işi, dünyada yaşatmanın kendisine taalluk ettiği bir nimettir. Allah Teâlâ'nın Sebe sûresindeki , "*Bütün hamdler, güzel övgüler gerçek ilah*

---

[176] Razi, *a.g.e.*, XXV, 238
[177] Razi, *a.g.e.*, XXVI, 2
[178] Razi, *a.g.e.*, XXV, 238
[179] En'am, 6/1
[180] Kehf, 18/1

olan Allah'a mahsusdur ki göklerde ve yerde olan her şey O'nundur."[181] âyeti de haşr ile ikinci yaratma nimetine bir işarettir.[182]

Müfessir **Elmalılı M. Hamdi Yazır** ise "*Hamd*" ile başlayan bu beş sûre hakkında daha farklı bir yorum getirme yerine **Razi'yi** tekrarladığı görülür. Ona göre Allah Teâlâ iki türlü hamde layıktır; biri Ahiret cihetiyle diğeri de icad (Dünya) cihetiyle. Fatiha da her iki cihet de sözkonusudur. Çünkü o hem Rahmandır, hem Rahimdir, hem "alemlerin rabbi"dir hem de "din gününün maliki"dir. Kehf sûresinde de beka nimetine hamdedilir.[183] Zira "Kuluna kitabın indirilmesi" bekaya delalet eder. En'am, Sebe' ve Fatır sûrelerinde ise icad yönüyle hamd ve şükre layıktır. En'am sûresinde "Yerin ve göklerin yaratılması.." gibi icad şükrüne işaret vardır. Sebe ve Fatır sûrelerinde ise İslamın gelmesi ile yeni bir alemin inşa edildiği görülür.[184]

Şimdi de Allah Teâlâ'ya övgü ifade eden diğer sûrelere bakalım. İsra sûresi, Hadid, Haşr, Saf, Cum'a, Teğabün ve A'la sûreleri "*Tesbih*" ifadesi ile başlar.[185] Dört sûrede (Hadid, Haşir, Saf ve A'la) mazi sigasıyla, iki sûrede (Cum'a ve Teğabün) de muzari sigasıyla başlamıştır.[186] Tek farklı kullanım İsra sûresidir. Diğer sûrelerin Medeni olmasına karşılık İsra sûresinin Mekke'de nazil olduğu düşünülürse aradaki bu farklı kullanım bir yönüyle buna hamledilebilir. Öte yandan سُبْحَانَ şeklindeki bu farklı kullanım için ***Elmalılı Hamdi Yazır*** bu ifadeden sonra sûrenin hemen başında fevkalade önemli şeyler zikredileceğine bağlamaktadır: "*Bu sûrenin böyle beliğ ve yüksek bir tesbih ve tenzih ile başlaması mabadinde zikrolunacak ef'ali acibenin ehemmiyeti ile alakadardır. Bunda evvela; muhayyirül ukul olan "İsra" harikasını tebcil ve tasdik için kulubün tasfiyesini temhid ve makamın nezaketi hasebiyle teşbih tevehhümatından umumiyetle içtinabı ihtar vardır. İkinci olarak, onu mümkün görmiyen münkirlere karşı Allah Teâlânın noksan sıfattan münezzeh bulunduğunu ve binaenaleyh aciz ve kizib gibi şaibelerden uzak olduğunu beyan ile kudret ve ihsanının azamet ve ulviye-*

---

181 Sebe', 34/1
182 Razi. *a.g.e.*, XXVI, 2
183 Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3941
184 Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3970
185 Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 163; Suyuti, *İtkan*, II, 135
186 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 163; Suyuti, *a.g.e.*, II, 135

tini i'lan vardır. Üçüncü olarak mescid-i aksanın tahribi hadisesi dolayısıyla bu tenzihin bir ehemmiyeti mahsusası vardır. Dördüncü olarak, genelde bu sûre mazmununun nezaheti ilahiyye ile alakasına tenbih vardır."[187]

Gerek Cum'a gerekse Teğabün sûrelerinde muzari sigası ile sûreye başlanmasındaki hikmet "*istimrar içindir*". Yani devamlı tesbih ederler. Hadid, Haşr ve Saf sûrelerinde mazi sigasıyla gelmesine karşın bu iki sûrede muzari kullanılmasını maziden ziyade istikbale bakan yönü olduğu düşünülebilir. Buna göre de bu sûrelerin üçü de medeni olduğundan müslümanlara ihtar vardır. Siz de ilerde galibiyet ve zafere ulaştığınızda tüm mahlukat gibi tesbih ve tenzihde ısrarla devam edin. Hristiyan ve Yahudiler gibi olmayın. Sebe sûresinin tesbihden hemen sonra Medine'de yaşanan ve Beni Nadir Yahudilerinin sürgün edilmesi ile ilgili konuya girildiğinden, "*bu konuda bir haksızlık şaibesi tevehhüm olunmamak ve onun bir temizlik harekatı olduğuna tenbih edilmek üzere* "[188] münasib düşmüştür..

Furkan ve Mülk sûreleri "Tebareke" lafzıyla başlamıştır.[189] "Tebareke" lafzı halk arasında ikinci sûreye isim olmuştur. İki sûrede de sıfat olarak kullanılmıştır. Birinde نَزَّلَ الْفُرْقَانَ "*Furkan'ı inzal eden..*"[190], diğerinde ise تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ "*Mülk'ü kudret elinde tutan..*"[191] Allah Teâlâya sıfat olmuş ve O'nun şanının pek yüce olduğu ifade edilmiştir. "Tebareke" "Tefaul" babından olması nedeniyle mübalağa ifade eder. Buna göre; "*Hem zatında, hem sıfatında, hem de ef'alinde etemm ve eblağ...*" olması anlamına gelir.[192]

Son olarak A'la sûresine bakalım. Hz. Peygaberin çok sevdiği ve devamlı okuduğu bu sûre[193], Hadid, Haşr, Saff, Cum'a ve Teğabün sûrelerinden farklı olarak tesbihin nasıl yapılacağını öğreterek başlıyor; سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى "*Şanı pek yüce Rabbinin adıyla tesbih et*!"[194] Bu sûrenin tesbihle başlamasının hikmeti şu olabilir; "*Çünkü bu sûre Hz. Peygamber'in*

[187] Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3143-3144
[188] Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 4812
[189] Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 163-164; Suyuti, age, II, 135
[190] Furkan 25/1
[191] Mülk 67/1
[192] Elmalı, *a.g.e.*, V, 3560
[193] Kurtubi, *el-Cami'*, XX, 13
[194] A'la 87/1

önüne kainatı dört bir yandan yüce Rabbini tesbihle çınlatan bir mabet haline getirmektedir."[195] Sûrenin devamında ise وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى "*Sana kolaylaştıracağız*"[196] ifadesi ile Hz. Peygamber'e müjde vermek sûretiyle tesbih ve O'nu sena etmenin sebebi zikrediliyor.

Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin baş tarafında hamd, sena ve övgü ifadeleri ile başlamasını bir kaç şekilde değerlendirmek mümkündür:

1. Öncelikle Allah Teâlâ her şeyden önce kullarına, hamd ve şükrü öğretmek için bazı sûrelerin başında böyle ifadeler kullanmış olması muhtemeldir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim aynı zamanda bir terbiye kitabıdır.

2. "*Söze güzel başlamak belağat esaslarındandır*"[197] Eser sahibi eserine başlarken başta en güzel cümlelerle konuya girer ve hatta bazen mukaddime bölümünde bir kısım kimselere teşekkür ederek kitablarına başlarlar. Bütün edebi eserlerde görülen bu husus; Kur'ân gibi edebi değeri çok yüksek bir kitabın bazı sûrelerinin başlangıçlarında en güzel hamd ve sena ifadelerini kullanması gayet tabiidir.

3. Kur'ân-ı Kerim Allah'ın kitabıdır. O'nun i'cazı, sadece lafızların güzel ve yerli yerinde kullanılmasında değildir. Aslında O'nun bir maksadı vardır. Bu maksatların en başında da tevhid hakikatını anlatmak gelir. Dolayısıyla hamd ile başlayan bu 14 sûrenin hepsinde tevhid hakikatine bakan bir yön bulunmaktadır.

3. Nida ile Başlayan Sûreler

Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin başlangıçlarının farklılık arzettiğini daha önce söylemiştik. Bu farklılıklardan biri de sûrelere nida ile başlamaktır.[198] Kur'ân-ı Kerim'de on sûre nida ile başlamıştır. Hepsi aynı nida edatı ile (يَا أَيُّهَا) konuya giriş yapmıştır.

Nida ile başlayan sûrelerden beş tanesinde doğrudan Hz. Peygamber'e nida edilmiştir. Bunlar; daha sonra ele alacağımız gibi *Ahzab*, *Talak*,

---

[195] Kutup, *Fi Zilal*, XVI, 151
[196] A'la 87/ 8
[197] Suyuti, *İtkan*, II, 136
[198] Zehebi, *el-Burhan*, I, 178

Tahrim, Müzzemmil ve Müddessir sûreleridir.[199] Diğer beş sûrede ise ümmete nida edilmektedir.[200] Bu sûreler de *Nisa, Maide, Hacc, Hucurat ve Mümtehine sûreleridir.* Şimdi bu sûreleri tablo halinde görelim:

Nisa	4. sûre	176 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّاس
Maide	5. sûre	120 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
Hacc	22. sûre	78 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّاسُ
Ahzab	33. sûre	73 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ
Hucurat	49. sûre	18 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
Mümtehıne	60. sûre	13 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
Talak	65. sûre	12 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ
Tahrim	66. sûre	12 âyet	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ
Müzzemmil	73. sûre	20 âyet	Mekki	يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ
Müddessir	74. sûre	56 âyet	Mekki	يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ

Müzzemmil ve Müddessir sûreleri hariç diğerleri Medine döneminde nazil olmuştur.

Yukarıda tabloda görüldüğü gibi, Nisa ve Hacc sûrelerinde "*Ey İnsanlar!*" hitabı ile başlamıştır. Maide, Hucurat ve Mümtehıne sûrelerinde ise hitab "*Ey iman edenler!*" şeklindedir. Ahzab, Talak ve Tahrim sûreleri ise doğrudan Hz. Peygamber'e hitab ederek "*Ey Nebi!*" şeklinde başlamıştır.[201] Müzzemmil ve Müddessir sûreleri ise adlarını başlangıcından almışlardır.

Sûre Başlarındaki Evrensellik

Nisa sûresi başlangıç âyetlerinde bütün insanları bir aileye, bir esasa, bir yaratıcıya ve bir Rabbe bağlıyor. İnsanlığın birliğini ferde, toplumun

---

[199] Zehebi, *a.g.e.*, I, 178
[200] Suyuti, *İtkan*, II, 135
[201] Zehebi, *el-Burhan*, I, 178

birlik ve düzenini ise aileye bağlıyor. Sosyal hayattaki bütün mükellefiyetleri de bu temel üzerine oturtmak için kalbe Allah korkusunu yerleştiriyor. Bunun içindir ki "*Ey insanlar!*" diye sûreye giriş yapılması münasibdir.[202]

Kur'ân-ı Kerim de "*Ey insanlar*" hitabı ile başlayan iki sûre vardır. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de iki sûreye "Ey insanlar" Rabbinizden ittika ediniz!" hitabı ile başlamıştır. Bunlardan birisi Nisa sûresidir ki, bu sûre, Kur'ân'ın ilk yarısının dördüncü sûresidir. İkincisi ise Kur'ân'ın ikinci yarısındadır ki, bu da ikinci yarı sûrelerinin dördüncüsüdür. Bu sûrelerin ilki Meryem, ikincisi Ta-Ha, üçüncüsü Enbiya ve dördüncüsü ise Hacc sûresidir. Cenâb-ı Hak, bu sûrede "ittika ediniz" emrini, mebde'in, yaradılış başlangıcını bilmeye delalet eden hususa bağlamıştır ki bu, kendisinin insanları tek bir nefisden yaratmış olmasıdır. Bu da yaratıcının kudretinin, ilminin, hikmet ve celalinin mükemmel olduğunu gösterir. Kur'ân'ın ikinci yarısında bulunan Hacc sûresindeki "ittika ediniz!" emrini de, mead bilgisinin kemaline delalet eden şeye bağlamıştır ki, bu da Allah Teâlâ'nın "Çünkü o saatin (kıyametin) zelzelesi müthiş bir şeydir." ifadesidir. Böylece Cenâb-ı Hak, "mebde"e delalet eden sûreyi, "mead"e delalet eden sûreden önce getirmiştir.[203] "*Ey insanlar! Sakının o Rabbinizden ki sizleri tek bir nefisten yarattı ve ondan da eşini yarattı....*" *âyeti* ile ilgili olarak **Hamdi Yazır** şu yorumu getirmektedir; "*Sûre böyle başlamakla, ittika mesailinden en mühim birisi de kadınlar meselesidir demeye getiriyor ve buna beliğ bir üslupla işaret ediyor.*"[204]

Maide, Hucurat ve Mümtehine sûreleri'nin üçü de Medine'de nazil olmuştur ve üçü de iman edenlere hitab ederek başlar.[205] Bu üç sûrede özellikle Medine'de yaşayan müminlere bazı ahkamı talim etmektedir. Bu hükümler üç sûrede de farklıdır. Birinci sûrede *teşrii ahkamı*; ikinci sûrede *ahlaki ve adab-ı muaşerete* dair hükümleri; üçüncü sûrede ise daha ziyade *strateji ile ilgili hükümleri* mü'minlere öğretmektedir.

[202] Kutup, *Fi Zilal*, I, 573
[203] Razi, *Mefateh*, IX, 158; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1271
[204] Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1271
[205] Zehebi, *el-Burhan*, I, 178

Maide sûresi ilk on âyetinde; mü'minler, yükümlülüklerini inceden inceye yerine getirmeye ve ilahi hukuk'un yenilecek şeyler, cinsiyet, namaz, adalet vb. konularda öngördüğü düzenlemeye uymaya sevkedilir. Yani, "*sizin için bu sûrede açıklanan ve genelde ilahi hukuk'ta ortaya konan tüm akitleri yerine getirin, tüm sınırları gözetin*" denilmektedir. Bu kısa giriş cümlesinden sonra, titizlikle uyulması gereken sınırlar, akitler sıralanmaya başlıyor.[206]

Maide sûresinin "*akidler*" ile başlamasının bir hikmeti şu olabilir; Bu şekilde başlayan sûrenin, bu metod üzere devam etmesi, "akidler" kelimesine, ilk bakışta akla gelen anlamdan daha geniş bir mana kazandırıyor. Akidler sözü ile asıl maksadın, Allah'ın koyduğu bütün hayat kaideleri olduğu ortaya çıkıyor. Allah'a iman akdi, kulluk akdi gibi.[207]

Hacc sûresinin, genel çerçevesine bakacak olursak; sûrenin umumi havasına hakim olan şey, "*Kuvvet, şiddet ve korkudur.*" Hacc sûresinin birinci bölümünde umumi bir sesleniş yer almaktadır. Bu seslenişle bütün insanlar Allah'tan korkmaya çağrılmakta ve kıyamet zelzelesinin sarsıntısındaki dehşet, şiddet ve korku tavsif edilerek ondan sakınmaya davet edilmektedir. Bu dehşet havası içerisinde bilgisizce Allah hakkında tartışanlar kötülenerek şeytana tabi olanların sapıklığa gidecekleri belirtilmektedir.[208]

Sûrenin muhtevasını Mekke'de inen sûrelerde rastladığımız konular teşkil etmektedir. Bunlar; tevhid, kıyamet, ölümden sonra dirilme, putperestliği red ve benzeri konulardır. Ayrıca sûrede Medine'de inen sûrelerin hususiyetleri de dikkat çekmektedir. Savaş izni, duyguların korunması, zulmü ve düşmanlığı reddetmek için Allah yolunda cihad edenlere Allah'ın zafer vaadi bunlar arasındadır.

Hacc sûresi, baş tarafında kıyametin dehşeti ile başlamıştır. İlk iki âyette kıyamet tablosu çarpıcı misallerle gözler önüne serildikten sonra, 2 ile 4. âyetlerde Allah hakkında mücadele eden ve şeytana uyanlardan bahsedilmiş ve 5. âyet ile 6. âyette ise öldükten sonra dirilme isbat edilmektedir. Dolayısıyla ilk altı âyette ifade edilen bu hususların tüm insan-

[206] Mevdudi, *a.g.e.*, I,448
[207] Kutup, *Fi Zilal*, II, 835-836
[208] Kutup, *Fi Zilal*, IV, 2406

lığı ilgilendirdiği açıktır. Bunun içindir ki, sûreye "*Ey insanlar!*" nidası ile başlamıştır.

Ahzab sûresi, "*Ey nebi*!" hitabı ile başlamaktadır. Talak ve Tahrim sûreleri de böyle başlamaktadır.[209] Allah Teâlâ'nın bu sûrelerde olduğu gibi peygamberine nida ederek başlamasını bir saygı ifadesi olarak.[210] algılamak gerekir.

Müslümanların sosyal hayatlarını yepyeni hükümlerle tanzime yönelen Ahzab sûresinin, Hz. Peygamber'e hitab ile başlamasının sebebi, bu hükümlerin tatbik edicisi'nin Hz. Peygamber olması ihtimalidir. Onun için, sûreye dört aşamalı emirle başlamaktadır. Öncelikle ilk kaide; Allah'dan sakınma[211] ve o'nun murakabesini daima hissetmedir. İslam'da her teklif ve tevcih bu duyguya bağlanmıştır. İkinci tevcih ise, kafirlere ve münafıklara uymaktan, onların gösterdiği yola gitmekten, onları tercihden sakındırmaktadır. Bundandır ki, Hz. Peygamber'i " وَلاَ تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ" "*Kafirlere ve münafıklara sakın uyma...*"[212] diye ikaz etmektedir. Üçüncü tevcih ise, işe sarılma emridir. وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ "*Sana Rabbinden vahyolunana uy*!"[213] Bu âyetteki ifade de vahyin Allah Resulüne tahsisini "Rabbinden" kaydiyle kaynağı da belirtilmektedir. Son tevcih ise; وَكَفَى بِاللهِ وَكِيلاً "*Allah'a güven, vekil olarak (O) yeter*"[214] hükmüdür."[215]

Ahzab sûresinin başında Hz. Peygamber'e hitab ile gelen yeni hükümlerden anlıyoruz ki, sûreye nida ile başlamasının bir sebebi de ahkamla ilgili konuların ağırlıkta olmasıdır. Bu yeni hükümler şunlardır: Kadınlara zihar yapılmaması[216], evlatlıkların öz oğul gibi sayılmaması[217], onları babalarının adı ile çağrılmaları ve onların sadece dinde kardeş oldukları[218], Hz.

---

209 Suyuti, *İtkan*, II, 135
210 Elmalı, *a.g.e.*, VII, 5104
211 Ahzab, 33/1
212 Ahzab, 33/1
213 Ahzab, 33/2
214 Ahzab, 33/3
215 Kutub, *Fi Zilal*, V, 2822
216 Ahzab, 33/4
217 Ahzab, 33/4
218 Ahzab, 33/5

Peygamber'in müminlere kendi nefislerinden önce gelmesi[219], peygamber hanımlarının mü'minlerin anneleri olduğu[220] ve ancak akraba olanların, mirasa layık oldukları[221] gibi hususlardır.

Hucurat sûresi, doğrudan mü'minlere hitab ederek başlamaktadır.[222] Daha önce belirtildiği gibi, bu sûre Kur'ân-ı Kerim'de bu şekilde başlayan üç sûreden biridir.[223] Mü'minlere ahlaki prensipler ve adab-ı muaşeret kaidelerini talim ederek başlamaktadır. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'in bu konuya çok önem verdiğinin bir işareti sayılabilir. Çünkü Hucurat sûresinin başında üç defa "*Ey iman edenler!*" diye başlayan bir hitab vardır. Her hitabda mü'minlere farklı bir prensip vaz'edilmektedir. Birincide, "*Allah ve Resulünün önüne geçilmemesi*"[224] ifade edilmiş, İkinci hitabda mü'minlerin, "*Peygamberin sesini bastıracak şekilde yüksek sesle konuşmamaları*"[225], Üçüncü hitabda ise, yine inananlara "*fasık birinin getirdiği habere hemen inanmamaları ve onu araştırmaları*"[226] emredilmektedir.

Mümtehine sûresi ise mü'minlere stratejik hükümleri talim ederek, duygu ve his dolu ifadelerle başlamaktadır.[227] Bu sûrenin nüzulüne sebeb olan olaya bakıldığında bu durum kendini açıkca ortaya koyar. Hadise kısaca şöyledir; "Hz. Peygamber, Mekke'nin fethine hazırlandığı bir sırada bu işi gizli tutar. Mekkeli Müşriklerin duymalarını stratejik açıdan istemez. Ancak Hatıb b. Ebi Beltaa isimli daha önce Medine'ye hicret etmiş bir sahabi, Mekke'deki yakınlarını koruma düşüncesiyle, bir mektupla bu durumu Mekkeli müşriklere iletir."[228] İşte söz konusu böyle stratejik bir hatayı yapan sahabi olduğundandır ki, sûre şöyle başlamaktadır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَتَّخِذُوا عَدُوِي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ "*Ey iman edenler! Benim de sizin de düşman-*

[219] Ahzab, 33/6
[220] Ahzab, 33/6
[221] Ahzab, 33/6
[222] Zehebi, *el-Burhan*, I, 178
[223] Suyuti, *İtkan*, II, 135
[224] Hucurat, 49/1
[225] Hucurat, 49/2
[226] Hucurat, 49/6
[227] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3040
[228] Razi, *Mefatih*, XXVIII, 296

larınızı dost edinmeyin."[229] Hadisenin hissi yönü de vardır. Hislerine kapılıp Müşriklere haber yollayan Hatıb b. Ebi Beltea'nın davranışını öğrenen Hz. Ömer, hemen onun boynunu vurmak ister, fakat Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) engel olur. Çünkü, Allah Teâlâ "*Ey iman edenler!*" diye hitab etmektedir.

Talak sûresi de Ahzab sûresinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'e hitab ederek başlamış[230] ve yine kadın ve boşanma ile ilgili yeni hükümler getirmiştir. Bu sûrede, hüküm "*Ey Nebi!*" şeklinde tahsis edilmiş, ancak arkasından gelen "Kadınları boşayacağınız vakit.." ifadesiyle beyan tamim edilmiştir.[231] Aynı şekilde Ahzab sûresinde "*Ey nebi!*" hitabından sonra "*Allah'dan kork!*" ifadesi yer almıştı. Bu Sûrede de aynı ifade cemi sigasıyla ve âyetin sonlarında yer almıştır. Aslında yukarıda izah edildiği gibi bu lafzın bu sûrede de tekrar edilmesi, gelen yeni hükümlerin kabul ve uygulanmasında önemli bir yer oluşturmaktadır.

Tahrim sûresi, Hz. Peygamber'in hanımları ile ilgili olup doğrudan şahsını ilgilendiren bir meseleyle başlamıştır. Hz. Peygamber ile hanımları arasında geçen bir meseleden dolayı nazil olmuştur. Nüzul sebebi konusu tefsir kitablarında uzunca anlatılmıştır. Konumuzla çok fazla ilgisi olmayacağından üzerinde durmuyoruz. "*Ya Muhammed!*" nidası gibi, onun ismi ve lakabı ile değil de saygı ve ihtiram ifade eden "*Ey nebi!*" diye başlaması[232] Kur'ân'ın edebi üslubundandır.

Müzzemmil sûresi ve Müddessir sûreleri; Mekke'de, aynı dönemde nazil olmuştur ve nida ile başlayan iki sûredir.[233] Başlangıçta ele aldığı konular itibariyle de birbirine benzerler. Her iki sûrenin adı da, başlangıçta ki emir ifadesinden alınmıştır. Anlamları da birbirine benzemektedir; "*Ey örtünüp bürünen!*"

Gerek Müzzemmil sûresi gerekse Müddessir sûresi, doğrudan Hz. Peygamber'e hitab etmektedir.[234] Kısa kısa âyetler hep emir kipi ile Hz.

---

[229] Mümtehine, 60/1
[230] Zehebi, *el-Burhan*, I, 178; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[231] Elmalı, *a.g.e.*, VII, 5045; Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3597
[232] Elmalı, *a.g.e.*, VII, 5104
[233] Zehebi, *el-Burhan*, I, 178; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[234] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3745

Peygamber'e bir şeyler yapması doğrultusunda adeta peş peşe emirler sıralar. Mesela, Müzzemmil sûresine bakalım; يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ "*Ey örtünüp bürünen*!.., قُمِ اللَّيْلَ إِلاَّ قَلِيلاً *Kalk ve namaz kıl*!.., وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً *Kur'ân'ı tertil ile oku*!.., وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ *Rabbinin adını an*!.., وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ *O'na yönel*!.., وَاصْبِرْ *Sabret*!..,وَاهْجُرْهُمْ هَجْراً جَمِيلاً *Onların yanından güzellikle ayrıl*!.., وَذَرْنِي *Onları bana bırak*!...[235] Görüldüğü gibi ilk on âyette hep emir kipi kullanılmıştır. Bu durum Müddessir sûresi için de geçerlidir; يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ "*Ey örtüsüne bürünen*!..., قُمْ فَأَنْذِرْ *Kalk ve korkut*!..., وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ *Rabbini yücelt*!..., وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ *Elbiseni temizle*!.., وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ *Kötü şeyleri terket*!..., وَلاَ تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرْ *Yaptığın iyiliği başa kakma*!..., وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ *Sabret*!.., ذَرْنِي *O kimeseyi bana bırak*!....[236] Burada gerek Müzzemmil gerekse Müddessir sûrelerindeki üslub birliği açıkça görülmektedir.

Bazı müfessirler; her iki sûrede yer alan nida şekli için, meselenin azamet ve önemine dikkat çekilmiştir yorumunu yapmışlardır.[237] Özellikle Müddessir sûresinin ikinci âyetinde geçen "*İnzar et...*"[238] ifadesini buna delil olarak gösterirler. Bu şekilde başlamanın Hz. Peygamber'e iltifat manası içerdiğini kaydeden Hamdi Yazır; "*Bu beyanın en sağlam olarak ifade ettiği hakikat Resulullah hakkında 'müzzemmil' ismi (ya da müddessir), evvelce maruf olmayıp, ancak bu hitab lahzasındaki halini gösteren bir vasf-ı taltif olduğunu göstermesidir.*"[239] demektedir.

Sonuç olarak sûrelerin nida ile başlamasını bir kaç şekilde yorumlamak mümkün:

1. Kur'ân aynı zamanda edebi bir eser olduğu için insanlara hitap şekilleri talim etmektedir.

2. Kur'ân kişi adı zikretmeksizin genel tanımlar kullanmaktadır.

3. İnananları ve peygamberini teselli etmek için sûre başlarında bu ifadeler kullanılmıştır.

4.Görüldüğü üzre hiçbir sûrenin başlangıçındaيَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا "*Ey inkar*

---

235 Müzzemmil, 73/1-11
236 Müddessir, 74/1-11
237 Kurtubi, *el-Cami*, XIX, 32-32
238 Müddessir, 74/2
239 Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5422

edenler!" deyimi kullanılmamıştır. Bu ise sûre başlarına ait bir durumdur. Çünkü Kur'ân bu tabiri sûrelerin içerisinde çok kullanmaktadır. Sadece sûre başlarında yoktur. Başlangıçta bu ifadenin kullanılmaması müşrik, kafir herkesin önce dinleyip sonra bu kitab hakkında karar verilmesi hedeflenmiş olabilir. يَا أَيُّهَا النَّاسُ "*Ey insanlar*!" ifadesi de bunu göstermektedir.

4. Haber Cümlesi ile Başlayan Sûreler

Kur'ân-ı Kerim'de bazen sûreler haber cümlesi ile başlar.[240] Bu şekilde başlayan sûreler farklılık arzeder.[241] Birbirinden çok farklı hadiseler anlatılarak, doğrudan sûrelere başlanılır. Mesela Enfal sûresinde, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَنْفَالِ "*Sana Enfal hakkında sorarlar..*"[242] şeklinde başlarken, Enbiya'da, اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ "*İnsanların hesab görme zamanı yaklaştı..*"[243] şeklinde başlar. Aynı şekilde Mü'minun sûresinde, قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ "*Mü'minler kurtuluşa ermişlerdir..*"[244] müjdesiyle konuya girilirken, Hakka sûresinde, kıyametin haber verilmesi ile başlar. Kur'ân-ı Kerim'de haber cümlesi ile başlayan sûrelerin sayısı 21'dir.[245] Şimdi bu sûreleri tablo halinde görelim:

Enfal	8. sûre	75 âyet	Medeni	الأَنْفَالِ يَسْئَلُونَكَ
Tevbe	9. sûre	129 âyet	Medeni	بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ
Nahl	16. sûre	128 âyet	Mekki	أَتَى أَمْرُ اللهِ
Enbiya	21. sûre	112 âyet	Mekki	اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ
Mü'minun	23. sûre	118 âyet	Mekki	قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ
Nur	24. sûre	64 âyet	Medeni	سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا
Zümer	39. sûre	75 âyet	Mekki	تَنْزِيلَ الْكِتَابِ
Muhammed	47. sûre	38 âyet	Medeni	الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا

240 Suyuti, *İtkan*, II, 135
241 Zehebi, *el-Burhan*, I, 179
242 Enfal, 8/1
243 Enbiya, 21/1
244 Mü'minun, 23/1
245 Zehebi, *el-Burhan*, I, 179; Suyuti, *İtkan*, II, 135

Fetih	48. sûre	29 âyet	Medeni	إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحاً
Kamer	54. sûre	55 âyet	Mekki	اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ
Rahman	55. sûre	78 âyet	Mekki	الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ
Mücadele	58. sûre	22 âyet	Medeni	قَدْ سَمِعَ اللهُ
Hakka	69. sûre	52 âyet	Mekki	الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ
Mearic	70. sûre	44 âyet	Mekki	سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ
Nuh	71. sûre	28 âyet	Mekki	إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحاً
Abese	80. sûre	42 âyet	Mekki	عَبَسَ وَتَوَلَّى
Kadir	97. sûre	5 âyet	Mekki	إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ
Beyyine	98. sûre	8 âyet	Medeni	لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا
Karia’	101. sûre	11 âyet	Mekki	الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ
Tekasür	102. sûre	8 âyet	Mekki	أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ
Kevser	108. sûre	3 âyet	Mekki	إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ

Tabloda görüldüğü gibi Mekki ve Medeni olma yönüyle haberle başlayan sûreler farklılık arzetmektedir. Şimdi bu sûrelerin baş taraflarının nasıl başladığına tek tek bakalım;

a. *Soru ile Sûreye Başlamak*

Enfal sûresi Bedir Savaşı münasebetiyle nazil olmuştur.[246] Sûre, soru ile başlar, “*Sana Enfal’den sorarlar.*”[247] Enfal, ganimet demektir. Ganimetler hakkındaki sorunun cevabında, Enfal’in Allah ve Resulü’ne ait olduğu,[248] bunun için Allah’dan korkulması gerekliliği vurgulanmış,[249] Allah’a ancak gerçek mü’minlerin itaat ettiği[250] ve bu mü’minlerin sıfatları[251]

246 Kutub, *Fi Zilal*, III, 431
247 Enfal, 8/1
248 Enfal, 8/1
249 Enfal, 8/1
250 Enfal, 8/1
251 Enfal, 8/2-3

ile sûreye giriş yapılmıştır.[252] Ardından hemen Hz. Peygamber'in yerinden yurdundan çıkarıldığı[253] meselesine sonra da Bedir Savaşı'nın başlangıç safhasına giriliyor.[254] 9. âyetten itibaren ise doğrudan Bedir Savaşı ile sûre genişlemeye başlıyor.

Sûre başta (Enfal'in sorulması) ile konuyu icmal ediyor ve sûrenin çerçevesini belirliyor. Daha sonra tafsile girişiyor. Sûreye soru sorularak başlamasındaki hikmet, Allah Teâlâ onların ihtilafa düşmelerini, ganimet meselesinden çok daha önemli ve üzücü bir hadise olduğunu göstermek olsa gerektir.[255]

b. Besmele ile Başlamayan Tek Sûre

Tevbe sûresi, Enfal sûresi gibi Medine'de nazil olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de, Tevbe sûresini diğerlerinden farklı kılan sûrenin baş tarafında besmele olmamasıdır. Bunun hikmetini Enfal sûresi ile olan irtibatına bağlayan ***Elmalılı Hamdi Yazır*** şöyle demektedir, "*Harb meselesi hakkında nazil olması yönüyle Tevbe sûresi Enfal sûresinin temadisi (devamı) gibi olup ikisinin bir sûre addedilebilecek kadar birbirine benzemesi ve tenasüb arzetmesidir.*"[256] Ancak bu izahda biraz zorlama görülmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de, birbirine benzeyen ve tenasüb arzeden başka sûreler de var. Onların hiçbirinde bu durum söz konusu değildir. Demek ki burada başka bir şey söz konusudur. Kanaatimizce bu da sûrenin başında geçen "*beraet* " kelimesi ile anlatılan şeyde gizlidir. Bu kelimenin sûredeki anlamı için, ***Elmalılı*** "*ültimatom*"[257] tabirini kullanırken, ***Mevdudi***, "*deklarasyon*" demektedir.[258]

İbn Abbas Hz. Ali'ye; "Bu sûrenin başında besmelenin olmamasının hikmeti" hakkında sorunca Hz. Ali şöyle cevap verir; "Besmele bir emandır. Oysa bu sûre kılıç ve mukatele üzerine nazil olmuştur. Bu

---

[252] Kutub, *Fi Zilal*, III, 1463
[253] Enfal, 8/5
[254] Enfal, 8/7
[255] Kutub, *Fi zilal*, III, 1463
[256] Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2442
[257] Elmalılı, age, IV/2442
[258] Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2442; Mevdudi, *Tefhim*, II, 200

ise emana aykırıdır." Bu hadiseyi nakleden ***Fahreddin Razi*** de sûrenin başında besmele olmamasının izahını yaparken farklı tevcihler arasında en makul olan izahın Hz. Ali'den rivayet edilen bu hadiseyi kabul eder.[259] Gerçekten de bize makul gelen izah budur. Çünkü sûre bir ültimatom ile başladığı için, bu sûrenin başında besmelenin yer alması ve o besmeledeki "Rahman ve Rahim" sıfatlarının yer alması çelişki arzeder. Dalıyısıyla sûrenin doğrudan " *Allah ve Resulü'nden, kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklere son ihtar!*"[260] şeklinde başlaması çok uygun düşmüştür.

c. Sûreye Ültimatom ile Başlamanın Anlamı

Sûrenin ilk âyeti bir ültimatomla başlar ve sonra gelen âyetler ise ultimatom'un muhtevası hakkında umuma bir ilan mahiyeti taşır. Önce şöyle denilmektedir, فَسِيحُوا فِي ٱلأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ "*Dört ay daha yeryüzünde dolaşabilirsiniz.*"[261] ardından, وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ *Biliniz ki, Allah'ı aciz bırakamazsınız*"[262] gelir. Yani yapacağınız seyahatle ve hazırlıkla Allah'ı aciz bırakamazsınız.[263] Yine ardından müşriklere tahsis edilen ültimatom'un daha genel bir hal aldığı görülür.

وَأَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ ٱلأَكْبَرِ أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ "*Haccın en büyük günü, Allah ve Resulü'nden insanlara şunu ilan edin ki: Allah da Resulü de müşriklerden beridir....*"[264] Daha sonra gelen âyetlerde dört aylık müddetin nihayetinde onlara karşı, savaş izni verilir; فَإِذَا انْسَلَخَ ٱلأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ "*Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...*"[265] bu ültimatom bu kadarla sınırlı değildir. وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ "*Onları çepeçevre kuşatın..*",[266] وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ "*Her*

[259] Razi, *Mefatih*, XV, 216
[260] Tevbe, 9/1
[261] Tevbe, 9/2
[262] Tevbe, 9/2
[263] Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2449
[264] Tevbe, 9/3
[265] Tevbe, 9/5
[266] Tevbe, 9/5

yerde onları gözetleyin"[267] ve ardından ültimatom'un öne sürdüğü şartlar sıralanır; فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلاَةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ "*Eğer namaz kılar ve zekat verirlerse onları serbest bırakın..*"[268] Görüldüğü gibi ilk kelimesi ile sûrenin baş tarafı tam bir ahenk ve uyum içindedir. Yani sûrenin baş tarafı, "*ültimatom*" ve "*genelge*" mahiyetindedir. Rahman ve Rahim sıfatlarını ihtiva eden besmelenin sûrenin başında bulunmaması da, sûrenin baş tarafı için seçilebilecek en uygun durumdur.

Tevbe sûresinin Medine'de nazil olduğu dikkate alındığında bir başka husus daha ortaya çıkmaktadır. Hatırlanacağı gibi Mekki sûrelerde görülen üslubdaki keskinlik ve şiddet Medeni sûrelerde yerini, daha ziyade ahkamla ilgili meselelere bırakıyordu. Halbuki bu sûrenin başındaki giriş ve gelişmeler oldukça sert bir üslub içinde ifade edilmektedir. Bunun nedenini o dönemde medine toplumunun karşılaşmakta olduğu problemlere bağlamak mümkündür. Çünkü; Arab yarımadasının topyekün İslama girmesi; İslamın nüfusunu komşu ülkelere taşıması ve münafıkların fitnelerine son verilmesi ve idarenin müminlerin eline geçmiş bütün muhalif kuvvetleri çaresiz duruma düşürmüştü.. O halde Arab Yarımadasının tam bir İslam Ülkesi haline dönüştürülmesi lüzumu hakkındaki politika hususunda açık bir deklarasyon yayınlanması zaruri idi.[269]

Nahl sûresinin baş tarafı'nın nasıl başladığına temasdan önce, sûrenin muhtevasında ele aldığı konulara genel bir bakış yapmak yararlı olacaktır. Nahl sûresi Mekke'de nazil olmuştur. Diğer Mekki sûrelerin özellikleri bu sûrede de vardır. Yani genel anlamda inanç konusunu ele alır.[270] Ayrıca, uluhiyet konusu, vahiy meselesine temas ve öldükten sonra diriliş işlenir. Bu ana konuların yanısıra, başka pek çok noktaya temas edilmektedir. Mesela Hz. İbrahim'in dini ile Hz. Peygamber'in dininin ortak özelliğine işaret edilmekte,[271] ilahi irade ile beşeri iradenin iman ve küfür, hidayet ve delalet konusundaki alakasına dokunulmakta,[272] peygamberlerin vazi-

[267] Tevba, 9/5
[268] Tevbe, 9/5
[269] Mevdudi, *Tefhim*, II, 200
[270] Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2158
[271] Nahl, 16/120
[272] Nahl, 16/96

fesini göstererek onları yalanlayanlar hakkında Allahın kanununa temas edilmektedir.[273] Helal ve haram mevzuu,[274] putperestlerin bu konudaki vehimleri anlatılmaktadır.[275] Az da olsa, Allah yolunda hicret ve müslümanların dinlerinden döndürülmelerine işaret edildikten sonra, imana girip tekrar küfre dalanlara temas ve bütün bunların Allah katındaki karşılığı konusuna değinilmektedir.

Enbiya sûresinin konusunu akideler oluşturmaktadır.[276] Sûrenin ilk on âyeti de bunu isbat etmektedir. Sûrenin başı, hesab gününün yaklaştığı,[277] rablerinden geleni alaya almaları,[278] bu konu hakkında aralarındaki fısıldaşma[279] ve inanmayanların gönderilen elçinin onu uydurduğunun[280] zikredilmesi gibi inanç konusuna dayanan meseleleri ele almaktadır.

Mü'minun sûresi adından da anlaşılacağı gibi mü'minlerin sıfatlarının anlatıldığı bir sûredir. Sûrenin hemen başında kurtuluşa nail olan mü'minlerin sıfatları sıralanır. Bu sûre için "*Mü'minlerin sûresi*" ifadesini kullananlar bile olmuştur.[281] Sûrede onların namazlarına düşkün,[282] boş şeylerden yüz çeviren[283], zekatlarını veren,[284] namuslarını koruyan[285] ve emanete riayet eden[286] kimseler oldukları ifade edilir.

Diğer sûrelerde bulunmayan sadece bu sûrede bulunanفَرَضْنَا "*Farz kıldık*" ifadesi, Nur sûresinin baş tarafına münasip düşmüştür.[287] Bu ifadeden sonra hemen 2 ve 3. âyetlerde zina fiilinden bahsedilmiştir. Yani ahlak unsuru bu sûrenin hemen başında üzerinde önemle durulan bir unsur

273 Nahl, 16/36
274 Nahl, 16/114-115
275 Nahl, 16/116
276 Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2364
277 Enbiya, 21/1
278 Enbiya, 21/2
279 Enbiya, 21/3
280 Enbiya, 21/5
281 Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2452
282 Mü'minun, 18/2
283 Mü'minun, 18/3
284 Mü'minun, 18/4
285 Mü'minun, 18/5
286 Mü'minun, 18/8
287 Elmalılı, V, 3466

olmuştur. Dolayısıyla فَرَضْنَا "*Farz kıldık*" ifadesi Nur sûresine ait, ayrı bir önem arzeder.

Zümer sûresi bütün olarak tevhid hakikatinden bahsetmektedir.[288] Bunu isbat etmek için sûrenin başında تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيم "*Bu Kitabın indirilmesi Aziz ve Hakim olan Allah tarafındandır*"[289] denilmektedir. Yine 5. âyette şu ifade geçmektedir; خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ "*Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur...*"[290]

Muhammed sûresinin bir diğer adı da "*kıtal - savaş* " dir.[291] Sûrenin baş tarafı adına uygun bir tarzda önce inkar edenlere hücum ifade eden ve inananları öven edebi bir üslub ile her iki gurubun mahiyetini açıklayan bir bölümle başlıyor. Devamı olan 11. âyetinde yine buna uygun olarak ذٰلِكَ بِأَنَّ اللهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لاَ مَوْلَى لَهُمْ "*Çünkü Allah inananların dostu, kafirlerin ise dostu ve sahibi yoktur*"[292] denilmektedir.

Fetih sûresi bir müjde ile başlamaktadır.[293] Bu genel müjde'nin ardından Hz. Peygamber'in zatını ilgilendiren bir başka müjde ile devam eder; "*Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affeder*"[294]

Kamer sûresi çok önemli ve büyük bir hadiseyi haber vererek başlamaktadır. اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ "*Kıyamet yaklaştı ve Ay yarıldı.*"[295] Sûrenin Mekke'de indiği düşünülürse bu başlangıcın uygun düştüğü kendiliğinden ortaya çıkar.

Rahman sûresi, Kur'ân'ı öğreten, insanı yaratan ve ona beyanı talim eden Rahman'ın anlatımı ile başlamaktadır. Kur'ân'ın talimi, insanın yaradılışından ve âyetlerin açıklanmasından önce zikredilmesi dikkat çekicidir.[296]

Mücadele sûresi kocası hakkında Hz. Peygamber'le tartışan bir kadın-

---

288 Kutub, *Fi Zilal*, V, 3033
289 Zümer, 39/1
290 Zümer, 39/5
291 Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3278
292 Muhammed, 47/1-2
293 Elmalılı, 6/ 4402; Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3316
294 Fetih, 48/2
295 Kamer, 54/1
296 Kutub, *Fi Zilal*,VI, 3445

dan bahsederek başlıyor[297] hemen ardından kadın ve aile hukukunun düzenlenmesine dair hükümler sıralanıyor.

Haakka sûresi, büyük bir haberi vererek başlıyor. Bu büyük haber kıyamettir. Bu kıyamet haberinin ardından canlı manzaralarla konu destekleniyor.

Mearic sûresi bilinmeyen birinin soru sorması haberi ile başlıyor. Kafirlere verilen azab, onların kayıb içinde oluşları, Allah Teâlânın azameti, melaike ve ruh'dan bahseden âyetlerle devam ediyor.[298]

Nuh sûresi ise tamamen Hz. Nuh'un kendi kavmine olan davetini haber vermektedir. Risalet ve tevhid ile başlıyor.[299]

Abese sûresi çok farklı bir konunun haberini vererek başlıyor. Bu haber, Allah Teâlâ'nın peygamberini bile i'kaz edişinin isbatıdır. Kendisine gelen bir ama'nın o'na hakkı anlatmasını istemesi sırasında ondan yüz çevirmesinin doğru olmadığına dair bir uyarma ihtiva etmektedir. [300]

Kadir sûresi ise Kur'ân-ı Kerim'in Kadir Gecesi'nde indirildiğinin haber verilmesi ile başlıyor.

Beyyine sûresi Medine'de nazil olmuştur. Dolayısıyla hem Mekkeliler için hem de Medineliler için önemli olacak bir haber veriyor. Gerek ehl-i kitabdan, gerekse putperestlerin dinlerinden vazgeçmeyecekleri hususu çok açık olarak bildirilmektedir.

Kari'a sûresi de anlaşılmasında, idrak sınırlarının zorlandığı bir haberin bildirilmesi ile başlamaktadır.

Tekasür sûresi Mekki'dir. Bu nedenle sûre, o dönemde Mekke'de yaygın olarak işlenen bir yanlışlığın haberini vererek başlamaktadır.

Kevser sûreside doğrudan Hz. Peygamber'e ahirette verilen bir mükafatın haberi ile başlar.

Hülasa olarak haber cümlesi ile başlayan sûreler hakkında kısaca şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür;

---

[297] Mücadele, 58/1
[298] Elmalılı, VIII/5347
[299] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3710
[300] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3822

1. Kur'ân'ın anlattıklarında kesinlik söz konusudur. Söylenen şeylerin kesin olduğunu isbat için de haber cümleleriyle sûrelere başlanmıştır.

2. Haber cümlesi ile başlayan sûrelerde de farklılıklar vardır. Bütün sûreler aynı tarzda başlamamıştır. Bazen mazi, bazen muzari sigasıyla, bazen de masdar şeklinde cümle kurulmuştur. Bu ise ne şiir ne de nesir olmayan Kur'ân'a has bir özelliktir.

3. Her sınıftan insana hitab eden Kur'ân mensupları arasında okuma-yazma bilmeyenleri de gözeterek anlaşılabilir tam cümlelerle sûrelere giriş yapmış olması muhtemeldir.

5. Kasemle Başlayan Sûreler

Kur'ân-ı Kerimde 17 sûrenin başında kasem bulunmaktadır.[301] Bu sûrelerin başında yer alan kasem farklılık gösterir. Bazen meleklere yemin edilmekte, bazen güneşe, bazen de aya, toprağa ve hatta nebatat ile hayvana bile yemin edilmektedir.

Bu sûrelerin başında yer alan kasem'in özellikle üç şeyi isbat etmek için yapıldığını söylemek mümkündür. Bunlar; *vahdaniyet*, *risalet* ve *haşirdir.* Allah, tevhidi isbat için sadece bir sûrede, Saffat sûresinde yemin etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, orada yeminden sonra, "*Hiç şüphesiz sizin ilahınız birdir.*"[302] buyurmuştur. Zâriyat sûresinde de haşrin ve hesabın olabileceği konusunda yemin etmiş ve peşisıra, "*Size vad olunan diriliş elbette gerçektir. İşlerin karşılığı da mutlaka alınacaktır.*"[303] buyurmuştur. Tûr sûresinde ise, o azabın meydana gelmesini müteakip, onun devamlı olacağı hususunda yemin edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, orada yeminden sonra, "*Rabbinin cezası mutlaka vuku bulacaktır. Onu önleyecek hiçbir kuvvet yoktur..*"[304] buyurmuştur. Necm sûresinde ise Hz. Peygamber'in, peygamber olduğu hususunda yemin edilmiştir. Böylece usul-ü selase denilen üç iman esası (tevhid, haşir ve risalet) tamamlanmıştır."[305]

---

[301] Zehebi, *el-Burhan*, I, 178; Suyuti, *İtkan*, II, 135

[302] Saffat, 37/4

[303] Zâriyat, 51/5-6

[304] Tur, 52/7-8

[305] Razi, *Mefatih*, XXVIII, 194

Saffat sûresi meleklere; *Buruc ve Tarık* sûreleri feleğe; *Necm, Fecr, Şems, Leyl, Duha ve Asr* sûreleri feleğin levazımına; *Zâriyat ve Mürselat* sûreleri havaya; *Tûr* sûresi toprağa; *Tin* sûresi nebata; *Naziat* sûresi hayvan-ı natıkaya ve *Adiyat* sûresi ise hayvana yemin ederek başlamaktadır.[306]

Şimdi bu sûreleri tablo halinde görelim:

Saffat	37. sûre	182 âyet	Mekki	وَالصَّافَاتِ صَفّاً
Zâriyat	51. sûre	60 âyet	Mekki	وَالذَّارِيَاتِ ذَرْواً
Tûr	52. sûre	49 âyet	Mekki	وَالطُّورِ
Necm	53. sûre	62 âyet	Mekki	وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى
Kıyame	75. sûre	40 âyet	Mekki	لاَ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الدِّينِ
Mürselat	77. sûre	50 âyet	Mekki	وَالْمُرْسَلاتِ عُرْفاً
Naziat	79. sûre	46 âyet	Mekki	وَالنَّازِعَاتِ غرْقاً
Buruc	85. sûre	22 âyet	Mekki	وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ
Tarık	86. sûre	17 âyet	Mekki	وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ
Fecr	89. sûre	30 âyet	Mekki	وَالْفَجْرِ
Beled	90. sûre	20 âyet	Mekki	لاَ أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ
Şems	91. sûre	15 âyet	Mekki	وَالشَّمْسِ وَضُحيهَا
Leyl	92. sûre	21 âyet	Mekki	وَالَّيْلِ إِذَا يَغْشَى
Duha	93. sûre	11 âyet	Mekki	وَالضُّحَى
Tin	95. sûre	8 âyet	Mekki	وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ
Adiyat	100. sûre	11 âyet	Mekki	وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحاً
Asr	103. sûre	3 âyet	Mekki	وَالْعَصْرِ

Şimdi de bu sûrelerin başında bulunan âyetlere kısaca bakalım;

Saffat sûresi meleklere kasemle başlar ve ardından meleklerin sıfatlarını anlatarak devam eder. Zâriyat sûresinde de Saffat sûresine benzer ifadeler kullanılmaktadır.

---

[306] Zerkeşi, *Burhan*, I, 179; Suyuti, *İtkan*, II, 135

Zâriyat'a farklı manalar verilmiştir. Bu manalardan biri de meleklerdir.[307]

Tûr, dağ anlamına gelir.[308] Hz. Musa'nın ilahi kelamı işittiği dağın adıdır. Sûre bu dağa kasem ederek başlıyor. Ardından başka şeylere de kasem ediliyor. Satır satır dizilmiş Kitab'a,[309] mamur bir ev olan Kabe'ye,[310] tavan gibi yükseltilmiş gökyüzü'ne[311] ve nihayet denizlere[312] kasem ederek "*Rabbinin azabı mutlaka olacaktır*"[313] ihbarında bulunmaktadır.

Necm sûresi de batmakta olan yıldıza kasem ederek, Hz. Peygamber'in sapmamış ve yoldan çıkmamış olduğunu ifade etmektedir.

Kıyame sûresinde ise kıyametin olacağına ve ardından da nefs-i levvame'ye kasem edilmektedir. Bu ikisinin birarada zikredilişini telif eden ***M. Hamdi Yazır***, kıyamet günündeki levm ve pişmanlığın önemine binaen böyle denildiğine işaretle; "*Yani kıyamet günü muhakkak olacak ve ona inanmak istemeyen emmare nefisler o gün kendisini çok levm edecek ve günahlarına pişman olacakdır.*"[314] demektedir.

Mürselat ve Naziat sûrelerinde de aynı Saffat ve Zâriyat sûrelerine benzer bir üslubda, kıyametin vaki olacağını ifade sadedinde kasem edilmiştir. Bu sûrelerin ortak bir yönü daha vardır ki; ***Fahreddin Razi*** bunlara "*Adiyat*" sûresini de dahil ederek farklı bir yaklaşım sergilemektedir: "*Allah Teâlâ kasemle başlayan bu beş sûrede (Mürselat, Saffat, Naziat, Zariat ve Adiyat) 'cem-i müennes salim' kelimeleri kullanarak yemin etmiş; ama hiçbir sûrede cemi müzekker salim kelimeleriyle yemin etmemiş ve mesela; "Salih erkek kullarıma yemin olsun!" ya da "Mukarrebine yemin olsun!" gibi bir şey dememiştir. Halbuki müzekker sigalar daha üstündür. Çünkü "vav" ve "nun" ile yapılan cemi müzekker salim sigası, çoğunlukla akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Âyetlerdeki o varlıklara*

---

307 Razi, *Mefatih*, XXVI, 195; Elmalılı, VI,4527

308 Elmalılı, VII, 4551

309 Tur, 52/2

310 Tur, 52/4

311 Tur, 52/5

312 Tur, 52/6

313 Tur, 52/7

314 Elmalılı, VIII, 5474

yapılan yeminler, haşr ve kıyamet gününü isbat maksadıyla yapılmıştır. Fakat haşri isbat, salih kimselerin sevaba, günahkarların ise azaba düçar olacaklarını gösterir. Böylece bu durum, onların dışındaki varlıklar üzerine yemin edilmesini gerektirmiştir."[315] Razi devamla bu sûrelerdeki çoğul lafızlarla yemin edilmesinin sebebini 'hareket eden şeylere kasem' edilmesine bağlamaktadır. "*Allah Teâlâ bu sûrelerde çoğul lafizlar ile yemin etmiştir. Çünkü cemilerin pek çoğunda, Allah Teâlâ hareket edenlere yemin etmiştir. Vahdaniyetini ispat için yemin ettiği Saff sûresinde, "Saf bağlayıp duranlara yemin olsun ki..." önce hareketsiz varlıklara yemin etmiş, diğer dört sûre (Zariat, Mürselat, Naziat ve Adiyat)de ise hareketli şeylere yemin etmiştir. Halbuki Allah Teâlâ mesela "dağ"a da yemin etmiştir. Dağ ise sabittir ve değişimi yoktur. Dolayısıyla "Dağ"a yemin ederken tekil sigasını kullanmıştır.*"[316]

Buruc sûresinde ise burçlarla süslü semaya ve ardından va'd edilen güne, yani kıyamete yemin edilmektedir. Bu yönüyle; Saffat, Zâriyat, Tûr, Mürselat ve Naziat sûreleri ile ortak özellik gösterir.

Tarık sûresi biraz farklılık arzeder. Burada hem semaya hem de "Tarık"a kasem edilir. Ancak bu "Tarık"ın ne olduğunu anlamak için zihinleri uyardıktan sonra onun bir yıldız olduğu haber verilmektedir. Yukarıda zikredilen sûrelerden farklı olarak burada kasem edilecek kadar önem atfedilen konu kıyamet değildir, nefistir. إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ "*Üzerinde gözetici olmayan kimse yoktur.*"[317] ve bir diğer âyet de; فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ "*Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın?*"[318] bunu göstermektedir.

Beled sûresi, Şems sûresi ve Leyl sûreleri de Tarık sûresine benzemektedir. Sadece bu sûrelerde, üzerine yemin edilen şeyler daha farklıdır. Beled sûresinde, "belde"ye, "baba"ya ve "çocuğa" yemin edilmektedir. Şems sûresinde ise kasem edilen şeyler daha çoktur. Güneş, ay, gündüz ve gece, gökyüzü, yeryüzü ve nefs. Leyl sûresine gelince burada da geceye, gündüze ve erkek ve dişiyi yaratana yemin vardır.

---

[315] Razi, *a.g.e.*, XXVIII, 194

[316] Razi, *a.g.e.*, XXVIII,195; XXVIII, 241

[317] Tarık, 86/4

[318] Tarık, 86/5

Fecir sûresinde tamamen farklı bir durum söz konusudur. Üzerine yemin edilen fecir, on gece, tek ve çift, yürüyen gece gibi soyut kavramlardır. Daha sonra Ad kavminin durumu ortaya konulmaktadır ve onların yeryüzünde hiç görülmemiş bir kavim oldukları vurgulanmaktadır.

Duha sûresindeki kasemin maksadı ise doğrudan Hz. Peygamber'dir. Çünkü sûrenin sebeb-i nüzul'ü buna dairdir.[319]

Tin sûresi, Adiyat sûresi ve Asr sûrelerinde ise, aynı Tarık, Beled, Şems ve Leyl sûrelerinde olduğu gibi yeminden sonra gelen konu insan ve nefisdir. Burada da farklı olan şey üzerine kasem edilenlerin değişkenliğidir. Tin sûresinde; incir, zeytin, Tûr-i Sina ve emin belde'ye yemin edilmekteyken; Adiyat sûresinde koştukça koşanlara, ateş saçanlara, sabah sefere çıkanlara, ortalığı tozu dumana katanlara ve düşman topluluğunun içine dalanlara kasem edilmektedir. Asr sûresinde ise adından da anlaşılacağı gibi asra kasem edilmektedir.

Son olarak kasemle başlayan sûreler hakkında bir kaç değerlendirme yapmak mümkündür:

1. Kasem vazgeçilmez hitab tarzlarından biridir.

2. Allah Teâlâ bu sûrelerde anlatacaklarının önemli olduğunu göstermek için yemin ederek başlamıştır.

3. Kainatı da bir kitab olarak değerlendirirsek Allah Teâlâ'nın güneş, ay, yıldızlar, gece, fecr vs.'ye yeminini daha rahat anlamak mümkün olur. Bu sûrelerde görüldüğü gibi Allah Teâlâ'nın her iki kitab'a da yemin etmesi bundandır.

6. Şart Cümlesi ile Başlayan Sûreler

Kur'ân-ı Kerim'de 7 sûre şart cümlesi ile başlamıştır.[320] Bu sûreler; *Vâkı'a, Münafikun, Tekvir, İnfitar, İnşikak, Zilzal ve Nasr sûreleridir.*[321]

Bu sûrelerden Münafikun ve Nasr sûreleri hariç diğerleri kıyameti anlatmaktadır.

---

319 Razi, *a.g.e.*, XXXI, 209
320 Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
321 Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135

Vâkı'a	56. sûre	96 âyet	Mekki	إذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ
Münafikun	63. sûre	11 âyet	Mekki	إذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ
Tekvir	81. sûre	29 âyet	Mekki	إذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ
İnfitar	82. sûre	19 âyet	Mekki	إذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ
İnşikak	84. sûre	25 âyet	Mekki	إذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ
Zilzal	99. sûre	8 âyet	Medeni	إذَا زُلْزِلَتِ الأرْضُ
Nasr	110. sûre	3 âyet	Medeni	إذَا جَاءَ نَصْرُ اللهِ

Vâkı'a, Tekvir, İnfitar, İnşikak sûreleri Mekke'de nazil olmuştur. Hepsinde de kıyamet değişik yönleri ile ele alınır. Vâkı'a sûresinde; "*O gerçek olan kıyamet gerçekleşince neler olacak neler!.. Zaten onun olmasını yalanlayacak hiçbir delil olamaz. O kimini alçaltır, kimini yüceltir. Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar darmadağın edilip parçalandığı, uçuşan toz zerreleri haline geldiği zaman...*"[322] şeklinde ifade edilirken, Tekvir sûresinde (إذَا) edatı ile on iki hadise zikredilerek dünyanın kıyameti anlatılır. "*Güneş dürülüp ışığı söndüğü zaman; Yıldızlar yerlerinden düşüp dağıldığı zaman, Dağlar yürütüldüğü zaman, Doğurmak üzere olan develer, kıyılmaz mallar terk edildiği zaman, Vahşi hayvanlar diriltilip toplandığı zaman, Denizler ateşlenip kaynatıldığı zaman, Nefisle eşleştirildiği, ruhlar bedenlere girdiği zaman.....*"[323] İnfitar sûresinin başında ise, dünyanın kıyameti şu ifadelerle anlatılır; "*Gök yarıldığı zaman, yıldızlar parçalanıp etrafa saçıldığı zaman...Denizler birbirine katılıp tek deniz haline geldiği zaman.. Kabirlerin içi dışına çıkarıldığı zaman...*" İnşikak sûresi de "*Tekvir ve İnfitar*" sûrelerine benzer bir üslupta başlamıştır.[324]

Zilzal sûresi için Medeni olduğu görüşü yaygın ise de Mekki olduğunu söyleyenler de vardır. Müfessir ***Seyyid Kutub***, onun Mekki sûrelerden sayılması gerektiğini zikreder.[325] Çünkü ele aldığı konular ve sûrenin baş tarafındaki üslub, Tekvir, İnşikak ve İnfitar sûrelerinden farklı değildir. Hepsi bir bütünün belli parçalarını değişik yönleri ile ele almaktadır.

322 Vâkı'a, 56/1-6
323 Tekvir, 81/1-13. Âyetler
324 Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3864
325 Kutup, *Fi Zilal* , VI, 3954

Münafikun ve Nasr sûrelerine gelince bu iki sûre Medine'de nazil olmuştur. Dolayısıyla sûrenin şart cümlesi ile başlaması diğerleri gibi değildir. Birinde; إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللهِ "*Münafıklar sana geldiğinde, 'Biz, senin Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet ederiz, derler*"[326] şeklinde başlarken; diğerinde ise وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللهِ أَفْوَاجاً "*Allahın yardımı ve zaferi geldiğinde, insanların Allahın dinine akın akın girdiklerini görürsün*"[327] buyurulmaktadır.

Netice olarak Şart cümlesi ile başlayan sûreler hakkında şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür.

1. Normal kullanımlarda şart cümlelerinde kesinlik yoktur. Oysa Kur'ân'ın şart cümlesi ile başlayan sûrelerinde kesinlik ve kati'yyet daha fazladır. Bu Kur'ân'a has bir özelliktir.

2. Bu sûrelerde görülen ortak bir özellik yine korkutma ve kıyameti hatırlatmadır. Tek istisnası Nasr sûresidir.

7. Emir Cümlesi ile Başlayan Sûreler

Kur'ân-ı Kerim'in altı sûresinin başında emir cümlesi yer almaktadır.[328] Bu sûrelerden Alak sûresi hariç diğerlerinin hepsi قُلْ "*söyle!*" ifadesi ile başlamıştır.[329] Sadece Alak sûresi اقْرَأْ "*Oku!*" emri ile başlamıştır. Şimdi bu sûreleri tablo halinde görelim:

Cinn	72. sûre	28 âyet	Mekki	قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ
Alak	96. sûre	19 âyet	Mekki	أقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ
Kafirun	109. sûre	6 âyet	Mekki	قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ
İhlas	112. sûre	4 âyet	Mekki	قُلْ هُوَ اللهُ أَحَد
Felak	113. sûre	4 âyet	Medeni	قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ
Nas	114. sûre	5 âyet	Medeni	قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ

326 Münafikun, 63/1
327 Nasr, 110/1-2
328 Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
329 Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135

Emir cümlesi ile başlayan bu altı sûrenin ortak özelliği, hepsinde de hitabın doğrudan Hz. Peygamber'e yapılmış olmasıdır.[330]

Cinn sûresinde, قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ "*Ey Muhammed!) De ki, cinlerden bir topluluğun Kur'ân'ı dinlediği bana vahyolundu...*"[331]; Alak sûresinde, اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ *(Ey Muhammed!) Yaradan rabbinin adıyla oku!....*"[332]; Kafirun sûresinde, قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لاَ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ *(Ey Muhammed!) De ki, Ey inkarcılar! Ben sizin taptıklarınıza tapmam....*"[333]; İhlas sûresinde, (*Ey Muhammed!)* قُلْ هُوَ اللهُ أَحَد "*De ki, O Allah tekdir....*"[334]; Felak sûresinde, قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (*Ey Muhammed!) De ki, yarattıklarının şerrinden feleğin rabbine sığınırım....*";[335] Nas sûresinde ise قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (*Ey Muhammed!*) *De ki, İnsanların rabbine sığınırım.....*"[336]

Söylenmesi Allah tarafından istenen konunun ortak yönü, inanç ve akide meselesidir. Dolayısıyla Allah Teâlânın emirle başlayan bu sûrelerdeki muradı, aslında Hz. Peygamber'in sadece bir elçi olduğu, o'nun; bu söylenenlerde herhangi bir müdahalesinin bulunamayacağının bilinmesidir. Emir cümlesi ile başlayan sûreler için şunları söylemek mümkündür;

1. Bu söz Allah'ın kelamıdır.

2. Sûrelerde muhatap Hz. Peygamber'dir.

3. Dinleyicinin ya da okuyucunun dikkatini çekmek için emirle başlanmıştır. Çünkü emir ancak yüksek ve yüce bir makamdan olur.

8. Soru ile Başlayan Sûreler

Kur'ân-ı Kerimde altı sûre de soru cümlesi ile başlamaktadır.[337] Bu sûreler şunlardır; *İnsan , Nebe, Ğaşiye, İnşirah, Fil, Maun sûreleridir.* [338]

---

330 Kutub, *a.g.e.*, VI, 163
331 Cin, 72/1
332 Alak, 96/1
333 Kafirun, 109/1
334 İhlas,112/1
335 Felak, 113/1
336 Nas, 114/1
337 Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135
338 Zerkeşi, *Burhan*, I, 180; Suyuti, *İtkan*, II, 135

İnsan	76. sûre	25 âyet	Mekki	هَلْ أَتَى عَلَى ٱلإنْسَانِ
Nebe	78. sûre	40 âyet	Mekki	عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ
Ğaşiye	88. sûre	26 âyet	Mekki	هَلْ أتيك حَدِيث
İnşirah	94. sûre	8 âyet	Mekki	أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ
Fil	105. sûre	5 âyet	Mekki	أَلَمْ تَرَ كَيْفَ
Maun	107. sûre	7 âyet	Mekki	أَرَأَيْتَ الَّذِي

Bu altı sûrenin de Mekke'de nazil olması dikkat çekicidir. Bu sûrelerin biri hariç hepsi amme cüz'ünde yer almaktadır. Bu cüz'de yer alan sûrelerin bir özelliği de insan ruhu üzerinde tesir icra edebilecek bütün edebi sanatların kullanılmasıdır. O dönemde yaşayanların dikkatlerini çekebilmek, duygu ve ilgilerini uyandırabilmek ve onları hakka doğru çekebilmek maksadıyla farklı ifadeler ve hitab tarzları benimsenmiştir.[339]

Soru sorarak cümleye başlamak da edebi sanatlardan biridir. Buradaki altı sûrede görülen husus zihinleri uyarmak ve onları intibaha getirmektir.

Şimdi bu sûrelere bakalım: İnsan sûresinde genel bir ifade ile o'nun kayde değer olup olmadığı sorulur; هَلْ أَتَى عَلَى ٱلإنسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً "*Dehrin akışı içinde öyle zaman geçti ki, o dönemde, insanın adı bile anılmazdı.*"[340]

Nebe sûresi, عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ "*Neyi soruşturuyorlar? Üzerinde anlaşmazlığa düştükleri büyük haberi mi?*"[341] Ğaşiye sûresi هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ "*(Ey insanoğlu!) Her şeyi kaplayacak kıyametin haberi sana geldi mi?*"[342] İnşirah sûresi, أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكْ (*Ey Muhammed!*) *senin göğsünü açmadık mı? Belini büken yükünü üzerinden almadık mı?*"[343] Fil sûresi ve Maun sûresi ise; أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفِيلِ "*Fil sahiblerine*

[339] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3802
[340] İnsan, 76/1
[341] Nebe, 78/1-2
[342] Ğaşiye, 88/1
[343] İnşirah, 94/1-2

rabbinin ne ettiğini görmedin mi?”[344], أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ “*Dini yalan sayanı gördün mü?*”[345] şeklinde başlamaktadır.

Soru ile başlayan sûreler hakkında şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür;

1. Soru sorarak söze başlamak edebi sanatlardan sayılmaktadır.

2. Kur'ân'ın bir hedefi de insanlara bilmediklerini ya da yanlış bildiklerini öğretmektir. Bunun yolu ise en kolay şeyi sorarak gerçekleştiğinden böyle bir usul benimsenmiş olabilir.

3. Soru ile başlayan sûrelerin ortak bir özelliği de “*taaccüb*” olarak görülmektedir.

9. Dilek ve Temenni ile Başlayan Sûreler

Bunlar, *Mutaffifin, Hümeze ve Leheb sûreleridir.* Üç sûre de; dilek ve temenni ile başlamaktadır.[346]

Mutaffifin	83. sûre	36 âyet	Mekki	وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ
Hümeze	104. sûre	9 âyet	Mekki	وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ
Leheb	111. sûre	5 âyet	Mekki	تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ

Bu üç sûrenin ortak özelliği korkutmadır. *Mutaffifin sûresinde*, ölçüde-tartıda noksanlık yapanlar korkutulurken,[347] *Hümeze sûresinde*, diliyle çekiştirip alay edenler,[348] *Leheb sûresinde* ise Hz. Peygamber'in yakın akrabası Ebû Leheb korkutulmaktadır.[349]

Dilek ve temenni ile başlayan bu üç sûre hakkında son olarak şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür; Dilek ve temenni ile söze başlamak kulağa hoş gelen bir hitab tarzıdır. Ancak bu temenninin menfi ve olumsuz olması, aynı şekilde bir o kadar ürperti vericidir. Kur'ân üç sûrenin

[344] Fil, 105/1
[345] Maun, 107/1
[346] Zerkeşi, *Burhan*, I, 170; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[347] Mutaffifin, 83/1
[348] Hümeze, 104/1
[349] Leheb, 111/1

başında böyle bir yol benimsemiştir. Çünkü Kur'ân dışı gidilen yolun ne kadar çirkin ve kötü olduğunu göstermek istenmiştir.

10. Farklı Başlayan Sûre

Kur'ân-ı Kerim'de sadece **Kureyş sûresi** ta'lil ile başlamıştır.[350] Bu sûre de Mekke'de nazil olmuş ve dört âyetten meydana gelmektedir. Bu sûre kendine has bir başlangıç cümlesi ile başlamıştır لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ "*Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır.*"[351] Başlangıç yönü ile Kureyş sûresi, Kur'ân-ı Kerim'de tek sayılmaktadır.[352]

B- KUR'ÂN-I KERİM SÛRELERİNİN SONLARI (HATİMELERİ)

Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin sonu dinleyicinin kulağına hoş gelen ifadelerle son bulmaktadır. Okuyucu ya da dinleyici bu bölümlerde anlar ki, artık ilahi kelam sona ermektedir. Genelde kulağı tırmalayıcı ifadeler yerine daha düz ve sade, daha hülasa edici cümleler tercih edilmektedir. Bu ise Kur'ân'ın bedi'i güzelliklerinden biri sayılmaktadır.[353]

Müstakil tefsir yazanlar bu konu üzerinde durmakla birlikte meseleye gereken önemi verdiklerini söylemek hayli zordur. Bütün tefsir kitaplarında ki genel yaklaşım; ilgili sûrenin tefsirinin sonunda bir kaç cümle ile meseleyi bağlamak yönünde olmuştur.

Razi başta olmak üzere **Bika'i, Ebû Hayyan, Ebu's-Suud** ve **Alusi** gibi müfessirler tefsirlerinde bu konuyu işlemekle birlikte, muasır müelliflerin konu üzerinde daha ağırlıklı durdukları görülmektedir. Özellikle **Seyyid Kutub** "*Fi Zilali'l-Kur'ân*" adlı tefsirinde her sûrenin sonunda "*Hatime*" başlığını kullanmadan son değerlendirmeler de bulunur.[354]

[350] Zerkeşi, *Burhan*, I, 170; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[351] Kureyş, 106/1
[352] Zerkeşi, *Burhan*, I, 170; Suyuti, *İtkan*, II, 135
[353] Suyuti, *İtkan*, II, 137
[354] Kutub, *Fi Zilal*, I, 339-347

Aynı şekilde muasır müfessirlerden **Muhammed Hicazi, Said Havva ve Muhammed A. Sabuni** de sûrelerin sonları konusuna eserlerinde geniş yer verenlerdir. **Hicazi** tefsiri "*Tefsirü'l-Vadıh*" da خَاتِمَةُ السُّورَةِ başlığını kullanmış ve sûrenin bitişi ile ilgili bilgiler vermiştir. O'nun pek çok sûrenin sonunda "*Fevkalade güzel bir bitiştir*" ifadesini kullandığını görüyoruz.[355] Müellif **Said Havva** ise "*el-Esas Fi't-Tefsir*" de أَوَاخِرُ السُّورَةِ başlığını kullanmış ve özellikle her sûrenin sonuna gelindiğinde ele aldığı sûreyi Bakara sûresinin baş tarafı ile olan ilgisi doğrultusunda irtibatlandırır.[356] Sûre sonları konusu ile ilgili olarak **Said Havva'nın** çok farklı bir üslub sergilediği görülmektedir.[357] Bu konuda bir diğer müfessir **Sabuni**'dir. Tefsiri "*Safvetü't-Tefasir*" de istisnasız her sûreye temas etmiş ve bu konuda güzel bir metod ortaya koymuştur.[358] Bu metoda göre müellif, daha sûrenin giriş kısmında bir hulasa yapar ve bu bölümde sûrenin sonunun nasıl bittiği üzerinde durur. Daha sonra da ayrıca sûrenin sonuna geldiğinde bu konuya tekrar döner ve daha ayrıntılı bilgiler verir.

Kendisine ait müstakil bir tefsiri bulunmayan ancak Kur'ân ilimlerinde önemi kabul edilen **İbn Ebi'l-İsbı'** "*Bediu'l-Kur'ân*" isimli eserinde, sûre sonlarının nasıl bittiğini tek tek ele almıştır. Sözkonusu esirinde **İbn Ebi'l-İsbı'nin** "*Hüsnü'l-hatime*" başlığını kullandığı görülmektedir. Bu da göstermektedir ki; müellif bu konuya bir ilim dalı olarak yaklaşmaktadır. **İbn Ebi'l-İsbı'** Kur'ân-ı Kerim'deki 114 sûrenin bütününü sonları itibariyle tek tek ele almış ve tespitlerde bulunmuştur.[359]

İbn Ebi'l-Isbı'ın dışında tefsirlerinde küçük başlıklar halinde bu konuyu ele alan başka müfessirler de olmuştur. Bunlardan biri **Nimetullah en-Nehcevani**'dir. O, tefsirinde her sûre için *Hatime* başlığı altında kısa

355 Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XXIV, 152

356 Said Havva, *el-Esas*, IV, 2382 ve ayrıca bk. V, 2702

357 Mesela Saad sûresinin sonunda Saad sûresi ile Kâf, ve Kalem sûrelerinin sonları arasında münasebet kurar. Görüldüğü gibi bu üç sûre de tek harfli (Nun. Kâf ve Saad) olan Mukatta'a harfleri ile başlamıştır. Bu üç sûrenin baş tarafında görülen bu benzerlik yine bu üç sûrenin son kısmında da görünmektedir. Bu üç sûrenin son kısımları şöyledir:

(اِنْ هُوَ اِلاَّ ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ) ve (وَمَا هُوَ اِلاَّ ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ), (فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيد). (Ayrıntılı bilgi için bk. Said Havva, *el-Esas Fi't-Tefsir*, IV, 6048)

358 Sabuni, *Safvet*, I, 30, 180, 182, 251, 257 ve 319. sayfalar

359 İbn Ebi'l-Isbı', *a.g.e.*, s. 346-352

da olsa bir bölüm ayırmıştır. Mesela her sûrenin sonunda "*Hatime*" başlığı altında sûrenin özeti yapılmıştır."[360] Bu bölümde özellikle sûre içinde anlatılan konulardan çıkarılan dersler ve ibretler ele alınmıştır. **Nehcevani** yine her sûrenin sonunda bulunan "*Hatime*" bölümünde "*Sana gerek...*" ifadesini kullanarak bazı öğüt ve tavsiyelerde bulunmuştur.[361] Rahman sûresinin "*Hatime*"sinde şöyle demektedir: "*Ey hakkın azamet ve celalini gerçek manada bilen, vuslat ve cemalin zülaline susamış olan arif kişi; umumi ahvalinde özellikle Allah Teâlâ hakkında yalancı ve inkara yönelmemen gerekir. Her yönde ve her yerde cereyan eden hadiseleri, her türlü nimeti, fazileti, azabı ve sıkıntıyı vermeye son derece muktedir olan Melik, Cebbar, Aziz ve Gaffar olan Allah'tan başka birine aitmiş gibi göstermemen gerekir. Keza umum ahvalinde Allah'ın nimetlerine karşı şükür etmeye, lütuf ve kereminin hukukunu vermeye devam etmen gerekir. Allahtan gafil olmaktan ve masiva ile iştigalden zinhar sakın! Bütün zamanlarında ve her halükarda korku ile ümit arasında mekik dokuyarak ilahi kudretin huzurunda bulun. Ve hiçbir zaman Allahın rahmetinden ümidini kesme. Zira hakikat şudur ki; kafirler güruhundan başkası Allahın rahmetinden ümidini kesmez. Allahım! bizleri kıskıvrak yakalayışından korkan zümreden eyle!*"[362]

Başta **Zerkeşi** ve **Suyuti** olmak üzere sûrelerin sonları ile ilgili olarak usul ulemasının kullandığı en genel tanım şudur: "*Genel olarak bakıldığında sûre sonları; bir kısım öğüt ve tavsiyeler, dua, feraiz, tahmid, tehlil, va'd ve vaid gibi konuları içermektedir.*"[363] Biz bu tesbite katılmakla beraber yaptığımız çalışmada, bu genel ifadenin Kur'ân'da sanki bir kaideye bağlı olduğunu gördük. Bu durum ile sanki Kur'ân, kendisini okuyanlardan takdir hissi beklemektedir. Yaptığımız çalışmada sûrelerin sonları ile ilgili ulaştığımız neticede gördük ki: Kur'ân-ı Kerim'i meydana getiren 114 sûrenin sonu şu iki şekilden biri ile bitmektedir:

---

360 Nehcevani, *a.g.e.*, II, 379

361 Turan, Yard. Doç. Abdülbaki; *Nimetullah Nehcevani ve el-Fevatihü'l-İlahiyye ve'l-Mefatihü'l-Ğaybiyye isimli tefsiri*; Selçuk Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi, (1985), Sayı:1; Sayfa: 61

362 Nehcevani, *a.g.e.*, II, 379

363 Zerkeşi, *Burhan*, I, 173; Suyuti, *el-İtkan*, I, 137; *Cevahirü'l-Beyan*, s. 154

1. Sûre sonları ya Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının zikredilmesinin yer aldığı fezlekeler ile bitmiştir.

2. Ya da va'd ve va'id ile yani korku ve teşvik ifade eden müjdelerle son bulmuştur.

Bu metodu bütün Kur'ân sûrelerine uyguladığımızda durum daha iyi anlaşılacaktır.

Kur'ân-ı Kerim; hatimelerde genellikle ya el-Esmaü'l-Hüsna'yı veya onun manalarını içeren bazı öz ifadeler kullanmıştır. Aklı, tefekküre sevketmek için zikredilen bu fezleklerde, Kur'ân'ın ulvi hikmetinden bazı işaretler ve Allah Teâlâ'nın hidayet kaynağından bazı sızıntılar, Kur'ân'ın i'cazının parıltılarından zuhur eden bazı kıvılcımlar olduğu söylenebilir.[364] Öteyandan anlatılan konunun sonunda, o konuyu iyice ruha yerleştiren fasılalar (takib cümleleri) konusu, Kur'ân'ın "belaği nükteleri"nden sayılmaktadır.[365]

"*Havatimu's-Suver*" konusunda sûre sonlarının insanları hep belli noktalara yönlendirdiği görülmektedir. Bu yönlendirme insanın yaradılış amacına uygun olarak yapılır. Bu yapılırken de aslında zihinleri uyarmak ve tenbih etmek hedefi gözetilir. Çünkü Kur'ân'ın muhatabı zaten insandır.

1. Esmaü'l-Hüsna ile Biten Sûreler

Halk arasında "*el-Esmaü'l-Hüsna*" da denilen Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları nas ile sabittir. Kur'ân ve Hadis'de bununla ilgili çok şeyler söylenmiştir. Ancak konumuz bu olmadığı için sözü uzatmayarak sadece bu konu ile ilgili bir örneği ele alacağız: "Meşhur Arap dil bilimcisi Esma'i der ki; "Ben, Maide sûresini okuyordum. Yanımda da bir bedevi vardı. Ne zaman ki, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللهِ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "*Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin. Allah Aziz ve Hakim'dir.*"[366] âyetine gelince sonunu وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ "*Allah Aziz ve Ğafur'dur*" şeklinde sehven yanlış okumuşum. Bedevi dedi ki; "Bu kimin sözü?" "Allah kelamıdır"

---

[364] Nursi, Said, *Sözler*, İstanbul, 1989, s. 415

[365] Kutub, Seyyid, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, (terc. Süleyman Ateş), Ankara, 1387/1967, s. 130

[366] Maide, 5/38

dedim. "O zaman tekrar oku!" dedi. Bu defa ben düzelterek; "وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ " şeklinde okuyunca, bedevi; "Şimdi doğru okudun" dedi."[367]

Sûrelerin sonlarında olmasa bile âyetlerin sonunda çok sık kullanılan "وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" *Allah her şeye kadirdir*"[368] ya da "إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُور" *Muhakkak Allah göğüslerde olanı bilir.*"[369] gibi ifadelerin Kur'ân'ın cümle dizilişinde siyaka uygun olarak bu isimlerin özellikle seçildiğini söylemek mümkün.[370]

Görüldüğü gibi Allah'ın isim ve sıfatları anlatılan konu ile, siyak ve sibak münasebetine uygun olarak kullanılmıştır. Yoksa sadece lafzi güzellik olması için kullanılmamıştır.

Yaptığımız araştırmada, Kur'ân-ı Kerim'in 47 sûresinin sonunda bu ifadelerin kullanıldığını tesbit ettik. Bu demektir ki neredeyse Kur'ân sûrelerinin yarısının sonu bu ifade biçimleri ile son bulmuştur. Birazdan bunları tek tek ele aldığımızda görülecektir ki, Kur'ân'ın tertibi tevkıfidir ve O'nun pek çok üstün yanıyla beraber, sûre sonlarındaki bu letafeti ve güzelliği de ayrıca mucizedir.

Bu konuda yapılmış bir çalışma olmadığından dolayı, biz burada bibliyografik kaynaklara girmeden doğrudan doğruya ilgili âyetleri sadece mealleri ile birlikte vermekle iktifa edeceğiz.

" وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ " - *Allah her şeyi hakkıyla bilir.*[371]

" وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ " - *Allah her şeye hakkıyla kadirdir.*[372]

" وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ " - *Muhakkak O Ğafur ve Rahim'dir.*[373]

" اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ " - *Muhakkak Allah her şeyi hakkıyla bilir.*[374]

" وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمُ " - *O, büyük Arş'ın Rabbidir.*[375]

---

367 Razi, *Mefatih*, XI, 229
368 Hadid,57/2
369 Al-i İmran, 3/119
370 Kutub, *et-Tasvirü'l-Fenni*, s. 88
371 Nisa, 4/176
372 Maide, 5/120
373 En'am, 6/165
374 Enfal, 8/75
375 Tevbe, 9/129

" وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ " - *O, Hükmedenlerin en hayırlısıdır.*[376]

" كَفَى بِاللّٰهِ شَهِيداً " - *Allah şahid olarak yeter.*[377]

" إِنَّمَا هُوَ إِلٰهٌ وَاحِدٌ " - *Çünkü O tek ilah'dır.*[378]

" وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ عَلَى مَا تَصِفُونَ " -*Rahman ve Müstean olan Rabbimiz..*[379]

" فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِير " - *O ne güzel Mevla ne güzel Yardımcı'dır.*[380]

" وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ " - *Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın.*[381]

" وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ " - *Allah her şeyi bilendir.*[382]

" لَهُ الْحُكْمُ " - *Hüküm yalnız O'na aittir..*[383]

" وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ "- *Allah iyi davrananlarla beraberdir.*[384]

" إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ " - *Allah bilen ve her şeyden haberdar olandır.*[385]

" وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً " - *Allah Ğafur ve Rahim'dir.*[386]

" فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيراً " - *Allah kullarını görür.*[387]

" وإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ " - *O'na döndürüleceksiniz.*[388]

" وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ " - *Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdederim.*[389]

" اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ " - *Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdederim.*[390]

" أَلاَ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ " - *Çünkü O, her şeyi kuşatandır.*[391]

---

376 Yunus, 10/109
377 Ra'd, 13/43
378 İbrahim, 14/52
379 Enbiya, 21/112
380 Hacc, 22/78
381 Mü'minun, 23/118
382 Nur, 24/64
383 Kasas, 28/88
384 Ankebut, 29/69
385 Lokman, 31/34
386 Ahzab, 33/73
387 Fatır, 35/45
388 Ya - Sin, 36/83
389 Saffat, 37/182
390 Zümer, 39/75
391 Fussilet, 41/54

“ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ” - *O, Aziz ve Hakim'dir.*[392]

“ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ ” - *Allah Ğani'dir...*[393]

“ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ” - *Allah yaptıklarınızı görmektedir.*[394]

“ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ ” - *(O) Güçlü Hükümdardır.*[395]

“ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ ” - *(O) çok yüce ve Cömerttir.*[396]

“ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ” - *Büyük Rabbinin ismiyle..*[397]

“ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ” - *Allah büyük lütuf sahibidir.*[398]

“ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ” - *O, Aziz'dir, Hakim'dir.*[399]

“ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ” - *Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.*[400]

“ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ” - *...O, Azizdir, Hakim'dir.*[401]

“ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ” - *Büyük Rabbinin adıyla..*[402]

“ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ” - *Allah Ğafur ve Rahim'dir.*[403]

“ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ” - *O, korkulmaya ve bağışlamaya daha layıktır.*[404]

“ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً ” - *Allah, Alim ve Hakim'dir.*[405]

“ إِلاَّ أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ” - *Alemlerin Rabbi olan Allah (ancak) dileyebilir.*[406]

“ أَلَيْسَ اللّٰهُ بِاحْكَمِ الْحَاكِمِينَ ” - *Allah hükmedenlerin en iyisi değil mi?*[407]

---

392 Casiye, 45/37
393 Muhammed, 47/38
394 Hucurat, 49/18
395 Kamer, 54/55
396 Rahman, 55/78
397 Vâkı'a, 56/96
398 Hadid, 57/29
399 Haşr, 59/24
400 Cum'a, 62/11
401 Teğabün, 64/18
402 Hakka, 69/52
403 Müzzemmil, 73/20
404 Müddessir, 74/56
405 İnsan, 76/31
406 Tekvir, 81/29
407 Tin, 95/8

“ إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِير ” - *Rableri o gün onlardan Haberdar'dır.*[408]

“ إِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً ” - *Çünkü O, tevbeleri kabul edicidir.*[409]

“ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً أَحَد ” - *Hiç bir şey O'na denk değildir.*[410]

Burada verdiğimiz âyetlerin içinde “*el-Esmaü'l-Hüsna*” olarak anılan Allah'ın güzel isimleri yer almaktadır. “*el-Esmaü'l-Hüsna*” olarak doğrudan anılmayan ancak gerek mefhum-u muhalefet, gerek istifham ve gerekse ikrar tarikıyle Allah'ın isimleri arasında kullanılanlar da vardır.[411]

“ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ” - *Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.*[412]

“ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ” - *Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir.*[413]

“ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ” - *Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*[414]

“ وَاِنَّ اللّٰهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْماً ” - *Allah ilmiyle her şeyi ihata etmiştir.*[415]

“ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً” - *(O) her şeyi tek tek sayar.*[416]

“ أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى ” - *(O) ölüleri diriltmeye kadir değil midir?*[417]

---

408 Adiyat, 100/11

409 Nasr, 110/3

410 İhlas, 112/4

411 Kur'ân-ı Kerim'in bütününde; âyet fasılalarında geçen “el-Esmaü'l-Hüsna” ifadeleri, Kur'ân'ın i'caz güzelliklerindendir. Bu konuda, bizim çalışmamızla doğrudan olmasa bile dolaylı olarak ilgisi bulunan bir çalışmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Ümmü'l-Kura Üniversitesi'nde 1989 yılında aynı konu üzerinde üç ayrı çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilk çalışmayı elde edemediğimiz için göremedik. Ancak diğer iki çalışmayı yapanlar Muhammed Mustafa ve Abdü'l-Vedud Makbul Hanif'dir. “ed-Da've ve Usuli'd-Din” Fakültesi bünyesinde gerçekleştirilen çalışmaların isimleri ise şöyledir; “*el-Esmau'l-Hüsna Ve Münasebetüha li'l-Ayati'lleti Hutimet Biha Min Sûreti'l Maide İla Ahiri Sûreti'l Mü'minin*” ile yine aynı isim altında “*el-Esmau'l-Hüsna Ve Münasebetüha li'l-Ayati'lleti Hutimet Biha Min Sûreti'n-Nur ila Ahiri'l-Kur'ân*”. Elde edemediğimiz tek nüsha da muhtemelen Bakara sûresinden Maide sûresine kadar olan âyet fasılalarındaki “Esma-i Hüsna” konusunu incelemektedir.

412 Hud, 11/123

413 Neml, 27/93

414 Münafikun, 63/11

415 Talak, 65/12

416 Cin, 72/28

417 Kıyamet, 75/40

2. Sûrelerin Va'd ve Vaid (Müjde ve Korkutma) İfadeleriyle Sona Ermesi

Bu bölümde lafızdan ziyade mana üzerinde ağırlıklı olarak duracağız. Bu sebeple yukarıda geçen sûreleri belki yine tekrar ele almamız gerekebilecektir.

Sûrelerin sonları genelde, tavsiyeler, dua, teşvik, korkutma, tahmid ve tehlil ile tafsil ve feraiz olarak karşımıza çıkmaktaysa da[418] biz bunu tek bir başlık altında toplamayı uygun bulduk: "*Va'd ve Va'id*". Yani birincisi; teşvik etme, müjdeleme, gayrete getirmedir. İkincisi ise korkmak ve korkutmaktır. Şimdi sûrelerin sonlarına tek tek bakmak sûretiyle bunu görmeye çalışalım;

Fatiha sûresinin sonunda tafsil vardır.[419] غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِين "*Gazaba uğramayanlar ve sapmayanlar*"[420] sûrenin son kelimeleridir. Bundan önce geçen ifadelerde ise أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ "*Kendilerine nimet verdiklerinin*"[421] âyeti yer almaktadır. Son âyet, işte bunu tafsil etmektedir.

Bakara sûresinin son iki âyeti mü'minlerin duası ile son bulmaktadır.[422]

رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَا لاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلاَنَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ "*Ya Rabbena! Eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptıysak bundan dolayı bizi sorumlu tutma. Ya Rabbena! Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ya Rabbena! Takat getirmeyeceğimiz şeylerle bizi yükümlü tutma. Affet bizi, lütfen bağışla kusurlarımızı, merhamet buyur bize! Sensin Mevlamız, yardımcımız! Kafir topluluklara karşı Sen yardım eyle bize!*"[423]

Al-i İmran sûresinin sonunda mü'minlere çok önemli tavsiyelerde bulunulur.[424]

---

418 Zerkeşi, *Burhan*, I, 173

419 Zerkeşi, *Burhan*, I, 173; Suyuti, *a.g.e.*, II, 137

420 Fatiha, 1/7

421 Fatiha, 1/7

422 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346, Suyuti, *a.g.e.*, II, 137; *Cevahirü'l-Beyan*, s. 154

423 Bakara, 2/286

424 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Suyuti, *İtkan*, II, 137

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "*Ey iman edenler! sabredin, sabır yarışında düşmanlarınızı geçin, Cihad için daima hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki felah bulup başarıya eresiniz.*"[425]

Nisa sûresinin sonu ise tavsiyeler ve feraiz ile ilgilidir.[426] Uzun olan bu âyette:

قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلاَلَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ "*De ki, kelale'nin yani babası ve çocuğu olmayan kişinin mirası hakkında Allah şöyle bildiriyor: Çocuğu olmayıp bir kız kardeşini bırakarak ölen bir adamın terikesinin yarısı kız kardeşine aittir.....*"[427] denilmektedir.

Maide sûresinin sonunda tazim ifade eden âyetler vardır.[428]

لله مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "*Göklerin, yerin ve oradaki her şeyin hakimiyeti Allah'ındır ve O her şeye hakkıyla kadirdir.*"[429]

En'am sûresinin sonunda ise hem teşvik hem korkutma vardır.[430]

إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ "*Muhakkak ki Rabbin, cezalandırmayı dilediğinde işi çarçabuk bitirir ve muhakkak o gafurdur, rahimdir (affi, merhamet ve ihsanı pek boldur).*"[431]

Araf sûresinin sonunda ibadete teşvik ve meleklerin sıfatlarından bahsedilmektedir.[432]

إِنَّ الَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ "*Rabbine yakın melekler, O'na kulluk ve ibadet etmekten asla kibirlenmez, hep O'nu tenzih ederler ve yalnız O'na secde ederler.*"[433]

Enfal sûresinin sonu cihada teşvik ve akrabayı gözetmeye dairdir.[434]

فَأُوْلَئِكَ مِنكُمْ وَأُوْلُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللهِ إِنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "*Sizinle*

425 Al-i İmran, 3/200
426 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Suyuti, *İtkan*, II, 137
427 Nisa, 4/176
428 Suyuti, *İtkan*, II, 137
429 Maide, 5/120
430 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 173; Suyuti, *İtkan*, II, 137
431 En'am, 6/165
432 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 184; Suyuti, İtkan, II, 137
433 A'raf, 7/206
434 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Suyuti, *İtkan*, II, 137

birlikte savaşanlar var ya işte onlar da sizdendir. Allah'ın hükmüne göre, akrabalık yönünden yakınlıkları olanlar, birbirlerine varis olmaya daha layıktır. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilir."[435]

Tevbe sûresinin sonunda ise teselli, tavsiye ve tehlil vardır.[436]

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ "*Buna rağmen aldırmaz, yüz çevirirlerse, ey Resulüm de ki: 'Allah bana yeter. O'ndan başka tanrı yoktur. Ben yalnız O'na dayanırım. Çünkü O, büyük Arş'ın, muazzam hükümranlığın sahibidir."*[437]

Yunus ve Hud sûrelerinin sonunda Hz. Peygamber'in teselli edilip, gönlünün alınması sözkonusudur.[438]

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ "*Allah hükmünü izhar edinceye kadar sabret. Çünkü hakimlerin en hayırlısı, en güzel hüküm vereni ancak O'dur."*[439] ve فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ "*Öyleyse sen yalnız O'na ibadet et, yalnız O'na dayan, O'na güven. Rabbin, yaptıklarınızdan asla habersiz değildir."*[440]

Yusuf sûresinin sonunda Kur'ân'ın özelliği ve O'nun övülmesi ele alınır.[441]

مَا كَانَ حَدِيثاً يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ "*İyi bilin ki, bu Kur'ân uydurulmuş bir söz değildir. Sadece daha önceki kitapları tasdik eden, dine ait her şeyi açıklayan, iman edecek kimseler için hidayet, rehber ve rahmettir."*[442]

Ra'd sûresinin sonunda Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve sellem) yalanlayanlara reddiye vardır.[443]

اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلاً قُلْ كَفَى بِاللّٰهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ "*Dini inkar edenler: 'Sen peygamber değilsin, diyorlar. De ki; Benimle sizin ara-*

---

[435] Enfal, 8/75
[436] İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346, Zerkeşi, *Burhan*, I, 184; Suyuti, *İtkan*, II, 173
[437] Tevbe, 9/129
[438] İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 184
[439] Yunus, 10/109
[440] Hud, 11/123
[441] İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 184
[442] Yusuf, 12/111
[443] İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 184; Suyuti, *İtkan*, II, 137

nızda şahid olarak Allah yeter, bir de nezdinde kitap ilmi bulunanlar.”[444]

İbrahim sûresinin sonunda Kur’ân’ın övgüsü ve Allah’ın tek bir ilah oluşu anlatılır.

هَذَا بَلاَغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ “*İşte bu Kur’ân insanlara beliğ bir tebliğdir, ta ki onunla uyarılsınlar, ta ki Allah’ın tek ilah olduğunu bilsinler. Ve ta ki aklı ve vicdanı temiz olanlar, düşünüp ders alsınlar.*”[445]

Hıcr sûresinde Hz. Peygamber’e tavsiye vardır.[446]

حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ “*Ölünceye kadar Rabbine kulluk et!*”[447]

Nahl sûresinin sonu Hz. Peygamber’i teselli, o’nun gönlüne güven verme ve Allah Teâlâ’nın va’di ile sona ermektedir.[448]

إِنَّ اللهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ “*Çünkü Allah fenalıktan korunanlar ve hep güzel davrananlarla beraberdir.*”[449]

İsra sûresinin sonunda ise Allah’a hamd edilmesi tavsiye edilir.[450]

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيراً “*De ki; her türlü hamd O Allah’a mahsusdur ki, asla evlad edinmemiştir. ‘Hakimiyetinde hiçbir ortağı yoktur. Acze düşüp de bir desteğe muhtaç olmamıştır.’ Tekbir getirerek O’nun büyüklüğünü ilan et!*”[451]

Kehf sûresinin sonunda ise Hz. Peygamber’in sadece tebliğe memur olduğu ve tevhid gerçeği anlatılmaktadır.[452]

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ “*De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım. Ancak şu farkla ki bana ‘sizin ilahınız tek ilahtır’ diye vahyediliyor...*”[453]

---

444 Ra’d, 13/43
445 İbrahim, 14/52
446 İbn Ebi’l-Isbı’, Bediu’l-Kur’ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 185; Suyuti, *İtkan*, II, 137
447 Hıcr, 15/99
448 İbn Ebi’l-Isbı’, Bediu’l-Kur’ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 185; Suyuti, *itkan*, II, 137
449 Nahl, 16/128
450 İbn Ebi’l-Isbı’, Bediu’l-Kur’ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 185
451 İsra, 17/111
452 İbn Ebi’l-Isbı’, Bediu’l-Kur’ân, s. 346; Zerkeşi, *Burhan*, I, 185
453 Kehf, 18/110

Meryem sûresinin sonunda korkutma ifadeleri vardır.[454]

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزاً "*Hem biz onlardan önce nice nesiller imha ettik! Onlardan hissedip gördüğün yahut sesini işittiğin tek kişi bile var mıdır?*"[455]

Ta-Ha sûresinin sonunda doğru yola teşvik vardır.[456]

فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى "*Doğru yolu tutanların, hidayete erenlerin kim olduğunu yakında anlayacaksınız!*"[457]

Enbiya sûresinin sonu ise dua ile bitmektedir.[458]

قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ "*Ya Rabbi! Adaletle hükmünü ver! Rabbimiz rahmandır, sizin bunca isnad ve iftiralarınıza karşı yegane müsteandır.*"[459]

Hacc sûresinin son âyeti uzundur ve, teşvik, tavsiye, vaaz içiçe verilmektedir.[460]

فَأَقِيمُوا الصَّلاَةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللهِ هُوَ مَوْلاَكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ "*Allah yolunda gereği gibi cihad edin. Haydin namazı hakkıyla ifa edin, zekatı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. O sizin biricik mevlanız, efendinizdir. O ne güzel mevla ve ne güzel yardımcıdır.*"[461]

Mü'minun sûresinin son âyeti de duadır.[462]

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ "*De ki: Ya Rabbi! Sen bizi affet, Sen bize merhamet et. Zira merhamet edenlerin en hayırlısı Sensin Sen!*"[463]

Nur sûresinin son âyetinde tevhid hakikatine karşı tazim ve tebcil vardır.[464]

---

454 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 347
455 Meryem, 19/98
456 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 347
457 Tâhâ, 20/135
458 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 347
459 Enbiya, 21/112
460 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 347
461 Hacc, 22/78
462 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 347
463 Mü'minun, 23/118
464 İbn Ebi'l-Isbı', Bediu'l-Kur'ân, s. 347

أَلاَ إِنَّ للهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا "*Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. O şu anda içinde bulunduğunuz durumu da pek iyi biliyor. İnsanların kendi huzuruna götürülecekleri büyük duruşma günü, yapmış oldukları şeyleri tek tek kendilerine bildirip karşılığını verecektir...*"[465]

Furkan sûresi son âyeti duanın önemine dikkat çekmektedir.[466]

قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلاَ دُعَاؤُكُمْ "*De ki: Duanız olmazsa Rabbim size ne diye değer versin ki?...*"[467]

Şuara sûresi sonunda korkutma vardır.[468]

وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ "*Zalimler de nasıl bir inkılab ile devrileceklerini, yakında öğrenirler.*"[469]

Neml sûresinın son âyeti yine dua ile bitmektedir.[470]

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ "*De ki: Hamd O Allah'a olsun ki size ergeç alametlerini gösterecek siz de onları tanıyacaksınız. Senin Rabbin, yaptıklarınızdan habersiz değildir.*"[471]

Kasas sûresinin son âyeti tevhide işaret ederek, Allah Teâlâyı tazimi ihtiva etmektedir.[472]

وَلاَ تَدْعُ مَعَ اللهِ إِلَهاً آخَرَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "*Allah ila beraber başka hiçbir ilaha yalvarma! Ondan başka ilah yoktur. O'nun vechi (zatı) hariç, her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve hepiniz O'nun huzuruna götürüleceksiniz.*"[473]

Ankebut sûresinin son âyetinde va'd, yani teşvik vardır.[474]

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ "*Bizim uğrumuzda gayret*

---

465 Nur, 24/64
466 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 347
467 Furkan, 25/77
468 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 347
469 Şuara, 26/227
470 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 348
471 Neml, 27/93
472 İbn Ebi'l-Isbı', age., s. 348
473 Kasas, 28/88
474 İbn Ebi'l-Isbı', age., s. 348

gösterip mücahede edenlere elbette muvaffakiyet yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyi davrananlarla beraberdir."[475]

Rum sûresinin sonu da tavsiye ihtiva etmektedir.[476]

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ وَلاَ يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لاَ يُوقِنُونَ "*Sabret! Çünkü Allah'ın va'di kesindir. Sakın ona inanmayan seni paniğe düşürmesin, seni dayanıksız bulmasın ve seni endişelendirmesinler.*"[477]

Lokman sûresi sonunda Allah'ın kudretini tazim söz konusudur.[478]

إِنَّ اللهَ عِندَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَداً وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ "*Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir. Yağmuru da O indirir, rahimlerde olanı O bilir. Hiçkimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Herşeyi mükemmel tarzda bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'tır.*"[479]

Secde sûresi sonunda va'id, yani korkutma vardır.[480]

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانتَظِرْ إِنَّهُم مُنتَظِرُونَ "*Şimdi sen onları kendi hallerine bırak. Çünkü onlar da senin akibetini beklemektedirler.*"[481]

Ahzab sûresi sonunda va'd ve va'id birarada geçmektedir.[482]

لِيُعَذِّبَ اللهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللهُ غَفُوراً رَحِيماً "*Bunun varacağı sonuç da, Allah'ın münafik erkekleri ve münafik kadınları, müşrik erkek ve müşrik kadınları cezalandırması, mümin erkek ve mümin kadınların ise tövbelerini kabul buyurması olacaktır. Allah gerçekten gafurdur, rahimdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur).*"[483]

Sebe' sûresi ve Fatır sûrelerinin sonunda korkutma ve endişeye sevketme vardır.[484]

---

475 Ankebut, 29/69
476 İbn Ebi'l-Isbı', age., s. 348
477 Rum, 30/60
478 İbn Ebi'l-Isbı', age., s. 348
479 Lokman, 31/34
480 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 348
481 Secde, 32/30
482 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 348
483 Ahzab, 33/73
484 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 348

وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ "*Neticede, tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi, kendileriyle, arzuladıkları şeyler arasına artık engel konur. Çünkü onlar, kıyamet hakkında gerçekten insanları kötü zanna düşüren bir şüphe içindeydiler.*"[485] Fatır sûresinde ise şöyle denilir:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِن دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيراً "*Eğer Allah insanları işledikleri günahlar yüzünden cezalandıracak olsaydı, dünyada tek bir insan bile bırakmazdı; ama Allah onların cezasını belirlenmiş bir vadeye kadar erteler. O vadeleri geldiği vakit hükmünü yerine getirip onları cezalandırır. Çünkü Allah kullarını tamamen görmektedir.*"[486]

Ya-Sin sûresinin, Saffat ve Zümer sûrelerinin son âyetleri ta'zim ve tesbih ile bitmektedir.[487]

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "*Sübhandır, münezzehdir o Zat ki, her şey üzerinde hakimiyet elindedir. Ve hepinizin de dönüşü, O'na olacaktır.*"[488], وَالْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "*Bütün hamdler alemlerin rabbi olan Allah'adır.*"[489], وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "*Derken, aralarında adaletle hükmolunur ve 'Hamd-ü senalar Rabbülalemin olan Allah'a mahsusdur!'*"[490]

Sad sûresinin sonunda va'id, yani korkutma vardır.[491]

وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ "*O'nun verdiği haberin doğruluğunu bir zaman sonra siz de pek iyi öğreneceksiniz.*"[492]

Mü'min, Duhan, Zâriyat sûrelerinin sonları doğrudan va'id, yani korkutma ifade eden âyetlerle son buluyor.

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا "*Fakat şiddetimizi gördüklerinde iman*

485 Sebe', 34/54
486 Fatır, 35/45
487 İbn Ebi'l-Isbı', *a.g.e.*, s. 348
488 Ya Sin, 36/83
489 Saffat, 37/182
490 Zümer, 39/75
491 İbn Ebi'l-Isbı', *a.g.e.*, s. 349
492 Sad, 38/88

etmeleri kendilerine fayda sağlamadı..."[493], فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ "*Sen bekle, onlar da beklemektedirler."*[494], فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ "*Ama tehdit olundukları o gün de gelince, çekeceklerinden dolayı vay o kafirlerin haline!"*[495]

Fussilet, Şura, Casiye, Hucurat, Tûr, Necm ve Rahman sûrelerinin sonları ise hemen hemen aynı doğrultuda, Allah Teâlâ'yı tazim ifade eden âyetlerle son bulmaktadır.

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا "*Ama dikkat edin ki onlar Rab'lerine kavuşma hususunda şüphe içindedirler. İyi bilin ki O, her şeyi ilmi ve kudreti ile kuşatmıştır."*[496], أَلاَ إِلَى اللهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ "*İyi bilin ki bütün işler eninde sonunda Allah'a döner."*[497]

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Göklerde ve yerde ululuk yalnız O'na aittir."*[498], إِنَّ اللهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ "*Muhakkak ki Allah göklerin ve yerin gaybını bilir. Bütün bunları bilen Allah, sizin yaptığınız her şeyi de elbette görür."*[499], وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُوم "*Geceleyin de, gecenin sonunda yıldızların batışının ardından da O'na ibadet edip tenzih et."*[500], فَاسْجُدُوا لِلهِ وَاعْبُدُوا "*Haydi artık Allah'a secde ve ibadet ediniz!"*[501], تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلاَلِ وَالْإِكْرَام "*Azamet ve keramet sahibi olan Rabbinin adı çok yücedir, çok yüce!"*[502]

Zuhruf ve Ahkaf sûrelerinin sonları; Hz. Peygamber'e tavsiye ve onu teselli ihtiva eden ifadelerle sona ermektedir.[503]

فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلاَمٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ "*Şimdi sen onlardan yüz çevir ve: "Selam size!" de. Artık yakında maruz kalacakları akıbeti öğrenirler."*[504],

---

493 Mü'min, 40/85
494 Duhan, 44/59
495 Zâriyat, 51/60
496 Fussilet, 41/54
497 Şura, 43/53
498 Casiye, 45/37
499 Hucurat, 49/18
500 Tur, 52/49
501 Necm, 53/62
502 Rahman, 55/78
503 İbn Ebi'l-Isbı', *a.g.e.*, s. 349
504 Zuhruf, 43/89

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ "*O halde ey Resulüm! O üstün azim sahipleri olan peygamberler nasıl sabrettilerse, sen de sabret!....*"[505]

Muhammed sûresi son âyetinde tavsiye ve tazim birlikte ele alınmıştır.[506]

فَمِنْكُم مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لاَ يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ "*İçinizden bazıları cimrilik eder. Her kim cimri davranırsa, ancak kendine cimrilik eder. Müstağni (hiçbir şeye ihtiyacı olmayan), Allah'tır; muhtaç olan ise sizlersiniz. Şayet imandan ve takvadan yüz çevirirseniz O, yerinize başka bir millet getirir de, onlar sizin gibi hayırsız, itaatsiz olmazlar.*"[507]

Fetih sûresinin son âyeti'nde uzun uzun mü'minleri anlatır ve onları teşvik eder.[508]

وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُم مَغْفِرَةً وَأَجراً عَظِيماً "*İşte böylece Allah, onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.*"[509]

Kâf sûresi sonunda va'd ve va'id birarada geliyor.[510]

فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيد "*Senin yapacağın iş, sadece tehdidimden endişe edecek kimseleri Kur'ân ile irşad etmektir.*"[511]

Kamer sûresinde ise sadece va'd, yani teşvik ve müjde var.[512]

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ۞ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ "*Ama müttakiler ise cennetlerde, bahçelerde ve ırmak kenarındadırlar. Son derece kuvvetli olan o Hükümdarın, hak ve dürüstlük meclisinde yerlerini alırlar.*"[513]

Vâkı'a, Hadid, Haşr, Teğabün, Talak ve Hakka sûrelerinin sonu Allah Teâlâ'ya karşı tazim ve tesbih ifade eden âyetlerle biter. فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

---

505 Ahkaf, 46/35
506 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 349
507 Muhammed, 47/38
508 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 349
509 Fetih, 48/29
510 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 349
511 Kâf, 50/45
512 İbn Ebi'l-Isbı', a.g.e., s. 349
513 Kamer, 54/55

"*O halde Ulu Rabbinin ismini tenzih et!*"[514], وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ "*Bütün lütüf ve inayet Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah büyük lütüf sahibidir.*"[515], يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih ve tenzih eder. O, azizdir, hakimdir.*"[516], عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Görünmeyen ve görünen her şeyi bilir. O azizdir, hakimdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)*"[517], يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْماً "*Allah O yüce Yaratıcıdır ki yedi kat göğü ve yerden de onların benzerini yaratmıştır. Allah'ın emri ve hükmü bunlar arasında inip durur ki, Allah her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle ihata ettiğini, O'nun ilmi dışında hiçbir şey olmayacağını siz de bilesiniz*"[518], فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ "*O halde, ey şanlı peygamber! Haydi öyleyse sen de Rabbinin yüce adını zikret.*"[519]

Mücadele, Saff, Cum'a, Tahrim sûrelerinin sonları ise va'd ve müjdeler ihtiva etmektedir أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ "*İyi bilin ki felaha erenler, Allah'ın tarafında yer alanlar olacaktır.*"[520], يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللهِ "*Ey iman edenler! Allah'ın dinine yardımcı olun..*"[521], قُلْ مَا عِنْدَ اللهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ "*De ki: Allahın nezdinde ahirette olan nasip, buradaki eğlenceden ve ticaretten elbette daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.*"[522], وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا "*Bir de İmran'ın kızı Meryem'i misal getirir. Meryem, iffet ve namusunu korudu. Biz ona Ruhumuzdan üfledik.*"[523]

Mümtehine, Münafikun, Mülk, Mearic, Kalem ve Cin sûrelerinin sonunda ise yine ortak bir özellik olarak korku ve korkutma vardır.

---

514 Vâkı'a, 56/96
515 Hadid, 57/29
516 Haşr, 59/24
517 Teğabün, 64/18
518 Talak, 65/12
519 Hakka, 69/52
520 Mücadele, 58/22
521 Saff, 61/14
522 Cum'a, 62/11
523 Tahrim, 66/12

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَتَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ ٱلآخِرَةِ "*Ey iman edenler! Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir güruhu dost edinmeyin. Onlar ki ölüp kabre giren bir kafir nasıl ahiret mutluluğundan ümidini kesmişse, kendileride ahiretten öyle ümitlerini kesmişlerdir.*"[524]

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللهُ نَفْساً إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ "*Allah vadesi gelen hiçbir kimsenin ecelini ertelemz. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*"[525] قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْراً فَمَن يَأْتِيكُم بِمَاءٍ مَعِينٍ "*De ki: 'Söyleyin bana; şayet suyunuz çekilir, yerin dibine giderse, o akan tatlı suyu, kim getirbilir size?'*"[526]

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ ٱلأَجْدَاثِ سِرَاعاً كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ ۞ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ "*Gözleri yerde, kendilerini baştan aşağı bir zillet kaplamış durumdadır. İşte kendilerine vad edilen gün, bugündür.*"[527]

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ "*Doğrusu inkar edenler, Kur'ân'ı dinlediklerinde nerdeyse seni gözleriyle yıkıp devireceklerdi. O delidir diyorlardı...*"[528]

إِلاَّ مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَداً ۞ لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالاَتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً "*Bu durumda o elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler yerleştirir, ta ki o elçiler Rab'lerinin mesajlarını, o gözetleyicilerin kendilerine hakkıyla tebliğ ettiklerini kesin olarak bilsinler. Doğrusu Allah, kullarının nezdinde ne var ne yoksa her şeyi ilmiyle ihata etmiş, her şeyi bir bir kaydetmiştir.*"[529]

Nuh ve Müzzemmil sûrelerinin sonu dua ile bitmektedir.[530]

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَن دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِناً وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلاَ تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلاَّ تَبَاراً "*Ya Rabbi! beni, anamı, babamı, evime inanmış olarak gireni, inanan erkek ve kadınları bağışla, O zalimleri ise, daha da beter eyle, daha da perişan*

---

524 Mümtehine, 60/13
525 Münafikun, 63/11
526 Mülk, 67/30
527 Mearic, 70/44
528 Kalem, 68/51
529 Cinn, 72/28
530 İbn Ebi'l-Isbı', *a.g.e.*, s. 350

eyle!"[531], وَاسْتَغْفِرُوا اللهَ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ "*Allah'tan mağfiret dileyin, Muhakkak ki Allah gafurdur, rahimdir (affi, merhamet ve ihsanı boldur).*"[532]

Müddessir ve Kıyame sûrelerinin sonu Allah'ı tazim ifadeleri ile biter.[533]

وَمَا يَذْكُرُونَ إِلاَّ أَنْ يَشَاءَ اللهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ "*Ama Allah dilemekçe onlar ders alamazlar. Saygı duyulup cezasından sakınmaya layık olan da, günahkarların günahlarını bağışlama şanına yarışan da yalnız O'dur.*"[534], أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى "*Bütün bunları yapan, ölüleri diriltmeye kadir olmaz olur mu?*"[535] Kur'ân-ı Kerim'in son cüzü olan amme cüzü'nde yer alan sûrelerin birkaçı hariç neredeyse hepsi Mekke'de nazil olmuştur. Bu yönüyle sûre sonları ağırlıklı olarak iki konu üzerinde yoğunlaşmaktadır ki bunlar; korkutma ve Allah Teâlâ'yı tazimdir.[536]

İnsan, Mürselat, Nebe', Naziat, Abese, Mutaffifin, Tarık, Ğaşiye, Beled ve Şems, Zilzal, Karia, Tekasür, Hümeze, Fil, Maun, Kevser, Kafirun ve Leheb sûrelerinin sonu va'id, yani korku ve korkutma ile sona ermektedir. وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً أَلِيماً "*Zalimlere can yakıcı bir azab hazırlamıştır.*"[537], فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ "*Kur'ân'dan başka hangi söze inanacaklar?*"[538], وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَاباً "*İnkarcı da, keşke toprak olsaydım, der.*"[539], كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلاَّ عَشِيَّةً أَوْ ضُحَهَا "*Kıyameti gördükleri gün, dünyada ancak bir akşam ya da bir kuşluk vakti kadar kalmış olduklarını sanırlar.*"[540], أُوَلَئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ "*İşte bu inkarcı olanlar, Allah'ın buyruğundan çıkanlardır.*"[541], هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ "*İnkarcılar yaptıkları şeylerin karşılığını buldular mı?*"[542], فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْداً "*İnkarcılara mehil ver, onlara mukabeleyi biraz geri*

[531] Nuh, 71/28
[532] Müzzemmil, 73/20
[533] İbn Ebi'l-Isbı', *a.g.e.*, s. 350
[534] Müddessir, 74/56
[535] Kıyame, 75/40
[536] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3801
[537] İnsan, 76/31
[538] Mürselat, 77/50
[539] Nebe, 78/40
[540] Naziat, 79/46
[541] Abese, 80/42
[542] Mutaffifin, 83/36

bırak."[543], ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ "*Şüphesiz onların hesaplarını görmek de bize düşmektedir.*"[544], عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ "*Onlar her yönden ateşle kuşatılacaklardır.*"[545], وَلاَ يَخَافُ عُقْبَاهَا "*Bu işin sonundan O'nun korkusu yoktur.*"[546], وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ "*Kim zerre kadar kötülük yapmışsa onun karşılığını görür.*"[547], وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ نَارٌ حَامِيَة "*O çukurun ne olduğunu sen bilir misin? O, kızgın bir ateştir.*"[548], ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ عَنِ النَّعِيم "*Sonra o gün, size verilmiş olan her nimetten sorguya çekileceksiniz.*"[549], إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ فِي عَمَدٍ مُمَدَدَة "*Onlar, uzun sütunlar arasında, her yönden ateşle kapatılmışlardır.*"[550], فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأكُولٍ "*Sonunda onları, yenilmiş ekin gibi yaptı.*"[551], وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ "*Ve onlar zekatı da men ederler.*"[552], إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ ٱلأَبْتَر "*Doğrusu adı sanı ortadan kalkacak olan, sana kin tutan kimsedir.*"[553], لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينٌ "*Sizin dininiz size, benim dinim banadır.*"[554], فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَد "*Karısı da boynunda bir ip olduğu halde ona odun taşıyacaktır.*"[555]

Allah Teâlâ'yı tazim ve tesbih ile o'nun nimetlerinin ve öğütlerinin anlatıldığı ve inananların teşvik edildiği ikinci gurup sûreler ise şunlardır: Tekvir, İnfitar, İnşikak, Buruc, A'la, Fecr, Leyl, Duha, İnşirah, Tin, Alak, Kadir, Beyyine, Adiyat, Asr, Kureyş, Nasr, İhlas, Felak ve Nas sûreleri. Bu sûrelerin son âyetleri şöyledir: وَمَا تَشَاؤُونَ إِلاَّ أَنْ يَشَاءَ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ "*Alemlerin rabbi olan Allah dilemedikçe sizler bir şey dileyemezsiniz.*"[556] اَلأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لله "*O gün buyruk yalnız Allah'ındır.*"[557], إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ "*Yalnız inanıp yararlı işler yapanlar, onlara kesintisiz ecir ve mükafat*

[543] Tarık, 86/17
[544] Ğaşiye, 88/26
[545] Beled, 90/20
[546] Şems, 91/15
[547] Zilzal, 99/8
[548] Karia', 101/11
[549] Tekasür, 102/8
[550] Hümeze, 104/9
[551] Fil, 105/5
[552] Maun, 107/7
[553] Kevser, 108/3
[554] Kafirun, 109/6
[555] Leheb, 111/5
[556] Tekvir, 81/29
[557] İnfitar, 82/19

vardır."[558] بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ, "*Doğrusu sana vahyedilen bu kitab, Levh-i Mahfuz'da bulunan şanı yüce Kur'ân'dır."*[559], إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ ٱلأُولَى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى "*Doğrusu bu hükümler, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde de vardır."*[560], وَادْخُلِي جَنَّتِي "*Cennetime gir!"*[561], وَلَسَوْفَ يَرْضَى "*Elbette kendisi de hoşnut olacaktır."*[562], وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ "*Sadece rabbinin nimetini anlat!"*[563], وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ "*Ve umacağını yalnız Rabbinden iste."*[564], أَلَيْسَ اللهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ "*Allah, hükmedenlerin en hayırlısı değil midir?"*[565], وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ "*Sen secde et, Rabbine yaklaş!"*[566], سَلاَمٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ "*O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir."*[567], رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ "*Allah onlardan razıdır, onlar da Allah'dan razıdır. Bu, Rabbinden korkan kimseyedir."*[568], إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٍ "*Doğrusu Rableri o gün onların her şeyinden haberdardır."*[569], وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ "*(Onlar) birbirlerine sabır tavsiye ederler."*[570], فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ "*Kabe'nin Rabbine kulluk etsinler!"*[571], إِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً "*O, tevbeleri daima kabul edendir."*[572], وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً أَحَدْ "*Hiç bir şey O'na denk değildir."*[573], وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَد "*Hased edenin şerrinden (Allah'a sığınırım):"*[574], مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ "*İnsanların gönüllerine vesvese verenin şerrinden (Allah'a sığınırım)."*[575]

---

558 İnşikak, 84/25
559 Buruc, 85/22
560 A'la, 87/19
561 Fecr, 89/30
562 Leyl, 92/21
563 Duha, 93/11
564 İnşirah, 94/8
565 Tin, 95/8
566 Alak, 96/19
567 Kadir, 97/5
568 Beyyine, 98/8
569 Adiyat, 100/11
570 Asr, 103/3
571 Kureyş, 106/4
572 Nasr, 110/3
573 İhlas, 112/4
574 Felak, 113/5
575 Nas, 114/6

C- KUR'ÂN-I KERİM'İN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Kur'ân'ın üslubu açısından meseleye yaklaşmak, öncelikle onun genel özelliklerine bakmayı gerektirir. Üslub kelimesi lügatte; "*Uzanan yol, çeşit, vecih, mezhep, burun kıvırmak, arslanın boynu ve konuşmacının kendi konuşmasında izlediği yol*" gibi anlamlara gelir.[576] Kur'ân üslubu ise, "*kelimelerin seçiminde ve cümlelerin tertibinde Kur'ân-ı Kerim'in kendine mahsus yöntemiyle takib ettiği metoddur.*"[577]

Her konuşmacının konuşmasında ve yazarın yazısında takib ettiği özel bir metod vardır. O özel metod, onun kendisine has üslubunu oluşturur. Kur'ân-ı Kerim gibi dünya ve ahireti, yaratan ve yaratılanı, küfür ve imanı ve daha pek çok birbirinden farklı konuyu içine alan yüce bir kitabın meseleleri, emir ve yasakları, tavsiye ve öğütleri sunarken takib edeceği bir yöntem vardır ve olmalıdır. İşte bu özel yönteme Kur'ân üslubu denilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim üslubu itibariyle yeganedir. Çünkü o, elbette insani bir şekil değildir. Eğer o, bir insanın koyduğu şekil ve tertib olsaydı, Arap üslublarından veya onlardan sonra bu zamana kadar gelen kimselerden birinin üslubuna benzer bir tarz üzerinde gelirdi. Kur'ân'ın nazım şekli, üslubu ve manaları üzerinde asla ihtilaf yoktur.

أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلاَفاً كَثِيراً

"*Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmayan çok şeyler bulurlardı.*"[578] Araplar bu manayı hissettiler, edipleri onu yakinen kabul etti. Eğer durum böyle olmasaydı, onlar seslerini kesmez ve onun gerisinde durmak mecburiyetinde kalmazlardı. Çünkü onlar, tabiatlarının verdiğinden başka

[576] Firuzabadi, Muhammed Mecduddin, *Kamusu'l-Muhit*, 1938, I, 83; İbn-i manzur, *Lisanü'l-Arab*, VI, 319; Hasan Tabl, *Üslubu'l-İltifat*, trs., s. 33; Halil el-Cerr, *Larus el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadis*, Paris, 1972, s. 96; Karaçam, İsmail; *Sonsuz Mucize Kur'ân*, İstanbul, 1990, s. 336

[577] Zerkani, *Menahil*, II, 199; Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, s. 109; Buti, Said Ramazan, *Min Ravai'i'l-Kur'ân*, Dımeşk, ths. s. 111; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 336

[578] Nisa, 4/82

cinsten bir kelam gördüler. Şu halde, yaratıcının tabiatıyla onlar nasıl muaraza edebilirlerdi?[579]

Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri ve cümleleri, şüphesiz, bilinen ve alışılmış Arapça'nın istimal tarzına uymamaktadır. Onun kendisine ait apayrı bir üslubu bulunduğu gibi, kelami şekli bakımından da alışılmışın tamamen dışındadır. O, ne Arap edebiyatını teşkil eden nevilerden bir şiir, ne bir hitabet, ne de secili düz bir yazıdır. O, ancak maksat ve manalarında, en yüksek ve ulaşılmaz bir şerefe baliğ olmuş, muhkem, parlak, tatlı ve bedii bir kelam tarzıdır.[580]

Dil ve üslub meselesi esasen çok geniş alana sahib bir konudur. Ancak biz burada daha ziyade Kur'ân'ın dil ve uslub özellikleri üzerinde durmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Kur'ân üslub'unun özelliklerine bakmak yararlı olacaktır:

1. Kur'ân üslubunun en önemli özelliklerinden biri "*Az lafızla çok mana ifade etmesi*"*dir.*[581] Aslında bu iki durum birbirine zıt gibi görünmektedir. Lafzın azlığı ile mananın çokluğu mütehassıs dil ustaları için bile ancak birkaç cümlede mümkün olabilmiştir. Uzun bir kelamda az lafızla pek çok manayı kasdetmek ve bu ikisini uzun bir süre beraber götürmek mümkün olmamıştır. Mesela "*el-Beyan ve't-Tebyin*" isimli eserde iyi Arap ediplerinden bir çok seçme söz, hutbe ve demeç aktarılmaktadır ki, bunların en güzelleri bile bir kaç satırı geçmemektedir.[582] Kısaca söylemek gerekirse "*Lafzın azlığı ile mananın çokluğu*" Kur'ân'dan başka hiçbir kitaba nasib olmamıştır. Bunun içindir ki **İbn Atiyye'nin** (v. 546) ifade ettiği şu söz bu konuya açıklık getirmektedir: "*Kur'ân'dan bir lafiz çıkarılacak olsa, bütün Arap lisanı altüst edilse bile, onun yerini tutabilecek tek kelime bulunamaz.*"[583]

2. Kur'ân üslubunun diğer önemli özelliklerinden biri de; O'nun

---

[579] Rafii, *İ'cazü'l-Kur'ân*, s. 232

[580] Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 336

[581] Zerkani, *Menahil*, II, 324; Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 125; Nursi, *Sözler*, s. 387-388 Ayrıca *İşaratü'l-İ'caz*, s. 37-38

[582] Cahız, Amr Ebû Osman, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Kahire, 1985, I, 109 ve 112. sayfalar

[583] İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endülüsi; "*el-Muharrirü'l-Veciz Fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*", Beyrut, 1413, I, 52

avam ve havasa aynı anda hitab edebilmesidir.[584] İnsanların bilgi, kültür ve anlayışları birbirinden farklıdır. Dolayısıyla farklı seviyelerde bulunan insanlara hitab tarzı da farklılık arzetmektedir. Halbuki Kur'ân, lafız ve cümle terkibinde öyle bir üslub kullanmıştır ki, kültürleri, bilgi seviyeleri ve hayat şartları farklı olan kimselerden her tabaka ve her kesim aynı hitabdan kendisine uygun mesaj ve dersleri alabilmektedir.[585] Bu üslub, ne bilgili kimseye basit ve sıradan, ne de fazla bilgisi olmayan kimselere ağır gelmektedir.[586]

3. Bir başka üslub özelliği ise hem icmali (genelleyici) hem de beyani (açıklayıcı) olmasıdır.[587] Kur'ân, birbirine zıt gibi görünen ve kelamı ilgilendiren bu iki farklı olayı olağanüstü bir şekilde kendi üslubunda birleştirmiştir. Bundan dolayıdır ki, birçok mezhep ve fırkalar, birçok gurup ve farklı kesimler, görüş ve tesbitlerinde Kur'ân'ın naslarına başvurmuş; kendilerine delil göstermişlerdir. Bu uslubun fevkalade bir esneklik ve mana zenginliğine sahip olmasıyla; bu kadar mezhep ve meşreb farkına rağmen herkes ona müracaat etmektedir.[588]

4. Kur'ân da bazı konuların tekrar edilmesi de o'nun üslubunun özelliklerindendir. Bu durum aynı zamanda o'nun güzelliklerindendir.[589] Ancak onun tekrarlara müracaat etmesi başka edebiyatlarda ve özellikle de cahiliye Arap edebiyatında olduğundan çok farklıdır. Ondaki tekrarlar iki kısımdır. Birincisi tekid gayesiyle yapılanlardır ki, özellikle tevhid, nübüvvet, ahkama ait meseleler ve geçmiş milletlerin acıklı sonları ile ilgili olanlardır. İkincisi de cümle tekrarlarıdır.[590] Hülasa bu tekrarlar Kur'ân'ın çok önem verdiği meseleleri insan benliğine iyice yerleştirmek hedefi gütmektedir. Ayrıca bu tekrarlarda aynı ifade kalıbı ile tekrarlanan yer neredeyse yok gibidir. Hep farklı ifade kalıpları kullanılmıştır.[591]

---

584 Nureddin Itr, *Muhadarat*, s. 181; Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 113; Nursi, *Sözler*, s. 433
585 Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 340
586 Zerkani, *Menahil*, II, 209
587 Zerkani, *Menahil*, II, 219; Draz, *a.g.e.*, s. 117
588 Draz, *a.g.e.*, s. 118
589 Berke, Abdülğani Muhammed Said, *Üslubu'd-Daveti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1983; Nursi, *Sözler*, 250-251 ve 475-479. sayfalar
590 Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 343
591 Zerkeşi, *Burhan*, III; 26

5. Kur'ân üslubunun bir diğer özelliği ise; ses nizamı ve lügavi yönden sahip olduğu güzelliktir.[592] Kur'ân'da kelimelerin, harflerin, sükun veya harekelerin, med veya kasırların nizamında tecelli eden, kulağa ve ruha hoş gelen bir musiki vardır. Arapça bilmeyen birisi bile sadece okunuştuki ahenge kulak verse, bildiği musiki ve şiir nağmelerinin ötesinde, etkili ve değişik bir ahenk hisseder. Lügavi güzelliğe gelince; cümleleri meydana getiren kelimelerin, kelimeleri meydana getiren harflerin fonetik özellikler yönünde bir biriyle uyum içinde olması tabiatıyla lafız güzelliğini doğurur.[593]

6. Tasvir etme üslubu da; Kur'ân'ın en önemli üslub özelliklerinden biridir.[594] Tasvir, Kur'ân-ı Kerim'in birinci ifade kaidesidir. Kur'ân'ın bütün gayelerinde kullandığı metottur. Araştırmacıların, Kur'ân'ın bütün parçalarında bulabileceği genel bir özelliktir.[595] Tasvir üslubu çok çeşitlilik göstermektedir.[596] Tasvir bazen, cennet ve cehennem nimetlerinin tasviri, bazen kıyamet sahnelerinin tasviri, bazen geçmişteki bir hadisenin tasviri, bazen de mücerred bir mananın tasviri olabilmektedir.[597]

7. Kur'ân, insan aklını ve duygularını okşayan bir üsluba sahiptir. Kur'ân akıl ile kalbe beraber hitab eder, hak ve cemal (güzellik) birlikte biraraya gelir. Haddi zatında bu, yüksek ve çetin, erişilmesi zor bir gayedir.[598]

8. Kur'ân-ı Kerim özellikle tevhid, nübüvvet, haşr gibi konularda çok sık istidlal üslubu (delil getirme)na müracaat eder. Bu O'nun bir üslub özelliğidir. Ancak bu istidlal bazen kendisiyle hasmı arasında bir mücadele formuna sokularak sunulur. Mesela Neml sûresinin 59-72. âyetlerinde hem istidlal hem mücadele vardır. Aynı şekilde Ankebut sûresinin 61-69. âyetlerinde karşılıklı soru- cevap şekli ve cevapların beraberinde getirdiği zafer şükrü bunun güzel örneklerindendir.

---

[592] Zerkani, *Menahil*, II, 312
[593] Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 102-103
[594] Buti, *Min Ravai'i'l-Kur'ân*, s. 168; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 348
[595] Kutub, *et-Tasviru'l-Fenni*, s. 34
[596] Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 350
[597] Kutub, *et-Tasviru'l-Fenni*, s. 36-37
[598] Nureddin Itr, *Muhadarat*, s. 181; Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, s. 350

Kur'ân sıkça müracaat ettiği üslub özellikleri daha pek çok olmakla beraber biz bunlardan bir kısmını sadece isim olarak buraya almakla iktifa etmek istiyoruz: *Akla ve duyguya dengeli hitap etmesi*, *kıssa anlatımı*, *tasvir*, *teşvik*, *hazf*, *takdim*, *terğib*, *terhib*, *heyecan*, *iltifat*, *istifham* bunlardan bazılarıdır.[599]

Kur'ân Üslubu Açısından Sûre Başları ve Sonları

Kur'ân üslubu'nun bu önemli özelliklerini gördükten sonra şimdi de bu üslub tarzının sûre başları ve sonlarında nasıl göründüğüne bakmaya çalışalım:

Sûre başlarında görülen en önemli üslup özelliği hiç şüphe yok ki; Huruf-u mukatta'a ile başlamasıdır. Çünkü huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin sayısı 29 adet olup, bunlar Kur'ân'ın en uzun sûreleridir. Bu sûreler 284 sayfa tutmaktadır ki bu da yaklaşık olarak Kur'ân-ı Kerim'in yarısına tekabül etmektedir. Dolayısıyla sûre başlarında bu harflerin kullanımı Kur'ân üslubunun en bariz özelliği olarak dikkat çekmektedir. Bu tarz bir başlama; az lafızla pek çok manayı zihinlere getirme anlamını taşıdığı gibi, tekrar anlamı da taşır. Ayrıca cahiliye dönemini yaşayan Araplar'a; Kur'ân'ın bu sûrelerde ki söze başlama üslubu, zihinlere cahiliyenin en karanlık dönemini yaşayan ve ümmi bir kavme okuma-yazmayı ve adeta onlara alfabeyi talim etme manalarını taşır.[600]

Mukatta'a harfleri'nin sûrelerin üslubunda ki rolünü daha iyi anlamak için Kâf, Saad ve Kalem sûrelerine bakmak yeterli olacaktır. Bu üç sûre tek harfle başlamıştır. Ancak sûrenin bütününe tesir etmiştir. Mesela *Kâf sûresi*nde açık bir biçimde "Kâf" harfi üzerine kurulu kafiyeler kullanılmıştır.[601] İşte sûrede "Kâf" harfi üzerine vurgu yapılan kelimelerden bazıları الرَّقِيب- السَّابِق – الْقَرِين – الْقَتْل – تَشَقُّقُ الأَرْض- إِلْقَاءِ الرَّوَاسِي- الْقُرْآنْ- الْخَلْق- قَوْل- تَلَقى الْمَلَكَيْن- قَوْلٌ عَتِيد- بِسُوقِ النَّخْلِ – الرِّزْق-

[599] Zerkani, *Menahil*, II, 319- 322; Çelik, Doç. Dr. Halil; *Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, İst., 1996, s. 87

[600] Yıldırım, *a.g.e.*, s. 112-113

[601] Zerkeşi, *el,Burhan*, I, 169; Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s.149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64

الْقَوْم- حَقّ- قَبْل-الْقَرِيب- فَوْق- إلتقَم- الْمُتَّقِين – الْقَوْل- الْقَرْن- التَنْقِيبُ فِي الْبِلاَد Aynı durumu *Sad sûresin*de daha farklı bir üslubda görmek mümkündür. Bu sûrede ise "Saad" harfinin ifade ettiği karekteristik bir özellk olan "*husumet*"[602] daha önce de geçtiği gibi sûrenin bütününde kendisini hissettirmektedir.[603] Önce inkarcıların Hz. Peygamber'e karşı olan husumeti هَلْ أتَاكَ نَبَؤا الْخَصْم ile ifade edilir. Daha sonra yine sûrenin içerisinde yer alan Hz. Dâvûd'un kıssasında ifade edilen; خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ o'nun yanına gelen ve birbirine hasım iki kişinin durumu anlatılır. Bu kadar da değildir. Cehennem ehlinin birbirleri ile aralarında geçen tartışma تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ ifadesi ile anlatılır. Öteyandan ehl-i nar'ın karşıtı olarak geçen mele-i a'la sakinleri için ise إِذْ يَخْتَصِمُونَ ifadesi kullanılır. Seksen küsur âyetten meydana gelen Saad sûresinde anlatılan iki hasım topluluk arasındaki diyaloğun yanısıra sûrenin sonunda Şeytan'ın أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ cümlesi ile başlayan ve husumetin en şiddetlisi olan yaratıca ile hasmane bir tavra girmesi anlatılır.

Kalem sûresinde daha farklı bir durum vardır. Bu sûre "Nun" harfi ile başlar. Bu başlangıç tarzı, sûrenin muhtevasında öyle tesir icra eder ki sûrenin bütün fasılaları "Nun" vezni ile sona ermektedir.[604] Bu durumu daha açık görebilmek için sûrenin bütün fasılalarına göz atmamız gerekiyor: مَمْنُون- الْمَفْتُون- الْمُهْتَدِين- الْمُكَذِّبِين- فَيُدْهِنُون- مَهِين- الأوَّلِين – نَائِمُون- صارِمِينَ- يَتَخَافَتُونَ – مِسْكِينٌ – قَادِرِين- ضَالُّون- مَحْرُومُونَ تُسَبِّحُونَ – يَسْتَرُونَ – بِمَجْنُون- الْمُجْرِمِينَ تَحْكُمُون- تَدْرُسُونَ – تَخَيَّرُونَ- صَادِقِينَ – مُصْبِحِينَ – يَسْتَثْنُونَ – Görüldüğü gibi âyet sonlarında ki fasılalar hep aynı vezinde son bulmuş ve sûrenin "Nun" harfi ile başlaması sûrenin bütününü etkilemiştir.

Huruf-u mukatta'a ile ilgili benzer bir başka durum ise Meryem sûresidir. Meryem sûresi 1. âyet şöyledir كهيعص ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا "*Kaf. Ha. Ya. Ayn. Sad. Bu, Senin Rabbinin, kulu Zekeriya'ya olan lütüf ve ihsanının anlatımıdır.*" Sûrenin ilk âyetinde kullanılan ذِكْرُ ifadesi sûrenin

602 Razi, *Mefatih*, XXVI, 173

603 Zerkeşi, *el,Burhan*, I, 170;Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64

604 Zerkeşi, *el,Burhan*, I, 170;Binti'ş-Şatı, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 149; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 64

bütününde sıkça tekrar edilmek sûretiyle üslubun oluşmasında tesir icra etmiştir.[605] İşte ifadenin kullanımları:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ [606]

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى [607]

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اسْمَاعِيلَ [608]

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ ادْرِيسَ [609]

Farklı şeylere kasem edilerek sûreye başlanması da; Kur'ân üslubunun icmal ve tekrar özelliklerini göstermektedir. Mesela 17 sûreye kasemle başlanmıştır. Bazen geceye ve gündüze, bazen güneş'e ve ay'a bazen de zamana ya da fecr'e yemin edilmiştir. Bu yeminlerde görülen ortak husus kasemden sonra fazla bir açıklama yoktur. Mesele alabildiğine icmal edilerek sunulmuştur. Mesela Tin sûresine başlarken; "Zeytin ve incir'e yemin olsun!" denilmiş ve bunun hemen ardından başka bir konuya geçilmiştir.

Nida cümlesi ile başlayan sûrelerde ise Kur'ân'ın kendine has üslubu daha bir kendini gösterir. Kur'ân-ı Kerim'de on sûre "Ey iman edenler! ve Ey İnsanlar!" ifadeleri ile başlamıştır. Bu hitab tarzı avam ve havas herkesime ve topluluğa hitab etmektedir. Oysa Kur'ân'da bu ifadeye benzer başka kullanımlar da vardır. Mesela "Ey ehl-i kitab!" ya da "Ey İsrail Oğulları!" gibi kullanımlar hiçbir sûrenin başlangıcında gelmemiştir. Özellikle "Ey İnsanlar!" diye sûreye başlama dikkat çekicidir. Çünkü Kur'ân evrenseldir. O'nun muhatabı bütün insanlıktır.

Hamd ile başlayan sûrelerde ise sık tekrarlar görülür. Mesela beş sûreye "*hamd*" ifadesi ile başlanmıştır. Altı sûre, "*sebbeha*" ifadesi ile başlamıştır. Bu tekrarların sûrelerin baş tarafında yapılması boşuna değildir. İnsanlara önemli ve hoş bir prensibi talim etme ve öğretme hedefi güdül-

---

[605] Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 63-64

[606] "Kitapta İbrahim'i de an!" (Meryem, 19/41)

[607] "Kitapta Musa'y ı de an!" (Meryem, 19/51)

[608] "Kitapta İsmail'i de an!" (Meryem, 19/54)

[609] "Kitapta İdris' i de an!" (Meryem, 19/56)

müştür. Ayrıca söze güzel başlamak belağat esaslarından sayılmaktadır. Dolayısıyla bu ifadelerin tekrar edilmesi, bıkkınlık değil ayrı bir tat ve lezzet vermektedir.

Haber cümlesi ile başlayan sûreler büyük bir yekun tutar. Kur'ân'da böyle 21 sûre haber cümlesi kullanarak söze başlamıştır. Bunlarda daha çok tasvir üslubu göze çarpmaktadır. Mesela Abese sûresinde, ama'dan dolayı Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yüzünü ekşitmesi; Mü'minun sûresinde, inananların felaha ermeleri, Zümer sûresinde; kitab'ın indirilmesi; Kamer sûresinde, Ay'ın yarılması gibi tasvirler vardır.

Soru sormak sûretiyle öğrenmek, insanların en kolay öğrenme metodlarından biridir. İşte bunun içindir ki Kur'ân altı sûrenin başında soru sorma üslubunu kullanmıştır. Mesela Nebe sûresinin başında "*Neyi soruyorlar, O büyük haberi mi?*" diye buyrulmuştur.

Sûrelerin sonlarında görülen üslub özelliği yine Kur'ân'ın kendine has üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin yarısı (tam 47 sûre) Esmaü'l-Hüsna dediğimiz Allah Teâlâ'nın güzel isimleri ile sona ermektedir. Bu durum Kur'ân'ın ses nizamı ve lügavi yönden güzelliklerini ortaya koyan bu üslubdur. Söze güzel başlamak belağat esaslarından olduğu gibi, aynı şekilde güzel bitirmekte belağat esaslarındandır. Mesela buna iki örnek vermek gerekirse; "*Muhakkak ki Allah Ğafur ve Rahimdir*", "*O ne güzel Mevla ve ne güzel Yardımcıdır.*" Bu 47 sûrenin dışında kalan diğer sûrelerde konuyu özetleyen fezlekeler halinde son bulmuştur.

Üçüncü Bölüm

TENASÜP İLMİ AÇISINDAN KUR'ÂN SÛRELERİNDEKİ EŞSİZ AHENK

TENASÜP İLMİ AÇISINDAN KUR'ÂN SÛRELERİNDEKİ EŞSİZ AHENK

A- KUR'ÂN-I KERİM'İN BÜTÜNLÜĞÜ

Başlangıcından günümüze kadar süregelen Münasebatü'l-Kur'ân sahasındaki çalışmalar, Kur'ân'ın nazmı ve üslubundaki tutarlılık ve insicamıyla beraber aslında onun bütünlüğünü gözler önüne sermeyi hedef alır. Bu sebeple alimler, evvela onun fesahat ve belağatı üzerinde uzun uzun durmuşlar, daha sonra Kur'ân'ın genel mesajını anlamada münasebet ilminin Kur'ân sahasına kaydırılmasını gerekli görmüşlerdir.

Tefsir ilmi ile uğraşan bütün alimler, Kur'ân'ın icazından bahsederken, onun fesahat ve belağatın zirvesinde olduğunu zikrederler. Öyleyse fesahat ve belağatın bütün vecihlerini cemeden Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri ve cümleleri arasında, lafız bakımından bir ahenk ve anlam bakımından bir bütünlüğün bulunması gerekir. [1]

Şüphesiz Kur'ân'ın üslubu ve nazmı onun icaz vecihlerinden sadece birisidir. Allah kelamı olan Kur'ân'ın, nazmındaki güzellik ve üslubundaki fevkaladelikte üstün bir i'caza sahib olduğu söylenirken, bu durum o'nun i'caza varan harika güzellik ve kelamdaki cümlelerin birbiriyle mütenasib oluşuna bağlıdır. Kur'ân'ın nazmı, tertibi, harflerin kelimelerde, kelimele-

---

1 Razi, *Mefatihu'l-Ğayb*, VII, 128; Kurtubi, *el-Camiu*, I, 70; Suyuti, *Mu'teraku'l-Akran*; II, 207; Bakıllani, *İ'cazü'l-Kur'ân*, s. 37; Rummani, *Fi İ'cazi'l-Kur'ân*, s. 69; Cürcani, *Delailu'l-İ'caz*, s. 87-88; Rafii, *İ'cazu'l-Kur'ân*, s. 147; Ebû Zehra, *el-Mu'cizetü'l-Kübra*, s.257; Muhyiddin Ramazan, *Vücuhun mine'l-İ'cazi*, s. 49; Zerkani, *el-Menahil*, I, 25; Nursi, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 9; Ayrıca *Sözler* isimli eseri, s. 138

rin cümlelerde, cümlelerin sûrelerde terkib tarzı, Arap beliğlerinin tanıdıkları ve vücuda getirdikleri eserlere benzememektedir. O, Arapça'nın dışına çıkmadığı halde başkalarından hemen ayırdedilebilen kendine has bir ifade tarzına sahiptir. Vahyin hemen başlangıcında bilinen Arap üslubları dışında inzalini gerçekleştiren Kur'ân, ilahi nazm ve üslubuyla ediplerin bu sahadaki saltanatlarını yıkmıştır.[2]

Kur'ân dilinde yeni olan taraf, hangi sahada söz söylerse söylesin, daima en üstün malzemeyi ve kasdolunan manaya en iyi gideni seçmesi, her zerreyi bile yerli yerine koymasıdır.[3] Öyleki her bir kelime yerli yerine oturtulurken siyak ve sibaktaki kelimelerle uyumsuzluk göstermesi asla söz konusu değildir. Bundan dolayı tek bir kelimenin bile bulunduğu mekandan çıkarılıp başka bir mekana konulması düşünülemez.[4] Bu sebepledir ki müfessir ***Fahreddin Razi***, Kur'ân'ın üslubu yönüyle mu'cize olduğunu söyleyenlerin, kelimelerin ahenkli ve irtibatlı bir şekilde bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bu mükemmel nazmı kaydettikleri kanaatinde olduğunu ifade eder.[5]

1. Kur'ân'ın Kafalara ve Gönüllere Birlikte Hitab Etmesi

Kur'ân, kafalara ve gönüllere birlikte hitab eder. Susturucu delillerle akl-ı selime hitap eden ilmi ve mantıki ölçülerle ikna yoluna başvurur. O'nun, günümüz insanının alışık olmadığı bir iç yapısı vardır. Onda itikadi meselelerin, ahlaki prensiplerin, hukuki kuralların, ibadet esaslarının, bunlarla ilgili hüküm, davet, uyarı, teşvik ve tenkitlerin, tarihi kıssaların, tabiat ve kainatla ilgili bilgilerin peşpeşe geldiği, bunların zaman zaman çeşitli üslublarla zikredildiği, bir yerde belli bir konunun muayyen bir yönü anlatılmışken başka bir yerde değişik bir yönüne temas edildiği görülür.[6]

---

2 Bakıllani, *İ'cazü'l-Kur'ân*, s. 37; Rummani, *Kitabu'n-Nüket* s. 69; Cürcani, *Delailu'l-İ'caz*, s. 88; Rafii, *İ'cazu'l-Kur'ân*, s. 147; Ebû Zehra, *el-Mu'cizetü'l-Kübra*, s.257; Tabbara, *Ruhu'd-Dini'l-İslami*, s. 26

3 Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, s.110

4 Rafii, *a.g.e.*, s. 250

5 Razi, *Mefatihu'l-Ğayb*, VII, 128

6 Güngör, Mevlüt, *Tefsirde Konulu Tefsir Metodu*, İ.A.D., Mayıs 1988, s.51

Kur'ân üslubu, uzunca anlatmak yolunu bırakıp güzelliğinin tahammül edilebileceği icaz cihetini seçer. Bu da ona tavsif, kıssa, teşr'i, cedel vb. anlatım çeşitlerinin birinden ötekine geçiş imkanı kazandırır.[7] Kur'ân, hemen daima düşüncenin normal seyrini keserek ve alakayı askıya alarak ani inhiraflar yapmaktadır. Bunlar, adeta irtifa ayarlamaları ve seviye tanzimleridir.[8] Bütün bu üslub çeşitlerinde lafızlarla manalar, kaynaşmış bir bütünlük oluşturmaktadır.[9] Kur'ân-ı Kerimdeki bu esrarı inceleyen ***Said Nursî*** bu konuda şöyle der: "*Kur'ân âyetlerinin her bir parçası vezin kaydı altına girmeksizin ekseri âyetlere bir merkez oluşturmuş, onlara kardeş olmuştur. Aralarında mevcut olan münasebeti sağlamak için o çerçeve içerisinde âyetlere birer münasebet hattı teşkil etmiştir. Serbest her bir âyetin, adeta diğer bir çok âyete bakan bir gözü, ona müteveccih birer yüzü vardır.*"[10] Harflerin bile harikulade muntazam bir dizimle, gizli bir münasebet, ince bir nazım ve insicam içinde oluşu beşerin benzeri bir kelamla ona muaraza edemiyeceğini gösterir.[11]

Kur'ân'ın i'cazı; nazım ve te'lifinde görülen meziyetlerde, lafzın siyakındaki özelliklerde, âyetlerin başlangıç ve sonlarında yer alan ve kalbleri hoplatan güzelliklerde, yerli yerine oturtulmuş kelimelerde tecelli eder.[12] Öyleki bu i'caz, uzunluk ve kısalıklarına bakılmaksızın aynı şekilde bütün âyetlerde müşahede edilir.[13] Farklı üslubuyla, insandaki şuur altını harekete geçirip uyandıran Kur'ân, her sûre ve âyetinde; her bölüm ve fıkrasında; her tablo ve kıssasında; her başlangıç ve sonunda; ahenk ve musiki ölçüleriyle dopdolu üslubuyla da mümtaz bir mevkidedir.[14]

---

7 Draz, *a.g.e.*, s.175
8 Malik b. Nebi, *Kur'ân-ı Kerim Mu'cizesi*, (Terc. Ergun Göze), Ankara, T.D.V. Yay., 1991, s. 215-216
9 Bakıllani, *a.g.e.*, s. 36
10 Nursi, *Sözler*, s. 138
11 Nursi, *a.g.e.*, s. 379-380
12 Cürcani, *Delailu'l-İ'caz*, s. 87-88
13 Bakıllani, *a.g.e.*, s. 37; Rafii, *a.g.e.*, s. 74
14 Muhyiddin Ramazan, *Vücuhun mine'l-İ'cazi*, s. 49

2. Kur'ân'ın Şiir Olmaması

Şüphesiz Kur'ân ne bir şiirdir, ne de nesirdir.[15] O'nun nazmının uyumlu olmasındaki ölçü, büsbütün başka bir şeydir. O, vezinli ve nesirli sözlerin her ikisinin anlatım üstünlüklerini ziyadesiyle kapsamaktadır.[16] Gerek üslubu, gerekse çok değişik biçimlerde sunulan fikir ve sistemi açısından olsun, Kur'ân'da ezeli bir aşkınlık ve hükümranlık sürmektedir.

Kur'ân başından sonuna kadar dikkatlice okunduğunda, muhkem bir nazma, çok ince bir kalıba, güçlü bir üsluba, kelimelerinde, cümlelerinde, âyetlerinde ve sûrelerinde sıkı sıkıya birbirine bağlı kuvvetli bir yapıya sahip olduğu görülür. Bu sebeple Kur'ân'ın nazmında en küçük birimlerinden (harflerinde) en büyük birimlerine (sûrelerine) kadar bütün bölümleri arasında kurulmaya çalışılan münasebet, temelde Kur'ân'ın bir bütün olarak sunulma çabalarına yöneliktir. "Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, konu birliğini ele almak veya ikinci olarak toplumun gelişmesinde Kur'ân'ın metodu, metafizik karşısında Kur'ân'ın yeri gibi sınırlı bir konuyu özetlemek veya üçüncü olarak bir sûrenin hedefini ve onun davetin çerçevesi içerisinde kasdettiği anlamı özetlemek olarak tasnif edilebilir."[17]

Kur'ân-ı Kerim, tamamen insanı hedef alan bir kitaptır.[18] O, fertlerden, ailelerden, cemaatlerden, birliklerden, milletlerden ve ümmetlerden bahsederken bu ve benzeri hadiseleri girift fakat muazzam bir ahenk ve plan çerçevesinde gözler önüne serer.

Kur'ân'ın bütünü içerisinde kelimelere, cümlelere ve onlardan oluşan âyet ve sûrelere bakıldığında, bu kısımların tek başlarına var olamayacakları anlaşılacaktır. Kur'ân'ın kendi bütünlüğü içerisinde anlaşılma lüzumu, vahyin inzalinden günümüze kadar süregelen bir durumdur. Bu konudaki ilk örnekleri Hz. Peygamber sunmuş olduğu için[19] müfessirler bu konu

---

15 Bakıllani, a.g.e., s.35; Kutub, *Seyyid; Kur'ân'da Edebi Tasvir*, s. 129

16 Kutub, Age., s. 128

17 Behiy, *Nahve'l-Kur'ân*, s. 89

18 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Ankara, 1993, s. 39

19 Misaller için bkz. Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, İstanbul, 1983, s. 200-205

üzerinde hassasiyetle durmuşlar ve Kur'ân'ı anlamada bu durumu vazgeçilmez bir prensip olarak kabul etmişlerdir.[20]

Özellikle son dönemlerde, her hangi bir konuyla ilgili Kur'ân âyetlerinin tümünü ele alarak, Kur'ân'ın düşünce yapısını belirlemeye çalışan "***bütünsel/tevhidi yahut konulu/mevzu'i akım***", Kur'ân bütünlüğünü görme açısından iyi bir zemin teşkil eder.[21] Zira Kur'ân'da temas edilen konulardan birisiyle ilgili âyetler bile bir yerde toplu olarak verilmediği[22] için, bahsi geçen bir konu hakkında kesin ve isabetli bir söz söyleyebilmek, o konuyla ilgili bütün âyetleri göz önünde bulundurmayı gerektirir.[23]

3. Her Sûre Bir Bütünlük ve Ahenk İçerir

Hiç şüphe yok ki; Kur'ân-ı Kerimde her bir sûre, kopukluk göstermeden gayet uyumlu bir şekilde başladığı gibi son bulur. Bu yönü ile sûrelerin verdikleri mesajı yakalamada, sûreye bir bütün olarak yaklaşmanın gerekliliği açıktır.

Konumuz açısından önemi olduğu için burada "***Kur'ân'da sûre bütünlüğü***" meselesi üzerinde farklı bir açıdan durmak istiyoruz. Sûrelerin ana temalarını yakalamada, sûreye bir bütün olarak yaklaşmanın lüzumu ve Kur'ân'da sûre bütünlüğünün nasıl ele alındığı konusuna bakış açısı oldukça önemlidir. Bir sûrede, Allah Teâlânın maksadını yakalama hususunda başından sonuna kadar sûreyi bir bütün olarak ele almak ve o şekilde sonuca gitmek gerekir.[24] *Bütüncül* değil de *cüz'i yaklaşım'ın*, kısır bir yaklaşım olduğunu ifade eden ***Şatıbi***, *sûre bütünlüğü* konusunda çok önemli şu tesbitte bulunur; "*Üzerinde değerlendirme yapılacak olan söz, - uzun ya da kısa olması farketmez- tek bir konu hakkında gelmiş olabilir. Mufassal sûrelerin çoğu bu türdendir. Bazen de birden fazla konu ihtiva edebilir. Bakara, Al-i İmran, Nisa ve İkra' sûreleri gibi. Bu durumda her bir konu, başlangıçta müstakil olarak değerlendirilip, sonuçta sûrenin*

[20] Zerkeşi, *a.g.e.*, II, 175
[21] Behiy, *Nahve'l-Kur'ân*, s. 89; Güngör, a.g.d., s. 49-55
[22] Saidi, *en-Nazm*; s. 652
[23] Güngör, a.y.
[24] Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 413-414

bütünlüğü içerisinde ele alınarak sûreye tek bir kelam gibi bakılması gerekir."[25]

Mesela Mü'minun sûresi her ne kadar farklı pek çok konuya temas etse de, bir tek konu hakkında gelmiştir. Bu sûre Mekke'de nazil olmuştur. Mekki sûrelerin üç ana özelliği vardır. Bu üç özelliği zikretmeden önce hemen belirtelim ki aslında bunlar da bir tek meseleye bakar. O da Allah Teâlâ'ya ibadet ve dua konusudur. Bu üç özellik sırasıyla şunlardır: Bir; şirki nefy etmek ve Allah'ın birliğini yani tevhidi yerleştirmek. İki; Hz. Peygamberin nübüvvetini isbat ve o'nun Allah tarafından gönderildiğini insanlara göstermek. Üçüncü husus ise; kıyamet günü tekrar dirilmenin isbatıdır. İşte bu üç özellik Mekki sûrelerin ortak yönüdür. Bütün Mekki sûreler için bu durum geçerlidir. Bunun istisnası yoktur. Kur'ân sûreleri (hususiyetle Mü'minun sûresi) bu durumu "terğib ve terhib" yöntemini benimseyerek gerçekleştirir. Mü'minun sûresi bir bütün olarak bu açıdan ele alındığında onun tek bir konuyu ihtiva ettiği görülecektir.[26]

Öte yandan birbirinden farklı pek çok konunun ele alındığı Bakara,[27] Al-i İmran ve Nisa sûrelerinde de durum değişmemektedir. Mesela Nisa sıresine bakalım. Bu sûre, ele aldığı konular itibariyle pek çok meseleden bahseder. Bütün bu farklı konuların, sûre bütünlüğü içerisinde ortak bir tek hedefi vardır; O da "Devletin devam ve temadisi"dir. Bu ortak

---

25 Şatıbi, *a.g.e.*, III, 414

26 Şatıbi, *a.g.e.*, III, 416-419; Hicazi, Muhammed Mahmud, *el-Vahdetu'l-Mevduiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1970, s. 49

27 Draz, *a.g.e.*, s. 242. Müellif **Mustafa Müslim, Dr. Muhammed Draz'ın** sûre bütünlüğü konusunda en hassas davranan müelliflerden olduğu görüşüne istinaden o'nun "*Kitabu Medhalin ile'l-Kur'âni'l-Kerim*" isimli eserinden şu bölümü misal olarak nakleder; "Sûrelerde bir giriş, bir gelişme ve bir de sonuçtan oluşan belirli ve gerçek bir plan vardır. Sûrenin başında bulunan çok az sayıdaki âyette, sûrede incelenmek istenen konunun ana hatları ortaya konmakta ve arkasından gelişme bölümü öyle düzenli bir şekilde gelmektedir ki, hiçbir kısım üstüste gelmediği gibi tüm parçalar da bütün içindeki yerini en uygun şekilde almaktadır. Nihayet girişte söz konusu edilen konular sonuç bölümünde eksiksiz olarak cevabını bulmaktadır." (s.119) **Müslim'in**, **Darz'ın** bu sözleri üzerine kendisine ait olan şu metodolojiyi geliştirdiği ve onun üzerine bina ettiği görülür; "Sûrenin girişi ile bitişini incelemek ve ikisi arasındaki ortak konuları ortaya çıkarmak sûrenin temel hedefine götürücü olabilir." (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 71)

hedefi gerçekleştirmek için de sûrede iki prensip ve esas söz konusudur. Bunlardan birincisi "dahili istikrar"dır. Yani aile ve içtimai birlik ve düzen. İkincisi ise "harici istikrar" dır ki; ümmetin tümünün birlik ve düzenine bakar. İşte Nisa sûresi baştan sona ele alındığında görülecektir ki sûre genelinde pek çok konu ele alınsa da, bu ortak hedefi gerçekleştirmek için adeta bütün âyetler elele vermiştir."[28]

Muasır müelliflerden **Rıfat Fevzi Abdü'l-Müttalip** de bazı sûreler üzerine yaptığı tatbiki çalışmasında; önce sûrelerin ana temasını tesbit eder sonra sûreleri o istikamette tefsir ve izaha çalışır. Müellif; sûrenin ana konusunun tesibitinin ardından sûrenin başı ile sonunun o ana konuya işaret ettiğini söylemektedir. **Fevzi'**nin tatbiki olarak ele aldığı sûrelerde uyguladığı metodu şöyle sıralar:

1. Kur'ân-ı Kerim'de sûrenin ana konusu hem baş tarafında hem de sonunda kendisini gösterir.

2. Sûre içinde ele alınan cüz'i konular sûrenin bütününe hakim olan konuyu hatırlatır biçimde ele alınmıştır.

3. Sûrede ele alınan ana konu ictihadi bir meseledir. Bundandır ki sûrede konu bütünlüğü bazı farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

4. Kur'ân, rabbimizin ifade ettiği gibi; hem bir tebşir ve inzar, hem bir terğip ve terhib hem de mü'minleri ve kafirleri niteleme özelliği taşımaktadır.[29]

Ancak hemen belirtmek gerekir ki bazen bu bütünlük, ilk bakışta görülmeyebilir. Bu sebeple, sûrenin bölümleri arasında münasebet kurmaya çalışan kişinin, bu bölümler arasında nasıl bir bağ ile bu ağın örüleceğine bakması gerekir. Yani sûre bütünlüğünü sıhhatli bir şekilde yakalayabilmek için, bölümler arasındaki ilginin, te'sis (bölümlerin birbiri üzerine oturtulması), te'kid, tekmil, istiksa (doyurucu açıklama yapma) gibi hangi köprülerle kurulacağı gözönünde tutulması gerekmektedir. İşte bu yaklaşım, sûrede var olan bütünlüğü çok çabuk kavrama imkanı sağlar. Böylece farklı zaman dilimlerinde inmesine rağmen sûre bölümlerinin bu

---

28 Hicazi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s. 42-49

29 Rıfat Fevzi Abdülmüttalib, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye li's-Sûreti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1986

münasebetinden şekillenen sûre bütünlüğü ve Kur'ân'ın bu sahadaki i'cazı ortaya konmuş olur.[30]

4. Âyetler Arasında Asla Kopukluk Yoktur

Kur'ân-ı Kerim sûrelerindeki bu bütünlüğe karşı özellikle konular arasında bir irtibatın olmadığı ve bir dağınıklığın söz konusu olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Bu iddialar kısaca şöyle özetlenebilir: "Kur'ân, içerisinde konu bütünlüğü bulunmayan, birbiriyle uyumlu olmayan, çelişkilerle dolu bir kitaptır. Konuları sunuş yönüyle, tertip yönüyle ve böylece neticeye ulaşma yönüyle ilmi ve edebi te'lif metodlarına uymaz. Bir sûrede, birbiriyle çelişkili birden fazla konu bulmak mümkündür. Bu, konularda ki muhteva arasında bir münasebetin gözetilmediği anlamına gelir."[31] Bu iddialara cevap olabilecek en güzel misallerden birini ***Fahreddin Razi'de*** görüyoruz. "*Mefatihü'l-Ğayb*"da özellikle konudan konuya intikallerde, sûrenin temel hedefini göz önünde bulundurarak her iki konu arasındaki irtibattan sıkça bahseder. Sûrelerin bütünlüğünü münferit âyetlerden ziyade, öncelikle konu bütünlüğü açısından ele alarak değerlendirir ve böylece sûredeki vahdete ve Kur'âni bütünlüğe temas eder. Sûre içinde ki konular arası irtibata değinmediği sûre hemen hemen yok gibidir. Mesela *Secde sûresi* hakkında söylediklerini buraya almak istiyoruz.

Fahreddin Razi, otuz âyetten oluşan *Secde sûresinin* temel muhtevasının, *Tevhid*, *Nübüvvet* ve *Haşr* olarak üç ana başlık altında ele alındığını, sûrenin seyrinin de bu üç mesele etrafında dolaşıp son bulduğunu ve sûrenin başı ile sonu arasındaki bütünlüğü gösterir. O şöyle demektedir; "Biz, Allah Teâlâ'nın kelam-ı kadim'i olan Kur'ân-ı Kerim'de her ne zaman itikadın üç temel esasından ikisinden bahsederse, üçüncü esası da getirdiğini, ondan da bahsettiğini zikretmiştik. Burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, peygamberlikten "*Bu kitabın indirilmesi... senden evvel kendilerine hiçbir uyarıcı (peygamber) gelmemiş olan bir topluluğa...*"[32] ifadesiyle başla-

---

30 Kasım, *el-İ'cazü'l-Beyani*, s. 328

31 Zerkani, *Menahil*, 1/79; Şehhate, *Menhecü'l-İmam M. Abduh*, s.36; Hicazi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s.16

32 Secde, 32/2-3

yıp; "*Allah, gökleri ve yeri yarattı...Sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı...*"[33] ifadeleriyle de tevhidden bahsedince, "*Biz, yerde (çürüyüp) kaybolduğunuz vakit mi?..*"[34] cümlesiyle de üçüncü asıldan, yani haşrdan bahsetmiştir.[35]

Haşirle ilgili meselenin, Secde sûresinin 29. âyeti olan "*And olsun ki biz, Musa'ya kitabı verdik.*" âyetine kadar devam ettiğini belirten ***Razi***, yukarıdaki üç prensibin, sûrenin diğer âyetlerindeki dağılım seyrini şu şekilde gösterir: "Allah Teâlâ, daha önce de bahsettiğimiz üç temel itikadi esası izah edince, yine ilk önce izahına başladığı itikadi esasa dönmüştür ki, bu Allah Teâlâ'nın, "*Senden önce kendilerini uyaran hiçbir peygamber gelmemiş olan bir toplumu, doğru yolu bulmaları ümidiyle uyarman için...*"[36] âyetinde ele alınmış olan *risalet* hususudur. Cenâb-ı Hak, "*Peygamber olarak gelen ilk insan ben değilim*"[37], tam aksine, "*Benden önce benim gibi gelip geçmiş nice peygamberler vardır, de.*" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, o peygamberler arasından hem Hz. Peygamber'e yakınlığı, hem de onun çevresinde Hz. Musa'nın dinine tabi olanların bulunması ve onların ilzam ve ikna edilmelerinin gerekmesi sebebiyle Hz. Musa'yı seçip zikretmiş; istidlal etmek için, Hz, İsa'yı zikretmemiştir.[38] Öte yandan, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in risaletinden yeniden bahsedince, tevhidden de yeniden bahsetmiş ve "*Yurtlarında dolaştıkları nice nesillerin hayatlarını sona erdirmemiz, onları doğru yola irşad etmiyor mu?*"[39] buyurmuştur. Allah Teâlâ yine, zarar ve faydanın kendi elinde olduğuna bir işaret olsun diye (bir önceki âyette) yok edişinden bahsedince, "*Görmüyorla mı ki biz otsuz, kır araziye su sevkediyoruz, onun sayesinde, hayvanların ve kendilerinin yiyecekleri ekinleri yetiştiriyoruz..*"[40] âyetinde de ba'sdan (tekrar diriliş) bahsetmiştir.[41]

---

33 Secde, 32/4-9
34 Secde, 32/10
35 Razi, a.g.e., XXV, 175
36 Secde, 32/3
37 Ahkaf, 46/9
38 Razi, a.g.e., XXV, 185
39 Secde, 32/26
40 Secde, 32/27
41 Razi, a.g.e., XXV, 187

Razi, daha sonra sûrenin sonunda, bu sûrenin konuları arasında genel bir değerlendirme yaparak, bunların oluşturduğu bütünlüğü şöyle neticeye bağlar; "Allah Teâlâ, risalet ve tevhid esaslarını beyan edince, "*Diyorlar ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o fetih ne zaman?*"[42] ifadesi ve sûrenin sonuna kadar ki kısım ile de haşrı beyan edip açıklamıştır. O halde bu sûrenin sonunun tertibi, başının tertibi gibi olmuş olur. Zira peygamberliği sûrenin başında, "*Bir kavmi uyarman için*"[43] ifadesiyle, sonunda da "*Celalım hakkı için biz Musa'ya kitabı verdik.*"[44] buyurarak anlatmıştır. Yine Allah Teâlâ, t*evhid*'i, sûrenin baş kısmında, "*Ki O, gökleri ve yeri yaratandır.*"[45] ve "*Ki O, her şeyi güzel yapan, insanı yaratmaya da çamurdan başlayandır.*"[46] âyetleriyle, sûrenin sonunda da, "*Onlar öğrenmediler mi ki...*"[47] ve "*Suyu... sevkettiğimizi.... görmediler mi?*"[48] âyetleriyle anlatmıştır. Haşri de sûrenin başında, "*Dediler ki biz yerde (çürüyüp) gaip olduğumuz vakit, biz mi yeni bir yaradılışla dirileceğiz?*"[49] âyetiyle, sonunda da, "*Diyorlar ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o fetih ne zaman?*"[50] âyetiyle anlatmıştır."[51]

Sûre bütünlüğü açısından önemli bir başka mesele ise ele alınan konuların, Kur'ân anlatımında çok önemli yeri olan kıssalar ile desteklenmesidir. Hiç şüphe yok ki kıssalar, edebi anlatım tarzının yüksek nevilerinden biridir.[52] Kur'ân, kıssaları, sunuldukları ortamla insicam halinde sunar ve bunları, kendi gayelerine hizmet ettirir. Zikredilen kıssa halkasıyla bunun arzolunduğu siyak arasındaki uyum birinci gayedir.[53]

İster kıssalar olsun, ister başka mevzular olsun bir sûrede zikredilen

---

42 Secde, 32/28
43 Secde, 32/3
44 Secde, 32/23
45 Secde, 32/4
46 Secde, 32/7
47 Secde, 32/26
48 Secde, 32/27
49 Secde, 32/10
50 Secde, 32/28
51 Razi, *a.g.e.*, XXV, 187
52 Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, s. 217
53 Kutub, *a.g.e.*, s. 235

bütün konular, her yönüyle birbiriyle münasebet halindedir.[54] İbret alınması ve Hz. Peygamber'i teselli etmesinin yanısıra[55] kıssaların konuyu iyice pekiştirme açısından son derece öneme haiz olduğu göz önünde bulundurulursa bunların getiriliş gayesi ve siyak-sibakla alakalarının ne olduğu hususunda bazı sualler akla gelebilir. ***Razi'ye*** göre sûreler; *tevhid, nübüvvet ve haşir* gibi ana ilkeler üzerine bina edilirken *kıssalar* ile takviye edilerek desteklenir.[56] Bu açıdan O, konu bütünlüğü içerisinde serpiştirilmiş olan Kur'ân kıssalarının, bağlandığı konularla ve dolayısıyla *sûre bütünlüğüyle* alakaları ve bunların zikrediliş gayeleri hakkında açıklamalarda bulunur; "*Allah Teâlânın Kur'ân-ı Kerim'deki metodu şu şekilde cereyan eder: O, çeşit çeşit şer'i hüküm ve mükellefiyetler zikrettiği zaman, bunun peşinden muhataplara va'z-u nasihat olsun ve bu onları isyan ve inadı bırakmaya, Allah'a karşı olan huşu' ve inkıyadlarını artırmaya sevketsin ve daha önce zikrettiği mükellefiyetleri ve ahkamı te'kid edici olsun diye, ya tevhid ile ilgili meseleleri, ya geçmiş peygamberlerin kıssalarının izahını, yahut kıyamet hallerinin beyanını getirir. Bu yol, insanı tek bir çeşit ilimde durdurmamak için takib edilecek en güzel yoldur. Bir kimse sözü, ilmin nevilerinden herhangi bir hususta uzattığında, çoğu kez bu durumda bir bıkkınlık meydana gelir. İnsan bu neviden, ilmin başka bir nevine geçtiğinde gönlü rahatlar, kalbi hoşnut olur; kendisinde yeni bir istek, yeni bir şevk ve yeni bir arzu hisseder.*"[57] Bunun daha iyi anlaşılması için Hıcr sûresine bakalım; Bu sûrede Hz. İbrahim'in kıssası ele alınır. Sûrenin 6. âyetinden itibaren nübüvvet meselesi ele alınır ve konu enine boyuna izah edilir. Bunun peşinden 16. âyetten itibaren tevhid delilleri sıralanır. 45. âyetten 50. âyete kadar ise kıyamet halleriyle cennetlik ve cehennemlik kimselerin vasıfları zikredilir. İşte tam bu noktadan, yani 51. âyetten itibaren, peygamberlerin derecelerine nail olmaya vesile olan taata bir teşvik ve cehennemliklerin derecelerine düşmeye sebebiyet veren ma'siyetlerden de bir sakındırma olsun diye de peygamberlerle ilgili kıssalara girilir. 51. âyet olan "*Onlara*

54 Hicazi, el-Vahdetü'l-Mevduiyye, s. 53,64,112
55 Bika'i, *Nazmu'd-Dürer*, XIV, 13
56 Razi, *a.g.e.*, VII, 2; XVII, 210; XIX, 195
57 Razi, *a.g.e.*, IV, 33; VI, 161; XII, 121;VII, 2; X, 155

İbrahim'in konuklarını anlat!" ifadesinden sûrenin sonuna kadar kıssalar konusu işlenir.[58]

5. Kur'ân'da Konu Başlıklarının Olmamasının Hikmeti

Kur'ân, konuları, bölümler, anabaşlıklar ve altbaşlıklar altında işlemez. Muayyen konular, bazı siyak-sibak çerçevesinde adeta müstakil olarak ele alınmış görünümü verseler de her siyak-sibak çerçevesi aynı zamanda Kur'ân'ın diğer pasajlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlıdır. Ayrıca Kur'ân'ı âyet âyet, ibare ibare ele almak, bir çok konu ve konumla ilgili akış birliğini bozar. Doğru anlama, doğru düşünme ve doğru kavrama noktasında karışıklığa yol açar. Kur'ân'ın gerçekleştirmek istediği asıl hedeften uzaklaştırır.

Müsteşrikler, Kur'ân'ın konu ve başlıklara ayrılmayışını bir fırsat bilerek, Kur'ân'ın konu bütünlüğüne sahib olmadığını, bunun da ilahi vahye halel getireceğini iddia etmişler[59]; onun tutarsızlık ve çelişkilerle dolu olduğunu söylemişlerdir.[60] İşte Kur'ân bütünlüğüne karşı yapılan bu ve benzeri saldırılar, o'nun bütünlüğünü gözler önüne serme ihtiyacını doğurmuş ve bu sebeple de münasebet ilminin Kur'ân sahasında devreye girmesini zaruri kılmıştır.

Müsteşrikler ve onlar gibi düşünenlerin bu tür iddiaları, onların Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada bir takım ilmi gerçeklerden uzak oluşlarının ve Kur'ân'ın bütünlüğündeki esrarı yakalayamadıklarından dolayı acze düşüşlerinin bir ifadesidir. Zira Kur'ân, bir bütün halinde inmezken, bunda öncelikle Hz. Peygamber'in ve ashabının fıtri ve içtimai durumlarına göre tedrici olarak öğretilerini serpiştirmeyi hedeflemiştir. Bu da aynı konu ile ilgili farklı yerlerde bir çok âyetin bulunabileceği anlamına gelir ki işte bu gerçek, Kur'ân'a bütüncül yaklaşmayı gerekli kılan en önemli noktadır.[61] Bu yüzden ilk nazil olanlardan başlamak sûretiyle, âyetlerin

---

[58] Razi, *a.g.e.*, XIX, 195; Firuzabadi, *Basair*, I,473

[59] Şehhate, Mahmud, *Menhecu'l-İmam Muhammed Abduh*, s. 36

[60] Şehhate, *a.g.e.*, s. 36

[61] Fazlur Rahman, "*Kur'ân'ı Yorumlama*", Terc. Osman Taştan, İ.A.D., Sayı:5, Ekim 1987, s. 101

her birinin diğerini tamamlayıcı ve açıklayıcı özelliğe sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, Kur'ân'ın bir bütünlük içerisinde anlaşılmasının zarureti kendiliğinden ortaya çıkar. Bunlar dikkate alınıpda Kur'ân incelendiğinde onun, tarih itibariyle önce ve sonra nazil olan âyetleriyle nasıl bir bütünlük arzettiği kendiliğinden görülecektir.

Zaten Kur'ân'daki konular arasında bir bağ kurulamayıp dağınıklık olsaydı, bu takdirde başlangıçta Medeni bir âyetin Mekki bir sûreye, Mekki bir âyetin Medeni bir sûreye yerleştirilmesinin anlamı olmazdı. Kur'ân'ı doğru olarak anlamanın ona külli yaklaşımla mümkün olacağını[62] gözardı etmemek gerekir. Bunun içindir ki Kur'ân-ı Kerimde de Mekki ve Medeni âyetlerin karma bir şekilde yerleştirilmesi, bu âyetlerin birbirini mana bakımından tamamlamaya yönelik olması tabiidir.[63]

Kur'ân sûrelerindeki bölüm ve âyet guruplarının çoğu sıralanış, konu, ifade tarzı ve iniş sırası itibariyle birbiriyle yakından ilgilidir. Bunların anlamlarını, özel ya da genel nitelikli oluşlarını, telkin ve direktiflerini, içerdikleri hükümleri doğru biçimde anlamak ancak akışın sürekliliği ve uyumu göz önünde bulundurarak mümkün olur. Yoksa âyet âyet, ya da ibare ibare ele almak, sûrenin akışını bozar. O'nun gerçekleştirmek istediği asıl hedeften uzaklaşmasına neden olur.

Kur'ân mesajının boyutlarını, konularını ve hedeflerini doğru biçimde kavramak için Kur'ân'ın bölümleri arasındaki irtibatı, âyetler gurubu arasındaki ahengi göz önünde bulundurmak bir zorunluluktur. Bu aynı zamanda Kur'ân'ın ifade tarzının etkileyiciliğini, göz kamaştırmasını ve mucizevi üslubunu anlamak için son derece önemlidir. Kur'ân'daki bazı âyetlerin akışıyla ilgili, özellikle de Mekke inişli bazı sûrelerde yer alan bazı âyetlerin Medine inişli olduklarını, Medine inişli bazı sûrelerde yer alan bazı âyetlerin de Mekke inişli olduklarını belirten bir kısım rivayetlerin zayıflığı böylece ortaya çıkar. Bu tür rivayetler yüzünden Kur'ân bölümleri arasında bir ahenk olmadığına dair zihinlerde beliren yanlış fikirler de ortadan kalkmış oluyor.[64]

62 Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 309
63 Şatıbi, *a.g.e.*, s.304
64 Derveze, *Kur'ânü'l-Mecid*, s. 173

Kur'ân'da bulunan konular, haber veya teklif olmak üzere iki ana grup altında toplanırken[65] Kur'ân'ın maksadının tevhid, nübüvvet, mead[66], kaza ve kader olmak üzere dört temel meseleye bina edildiği[67] görülür. Kur'ândaki Mekki sûrelerin ağırlık noktasının da çoğunlukla bu mesajlar üzerine teksif edildiği göze çarpar.[68] Medeni sûrelerin de sözü geçen hususlara ek olarak iman, itaat ve hayata ilişkin tafsili ahkam ve benzeri ilkeleri getirmesi, Kur'ân mesajının, bütünlük çerçevesinde ele alınmasının ve dolayısıyla münasebet ilmiyle bağlanttısının şart olduğunu gösterir.

Kur'ân'da konu bütünlüğünü pekiştirme hususunda; akli medrese ekolü temsilcilerinin de bu ölçüyle hareket ettiklerini görürüz. Onlar Kur'ân'ı tefsir hususunda özellikle siyak uygunluğunu göz önünde bulundururlarken, konu bütünlüğünü tesbit etmeyi, onu gereği gibi anlamada esas prensip kabul etmektedirler.[69]

Alimlerin, Kur'ân'ın nazmındaki vahdeti; tek bir kelime[70], bir cümle[71], bir âyet[72], bir sûre[73], canlı bir organizma[74], inci dizilmiş bir gerdanlık[75], dökümde elde edilmiş bir kalıp, kök, gövde ve dallarıyla mükemmel bir tenasüb oluşturan bir ağaç[76], bütün bir nur[77], gibi mütalea edişlerinin, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde anlaşılmasının gerekliliği üzerinde hemfikir oluşlarındandır.

Kur'ân-ı Kerim'in nazmındaki bu i'cazı gördükten sonra şimdi de o'nun bölümlerinden olan âyet ve sûrelerinde açıkca görülen bütünlük meselesine bakalım.

---

65 Razi, *a.g.e.*, XIII, 161
66 Saidi, Abdurrahman b. Nasr, *el-Kavaidu'l-Hısan li Tefsiri'l-Kur'ân*, Riyad, 1980, s. 17,19, 24
67 Razi, *a.g.e.*, I, 173
68 Şatıbi, *a.g.e.*, II, 311-312; Razi, *a.g.e.*, XXIV, 44
69 Şehhate, *Menhecü'l-İmam*, s. 37
70 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 36
71 Şatıbi, *a.g.e.*, III, 311
72 Razi, *a.g.e.*, XXXII, 104
73 Razi, *a.g.e.*, IX, 3
74 Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 56
75 Zerkani, *a.g.e.*, I, 61
76 Nursi, *Sözler*, s. 139
77 Rafii, *a.g.e.*, s.74

a. Kur'ân'da Âyet Bütünlüğü

Âyet, "*Başlangıç ve sonu olan ve Kur'ân-ı Kerim sûrelerini oluşturan belli bölümler*"[78] olarak tarif edilmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi Kur'ân'ın bütünü sanki bir tek âyet mesabesindedir. Bu söze ters tarafından bakıldığında her bir âyetin Kur'ân'ın mesajını verecek güçte olduğu görülür. Bunu birazdan vereceğimiz misallerde daha yakından görme imkanı olacaktır. Ancak âyet kavramı ve âyetlerin bütünlüğü ile ilgili bir kaç hususu daha zikretmek yerinde olacaktır.

Âyetlerin tertibi Hz. Peygamber'in emriyle olmuştur. Dolayısıyla tevkifidir. Cebrail, âyetleri Hz. Peygamber'e indiriyor ve her âyetin konulacağı sûredeki yerini ona bildiriyordu. Hz. Peygamber de onu ashabına okuyor ve vahiy katiplerine o âyeti belirtilen sûrenin ilgili yerine yazmalarını emrediyordu. Daha sonra o âyetleri ashabına namaz kıldırırken, onlara va'z ederken ve günlük hayatlarında meydana gelen herhangi bir meselede hüküm verirken tekrar tekrar okuyordu. Sahabeden Kur'ân'ı veya bir kısmını ezberleyenler de Hz. Peygamber'in okuduğu tertib üzere ezberliyorlardı.[79]

Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin, Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e indirildiği şekliyle muhafaza edildiğini, herhangi bir takdim-te'hir yapılmasının söz konusu olmadığını göstermektedir. Âyetlerin tertibinin vahye dayandığı hususunda alimler ittifak halindedir. Farklı bir görüş serdeden olmadığından âyetlerin tertibinin tevkıfi olduğunda icma vardır.[80]

Dolayısıyla, âyetlerin uzunluğu ve kısalığı ictihadi bir mesele olmayıp tamamen vahye dayanmaktadır. Kısa âyetler bir[81] veya iki kelime[82] olurken; müdayene âyeti[83] gibi bir sayfayı bulan âyetler de mevcuttur.

---

78 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 166

79 Zerkeşi, age, I, 256; I, 60; Suyuti, *İtkan*, I, 80; *Tenasük*, s. 56; Zerkani, *a.g.e.*, s. 139; Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 70; Mennau'l-Kattan, *Mebahis*, s. 139-140; Saidi, en-*a.g.e.*, s. 9; Hamidullah Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, (Terc. Salih Tuğ), İstanbul, 1993, s. 50; Turgut, Ali, *Tefsir Uusulü*, s. 88; Atik, Kemal, *Âyet ve Sûrelerin Tevkıfiliği Meselesi*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 6, 1989, s. 217;Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*, s. 177

80 Zerkani, *a.g.e.*, I, 341; Subhi salih, *a.g.e.*, s. 71

81 Rahman, 55/64

82 Müddessir, 74/21

83 Bakara, 2/282

Her bir âyetin tek bir Kur'ân hükmünde oluşu, âyetin kendi içinde bütünlüğünün bir neticesidir. Kur'ândaki her bir âyet, birisinin diğeri ile uygunluğu itibariyle bile olsa mucizedir. Onu getirenin doğruluğunun bir alametidir. Onda, öğüt almak isteyen kimse için ibret vardır. İcazı ve menzilesinin yüceliği insanı hayretler içinde bırakan şeylerdendir. Harfler ve kelimeler topluluğundan meydana gelmesi itibariyle âyette cemaat manası vardır. Âyetlerin ihtiva ettiği hidayet ve ilimden Allah'ın kudretine, ilmine ve hikmetine, elçisinin risaletinde doğruluğuna bir çok deliller vardır.[84]

Âyetlerin kendi içindeki bütünlüğünü, âyetteki fazlalık ve eksiklik (*zaide/hazf*) yönünden bakılarak da görmek mümkündür. Onun kullandığı kelimelerden daha az veya onunki kadar kelime kullanmak sûretiyle, ondaki unsurları ve inceliklerin tam manasıyla ifa edilemeyeceğini de görüyoruz. Onda, büyük bir fayda kapısı açmayan hiçbir kelime bulunmadığı gibi, bir mana ifade etmeyen hiçbir harf de mevcut değildir. O hazfedilen kelime ve cümlelerin manalarını, şurada buradaki harf veya kelimeye emanet edip sonra da üslubu, görülmemiş tarzda şekillendirdiğini ve beyan cenderesinin usta ellerine verip güzelleştirdiğini, sonra da ruhundan üflediğini ve böylece ifadenin cilalı, parlak bir tarzda arz-ı endam ettiğini görürüz. Aynı zamanda, lafza ait o kalıntının kalıntısını semerelendirir ve manayı açık, tatlı, parlak bir şekilde ifade eder. Mana, lafza kolayca girdiğinden, lafzın biraz daha geniş yer kapladığını zannedersiniz. Öyle ki insan ondaki hazfin farkına varmaz. Ancak iyice düşünüp araştırırsa varlığını anlar.[85]

Kur'ân-ı Kerimde i'caz yönünden bakıldığında âyet bütünlüğü, üç türlü görülmektedir.[86] Bunlar sırasıyla; 1. Âyette yer alan iç uyum. 2. Âyette geçen en kısa ifadenin en geniş manalara şamil oluşu. 3. Manadaki mücerred kavramın ifade ettiği hususlar.

Âyetlerdeki Kelime ve Harf Uyumu

Şimdi âyetlerin kendi içindeki bütünlüğüne bakalım; Enbiya sûresi 46. âyette; وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ "*Eğer onlara*

[84] Zerkani, *a.g.e.*, I, 332
[85] Draz, *a.g.e.*, s. 189 ve 204
[86] Buti, *Min Ravai'i'l-Kur'ân*, s. 144

Rabbinin azabından bir esinti bile dokunsa: 'Eyvah, yazıklar olsun bize, biz gerçekten kendimizi bu azaba müstahak etmekle kendimize zulmetmişiz!' derler." buyurulur. Âyetin sadece birinci bölümüne bakacak olursak; "*Rabbinin azabından onlara bir esinti dokunsa...*" Bu âyetteki maksat az bir azab ile korkutmaktır. Âyetin kelimeleri ve harfleri tamamen bu maksadı takviye etmeye yöneliktir. Tek tek kelimelere bakıldığında bu durum daha rahat görülecektir. Âyette, şüphe ve ihtimali ifade eden "***in***" şart edatı olup, azabın azlığına ve ehemmiyeti olmadığına işaret etmektedir. "***nefhatün***" ifadesi, tenvinli gelmiş olup azabın önemsizliğine imada bulunmaktadır. Aynı şekilde "***messe***" kelimesi, azabın şiddetli olmadığına işarettir."***min***" teb'izi ifade etmektedir. Arap dilinde daha şiddetli vurgulara sahib olan "***nekal***" gibi ifadeler yerine hafifliği gösteren "***azab***" kelimesinin tercih edilmesi ve yine aynı şekilde "***rabb***" kelimesi ile ima edilen şefkat ve merhamet, azabın azlığına ve ehemmiyetli olmadığına delalet etmektedirler.[87] Görüldüğü gibi altı kelimeden meydana gelen bu âyet dilimi; bir bütün halinde "*azabın azlığı*"nı icazlı bir biçimde göstermektedir.

Şimdi Bakara sûresinin 3. âyetine bakalım:

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ "*O müttakiler ki görünmeyen aleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler*" Bu âyette müminlerin özellikleri sayılmaktadır. Bu özelliklerden biri de "Kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar." ifadesidir. Şimdi bu âyetin son pasajındaki kelime ve harflerin bu bütünlüğe nasıl destek verdiğini görelim:

1- Teb'iz ifade eden "***min***" israfın reddine,

2- "***mimma***"nın takdimi, sadakanın kendi malından olduğuna,

3- "***razakna***" minnetin olmamasına işaret etmektedir. Çünkü, veren Allahtır, kul ise bir vasıtadır.

4- Rızkın "***na***" ya olan isnadı, fakirlikten korkulmamasına,

5- Rızkın mutlak olarak zikredilmesi, sadakanın ilim ve fikir gibi şeylere de şamil olmasına,

---

[87] Said Nursî, *İ'şaratü'l-İ'caz*, İstanbul, 1986, s. 35

6- "Nafaka maddesi; alanın, sefahete değil, zaruri ihtiyaçlara harcamasına işaret etmektedir.[88]

Âyet bütünlüğüne bir başka misali Şura sûresinin 11. âyetinden vermek istiyoruz: لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyetinde geçen *kaf* harfinin *zaid* olduğunu iddia edenlere karşı sert cevaplar veren **Muhammed A. Draz**; "*Bu harfin bulunmaması halinde, mananın orta direğinin düşüp başlıca unsurlarından biri yıkılacaktır.*"[89] demektedir. Söz konusu âyet; Allah Teâlânın mislinin bulunmadığını ifade etmektedir. Şimdi "*kaf*" harfinin buradaki konumuna bakmak sûretiyle âyet bütünlüğünü görmeye çalışalım. Eğer لَيْسَ مِثْلِهِ شَيْءٌ denilseydi insanın içinde bir vesvese deprenmeye başlardı. Şöyle düşünülebilirdi: "Belkide, uluhiyet rutbesine benzemeyen, ama onun hemen peşinden gelen bir rutbe vardır; bu makam da muhtemelen meleklerin ve nebilerin makamıdır. Ya da yıldızların ve tabiat kuvvetlerinin, yahut cinlerin, putların ve kahinlerin makamıdır. Böyle olunca, kudret veya ilminde, tamamen olmasa da, bir yönden hak Mabuda benzerliğe sahip olabilirler ve O'nun yaratmasında veya emrinde onların da azıcık bir ortaklıkları bulunabilir." Halbuki bu *kaf* harfinin konması; alemlerin bütününü, O'na benzemekten veya herhangi bir yönden benzemeye benzer bir durumdan uzaklaştırır. Sanki şöyle denilmiş olur: Allahın değil hakiki bir benzeri olmak, O'na benzer gibi olabilecek bir şey dahi olamaz." Burada *edna* (daha aşağı) zikredilerek *a'la* (daha üstün olan)a dikkat çekilmiştir. Mesela "*Sakın onlara (anne babana) öff! bile deme ve onları kovma!*"[90] âyetindeki gibidir. Yani onlara öff! bile denilmesi yasaklanınca, açıktan yapılacak en hafif bir eziyet bile yasaklanmış olmaktadır.[91]

b. Kur'ân'da Sûre Bütünlüğü

Sûre bütünlüğü; bir sûreyi en ince noktasına varıncaya kadar araştırmak gayesi ile, sûrenin özel ve genel hedeflerini, maksadını ve ihtiva ettiği konuların birbirleri ile olan irtibatlarını açıklamak sûretiyle sûreyi bir

88 Said Nursî, *a.g.e.*, s. 44
89 Draz, *a.g.e.*, s. 198
90 İsra, 17/33
91 Draz, *a.g.e.*, s. 199

bütün olarak ele almak ve incelemek[92] demektir. Her sûrenin bir ana konusu vardır. Her ne kadar bir sûrede farklı farklı konu ve hükümler bulunsa da onlar, bu ana konuyu destekleyici ve tamamlayıcı mahiyettedir.[93]

Sûre münasebetinden bizim anladığımız, sûrenin kendi içerisinde bulunan cüzler arasında bulunan irtibattır ki biz buna sûre bütünlüğü diyoruz. Bir diğer ifadeyle âyet guruplarının, meydana getirdiği bölümler, sûrenin kesitlerini, bu kesitler ise sûrenin genel çerçevesini tayin eder.

Âyetler arası münasebet, sûre içindeki bölümlerin bütünlüğünü, sûre bölümlerinin münasebeti ise sûre bütünlüğünü ve dolayısıyla bu da Kur'ân bütünlüğü dediğimiz hadiseyi ortaya çıkarır. Bu bölümde "*Sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet*" konusunun en önemli bölümünü oluşturan "*Sûre bütünlüğü*" kavramı üzerinde biraz durmamız gerekiyor.

1) Sûre'nin Anlamı ve Özellikleri

Sûre, "*En kısası üç âyetten oluşan, başlangıcı ve sonu olan, Kur'ân'daki her bir bölüme*" denir.[94] Kur'ân-ı Kerim'deki sûre sayısının 114 olduğu hususu icma ile sabittir.[95] Ancak, Tevbe sûresinin baş tarafında besmele bulunmamaktadır. Bundan dolayı, Enfal sûresi ile Tevbe sûresi tek bir sûre olarak kabul edilmiş ve bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'de 113 sûre olduğu ifade edilmişse de.[96] bu çok önemsenmemiştir.

Tefsir usulcüleri, Kur'ân-ı Kerim'deki bu 114 sûreyi, uzunluk ve kısalıklarına göre bölümlere ayırmışlardır:[97] Buna göre

1. "*Tıval*"; Bu sûreler 286 âyetiyle Kur'ân'ın en uzun sûresi olan Bakara sûresi olmak üzere, Al-i İmran, Nisa, Maide, En'am, Araf, Enfal, Tevbe ve Yunus sûreleridir.

2. "*Miun*"; Bu sûreler de yukarda sayılan ilk uzun sûrelerden sonra gelen ve âyet sayıları yüz civarında seyreden sûrelerdir.

---

92 Hicazi, *a.g.e.*, s. 24
93 Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 249
94 Zerkeşi, *Burhan*, I, 264; Zerkani, *Menahil*, I, 343
95 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 249; Suyuti, age, I, 86
96 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 249-251
97 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 244; Suyuti, *a.g.e.*, I, 75; Zerkani, *a.g.e.*, I, 345; Menaau'l-Kattan, *a.g.e.*, s. 145

3. "*Mesani*"; Bunlar da, yüzer âyetlik sûreleri takib eden sûrelerdir.

4. "*Mufassal*"; Kur'ân-ı Kerim'in son bölümünü oluşturan sûrelerdir. Mufassal sûreler Kâf sûresinden başlamaktadır.

5. *Tıval-ı Mufassal*; Kâf sûresiyle başlayıp Buruc sûresine kadar devam eden otuz altı sûredir.

6. *Evsat-ı Mufassal*; Tarık sûresiyle başlayıp Beyyine sûresine kadar devam eden onüç sûredir.

7. *Kısar-ı Mufassal;* Zilzal sûresinden başlayıp Kur'ân'ın sonuna kadar devam eden onaltı sûrelik kısımdır.

2) Sûreler Nasıl Biraraya Getirilmiştir?

Kur'ân-ı Kerim'in toplanması pek çok sebeb ve hikmete binaen Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşmiştir.[98] Konumuz o'nun cemi meselesi olmadığından ayrıntıya girmiyoruz. Ancak bu toplanma konusunun en önemli tarafı hiç şüphe yok ki sûrelerin tertibi meselesidir. Az önce âyetlerin tertibinin tevkıfi oluşu hususunda alimlerin ittifakını zikretmiştik. Ne var ki sûrelerin tertibi konusunda aynı ittifak yoktur. Bu konuda üç farklı görüş vardır. Şimdi kısaca bu görüşlere bakalım:

Sûrelerin tertibinin tevkıfi olmayıp sahabenin ictihadına bağlı olduğunu savunanlar birinci gurubu oluşturmaktadırlar.[99] İmam-ı Malik (v. 179/795) ve kadı Ebû Bekr b. Tayyib (230/845) bu görüşte olanlardır. Bunlara göre; "*Sûrelerin tertibi Allah'ın vacip kıldığı bir emir olmayıp, sahabenin ihtiyarına ve ictihadına raci'dir.*" İbn-i Teymiyye (v. 728/1328)[100], İbn-i Kesir (v. 774/1373)[101] ve Şevkani (v. 1250/1834)[102] de bu görüşe sahip olanlar arasındadır. el-Bakıllani de aynı görüşü destekler mahiyette şöyle demektedir: "*Biz sûrelerin tertibinin tevkifi değil, ictihadi olduğunu ve birbirlerine benzerlik ve yakınlık durumlarına göre dizildiğini kabul ederiz. Hz. Osman'ın "Medine'de ilk nazil olan sûre Enfal sûresi, Kur'ân'ın en*

---

[98] Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraatı*, İstanbul, 1974, s. 166
[99] Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 257; Suyuti, *a.g.e.*, I; 194
[100] Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, İstanbul, 1982, s. 67
[101] İbn Kesir, *Fedailü'l-Kur'ân*, s. 36
[102] Şevkani, *Fethü'l-Kadir*, I, 73

son nazil olan sûresi ise Berae sûresi idi. Bu sûrelerdeki kıssalar birbirine benzediğinden Berae sûresinin Enfal sûresinden olduğunu zannettim."[103] sözü, sûrelerin tertibinin tevkifi olmadığına açıkca delalet etmektedir."[104]

Bu görüşte olanların delillerinden birisi, Hz. Peygamber'in bir namazda Bakara, Maide, Nisa, Al-i İmran sûrelerini okumasıdır. İmam-ı Müslim'in "Sahih"inde Huzeyfe'den rivayet ettiği bir hadiste Huzeyfe şöyle demiştir: "*Bir gece Resulullah ile beraber namaz kılıyordum. Namazda Bakara sûresini okumaya başladı. Bu sûreyi bitirince rükua varacağını düşündüm. Sonra Maide sûresine geçti. Bu bittiğinde rükuya varır dedim. Sonra Nisa sûresine, peşinden de Al-i İmran sûresine başladı.*"[105]

Diğer bir delil ise sûrelerin tertibi hususunda selef mushaflarının farklı oluşudur.[106] Mesela Hz. Ali'nin mushafı; nüzul sırasına göre tertip edilmiş olup Alak, Müddessir, Kalem, Müzzemmil, Leheb, Tekvir, Sebbeha... sırasına göre düzenlenmişti. Bazıları da nüzul sırasına göre tertib edilmemesine rağmen Hz. Osman'ın te'lif ettiği sûre tertibine uymuyordu. Mesela İbn-i Mesud'un mushafı, Fatiha, Bakara, Al-i İmran...üzere tertib edilmişti.[107]

Sûrelerin tertibi hakkında tercih edilen bir diğer görüş şudur; Zeyd b. Sabit'in riyaset ettiği meclis, istinsahtan başka, sûreleri de tertib etmişti. Sûreleri tertibde nüzul tarihine riayet etmemiş, belki sûreler arasındaki münasebeti nazar-ı itibara almıştı.[108]

Bazı alimler de sûrelerin tertibinin tevkifi olduğunu söylemişlerdir. Sûrelerin konulacağı yerlerin bizzat Hz. Peygamber'in emriyle tesbit edildiğini ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber'in âyetlerin tertibiyle ilgili emri, aynı şekilde sûreler hakkında da varittir. [109] Mushafta Ha-Mim ve Ta-Sin

---

103 Tirmizî, V, 272; Ebû Dâvûd, 1222, I, 268

104 Bakıllani, *el-İntisar*, s. 82

105 Müslim, I, 536

106 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 260

107 İbn Hacer, IX, 34; Ayni, X, 23

108 İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s. 13

109 Razi, *a.g.e.*, XV, 215; Öte yandan Hz. Osman zamanında toplanan mushafın tertibi üzerinde sahabenin icma'ı, bu görüş sahiplerinin delilleri arasındadır. ***Ebû Cafer en-Nahhas*** (v. 339/ 950), ***Ebû Bekir el-Enbari*** (v. 328/940), ***Ebû Amr ed-Dani*** (v. 444/1053), ***Kirmani*** (v. 505/ 1110), ***Razi*** (v. 606/1210)' ***İbnü'l-Hassar*** (v. 611/1215), ve ***Şatıbi*** (v. 790/1388) bu görüşe sahip olanlardan bazılarıdır.

sûreleri ardarda sıralanırken tesbih ile başlayan sûre aralarının fasılalı oluşu, Şuara ve Kasas sûrelerinin arasına bu ikisinden daha kısa olmasına rağmen Neml sûresinin girmesi, tertibin tevkıfi oluşuna bir delilder. Eğer sûrelerin tertibi ictihad yoluyla olsaydı, Sebbeha ile başlayan sûrelerin ardarda gelmesi, Neml sûresinin de Kasas sûresinden sonra gelmesi gerekirdi.[110]

Razi'ye göre, Mekki ve Medeni sûrelerin peşpeşe sıralanışı, sûrelerin tertibinin tevkifi olduğuna gösterir. O, Nasr sûresinin Medine'de son nazil olan sûrelerden, Kafirun sûresinin ise Mekke'de ilk nazil olan sûrelerden olmasına rağmen bu sûrelerin peşpeşe getirildiğini ve bu sûreler arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunun, bunun da sûrelerin mushaftaki sıralanışının Allah'ın emriyle olduğuna delalet ettiğini zikreder.[111]

Subhi Salih, sûrelerin bugün Mushaf'ta görüldüğü şekliyle tertib edilişinde tercihe değer olanın ictihadi görüş değil, tevkifi görüş olduğunu ifade eder ve sahabe Mushaf'larının farklı oluşunu şöyle dile getirir: "*Sahabenin özel mushaflarını tertip etmeleri şahsi bir seçim idi. Onlar hiçbir zaman başkalarını bu tertibe zorlamamışlar ve ona muhalefetin haram olduğunu iddia etmemişlerdir. Onlar bu mushafları başkası için değil, kendi şahısları için yazmışlardı. Nihayet ümmet Hz. Osman'ın tertibinde ittifak edip, onu alınca kendileri de şahsi mushaflarını terketmişlerdir.*"[112] ***Kurtubi*** ise sahabe mushaflarındaki tertibin, "*arza-ı ahire*" den evvel olduğunu, Hz. Peygamber'in daha sonra onlara sûrelerin tertibini yeniden gösterdiğini nakleder.[113]

Suyuti'nin "*Tenasuku'd-Dürer*" adlı eserinde naklettiğine göre, alimlerden bazıları, bir takım zahiri sebeplerin de sûrelerin tertibinin tevkifi olduğuna delalet ettiğini söylerler:

a) Huruf-u mukatta'a ile başlayan sûrelerin peşpeşe gelişi. Ha-Mim ve Elif-Lam-Ra ile başlayan sûreler gibi.

b) Sûrenin sonunun kendinden sonra gelen sûrenin başıyla uyumlu olması. Fatiha'nın sonunun Bakara sûresinin başıyla olan irtibatı gibi.

---

[110] Suyuti, *a.g.e.*, I, 198
[111] Razi, *a.g.e.*, XXXII, 150
[112] Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 71
[113] Kurtubi, *a.g.e.*, I, 59-60

c) Leheb ve İhlas sûrelerinde olduğu gibi lafız ve ahenk ölçüsü.

d) Sûrenin bütün halinde diğer sûreye benzemesi. Duha ve İnşirah sûreleri gibi.[114]

Sûrelerin tertibi ile ilgili bir diğer görüş ise, bir kısım sûrelerin tertibinin tevkifi, bir kısmının da ictihadi olduğudur.[115] ***İbn Atiyye*** şöyle demektedir: "*Yedi uzun sûre, Ha-Mim'ler ve mufassallar gibi sûrelerin çoğunun tertibi Hz. Peygamber'in hayatında biliniyordu. O'nun bunların dışındakiler hakkındaki işi, kendisinden sonra gelecek olanlara bırakmış olması muhtemeldir.*"[116] ***Ebû Cafer b. Zübeyr*** de "*Konu ile ilgili hadis-i şerifler, sıralanışı tevkifi olanların, İbn Atiyye'nin ifade ettiklerinden daha fazla olduğunu gösterir. Bunların pek azında ihtilaf edilmesi mümkündür...*"[117] der. ***Subhi Salih***, ez-Zübeyri'in bu görüşünden, sûrelerin büyük kısmının tertibinin tevkifi olduğunun, az bir kısmının ise içtihadi olduğunun anlaşıldığını belirtir.[118]

İmam Beyhaki, Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'ân-ı Kerim'in Enfal ve Tevbe sûreleri hariç bu tertib üzere bulunduğunu ifade ederken, ***Ahmet Cevdet Paşa*** (v. 1238/1822), bu görüşte olanları tasvip etmez ve "*Eğer böyle olsaydı, sahabenin mushafları farklı değil, aynı olmalıydı. Oysa Übeyy b. Ka'b ile Abdullah b. Mesud'un mushafları birbirinden farklıdır. Her ikisi de bir çok sûrenin tertibinde Hz. Osman'ın mushaflarına uymamaktaydı.*" der. ***İbn Hacer*** de sûrelerin bazılarının veya büyük bir kısmının tertibinin tevkifi olabileceğini belirtir.[119]

Bu görüş sahiplerinin diğer bir delili de, "Hz. Osman'a, "Enfal sûresi Mesani'den, Berae sûresi de *Miun*'dan olduğu halde aralarına besmele koymayıp onları peşpeşe getirişinizin sebebi nedir?" diye sorulduğunda, onun, "Medine'de ilk inen sûrelerden olan Enfal sûresinin konuları ile

---

114 Suyuti, *Tenasuk*, s. 59

115 Bu görüş sahiplerinin başında **İbn-i Atiyye** (v. 543/1148) gelir. Bu görüşü **Ebû Cafer b. Zübeyr** (v. 807/1404), **Beyhaki,** (v. 458/1065) ve **İbn Hacer** (v. 852/1448) gibi alimler ise benimsememektedirler.

116 Zerkeşi, *Burhan*, I, 257

117 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 258; Suyuti, *İtkan*, I, 196; Zerkani, *Menahil*, I, 357

118 Subhi Salih, *a.g.e.*, s. 72

119 Ahmet Cevdet Paşa, *Muhtasar Kur'ân Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 74

Kur'ân'ın son nazil olan sûrelerinden Berae sûresinin konuları benzerlik arzetmektedir. Hz. Peygamber hayatta iken, bize bunun yerini bildirmedi. Sandım ki o da onun devamıdır. Böylece iki sûreyi birbiri peşine tertib ettirdim ve aralarına besmele koydurtmadım."[120] şeklinde cevap vermesidir. Bu farklı görüşler arasında bizim kanaatimiz ikinci görüş doğrultusundadır. Yani sûrelerin tertibinin tevkifi oluduğunu kabul ediyoruz. Çünkü bu çalışmanın bütünü göz önünde bulundurulduğunda görülecektir ki; Kur'ân sûrelerindeki bütünlük büyük bir bölümü itibariyle sûrelerin tertibinin tevkifi olmasına bağlıdır.[121]

Öte yandan, *sûre bütünlüğü* konusu daha öncede ifade edildiği gibi büyük ölçüde münasebet konusu ile bağlantılı olduğundan meselenin farklı yönleri bulunmaktadır. Mesela *sûre bütünlüğünden* kasıt; Genel manada sûre ile ismi arasında, sûrenin mukaddimesiyle (giriş kısmıyla) sûrenin bölümleri (konuları) arasında ve sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebetleri ihiva etmesidir.

3) Sûre ile İsmi Arasındaki Münasebet

Sûre ile ismi arasında bir münasebet olduğunu düşünmek, sûrelerin isimlendirilmesinin de tevkifi olmasına bağlıdır. Kur'ân-ı Kerim'in sûrelere bölünmesi ve bunlara isim verilmesi bizzat vahiy sahibi tarafından yapılmıştır. Sûre isimlerinin tevkifi olduğunu gösteren delillerden bir tanesini buraya almakda yarar var; İbn Ebi Hatim'in İkrime'den yaptığı rivayette, İkrime: "*Müşrikler, Bakara sûresi, Ankebut sûresi diyerek alay ederlerdi.*" *bunun üzerine,* "*O alay edenlere karşı biz sana yeteriz.*" *âyeti nazil oldu.*" der.[122]

---

[120] İbn-i Hacer, IX, 34

[121] Sûrelerin tevkıfiliği konusu ile münasebet ilmi arasında yakın bir ilgi olduğunu söyleyen **Mustafa Müslim'e** göre "*Münasebatü'l-Kur'ân İlmi, Kur'ân'ın bölümlerinin tertibinin nedenlerini öğreten bir ilimdir.*" Ayrıca sûrelerin tertibi ile münasebet konusundaki genel yaklaşımı nedeniyle **Müslim'in** şu tesbiti ayrı bir önem taşımaktadır: "*Başlangıçları benzeyen sûrelerin bazen yanyana olması bazen de farklı yerlerde olmaları Kur'ân'ın tertibi'nin ictihadi olmadığını göstermektedir. Mesela Ha-Mim'ler bir arada olmasına rağmen Müsebbehat (Sebbih, Yüsebbihu, Sebbehe, Sübhan diye başlayan sûreler) farklı farklı yerlerdedir. İnsanın mantığı ya tümü için birlik ya da tümü için ayrılık istemeyi gerektirmektedir.*" (Ayrınıtılı bilgi için bkz. Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 89 ve 125)

[122] Razi, *Mefatih*, XIX, 215

Kur'ân-ı Kerim sûreleri, isimlerini ihtiva ettikleri garib bir kelimeden veya anlattıkları bir konudan alırlar.[123] Bununla beraber bir çok sûre içinde isimleri geçen peygamberlerin kıssaları ile adlandırılmıştır.[124] Bazen de kavimlerin kıssaları sûreye ad olmuştur.[125]

Sûre ile ismi arasındaki münasebet konusunda görüş beyan eden müfessir **Bika'i,** bizim birazdan üzerinde duracağımız ve çalışmamızın önemli bir bölümünü teşkil eden bir esasa işaret etmektedir. Bu esas, sûrenin ismi ile hedef ve maksadı arasındaki münasebettir. **Bika'i** bu konu hakkında şöyle demektedir: "*Bir kimse, sûrenin isminden muradın ne olduğunu anlarsa, o sûrenin hedefini de anlamış olur. Sûrenin hedefini iyi anlayan da, onun âyetleri, kıssaları ve bütün ifadeleri arasındaki tenasübü kolaylıkla gösterebilir.*"[126]

Sûrelere genel manada bakıldığında görülür ki; bir sûrede bir çok konuya temas edilmektedir. Birbirine zıt gibi görünen bu farklı konuları tek bir anafikirle kayıtlamak aslında zor görünmektedir. Ancak Kur'ân âyetlerine hem lafız hem de mana bakımından vakıf olan birisi için bu güç bir iş değildir. **Bika'i'nin** âyetler üzerinde günlerce kafa yorararak her sûrenin ana fikrini belirtmesi ve o sûrede çeşitli konuların bu ana fikir etrafında toplayarak, sûrenin âyetleri arasında mana bakımından irtibat kurması ve uzun bir sûreyi bir tek âyet mesabesinde görmesi bunun örneğini teşkil etmektedir.

Sûrenin ana fikrini tesbit ettikden sonra o sûrenin ismiyle maksudu arasında irtibat kurmağa çalışılır. Zaten çoğunlukla sûrelere verilen isimlerin adları, sûrelerin ihtiva ettiği ana fikre göre konulmuştur: "*Her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun tercümanıdır. Çünkü her şeyin ismi, müsemmasıyla kendi arasında münasebeti açığa çıkarır.*"[127]

Bir sûrenin eğer bir kaç ismi varsa bunların hepsinin o sûrenin maksuduna uygun olarak mana verir. Ayrıca müellif sûre başlarındaki besmeleye

---

123 Mevdudi, *a.g.e.* s. 105

124 Mesela Nuh, Hud, İbrahim, Yunus, Al-i İmran, Neml, Yusuf, Muhammed, Meryem ve Lokman sûreleri.

125 Ashab-ı Kehf, Hıcr, Cin, Münafikun, Mutaffifin sûreleri buna örnektir.

126 Bika'i, *Masaid*, I, 36

127 Bika'i, *a.g.e.*, I, 79

o sûrenin maksuduna uygun olarak mana verir. Sûrenin ismi ile olan münasebeti konusunda **Bika'i** den bir misal vermek istiyoruz. O, Bakara sûresinin, öldükten sonra dirilmeye örnek teşkil eden "*bakara kıssası*" zikredildiğinden dolayı bu ismi aldığını belirtir. Daha sanra bu sûrenin "*ez-Zehra*" ve "*es-Senam*" diye de isimlendirildiğini söyler. "*ez-Zehra*" ile isimlendirilmesi dünya ve ahirette hidayet yolunu aydınlattığı ve gayba iman edenlerin yüzlerini kıyamet günü aydınlatacağından dolayıdır. "*es-Senam*" diye isimlendirilmesi ise, yapılan bütün hayırların esası olan ve varılacak gayenin nihai noktası olan tevhidden sonra, gayba imandan daha büyük ve ahirete imandan daha şümullü bir şey bulunmadığından dolayıdır görüşünü benimser.[128]

Zerkeşi, sûrelerin ismi ile olan alakası ile ilgili olarak; kadınlarla ilgili bir çok hüküm içerdiğinden Nisa sûresinden adını aldığını, 142. ve 143. âyetlerinde eti yenilen hayvanlar (En'am) anlatıldığından En'am sûresi adını aldığını ifade etmektedir.[129]

4) Sûrenin Mukaddimesinin Sûreyle Münasebeti

Sûrenin mukaddimesinin sûreyle olan münasebeti, sûre bütünlüğü'nü sağlayan hususlardan biridir. Mesela Nisa sûresinin başlangıcında bulunan âyetleri bu sûreye bir mukaddime kabul edersek, "*Kaf. Sin. Bunlar, Kur'ân'ın ve Kitab-ı Mübin'in âyetleridir.*" âyetindeki "تِلْكَ - onlar" kelimesi, bu sûrenin bütün âyetlerine bir işarettir diyebiliriz.

Nisa sûresinin baş tarafında yer alan, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ "*Ey insanlar, sizi bir tek kişiden yaratan Rabbinizden ittika edin (çekinin)...*"[130] âyetini, sonraki âyetler ile irtibatı konusunda, öncelikle bu âyeti sûrenin mukaddimesi kabul etmek gerekir. Ayrıca bu sûre, pek çok çeşit mükellefiyeti ihtiva etmektedir. Çünkü Allah bu sûrenin başında insanlara, kadınlara, çocuklara ve yetimlere şefkati, acımayı, onların haklarını kendilerine vermelerini ve onlar için mallarını muhafaza etmelerini emretmiştir. İşte bu manayla da sûre son bulmuştur ki, bu da Allah

[128] Bika'i, *Nazm*, I, 55
[129] Zerkeşi, I, 270
[130] Nisa, 4/1

Teâlâ'nın, يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلاَلَةِ "*Senden fetva isterler. De ki: Allah, kelalenin (babası ve çocuğu olmayanın) mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklar...*" âyetinin belirttiği husustur. Cenâb-ı Hak, bu sûrede başka mükellefiyetlerden de bahsetmiştir ki bunlar; temizliği, namaz kılmayı ve müşriklerle savaşmayı emretmesidir. Bu mükellefiyetler, insanlara zor ve ağır geldiği için onlara meşakkatli olunca, hiç şüphesiz bu zor mükellefiyetleri yüklenmenin gerekçesini zikrederek bu sûreye başlamıştır ki, bu da bizi yaratan Rabbimizden ve bizi var eden ilahımızdan ittika etmektir. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ "*Ey insanlar, sizi bir tek kişiden yaratan Rabbinizden ittika edin (çekinin)*" buyurmuştur.[131]

Kur'ân sûrelerinin tümünde böyle bir bağ ve irtibat kurmak mümkündür. Yani sûre mukaddimelerinin sûrenin bütünüyle olan münasebeti tek başına Kur'ân'ın i'cazını göstermeye yetecek delillerdendir.

5) Sûrenin Konuları Arasındaki Münasebet

Her sûrenin müstakil bir kimliği ve temel hedefleri vardır. Kur'ân'ın esas konusu; başta *tevhid* olmak üzere *nübüvvet* (risalet) ve *mead* (kıyamet ve ahiret ahvali)dır. Kur'ân'ın bölümlerini oluşturan sûrelerin de, bunlardan birinin veya bir kaçının üzerine bina edildiği birer esası olduğu bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha açıkca görülebilecektir. Sûreler, detay olarak muhtelif konular etrafında dönmekle birlikte temelde bu özelliklerden birisiyle veya bir kaçıyla mutlaka ilgilidir. Sûreler, genel ve özel maksatlarını beyan etmesiyle ve konuları arasında irtibat sağlamasıyla tam bir bütünlük arzeder. Ta ki her bir sûre, kopukluk göstermeden gayet uyumlu bir şekilde başladığı gibi son bulur.[132]

Fahreddin Razi'nin tefsirinde "Furkan sûresi"yle ilgili bu mevzuda oldukça dikkate değer bilgiler mevcuttur. Mesela ***Razi***, sûrenin ana hede-

[131] Razi, *a.g.e.*, IX, 157

[132] Bu konuyla ilgili bir misal vermeden önce muasır alimlerden müfessir ***Seyyid Kutub*** ile ***Mevdudi'nin*** tefsirlerini özellikle bu sahada örnek olarak göstermek isteriz. Çünkü bu iki müfessir tefsirlerinde sûrenin tefsirine girmeden bir konu tesbiti yapmış ve sonra da bütün sûreyi buna göre bölümlere ayırarak tefsir etme yoluna gitmişlerdir.

fini belirttikten sonra daha sonra fer'i konulara geçip, temel muhtevayla olan irtibat ve bütünlüklerine temas etmiştir. O, Furkan sûresinin tefsirine başlamadan önce şöyle bir giriş yapmıştır: "*Allah Teâlâ, bu sûrede tevhidden, nübüvvetten ve kıyametin hallerinden bahsetmiş, daha sonra da bu sûreyi, yakinen inanan ihlaslı kullarının vasıflarını belirterek bitirmiştir. Bir yaratıcının ve O'nun celal sıfatlarının isbat edilmesinin her şeyden önce belirtilmesi gerektiği için, Allah Teâlâ sûreye bu hususla başlayarak,* تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْقُرْآنَ عَلَى عَبْدِهِ "*Furkan'ı kulu (Muhammed'e) indiren (Allah) ne yücedir...*"[133] buyurmuştur. Allah Teâlâ, zatını şu dört çeşit büyüklük sıfatıyla tavsif etmiştir:

1) الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "*Göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir.*"[134] ifadesi. Bu cümle, Allah Teâlâ'nın varlığına dikkat çeker mahiyettedir. Zira Allah'ın varlığını isbat etmenin tek yolu, O'nun fiillerini incelemektir. Bu işler elbette yapan faile ihtiyaç olduğunu gösterir. Bundan dolayıdır ki; varlık sıfatının, diğer sıfatlardan önce zikredilmesi zorunlu bir şey gibidir.

2) ولَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً "*O, hiçbir evlat edinmemiştir.*"[135] ifadesi; Allah Teâlâ, bununla ebediyyen ma'bud olanın kendisi olduğunu, başkasının ma'bud olamıyacağını ve hakimiyetin yegane sahibinin kendisi olduğunu beyan buyurmuştur.

3) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ "*O'nun mülkünde bir ortağı da yoktur.*"[136] cümlesi; bununla ilahlıkta tek ve yegane olanın O olduğu manası kasdedilmiştir. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ'nın uluhiyetteki tekliğini anladığı an, her şeye karşı korku ve ümidi sona ermiş, kalbi sırf Allah'ın rahmet ve ihsanı ile meşgul olarak kalmış olur.

4) وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً "*O, her şeyi yaratıp, ona bir nizam vermiş ve onun mukadderatını takdir etmiştir.*"[137] cümlesi. (....)

Allah Teâlâ, ortağı olmadığını bildirdikten sonra bu ifadeye yer vermiştir. Buna göre, "Allah Teâlâ ortakları olmadığını bildirince, birisi sanki

---

[133] Furkan, 25/1
[134] Furkan, 25/2
[135] Furkan, 25/2
[136] Furkan, 25/2
[137] Furkan, 25/2

"*İşte burada Allah'ın ortaklarının olmadığını kabul ettiklerini söyleyen bir topluluk var. Fakat bunlar, kendi fiillerini kendilerinin yarattıklarını söylüyorlar.*" demiş te, buna karşı Allah Teâlâ, onların bu görüşlerini red hususunda bir dayanak olsun diye bu ifadeyi zikretmiştir.

Daha sonra ***Razi***, إِنَّ هَذَا إِلاَّ إِفْكٌ افْتَرَاهُ "- *Bu onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir...*"[138] âyetiyle ilgili olarak; "Allah Teâlâ önce tevhidden, ikinci olarak da putperestliği reddetmekten bahsedip, üçüncü olarak bu âyette nübüvvet meselesine temas etmiş ve kafirlerin Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkar hususundaki şüphelerini nakletmiştir." demek sûretiyle Furkan sûresinin 4-35. âyetlerinin aynı konuya münhasır olduğunu belirtir. Ayrıca bu âyetler gurubunun Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmeyenlerin beş türlü şüphesini ifade ettiğini söyler. Ayrıca o, وَلَقَدْ أَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ "*Andolsunki biz, Musa'ya o kitabı verdik...*"[139] âyetinin tefsirinden önce "Allah Teâlâ tevhid, şirkleri red, nübüvveti isbat, inkarcıların putperestlikle ilgili şüphelerine cevap ve kıyametin halleri gibi bazı hususlarda konuştukdan sonra, bilinen metod üzere kıssalar zikretmeye başlamıştır." der. Yine وَإِذَا رَاوْكَ.... قَالُوا أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللهُ رَسُولاً "*Seni gördükleri vakit, Bu mu Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?, derler.*"[140] âyetinde tekrar müşriklerin sözlerinden bahsedilmeye dönüldüğüne işaret ederek, "Allah Teâlâ, müşriklerin, Hz. Muhammed'in nübüvvetini alabildiğine inkar ettiklerini ve bu hususta çok çeşitli şüpheler ileri sürdüklerini beyan buyurunca, bundan sonra onların, o peygamberi gördüklerinde, onu hafife alıp eğlence konusu edindiklerini, ona iman etmekle kalmayıp, tam aksine imansızlıklarına onunla alay edip ona hakaret etmeyi de eklediklerini, birbirlerine de, "*Bu mu Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?*" dediklerini beyan buyurmuştur." demektedir.

Sûrenin, الم تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِلَّ "*Rabbine bir bakmadın mı? Gölgeyi nasıl uzatmıştır O?*"[141] âyetinden sonra ise Allah Teâlânın yine varlığına ve birliğine delalet eden delillerini peşpeşe getirdiğini söyleyen ***Fahreddin***

---

[138] Furkan, 25/4
[139] Furkan, 25/35
[140] Furkan, 25/41
[141] Furkan, 25/45

Razi, bu sûrenin, Rahman'ın has kullarının vasıflarıyla ilgili âyetler ile tamamlandığını belirtir. Sûrenin sonunda, Allah'ın seçkin kullarıyla ilgili toplam dokuz sıfattan bahsettiğini zikreder.[142] Böylece, Furkan sûresinde ki, asli ve fer'i konular arasındaki irtibat ile sûrenin bütününde oluşan bölünmez vahdeti en güzel bir şekilde ortaya koyar.

Bu bölümü bitirmeden önce bu çalışmada sûrenin konuları arasındaki münasebeti tesbitte kullanılan metodu belirtmek istiyoruz. Sûrenin temel hedefini ya da hedeflerini her şeyden önce iyice özümsemeye gayret ettik. Sonra sûrenin temel konusunu yansıtan âyetlerin sebeb-i nüzullerini araştırdık. Daha sonra mekki ve medeni sûreler açısından sûrenin nüzul sırasını araştırdık. Araştırılan bu konuyu sunarken sûrenin üslub ve âyet gurupları arasındaki münasebete temas etmeye gayret ettik.

B. KUR'ÂN BÜTÜNLÜĞÜ AÇISINDAN SÛRELERİN HEDEF TESBİTİ

Konuya girmeden önce Kur'ân-ı Kerim'in özelliklerinden i'caz ve belağat yönünden mucize olduğu hususuna bir kez daha dikkat çekmek gerekmektedir. O'nun kitap olma özelliği ile, hiçbir esere benzemediği dost düşman herkesin ittifak ettiği bir husustur. O'nun bu fevkalade üstün özellikleri tefsir usulü kitablarında uzun uzadıya ele alınmış, incelenmiştir. İşte "*sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebet*" konusu da O'nun pek çok mucizevi yönünden sadece biridir.

Bu bölümde müstakil olarak Kur'ân-ı Kerim sûrelerini bir bütün halinde ele alarak *sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet* cihetlerini araştıracağız. Yaptığımız bu alan çalışmasında, kaynak eksikliğinden daha önce bahsetmiştik. Genelde "*Münasebet*" konusu, Kur'ân ilimleri tarafından ele alınmış ve müfessirler çoğunlukla eserlerinde az ya da çok bu meseleye temas etmişlerdir. Ancak bizim ele almaya çalıştığımız, "*Sûrelerin başı İle sonu arasındaki münasebet*" konusuna neredeyse hiç temas edilmemiştir. Müfessir ***Suyuti'nin*** bu konuda ele aldığı çalışmadan daha önce bahsetmiştik. Müstakil olarak başka bir çalışmaya da rastlayamadık

[142] Razi, *a.g.e.*, XXIV, 45-88. sayfalar

Araştırmamız boyunca bu konu etrafında, tefsir kitablarının sayfaları arasına sıkışmış bir kaç cümle dahi bizim için önem arzettiğinden biz, bunlardan azami istifade yoluna gittik. Özellikle müfessirlerin, konunun usul yönünden ele alınmasında son derece büyük kolaylıklar sağlayan az sayıdaki düşünceleri, genel bir kanaat oluşması ve metod tesbitinde bize son derece yardımcı olmuştur.

Kur'ân'ın 114 sûresin'de geçen bazı ortak bağlar aramak sûretiyle bu çalışmaya başladığımızı ifade etmeliyiz. Araştırmamızın ilerleyen safhalarında gördük ki gerçekten de Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin başı ile sonu arasında öyle sağlam bağlar var ki sanki birbirine kenetlenmiş! Aralarında öyle yakın bir ilgi ve alaka var ki; sanki Kur'ân kendisini okuyan ya da dinleyen herkese bunu göstermek istemektedir.

Kur'ân'ın esas konusu: *tevhid, nübüvvet mead ve ibadetlerdir*. Kur'ân'ın bölümlerini oluşturan sûrelerin de, bunlardan birinin veya bir kaçının üzerine bina edildiği muhakkaktır. Sûreler, detay olarak muhtelif konular etrafında seyretmekle birlikte temelde bu bu dört ana başlıktan birisiyle mutlaka ilgilidir. Sûreler, genel ve özel maksatlarını beyan etmesiyle ve konular arasında irtibat sağlamasıyla tam bir bütünlük arzederler.

Sûrelerin, mevzu bakımından ifade ettiği birliğe, muasır alimlerden ***Seyyid Kutub***, tefsirinde en çok önem veren müfessirlerden biridir. Tefsiri "*Fi Zilali'l-Kur'ân*"da bütün sûrelerin başlangıcında sistemli bir şekilde o sûrenin konuları hakkında genel bir malumat verdikten sonra bu konular arasındaki uyum ve tenasübden bahsetmiştir. O'na göre; "*Her sûre kendi mihveri etrafında bir veya bir kaç mevzuya ayrılmıştır. Bu mevzuları, hususi bir mahiyet içinde münasip bir üslubla*"[143] **Kutub**, sûre hakkında bazen tek bir konu tesbiti yapıp bu ana konunun altında sûreyi bölümlere ayırarak geniş bir şekilde ele alır. Bununla ilgili olarak mesela, Şura sûresinin "*akide*" mevzuu üzerine bina edildiğinden bahsederken şöyle der; "*Mekke'de nazil olan diğer sûreler gibi bu sûre de akide mevzuunu ele alıyor. Şu kadar var ki hususiyetle akide mevzuunu vahiy ve risalet gerçeği üzerine yerleştiriyor. Böylece sûrenin ana mihverinin akide konusu*

[143] Kutub, *Fi zilali'l-Kur'ân*, I, 28

olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira sûrenin başladığı ana konu budur. Diğer konular, bu temel mevzuya bağlı olarak gelmektedir."[144]

1. Her Sûrenin Bir Ana Hedefi Vardır

*İşte bizim burada yapmaya çalıştığımız; müfessirlerin usul yönünden ortaya koydukları genel prensipler etrafında meseleye bakmaktır. Pek çok müfessirin eserlerinde kullandığı usul ve metodu çok mahir bir şekilde özetleyen **Bika'i'**nin geliştirdiği usul bizimde bu çalışmamıza ışık tutmuştur.*

Bika'i'nin ortaya koyduğu usul, gerçekten büyük gayretler sonucu meydana çıkmış bir prensiptir. Bu prensibi müfessir Bika'i şöyle dile getirmektedir; "*Her sûrenin bir tek maksudu (hedefi) vardır ki, sûrenin başı ve sonu o hedefe yönelir.*"[145] Çalışmamızda temel bir kaide olarak aldığımız bu tesbite muasır müelliflerden ***Muhammed Draz*** da şu ifadelerle iştirak etmektedir: *Kur'ân'da ki insicamı incelemek isteyen kimse, sûreyi başından sonuna kadar seri bir şekilde okuyarak sûrenin maksadını (hedefini) ortaya koyabilir.*"[146]

Usül alimleri; genelde münasebet konusunu, daha dar anlamda ise "*Sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebeti*" tesbit ederken geçerli kaidenin, sûrelerin hangi maksatla indiğini ve sûrenin hedefinin bilinmesine bağlı olduğunu belirtirler.[147] ***Bika'i*** bu husus üzerinde çok durur ve bunu özellikle her sûrenin baş tarafına koyduğu "*Maksuduha*" ifadesi ile zikreder.[148] Aslında "*fitri mantık*" her bir sûrenin maksadı ya da hedefi olması gerektiğini kabul eder.[149] Aklın yolu birdir. Nasıl ki her kitabın bir "*anafikri*" olması tabiidir. Aynen bunun gibi müstakil olarak sûreleri de birer kitap gibi düşünecek olursak onlarında bir muksudu, hedefi ya da anafikri olması kaçınılmazdır.

---

144 Kutub, *a.g.e.*, I, 28; VI, 3278

145 Bika'i, *Masaid*, s. 16 b

146 Draz, *a.g.e.*, s. 190

147 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 37; Suyuti, *a.g.e.*, II, 977; Zerkani, *Menahil*, I, 80

148 Bika'i, *Masaid*, I, 36

149 Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 15; Bika'i, *Nazm*, I, 15; Suyuti, *İtkan*, II, 138; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 155; Mennau'l-Kattan, *a.g.e.*, s. 97; Kutub, *Fi Zilal*, I, 27; Draz, *a.g.e.* s. 154-155; Hicazi, Vahdatü'l-Mevduiyye, s. 57

2. Sûrede Hedef Belirlenmesi

Biz bu çalışmada sûrenin hedefi derken aslında sûrenin genel manada ana fikrini veya temel eksenini kasdedeceğiz. Bu konu üzerine eğilen müellifler ekseriyetle "*makasıd*"[150] tabirini kullanmışlardır. "*Makasıd*" (sûrenin maksatları) tabiri yerine; hedefleri,[151] ana fikri,[152] ekseni[153] ya da mihveri[154] ve nadir de olsa ruhu[155] şeklinde kullanımlarda söz konusudur.

Kur'ân sûrelerinin bütünlüğü açısından sûrenin hedefinin belirlenmesi zaruridir.[156] Kur'ân sûreleri her ne kadar birbirinden farklı konuları ele alsada, her bir sûrenin bir maksadı ve hedefi vardır. Bu konu müfessirler tarafından büyük bir vukufiyetle tesbit edilmiş bir meseledir.[157]

Her ne kadar bu kanaata muhalefet edenler çıkmışsa da biz bu tesbiti yapmada zaruret görüyoruz. Mesela her bir sûreye hakim olan konu veya sûrenin hedefi kişiden kişiye göre değişiklik arzetmektedir[158] görüşü bunlardan biridir. Dolayısıyla bu ictihadi bir mesele olur. Buna göre bu çeşit tefsirin oturmuş, sağlam ve belli olan ilmi bir metodu yoktur. Tefsir gibi Kur'ân'ı kendisine alan olarak seçmiş bir ilim dalı böylesine ihtimaller üzerine nasıl bina edilebilir!

Aslında bu kanaate iştirak etmek oldukça zordur. Öncelikle belirtelim ki, bir sûrede pek çok konunun olması ya da konunun tesbitinde ihtilaf edilmesi, sûreye hakim bir konunun olmadığını asla göstermez. Öte yandan ister edebi, fıkhi, tasavvufi olsun; isterse tahlili, icmali veya konulu olsun tefsir ilmi bütün çeşitleriyle zaten içtihadidir. Dolayısıyla bir sûreye

---

[150] Bika'i, *a.g.e.*, IV, 195; Draz, *a.g.e.*, s. 242
[151] Şehhate, *a.g.e.*, s. 9
[152] Mevdudi, *et-Tefhim*, I, 46
[153] Kutub, *Fi Zilal*, I, 33
[154] Mevdudi, *et-Tefhim*, I, 46
[155] Medeni, *el-Müctemau'l-İslami*, s. 5-7
[156] Bika'i, *Masaid*, I, 35
[157] Bika'i, *Nazm*, I, 15; Suyuti, *İtkan*, II, 138; Subhi Salih, *Mebahis*, 155; Mennau'l-Kattan, age., s. 97; Seyyid Kutub, *Fi Zilal*, I, 27; Draz, *en-Nebeü'l-Azim*, s. 154-155; Hicazi, *Vahdatü'l-Mevduiyye*, s. 57; Tabatabai, *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'ân*, I, 16; Sabuni, Muhammed Ali, *İcazü'l-Beyani Fi Suveri'l-Kur'ân*, 1979, s. 38
[158] Abdüssettar Fethullah Said, *el-Medhal ile't-Tefsiri'l-Mevduiyye*, s. 24-25

hakim olan konunun hedef olarak tesbit edilmesi içtihadidir diye iltifat edilmemesi doğru değildir.

Ayrıca bu tarz bir tefsir anlayışının ilmi bir metodu olmaması da, ne sûrenin hedefinin olmadığını ne de bu tarz bir anlayışın konulu tefsir çalışmalarından olmadığını gösterir. Bu anlayışın **Razi ve Bika'i** gibi müelliflerden bu yana olduğunu daha önce görmüştük. Ancak burada dikkat çeken bir başka nokta da Kur'ân sûrelerindeki konu birliği ve her bir sûrenin hedef ve maksadının belirlenmesi yönündeki temayüllerin özellikle muasır müellifler tarafından ele alınması meselesidir. Muasır alimlerden **Ahmed Ebû Zeyd** bunlardan biridir. O, bu konu üzerinde hassasiyetle duranlardandır. Her bir sûrenin belli bir hedefinin olduğu ve yine o sûrelerde konu birliğinin bulunmasını manevi tenasüb başlığı altında ele alır. Müellif sûrelerdeki bu özelliği Kur'ân'ın i'caz ve belağat vecihlerinden biri saymaktadır.[159] ***Ahmet Bedevi*** *ve* ***Rıfat Fevzi Abdülmüttalib*** de bu görüşte olan iki musır müelliftir. **Ahmet Bedevi**; "*Kur'ân da her bir sûrenin bir hedefi vardır.*"[160]derken; **Rıfat Fevzi** bu konu ile ilgili olarak: "*Kur'ân-ı Kerim sûrelerinde pek çok farklı konu anlatılsada her sûrenin bir tek hedefi vardır.*"[161] demektedir.

Bu konuda kanaat beyan eden bir başka muasır müellif **İzzet Derveze'dir.** Müellifimiz "*Mekki sûrelerin tümünde konu birliği vardır*" görüşünü ileri sürmektedir. Müellif **Derveze** bu görüşü ile; en azından Kur'ân'ın üçte ikisini meydana getiren büyük bir bölümü için sûrelerdeki konu birliği ve bunun neticesi olarak da her bir sûrenin hedef ya da maksadının bulunması kaidesine işaret etmektedir.[162]

Müellif **el-Behiy** meseleye konu birliği açısından yaklaşanlardandır. O şöyle demektedir: "*Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, konu birliğini ele almak veya ikinci olarak toplumun gelişmesinde Kur'ân'ın metodu metafizik karşısında Kur'ân'ın yeri gibi sınırlı bir konuyu özetlemek veya üçüncü olarak*

---

[159] Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 55

[160] Bedevi, "*Min Belağati'l-Kur'âni'l-Kerim*", s. 234

[161] Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye Li Sûreti'l-Kur'âniyye*, Beyrut, 1406/1986, s. 7-42

[162] Derveze, *Kur'arü'l-Mecid*, s. 106

bir sûrenin hedefini ve onun davetin çerçevesi içerisinde kasdettiği anlamı özetlemek olarak tarif edilebilir."[163]

Sûrelerde konu birliği ve sûrenin hedefinin tesbit edilmesi meselesi üzerinde duran bir başka müellif ise **A. Mahmut Şehhate'**dir. Müellif aynı zamanda konu ile ilgili "*el-Ehdafu Külli Sûretin ve Makasıduha Fi'l-Kur'âni'l-Kerim*" isimli müstakil eserin sahibidir. Bu eserde müellif bütün sûreleri maksat ve hedeflerine göre tefsir etme cihetine gitmiştir. **Şehhate** sûrelerin pek çok konuyu ele aldığını ancak her sûrenin genel çerçevesini belirleyen çoğu zaman ağırlıklı bir konu olduğu görüşündedir.[164]

Kanaatimizce **Seyyid Kutub'un** tefsiri baştan sona sûrenin ana hedefi istikametinde açıklanmış çok önemli bir çalışmadır. Çünkü **Kutub** tefsirinde istisnasız her sûrenin baş tarafında sûrenin genel hatlarının anlatıldığı müstakil bir giriş bölümü koyar. Burada önce sûrenin genel yapısını oluşturan konuları tahlil eder ve sûrenin sınırlarını oluşturan dokuyu ortaya çıkarır. O'nun "*Sûrenin şahsiyeti*"[165] dediği genel doku ortaya çıktıkdan sonra sûreyi tefsire başlar.

Mustafa Müslim'in "*Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*"[166] isimli çalışması bu konu üzerine yönelmiş muasır gayretlerin en önemlilerindendir. O'nun bu eserinde; sûrelerin hedefinin tesbit edilmesi ile ilgili ilmi tesbitler yer almaktadır.

3. Sûrenin Hedefini Tesbitte Usul ve Metod

Bir sûrenin hedefi ya da maksadın belirlenmesi dört farklı biçimde yapılabilir:

1. Vahiy yoluyla ya da Hz. Peygamber'den gelen bir haberle sabit olan isim veya isimlerin anlamını öğrenmek yoluyla temel hedef belirlenebilir. Aslında tüm Kur'ân âyetleri arasındaki münasebetleri öğrenmedeki genel kaide şudur: Önce sûrenin ifade ediliş ve ortaya konuluş nedenine, sonra bu sebebin muhtaç olduğu mukaddimelere, sonra da bu mukaddi-

---

[163] Behiy, *Nahve'l-Kur'ân*, s. 89
[164] Şehhate, *Ehdafu Külle Sûretin*, I, 6
[165] Kutub, *Fi Zilal*, I, 356-357
[166] Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 65-71

melerin istenilen şeyden uzaklık ve yakınlık durumlarına bakılır. Ayrıca kelamın mukaddimeler de birbirini takib etmesi sırasında dinleyenin hüküm ve bilgileri kavrama arzusunu, belağat ilmi kaidelerine uymak sûretiyle yerine getirmesine bakılır. Bu da münasebeti arayanın nasslara vakıf olmasını sağlamak ve kendisine tatmin edici bilgiler vermekle olur. İşte bu, Kur'ân'ın bütün bölümleri arasındaki irtibat hükmünü ortaya koyan umumi bir kaidedir. Eğer bu kaide uygulanırsa, bu sûredeki âyetler arası nazım yönü ayrıntılı olarak görülebilir. Mesela Sebe sûresine bakıldığında görülür ki, her sûrenin ismi onun maksadını (hedefini) ortaya koymaktadır. Çünkü bir şeyin ismi ile kendisi arasındaki münasebet, kendini özet olarak belirten başlığında ortaya çıkmaktadır. İşte Hz. Adem'in meleklerle karşı karşıya geldiğinde saydığı isimler de bu şekildedir. Her sûrenin maksadı, münasebetlerinin anlaşılmasına götürür. Bundan dolayı her sûrenin maksadının belirtilmesi ve sûrenin ismi ile maksadı arasında uyumun sağlanması bir esasdır.[167]

2. Bir sûrenin hedefi veya maksadını öğrenmek, sûrenin ele aldığı temel konular veya belirgin olayları tesbit ile öğrenilebilir. Sûredeki belirgin olayları iyice incelediğimizde görürülür ki, onlar arasında sıkı bir bağ vardır. Bu bağ kolay anlaşılmayabilir. Bunun için sûreyi derinlemesine incelemek, onun atmosferinde yaşamak ve gölgesinde gölgelenmek gerekir.

3. Bir sûrenin hedefini ye da hedeflerini öğrenmek, sûrenin indiği period kanalıyla da olabilir. Mekki sûreler dört hususun belirtilmesi üzerinde yoğunlaşır; bunlar Allah'a inanmak, öldükten sonra dirilmeye inanmak, semavi risaletlere inanmak ve temel ahlaki ilkelere çağırmak. Mesela, sûre, mekki bir sûre ise, temel hedeflerinin tümü veya bir kaçının bu dört husus olması gerekmektedir. Medeni sûreler zikri geçen hususlara ilave olarak, iman, itaat ve hayata ilişkin tafsili teşrii'ler gibi temeller üzerine kurulu bir İslam toplumu kurmayı hedeflediği gibi, Yahudi ve münafıklar gibi yeryüzünde anarşi ve bozgunculuk için çırpınan kindar kimselerin komplo planlarını ortaya çıkararak İslam toplumunu iç ve dış tehlikelerden korumayı hedeflemiştir. Bundan dolayı medeni sûrelerin yapılaşma, korunma ve koruma gibi sorunlara değinmemesi düşünülemez. Bunun

[167] Bika'i, *Nazmu'd-Dürer*, I, 17-19

için temel hedefi belirlemek, sûrede ortaya konan sorunlar yoluyla ve İslam toplumunun gelişim periyodu yoluyla da olabilir.

Şunu da gözardı etmemek gerekir; bazı sûrelerin birbiri ile çatışmadan bir kaç hedefi olabilir. Biz bu hedeflerden her birini, onu gözlemleme açısından hareketle belirleyebiliriz. Nasıl ki bazı gezegenlerin yörüngeleri incelendiğinde onları birbirine çarpmaksızın içiçe geçmiş buluruz. Ayrıca bu gezegenlerin yörüngelerini belirlerken bizim belirlediğimiz bir gözlem açısı ve referans noktası buluruz. İşte bu durum, aynen çok eksenli sûreler için de geçerlidir. Mesela Kehf sûresi için bir çok hedef belirlemek mümkündür: Kehf sûresi, davetin erken dönemlerinde nazil olmuş mekki bir sûredir. Mekki sûrelerin dört hususu yerleştirmek gibi temel bir özelliğinden daha önce bahsetmiştik. Şimdi buna göre sûrenin âyetlerini bu dört hususdan biri açısından ele alalım:

Mesela Allah'ın tevhidine davet hususunu ele alalım. Kehf sûresinin girişine, dört kıssasına ve sûrenin sonuna baktığımızda tevhid olgusunun dikkati çekecek kadar belirgin olduğunu, sûrenin pasajlarından her birinin, kulluğu yalnızca Allah'a has kılmayla, O'na sözde, işte bağlı olmaya ve sahte ilahlara, ortaklara ibadeti bırakmaya açıkça çağrıda bulunduğunu görürüz.

Aynı şekilde, ahiret gününe imanı ele alalım: Kehf sûresinin girişini, dört kıssasını ve sûrenin sonunu incelediğimizde bu defa da görürüz ki, ahiret gününe iman çağrısı her pasajın en belirgin olgusudur. Bunu tesbit için de âyetlere şöyle bir göz gezdirmemiz yeterlidir ve buna delil âyetler ise oldukça fazladır.

Bu defa bakışlarımızı Hz. Peygamber'in risaletini bu sûrede araştırmaya yöneltti̇ğimizde onu da temel bir eksen olarak görürüz. Bu hususun özelliklerini belirlemede bize sûrenin sebeb-i nüzulü, girişi ve bitiş kısmı oldukça yardımcı olacaktır. Öte yandan bu araştırmada, sözü geçen dört kıssayı bu eksene kopmaz şekilde bağlayan bir takım bağların varlığını da görürüz.

Kehf sûresinin yerleştirmeyi hedeflediği temel ahlaki ilkeleri incelemek istediğimizde de, bu hedefin sûrenin işaret ettiği diğer üç hedeften daha az önemli olmadığını görürüz. Kehf sûresi kimi kez değişmez

değerlere açık bir çağrıda bulunurken, kimi kez de gerçek değerlere ve batılı kamufle eden sahte değerlere örnekler vererek batılın gerçek yüzünü ortaya koymaktadır. Kimi kez de bunu, yüce ve doğal olan gerçeklere ve değerlere bağlılığa teşvik ile sahte, şarlatan değerlerden sakındırma yoluyla yapılmaktadır.

İşte bu şekilde âyetleri ve sûrenin pasajlarını gözlemleme açısından belirlerken - bakış açımız doğru olduğu ve sûrenin ortaya koyduğu genel olguların ve sebeb-i nüzulünü net olarak bildiğimiz sürece- her sûrenin müstakil kimliği, amaçladığı belirli hedefleri, kendine has üslubu ortaya koymada belli bir metodu olduğunu görürüz. Tüm bunlar sûrenin ele aldığı temel hadiseleri ya da hedefi belirginleştirmek, sûrenin kimliğini ve içinde bulunduğu atmosferi olgunlaştırmak içindir.

4. Sûrenin pasajları arasındaki münasebet ve bunun sûrenin hedefi ve ya eksenini öğrenmedeki rolü:

Sûreyi, incelenecek konunun öğelerinden her hangi biriyle ilişkili âyetlerden dolayı bir takım pasaj ve paragraflara bölerken, âyetlerin tefsirine ilişkin hadis, sahabe sözü ve tabiin görüşlerinden sahih rivayetleri öğrenmek için güvenilir tefsir kitaplarına ve bir sûre içindeki âyetler arası ilişkileri ele alan kitaplara başvurulması gerekir. *(Mesela, Razi, Bika'i ve ya Seyyid Kutub vb.)*

Âyetlerin anlamını iyice kavramak ve pasajlar arası ilişkileri anlayabilmek için bu girişimlere ihtiyaç vardır. Çünkü bazen ilişkiler açıkken bazen de kapalıdır. İlk bakışta farkedilmeyebilir. Keza bazen pasajlar arası ilişkiler ile sûrenin ekseni arasındaki bağlantı belirgin iken bazen de kapalıdır. Çoğu kez pasajlar arası ilişkilerin açığa çıkarılması bir sûrenin temel hedefi veya eksenini belirlemede geçerli bir metoddur. Sûrenin girişi ile bitişini incelemek ve ikisi arasındaki ortak konuları ortaya çıkarmak sûrenin temel hedefine götürücü olabilir. Çoğu Kur'ân sûresinde, iniş nedeni olan belirli kavramları yerleştirmek veya bir konuyu hatırda tutmak için konular ters yüz edilmiştir.

Sûrenin temel hedefini öğrenip döndüğü ekseni belirledikten sonra pasaj-pasaj, pasaj-eksen ve giriş-bitiş arası ilişkiler bütün açıklığı ile ortaya çıkacak, araştırmacı, sûredeki konudan konuya atlamaların nedenini anla-

yacak ve sahip olduğu kavrama yeteneğine göre Kur'âni nükteler kendisine görünecektir.

Sûrenin bölümleri ve pasajları arasındaki ilişkilerin, sûrenin hedefini öğrenmedeki tesiri çok büyüktür. Öte yandan sûrenin hedefinin ortaya çıkması da sûrenin pasajları arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması açısından büyük öneme haizdir. Her iki durum da, araştırmacının incelemesinde köklü ve sabit adımlarla ilerlemesine yardımcı olur.[168]

4. Kısa ve Uzun Sûrelerde Hedef Tesbiti

Kısa ve uzun sûreler derken, aslında buna mekki ve medeni sûreler demek de mümkündür. Çünkü genel itibariyle kısa sûrelerin çoğu Mekke'de, uzun sûrelerin çoğu da Medine'de nazil olmuştur. Ancak bu kesin bir kaide olmadığından, biz uzun ve kısa sûreler olarak meseleye yaklaşmayı daha uygun bulduk. Bununla beraber Mekki-Medeni sûrelerin özellikleri de bu bölümde bize yardımcı olacak unsurlardır. Bunun için kısa ve uzun sûrelerin hedefinin tesbit edilmesinde bu sûrelerin genel bazı özelliklerini hatırlamak faydalı olacaktır.

Mekke'de nazil olan sûreler kısa ve vecizdirler. Aynı şekilde Mekke 'de nazil olan sûreler orada yaygın olan putperestliğe karşı tevhidi yüceltmiş ve onların körü körüne taptıkları putları yermiştir. Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği, peygamberlere iman, öldükten sonra tekrar dirilme ve ahiret kavramları bu sûrelerde ağırlıklı olarak işlenmiştir.[169] Öte yandan Medine'de nazil olan sûrelerde ise ibadet ve muamelatın yanısıra, şer'i hükümler daha ağırlıklı ele alınmıştır. Mekki sûrelerdeki kısa ve veciz anlatım, medeni sûrelerde yerini daha uzun anlatıma bırakmış ve kısaca "itnab ve tatvil" yolu benimsenmiştir.[170]

Dolayısıyla mekki ve medeni sûrelerin sayılan bu özellikleri, "*kısa ve uzun sûrelerin hedefi*"nin belirlenmesinde bize yardımcı olacak en önemli unsurlar olarak karşımıza çakmaktadır. Bunun yanısıra başka hususiyetler de mevcuttur. Her bir sûrenin meseleleri ortaya koymada ve hadiseyi ele

---

[168] Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 65-71
[169] Zerkeşi, *Burhan*, I, 187; Suyuti, *İtkan*, I, 19; Zerkani, *Menahil*, I, 186
[170] Zerkeşi, *Burhan*, I, 187; Suyuti, *İtkan*, I, 19; Zerkani, *Menahil*, I, 186

almada kendine has bir yapısı vardır. İşte bu kendine has yapı sûrenin hedefini de oluşturmaktadır.[171] Mesela; Buruc sûresinin temel hedefi, iman edenlerle otorite sahipleri arasındaki mücadele ve bu mücadelede kazanan tarafın mü'minler oluşudur.. Sûre Allah'ın aciz bırakılamayacağı, üstünlüğün Allah'ın ordusunda olduğu, inananlara Allah'ın yardım ettiği ve edeceği gibi meselerden bahsederken, Firavun ve Semud halkından da bahseder. Sûrede, Firavun ve Hz. Musa arasında geçen hadiseler ya da Hz. Salih ile Semud kavmi arasındaki hadiseler, sûrenin genel yapısına ve hedefinin belirlenmesine yardımcı unsurlardır.

Kısa ve uzun sûrelerin hedefinin belirlenmesinde ilk adım; âyetlerin tertibine veya konunun elemanlarının mantıki akışına göre ya da sûrenin temel hedefine göre bir takım pasajlara ayırmak olmalıdır.[172] Bu pasajların anlamlarını ifade etmek, onlarda ki Kur'âni yaklaşımları açıklamak sonra bunları sûrenin temel hedefi ile ilişkilendirmek gerekmektedir.

Kısa sûreler genellikle tek bir konuyu ele aldığı için hedefi veya sûrenin ekseni de tek olur.[173] Mesela İhlas sûresi tek hedef üzerinde durur. Allah Teâlâ'nın birliğinin belirtilmesi; Kafirun sûresi, kafirler ile müslümanların birbirinden tefrik edilmesi, Zilzal ve Karia' sûreleri ise kıyamet gününün çok çetin oluşu üzerinde durur. Bununla beraber hedefi birden fazla olan kısa sûreler de mevcuttur. Ancak bu hedefler iki ya da üçü geçmez. Mesela Tarık sûresi iki hedef ortaya koyar; Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla ilgili kudretinin hatırlatılması ve Hz. Peygamber'e gelen vahyin, yaratıcıdan olduğunun ortaya konulması. Ğaşiye sûresi, kafirlerin ve müslümanların kıyamet günü durumlarını ele almakta ve mahlukatın durumlarını düşünerek Allah'ın gücü ve hikmetinin delillerini hatırlatmaktadır.

Naziat sûresi üç ana konuyu ele almaktadır. Allah Teâlâ'nın ordularının gücünü, Firavun meselesinde olduğu gibi insanın ve ordularının güçsüzlüğünü, ve öldükten sonra dirilme, hesaba çekilme ilkesinin belirtilmesi ve yorumlanması gibi konuları ele alır.

Uzun sûrelere gelince; sûre, ne kadar uzun olursa olsun yine de bir kaç

---

171 Müslim, *a.g.e.*, s.78
172 Müslim, *a.g.e.*, s. 84
173 Müslim, *a.g.e.*, s, 73

hedefi geçmez. Mesela, Kalem sûresinin temel hedefi, Hz. Peygamber'in şahsını müdafaa etmek ve kafirleri ona sataşmaktan, ona karşı aslı olmayan iftiralar atmaktan korumaktır.

Kur'ân-ı Kerim'in en uzun sûresi Bakara sûresidir. Dolayısıyla sadece bu sûrenin hedeflerinin ne olduğuna bakmak uzun sûrelerin hedefleri hakkında da bizi fikir sahibi yapacaktır. Müellif ***Muhammed Draz***, Bakara sûresinin hedefini dört ana başlıkta toplamıştır. Birinci hedef; bütün insanları islam'a davet. İkinci hedef; ehl-i kitab'ı, batıl itikadlarını terk ederek hak dine girmeye davet. Üçüncü hedef; dinin hükümlerini tafsilatlı bir tarzda açıklamak. Dördüncü hedef ise; dinin hükümlerinin ifa edilmesini sağlayacak müeyyideler ve teşvik edici hususlardır.[174]

İzzet Derveze ise daha farklı bir meseleye temas etmektedir. **Derveze'ye** göre Mekke döneminde nazil olan sûrelerde (hem kısa sûrelerde hem de uzun sûrelerde) konu birliği vardır. Ona göre, Medine döneminde nazil olan sûrelerde ise böyle bir durum yoktur.[175]

Mustafa Müslim, sûrenin pasaj ve bölümleri hakkında bilgi verme işlemine geçmeden önce, bunların sûrenin temel hedefi ile olan bağının mutlaka kurulması gerektiğini zikreder.[176] Ayrıca O, sûrenin hedefinin belirlenmesinde şöyle bir yöntemin takib edilmesi gerektiğini söyler: "Sûrenin hedef veya ekseni hakkındaki ilk inceleme, sûrenin öncülleri (mukaddimeleri), nüzul zamanı ve sebebi ve en belirgin konularını ortaya koymak sûretiyle sûrenin hedef veya eksenini ispatlamaya yönelik bir inceleme olmalıdır. En son inceleme ise sonuçları ortaya koymak ve temel eksenle pasajlar arası bağlantıların ortaya çıkarılması şeklinde olmalıdır. Burada unutulmaması gereken en önemli nokta, sûrenin hedef veya ekseninin açık, net ve tartışmasız kabul edilir olması gerekir ki, sûrenin diğer bölümleriyle yapılacak bağlantılar, nazım incelikleri ve espriler ortaya konabilsin. Tabii olarak bu bağlantıları ve incelikleri ortaya çıkarmak araştırmacının gücüne ve bakışının şeffaflığına bağlıdır."[177]

---

[174] Draz, *a.g.e.*, s. 242
[175] Derveze, *Kur'ânü'l-Mecid*, s. 106
[176] Müslim, *a.g.e.*, s. 75
[177] Müslim, *a.g.e.*, s. 76

C. ANA TEMASI BAKIMINDAN SÛRELERİN BAŞI İLE SONU ARASINDAKİ MÜNASEBET

Hemen belirtmek gerekir ki, sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı tesbit ederken meseleyi sûrenin hedefi ve temel ekseni doğrultusunda değerlendirmenin önemi üzerinde duranların başında muasır alimlerden **Mustafa Müslim** gelir. O'na göre sûrenin temel hedefini belirleyip onun etrafında döndüğü ekseni tesbit ettikden sonra başlangıç ile sûrenin sonu arasındaki münasebet bütün açıklığı ile ortaya çıkacaktır.[178] Ayrıca sûrenin hedefi'nin ortaya çıkması baştan sona kadar sûrenin pasajları arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması açısından son derece önem taşımaktadır.

Abdülmüteal es-Saidi de bu konu üzerinde ciddiyetle durmuş, her sûrenin başına "*sûrenin hedef ve maksadı*" diye bir bölüm koymuştur. Müellif her bir sûreyi, sûre bütünlüğü ve kendi içindeki tenasübü özellikle bu hedef istikametinde yorumlamıştır.[179] **Abdülhamit el-Ferahi** ise hem tefsirinde***180*** hem de âyet ve sûreler arasındaki irtibatın nasıl tesbit edileceğini işlediği "***Delailu'n-Nizam***"***181*** adlı risalesinde sûrelerin hedefinin tesbit edilmesi lüzmuna önem vermiş ve bunu uygulamalı olarak tefsirinde göstermiştir. **Ferahi** özellikle eserinde "*Amudu's-Suver İcmalen*" başlığı altında uzun sûreleri tek tek, kısa sûreleri ise guruplandırarak; sûrenin ana konusunu/hedefini tesbit etmek sûretiyle ele almaktadır.

Ahmet Bedevi'nin "***Min Belağati'l-Kur'âni'l-Kerim***" adlı eserinde de bu konu ele alınırken şöyle denir; "*Kur'ân da her bir sûrenin bir hedefi vardır.*"[182] Yine muasır Kur'ân çalışmaları yapan ***Rıfat Fevzi Abdü'l-Muttalib*** "***el-Vahdetü'l-Mevduiyye li Sûreti'l-Kur'âniyye***" isimli eserinde bu konu ile ilgili şunları söyler: "*Kur'ân-ı Kerim sûrelerinde pek çok farklı konu anlatılsada her sûrenin bir tek hedefi vardır.*"[183]

---

[178] Müslim, *Kur'ân Çalışmalırnda Yöntem*, s. 71
[179] Sa'idi, *a.g.e.*, s. 58
[180] Ferahi, Abdülhamit; *Nizamu'l-Kur'ân Te'vilu'l-Furkan bi'l-Furkan*, Azamgah, thsz. s. 105
[181] Ferahi, Abdülhamit; *Delailu'n-Nizam*, Azamgah, 1411/1911
[182] Bedevi, Ahmed, *Min Belağati'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mısır, trhs. s. 234
[183] Rıfat Fevzi, Abdülmuttalib, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye Li Sûreti'l-Kur'âniyye*, Beyrut, 1406/ 1986, s.7-42

Kur'ân'daki Külli Nizam

Her bir sûrenin maksudunun (hedef) sûrenin baş ve sonu ile ilgili olması "*Kur'ân'a külli yaklaşım*"ın tabii bir sonucudur. ***Şatıbi***, araştırmacıya hem olayı hem de halin gereğini dikkate alıp, sûrenin başını sonu ile bir bütün olarak ele almasını ve bu istikamette değerlendirmesini tavsiye eder. O şöyle der: "*Kişi eğer değerlendirme esnasında sözü bir bütün olarak ele almaz ve onun parçaları üzerinde durursa bu durumda Şar'i'nin muradını elde edemez.*"[184]

Sûreye hakim olan külli nizam'dan sarf-ı nazarla, sadece belli meselelere yönelen, yani dar bir daireye kapanmak, sûreyi başı ile sonunu bir bütünlük içinde ele almamak ilahi muradın anlaşılamaması neticesini doğurur. Bu durum ise nazım'daki en parlak güzellik unsurlarını yakalamaktan alıkoyar.

Sûrelerin hangi maksatla nazil olduğunu bilmek, bu maksatların öncüllerini tesbit etmek, Kur'ân-ı Kerim'deki münasebet ilmi açısından ne kadar önemli ise, nüzul zamanını ve mekanını bilmek de sûrelerin maksadını tayin etmede aynı derece öneme sahibdir. Bu durum Kur'ân'ın genel bütünlüğünü kavrama açısından münasebet konusuna derinlemesine inmeye ve dolayısıyla sûrenin indiği zaman ve mekanı tesbit etmekle bağlantı kurmak, manaya yardımcı olacaktır.[185]

Kur'ân-ı Kerim bazen tarihi realitede iki mananın birbirine yakınlığından veya iki şeyin ortam bakımından yakınlığından dolayı, onları nazımda biraraya getirir. Nüzul sebeplerini ve mekan mahiyetini iyi bilmeyen kimse için bu durum, maksat (hedef) haricine çıkmak anlamına gelir. Oysa böyle bir şey söz konusu değildir. Aksine bu durum; içinde bu manaların dolaşıp durduğu müteaddit muhatapların ruhlarının ihtiyaçlarını gidermek içindir.[186]

Sûrelerin başı ile sonu arasındaki irtibatı yakalamak için öncelikle bu hedefi tesbit etmek gerekmektedir. Bu hedef ya da maksudu yakaladıktan

---

[184] Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 309
[185] Razi, *Mefatih*, XXVI, 44; Bika'i, *Nazm*, VI, 286,287
[186] Draz, *a.g.e.*, s. 193

sonra zaten sûrenin başı ile sonu arasındaki ortak bağ kendiliğinden kurulmuş olacaktır. Bu hedefi (maksudu) belirlemenin şartları vardır: Öncelikle sûrenin ismine bakılır.[187] Çünkü her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun (hedefinin) tercümanı olduğundan[188], bu, aralarında münasebet aranan âyetler hakkında bir ön fikir edinme imkanı sağlar. Aynı zamanda münasebet ilmi, çok ince bir mana süzgecinden geçirildiğinde, siyakla insicamlı ve lügat kurallarıyla uyumlu olduğu zaman hem bir mana kazanır[189], hem de kabul görür.[190] Ayrıca dilbilgisi kuralları uygulanırken de siyak ve sibakına en uygun olan manaya tabi olmak gerekir.[191] Kur'ân'ın i'cazındaki zevkin, belağatındaki sırların ve beyanındaki vecihlerin gösterilmesi, sûrenin ancak başı ile sonunu bir bütün olarak ele almakla mümkündür.

Müfessirler, Kur'a-ı Kerim'in ana hedefini üç ya da dört başlık altında toplarlar. Bunları sırasıyla; Tevhid, nübüvvet, kıyamet ve ahiret olarak ifade etmektedirler.[192] Müellif ***Bediüzzaman***, "***İşaratü'l-İ'caz***" adlı eserinde bunun pek çok misallerini ortaya koyarken dört ana maksat saymaktadır. O'na göre ise Tevhid, nübüvvet, ahiret ve ibadet Kur'ân'ın dört ana maksadını oluşturur: "*Bu dört unsur, Kur'ân'ın hey'et-i mecmuasında (tamamında) bulunduğu gibi; Kur'ân sûrelerinde, âyetlerinde, kelamlarında hatta kelimelerinde bile sarahaten veya işareten veya remzen bulunmaktadır. Çünkü, Kur'ân'ın küllü (bütünü), cüz'lerin (parçaların) da göründüğü gibi; cüz'leri de, Kur'ân'ın küllüne ayinedir.*"[193] Bu tesbit sadece ***Bediüzzaman'a*** has bir keyfiyet değildir. Eski-yeni müellifler bu konu hakkında yaklaşık aynı ifadeleri kullanmışlardır..[194]

---

[187] Bika'i, *Nazm*, I, 18

[188] Kılıç, Sadık, *İslamda Sembolik Dil*, İst., 1995, s. 33

[189] Mennau'l-Kattan, *a.g.e.*, s. 97

[190] Dihlevi, Şah Veliyyullah, *el-Fevzu'l-Kebir*, Beyrut, 1987, s. 116

[191] Bika'i, *a.g.e.*, I, 17

[192] Bayram, Yusuf; *Kur'ân ve İnsicam*,Yeni Ümit Dergisi; Yıl:8, Sayı:30, s. 13

[193] Nursi, *a.g.e.*, s.12

[194] Bu tesbit sadece Bediüzzaman'a has bir keyfiyet değildir. Eski-yeni müellifler bu konu hakkında yaklaşık aynı ifadeleri kullanmışlardır. Mesela muasır müelliflerden Abdurrahman b. Nasr es-Saidi, "Kavaidu'l-Hısan" adlı eserinde bu dört unsuru zikrederken tek farklı kullanımı "*mead*" olarak zikrederken (Saidi, Abdurrahman b. Nasr, *el-Kavaidu'l-Hısan li Tefsiri'l-Kur'ân*, Riyad, 1980, s. 17,19, 24); müfessir Razi ise yine bu dört temel unsurun içerisine "*kaza ve kader*"i dahil eder. Müellif Şatıbi ise daha önce geçtiği gibi sûrelerin ana konularını tesbit ederken (Razi,

Sûrelerin hedef ya da maksudu ile ilgili tamamlayıcı bu bilgiyi de ilave ettikden sonra, Kur'ân-ı Kerim'deki 114 sûreyi üç ana başlık altında toplayabiliriz:

1. Tevhid

2. Risalet (Kitab ya da Kur'ân bu başlığa dahildir)

3. Kıyamet ve ahiret (Haşir, va'd ve vaid gibi pek çok konu bu başlığa dahildir)

Konuya bir bütün olarak baktığımızda, bazı müfessirlerin açık olarak[195], bazılarının ise dolaylı bir şekilde bu konu etrafında ittifak ettiklerini söyleyebiliriz. Sûrelerin hedefini tesbit ederken takib ettikleri metod, hepsini aynı noktada birleştirmiştir. Hülasa olarak; ***Müfessir Bika'i*** 'nin; "*Her sûrenin bir tek hedefi (maksudu) vardır ki sûrenin başı ve sonu o hedefe yönelir*"[196] tesbitinden hareketle bu üç ana başlığı müstakil olarak ele alıp sûrelere tatbik etmeye çalışacağız.[197]

1. Hedefi Tevhid Olan Sûreler

Kur'ân-ı Kerim'in bir bütün olarak en önemli meselesi *tevhiddir.* Allah Teâlâ'nın varlık ve birliği, O'nun kudretinin sonsuz oluşu, sûrelerin

---

Mefatih., I, 173; XIII, 72); Tevhid, nübüvvet ve haşir demek sûretiyle bu konuda Bediüzzaman ile aynı doğrultuda kanaat beyan eder. (Şatıbi, *el-Muvafakat*, III, 416)

195 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 376

196 Bika'i, *a.g.e.*, I, 17

197 Aslında bu üç özelliği birlikte müteala etmek sûretiyle tek tek her sûre'nin bütününe uygulamak da mümkündü. Ancak biz daha çok *sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet* yönüyle konuyu ele aldığımız için her birini müstakil olarak değerlendirme yoluna gittik. Ancak bu üç özelliği birlikte ele almak sûretiyle sûrenin bütününe nasıl uygulanabileceğine bir misal olsun diye mesela *Kehf sûresi*ne bakalım: *1. Tevhid açısından:* Kehf sûresinin giriş kısmı, sûredeki dört kıssanın ele alınışı ve sûrenin sonu tevhid'e delalet etmektedir. Bu durum o kadar açıktır ki, sûrenin pasajlarında her birinin, kulluğu yalnızca Allah'a has kılmayla, o'na sözde, işte bağlı olmaya ve tağutlara, sahte ilahlara ve ortaklara ibadeti bırakmaya açıkca çağrıda bulunduğunu görürüz. *2. Risalet açısından*: Bakışlarımızı Hz. Peygamber'in risaleti açısından bu sûreye yöneltti ğimizde onu da temel ber eksen olarak görürüz. Bu hususun özelliklerini belirlemede bize sûrenin sebeb-i nüzulü, girişi ve bitiş kısmı oldukça yardımcı olacaktır. Öte yandan bu araştırmada, sözü geçen dört kıssayı bu eksene kopmaz şekilde bağlayan bir kısım güçlü bağların varlığını görürüz. *3. Ahiret gününe iman açısından:* Kehf sûresinin girişini, dört kıssayı ve sûrenin sonunu incelediğimizde görürüz ki, ahiret gününe iman çağrısı her pasajın en belirgin olgusudur. Bunu tesbit için de âyetlere bakmak yeterlidir. Buna delil âyetler ise oldukça çoktur.

ortak ele aldığı bir hususdur. Neredeyse bütün sûreler buna dair âyetler ya da işaretlerle doludur. Bütün Kur'ân'ı bu başlık altında toplamak bile mümkündür. "*Kur'ân'da uluhiyet*" isimli pek çok akademik çalışma, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da geçen isim ve sıfatlarına tahsis edilmiş olması ile *tevhid* konusunun O'nda ne kadar büyük yer tuttuğunu uzun misalleriyle göstermektedir. Özellikle Suat Yıldırım'ın "*Kur'ân'da uluhiyet*" isimli eserinde; karşılaştırmalı olarak Hristiyanlık ve Yahudilikte tevhid akidesi incelenirken, İncil ve Tevratta *tevhidi* anlatan pek çok bölüm bulunduğu zikredildikten sonra bu konuyu enine boyuna Kur'ân'ın ele aldığı ifade edilmektedir.[198]

Tevhid, Kur'ân-ı Kerim'in en önemli hedefidir. Şirk'in her türlüsü reddedilmektedir. Bunun en açık misalini yine kendisi verir. Enbiya sûresi 22. âyette tevhidin hüküm sürmediği bir dünyanın fesada uğrayacağı ifade edilmektedir. Kur'ân, bu büyük akideyi yerleştirmek için gelmiştir.[199] Bu hedefi tesbit ettikden sonra şimdi sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusunu buna tatbik etmeye geçebiliriz.

1. Fatiha Sûresi

Fatiha sûresi Kur'ân'ın hülasası hükmündedir.[200] Maksatları itibariyle de Kur'ân'ın ele aldığı konular onda özet olarak verilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ın en büyük hedefi tevhid olduğuna göre, Fatiha sûresinin de en önemli hedefi tevhiddir. Buna göre sûrenin baş tarafı "*Alemlerin rabbi*" olan Allah'a hamd ederek başlamakta ve sonunda "*sırat-ı müstakim*"e hidayet etmesi bildirilmektedir.

2. Bakara Sûresi

Kur'ân-ı Kerim'in en uzun sûresidir. 286 âyetten meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu kadar uzun bir sûre ele aldığı konular itibariyle de birbirinden çok farklı meseleler üzerinde durmuştur. Namazdan hacca; zekattan mirasa; Yahudilerden Hristiyanların durumuna varıncaya kadar

---

[198] Yıldırım, Prof. Dr. Suat, *Kur'ân'da Uluhiyet*, İstanbul, 1987, s.9-87
[199] Kutup, *et-Tasvirü'l-Fenni*, s. 226 ve 230
[200] Razi, *Mefatih*, I, 178; Ferahi, *a.g.e.*, s. 105

pek çok meseleye temas etmiştir.[201] **Bika'i** Bakara sûresi ile ilgili olarak sûrenin hedefini, "tevhid, risalet, ba's konularını"[202] gösterirken, *Nazmu'd-Dürer'de* "hidayetin gösterilmesi" olarak tesbit etmektedir.[203] **Firuzabadi** ise sûrenin maksadı ile ilgili bir sayfadan fazla bilgi vermektedir.[204] O'nun ele aldığı bu hedef "hidayet'in açığa çıkarılması" meselesi ile özetlenebilir.

Muhammed A. Draz, Bakara sûresi ile ilgili olarak müstakil ve metodik bir çalışma yapar. O, sûreyi bir mukaddime dört maksat ve bir hatime ile hülasa etmektedir.[205] Müellif sûrenin dört maksadından bahsetmektedir; Birinci maksatta, yalnız Allah'a kulluk etme ve yine o'nun indirdiklerine iman etme meselesi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.[206] İkinci maksat için sûrenin 74. âyetini kullanan müellifin hedef tesbitinde bulunurken ehl-i kitab'dan Yahudilerin Allah'ın dinini tahrif etmeleri üzerinde durmaktadır.[207] Üçüncü maksad için; "*dış taraf emniyete alındıktan sonra sıra binanın içlerine gelmiştir*" demek sûretiyle; imani hükümlerden ziyade Allah Teâlâ'nın bu bölümde İslami hükümlere ağırlık verdiği ifade edilmektedir.[208] Dördüncü maksat için sadece sûrenin 284. âyeti üzerinde durmaktadır[209]; Bu âyette "*Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır.*" denilmektedir. Görüldüğü gibi, bu maksatların hepsinin ortak bir yönü vardır. O da tevhid gerçeğidir. Bunu **Bika'i'nin** tesbiti ile telif etmek mümkündür. Çünkü O, bu sûrenin maksadı için "*hidayetin açığa çıkarılması*"[210] demektedir. Ayrıca **Said Havva** da **Draz'a** benzer bir üslubda sûreyi bir mukaddime üç ana bölüm ve bir hatime olarak değerlendirir.[211]

---

201 Razi, *Mefatih*, II, 23; Sabuni, Muhammed Ali; *Safvetü't-Tefasir*, Beyrut, 1402/ 1981, I, 180

202 Bika'i, *Masaıd*, II, 9

203 Bika'i, *en-Nazm*, I, 30

204 Bknz. Firuzabadi, *Basair*, I, 134-135

205 Draz, *a.g.e.*, s. 242

206 Draz, *a.g.e.*, s. 263

207 Draz, *a.g.e.*, s. 279

208 Draz, *a.g.e.*, s. 342

209 Draz, *a.g.e.*, s. 366

210 Bika'i, *en-Nazm*, I, 30

211 Said Havva'nın sûreyi ele alış tarzı şöyledir: İlk 20 âyeti mukaddime bölümünü oluşturur. Bu bölümde insanlar üç gurub halinde (mü'min, kafir ve müttaki olarak) işlenir. Birinci bölüm (21-167. arası âyetlerdir) de takva'nın önemi üzerinde durulur. İkinci bölüm (168-

Hicazi'nin de tefsirinde sûrenin hedef tesbitini yaptığı görülür. Bakara sûresini 142. âyete kadar olan kısmı birinci bölüm, 143. âyetten sûrenin sonuna kadar olan kısmı ise ikinci bölüm olarak değerlendirir. Birinci bölüm için "tüm insanlığa hitab vardır" derken, ikinci bölüm için "ahkam ile ilgili pek çok hüküm bulunması nedeniyle ve ehl-i kitabla aralarındaki meseleleri düzenlemesi için müslümanlara hitap edilmektedir" görüşünü dile getirir.[212] **Müellif Saidi**, Bakara sûresinin Fatiha'dan hemen sonra gelmesi ve Kur'ân'ın en uzun sûresi olması yönüyle "isbat" cihetinin sûrenin amaç ve hedefini oluşturduğu görüşünü dile getirir.[213] Birbirinden farklı onca meselenin anlatıldığı sûreyi ortak bir ana eksende buluşturmak gerekirse bunu tevhid olarak tesbit etmek mümkündür.[214] Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete bakacak olursak:

Sûrenin baş tarafında Mukatta'a harfleri ve ardından hakkında şüphe bulunmayan ve hidayet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim zikredilmiştir.[215] Dolayısıyla hidayet kaynağı olarak Kur'ân, tevhidin en büyük delilidir. Namaz kılan, zekatlarını veren ve gayba inanan müttakilerin durumu anlatıldıktan sonra sûre, inkar edenler ve onların özellikleri ile devam etmektedir. Sûrenin baş tarafında sayılabilecek 21. âyette ise büyük tevhid hakikati şöyle dile getirilmiştir[216]; يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ "*Ey insanlar! sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin!*" Bu âyette sûrenin medeni olması nedeniyle dikkat çeken bir yön vardır. 21. âyette geçen, يَا أَيُّهَا النَّاسُ ifadesi mekki sûrelere ait bir özellikdir. Halbuki sûrenin medeni olması nedeniyle burada ki hitabın يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا şeklinde olması daha uygun düşebilirdi.[217] Sûrede tevhid hakikati o derece kapsamlı ele alınmıştır ki ancak; يَا أَيُّهَا النَّاسُ ifadesi bunu karşılardı.

Bika'i sûrenin hedefi istikametinde, sûrenin başı ile sonu arasında irtibat

207) de İslam'a davet ve ahkam'ın açıklanması yer alır. Üçüncü bölümde (208-284) iman ve kulluk şuuru üzerinde durulur. Sûrenin hatime bölümü ise iman ve dua'nın yer aldığı son iki âyettir. (bk. Said Havva, el-Esas Fi't-Tefsir, I, 273)

212 Hicazi, *Vadıh*, I, 12

213 Saidi, *a.g.e.*, s. 77

214 Alusi, *a.g.e.*, I, 98; Hicazi, *a.g.e.*, I, 12; Ferahi, *a.g.e.*, s. 105

215 Hicazi, Vadıh, I, 12

216 Said Havva, el-Esas Fi't-Tefsir, I, 94

217 Zemahşeri, el-Keşşaf, I, 224; İbn-i Atiyye, M*uharrirü'l-Veciz*, I, 105

kurmaktadır. Buna göre, **Bika'i**, sûrenin baş tarafında ele alınan; kafirlerin Allah Teâlâ'nın tevhid delillerini örtmeleri yönüyle, sûrenin son tarafında kafirlere karşı yardım taleb edilmektedir görüşünü dile getirir.[218] Sûrenin son kısmında; peygamberlere, meleklere ve kitaplara hiçbir ayırım yapmaksızın inanmak, tüm mü'minlerin şiarı olmalıdır, diye tevhid'in gerçek anlamda tarifi yapılmaktadır. Son âyet tamamen dua'yı ihtiva etmektedir. **Seyyid Kutub**; sûrenin sonunun başladığı gibi bittiğini ifade ederek; "*Sûrenin başında imandan bahsedilmişti. Sonunda da müslüman toplumun hiçbir ayırım yapmaksızın bütün peygamberlere, kitaplara ve gayb'a inanmaları, iman etmeleri anlatılmaktadır. Dolayısıyla içerisinde birbirinden farklı pek çok konunun ele alındığı sûre; başı ve sonu itibariyle yani imanın hususiyeti ve mü'minlerin vasıfları konusu ile büyük bir ahenk ve uyum ihtiva etmektedir.*"[219]

Mustafa Müslim "*el-Mebahis fi Tefsiri'l-Mevdui*" adlı eserinde sûrenin baş tarafı ve sonu ile ilgili irtibat kurma konusunda (1-4) ve (285-286) âyetleri arasında irtibat olduğunu ifade ederek şöyle demektedir: "*Başlangıçta genel olarak gaybten ve İslamın farzlarının ikamesinden, indirilene ve önce indirilenlere imandan ve ahirete yakin olarak inanmaktan bahsedilir. Sonuçta ise peygamberin ve inananların indirilene, Allah'a ve meleklerine, kitaplarına ve geçmiş mesajlara inandıklarından bahsedildi. Melekler konusu baş tarafta genel olarak temas edilen gaybe ait bir husustur. Sonda ise tasrih söz konusudur.*"[220]

Muasır müelliflerden **Sabuni** ise şöyle demektedir; "*Sûrenin baş tarafında müminlerin sıfatından bahsedilip iman hakikati açıklanmıştır. Sûrenin sonunda ise baş tarafına büyük bir uyum göstererek mü'minleri tevbeye yönlendirerek son bulmuştur.*"[221] Bakara sûresinin başında anlatılan ve büyük tevhid hakikatinin birer parçası olan; ğayba iman, namaz kılma, Hz. Peygamber'e ve ondan öncekilere indirilene iman etme gibi hususların sûrenin son bölümünde (285-286. âyetler) yer alan şu ifadeler ile آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللهِ وَمَلاَئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ tekrar edilme-

[218] Bika'i, *Nazm*, IV, 187
[219] Kutub, *Fi Zilal*, I, 35
[220] Müslim, *a.g.e.*, s. 117
[221] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 29-30

sinin büyük bir uyum ve tenasüb oluşturduğunu söylemek mümkündür.[222] **Fahreddin er-Razi**, sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki bu münasebete işaret ederek şöyle demektedir: "*Sûrenin baş tarafında gayba inanan, namaz kılan ve infak eden müttakiler övülmüş, sûrenin sonunda ise baş tarafta övülen bu müttakiler'in Hz. Peygamber'in ümmeti oldukları hususu ifade edilmiştir.*"[223] **Hicazi'nin** sûrenin başı ile sonu arasında irtibat kurduğunu görüyoruz. Hicazi bu irtibattan şöyle bahseder; "Sûrenin baş tarafında Kur'ân'dan bahis ve mü'minlere hitap vardır. Sûrenin sonunda ise söz yine mü'minlere döner ve onların halleri, duaları anlatılır."[224]

3. Al-i İmran

Medine'de nazil olmuştur.[225] Al-i İmran sûresinin bir kaç hedefi vardır.[226] Bunların başında tevhid gelir.[227] **Bika'i** sûrenin maksudu (hedefi) olarak "tevhid"i göstermektedir.[228] **Hicazi** ise "*İslam akidesinin yerleştirilmesi*" demektedir.[229] Şimdi sûrenin baş tarafına ve sonuna daha sonra da aralarındaki münasebete bakalım. Sûre Huruf-u Mukatta'a ile başlıyor. Yani zihinler önce uyarılıyor. Çünkü çok önemli bir mesele olan tevhid anlatılacaktır.[230] İşte sûrenin ilk âyeti; اللّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ "*Allah, kendisinden başka Tanrı olmayan, diri ve yarattıklarını her an gözetip durandır.*"[231] Sûre daha sonra insanlara yol göstermek için Kur'ân'ı, Tevrat ve İncil'i gönderen, Allah'ın âyetlerini inkar edenlere şiddetli azabı anlatan ve yine ardından şu âyetle devam etmektedir; إِنَّ اللّهَ لاَ يَخْفَىَ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الأَرْضِ وَلاَ فِي السَّمَاءِ "*Ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.*" [232]

---

[222] Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 66-67
[223] Razi, *Mefatihü'l-Gayb, V, 127-128*
[224] Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, III, 32
[225] Kurtubi, el-*Cami'u*, IV, 1; Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Aklı's-Selim*, II, 2; İbn Atiyye, *Muharrirü'l-Veciz*,I, 396
[226] Firuzabadi, *Basair*, I, 159; Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Sabuni, *a.g.e.*, I, 182
[227] Bika'i, *Nazm*, IV,195
[228] Bika'i, *Masaıd*, II, 67
[229] Hicazi, Vadıh, IV, 142
[230] Hicazi, *a.g.e.*, III, 33; Saidi, *a.g.e.*, s. 108-109
[231] Al-i İmran, 3/2
[232] Al-i İmran, 3/6

Sûrenin son kısmında ise; rablerinden sakınanlara Allah katından büyük mükafatların olduğu, ehl-i kitab'dan da Allah'a huşu içinde inananlar olduğu ve onların Allah'ın âyetlerini küçük değerler karşısında değişmeyenlerden bahisle tüm inananlara tavsiyede bulunarak bitmektedir[233]; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "*Ey iman edenler! Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin, Cihad için daima hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki felah bulup başarıya eresiniz.*"[234] Sûrenin sonunda yer alan bu ifadeler için "sûrenin hedefine ve asıl konusuna çok uygun bir sondur" ifadesini kullanan **Ebû Zeyd**, sûre genelinde anlatılan takva, sabır, uhud savaşı ve ondan çıkarılacak dersleri bu âyette ifade edilen bir son bulmanın tenasübe en uygun bir biçim olduğu görüşünü belirtir.[235] Görüldüğü gibi sûrenin son kısmı, dolaylı olarak Tevhid hakikatine işaret etmektedir. Sûrenin sonunda yer alan وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "*Allah'a karşı gelmekten sakının ki, felaha eresiniz!*" âyeti tevhid hakikatinin içinde çok önemli yeri olan "Allah'dan ittika etme", yani sakınma'ya dairdir.[236]

Müfessir Razi, sûrenin sonu olan bu âyet hakkında şöyle der; "*Sûre edebi kaidelere işaret eden güzel bir üslub ile son bulmaktadır. İnsan'nın kendisine ve başkalarına bakan iki yönü vardır. Kendine bakan yönünde 'sabr etmesi', başkalarına bakan yönünde ise 'sabrı tavsiye etmesi' vardır.*"[237] Bununla beraber **Razi**, sûrenin sonu ile başı arasında irtibat göstermez. Ancak o bunun yerine sûrenin 190. âyeti olan; إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِى الْأَلْبَابِ "*Göklerin ve yerin yaradılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde düşünen insanlar için elbette birçok dersler vardır.*" âyetini aynı zamanda sûrenin sonu olarak kabul eder ve Bakara sûresi 164. âyeti ile irtibatlandırır. O âyette de "*Yerin ve göklerin yaratılması, gece ile gündüzün peşpeşe gelmesi*" anlatılmaktadır. Ancak o âyetin sonu لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ifadesi ile bitmektedir. Burada ise görüldüğü gibi لَأَيَاتٍ لِأُولِى الْأَلْبَابِ şeklinde son bulmaktadır.[238] **Bika'i,** de sûrenin sonu

[233] İbn-i Atiyye, *Muharrirü'l-Veciz*, I, 559; Saidi, *a.g.e.*, s. 128
[234] Al-i İmran, 3/200
[235] Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. 67
[236] Suyuti, *Merasıd*, 84 a
[237] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 155
[238] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 134

olarak bu âyeti ele alır. Ancak o, **Razi'den** farklı bir irtibat kurar. O'na göre sûrenin baş tarafında Allah Teâlâ'nın "*Hayy*" ve "*Kayyum*" gibi isimleri zikredilmiş ve "*Göklerin ve yerin Allah'ın tarafından yaratılması*" ele alınmıştı. **Bika'i**, sûrenin son taraflarında yer alan لآيَاتٍ لأولِي ٱلألبَابِ âyetiyle baş tarafı arasında güzel bir münasebet oluşturduğunu ifade eder ve "*Ancak akıl sahibi kimseler 'tevhid hakikatini' anlayabilir*" der.[239]

Müellif **Mustafa Müslim,** bu sûrenin başı ve sonu arasındaki irtibat cihetiyle ilgili olarak (Bakara sûresinde olduğu gibi) ilk dört âyet ile son iki âyet arasında irtibat kurar. İlk dört âyet hakkında "*Âyette bahsedilen; diri olan, yöneten, kitapları indiren, kendini inkar edene karşı intikam sahibi ve çetin azabı olan Allah'tır.*" derken son iki âyet hakkında ise "*Burada da Allah'a, Kur'ân'a ve kendilerine indirilene inanan Ehl-i kitaptan, risaletlerden ve insanların risalete karşı tutumundan bahsediliyor. Sonra da sabır, sabrı tavsiye ve birbiriyle bağları sıklaştırma emrediliyor. Bu sözlerde kafirler için tehdit olduğu gibi inananlar içinde başarı vaadi vardır.*"[240] demektedir. **Said Havva,** sûrenin 2. âyetinde geçen "Kayyum" kelimesinden hareketle sûrenin baş tarafı ile son tarafı arasında "kayyumiyet yönüyle" münasebet olduğu görüşünü ifade etmektedir.[241] **Sabuni,** sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibat ciheti hakkında şöyle demektedir: "*Bu sûrenin baş tarafında tevhid delilleri zikredilmiş ve (190. âyet) itibariyle sûrenin sonu da yine aynı konuya hasredilmiş ve böylece hitam-ı misk olmuştur.*"[242]

4. Nisa Sûresi

Medine'de nazil olan[243] bu sûrenin önce hedefini tesbit edelim. Nisa sûresinin genel çerçevesini hukuki kaideler ve soyal düzenle ilgili kurallar oluşturmaktadır.[244] Müfessir **Bika'i** ve **Abdülhamit el-Ferahi**, sosyal ahenk ve birlik Tevhid'e delalet eder[245] görüşünü dile getirirler. Bu yönüy-

---

239 Bika'i, *Nazm*, V, 169
240 Müslim, *a.g.e.*, s. 118
241 Said Havva, *el-Esas*, II, 695
242 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 251
243 Kurtubi, *el-Cami'u*, V, 1; Ebu's-Suud, *İrşad*, II, 137; İbn Atiyye, Muharrirü'l-Veciz, II, 3
244 Hicazi, *a.g.e.*, VI, 97; Derveze,*a.g.e.*, VI, 6; Firuzabadi, *Basair*, I, 170
245 Bika'i, *Masaıd*, II, 88; Ferahi, *a.g.e.*, s. 106

le Nisa sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti *tevhid* açısından ele aldığımız zaman göze çarpan manzara şudur;

Sûrenin baş tarafında, tüm insanlar Allah'dan korkmaya ve sakınmaya davet edilmektedir.[246] Çünkü, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً "*Sizi bir tek kişiden yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten.....*"[247] O'dur. Sûre ikinci âyetinden itibaren hemen hukuki kaidelere geçmektedir. Yetimlerin mallarının yenmemesi, yine yetim kızların evleneceğinde onlara haksızlık edilmemesi, kadınlara mehirlerinin verilmesi ve daha sonra miras ile ilgili âyetlerle sûre devam etmektedir. Tevhid'in gerektirdiği önemli hususlardan biri hiç şüphe yoktur ki, sosyal hayattaki birlik ve bütünlüktür. Bunun için sûrenin hemen başında bu ifadelere yer verilmiştir. Sûrenin sonu da aynı konu etrafında seyretmektedir. 174. âyette tüm insanlara seslenilir; يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ "*Ey insanlar! İşte size Rabbinizden kesin bir delil geldi!*"[248] Bu âyetin hemen akabinde Allah'a inananlara bol nimetler ve doğru yola hidayet anlatılır. Son âyette ise ikinci dereceden mirasçılar konusu işlenir ki, sûrenin baş tarafına münasib düşmektedir.[249] وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "*Allah her şeyi hakkıyla bilir*"[250] ifadesi sûrenin son cümlesidir. Bu ifade ile sûrenin başında ele alınan *tevhid* konusu ile bütünlük arzeder. Sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı tam bir vukufiyetle tesbit eden **Fahreddin er-Razi** bunu şöyle ifade etmektedir; "*Sûrenin baş tarafında da son tarafında da mal ile ilgili hükümler yer almıştır. Sonundaki âyet baştaki âyet hakkında tamamlayıcı bilgiler sunmaktadır. Bunun yanısıra Kelale hakkında Allah Teâlâ iki âyet indirmiştir. Bunlardan biri yaz, diğeri kış mevsiminde nazil olmuştur. Yaz mevsiminde gelen âyet sûrenin baş tarafında ki âyettir. Kışın gelen âyet ise sûrenin sonunda yer alan bu âyettir.*"[251] **Bika'i** ise bu sûredeki bütünlüğün

[246] Hicazi, *Vadıh*, IV, 143
[247] Nisa, 4/1
[248] Nisa, 4/174
[249] Suyuti, *Merasıd*, 84 a; İbn Atiyye, *Muharrirü'l-Veciz*, II, 141; Said Havva, *el-Esas*, II, 1260
[250] Nisa, 4/176
[251] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XI, 120

güzelliğine işaret eder. O'na göre, sûrenin sonunda gelen "*kelale*" âyeti sûrenin tedriciliğini gözler önüne serer. Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasında ki irtibat şöyledir; "*Baş tarafta tüm insanların bir nefisten yaratılması ifade edilmiştir. Sonunda ise bu insanlardan hem erkek hem kadın'ın miras konusundaki durumları düzenlenir. Dolayısıyla sûrenin baş tarafi ile sonu arasında yakın bir münasebet vardır.*"[252]

Müellif **Saidi'nin** bu sûrenin başı ile sonu arasındaki ilişkiyi değerlendiriş biçimi daha farklıdır. Hüküm ve yasaların ağırlıkta olduğu sûrenin merkezini oluşturan unsurlar ona göre Yahudiler ve münafıklardır. Özellikle bunların batıl inançlarının düzeltilmesi ve tevhidin ikame edilmesi hedefi esasdır. O, bu sûre ile ilgili "*Bera'atu'l-Matla'*" (Yani sûrenin konusuna uygun muhteşem bir başlangıç) başlığı altında; "*Bu sûre, kendisinden sonra gelecek hükümlere, bir beraat-ı matla' (muhteşem bir başlangıç) olarak gelen bir âyetle başladı. Sonra, bu âyetin akabinde çok sayıda hüküm ve yasaları ihtiva eden âyetler geldi. Sonra Cenâb-ı Hak bir istitratla ehl-i kitabdan Yahudilerin durumlarının izahına geçti. Bundan sonra tekrar yasa ve hükümlerin açıklanmasına döndü. Bu açıklamadan sonra tekrar bir istitratla yeniden münafikların ve ehl-i kitabın durumlarına geçti. Sonra da, Sûrenin sonunun başlangıç üslubunu hatırlatıp, ona benzer olabilmesi için tekrar ilk başlama üslubuna dönerek, sûre sona erdi.*"[253] demektedir. **Saidi** gibi düşünen bir başka muasır müellif **Mustafa Müslim** de aynı meseleye işaret etmektedir. **Müslim,** sûrenin başında yer alan ilk üç âyetle son âyet olan 176. âyet arasında yakın bir irtibat olduğunu söylemektedir. **Mustafa Müslim** bunu izah sadedinde: "*Terekenin bölünmesine dair üçüncü âyet aynı zamanda sûrenin son âyetidir.*"[254] demektedir. Nisa sûresini bir bütün olarak ele alan **Muhammed Hicazi** sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı tesis ederken daha farklı bir yol izler. **Hicazi** toplum hayatı için sağlam esas ve kaidelerin devlete duyulan güven ve istikrar üzerinde durur ve şöyle der; "*Sûrenin baş tarafında tüm insanlığa özlerine dönmeleri çağrısı yapılır. Toplumsal*

---

[252] Bika'i, *Nazm*, V, 532-533
[253] Saidi, *a.g.e.*, s. 130
[254] Müslim, *a.g.e.*, s. 118-119

istikrarın en temel unsurlarından biri olan aile'nin anlatımı ile başlayan sûre yine son kısmında aile kurumunun anlatımı ile son bulur."[255] Müellif **Sabuni** ise şöyle demektedir: "*Sûrenin sonu, aynı şekilde baş tarafı gibi varis ve akraba'nın haklarını gözetme konusu ile son bulmaktadır.*"[256]

5. Maide Sûresi

Medine'de inmiş olan[257] Maide sûresi ele aldığı konuları itibariyle farklılık göstermektedir.[258] Bu sûrede ehl-i kitab, münafıklar ve ahkama ait hükümler yer alır.[259] Sadece ihtiva ettiği hukuki hükümler itibariyle birbirinden farklı otuz meselenin yer aldığını ifade etmek konun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.[260] Muasır müelliflerden **Muhammed Gazzali'nin** tesbitine göre de, Maide sûresinde sadece "*Ey iman edenler*!" ifadesiyle başlayan ve birbirinden farklı hükümleri talim eden on altı âyet-i kerime mevcuttur.[261] Aynı şekilde يَا أَهْلَ الْكِتَابِ "*Ey ehl-i kitab!*" ifadesiyle başlayan beş farklı âyet yine kitab ehlinin durumunu ele almaktadır. Bu kadar farklı konunun Allah Teâlâ'nın kudretine ve O'nun nimetlerine delalet ettiğinden hareketle sûrenin hedefi (maksud)'nin tevhid olduğu kanaati yerinde bir tesbit olsa gerektir.[262] Çünkü ele alınan ve anlatılan her bir hüküm o hükmü koyana delalet etmekte, O'nun varlık ve birliğini göstermektedir. Bunun içindir ki Maide sûresinin ana konusunu tesbit ederken **Ferahi;** "*İslâm'ın binasını ilahi iradeye uygun olarak açıklamaktadır.*" izahında

---

[255] Hicazi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s. 42-47; Ayrıca Hicazi'nin bu sûrenin tefsirini yaparken başka bir yerde Hattabi'den yaptığı nakille sûrenin baş tarafı ile sonu arasında kurduğu irtibatı buraya alıyoruz: Bu irtibat cihetini Razide de görmüştük. "Allah Teâlâ 'Kelale' konusu ile ilgili iki âyet indirmiştir. İkiside bu sûrededir. Biri sûrenin baş tarafındadır ve kış mevsiminde nazil olmuştur. Diğeri ise sûrenin son tarafındadır ve o da yaz mevsiminde nazil olmuştur. (bk. Hicazi, *Vadıh*, IX, 96)

[256] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 319

[257] Kurtubi, *el-Cami'u*, VI, 30; İbn Atiyye, *Muharrirü'l-Veciz*, II, 143

[258] Firuzabadi, *Basair*, I, 179

[259] Sabuni, *a.g.e.*, I, 323; Hicazi, *et-Tefsirü'l-Vadıh.*, VI, 97

[260] Saidi, *a.g.e.*, s. 152-153; Şehhate, Abdullah, Mahmud, *Ehdafu Külli Suver ve Makasıduha Fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1986, I, 64; Hicazi, *Vadıh*, VI, 97

[261] Gazzali, Muhammed, *Nahve Tefsiru Mevduiyyu Li Suveri'l-Kur'âni'l- Kerim* Beyrut, 1995, s.72

[262] Bika'i, *Masaıd*, II, 206

bulunur.[263] Şimdi bu yönüyle Maide sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet yönüne bakalım:

Sûrenin baş tarafında, inananlara أَوْفُوا بِالْعُقُودِ "*Ahidlerinizi yerine getirin*" denilmektedir.[264] Maide sûresinin tefsirinde bu konuyu ele alan **Seyyid Kutub** sûrenin hemen başında ele alınan "*akidler*" sözü ile asıl maksadın, Allah'ın vaz'ettiği bütün hayat kaideleri olduğunu ifade ile şöyle der; "O yegane yaratıcı, tek maliktir. Kanun koyma hakkı, sadece O'nundur. Haram ve helali, sadece O tayin eder. Koyduğu kanunlar, tayin ettiği helal ve haramda itaate layık olan sadece O'dur. İbadete layık olan O'dur. O yegane mabuddur."[265] Yine sûrenin ikinci âyeti tevhide delalet etmektedir:[266] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللهِ "*Ey iman edenler! Allah'ın şeairine hürmetsizlik etmeyiniz!..*" 3. âyette ise Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylerin zikredilmesine geçilmektedir.

Sûrenin son kısmı yine tamamen tevhid hakikatini ifade ederek son bulmaktadır.[267]

لِلهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "*Göklerin, yerin ve oradaki her şeyin hakimiyeti Allah'ındır ve O her şeye hakkıyla kadirdir.*" **Razi,** bu âyetin tefsirinde sûrenin bu ifade ile bitmesinin pek çok hikmeti olduğunu zikreder ve bunlardan birinin de sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibat olduğunu söyler. O'nun kurduğu irtibat şöyledir: "*Sûrenin başında ifade edilen 'Ey iman edenler ahdinizi yerine getirin.' âyetinde, müminlerin özelliklerinin kemaline işaret edilmektedir. Ayrıca ahidleri yerine getirmenin ubudiyete (kulluğa) ve rububiyete bakan yönü vardır. İşte sûrenin bu yönüyle baş tarafının ubudiyete, sonu'nun ise rububiyete bakması yönüyle aralarında güzel bir münasebet vardır.*"[268]

Bika'i ise sûrenin sonunda yer alan رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ âyeti ile sûrenin başında ki "*ahidler*" konusu arasında irtibat kurmaktadır. O'na göre sûrenin sonunda, baş tarafta anlatılan ve Allah'ın emirlerini yerine getiren-

---

[263] Ferahi, *a.g.e.*, s. 105
[264] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 591; Hicazi, Vadıh, VI, 98
[265] Kutub, *Fi Zilal*, II, 836
[266] Suyuti, Merasıd, 84 b; İbn Atiyye, *Muharrirü'l-Veciz*, II, 146
[267] Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akı's-Selim*, III, 103
[268] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XII, 139

ler'e temas edilmiştir. Ayrıca, وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ âyeti ile sûrenin başı arasında da irtibat kurar.[269] **Said Havva'nın** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında kurduğu irtibat ise şöyledir; "*Sûrenin baş tarafında 'ahidlerinizi yerine getirin' demek sûretiyle ahde vefa'dan bahsedilmişti. Sûrenin sonunda yine bu konuya temas vardır.*"[270] Müellif **Hicazi** de sûrenin sonu dediği (116-120) bölümde anlatılan Hz. İsa'nın durumunu ele alarak sûrenin tevhid olan hedefi istikametinde yorumlar ve şöyle der; "*Hz. İsa'yı tanrı edinen iseviler'e karşı tevhid hakikatini yerleştirir*"[271]

6. En'am Sûresi

Mekke de nazil olan[272] En'am sûresinin hedefi, tevhiddir.[273] Bu sûrede; Allah Teâlâ'nın i'cad, yaratma ve öldükten sonraya dirilmeye kadir olduğu hususu[274], batıl inançları reddetmek sûretiyle ele alınırken ön plana çıkan konu yine tevhid olmuştur.[275] En'am sûresini iki bölümde ele alan **Said Havva** şöyle demektedir: "*Sûrenin birinci bölüm'ünde (81-94. âyetler) dünyada meydana gelen şirk konusu ele alınır. İkinci bölümde ise (94-165. âyetler) şirk ehlinin ahirette düştükleri durum anlatılır.*"[276] Şimdi bu hedef ve maksadı esas alarak sûrenin baş tarafı ile sonuna ve ikisi arasındaki münasebete bakalım:

Sûrenin hemen başında; اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ "*Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'ın hakkıdır.*" denilmek sûretiyle çok açık olarak tevhid hakikatı ifade edilmektedir.[277] Mesele bu kadarla sınırlı değildir. İlk âyetin devamı konuyu tafsil etmektedir; inkar edenlerin rablerine şirk koşmaları kötülenmekte ve yine Allah Teâlâ'nın tek yaratıcı oluşu ele alınmakta ve meselenin farklı

---

[269] Bika'i, *Nazm*, VI, 369-370
[270] Said Havva, *el-Esas*, III, 1542
[271] Hicazi, *Vadıh*, VII, 31
[272] İbn Atiyye, *Muharrirü'l-Veciz*, II, 265
[273] Bika'i, *Masaıd*, II, 218; Ferahi, *a.g.e.*, s. 105 Sabuni, *a.g.e.*, I, 376
[274] Saidi, *a.g.e.*, s. 168; Hicazi, *a.g.e.*, VII, 32
[275] Mevdudi, *Tefhim*, I, 528
[276] Said Havva, *el-Esas*, III, 1566
[277] Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akı's-Selim*, III, 104; Alusi, *a.g.e.*, VII, 75; Hicazi, *Vadıh*, VII, 32

yönleri incelenmeye tabi tutulmaktadır. 2. âyette, Allah'ın insanı çamurdan yaratması, sonra bir ecel takdir etmesi ele alınmaktadır. 3. âyette O'nun gizli ve açık her şeyi bilmesi anlatılır: وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ "*Oysa ki göklerde de, yerde de gerçek ilah ancak O'dur. O sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da. O, hayır ve şer olarak ne kazanacağınızı da bilir.*"[278] Devamı olan 5 ve 6. âyetlerde yine tevhid gerçeğinin farklı yönleri ele alınmaktadır.

Sûrenin son bölümü de tamamen tevhid'i anlatmaktadır.[279] **Hicazi** sûrenin son bölümü dediği kısımda "Sünnetullah -Allah'ın kanunları" başlığını kullanmaktadır.[280]

لاَ شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ "*(De ki) Eşi ortağı yoktur O'nun. Bana verilen emir budur. O'na ilk teslim olan da benim.*"[281] Yine son bölümde; قُلْ أَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِي رَبّاً وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ "*(De ki) Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka bir rab mı arayayım?*"[282] denilmektedir. Dönüşün Allah'a olacağı ve O'nun her şeyi haber vereceği ifade edilmekte ve son âyette de insanı yeryüzünün halifeleri kıldığı[283] zikredilmektedir.

Bika'i, "*sûrenin son tarafi aynen başı gibi bitmiştir*" demektedir. O'nun başı ile sonu arasında kurduğu irtibat şöyledir; Sûrenin başında وَهُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ sonunda ise وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلاَئِفَ الْأَرْضِ buyurmuştur. Aynı şekilde yine sûrenin başlarında خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ âyeti gelmiş, son tarafında ise şu âyet gelmiştir; أَغَيْرَ اللّٰهِ أَبْغِي رَبّاً وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ.[284]

Müellif Saidi, "Allah'ın insanları dini emirlerle sorumlu tutmaksızın kendi hallerine bırakmasının mümkün olmadığını, O'nun insanları boşuna yaratmadığını; onları sadece kendisine yeryüzünde halifeler kılmak için yarattığını vurgulamak sûretiyle..." sûreninin son bulmasını baş tarafıyla da uyum ve ahenk içinde olduğunu belirtir.[285]

---

278 En'am, 7/3
279 Suyuti, *Merasıd*, 84 b
280 Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, VIII, 123
281 En'am, 7/163
282 En'am, 7/164
283 En'am, 7/165
284 Bika'i, *Nazm*, V, 346
285 Saidi, *a.g.e.*, s. 169

7. Ra'd Sûresi

Bu sûrenin ele aldığı konuları iki gurupta ele almak mümkün; Tevhid[286] ve ba's, yani öldükten sonra dirilmek.[287] Müfessir **Seyyid Kutub**, Rad sûresini tefsir etmekten çekindiğini ve korktuğu sûrelerden biri olarak zikreder ve bunun sebebini, sûrede anlatılan Tevhid gerçeğinin çok farklı bir üslupta ele alınmasına bağlamaktadır.[288] **Firuzabadi**, sûrenin hedefi'ni "tevhid delilleri" olarak göstermektedir.[289]

Buna göre; sûre en büyük tevhid hakikati olan iman meselesiyle,[290] yani bu kitabın vahiy eseri olarak indirilişi ve O'nun hak oluşu ile başlıyor.[291] **Saidi,** sûrenin böyle başlamasını sûrenin hedefi olan tevhide çok uygun olduğunu belirtir ve şöyle der; "Sûrenin asıl hedefi, Kur'ân'ın Allah tarafından indirilmiş olmasıdır. Kur'ân vasıtasıyla da aslında Allah'ın birliğinin isbatı yapılmıştır. Zaten bunun için sûre daha hemen başta insanları tevhide çağıran bir mukaddime ile başlamaktadır".[292]

Bu mesele Allah Teâlâ'nın birliğinin en önemli delilidir. Yani bu kitab (Kur'ân) ve bu sûrede anlatılanlar, O'nun Allah tarafından vahyedildiğine işaret etmektedir.[293]

Öte yandan hemen ikinci âyette şöyle denilmektedir;

اَللهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ "*Allah O'dur ki gökleri, sizin de görüp durduğunuz gibi, direksiz yükseltti. Sonra da Arşının üstünde kuruldu. Güneşi ve ayı hizmet etmeleri için sizin emrinize verdi. Bunlardan her biri belirli bir vakte kadar dolaşmaktadır. Bütün işleri O yönetir. Âyetleri size açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza iman edesiniz.*" Bu âyetin devamında sûre yine tevhid delillerini sıralamaktadır; Yeryüzünü düzleyen, dağları ve nehirleri var eden, her türlü yemişi iki çift yaratan,

[286] Alusi, *a.g.e.*, XIII, 84; Derveze, *a.g.e.*, IV, 365
[287] Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, I, 150
[288] Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2039
[289] Firuzabadi, *Basair*, I, 263
[290] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 72
[291] Bika'i, *Masaıd*, II, 193; Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XIII, 28
[292] Saidi, *a.g.e.*, s. 275
[293] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 348; Ebu's-Suud, *İrşad*, V, 2

geceyi gündüzün üzerine örten Allah Teâlâ'dan başkası değildir. Bütün bu anlatılanlar O'nun tevhid delilleridir.

Sûrenin son kısmında yine bir başka tevhid delili zikredilmektedir[294]; 41. âyette şöyle denilmektedir;

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لاَ مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ "*Bizim arzı(yeri) alıp onu uçlarından nasıl eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Allah öyle hükmeder ki onun hükmünü denetleyecek hiçbir merci yoktur. O, hesabı çabuk görür.*"[295] Sûrenin hedef ve maksudunu tevhid olarak belirleyen **Bika'i,** baş taraf ile sonu arasındaki münasebeti de bu istikamette gösterir.[296]

8. Hacc Sûresi

Mekke'de nazil olan[297] sûre adını; 27 ve 28. âyetlerde geçen ve Hz. İbrahim'in dili ile insanların Hacc'a davet edilmesi meselesinden almaktadır. Hz. İbrahim'e وَأَذِّنْ لِلنَّاسِ بِالْحَجِّ "*İnsanları Hacca davet et!..*"[298] denilmektedir. Bir tevhid peygamberi olan Hz. İbrahim ve insanların mahşeri bir kalabalık halinde Hacda toplanmalarından başka daha güzel tevhidi anlatan ne olabilir?[299] Ayrıca yine bu sûrede (27- 34. âyetler arası) ele alınan konular da Tevhid meselesini çok açık olarak işlemektedir. Hz. İbrahim tarafından Kabe'nin inşa edilişi, oranın şirke dayalı ibadetler için değil de, bir tek Allah'a ibadet etmek için inşa edildiği açıkca belirtilmekte, yine orada puta tapılırken, Allah'a ibadetin yasaklanmasının açık bir zulüm olduğu belirtilmektedir. Mekki olması sebebiyle sûrede beş kez يَا أَيُّهَا النَّاسُ ifadesi geçmiştir. Bunların biri sûrenin başında biri de sonunda yer almıştır.[300] **Bika'i** sûrenin hedefini "takvaya teşvik" olarak tesbit etmektedir.[301] **Hicazi,** her

---

294 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 363
295 Ra'd, 13/41
296 Bika'i, *Nazm*, X, 368
297 Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XVII, 109
298 Hacc 22/28
299 Şehhate, *Ehdafu Kulli Suver*, I, 249
300 Said Havva, *el-Esas*, VII, 3520
301 Bika'i, *Masaıd*, II, 294

ne kadar sûrenin hedefi ile ilgili "Kıyamet manzaraları"[302] dese de Hz. İbrahim'in anlatıldığı bölümde "*Hem Kur'ân da hemde önceki kitaplarda bu konu ciddiyetle ele alınmıştır*" demek sûretiyle, sûrenin hedefi'ni Hz. İbrahim kıssasının belirlediğini işaret etmektedir.[303]

Müellif **Rıfat Fevzi**, Hacc sûresi hakkında ; "*Sûrenin ele aldığı ana konu insana her türlü nimet veren Allah Teâlâya taat ve insanların rablerinin azabından kurtulabilmeleri, takva derecesine ulaşabilmeleri için bu itaate devam etmeleridir. Sûrenin bu ana konusu istikametinde sûrenin başı böyle bir hitapla başlamıştır.*"*Ey insanlar! Rabbinizden korkun!...*"[304]

Sûrenin ele aldığı diğer konulara baktığımızda da yine ağırlıklı olarak tevhidin anlatıldığını görürüz.[305] Şimdi bu yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakalım.

Sûrenin baş tarafı medeni olma özelliği ile Nisa sûresine benzemektedir.[306] Her iki sûrede aynı üslub ile başlamıştır.[307] Bilinmeyen günün korkusundan bahsedilerek sûreye girilmesi Allah'ın kudretine delalet etmektedir.[308] İnsanların rablerinden korkmaları gerektiği ifade edildikten sonra inzar (korkutma) ifadeleri ile, kıyametin büyük bir şey olduğu zikredilmektedir.[309] O günün şiddetini anlatmak için hamile kadının çocuğunu düşürmesi; ancak Allah'ın kudretine delalet etmektedir. Yine 5. âyette öldükten sonra dirilme hakkında şüphesi olanlara Allah Teâlâ'nın insanı önce topraktan sonra bir nutfeden, sonra pıhtılaşmış bir kan parçasından yarattığı hatırlatılarak ilahi kudrete işaret edilmektedir. Yeryüzü'nün kupkuru olması ve gökten indirilen su ile onun canlanması da Allah'ın sonsuz kudretinin bir neticesidir. İşte bütün bunlar Allah'ın gücünün her şeye yettiğini göstermektedir.[310] Sûrenin son kısmında ise,

---

302 Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XVII, 40
303 Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XVII, 78
304 Abdülmüttalip, Rıfat Fevzi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye li's-Sûreti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1986, s. 60
305 Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Firuzabadi, *Basair*, I, 323
306 Kurtubi, *el-Cami'u*, XVI, 2; Ebu's-Suud, *İrşad*, VI, 91
307 Ebu's-Suud, *İrşad*, VI, 91
308 Saidi, *a.g.e.*, s. 358
309 Suyuti, *Merasıd*, 86 a
310 Hacc, 22/6

sanki baş tarafında anlatılan tevhid delillerine bir şükür ifadesi olarak rükuʼ, secde, ibadet, hayır işleme, cihad, namaz kılma, zekat, Allah'a sıkı sıkıya bağlanma ve bütün bunları içine alan "takva"dan bahsedilmektedir[311]; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ "*Ey iman edenler! Rüku edin, secde edin, hasılı yalnız Rabbinize ibadet edin...*" Çünkü; هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرِ "*O sizin biricik Mevlanız efendinizidir. O! Ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır!*" **Bika'i,** bu konuda sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat olduğunu ifade etmektedir.[312]

Sûrenin ana konusunu *Allah'a itaat* olarak tesbit eden müellif **Rıfat Fevzi;** yukarıda ifade edildiği gibi sûrenin baş tarafını bu ana konuya tatbik etmişti. Aynı şekilde sûrenin son tarafının da aynı konuyu ifade ederek nihayete erdiğini ve bu yönüyle sûrenin başı ve sonu ile büyük bir uyum ve ahenk gösterdiğini tesbit eder. "Sûrenin sonunda, (77 ve 78. âyetlerde) Allah Teâlâ mü'minlere kendisine mutlak itaati emretmektedir. Bu durum özellikle namazın rükunlarından olan rükuʼ, secde, ibadet, hayır işleme, Allah yolunda cihad etme, namaz kılma ve zekat verme olarak birbiri ardına sıralanır. Bunlar itaatin şartı olarak takdim edilir."[313] Kısaca sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete temas ederek şöyle der; "*Sûrenin başında öldükten sonra dirilmenin isbatı yapılırken, sonunda ise tek yaratıcı olan Allah'a ibadet konusunda mü'minlere çağrı vardır.*"[314]

9. Nur Sûresi

Genel ahlaki kaidelerin ele alındığı bu sûre umumiyetle Medeni sûrelerde görülen özelliklerin tümünü ortaya koymaktadır.[315] Bunun içindir ki **Said Havva** sûrede iki defa[316] geçen الْمُبِينَات - بَيِّنَات ifadelerine dikkat çeker ve şöyle der: "*İşte bu âyetler başta tevhid olmak üzere iman, küfür ve hayat hakkındadır.*"[317] Sûrenin genel çerçevesine baktığımızda ele alı-

---

311 Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XVII, 77; Said Havva, *a.g.e.*, VII, 3604
312 Bika'i, *Nazm*, XIII, 104
313 Rıfat Fevzi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s. 60
314 Sabuni, *Safvet*, II, 297
315 Alusi, *a.g.e.*, XVIII, 74; Derveze, *a.g.e.*, VI, 305; Hicazi, *Vadıh*, XVIII, 39
316 Nur sûresi 1., 34. ve 46. âyetler
317 Said Havva, *el-Esas*, VII, 3681

nan konuların, Hz. Peygamber'in şahsını ilgilendiren ve içtimai meselelere tahsis edilen yaklaşık 30 civarında birbirinden farklı konular olduğunu görürüz.[318] Mesela bunlar arasından sadece; Hz. Peygamber'in hanımlarının müslümanlara kendi öz anneleri gibi haram olduğu hususu ile, zinanın bir suç olduğu ve yüz sopayla cezalandırılması konusu en başta gelenidir.[319] Daha bunun gibi pek çok farklı hükümler ve kaideler zikredilmektedir.[320] Müellif **Şehhate**, ferdi ve ictimai bu ahlaki kaideler ve prensipleri Tevhid ile irtibatlandırmakta ve sûrenin genel çerçevesinin de bu olduğunu ifade etmektedir.[321] **Bika'i** de sûrenin hedefini "Allah'ın ilminin şumulü" demek sûretiyle, *Tevhid*" olarak tesbit etmektedir.[322] **Saidi** ise Sûrenin hedefini "*namus ve iffetleri korumaya yönelik bazı ameli hükümlerin beyan edilmesi*"[323] olduğunu ifade ederek bunun tevhide bakan yönü üzerinde durur. Müellif **Rıfat Fevzi**; sûrenin ana konusunu *Müslüman ailenin himayesi* olarak tesbit ettikden sonra Allah Teâlâ'nın bu sûrede koyduğu ilahi kanunları maddeler halinde sıralar.[324] Bu sûre de dikkat çeken bir başka konu da sûreye ad olan *Nur* kelimesidir. Bu ifade, sûrede iki defa geçmiş ve hepsinde de Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak kullanılmıştır.[325]

Sûrenin genel çerçevesini Tevhid üzerine bina ettikden sonra şimdi de sûrenin baş tarafındaki ve sonundaki âyetler arasındaki irtibata bakalım: Sûrenin ilk âyeti dikkat çekicidir.[326] Seçilen kelimeler te'kid ifade etmektedir.[327] Sûrede ele alınan konuların ferdi, ailevi ve içtimai hayatımızda ne kadar önemli olduğunu ifade etmek için سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا "*Bu, indirdiğimiz ve uygulanmasını gerekli kıldığımız bir sûredir.*"[328] tanımı yapılmaktadır. Yani Allah Teâlânın birliği ile, ferdi, ailevi ve içtimai bir-

---

318 Alusi, *a.g.e.*, XVIII, 74; Mevdudi, *a.g.e.*, III, 448; Ferahi, *a.g.e.*, s. 106
319 Saidi, *a.g.e.*, s. 372; Sabuni, *Safvet*, II, 323
320 Firuzabadi, *Basair*, I, 334
321 Şehhate, *a.g.e.*, I, 256
322 Bika'i, *Masaıd*, II, 310
323 Saidi, *a.g.e.*, s. 372
324 Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 64-66
325 Nur Sûresi, 35. ve 40. âyetler
326 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 46; Razi, *Mefatih*, XXIII, 129
327 Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VI, 155
328 Nur, 24/1

lik arasında irtibat kurulmaktadır.[329] **Hicazi**, bu başlangıç için “insanların yararına olan kanunları açıklamak ve onların dikkatini çekmek için seçilmiş ne güzel bir başlangıçtır!” demektedir.[330] İkinci âyette; zina konusu işlenmektedir. Bu mesele de tevhide işaret etmektedir. Bu da dikkat çekicidir. Zina daha önce Tevrat ve İncil’de de haram kılınmıştı.[331] Allahın hükümleri hep birdir. Çünkü tevhid bunu gerektirmektedir. Sûrenin baş tarafında dolaylı olarak anlatılan tevhid konusu, sûrenin sonunda, doğrudan ifade edilmektedir. Çünkü sûrede anlatılan onca farklı konudan sonra mesele hülasa edileceğinden, bunun net ifadelerle ortaya konulması gerekmektedir. İşte son âyet;
أَلاَ إِنَّ لِلهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *“Dikkat edin! Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır. O şu anda içinde bulunduğunuz durumu da pek iyi biliyor. İnsanların kendi huzuruna götürülecekleri büyük duruşma günü, yapmış oldukları şeyleri tek tek kendilerine bildirip karşılığını verecektir. Allah her şeyi pek iyi bilir.”*[332] Son cümle de “Allah’ın her şeyi bildiği” hususu *tevhidi* en güzel açıklayan cümlelerdendir. **Bika’i** bu âyetin sûrenin başı ile irtibatlı olduğunu ifade eder.[333]

Müellif **Rıfat Fevzi**, Nur sûresinin ana konusunu müslüman aile yapısının Allah tarafından korunması ve bu yönüyle de tevhid olarak tesbit ettikden sonra sûrenin baş tarafı ile sonunun bu tesbite çok uyum gösterdiğini ifade etmektedir. “Nur sûresinde bazı yasaklar anlatılmıştır. Sûrenin başında ve sonunda bu yasaklara göndermeler yapılmaktadır. Allah Teâlâ mü’minlere Allah ve Resulüne gerçek manada inanmaları ve Allah’ın emrine uymaları ve onun istemediği şeylere karşı muhalefet etmemelerini istemiştir. Muhalefet ettikleri takdirde onlara dünya ve ahirette elim bir azabın isabet edeceğini ifade ederek sakındırmıştır. Bu durum açık bir biçimde sûrenin başında da sonunda da kendisini ortaya koyar.”[334]

---

329 Nahcevani, *el-Fevatih*, II, 3
330 Hicazi, *Vadıh*, XVIII, 40
331 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 47; Said Havva, *a.g.e.*, VII, 3691
332 Nur, 24/64
333 Bika’i, *Nazm*, XIII, 328
334 Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 67

10. Lokman Sûresi

Mekki olması özelliği[335] ile Lokman sûresinde; şirk'in manasızlığı, tevhidin akliliği anlatılmakta ve âyetlere dikkatle bakmaya davet edilmektedir.[336] İnsanlar körükörüne atalarını taklitten vazgeçmeye, Hz. Peygamber, Allah tarafından gönderilen talimatları salim kafayla düşünmeye ve davetin hakikatine delalet eden apaçık âyetlere dikkatle bakmaya çağrılmaktadır.[337] Ayrıca bir peygamber olan Lokman'ın oğlu ile olan konuşması sûrenin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Burada Lokman oğluna Allah'ı anlatmaktadır. Sûrenin hedefi konusunda **Bika'i**, "*hikmet'in isbatı*" demek sûretiyle Kur'ân'a işaret eder.[338] **Hicazi**, sûrenin hedefini "tevhid, ba's ve risalet" olarak ele alırken,[339] müellif **Saidi,** sûrenin genel çerçevesini tevhide bağlı olarak üç bölümde ele alır. "*Birincisi, Kur'ân'ın hikmetini vurgulayıp, yüceltme. İkincisi, Lokmanın hikmetinden bir nebzenin beyanı. Üçüncüsü ise, Allah tarafından indirilmiş hikmetlerle, hükemadan rivayet edilen hikmetlerin ittifak ettiğine müşrikleri inanmaya davettir.*"[340] Müellif **Sabuni** ise sûrenin ana konsunu akide yani tevhid olarak tesbit etmektedir. [341]

Sûrenin baş tarafında mukatta'a harfleri yer alıyor. Bu harflerden meydana gelen sûrenin, Allah'ın hükmedici âyetlerini ihtiva eden bir kitabı ve bu kitabın iyiler için hidayet ve rahmet vasıtası olduğu belirtilmektedir.[342] Bu başlangıç öyle kuvvetlidir ki sûrenin bütününü etkilediği görülür.[343] Lokman sûresinin baş tarafında risalet konusuna bir müessese olarak doğrudan temas edilmemekle beraber 2. âyette geçen "*Hikmetli Kitab'ın âyetleri*"[344] Allah'ın kudretine delalet etmektedir.[345] Bununla beraber 9. âyette buyurulan آيَاتُ

---

[335] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXI, 64; Ebu's-Suud, *İrşad*, VII, 74
[336] Firuzabadi, *Basair*, I, 370; Nahcevani, *a.g.e.*, II, 128; Derveze, *a.g.e.*, III, 157
[337] Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Mevdudi, *a.g.e.*, IV, 317
[338] Bika'i, *Masaıd*, II, 356
[339] Hicazi, *Vadıh*, XXI, 40
[340] Saidi, *a.g.e.*, s. 417
[341] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 486
[342] Kutub, *a.g.e.*, V, 2783; Sabuni, *a.g.e.*, II, 486
[343] Hicazi, *Vadıh*, XXI, 40
[344] Lokman, 31/2
[345] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 229

الْكِتَابِ الْحَكِيم ifadesi, sonra gelen âyetlerde anlatılan tevhid delilleri ve sonra da hikmetli işleri ile bilinen Lokman kıssasına bir nevi hazırlık yapılmaktadır ki sûrenin muhtevasına son derece uygun düşmektedir.[346] **Bika'i** "sûrenin baş tarafında "*hikmet'in isbatı*"; son tarafta ise "*ilmin isbatı*" yapılmaktadır"[347] demek sûretiyle irtibat kurmaktadır. Sûrenin son kısmında Allah'dan başka hiç kimsenin bilmesi mümkün olmayan konular zikredilir[348] ki bu da tevhidi göstermektedir.[349] Kıyametin ne zaman kopacağı, insanın yarın ne kazanacağı, anne karnınıdaki çocuğun durumu, kimin nerede öleceği?[350] gibi konuların zikri ile sûre sona ermektedir.[351] Müellif **Hicazi,** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında şöyle bir irtibat tesis eder: "*Sûrenin başından 34. âyete kadar tevhid'in isbatı yapılmaktadır. 34. âyet ise muğayyebat-ı hamse konusunu anlatır. Bu ise tevhid'in en büyük delilidir.*"[352]

11. Ahzab Sûresi

Ahzab Sûresi daha önce ifade edildiği gibi medeni sûrelerin özelliklerini taşır.[353] Orada olduğu gibi burada da sûrenin hedefini tevhid olarak tesbit etmek gerekiyor. Müminlerin içtimai ve ailevi düzenlerini sağlayıcı âyetlerden meydana gelmektedir.[354] **Bika'i** sûrenin hedefini "*Allah'a teveccüh ve ıhlas'ı teşvik*" demektedir.[355] Her ne kadar **Ferahi** ve **Saidi;** bu sûrenin hedefini tesbit ederken; Hz. Peygamber'in yaşadığı bazı hadiseler'in[356] anlatılması sebebiyle, bu sûrenin ana konusunu risalet olarak kabul etmişlerse de biz, hedefi tevhid olan sûreler arasına almayı uygun bulduk. Müellif **Rıfat Fevzi,** sûrenin hedefini belirlemede ilk âyeti

---

[346] Said Havva, *el-Esas*, VIII, 4313
[347] Bika'i, *Nazm*, XV, 221
[348] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 239; Nahcevani, *a.g.e.*, II, 138
[349] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 494
[350] Lokman, 31/34
[351] Suyuti, *Merasıd*, 87 a
[352] Hicazi, Vadıh, XXI, 54
[353] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXI, 142; Ebu's-Suud, *İrşad*, VII, 89; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3865
[354] Firuzabadi, *Basair*, I, 377; Derveze, *a.g.e.*, VI, 1; Hicazi, *Vadıh*, XXI, 68; Sabuni, *Safvet*, II, 509;
[355] Bika'i, *Masaıd*, II, 370
[356] Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Saidi, *a.g.e.*, s. 426

ölçü olarak alır ve bu ilk âyetin sûrenin ana konusunu oluşturduğunu söyler.[357] İlk âyette Allah'dan korkma ve Allah Teâlâ'nın alim ve hikmet sahibi olduğu üzerinde durulmaktadır.

Ahzab sûresi içinde sadece Hz. Peygamber'e beş yerde hitab edilmesi ve yine bir o kadar da doğrudan mü'minlere "*Ey iman edenler!*" diye emirlerin gelmesi dikkat çekicidir.[358] Medeni sûrelerin özelliklerinden biri olan müminlerin içtimai hayatlarının tanzimi için pek çok hükmün yer aldığını bu sûrede de görüyoruz. Bu da içtimai birliğin ilahi tevhide işaret ettiğini göstermektedir. Şimdi bu yönüyle Ahzab sûresinin nasıl başladığına ve nasıl bittiğine bakmaya çalışalım:

Sûrenin baş tarafında peygambere hitab ederken, "Allah'dan sakınması" istenir. Bu âyet ile diğer insanlara bir nevi talim ve telkin metodu ifade edilir:[359]

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللهَ وَلاَ تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً "*Ey Peygamber! Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmeye devam et, kafirlere ve münafıklara itaat etme. Muhakkak ki Allah her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.*" Aynı zamanda 4. âyet ile cahiliyye toplumunda "*Tebenni*"[360] denilen evlat edinme meselesini de kökünden yıkmıştır ki bu da tevhid'e delalet etmektedir.[361] Daha sonra konu ikinci âyette de söz konusudur.

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيراً "*Rabbinden sana vahyolunan buyruklara uy! Allah ne yapıyorsanız onların hepsinden haberdardır!*" Üçüncü âyette de Allah'a tevekkül edilmesi, çünkü O'nun her şeye yeteceği hususu ifade edilmektedir. Dördüncü âyetten itibaren sûre asıl konuya girmektedir.

Sûrenin son kısmında ise Allah Teâlâ'nın ilahi emaneti insana verdiği

---

[357] Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 76

[358] Gazzali, Muhammed, *Nahve Tefsiru Mevduiyyu*, s. 322

[359] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 248

[360] Hz. Peygamber Zeyd b. Harise'yi evlat edinmişti. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e bakarak böyle davranan başkaları da vardı. Ancak bu yüksek davranış bazı sorunları beraberinde getirmişti. Halbuki onlara miras bırakılması toplumsal ve ailevi pek çok sorunu beraberinde getiriyordu. İşte bu âyetle "tebenni-evlat edinme" yasaklanıyordu. (bk. Razi, Mefatih, XXV, 192; Kurtubi, el-Cami'u, XIV, 118

[361] Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XXI, 71; Said Havva, age, VIII, 4391

anlatılmaktadır. Aslında bu âyette; her şeyin, dağların, semaların ve yeryüzünün Allah Teâlâ'ya boyun eğdikleri, O'nun verdiği emanet karşısında inkıyadları, insana ne oluyor ki kendisine akıl ve irade verilmişken bunu yapmıyor? denilmek sûretiyle zihinler uyarılmaktadır. Ayrıca müminlerin emanete riayet ettikleri ve onu ehline verdikleri ancak münafık ve müşriklerin ise buna riayet etmedikleri doluyısıyla da Allah'ın, müminlere rahmet ve mağfiretini diğerlerine de azap ve ceza vereceği hususu dile getirilir. Bu yönüyle de sûre başı ile irtibatlandırılır.[362] Sûre Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden biri ile bitiyor. "وَكَانَ اللهُ غَفُوراً رَحِيماً *Allah Ğafur ve Rahim'dir.*" Bika'i bu ifade ile sûrenin baş tarafı arasında irtibat kurar. Sûrenin baş tarafında, Hz. Peygamber'e hitaben يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اِتَّقِ اللهَ emrinde "*takva*" anlatılmış; son tarafta ise "*mağfiret*" konusu ele alınmıştır. Bu yönüyle sûrenin başı ile sonu arasında yakın bir münasebet vardır.[363]

Ayrıca müellif **Suyuti'nin**, Ahzab sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti belirlerken, lafzi münasebetin manayı desteklemesine işaret etmesi de yerinde bir tesbittir. O şöyle demektedir; "Sûre "*Ey peygamber Allah'dan kork!*" ifadesiyle başlamış ve yine "*Ey iman edenler! Allah'dan korkun!*" ifadesiyle son bulmuştur."[364] Aynı tesbite **Said Havva** da işaret etmiştir.[365] Müellif **Hicazi** sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete işaret ederken, şöyle der; "*Sûrenin baş tarafında ahkam ile ilgili meseleler anlatılır. Sonunda ise 'göklerin ve yerin kabul etmediği, sadece insanın yüklendiği emanetin ele alınması sûrenin baş tarafi ile son derece uyumlu düşmüştür.*"[366]

12. Fatır Sûresi

Mekki olan[367] sûrenin önce hedef ve maksadını tesbit edelim. **Bika'i**, "tevhidin isbatı" demektedir.[368] **Saidi;** "Sûrenin hedefi tekdir. Yalnız

---

[362] Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 77
[363] Bika'i, *Nazm*, XV, 427
[364] Suyuti, *Merasıd*, 87 b
[365] Said Havva, age, VIII, 4487
[366] Hicazi, Vadıh, XXII, 34
[367] Alusi, *a.g.e.*, XXII, 160; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 141
[368] Bika'i, *Masaıd*, II, 384

Allah'ın hamde mahsus ve müstehak olduğunun isbatıdır. Sûrenin baş tarafıda zaten bunun için böyle başlamıştır."[369] demektedir. Müellif **Ferahi** de sûrenin ana ekseninin tevhid olduğu görüşündedir.[370] Fatır sûresi daha genel bakıldığında; meleklerin yaratılması, rahmet kapılarının açılması, nimetlerin hatırlatılması, şeytanların saptırmalarından sakınma, Hz. Peygamber'i teselli, deniz ve O'ndan çıkarılan şeyler, gecenin gündüze katılması, putların acizliği, kulların Allah karşısında zayıflığı, Kur'ân'ın ve O'nu okumanın şeref ve kıymeti, ehl-i imanın cennette, ehl-i küfrün ise cehennemde ebedi kalacağı, semanın ve yeryüzünün korunması gibi daha pek çok farklı konuyu anlatmaktadır.[371] **Hicazi,**, "Sûre Allah'ı anlatan selim bir akide etrafında seyreder" demektedir.[372] **Sabuni** sûrenin genel çerçevesini belirlerken; "*Sûre en büyük tevhid hakikati üzerine bina edilmiştir. Allah'ın varlığını gösteren deliller serdedilmiştir. Şirk'in temeli çürütülmüştür. Kalblerin bu türlü çirkinliklerden arındırılması ve güzel ahlak'ın yerleştirilmesi yoluna gidilmiştir..*"[373] demektedir.

Öte yandan sûrede ele alınan konulara âyet âyet baktığımızda sûrenin genel çerçevesi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. (1-8. âyetler) Allah'ın rahmetini ve ihsanını; (9-10. âyetler) Allah Teâlâ'nın kainatta cereyan eden sünnetlerini; (15-26. âyetler) Allah Teâlâ'nın kullarından müstağni oluşunu; (27-38. âyetler) Allah'ın iki kitabından (Kainat ve Kur'ân) bahisler ve (39-45. âyetler) ise iman delillerini ortaya koymaktadır.[374]

Görüldüğü gibi sûrenin bütününde tevhid hakikatinin anlatıldığını söylemek mümkündür.[375] Sûrenin ilk âyetleri yer yüzünün, göklerin ve meleklerin yaratıcısı Allah Teâlâ'ya hamdedilerek konuya girilmektedir.[376] Burada geçen مَا يَفْتَح ifadesi dikkat çekicidir. Bu ifade yerine sûrenin akışına göre مَا يُرسِل ifadesi gelmeliydi. Halbuki böyle olmamıştır. مَا يَفْتَحِ ifadesi

[369] Saidi, *a.g.e.*, s. 440
[370] Ferahi, *a.g.e.*, s. 107
[371] Firuzabadi, *Basairu Zevi't-Temyiz*, I, 386
[372] Hicazi, *Vadıh*, XXII, 60
[373] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 563
[374] Şehhate, *Ehdafu Kulli Suver*, I, 321-325. sayfalar.
[375] Dervveze, *a.g.e.*, II, 3
[376] Sabuni, *a.g.e.*, II, 563

sûrenin hedefi olan tevhid için seçilebilecek en iyi tercihdir.[377] Yine ilk âyette geçen meleklerin iki, üç, dört kanatlı olarak yaratılması meselesi ancak Tevhid'in isbatı olabilir. Aynı şekilde ikinci âyet bunu destekler mahiyettedir. Allah'ın insanlara rahmetini önleyebilecek kimsenin bulunamıyacağı ifade edildikten sonra, hemen üçüncü âyette de bütün insanlara Allah'ın nimetlerini hatırlamaya çağrılmaktadır. Burada dikkat çeken husus hitabın "Ey inananlar!" şeklinde değil de "Ey insanlar!" şeklinde gelmesidir. Çünkü tevhid şemsiyesi çok geniştir. Şimdi de bu açıdan sûrenin son kısmına bakalım; 42. âyette geçen وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْوِيلاً "*Allah'ın kanununda bir değişikliğin olmayacağı*" hususunun iki defa farklı kullanımlarla geçmesi konunun önemini ifade etmektedir. Tevhid konusu ancak bu ifade ile hülasa edilebilirdi. 44. âyette yine sûrenin baş tarafına uygun olarak yer yüzünde cereyan eden tevhid delilleri zikredilmekte ve وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ "*Allah'ı hiçbir şey'in aciz bırakamıyacağı*" ifade edilmektedir. Son âyet olan 45. âyet yine tevhid gerçeğini inzar üslubunda anlatmaktadır.[378] **Bika'i,** Allah Teâlâ'nın kudreti ve ilmi'nin genişliği yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurar.[379] Ayrıca müellif **Sabuni,** sûrenin sonunda; putlara ve taşlara ibadet etmeleri konusu[380] dolaylı olarak tevhid konusunu içerdiğinden, sûrenin baş tarafı ile büyük bir ahenk ve uyum sergilemektedir, görüşünü dile getirir.

13. Saffat Sûresi

Sûrenin genel çerçevesini belirlemek için ele aldığı konulara bakmadan sûrenin Mekke'de nazil olduğunu ifade edelim.[381]; "Meleklerin saf halinde durmaları, tevhid delilleri, şeytanın recmedilmesi, zalimlerin perişan halleri, itaat edenlerin cennetteki güzel konumları, peygamber kıssaları, meleklerin ibadet makamındaki dereceleri, müşriklerin akidelerinin bozukluğu, Allah'ın peygamberlere yardım ve zaferi"[382] gibi hususlardır.

---

[377] Zemahşeri, *Keşşaf*, III, 297; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 142
[378] Hicazi, *a.g.e.*, XXII, 81
[379] Bika'i, *Nazm*, XVI, 80
[380] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 563
[381] Alusi, *a.g.e.*, XXIII,64; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 183
[382] Firuzabadi, *Besair*, I, 395

Görüldüğü gibi sûrenin konuları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Aslında, Saffat sûresini "hedefi risalet olan sûreler" arasında mütaala etmek mümkündür. Ancak ele aldığı konulardaki bu farklılığın bir bütüne delalet etmesi yönü ile O'nu tevhidin işlendiği sûreler arasına almayı daha uygun bulduk. Bununla beraber daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'ân sûrelerini bu yönüyle sadece bir başlık altında toplamak güç bir iştir. Çünkü aynı sûre hem tevhidi hem de risaleti veya kıyameti ağırlıklı olarak işleyebilmektedir.

Hicazi; sûrenin hedefini belirlerken şöyle der; "*Mekki sûrelerde görülen özellikler (tevhid, nübüvvet ve ba's) bu sûrede de çok açık olarak görülür. Bu sûre ayrıca mü'minlerin dünya ve ahiretteki hallerini açıklar. Bazı peygamber kıssalarını sırf bunun için kullanır. Sûrenin sonunda da Mekke müşriklerinin durumuna temas edilmekle mü'minlere destek verilmektedir.*"[383] Muasır alimlerden **İzzet Derveze, Said Havva** ve **Şehhate** sûrenin hedefini "*risalet*"[384] olarak tesbit ederken başta müfessir **Bika'i** olmak üzere, **Firuzabadi, Ferahi, Saidi** ve **Sabuni** de "te*vhid*" demektedir.[385] **Rıfat Fevzi** ise meseleye biraz daha farklı yaklaşarak, "*Allah Teâlâ'nın; mümin ve kafirleri hem dünyada hemde ahirette karşılaştıracağı durum*" olarak tesbit etmektedir.[386] Biz de sûrenin hedefinin tevhid olduğu kanaatindeyiz. Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakabiliriz:

İlk üç âyette çok kısa ve veciz olarak meleklere yemin edilmektedir.[387] Melekler üzerine yemin edilirken, onların tevhide işaret eden sıfatlarından da bahsedilmektedir.[388] Yeminin melekler üzerine yapılması boşuna değildir. Bu yeminin sebebi إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِد "*Allah'ın tek yaratıcı olduğu*"[389] hususudur. 5. âyette aynı üslub içinde devam etmektedir; رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

[383] Hicazi, *a.g.e.*, XXIII, 18
[384] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 333; Derveze, *Tefsiru'l-Hadis*, III, 125 ; Şehhate, *Ehdaf*, I, 333; Said Havva, age., VIII, 4683
[385] Bika'i, *Masaıd*, II, 409; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Saidi, *a.g.e.*, s. 450; Sabuni, *a.g.e.*, III, 27
[386] Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 80-81
[387] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 27
[388] Saidi, *a.g.e.*, s. 450
[389] Saffat, 37/4

وَمَا بَيْنَهُمَا "*O, hem göklerin, yerin ve ikisi arasında olan bütün varlıkların Rabbidir.*"[390] 6. âyette ise konu değişmemekte ve Allah Teâlâ'nın dünya semasını yıldızlarla süslediği anlatılmaktadır. 7. âyetten itibaren tevhid delilleri somut olmaktan çıkar ve daha soyut meselelere yönelir. Şimdi de sûrenin sonuna bakalım: sûrenin sonunda tıpkı baş tarafta olduğu gibi müminleri müjdeleyen kafirleri ise korkutan ifadelerin yer aldığı cümlelerle sona ermektedir.[391] Son âyet tevhid konusunu çok veciz bir şekilde özetleyen ve büyük bir özenle seçilmiş bir cümledir.[392]

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "*İzzet ve kudret sahibi olan senin Rabbin onların bütün batıl iddialarından münezzehtir, yücedir. Selam bütün peygamberleredir. Bütün hamdler alemlerin Rabbi Allah'adır.*"[393] Sûrenin sonunda "müttakilerin akibeti"nden bahsedilmesi Allah'ın peygamberlerine yardımı'nın beyanı[394] baş tarafa uygun düşmektedir. **Bika'i** bu hususa işaret ederek "*sûrenin başı sonu gibi tevhid konusunu ele alarak bitmiştir*" demektedir.[395] **Razi** sûrenin bu son âyeti'nin tefsirinde "*Bu hatime bütün yüksek maksatları içine almaktadır*"[396] demektedir.

14. Zümer Sûresi

Mekki'dir.[397] Zümer sûresinin değerlendirmesini yapan **Şehhate**, "Bu sûre başından sonuna kadar gerçek tevhidi anlatmaktadır"[398] demektedir. Bu ifadelere benzer cümleleri **Firuzabadi** de kullanır.[399] **Sabuni** de "tevhid akidesi" demektedir.[400] **Saidi** ise , "Bu sûrenin hedefi Allah'a ibadette ihlasa, ibadeti yalnız Allah için yapmaya teşvik ve velilerden, çocuklar-

---

390 Saffat, 37/5
391 Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 83
392 Hicazi, *Vadıh*, XXIII, 44
393 Saffat, 37/182
394 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 27
395 Bika'i, *Nazm*, XVI, 320
396 Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVI, 173
397 Alusi, *a.g.e.*, XXIII, 232; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 240
398 Şehhate, *a.g.e.*, I, 337
399 Firuzabadi, *Basair*, I, 403
400 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 68

dan ve diğer insanlardan aracılar edinmekten nehiydir."[401] demektedir. **Said Havva'ya** göre ise sûrenin ana konusu "Kur'ân'ın Allah katından indirilmesidir."[402] Çünkü o'na göre sûre boyunca إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ifadesi ile sûrenin içinde geçen bölümler ayrılmıştır. **Rıfat Fevzi;** sûrenin hedefini Allah'a ihlaslı ibadet etme olarak tesbit etmiştir.[403] **Bika'i** ve **Ferahi** de sûrenin ana hedefi'nin tevhid olduğunu söylemektedir.[404] Sûrede her yönüyle tevhid ele alınmaktadır.[405]

Sûrenin 3. âyeti tevhidi bütün açıklığı ile gözler önüne sermektedir.[406] أَلاَ لِلهِ الدِّينُ الْخَالِصُ "*İyi bilin ki halis din, yani bütün gönlüyle candan itaat yalnız Allah'a yapılır.*"[407] Bu âyetin bir öncesi de emir kipi ile kullanılmıştır; فَاعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّين "*O halde sen de yalnız Allah'a ibadet et!*"[408] Çünkü kitab'ı inzal eden O'dur. Yine üçüncü âyette putlara Allah'a yaklaştırsın diye ibadet edenler reddedilmektedirler. Bu da Kur'ân'ın anlattığı tevhid'in en açık şeklidir. 4. âyette Allah'ın çocuk istemekten münezzeh olduğu, 5. âyette gökleri ve yeri yaratanın O olduğu, geceyi gündüze katanın ve güneşle ayı tasarrufunda bulunduranın Allah olduğu anlatılmaktadır. Sûrenin son kısmı da baş tarafına uygun olarak bitmektedir.[409] Baş tarafda zikredilen tevhid delilleri, son tarafta cennete giren mü'minlerin dili ile devam etmektedirler. Cennete giren mü'minler, وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "*Hamd-ü senalar va'dini yerine getiren rabbülalemin olan Allah'a mahsustur.*" derler. Son âyet arş'ın etrafını çevirmiş olan meleklerden bahsederek bir yönüyle onların lisanı ile tevhidi bir kez daha hatırlatmaktadır.[410]

Müellif **Rıfat Fevzi**, sûrenin hedefinin *Allaha ihlaslı ibadet etme* olarak tesbit ettikden sonra, sûrenin baş tarafı ile sonu bu hedef istikametinde başlamış ve bitmiştir görüşünü dile getirmiştir. O'na göre baş

---

[401] Saidi, *a.g.e.*, s. 459
[402] Said Havva, *a.g.e.*, IX, 4843
[403] Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 86
[404] Bika'i, *Masaıd*, II, 423; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107
[405] Derveze, *a.g.e.*, III, 213
[406] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 386
[407] Zümer, 39/3
[408] Zümer, 39/2
[409] Suyuti, *Merasıd*, 88 a
[410] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 411; Bika'i, *Nazm*, XVI, 571

tarafında ihlaslı bir biçimde Allah'a ibadet edilmesi emredilirken, sûrenin sonunda gerçek anlamda Allah Teâlâya ibadet eden mü'minlerin özellikleri anlatılmaktadır.[411] Müellif **Sabuni** sûrenin baş tarafı için de sonu içinde "tevhid gerçeğine" işaret etmektedir ki[412] aralarında ki tenasüb açıktır.

15. Mü'min Sûresi

Mekke'de nazil olan[413] Mü'min sûresinin konusu tevhiddir.[414] Sûrede (4-20. âyetler arası) Allah'ın sıfatlarını; (21-55. âyetler arası) peygamber kıssalarına kısa kısa temas vardır. Ancak özellikle Firavun'un sarayında kalan "mü'min bir adam"ın ağzından Hz. Musa'nın müdafaa edilmesi ve tevhid hakikatinin ifade edilişi dikkat çekicidir. (56-77. âyetler arası) tevhid konusu etrafında terğib ve terhib metodunu işlemektedir. (78-85. âyetler) ise zalimlerin sonunu anlatmaktadır.[415] **Hicazi** hedef tesbiti ile ilgili olarak şöyle der; "*Sûre tevhidi anlatan Allah'ın âyetleri ile mücadele edenler etrafında dönmektedir. Sûredeki peygamber kıssaları ise buna destek vermektedir.*"[416] Huruf-u mukaata'a ve Kitab'ın inzalini takiben Allah Teâlâ'nın sıfatları sıralanır; غَافِرِ الذَّنْبِ "*Günahı bağışlayan*", قَابِلِ التَّوْبِ "*Tevbeyi kabul eden*", شَدِيدِ الْعِقَابِ "*Cezası şiddetli*", ذِي الطَّوْلِ "*Lütfu bol olan*" Allah Tela'dan başka tanrı olmadığı ve dönüşün yalnız O'na olduğu zikredilir. 4. âyette ise Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girenler reddedilir.[417] Bu konuda tarihden misallerle mesele zihinlere daha yakın hale getirilir. Tevhid'e karşı gelenlerin sonunun çok kötü olacağı hatırlatılır. 7. âyette arş'ı yüklenen ve o'nun etrafında bulunan meleklerin O'nu tesbih ettikleri ve tevhide inananların azaptan korunması için dua ettikleri anlatılır.[418]

[411] Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 89
[412] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 85
[413] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXIV, 39; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 265
[414] Bika'i, *Masaıd*, II, 67435; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Saidi, *a.g.e.*, s. 464; Sabuni, *a.g.e.*, III, 92
[415] Firuzabadi, *Basair*, I, 409; Şehhate, *a.g.e.*, I, 342-346
[416] Hicazi, *Vadıh*, XXIV, 97
[417] Sabuni, *a.g.e.*, III, 92
[418] Mü'min, 40/1-7. âyetler

Son bölümde ise sûrenin hedefine uygun olabilecek en güzel "hatime" gelir.[419] Burada, Allah'ı inkar edenlerin azabı gördüklerinde tevhidi kabul ettikleri, ancak bunun önemsiz olduğu anlatılır.[420] سُنَّةَ اللهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ "*Allah'ın kulları hakkında cari adet ve tutumu hep böyle olmuştur.*" Bunlar tevhidi kabul edenler ve tevhide karşı gelenlerdir. **Razi**, sûrenin bu âyeti hakkında şöyle der: "*sûrenin böyle bitmesi latif bir hatime'dir*"[421] **Bika'i** ise sûrenin hedefini tevhid olarak tesbit ettiğinden, baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı Allah'ın kudreti noktasından gösterir.[422] Müellif **Said Havva** ise**,** Allah'ı inkar eden kafirlerin, sûrenin baş tarafında ve sonunda ele alınmasını irtibatlandırır ve "*sûrenin başı ile sonu tenasüb içindedir.*"[423] görüşünü dile getirir.

16. Fussilet Sûresi

Öncelikle mekki olan[424] sûrenin hedefini tesbit edelim. **Bika'i** sûrenin hedefini tevhid olarak tesbit etmektedir.[425] Fussilet sûresinin iki ana bölüme ayrıldığını ifade eden müellif **Şehhate** ise bu gurublandırmayı şöyle yapar: (1-36. âyetler) birbirinden farklı konuları ele alır; kitab'ın indirilmesi, müşriklerin durumu, gök ve yeryüzünün yaratılması, Ad, Semud kıssalarına kısaca temas, ahiretteki durumları vb. konularıdır. (37-54. âyetler) Gece ve gündüz'ün, Güneş ve Ay'ın, ibadet eden meleklerin, yeryüzünün Allah Teâlâ'nın âyetlerinden olduğunu ele alır.[426] **Firuzabadi** de sûrenin hedefini tesbit ederken bu ayırımı yapar.[427] **Saidi** ise, "Allah Teâlâ bu sûrede hem teşvik hem korkutma hem de Kur'ân'ın O'nun katından indirilişinin delillerini bir arada toplamıştır."[428] demektedir. Birbirinden farklı bu konuların hepsi bir tek noktada toplanmak-

419 Hicazi, *a.g.e.*, XXIV, 127
420 Suyuti, *Merasıd*, 88 b; Sabuni, *a.g.e.*, III, 93
421 Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVII, 90
422 Bika'i, *Nazm*, XVII, 133
423 Said Havva, *a.g.e.*, IX, 4923
424 Alusi, *a.g.e.*, XXIV, 94; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 2
425 Bika'i, *Masaıd*, II, 443
426 Şehhate, *a.g.e.*, I, 348
427 Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 413
428 Saidi, *a.g.e.*, s. 469

tadır. O da tevhid gerçeğidir.[429] Şimdi sûreyi bu yönüyle ele alarak baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti arama cihetine gidebiliriz: Müellif Hicazi ise sûrenen hedef ve maksadı ile ilgili olarak: "*Sûre Kur'ân'ın anlatımı ile başlar. Sonra müşriklerin Allah'ın yer ve göklerde görülen kudret eserine karşı saldırıları, Ad ve Semud gibi peygamber kıssaları, mekke'li müşriklerin saldırılarına benzer bir üslubda ele alınır. Söz tekrar müttakilere döner. Sûre Kur'ân ve kainat âyetleri'nin anlatımı ile biter.*"[430] demektedir.

Sûrenin hemen baş tarafında Kitabın indirilmesinden bahsedilir. Bu; Kur'ân sûrelerinin pek çok yerinde geçen bir başlangıçtır. Ancak burada farklı olan "*Rahman*" ve "*Rahim*" olan Allah Teâlâ'nın inzalinden bahsedilir.[431] Bu iki sıfat, belki de tevhidi en iyi özetleyen Esma-i Hüsna'dandır. İlk beş âyette tevhid hakikatine karşı kör olanlar anlatıldıktan sonra hemen meselenin müşahhas yönleri gelmektedir. 6. âyette peygambere şöyle denilmektedir;

اَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ... فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ "*De ki; ...Sizin ilahınız, sadece bir tek ilahdır. O halde O'na yönelerek doğru yolda yürüyün, O'ndan af dileyin....*"[432] 9. âyette ise "*Alemlerin Rabbi*"nden bahsedilmektedir. Sûrenin son iki âyeti tamamen tevhide işaret etmektedir.[433] Öyle ki sondan bir önceki âyet; سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا "*Evet, biz ileride onlara delillerimizi (tevhid delillerimizi) göstereceğiz...*" demektedir. Peki nedir bu tevhid delilleri?[434] Cevabı âyetin içinde çok sarih olarak verilmektedir. فِي اْلآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ "*(Bu tevhid delilleri) Dış dünyanızda ve iç dünyanızda olan (hadiselerdir)*"[435] Son iki âyet de Esma-i Hüsna ile bitmektedir. Hiç şüphe yoktur

---

429 Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Derveze, *a.g.e.*, III, 293

430 Hicazi, *Vadıh*, XXIV, 128

431 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 114

432 Fussilet, 41/6

433 Sabuni, *a.g.e.* , III, 114

434 Burada müfessir Zemahşeri'nin bu âyetin tefsirinde ifade ettiği tevcih bir hayli farklıdır. O, bu meseleyi değerlendirirken Allah'ın, Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen dört halifesine (ve ondan sonra gelenlere) yeryüzünde daha önce kimseye nasip edilmeyen fetihlerin ihsan edileceği şeklinde yorumlayarak farklı bir tevhid delilili zikretmektedir. (bk. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 458).

435 Fussilet, 41/53

ki Allah Teâlâ'nın bu güzel isimleri tevhide delalet eden en güzel Kur'ân ifadeleridir. **Bika'i** sûrenin baş tarafında Kur'ân'ın methedilmesi ile, sonda tevhidi gösteren أَلاَ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ ifadesinin övgüye işaret etmesini irtibatlandırır.[436]

17. Hucurat Sûresi

Bu sûre Medine'de nazil olmuştur ve medeni sûrelerin özellikleri bunda da aynen görülmektedir.[437] Hz. Peygamber'in şahsında bütün mü'minlere ahlaki bazı kaidelerin talim ve öğretilmesi hedeflenmektedir.[438] Bununla beraber tüm insanları ilgilendiren meseleler de sûrede yer almaktadır. Sûrede beş defa inananlara hitab edilirken bir kez de "*Ey insanlar!*" ifadesiyle inanan inanmayan ayırımı yapılmaksızın herkes muhatab kabul edilmektedir.[439] Bu durum bizi, sûrenin hedefi'nin tevhid olduğu sonucuna götürmektedir. Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusuna bakabiliriz: Sûrenin baş tarafında inananlara bir kısım ahlaki kurallar talim edilmektedir.[440] Mesela لاَ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللهِ وَرَسُولِهِ "*... Allah ve Resulü'nün önüne geçmeyiniz!..*", لاَ تَرْفَعُوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ "*Peygamberin sesini bastıracak şekilde sesinizi yükseltmeyiniz!...*", إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا "*... Size fasık biri bir haber getirdiğinde onu araştırınız!..*" gibi örnekler bunlardan bazılarıdır. Hiç şüphe yok ki; şahsi ve toplumsal düzeni sağlamlaştırmak için gelen bu kurallar uyulmak içindir. Çünkü en güzel kaideleri ve kuralları koyan Allah Teâlâdır. Bu ise tevhide delalet etmektedir.

Sûrenin baş tarafında dolaylı olarak anlatılmak istenen tevhid konusu, sûrenin sonunda açık bir şekilde ifade edilir; Mesala 15. âyette; inananların Allah'a iman etmelerinden bahsetmesi[441] bunu gösterir. Ayrıca yine sûrenin sonunda şöyle buyurulur: إِنَّ اللهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللهُ بَصِيرٌ بِمَا

[436] Bika'i, *Nazm*, XVII, 229

[437] Razi, *Mefatih*, XXVII, 110;Kurtubi, *el-Cami'u*, XVI, 300; Ebu's-Suud, İrşad, VIII, 115; Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 131; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4448; Said Havva, *a.g.e.*, IX, 5395

[438] Ferahi, agge., s. 109; Hicazi, Vadıh, XXVI, 55; Gazzali, Muhammed, *Nahve Tefsiri Mevduiyy*, I, 404; Sabuni, *a.g.e.*, III, 230;

[439] Firuzabadi, *Basair*, I, 436 ; Alusi, *a.g.e.*, XXVI,131

[440] Suyuti, *Merasıd*, 89 a; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVI, 131

[441] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 236

تَعْمَلُونَ "*Muhakkak ki Allah göklerin ve yerin gaybını bilir. Bütün bunları bilen Allah, sizin yaptığınız her şeyi de elbette görür.*"[442] Sûrenin baş tarafında ve sonda yer alan hitap tarzları birbirine benzemektedir. Lafzi yönden bu benzerliğin yanısıra, mana yönünden de benzerlik vardır. Çünkü sûrenin hem baş tarafında hem de son tarafında medeni sûrelerde görülen bazı kaideler ve hükümler va'z edilmiştir.[443] **Bika'i** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında yakın bir münasebet olduğu görüşündedir. Bu irtibatı gösterirken şöyle der; "*Sûrenin başında anlatılan Hz. Peygamber'in önüne geçmeyin*" *âyeti, sûrenin sonunda yer alan* "*Çünkü Allah yaptıklarınızı görür*" *âyeti ile tamamlanmaktadır.*"[444] Dolayısıyla aslında **Bika'i** "*başı ile sonu sanki tek âyet gibidir*" demek istemektedir.

18. Rahman Sûresi

Mekki olan[445] bu sûrenin konusu çok açık olarak tevhiddir.[446] **Ferahi'ye** göre, "*Bu sûrede Allah'ın iradesinin kabul edilmesi esasdır.*"[447] **Saidi,** "*Bu sûrenin hedefi Allah*'a *çağrıdır.*"[448] demektedir. Öyleki sûrenin içinde mükellef kulların tümüne hitab edilirken; فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ "*Rabbinizin hangi nimetini inkar edeceksiniz?*"[449] denilmektedir. Bu âyet sûrede meselenin önemini anlatmak için de 31 defa tekrar edilmiştir.[450] **Hicazi,** biraz farklı bir yaklaşımla "*bu sûre, büyük ölçüde nimetleri ele alması yönüyle tevhid hakikatini anlatır.*" demektedir.[451] Sûre bütünüyle tevhidi ifade etmektedir.[452] Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet yönüne bakalım:

---

442 Hucurat, 49/18
443 Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XXVI, 68
444 Bika'i, *Nazm*, XVIII, 395
445 Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 92; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 176
446 Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 447; Bika'i, *Nazm*, XIX, 194; Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, II, 172; İzzet Derveze, *Tefsiru'l-Hadis*, V, 1; Seyyid Kutub, *Fi Zilal*, V, 3446; Muhammed Gazzali, *Nahve Tefsiri Mevduiyy*, I, 422; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 292
447 Ferahi, agge., s. 109
448 Saidi, *en-Nazmu'l-Fenni*, s. 523
449 Rahman, 55/77
450 Gazzali, *a.g.e.*, I, 422
451 Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 124
452 Derveze, *a.g.e.*, V, 1

Sûrenin ilk kelimesi Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinden olan "er-Rahman" ile başlamaktadır. Bu âyeti takiben tevhid delilleri sıralanır;[453] O, Kur'ân'ı öğreten, insanı yaratan, güneşi, ayı, yıldız ve ağaçları, sema ve mizanı yaratandır.[454] Sûrenin sonunda ise baş taraftaki gözle görülen tevhid delillerine nazaran daha hülasa edici ifadeler yer alır.[455] Sondan bir önceki âyette, sûrede 31 defa tekrar edilen "*Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini inkar edebilirsiniz?*"[456] âyeti bir kez daha yer alır. Son âyet daha genel bir ifade ile bitmektedir: تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ "*Azamet ve kerem sahibi olan Rabbinin adı çok yücedir, çok yüce!*"[457] Öte yandan sûrenin baş tarafında nimetlerin en büyüğü olan Kur'ân-ı Kerim anlatılmış, sonunda ise inananlara cennete hazırlanan nimetler ele alınmıştır. Bu yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu birbiri ile büyük bir uyum arzetmektedir.[458]

19. Hadid Sûresi

Medeni olan[459] bu sûrede ele alınan konularla ilgili olarak **Firuzabadi** şöyle demektedir: "Hadid sûresinde ele alınan başlıca konular şunlardır: Yeryüzünde ve gökyüzünde bütün yaratılanların Allah'ı tesbih etmeleri, Allah Tela'nın zatında ve sıfatlarında noksanlıklardan münezzeh olduğu, mü'minlerin sadaka infak etmeleri, kıyamet esnasında ki münafıkların şaşkınlıkları... gibi konulardır."[460] Görüldüğü gibi ağırlıklı olarak konular tevhid etrafında odaklanmaktadır. Zaten müfessir **Bika'i, Ferahi, Hicazi, Saidi ve Sabuni de** de sûrenin hedefini tevhid olarak tesbit etmektedir.[461] Şimdi buna göre sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakabiliriz. Sûrenin başında; yerde ve gökyüzünde bulunan ne varsa Allah'ı tesbih ettikleri hususu ifade edilmiştir. **Bika'i,** sûrenin başı ile

---

453 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 292
454 Said Havva, *a.g.e.*, X, 5661
455 Suyuti, *Merasıd*, 89 b
456 Rahman, 55/77
457 Rahman, 55/78
458 Bika'i , *Nazm*, XIX, 194; Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 124
459 Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 164; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 203
460 Firuzabadi, *Besair*, I, 453
461 Bika'i, *Nazm*, XIX, 250; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 149; Saidi, *a.g.e.*, s. 528; Sabuni, *a.g.e.*, III, 318

sonunun tam bir tenasüb içinde olduğunu zikreder.[462] Müellif **Şehhate**, sûrenin ilk altı âyetinin tevhid ve Allah Teâlâ'nın sıfatlarına delalet ettiğini belirtmektedir.[463] Gerçekten de sûrenin baş tarafı okunduğunda bu, kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Sûrenin son kısmında ise ehl-i kitab'a hitaben, üstünlüğün Allah'ın elinde olduğu ifade edilerek dolaylı olarak tevhid anlatılmaktadır.[464]

20. Mücadele Sûresi

Sûrenin genelinde; "Zihar'ın hükmü, gizli konuşma ve topluca oturulan yerlerle ilgili hüküm, ilim ehlinin üstünlüğü, münafıklardan şikayet, Rahman'ın taraftarları ile Şeytan'ın taraftarları..."[465] gibi konular ele alınmaktadır. Bu sûre de Medine'de nazil olduğundan, açıkca medeni sûrelerin özelliklerini taşır.[466] Bir kısım ahlaki kurallar ve kaideler öğretilmekte ve bazı prensipler va'z edilmektedir. Bunlar ise hakiki tevhide işaret etmektedir.

Sûrenin baş tarafı bir olayın anlatımı ile başlamaktadır. Kocası ile tartışan bir kadının sözünden bahisle konuya giriş yapılmaktadır.[467] Şahsi bir meselenin bir cümle ile anlatılmasından sonra hadise genelleştirilmek sûretiyle bazı hükümler ortaya konulmaktadır. الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ "*Karılarına zihar yapanlar (annelerine benzeterek haram sayanlar)*"[468] ın yanlış bir iş yaptıkları ve bununla ilgili doğru hüküm bildirilmektedir. Şahsi bir meselenin toplumun yararına olabilecek hükümlerle açıklanması ancak Allah'ın kudretine delalet eder. Diğer yandan yine sûrenin ortalarına doğru anlatılan "فَلاَ تَتَنَاجَوا *gizli konuşma*"[469] nın reddedilmesine benzer; sûrenin baş tarafında da "قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا *Kocasıyla tartışanın sözünü*

[462] Bika'i, *Nazm*, XIX, 330
[463] Şehhate, *a.g.e.*, I206
[464] Suyuti, *Merasıd*, 90 a; Sabuni, *a.g.e.*, III, 325
[465] Firuzabadi, *Besair*, I, Saidi, *a.g.e.*, s. 532456 ; Derveze, *a.g.e.*, VI, 389
[466] Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 2; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 215; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 3; Sabuni, *a.g.e.*, III, 333; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5777
[467] Sabuni, *a.g.e.*, III, 333
[468] Mücadele, 58/2
[469] Mücadele, 58/9

Allah işitmiştir" demek sûretiyle "*fısıldaşma*" sûretiyle dahi olsa konuşulanları Allah'ın yedi kat semadan işittiği ve O'nun kudretinin her şeye ulaştığı ifade edilmek istenmektedir.[470] Sûrenin zaten ilk âyetinin fasılasında إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ "*Muhakkak Allah işiten ve görendir*"[471] buyurulmaktadır.

Sûrenin son tarafında, şeytanın taraftarları ile Allah'dan yana olanların durumu anlatılmaktadır.[472] Uzun uzun anlatılan bu ikili mücadele de kurtuluşa erenlerin, إِنَّ حِزْبَ اللهِ "*Allah'dan yana olanlar*"[473] olduğu hususu ile sûre nihayete ermektedir.[474] **Bika'i** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurarken farklı bir yol takib eder. O şöyle der; "*Sûrenin sonunda cahileye adetlerini devam eden ve Allah'ın koyduğu sınırlar ile mücadele edenler anlatılmıştır. İşte bu noktada söz tekrar başa dönmektedir. Çünkü sûrenin başında da Hz. Peygamber'le mücadele eden hanımlarından bahsedilmişti.*"[475] demektedir.

21. Haşr Sûresi

Sûre genelinde, "Beni Nadir'ın sürgün edilmesi, ganimetlerin paylaşımı, Muhacir ve Ensar'ın durumu, Beni Kureyze vak'asında münafıklardan şikayet, Kur'ân'ın nüzulü, Allah'ın isim ve sıfatları ve bütün mahlukatın O'nun azametine delalet etmeleri"[476] gibi konular ele alınmaktadır. **Said Havva**, "Haşr sûresi Allah'ı tanıtmaktadır" demektedir. Sûrenin Medeni olması nedeniyle daha önce zikredilenler bu sûre için de geçerlidir.[477] Yani anlatılan konuların ortak hedefi *tevhiddir*.[478] Sûre Allah'ı tesbihle başlamaktadır. Göklerde ve yerde olanların O'nu tesbih ettikleri anlatıldıktan sonra hemen konuya girilir. Ehl-i kitabdan inkar edenleri yurtlarından çıkartanın O olduğu zikredilir. Sûrenin sonu tevhide hasredilmiştir. Allah

---

[470] Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, II, 225
[471] Mücadele, 58/1
[472] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 339
[473] Mücadele, 58/22
[474] Suyuti, *Merasıd*, 90 a
[475] Bika'i, *Nazm*, XIX, 400
[476] Firuzabadi, *Besair*, I, 459; Saidi, *a.g.e.*, s. 535; Sabuni, *a.g.e.*, III, 346
[477] Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 38; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 224; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 24; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5111; Sabuni, *a.g.e.*, III, 346
[478] Bika'i, *Nazm*, XIX, 472

Teâlâ'nın güzel isimleri (Esma-i Hüsna) olan "*Melik*", "*Kuddüs*", "*Halık*", "*Selam*", "*Mü'min*", "*Müheymin*", "*Aziz*", "*Cebbar*", "*Mütekebbir*", "*Bari*", "*Musavvir*", tek tek zikredildikten sonra[479] bu isimlerin لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "*O'nun güzel isimleri*"[480] olduğu bir kez daha tekrar edilir.[481] **Bika'i** burada ele alınan Allah Teâlâ'nın isimleri için "sûrenin başını tamamlamaktadır" der.[482] Müellif **Sabuni**, sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki bu tenasübün son derece uygun düştüğünü ifade etmektedir.[483]

22. Mümtehine Sûresi

Sûre baştan sona mü'minlerin müşriklerle ve Yahudilerle olan münasebetlerini dile getirmiştir.[484] Sûre Medeni'dir.[485] Medine'deki İslam toplumunun sosyal hayatının tanzimine dair hükümleri ihtiva etmektedir.[486] Hükümlerin varlığı tevhidi zaruri kılmaktadır. Bu yönüyle sûrenin hedefi *tevhiddir.*[487] Bu sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet dikkat çekicidir. Mümtehine sûresi hem ilk âyetinde hem de son âyetinde "*Ey iman edenler!*" hitabı ile mü'minlere seslenmektedir.[488] Daha da dikkat çeken bir diğer husus: her iki âyette de sadece ifadeler küçük tasarruflarla değiştirilmiştir. Anlatılmak istenen konu aynıdır.[489] لاَ تَتَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِمْ "*Allah'ın düşmanını dost edinmeyin!*" Çünkü tevhid hakikati bunu gerektirmektedir. Ayrıca sûrenin sonunda bu âyette "kafirleri dost edinmeyin" denildiği gibi sûrenin baş tarafında da aynı mesele zikredilmişti. Dolayısıyla sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibat açıktır.[490]

---

479 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 87
480 Haşr, 59/23-25
481 Suyuti, *Merasıd*, 90 a, Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 24
482 Bika'i, *Nazm*, XIX, 482
483 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 347
484 Saidi, *a.g.e.*, s. 539; Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 25; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5845; Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, II, 265
485 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 88; Alusi, age, XXVIII, 65; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 235
486 Firuzabadi, Basair, I 460; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
487 Bika'i, *Nazm*, XIX, 483
488 Suyuti, *Merasıd*, 90 b
489 Sabuni, *a.g.e.*, III, 360
490 Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XXVIII, 25

23. Saff Sûresi

Saff sûresinin ana konusu tevhiddir.[491] **Saidi** sûrenin hedefini "Allah yolunda cihada teşvik"[492] olarak belirler. **Ferahi** "*tesbih*" demektedir.[493] Bu sûrenin iki hedefi olduğunu söyleyen müellif **Şehhate** ise; bunları cihada çağrı ve ona teşvik ile "*risaletteki tevhid*" olarak ifade etmektedir.[494] Yani bütün peygamberlerin ortak olarak ele aldıkları tevhid meselesi.[495] Bu münasebeti izaha geçmeden önce sûrenin Medine'de nazil olduğunu da hatırda tutmakta yarar vardır.[496] Sûrenin baş tarafında yerde ve gökte olanların Allah'ı tesbih etmelerinden bahsedilerek sûreye girilmektedir. Çünkü وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*O, Aziz ve Hakimdir.*"[497] Allah'ı tesbih etmenin hemen ardından tevhid ile bağdaşmayacak olan bir davranış biçiminden bahsedilmekte ve yerilmektedir. لِمَ تَقُولُونَ مَا لاَ تَفْعَلُونَ "*Yapmayacağınız (şeyleri) niçin söylüyorsunuz?*" Sûrenin sonunda muhatap mü'minlerdir; "*Ey iman edenler!*" diye başlayan hitapta inananların tevhid hakikatine yardımcı olmaları istenmektedir. Hz. İsa'nın da havarilerine مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللّٰهِ "*(Tevhid konusunda) bana kim yardım eder?*" dediği hatırlatılarak mesele desteklenmektedir.[498] Müellif **Sabuni** sûrenin hem başında hem de sonunda tekrar edilen ve "*Ey iman edenler*!" cümlesi ile ifade edilen konular arasında sûrenin başı ve sonu açısından büyük bir tenasüb olduğu görüşünü ifade eder.[499]

24. Cuma Sûresi

Cuma sûresinin hedefi de tevhiddir.[500] Sûre Allah'ı tesbihle başlamakta ve Esma-i Hüsna ile devam etmektedir.[501] Daha ilk âyette Allah

---

[491] Derveze, *a.g.e.*, VI, 467
[492] Saidi., *a.g.e.*, s. 542
[493] Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[494] Şehhate, *a.g.e.*, II, 276
[495] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 462; Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 32
[496] Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 83 Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 242
[497] Saff, 61/1
[498] Bika'i, *Nazm*, XX, 43; Suyuti, *Merasıd*, 90 b
[499] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 370
[500] Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Şehhate, *a.g.e.*, II, 288
[501] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 464

Teâlânın *Melik*, *Kuddüs*, *Aziz*, *Hakim* gibi güzel isimleri hatırlatılmaktadır. Müfessirler, tesbih'in tevhide delalet ettiğini ifade etmektedir.[502] Aynı şekilde Allah'ın, "Gökleri ve yeri yaratması"nın yanı sıra; هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولاً مِنْهُمْ "*Ümmilerin arasından elçileri göndermesi de O'nun kudretindendir.*" Sûrenin son tarafı cuma namazından bahsetmektedir. Cuma sûresinin Medine'de nazil olduğu düşünülürse[503] burada yeni bir hükümden bahsedilerek son bulması sûrenin baş tarafına ters düşmez. Sûre baş tarafında Esma-i Hüsna ile başladığı hatırlanırsa; son âyetinde وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ "*Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır!*" şeklinde Allah'ın güzel isimlerinden biri ile nihayete ermesi münasip düşmüştür.[504]

25. Teğabün Sûresi

Sûrenin genel çerçevesini şu konular oluşturmaktadır; "Mahlukatın tesbihi, yaratıcının yaratmadaki hikmeti, Allah yolunda harcamaya davet, geçmiş asırlarda yaşayanların şikayetleri, inkar edenlerin kıyameti yalanlamaları, sevab ve azab, takvanın önemi."[505] Bu farklı konular arasındaki ortak mesele tevhiddir.[506] **Hicazi** tek farklı kullanımla sûrenin hedefi için "kudretullah" demektedir.[507] Şimdi sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebete bakalım. Sûrenin ilk dört âyeti Allah Teâlâ'nın kudretinin tasviridir.[508] Son âyet ise aynen sûrenin baş tarafında anlatılan konunun tamamlayıcısı hükmündedir[509]; عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Görünen ve görünmeyeni bilen (Allah) Aziz ve Hakimdir.*"[510] **Bika'i,** sûrenin sonu baş tarafa "*çok uygun*" düşmüş demektedir.[511]

---

[502] Nesefi, Ebu'l-Berekat Mahmud; *Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, VI, 257 (Mecmau't-Tefasir ile birlikte)
[503] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXVIII, 92; Ebu's-Suud, *a.g.e.* VIII, 247; Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, XXVIII, 38
[504] Bika'i, *Nazm*, XX, 72; Suyuti, *Merasıd*, 90 b; Said Havva, *el-Esas*, X, 5908
[505] Saidi, *a.g.e.*, s. 548; Derveze, *a.g.e.*, VI, 457
[506] Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Şehhate, *a.g.e.*, II, 312
[507] Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 47
[508] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 467; Şehhate, *a.g.e.*, II, 312; Sabuni, *a.g.e.* III, 390
[509] Suyuti, *Merasıd*, 91a
[510] Teğabün, 64/18
[511] Bika'i, *Nazm*, XX, 138

26. Talak Sûresi

Talak Sûresi, Medeni sûrelerdendir.[512] Medine'de nazil olan sûrelerin gösterdiği özelliklerin tümü bu sûrede de geçerlidir.[513] Yine ahkama taalluk eden meseleler ağırlıklı olarak işlenmektedir.[514] Özelde yaşanan bir mesele genele teşmil edilmek sûretiyle hükümler çıkarılmaktadır. Bu hükümler, toplumun dirlik ve düzeni içindir.[515] Sûrenin başı "*Ey nebi!*" hitabı ile başlamakta ve "*O'nun hanımlarından* " bahis ile devam etmektedir. Bu ilk âyetin ardından mesele genele irca edilmekte ve hükümler ortaya konulmaktadır.[516] Hiç şüphe yok ki, kadınlarla ilgili yaşanan bazı yanlışların doğrusunun topluma benimsetilmesi; özelden genele gitmek sûretiyle mümkün olmaktadır. Allah Teâlâ toplumların sağlam olmasını tevhid hakikatinin bir gereği görmektedir. Bunun içindir ki sûrenin son âyeti şöyle bitmektedir; وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا "*.... Muhakkak ki, Allah ilmiyle her şeyi ihata etmiştir!....*"[517] Yani Allahın koyduğu bu prenispler ve hükümler mutlaka toplumun yararınadır.[518] Çünkü O'nun ilmi çok geniştir.[519]

27. Mülk Sûresi

Bu sûrenin ana konusu tevhid hakikatidir.[520] Sûre başından sonuna bu meseleyi anlatmaktadır.[521] Müellif **Hicazi**, "Sûre, Allah'ın nimetlerinin açıklanması etrafında seyreder" demek sûretiyle sûrenin hedefini tevhid olarak belirler.[522] Buna göre şimdi sûrenin bu hedef doğrultusunda başı ile sonu arasındaki münasebete bakalım: Sûrenin başı tamamen tevhide

---

512 Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 128 Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 260
513 Hicazi, *a.g.e.*, XXVIII, 53
514 Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 469; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 397
515 Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Derveze, *a.g.e.*, VI, 287
516 Saidi, *a.g.e.*, s. 552
517 Talak, 65/12
518 Bika'i, *Nazm*, XX, 178; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 397
519 Suyuti, *Merasıd*, 91a
520 Bika'i, *Nazm*, XX, 215; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 556; Derveze, *a.g.e.*, IV, 227
521 Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 473; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 414
522 Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 3

ayrılmıştır.[523] Baş tarafda tevhidi anlatan en şumüllü ifadeler yer almaktadır: بِيَدِهِ الْمُلْكُ *Mülkü elinde tutan...*", وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "*Her şeye kadir olan...*", الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ "*Ölüm ve hayatı yaratan O'dur*", وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ *Aziz ve Ğafur olan....*", الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقاً "*Semayı yedi kat yaratan...*" Mülk sûresinin sonu yine tevhid hakikatine işaret etmektedir.[524] Verilen örnek dikkat çekicidir; "*...Yerin altından suyun çıkarılması*"nın ancak Allah'ın kudretiyle mümkün olabileceğini kim inkar edebilir ki? Verilen bu misal sûrenin son âyetidir. Sûrenin baş tarafında anlatılan tevhid delillerinin soyut olmalarına karşı, bu son misal daha somuttur ve herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir misaldir. **Bika'i,** sûrenin hedefi olan *tevhid* istikametinde baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurar ve şöyle der: "*Sûrenin başında Allah'ın kudretinden bahsedilmişti. Sonunda da söz tekrar aynı noktaya dönmektedir.*"[525]

2. Hedefi Risalet ve Tevhid Olan Sûreler

Kur'ân-ı Kerim'in ikinci önemli meselesi *risalettir.* Hemen hemen Kur'ân'ın her sûresinde Risaletin anlatıldığı ya da bununla ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Biz "*Risalet*" derken, sadece Kur'ân'da anlatılan peygamber kıssalarını kasdetmiyoruz. Konuyu daha genel olarak ele alıyoruz.

Bu çalışmada, müfessir **Bika'i'nin** ifade ettiği, "*Her sûrenin bir tek maksadı (hedefi) vardır ki, sûrenin başı ve sonu o hedefe yönelir.*" tesbitinden hareketle sûreleri hedeflerine göre tasnif etme yoluna gittiğimizi daha önce ifade etmiştik. Aslında bu tasnifin çok genel olduğunu kabul etmekle beraber, en uygun yönteminde bu olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bir sûrenin aynı zamanda pek çok hedefi bulunabilmektedır.

Bununla beraber, sûrede ağırlıklı olarak üzerinde durulan ve sûrenin genel çerçevesinde belirleyici olan konuyu temel aldık. Ayrıca bu başlığa pek çok konuyu dahil ettik. Aslında konuyu *nübüvvet* olarak da ele alabilirdik. Ancak o zaman mesele sadece peygamberlerle sınırlı olacaktı. Halbuki *risalet* daha genel bir yaklaşımdır. Bu konunun içine Kitab,

---

[523] Said Havva, *a.g.e.*, X, 6029
[524] Suyuti, *Merasıd*, 91 b
[525] Bika'i, *Nazm*, XX, 272

Kur'ân ve melekler de girmektedir. Çünkü bunların da elçi olması yönüyle *risalet* meselesi ile alakaları vardır.

Şimdi bu çerçevede ana teması risalet olan tesbit ettiğimiz sûreleri mushaftaki sırasına göre tek tek ele alabiliriz. Ancak bir hususu ifade etmek gerekiyor: Bu başlık altında ele aldığımız sûrelerin tümünün baş tarafı ve sonunun "Risalet" ile irtibatlı olması gerekmiyor. Çünkü yaptığımız bu alan çalışmasında bu üçlü tasnifi sûrelerin ana konusuna göre yaptık. Yoksa sûrelerin baş tarafı ve sonunun bu üçlü tasnif çerçevesinde başlaması ve bitmesi anlamına gelmiyor.

1. Enfal Sûresi

Medine'de nazil olan[526] Enfal sûresinin önce genel çerçevesini belirleyelim; "Bu sûre, Bedir Savaşını anlatırken, (Cihadın sadece bize ait yönü olan) savaşı ve barışla ilgili genel ilkeleri ortaya koyar ve bunları, müslümanların ahlaki eğitimi için kullanır."[527] Bir başka ifade ile bu sûre; müslümanların Bedir Savaşı'nda karşılaştıkları meseleleri ihtiva etmektedir.[528]

Bika'i, sûrenin hedefi için "Allah'a itaat ve inkıyad" demektedir.[529] **Hicazi** Enfal sûresi için "Hz. Peygamber'e ait bir kıssa'nın anlatıldığı sûre" demektedir.[530] Konu Hz. Peygamber etrafında geçmekle beraber daha çok O'nun *risalet* vazifesi ile ilgilidir.[531] Hz. Peygamber'in şahsı sûre içinde neredeyse hiç görünmemektedir. **Saidi** Enfal sûresinde dile getirilen hususların temelinin tevhid ve risalet eksenine oturtmaktadır. O şöyle demektedir; "Sûrede dile getirilen hususları onlar için yapan yegane kudretin, yalnız Allah Teâlâ olduğunu belirtip, ganimetlerin taksiminin de Allah ve Resul'üne ait olduğunu ifade etmektedir."[532] Daha önce görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in şahsıyla doğrudan ilgili Talak sûresini *tevhid* başlığı altında ele almıştık.

---

[526] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IX, 157; İbn-i Atiyye, *Tahrirü'l-Veciz*, II, 496
[527] Mevdudi, *Tefhim*, II, 150; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 491
[528] Firuzabadi, *Basair*, I, 222; Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, I, 101
[529] Bika'i, *Masaıd*, II, 146
[530] Hicazi, *a.g.e.*, IX, 57
[531] Ferahi, *a.g.e.*, s. 105
[532] Saidi, *a.g.e.*, s. 208

Bedir Savaşı gibi Risaletin ölüm kalım mücadelesi verdiği bir savaşdan sonra mü'minler ganimet konusunda ihtilafa düşmüşlerdi. Bunun içindir ki sûrede tam altı farklı yerde "*Ey iman edenler!*" denilmek sûretiyle ikaz edilmektedirler.[533] Çünkü risaletin muhatabı bu mü'minlerdi. Sûredeki ana eksen "*Tevhid ve Risalet*" olmakla beraber biz "*Risalet*" başlığı altında ele almayı daha uygun bulduk. Şimdi buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bu yönüyle bakabiliriz:

Sûrenin baş tarafı ihtilafa düştükleri[534] konu hakkında Hz. Peygamber'e *ganimetler* hakkında sorulan soru ile başlamaktadır.[535] Daha ilk âyette tevhid, risalet içiçedir. قُلِ الْأَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولُ "*De ki; ganimetlerin taksimi Allah ve Resulü'ne aittir*". İkinci âyette yine tevhid ile risalet birlikte sunulmaktadır. وَأَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ "*Eğer inanıyorsanız Allah ve Resulü'ne itaat edin!*" Öte yandan 3. ve 4. âyetler tevhide işaret ederken, 5. ve 6. âyetler risalete işaret etmektedir. Bu son iki âyet; Hz. Peygamber'in savaş için evinden çıktığını fakat bazı kimselerin bundan hoşnut olmadığı anlatılmaktadır.

Sûrenin sonunda da tevhid ve risalet birlikteliğini görüyoruz. "*İnananlar*" ve "*Hicret edenler*" için büyük mükafatlar vadediliyor.[536] Burada "hicret edenler"den maksat, Hz. Peygamber ve O'nun risalet vazifesine gönülden bağlananlardır. Ayrıca yine وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولٰئِكَ مِنْكُمْ "*...Sizinle birlikte savaşanlar sizdendir*" deniliyor ki, bu da Hz. Peygamber'in yanında savaşanların risalet vazifesine sahib çıktıkları ifade edilerek övülmektedir. Sûrenin son fasılası إِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "*Allah her şeyi bilir*"[537] ifadesi ile sona ermektedir. **Bika'i,** dünyadan uzaklaşmak, gerçek mü'minlerin özellikleri ve onların aralarının islahı gibi konuları ele alması yönüyle sûrenin son tarafı ile baş tarafı arasında irtibat tesis eder.[538] **Said Havva** sûrenin baş tarafında mü'minler'in gerçek inananlar olduğu hususunu son tarafta yinelenmesi yönüyle münasebet kurar. [539]

---

[533] Gazzali, *a.g.e.*, s. 130; Sabuni, *a.g.e.*, I, 491-492
[534] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 141
[535] Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Akli's-Selim*, IV, 2
[536] Suyuti, *Merasıd*, 85 b
[537] Enfal, 8/75
[538] Bika'i, *Nazm*, VIII, 349
[539] Said Havva, el-Esas, IV, 2383

2. Tevbe Sûresi

Tevbe sûresi, Enfal sûresi gibi Medine'de nazil olmuştur.[540] Tevbe sûresini diğer sûrelerden farklı kılan husus, baş tarafında besmele olmamasıdır. Enfal sûresi ile konu birliğinde[541] benzerlik göstermektedir.[542] Her iki sûrede de inananlar arasında ihtilaf vuku bulmuştur. Enfal'de ganimetler konusunda ihtilaf vaki olmuşken, Tevbe sûresinde ise savaşa katılamayarak geride kalanlar söz konusudur. **Bika'i** sûrenin hedefini tesbit ederken, sûreye adını veren sebebi (tevbe olayını) zikreder.[543] **Ferahi,** bu sûrenin ana konusunu "hakkın galip gelmesi"[544] olarak nitelemektedir. Aslında bu bir yönüyle de; Allah ve Resulünün galip gelmeleri anlamını taşımaktadır. **Firuzabadi** pek çok maksat saymakla birlikte tevhid'i öne çıkarmaktadır.[545] Müellif **Sabuni** ise sûrenin hedefini iki başlık altında ele almaktadır; "*Sûre iki hedef esas almıştır. Bunlar, Allah Teâlâ'nın islami prensipleri koyması ve Hz. Peygamber'in hususi durumu.*"[546] Görüldüğü gibi bu sûrede de ana tema Enfal sûresindeki gibi *tevhid* ve *risalet* olmaktadır.

Tevbe sûresini Enfal sûresinin devamı olduğu yorumunu yapanlar, sûrenin başında besmele bulunmamasını buna bağlamaktadırlar.[547] "*Harb meselesi hakkında nazil olması yönüyle Tevbe sûresi Enfal sûresinin temadisi gibi olup ikisi de bir sûre addedilebilecek kadar birbirine benzemekte ve tenasüb arzetmektedir.*"[548]

Kur'ân-ı Kerim'de, birbirine benzeyen ve tenasüb arzeden başka sûreler de var. Onların hiçbirinde bu durum söz konusu değildir. Demek ki burada farklı bir durum söz konusudur. O da sûrenin ilk başında geçen

---

540 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 171

541 Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IX, 158; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, IV, 38; Said Havva, *el-Esas*, IV, 2383,

542 Bu benzerliğin farklı tezahürleri söz konusudur. Mesela Enfal sûresinin baş tarafında yer alan 2. âyette "iman'ın arttırılması"ndan bahsedilirken Tevbe sûresinin son taraflarında (124. âyette) aynı durum tekrar edilir. (bk. Said Havva, el-Esas Fi't-Tefsir, IV, 2377)

543 Bika'i, *Masaıd*, II, 154

544 Ferahi, *a.g.e.*, s. 105

545 Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 228-229

546 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 518

547 Alusi, *a.g.e.*, IX, 159; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2442

548 Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2442

" بَرَاءَةٌ " kelimesi ile anlatılan şeyde gizlidir. Bu kelimenin sûredeki anlamı için; **Elmalılı**, *ültimatom*[549] tabirini kullanırken; **Mevdudi**, *deklarasyon* demektedir.[550]

İbn Abbas Hz. Ali'ye; bu sûrenin başında besmelenin olmamasının hikmetini sorunca Hz. Ali şöyle cevap verir: "Besmele bir emandır. Oysa bu sûre kılıç ve mukatele üzerine nazil olmuştur. Bu ise emana münafidir." Bu hadiseyi nakleden **Razi** de sûrenin başında besmele olmamasının izahını yaparken farklı tevcihler arasında en makul olan izahın Hz. Ali'den rivayet edilen bu hadiseyi kabul eder.[551] Gerçekten de bize makul gelen izah da budur. Çünkü eğer sûre bir ültimatom ile başlıyorsa, bu sûrenin başında besmelenin yer alması ve o besmeledeki "Rahman ve Rahim" sıfatlarının yer alması çelişki arzeder.[552] Dalıyısıyla sûrenin doğrudan بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ "*Allah ve Resulü'nden, kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklere son ihtar!*"[553] şeklinde başlaması çok uygun düşmüştür.

Sûrenin ilk âyeti böyle bir ültimatomla başlar ve ondan sonra gelen âyetler ise ultimatomun muhtevası hakkında umuma bir ilandır:

فَسِيحُواْ فِي ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُواْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللهِ "*Bugünden itibaren yeryüzünde dört ay dolaşabilirsiniz....*" ardından, "*Biliniz ki, Allah'ı aciz bırakamazsınız.*" Yani yapacağınız seyahatle ve hazırlıkla Allah'ı aciz bırakamazsınız.[554] Yine ardından müşriklere tahsis edilen ültimatom daha genel bir keyfiyet kazanır.

وَأَذَانٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ أَنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ "*Haccın en büyük günü, Allah ve Resulünden insanlara şunu ilan edin ki: 'Allah da Resulü de müşriklerden beridir.*" Daha sonra gelen âyetlerde dört aylık müddetin nihayetinde onlara karşı, فَإِذَا انْسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ "*Haram aylar çıkınca artık öbür müşrikleri bulduğunuz yerde*

549 Elmalılı, age, IV, 2442
550 Mevdudi, *Tefhim*, II, 200; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2442
551 Razi, *Mefatih*, XV, 216
552 Zemahşeri, *Keşşaf*, II, 171; Hicazi, *Tefsirü'l-Vadıh*, X, 22
553 Tevbe, 9/1
554 Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2449

öldürün..." şavaş ilanı emredilir. Ültimatom'un getirdikleri bu kadarla sınırlı değildir. وَاحْصُرُوهُمْ "*Onları çepeçevre kuşatın..*", وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ "*..onların geçebileceği bütün geçit başlarını tutun!..*" ve ardından ültimatomun öne sürdüğü şartlar sıralanır; فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلاَةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ "*Eğer namaz kılar ve zekat verirlerse onları serbest bırakın....*"[555] Görüldüğü gibi ilk kelimesi ile sûrenin baş tarafı tam bir ahenk ve uyum içindedir. Yani sûrenin baş tarafı, ültimatom ya da bir genelge mahiyetindedir. Rahman ve Rahim sıfatlarını sûrenin başında bulunmaması da, sûrenin başı için daha uygun bir keyfiyet arzetmektedir.

Tevbe sûresinin Medine'de nazil olduğu[556] dikkate alındığında bir başka husus daha ortaya çıkıyor. Hatırlanacağı gibi mekki sûrelerde görülen üslubdaki keskinlik ve şiddet medeni sûrelerde yerini, daha ziyada ahkamla ilgili meselelere bırakıyordu.[557] Halbuki bu sûrenin başındaki giriş ve gelişmeler oldukça sert bir üsluba bürünmektedir. Bunun sebebini izah eden **Mevdudi**, sûrenin bir arka planı olduğunu zikrederek, o dönemde medine toplumunun karşılaşmakta olduğu problemleri şöyle dile getiri; "*Arab yarımadasının topyekün islama girmesi; İslamın nüfusunu, komşu ülkelere taşıması ve münafıkların fitnelerine son verilmesi*" olarak değerlendirir ve şöyle der; "*Şimdi, madem ki tüm Arabistan'ın idaresi müminlerin eline geçmiş ve bütün muhalif kuvvetler çaresiz hale düşmüştü. O halde Arab Yarımadasının tam bir İslam ülkesi haline dönüştürülmesi lüzumu hakkındaki politika hususunda açık bir deklarasyon yayınlanması zaruri idi.*"[558]

Bütün bunlar sûrenin tevhide delalet eden yönüdür. Ancak anlatılanların Hz. Peygamber ve karşısında bulunanlarla ilgili olduğu düşünülürse konunun *risalet* yönü de kendiliğinden ortaya çıkar. Öte yandan sûrenin başında iki kez (Allah ve Resulü) ifadesinin tekrar edilmesi de buna işaret etmektedir. Birincisinde بَرَاءَةٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ "*Allah ve Resulü'nden ihtar*", ikincisinde ise وَاَذَانٌ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ "Allah ve Resulü'nden ilandır" şeklinde

[555] Tevbe, 9/5
[556] Alusi, *a.g.e.*, X, 40; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, IV, 38
[557] Derveze, *a.g.e.*, VII, 269
[558] Mevdudi, *Tefhim*, II, 200

ifade edilmiştir. Sûrenin baş tarafında yer alan tevhid, risalet dilini kullanmıştır.

Sûrenin son kısmı ise "alemlere rahmet olarak gönderilen" Hz. Peygamber'e tahsis edilmiştir.[559] **Hicazi,** sûrenin bütünlüğü içinde bu durumu ele alırken şöyle der; "*Kur'ân, burada Hz. Peygamber'in sıfatını üç başlık altında ele almaktadır: 1-Sizin üzülmeniz o'nu üzer. 2- Size çok düşkündür. 3- Mü'minlere şefkatlidir.*"[560]

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

"*İçinizden size, sıkıntıya uğramanız kendisine ağır gelen, size düşkün, inananlara şefkatli ve merhametli bir peygamber gelmiştir.*"[561] Sûrenin son âyeti açık bir şekilde tevhid ve risaleti anlatmaktadır[562]

فَإِن تَوَلَّوا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيم *(Ey Muhammed!) Buna rağmen aldırmaz, yüz çevirirlerse, ey Resulüm! De ki: 'Allah bana yeter. O'ndan başka tanrı yoktur. Ben yalnız O'na dayanırım. Çünkü O, büyük Arş'ın, muazzam hükümranlığın sahibidir.* "[563] **Razi** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurmaz. Bununla birlikte O, Tevbe sûresinin içinde ele alınan konuların yüklenilmesi zor teklifler olması nedeni ile insanlara bu sûreyi tebliğ eden Hz. Peygamber'in yaşayacağı sıkıntı ve meşakkati hatırlatarak son tarafta yer alan suhulet dolu bu ifadeler için "*Sûrenin sonu güzellikte kemal derecesine ulaşmıştır*"[564]der. **Bika'i'nin** kurduğu irtibat lafızlarla ilgilidir. O, sûrenin sonunda yer alan وَإِنْ تَوَلَّوْا ifadesiyle sûrenin başındaki وَاعْلَمُوا إِنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللهِ âyetini bir âyetmiş gibi değerlendirir ve aralarında münasebet kurar.[565]

3. Yunus Sûresi

Yunus sûresini üç ana bölümde değerlendirmek mümkündür: Birinci bölümde, Allah Teâlâ'nın kudreti, ikinci bölümde tevhid delilleri,

---

[559] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 563
[560] Hicazi, *a.g.e.*, XI, 30
[561] Tevbe, 9/128
[562] Suyuti, *Merasıd*, 85 b
[563] Tevbe, 9/129
[564] Razi, *Mefatihü'l-GaybXVI, 235*
[565] Bika'i, *Nazm*, IX, 61

üçüncü bölümde ise peygamber kıssalarına yer verilmektedir.[566] **Bika'i** sûrenin maksadını "Kitab'ın yani Kur'ân'ın anlatımı" olarak tesbit eder.[567] **Firuzabadi,** "nübüvvetin isbatı" demektedir.[568] **Seyyid Kutub** sûrenin mekki olma özelliğini dikkate alaraka "*tevhid* " der.[569] **Hicazi** ise "sûrede kafirler ile Allah'ın kevni âyetleri konusunda tartışılır ve bazı kıssalar serdedilir."[570] demek sûretiyle sûrenin hedefini tevhid ve risalet olarak belirlediği görülür.

Saidi farklı bir ayırım ile sûreyi üç kısma böler. Birinci kısım; inanmayanların Kur'ân hakkındaki şüphelerinin reddi. İkinci kısım; Kur'ân'la onlara meydan okuma. Üçüncü kısım; özendirme ve korkutma metoduyla onları Kur'ân'ı tasdik etmeye çağrı. Dördüncü kısım ise sûrenin konumuna uygun bir sonuç.[571] **Sabuni'nin** sûrenin hedefi ile ilgili söylediği "*tevhid, risalet ve kıyamet*"[572] tasnifi müellifin Mekki sûrelerin tümü için uyguladığı bir yöntemdir. Görüldüğü gibi iki farklı değerlendirme olsa da, biz birinci değerlendirmeden hareketle sûrenin ele aldığı konuları tevhid ve risalet[573] açısından ele almayı uygun bulduk. Şimdi buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete bakalım:

Sûrenin ilk âyetinde kitabın indirilmesinden bahsedilmektedir ki bu başlangıç sûrenin bütününü etkilemiştir.[574] Hemen ikinci âyette ise bu inzalin Hz. Peygamber'e ait olmasına şaşıran insanların durumu kınanmaktadır. Bununla beraber ilk üç âyette tevhid ve risalet o kadar içiçedir ki birbirinden ayırmak mümkün değildir. إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ "*Kendilerinden bir adama vahyetmemiz*", أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ "*İnsanları korkut!*" ve وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا "*İnananları müjdele!*" ifadeleri; gaib ile muhatabın (tevhid ile risaletin) konuşmasıdır. Yine ikinci âyette geçen kafirlerin Hz. Peygamber için; إِنَّ

566 Şehhate, *Ehdafu Külli Suver*, I, 120-125
567 Bika'i, *Masaid*, II, 164
568 Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 238
569 Seyyid, Kutub, *Fi Zilal*, III, 1746
570 Hicazi, *a.g.e.*, XI, 30
571 Saidi, *a.g.e.*, s. 237
572 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 581
573 Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Derveze, *a.g.e.*, II, 389
574 Said Havva, *a.g.e.*, V, 2413, Ayrıca bk. 2416

هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ "*Bu apaçık bir büyücüdür*" sözü risalete delalet etmektedir.[575] Öte yandan bu ifadenin akabinde tevhid delilleri sıralanır; إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ "*Sizin rabbiniz yeri ve gökleri altı günde yaratan sonra Arşı üzerinde hükümran olan, her işi yerli yerince çekip çeviren Allah'tır.*"[576] Sûrenin baş tarafındaki tevhid delillerinin sıralanması altıncı âyetin sonuna kadar devam etmektedir.

Sûrenin son kısmında da tevhid ve risalet konusu hakkında aynı uyum ve ahenk görülmektedir. **Razi** sûrenin sonu ile baş tarafı arasında irtibat kurmamakla birlikte, son âyetler için "*latif bir hatime*"[577] demektedir. Sûrede tevhid ve risalet beraberce seyretmektedir.[578] وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ "*Sana bir iyilik dilerse*", وَإِنْ يَمْسَسْكَ "*Sana bir sıkıntı verirse*", وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ "*Sana vahy olunanana tabi ol!*" ve وَاصْبِرْ "*Sabret!*" ifadeleri bunu açıkca ortaya koymaktadır. Bu ifadeler sûrenin son üç âyetinde geçmektedir. Hepsinde de Hz. Peygamber'e raci muhatab zamiri kullanılmıştır. Oysa yine bu üç âyette geçen bir başka ifade ise şöyledir: قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ "*Rabbinizden size hak gelmiştir*" buyurulmaktadır. Burada çoğul- muhatab zamiri ile kullanılmıştır. Çünkü burada muhatab Hz. Peygamber değildir, "*İman edenler*"dir.[579] **Bika'i'ye** göre ise sûre baş tarafta Kitab'in zikri, o'nun indirilişindeki hikmetleri irşad ile başlamış, sonunda da o'nu inzal eden Cenâb-ı Hakk'ın yüceliğine işaret etmiştir. Bu yönüyle başı ile sonu uyum arzetmektedir.[580] Müellif **Seyyid Kutub,** sûrenin baş tarafında ifade edilen vahiy meselesini tevhid konusuna bağlar ve bu yönüyle de sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurma yoluna gider.[581] Bu irtibata eserinde yer veren **Said Havva'nın** da iştirak ettiği görülmektedir.[582]

---

575 Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Aklı's-Selim*, IV, 117
576 Yunus, 10/3
577 Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XVII, 176
578 Suyuti, *Merasıd*, 85 b; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 572
579 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 256
580 Bika'i, *Nazm*, IX, 223
581 Kutub, Fi Zilal, III, 1753
582 Said Havva, *a.g.e.*, IX,2415

4. Hud Sûresi

123 âyetten meydana gelen Hud sûresinin geneline baktığımızda üç konunun ağırlıklı ele alındığını görürüz.[583] Bunlar Allah Teâlâya iman, Kur'ân'ın i'cazı ve peygamber kıssalarıdır.[584] Kur'ân'ın inzali ya da i'cazı'nın hem tevhid hem de risaletle olan ilgisi düşünülürse sûrede iki konunun öne çıktığı görülür; tevhid ve risalet.[585] **Bika'i** sûrenin maksadını; *tevhid ve risalet* olarak belirler ve bunun beşaret ve inzar üslubunda yapıldığını ifade eder.[586] **Said Havva'nın** tesbitine göre "Hud sûresi 25, 26, 50, 61 ve 83. âyetlerde risalet konusuna geçişler yapar. Bu geçişler yapılırken tevhidi ifade eden sûrenin sonunda yer alan 123. âyete bağlanır[587]; وَلِلهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ "*Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Bütün işler O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et.*" Bu tesbite göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakabiliriz.

Sûrenin ilk iki âyetinde hem tevhid[588], hem Kur'ân[589], hem de risalet söz konusu olmuştur. كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ "*(Allah tarafından) ...Âyetleri en kesin delillerle desteklenmiş, bir kitabdır...*"[590] Bu âyet hem tevhide hem de Kur'ân'ın tahrifden uzak olmasına delalet eder.[591] İkinci âyette ise Hz. Peygamber'in نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ "*Bir uyarıcı ve müjdeci*"[592] olduğu hususu zikredilir.[593] Aynı şekilde üçüncü âyette de Hz. Peygamber'in ağzından وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "*Allah'ın her şeye kadir olduğu*" konusu anlatılmaktadır. İlk üç âyette tevhid ve risalet konusu çarpıcı bir şekilde anlatıldıktan sonra 5-7. âyetler arası uzun tevhid misalleri ile devam etmektedir. Sûrenin son kısmı ile baş tarafı tam bir uyum ve ahenk içindedir. Bu bölümde sûrenin hedefi istikametinde Hz. Peygamber'in ve inananların anlatılanlardan

583 Firuzabadi, *Basair*, I, 247
584 Alusi, *a.g.e.*, XI, 203; Hicazi, *a.g.e.*, XII, 3; Şehhate, *a.g.e.*, I, 129-133
585 Razi, *a.g.e.*, XVII, 80; Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Saidi, *a.g.e.*, s. 251; Sabuni, *a.g.e.*, II, 5
586 Bika'i, *Masaid*, II, 175
587 Said Havva, *a.g.e.*, V, 2525
588 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 5
589 Suyuti, *Merasıd*, 86 a
590 Hud, 11/1
591 Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Aklı's-Selim*, IV, 182
592 Hud, 11/2
593 Derveze, *a.g.e.*, II, 445

ibret almaları söz konusudur.[594] Sûrenin 123. âyetinde tevhid ve risalet konusu içiçedir:

وَلِلهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ "*Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah'a mahsusdur. Bütün işler, hükmetmesi için O'na götürülür. Öyleyse sen yalnız O'na ibadet et, yalnız O'na dayan, O'na güven. Rabbin, yaptıklarınızdan asla habersiz değildir.*" Razi bu âyet'in tefsirinde, "*Allah Teâlâ bu yüksek ve yüce ifade ile sûreyi bitirmektedir*"[595] demekte ve bu âyetle sûrenin son bulmasını sûrenin hedefine son derece münasib düştüğünü kaydetmektedir.[596] Müellif **Sabuni,** sûrenin baş tarafı ile sonunun tevhid ve risalet yönünden tam bir tenasüb içinde olduğunu söylemektedir.[597] **Hicazi** ise sûrenin baş tarafı ile sonunun Kur'ân ve Hz. Peygamber'in anlatılması yönüyle birbirine benzediğini ifade eder. [598]

5. Yusuf Sûresi

Mekke'de nazil olan[599] Yusuf sûresi baştan sona ele aldığı konular itibariyle Kur'ân-ı Kerim'de benzeri olmayan bir üslub içerisindedir.[600] Sûre tamamen bir Peygamber'in kıssasına tahsis edilmiştir.[601] Halbuki peygamber kıssaları her sûrede bazen kısa bazen uzun ele alınıp anlatılmıştır. Yusuf sûresinde ise müstakil olarak ve uzunca konu edinilmiştir.[602] Sûre hep Hz. Yusuf etrafında seyretmiştir. Hz.Yusuf bir peygamberdir. Dolayısıyla sûrenin hedefi kendiliğinden risalet olarak belirlenmiş oluyor. Ayrıca Yusuf sûresinin bir başka hedefi de Hz. Peygamber'in risaletini isbat etmektir.[603] Çünkü okuma-yazma bilmeyen ümmi bir kişi geçmiş asırlarda yaşanmış bir hadiseyi bilmesi ve anlatması mümkün değildi.[604]

---

594 Hicazi, *a.g.e.*, XII, 60
595 Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 81
596 Razi, *a.g.e.*, XVIII, 81
597 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 6
598 Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 24
599 Alusi, *a.g.e.*, XII, 170
600 Şehhate, *a.g.e.*, I, 139; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 39
601 Kurtubi, *el-Camiu*, IX, 118; Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 255
602 Ferahi, *a.g.e.*, s. 106
603 Alusi, *a.g.e.*, XII, 170; Reşid Rıza, *Menar*, XII, 250; Saidi, *a.g.e.*, s. 262
604 Hicazi, *a.g.e.* XII, 62

Bika'i, sûrenin hedefini "Kur'ân'ın zikri" olarak tesbit etmektedir.[605] Sûrenin iki amacı olduğunu söyleyen **Mevdudi** şöyle der: "Birincisi, Hz. Peygamber'in risaletine delil olması. Çünkü o ümmi idi ve bu olayı bilemezdi. İkincisi ise Kureyşlileri uyarmak. Dolaylı yoldan, Hz. Peygamber'le (sallallahu aleyhi ve sellem) mücadele eden kureyşlilere Hz.Yusuf'un kardeşlerinin başarısızlığa uğraması gibi onların sonlarının hüsran olacağını önceden haber veriyordu. İşte daha ilk âyetlerde bu durum إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ "*Düşünüp manasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.*"[606] âyetiyle ifade edilmektedir."[607]

Sûre, Kur'ân'ın zikri ile başlamaktadır.[608] Daha önce ifade edildiği gibi Kur'ân'ın zikredilmesi *risalet* sahasına girmektedir. نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ "*Sana en güzel kıssayı anlatıyoruz*" âyeti sûrenin hemen başında konumuz ile tam denk düşmektedir. Burada konu hakkında üç farklı biçimde düşünebiliriz: Birincisi; Bu güzel kıssa Kur'ân'da anlatılmaktadır. Bu risalete delalet eder. İkincisi; bu hitabın muhatabı Hz. Peygamber'dir. Üçüncüsü; anlatılan kıssa bir peygambere aittir. Bu da Hz. Yusuf'dur. İlk iki âyette *risalet*'in mahiyetinden bahsettikden sonra 3. âyetten itibaren kıssa olarak Hz. Yusuf'un başından geçenler anlatılmaya başlanır. Ancak bu anlatım tarzı da konu ile uyum göstermektedir. Konuya bir rüyanın anlatımı ile girilir. Çünkü rüyada anlatılan Yusuf'un "Babası" Hz. Yakup da bir peygamberdir. Sûrenin son kısmında hadise özetlenirken bakışlar kainata çevrilir. Allah'ın kudretine delalet eden hususlara işaret edilir.[609] Kıssadan asıl konuya geçilir ve söz; Hz. Yusuf'dan, "peygamberlerin sonuncusu" olan Hz. Peygamber'e yönelir.[610] Konu yine aynıdır Risalet ve Nübüvvet: "Biz senden önce de kendilerine vahyettiğimiz peygamberler gönderdik..."[611] Artık son bölümde anlatılan konu kıssa değil, bir müessese olarak *risalet*

---

605 Bika'i, *Masaid*, II, 185
606 Yusuf, 12/2
607 Mevdudi, *Tefhim*, II, 433
608 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 300
609 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 67
610 Ebu's-Suud, *a.g.e.*, IV, 308
611 Yusuf, 12/109

ve nübüvvettir. Risaletin gereği Kitaptır. Zaten son âyette baş tarafdaki gibi Kur'ân ile son bulmaktadır.[612]

Razi'nin, sûrenin sonu ile baş tarafı arasında irtibat kurduğu görülür. Sûrenin baş tarafında yer alan نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ "*Sana en güzel kıssayı anlatıyoruz*" âyeti ile, sonda yer alan لَقَدْ كَانَ فِي قِصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لأولِي الأَلْبَابِ "*Peygamberlerin kıssalarında, düşünenler için ibretler vardır.*" âyeti arasında çok yakın bir irtibat olduğunu ifade ederek münasebet kurar. O'nun tesbitine göre ibret alınacak ve Allah'ın kudretinin en iyi bilineceği kıssa, sûrenin baş tarafında işaret edilen kıssadır.[613] **Bika'i'ye** göre baş tarafta Kur'ân'ın zikri ile başlamış, sonda ise bu kıssaları anlatması ile o'nun yüceliğine şehadet eden yine Kur'ân'a atıfta bulunurak son bulur.[614] Müellif **Mustafa Müslim**, sûrenin ilk üç âyeti ile son âyet olan 111. âyeti arasında çok yakın bir münasebet ve irtibat olduğu kanaatini belirtir ve bunu açıklamaya bile gerek görmez.[615] **Said Havva** ise Yusuf sûresinin ilk âyeti ile son âyeti olan 111. âyet arasında yakın bir münasebet olduğunu zikreder ancak bunun ne olduğu üzerinde bir açıklama yapmaz. Sadece "*Bu başlangıç ve sonu, düşünmeye değer güzellikte*"[616] bulduğunu ifade eder. **Hicazi** de; sûrenin baş tarafında anlatılan 'en güzel kıssa' ile sûrenin sonunda bu kıssa'nın Hz. Peygamber'in isbatı için kullanılması yönünü irtibatlandırır ve aralarında yakın bir münasebet vardır der. Bir başka açıdan da, bundan önceki Hud sûresi gibi başı ile sonunun Kur'ân ve Hz. Peygamber'in ele alınması yönüyle irtibat kurduğu görülmektedir. [617]

6. İbrahim Sûresi

Hem tevhid hem de nübüvveti birlikte ele alan en dikkat çekici sûrelerden biridir.[618] Sûrenin mekki olduğu düşünülürse bu konu daha

---

[612] Suyuti, *Marasıd*, 86 a
[613] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 228
[614] Bika'i, *Nazm*, X, 261
[615] Müslim, *a.g.e.*, s. 114-115
[616] Said Havva, *a.g.e.*, V, 2631
[617] Hicazi, *a.g.e.*, XIII, 25 ayrıca bk. XIV, 24
[618] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 269; Ferahi, *a.g.e.*, s. 106

kolay anlaşılır.[619] Sûrenin adını aldığı Hz. İbrahim bir peygamberdir. Risalet müessesesinin en önde gelen isimlerindendir.[620] Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan tevhid hakikatini en güzel bir biçimde temsil eden örneğin sahibidir.[621] O'nun En'am sûresinde anlatılan[622] ve tevhid hakikatini ararken önce Güneş'e daha sonra Ay'a bakması ve bu ikisinin ilah olamıyacağı gerçeğinin ardından Allah'ı bulması son derece önem arzetmektedir. İbrahim sûresinin genel çerçevesine baktığımızda arzettiğimiz bu iki önemli gerçeğin dile getirildiği görülür.[623] **Bika'i,** sûrenin hedefini tevhid ve Kitap olarak zikreder.[624] **Hicazi,** sûrenin hedefini tevhid ve risalet olarak tesbit ederken şöyle der; "*İbrahim sûresi, Kur'ân'ın zikri, tevhid hakikati ve bazı kıssalar konusunu ele alır.*"[625] **Saidi'nin** tesbiti bundan biraz farklı olsada netice itibariyle aynıdır. O'na göre sûrenin hedefi Kur'ân'ın inişinden maksadın ne olduğunu açıklamaktır.[626] Dolayısı ile bu maksadın tevhid ve risalete bakan yönü vardır. Şimdi bu tesbite göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki tenasüb ilişkisine bakalım:

Sûre; Kitabın inzali ve Hz. Peygamber'e vahyi ile başlar. Daha ilk âyette "*Risalet*" görevinin gerekçesi zikredilir; لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ "*İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak*" Risaletin bu ilk ve birinci görevi yine bu ilk âyette Allah Teâlâ'nın izni ve müsaadesine bağlı olduğu hatırlatılır. Görüldüğü gibi ilk âyette bu tevhid-risalet bütünlüğü açıktır. İkinci âyette ise Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı ifade edilmek sûretiyle tevhid delillerinden en önemli bir husus zikredilir[627]. 4. ve 5. âyetler yine risaletle ilgilidir. Beşinci âyette risaletle ilgili daha özel bir konu olan Hz. Musa'nın kavmine karşı nübüvvet görevi ile ilgili olay zikredilirken; diğer âyette, وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ بِلِسَانِ قَوْمِهِ "*Her peygamberi kendi milletinin dili ile göndeririz*" buyurulmaktadır. Yani risaletin temel ilkeleri ortaya konulmaktadır.

[619] Alusi, *a.g.e.*, XIII, 179
[620] Derveze, *a.g.e.*, IV,81; Sabuni, *a.g.e.*, II, 89
[621] Said Havva, *a.g.e.*, V, 2774-2775
[622] En'am, 6/76
[623] Şehhate, *a.g.e.*, I, 166
[624] Bika'i, *Masaid*, II, 198
[625] Hicazi, XIII, 59
[626] Saidi, *a.g.e.*, s. 283
[627] Ebu's-Suud, *a.g.e.* V, 30-31

Sûrenin sonuna baktığımızda ise; 47. âyetten itibaren aynen baş tarafda olduğu gibi tevhid ve risalet bütünlüğü görülmektedir.[628] فَلاَ تَحْسَبَنَّ اللّٰه مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ "*Allah'ın peygamberine verdiği sözden cayacağını sanma!*"[629] âyeti bunun en açık örneğidir. Bu âyetten 51. âyete kadar tevhid delili olacak hususlar anlatılır. Son âyet olan 52. âyette ise mesele yine "Büyük risalet görevi" ile noktalanmaktadır. Bu âyet *risaleti* ve *tevhid'i* en açık bir biçimde ifade etmektedir. "*İşte bu Kur'ân insanlara bir tebliğdir*"[630] Bu tebliğ, risalettir. Yine; وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الأَلْبَابِ "*..ta ki Allah'ın tek ilah olduğunu bilsinler...ve ta ki akıl ve vicdanı temiz olanlar, düşünüp ders alsınlar...* "[631] ifadesi de yine tevhid gerçeğine işaret etmektedir.[632] Son âyette özetle şöyle denilmektedir; هَذَا بَلاَغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُواْ بِهِ وَلِيَعْلَمُواْ أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُوْلُوا الأَلْبَابِ "*Bu (Kur'ân), o'nunla uyarılsınlar ve tek bir ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri anlasınlar diye insanlara tebliğ edilmiştir.*" denilmektedir. Bu âyet sûrenin hedefine uymakta tevhid ve risalet açısından sûreye bütün yönleriyle bakmaktadır.[633] **Razi** bu sûrenin tefsirinde sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebete işaret etmektedir. Baş tarafta لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ "*İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak*" için inzal olunan Kur'ân-ı Kerim, sûrenin son taraflarında geçen ve aynı konuya işaret eden وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الأَلْبَابِ âyeti ile yakın bir münasebet içindedir.[634] görüşünü serdeder. **Hicazi** de, sûrenin baş tarafı ve sonu ile ilgili olarak Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in anlatılması yönüyle münasebet kurar.[635]

7. İsra Sûresi

İsra sûresinin ana konusunu Hz. Peygamber'in şahsında çok önemli bir hadise olan *mirac* olayı belirliyor.[636] Bu hadisenin etrafında farklı

---

628 Sabuni, *a.g.e.*, II, 99
629 İbrahim, 14/47
630 İbrahim, 14/52
631 İbrahim, 14/52
632 Ebu's-Suud, *a.g.e.*, V, 62
633 Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 149
634 Razi, *a.g.e.*, XIX, 150
635 Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 24
636 Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 288

konular işleniyor.[637] Müfessir **Seyyid Kutub** İsra sûresini dört merhaleye ayrıldığını şöyle izah eder; "*Birinci kademede, Allah Resulünün bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürülmesi yer alıyor. Burada ayrıca Hz. Musa anlatılıyor. İkinci kademede tevhidin temel kaideleri anlatılıyor. Burada da içtimai faaliyetlerin adabı üzerinde duruluyor. Üçüncü kademede cahiliye putperestliğinin Allah Teâlâ'ya ortaklar koşması ve O'na kızlar isnad etmeleri ele alınıyor. Dördüncü merhalede ise Hz. Peygamber'le daha önceki peygamberler arasındaki farklar belirtiliyor.*"[638] **Kutub'un** ayırdığı bu dört kademe'nin ortak bir özelliği kendisini açıkça göstermektedir. Bu ortak özellik *tevhid ve risalettir.* **Bika'i** daha çok *tevhid* konusu üzerinde durur.[639] **Hicazi,** "*Sûre İslam akidesini değişik yönleri ile ele alırken, Hz. Peygamber ve o'nun risalet görevini Kur'ân'la birlikte ele alır.*" demektedir.[640] Müellif **Sabuni** sûreyi üç ana konu üzerine oturttukdan sonra, İsra sûresinin kendine has yapısını "Hz. Peygamber'in şahsiyeti" olarak değerlendirir.[641] Sûrenin Mekke'de, müşriklerin inkar ve ilhad'larının en ileri dereceye vardığı bir ortamda nazil olduğu düşünülürse[642] sûrenin tevhid ve risalet hedefi doğrultusunda baştan sonuna kadar sahib olduğu bütünlük kendiliğinden ortaya çıkacaktır. **Saidi** ise sûrenin hedefini üçlü bir taksimle izah eder ve bunların ortak yönünü tevhid ve risalete bağlar: "*Bu sûrenin amacı üç şeyi gerçekleştirmektedir. Bunlardan birincisi; İsra olayının isbatıdır. Bu durum, Mescid-i Aksa'nın faziletinin açıklanması ve ora halkının bazı haberlerinin zikredilmesini gerektirmiştir. İkincisi; Her iki mescidin kitapları arasında bir karşılaştırma yapmaktır. Yani Kur'ân ve Tevrat arasında. Bu durum da, Kur'ân'ın getirmiş olduğu bazı hikmetler ve öğütlerin anlatılmasını gerektirmiştir. Üçüncüsü; İnsanları böyle bir olayla imtihan etme açısından İsra hadisesinin hikmetinin açıklanmasıdır. Allah Teâlâ işte bu üç hususu açıkladıktan sonra Kur'ân'ın faziletine dönmüş ve sûre, Kur'ân'ın faziletinin izahıyla son*

---

637 Ferahi, *a.g.e.*, s. 106
638 Kutub, *Fi Zilal*, IV,2209
639 Bika'i, *Masaid*, II, 230
640 Hicazi, *a.g.e.*, XV, 3
641 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 150
642 Alusi, *a.g.e.* XV, 2

bulmuştur. "[643] Hiç şüphe yoktur ki Kur'ân'ın fazileti, hem tevhide hem de risalete bakan bir meseledir.

Bu yönüyle sûrenin başı ve sonuna bakalım: Risalet görevinin beraberinde getirdiği mucizeler her peygamberde görülmektedir. Burada da Hz. Peygamber'in gece'nin bir vakti Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürülmesi bir mucize olarak ifade edilerek, teselli edilmektedir.[644] Ancak bu önemli hadise yalın olarak anlatılmaz. Tevhid ile beraber ele alınır; Önce bu işin faili Allah'dır. Daha ilk âyette bu durum üç ayrı fiil ile zikredilir; أَسْرَى – لَيْلاً "*Geceleyin götüren*"[645], aynı âyette بَارَكْنَا حَوْلَهُ "*Etrafını mübarek kılan*" ifadesi geçer ve yine لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا "*Âyetleri götseren*"[646] buyurulur. Allah Teâlâ'nın bu faaliyetinden sonra iki güzel ismi zikredilir[647]; إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ "*Muhakkak ki O (Allah) işitir ve görür.*" İkinci âyet, Hz. Musa'nın risaletini ele alır. İlk âyetten sonra bu âyet de sûrenin baş tarafına büyük bir uyum göstermektedir. Çünkü bu sûre bir yönüyle Hz. Peygamber'i teselli etmek içindir. [648] Dolayısıyla Hz. Musa'nın risalet mücadelesi de büyük zorluklarla geçtiğinden O'nun mücadelesine benzerlik göstermektedir.[649] Buraya ikinci âyet tam denk düşmektedir. Durum bu kadarla da bitmiş değildir. Sûrenin üçüncü âyeti de *ulü'l-azm* peygamberlerden Hz. Nuh'dan bahsedilmektedir. Yani Hz. Peygamber'in risalet vazifesinde yalnız olmadığı kendisinden önce de bu görevi hakkıyla yapan ve sıkıntılara maruz kalan peygamberler olduğu hatırlatılmaktadır. Sûrenin son kısmında üç defa ayrı ayrı âyetlerde tekrar edilen " قُلْ - *Söyle*" emri ile Allah Teâlâ elçisi ile konuşmaktadır.[650] Konuşmanın temel unsur-

---

643 Saidi, *a.g.e.*, s. 309
644 Alusi, *a.g.e.*, XV, 2
645 Zemahşeri bu âyetin tefsirinde şöyle der; "Burada latif bir nükte vardır. (Esra) fiili geceleyin gitmek anlamına gelir. Dolayısıyla (Leyl) fiiline ne gerek var diye akla bir soru gelebilir. Halbuki burada söz konusu kelime "nekre" olarak ifade edilmiştir. Bu ise azlık ifade eder. Yani Mekke ile Şam arası gecenin çok küçük bir diliminde oralara gidip gelmiştir. .(bkz. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 436; Ebu's-Suud, *İrşadu'l-Aklı's-Selim*, V, 154)
646 İsra, 17/1
647 Said Havva, *a.g.e.*, V, 3029
648 Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XV, 2
649 Mevdudi, Tefhim, III, 74; Said Havva, *a.g.e.*, V, 3130
650 Hicazi, *a.g.e.*, XV, 49-50

ları ise tevhiddir.[651] وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ "*De ki, O'nun hükümranlığında ortağı yoktur!*",[652] فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "*En güzel isimler O'nundur*",[653] âyetleri bunu göstermektedir. Ayrıca yine sûrenin sonunda geçen "سُبْحَانَ رَبِّنَا *(O Allah ki) Şanı yücedir*"[654] ifadesi baş tarafında da geçtiği için tam tenasüb ve uygunluk arzetmektedir.[655] **Bika'i** sûrenin hedefini tevhid istikametinde değerlendirdiğinden başı ile sonunu bu doğrultuda irtibatlandırır.[656] İsra sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki bu münasebeti sûrenin hedefi istikametinde büyük bir vukufiyetle tesbit eden **Seyyid Kutub ise** şöyle demektedir; "*Sûrenin başlangıç ve son bölümünde Hz. Peygamber'in, sadece Allah'a ibadet edip, onu tesbih ile O'na hamdetmesi emrolunmaktadır.*"[657] Said Havva'da bunu kaydetmektedir.[658]

7. Kehf Sûresi

Kur'ân-ı Kerim'de ayrı bir yeri olan bu sûrenin ana fikrini tevhid ve risalet oluşturmaktadır. Çünkü sûre mekkidir.[659] Sûrenin ele aldığı konulara baktığımızda; Ashab-ı Kehf'in kıssası ile birlikte pek çok kıssa'nın da yer aldığına şahit oluyoruz.[660] Bahçe sahibinin kıssası, Hz. Adem ile şeytan kıssası, Hz. Musa ile salih kul'un kıssası, Zülkarneyn kıssası. 110 âyetten meydana gelen Kehf sûresinde tam olarak 71 âyet bu kıssalara ayrılmıştır.[661] **Bika'i,** Kehf sûresinin hedefini belirlerken Kur'ân-ı Kerim üzerinde durur.[662] Müellif **Sabuni,** sûrenin üç ana kıssa (Ashab-ı Kehf, Musa ve Hızır kıssası, Zil'karneyn kıssası) üzerine kurulduğu ve bu kıs-

---

[651] Sabuni, *a.g.e.*, II, 151
[652] İsra, 17/111
[653] İsra, 17/110
[654] İsra, 17/108
[655] Suyuti, *Merasıd*, 86 a
[656] Bika'i, *Nazm*, XI, 541
[657] Seyyid Kutub,*a.g.e.*, IV, 2240
[658] Said Havva, *a.g.e.*, V, 3024
[659] Alusi, *a.g.e.*, XV, 199
[660] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 298; Derveze, *a.g.e.*, III, 475
[661] Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2256
[662] Bika'i, *Masaid*, II, 243

saların tevhid konusu ile ilgili olduğu üzerinde durmaktadır.[663] Sûrenin bütününde ise tevhidin makul oluşu, şirk ve inkarın kötülüğü, vahyin isbatı[664] konuları yer almaktadır.[665] Şimdi bu yönüyle sûrenin baş tarafı ve sonu arasındaki münasebet üzerinde duralım;

Sûrenin baş tarafında tevhid -risalet beraberliği açıkca görülmektedir. Allah Teâlâ kendisinin hamde layık olduğunu söyledikten sonra "*kulu*"[666]ndan *ve* "*O'na gönderdiği Kitab*"[667]dan bahsetmektedir. Kulu diye tarif ettiği ve onurlandırdığı zat "*Peygamberlerin sonuncusu*" olan Hz. Muhammed'dir.[668] "*Kulu*" tabirinden sonra 6. âyette geçen ifade yine O'nun Allah katında değerli olduğunu zikrederek O'nu teselli etmektedir. فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفاً "*Şimdi, bu söze inanmazlarsa, demek sen onların ardından düşüp neredeyse kendi kendini yiyip tüketeceksin!...*"[669] Ayrıca sûrenin başında anlatılan "*O'na gönderdiği kitab*" olan Kur'ân da "*Risalet*" konusuna girmektedir.

Sûrenin son tarafına baktığımızda aynen başı gibi sona erdiğini görüyoruz. Çünkü sûre içinde anlatılan pek çok kıssanın ardından söz Hz. Peygamber'e getirilmekte ve şöyle denilmektedir; قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ "*De ki; Ben sadece sizin gibi bir insanım. Ancak şu farkla ki bana 'sizin ilahınız tek ilahtır' diye vahyediliyor....*"[670] İşte burada da baş tarafta olduğu gibi tevhid-risalet bir bütün olarak ele alınmıştır. Sûrenin başındaki üslub sonunda da hiç değişmemiştir.[671] **Bika'i'ye** göre Allah'ın kelimelerinin anlatımı ve peygamber'e gelen vahiy konusuyla sûrenin başı ile sonu irtibat halindedir.[672] Müellif **Mustafa Müslim** Kehf sûresinin başı ile sonu arasındaki münasebet ile ilgili olarak; sûrenin 1 ve 2. âyetleri ile sonunda yer alan 109 ve 110. âyetlerinin birbirine benzediğini ifa ederek

663 Sabuni, *a.g.e.*, II, 181
664 Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Saidi, *a.g.e.*, s. 323
665 Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2256
666 Kehf, 18/1
667 Kehf, 18/1
668 Alusi, *a.g.e.*, XVI, 57; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, V, 202
669 Kehf, 18/6
670 Kehf, 18/110
671 Suyuti, *Merasıd*, 86 a
672 Bika'i, *Nazm*, XII, 155

her iki tarafta da, "Hz. Peygamber'e indirilen Allah Teâlânın sözü hakkındadır" demek sûretiyle münasebet kurmaktadır.[673] **Hicazi** sûrenin sonu ile başı arasında irtibat kurmamakla beraber, sûrenin sonu ile ilgili olarak; "*baştan itibaren ele alınan farklı konulardan sonra sûre, mü'minler meselesi ve Allah'ın sözlerinin bitmemesi gibi sûrenin bütünlüğüne en uygun güzel bir hatime ile son bulur.*" demektedir.[674]

8. Meryem Sûresi

Aslında Meryem sûresinin hedefi tamamen tevhid'dir denebilir.[675] **Seyyid Kutub** da bu görüştedir.[676] **Bika'i** sûrenin hedefi hakkında "Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliği" demektedir.[677] **Firuzabadi** sûrenin maksadı bölümünde "Allah'ın kullara hidayeti ve kafi gelmesi" demektedir[678]. **Reşid Rıza** ise "**Tefsir-i Menar**" da Meryem sûresi ile ilgili olarak, "Bu sûrede nübüvvet ve Kitab'ın isbatı yapılmaktadır" demektedir.[679] **Hicazi** ise "tevhid, nübüvvet, ve ba's" demektedir.[680] **Saidi**, sûrenin hedefinin "risalet" olduğu hususunu zikreder.[681] **Rıfat Fevzi** ise Meryem sûresinde Allah'ın rahmetinin isbatı yapılmaktadır demektedir. Bunun içindir ki sûrenin başında "Rabbin rahmeti..." diye buyurulmaktadır demektedir. [682] **Said Havva** da "risalet" demektedir.[683] Ancak o, farklı bir açıdan konuya yaklaşır. Bu konuda şöyle der; "Sûrenin en önemli maksatlarından biri, Hz. İsa'nın peygamberliğini tesbit etme ve o'nun ve annesi Hz. Meryem'in babasız dünyaya gelme meselesini çözüme kavuşturma ve zihinlerde meydana gelen bulanıklığı ilahi kudret açısından yok etme hedefine yöneliktir."[684] Sûre

[673] Müslim, *a.g.e.*, s. 113
[674] Hicazi, XV, 51
[675] Sabuni, *a.g.e.*, II, 210
[676] Bika'i, *Nazm*, XII, 242; Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2299
[677] Bika'i, *Masaid*, II, 256
[678] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 305
[679] Reşid Rıza, *Menar*, VII, 296
[680] Hicazi, *a.g.e.*, XVI, 89
[681] Saidi, *a.g.e.*, s. 334
[682] Abdülmüttalip, *el-Vahdatü'l-Mevduiyye*, s. 45
[683] Said Havva, *a.g.e.*, VI, 3250
[684] Said Havva, *a.g.e.*, VI, 3258

genelinde; Zekeriyya, Meryem ve İbrahim kıssaları uzunca ele alındığından, sûrenin mekki olma[685] özelliğini de dikkate alarak biz Meryem sûresini bu bölümde değerlendirmeyi uygun bulduk.

Aslında sûre genelinde cereyan eden hadiseler o kadar risalet ve tevhid meselesini birlikte ele almaktadır ki, birini diğerinden ayırmak adeta imkansızdır. Sûreyi üç bölüme ayırmak mümkündür: Birinci bölümde Hz. Zekeriyya, Yahya, Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın kıssaları yer alıyor. İkinci bölümde Hz. İbrahim'in babası ve kavmiyle olan kıssası ve diğer peygamberlerden; İshak, Yakub, Musa, Harun, İdris, İsmail, Adem ve Hz. Nuh'un kıssalarına kısa temaslar bu bölümü oluşturuyor. Üçüncü bölüm ise şirkin reddedilmesine ayrılmıştır.[686] Buna göre sûrenin tevhid ve risalet açısından baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete bakalım: Sûre; Huruf-u mukatta'dan sonra Hz. Zekeriya'nın kıssası ile başlıyor. Sûrenin ilk on âyeti tamamen buna ayrılmıştır. Hz. Zekeriya'nın kendisi ve hanımının yaşlı oldukları halde bir çocuk sahibi olmaları Allah'ın ihsanı olarak zikrediliyor. Burada ihsan edilen çocuğun da bir peygamber olması ayrıca önem arzediyor. Yakub ailesine verilen bu lütufdan bahsedilmesi bir diğer husustur. Çünkü Hz. Yakub da peygamberdir. Öte yandan Meryem sûresinde anlatılanların Hz. Peygamber'e teselli olması meselesi de hadisenin bir başka yönüdür.[687] Dolayısıyla sûrenin baş tarafında risalet kurumu bir aileye ihsan edilmektedir ki bu da Allah Teâlâ'nın bir lütfu olarak takdim ediliyor.

Sûrede anlatılan pek çok peygamber kıssasının işlenmesi Allah'ın kudretini isbat içindir.[688] Bunun yanısıra sonunda söz Hz. Peygamber'e çevriliyor ve Kur'ân'ın kendisine bir ihsan ve lütuf olduğu hatırlatılarak[689] sûre son buluyor. Hz. Zekeriya ve hanımı yaşlı oldukları halde onlara bir çocuk ihsan edilmesi mucizedir. Yine sûrede anlatılan Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi ayrıca bir mucizedir. Hz. Peygamber'in mucizesi ise

---

685 Alusi, *a.g.e.*, XVI, 56
686 Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2299; Şehhate, *a.g.e.*, I, 222
687 Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XVI, 57
688 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 223
689 Ebu's-Suud, *a.g.e.*, V, 284

Kur'ân'dır. Sûrenin son tarafında buna işaret vardır.[690] Ayrıca mü'minler ile daha önceki toplulukların durum'unun anlatımı ile sûre son bulurken öğüt verilmektedir.[691] **Bika'i** sûrenin sonunda, "*Allah'ın dostlarına ve seçkin kullarına olan muhabbeti ve alakası sebebiyle başı ile sonu arasında çok yakın bir münasebet vardır.*" demektedir.[692] Ayrıca **Rıfat Fevzi'nin** ifade ettiği, "sûrenin ana konusu Allah'ın rahmetidir" tesbiti sûrenin sonunda da kendisini göstermektedir. O'na göre sûre başta da Allah'ın rahmetine temas etmişti. Sonunda da çok açık bir üsbupta inananlara Rahmanın şefkat ve merhametinin gelip ulaşacağı zikredilmektedir ki, sûrenin başı ile tam bir ahenk ve uyum göstermektedir.[693]

9. Tâhâ Sûresi

Ta-Ha sûresi mekkidir.[694] Hz. Musa'nın Firavun'a karşı Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği risalet vazifesi ile ilgili mücadelesi ele alınır. Sûrede işlenen konular genel hatları ile şöyledir: (1-8. âyetler) Allah Teâlâ'nın kudretinin beyanı hakkındadır. (9-98. âyetler) Hz. Musa ve risalet vazifesi; (99-114. âyetler) Kur'ân-ı Kerim'in üstünlüğü, O'ndan yüz çevirenlerin durumu ve kıyamet sahneleri; (115-123. âyetler) ise Hz. Adem'in ahdini unutması, Şeytan'ın Hz. Adem ile olan mücadelesi ve son âyetlerde ise Hz. Peygamber'in teselli edilmesi gibi konular ele alınmaktadır.[695] Bu sûrede dikkat çeken bir başka husus da Hz. Musa'nın kıssası risalet açısından ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor. Bu konuda âyetlerde geçen konu başlıkları şöyledir; Hz. Musa'nın tevhide dair deliller serdetmesi[696], Musa ve sihirbazlar, Firavun'un boğulması ve Hz. Musa'nın kurtulması, Hz. Musa ve Samiri olayı. Ele alınan bu konular özellikle Hz. Musa'nın başından geçen münferit hikayeler değil O'nun risalet görevi ile yakından ilgilidir.[697]

---

[690] Suyuti, *Merasıd*, 86 a
[691] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXI, 256
[692] Bika'i, *Nazm*, XII, 252
[693] Abdülmüttalip, *a.g.e.*, s. 49
[694] Alusi, *a.g.e.*, XVI, 147
[695] Şehhate, *a.g.e.*, I, 234
[696] Tâhâ, 20/49, 50, 51. âyetler
[697] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 311; Saidi, *a.g.e.*, s. 340

Bika'i sûrenin hedefini tesbit ederken daha çok risalet konusuna yöneldiği görülür. Sûrenin maksudu bölümünde, "Hz. Peygamber'in davete çağrısı" demektedir.[698] Müellif **Rıfat Fevzi;** sûrenin ana konusunu *tevhid ve risalet* olarak tesbit eder ve sûrenin baş tarafı ile sonunun bu hedefe yöneldiğini vurgular; "*Bu sûre; Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e Rabbi tarafından verilişi ile bu durumun insanlar için dünya ve ahiret saadetini temin etmesi üzerinde durulmaktadır. Sûrenin başında ilk beş âyette Hz. Peygamber'in meziyetlerine ve Allah Teâlâ'nın kudretine tenbih vardır. Yine sûrenin sonu da başı gibi bitmektedir.133 ile 135 âyetlerde Allah Teâlâ'nın müşriklere âyetlerini açıklamak üzere peygamber göndermesi, daha önceki kitaplarda da bunun olduğu açıklaması yer almaktadır.* "[699] **Hicazi** "Hz. Peygamber ile Hz. Musa'nın tevhid mücadelesi" demektedir.[700] **Sabuni** ise, sûrenin hedefi olarak "tevhid, risalet ve ahiret" demektedir.[701] Bir başka yaklaşımda ise sûre; iki bölüme ayrılmaktadır: Hz. Peygamber'e hitabla başlaması ve ardından Hz. Musa'nın kıssası. İkinci bölümü ise Hz. Adem'in kıssası ile kıyametin hatırlatılması oluşturmaktadır.[702] **Seyyid Kutub'un** tesbitine göre ise bu sûrede ana konu; *risalet ve tevhid* etrafında cereyan etmektedir.[703]

Ayrıca sûrenin başında Hz. Peygamber'e olan hitabda tamamen tevhid anlatılmaktadır. Yaklaşık ilk on âyetin hepsinde çok önemli tevhid delilleri keskin bir üslubla anlatılmaktadır. اللهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ "*Allah'dan başka ilah yoktur...*"[704], لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ "*Yer ve gökler O'nun hükümranlığındadır...*",[705] وَمَا تَحْتَ الثَّرَى "Toprağın altında bulunanlar da O'nundur....",[706] عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى " Arş'a hükmetmektedir...",[707] "*O, en*

[698] Bika'i, *Masaid*, II, 271
[699] Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 50
[700] Hicazi, *a.g.e.*, XVI, 119
[701] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 229
[702] Kutub, *a.g.e.*, IV, 2327
[703] Ferahi, *a.g.e.*, s. 107
[704] Tâhâ, 20/8
[705] Tâhâ, 20/6
[706] Tâhâ, 20/6
[707] Tâhâ, 20/5

gizli şeyleri de bilmektedir..."[708] ve لَهُ ٱلْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "*Güzel isimler yalnız O'na aittir..*"[709] Görüldüğü gibi birbirinden çarpıcı bu ifadeler sûrenin daha başlangıcında birbiri ardına sıralanmaktadır. Bu tevhid delillerinin başında ve sonunda ise risalet gelmektedir. Baş tarafında Hz. Peygamber'e hitab edilmekte, 9. âyetten itibaren ise Hz.Musa'ya geçilmektedir. Bu da bir amaca yöneliktir. Her iki peygamberin risaletinde yakın benzerlikler söz konusudur.[710]

134. âyette ise risalet makamının önemine işaret edilmektedir; قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ "*(Onlar şöyle dediler) Ey Ulu Rabbimiz! Ne olurdu bize bir elçi gönderseydin de, biz böyle rezil ve hakir olmadan önce senin âyetlerine uysaydık!*"[711] Bu âyetin baş tarafında da Allah Teâlâ'nın yüce kudretinden bahsedilmektedir.[712] Görüldüğü gibi sûrenin baş tarafına tam bir uyum görülmektedir.[713] Orada da tevhid ve risalet yan yana burada da. **Bika'i** sûrenin başında ki مَا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى âyetiyle sonu arasında münasebet kurmaktadır. Kurduğu irtibatta o şöyle demektedir; "Allah sevdiği kullarına dünya ve ahirette razı olacakları bir hayat verecektir. Sûrenin sonunda yer alan korku dolu ifadelerden onları emin kılacaktır."[714] **Said Havva,** Hz. Musa'nın kıssasını esas alarak sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurar.[715] Burada sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti çok isabetli teşhis eden **Seyyid Kutub** bunu şöyle ifade ediyor: "*Bu mübarek sûre Hz. Peygamber'e hitab ederek başlıyor. Yine O'na hitab ederek son buluyor. Onun vazifesini beyan ediyor ve üzerine düşen mükellefiyetleri anlatıyor. Bu giriş ve sonuç kısmı arasında*

---

708 Tâhâ, 20/7
709 Tâhâ, 20/8
710 Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 69
711 Tâhâ, 20/134
712 Müfessir Razi, bu sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurmamaktadır. Ancak sûrenin sonunun nasıl bittiğine temas etmektedir. O, son âyeti ele alarak "bu sûre korkutma ifadeleri ile son bulmaktadır" demektedir. (bk. Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 138) Bu doğrudur. Ancak biz sûreyi bir bütün olarak ve genel hedefi istikametinde değerlendiriyoruz. Bunun için de sûrenin sonu ile ilgili bu farklılık tabiidir.
713 Suyuti, *Merasıd*, 86 a
714 Bika'i, *Nazm*, XII, 377
715 Said Havva, *a.g.e.*, VII, 3342

da Hz. Musa'yı anlatıyor. Başı ile sonu arasındaki yakın münasebet hemen farkediliyor. Burada Allah'dan korkanlara bir öğüt ve hatırlatma, bir muştu ve uyarı veriliyor."[716]

10. Enbiyâ Sûresi

Enbiya sûresi mekki bir sûredir.[717] Adından da anlaşıldığı gibi "*Peygamberler sûresi*"dir.[718] **Bika'i** biraz farklı görüştedir. O, sûrenin maksudu olarak "tevhid ve ahiret" üzerinde durmaktadır.[719] **Hicazi'ye** göre, Mekki olma özelliği ile de İslam akidesinin isbatını hedeflemektedir.[720] **Said Havva** ise "*inzar nedir? münzir kime denir?*" gibi sorulara cevap aramak sûretiyle, sûrede pek çok peygamber kıssası anlatılması yönüyle sûrenin hedefini "*inzar*" olarak tesbit eder.[721] Bu sûrede geçen peygamberler; İbrahim, Davut, Süleyman, Nuh, Musa, Harun, Lut, İsmail, İdris, Zülkifl, Yunus, Zekeriyya, Yahya ve İsa'dır. Bu kadar paygamberin anlatılması yanı sıra bunların ortak bir hedefi vardır. Bu hedef; *peygamberlerin sonuncusu* olan Hz. Peygamber'in risalet vazifesine destek olmaktır.[722] Bunun yanı sıra bu kadar peygamberin anlattığı hususların ortak yönü de tevhiddir.[723] Sûrenin genel çerçevesini, böylece *tevhid ve risalet* olarak tesbit ettikden sonra sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebete bakabiliriz:

Sûrenin baş tarafında her ne kadar ilk âyette ahiretten bahsedilse de,[724] tevhid ve risalet bütünlüğü vardır.[725] Bu durum sûrenin başından 35. âyete kadar sürmektedir. İnsanların, Allah Teâlâya verecekleri hesabın yaklaştığı; yine Allah'dan gelen ihtarlardan bahsedilerek konuya girilmektedir.[726] Bu arada 3. âyette başlayan ve Peygamber'i "bir insan" olduğu için kabul

---

716 Kutub, *a.g.e.*, IV, 2327
717 Alusi, Ruhu'l-Meani, XVII, 2; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VI, 53;
718 Firuzabadi, Basair, I, 317
719 Bika'i, *Masaid*, II, 286
720 Hicazi, *a.g.e.*, XVII, 9
721 Said Havva, *a.g.e.*, V, 3423
722 Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2365
723 Alusi, *a.g.e.*, XVII, 2; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Derveze, *a.g.e.*, IV, 115
724 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 254
725 Rıfat Fevzi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s. 54; Şehhate, *a.g.e.*, I, 240
726 Suyuti, *Merasıd*, 86 a

etmeyenlerin durumu reddedilmektedir. Ardından da peygamberin ağzından tevhid anlatılmaktadır; قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "*Resul dedi ki: Rabbim gökte olsun, yerde olsun, söylenen her sözü bilir. O öyle mükemmel işitir, öyle mükemmel bilir ki!*"[727] denilmektedir. Burada sûrenin adına uygun olarak sadece bir peygamber diye geçmektedir. Halbuki bu peygamberin kim olduğu belli değildir. Oysa 7. âyette bahsedilen peygamber bellidir: وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلاَّ رِجَالاً نُوحِي إِلَيْهِمْ "*Biz senden önce de, ancak kendilerine vahiy gönderdiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik.*"[728]

Sûrenin sonu, baş tarafı gibi sona ermektedir. Burada da tevhid-risalet ele alınmaktadır: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ "*... Ey Resulüm! Biz seni bütün insanlar için sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik.*"[729] 112. âyette peygamberin dilinden tevhidin anlatılması ile sûre sona ermektedir: "Resulullah sonunda şöyle dedi: قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ '*Ya Rabbi, adaletle hükmünü ver! Rabbimiz rahmandır, sizin bunca isnad ve iftiralarınıza karşı yegane müsteandır.*"[730] **Razi,** sûrenin sonunda yer alan bu âyetin aynı zamanda Hz. Peygamber'e teselli verdiğini ifade ederek tevhid ve risalet hakikatine işaret etmektedir.[731] **Bika'i** de sûrenin başında yer alan اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ âyetinde kıyametin yaklaşması konusunu, sonunda reddedenlerin durumunu ifade etmesi yönüyle irtibat kurar.[732] Müellif **Rıfat Fevzi**, sûrenin baş tarafı ile sonunun tevhid ve risalet açısından büyük bir ahenk ve benzerlik ifade ettiğini kaydetmektedir. O şöyle der: "*Sûre parça parça ele aldığı konular itibariyle başından sonuna kadar bir tek bütün gibidir. Bu bütünlük baş tarafta ve sonda açık bir biçimde görülür. Hem baş tarafta hem de sûrenin sonunda; Hz. Peygamber'in rahmet olarak gönderilmesi ve tek olan Allah'a ibadete çağırması, buna uyanların kurtulacağı, itiraz edenlerin ise Allah tarafından kuşatılacağı ifade edilmektedir.*"[733]

---

[727] Enbiya, 21/4
[728] Enbiya, 21/7
[729] Enbiya, 21/107
[730] Enbiya, 21/112
[731] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 234
[732] Bika'i, *Nazm*, XII, 515
[733] Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 58-59

11. Mü'minun Sûresi

Bika'i, sûrenin hedefini tesbit ederken sûrenin adından yola çıkar. O'na göre sûre "*mü'minlerin kurtuluşu*"nu anlatır.[734] **İmam-ı Şatıbi,** Mü'minun sûresi ile ilgili olarak; "*Bu sûrenin üç temel hedefi vardır. Birincisi: Allah Teâlâ'nın yegane kudret sahibi olduğu ve şeriklerden münezzeh olduğudur. İkincisi: Hz. Muhammed'in risaletini tesbit ve O'nun Allah tarafından gönderilen bir elçi olması. Üçüncüsü ise; kıyamet günü ve öldükten sonra dirilmektir.*"[735] der ve sûreyi tevhid ve risalet açısından uzun uzun inceler. Müellif **Hicazi** de sûrenin başdan sona kadar büyük bir ahenk ve uyum içerisinde olduğunu ifade eder ve o'nu tevhid ve risalet açısından değerlendirir. O şöyle der; "*Sûrenin baş tarafında insanın beşer olarak değeri işlenir ve o'nun Allah'ı yaratıcı olarak tanıması ve iman etmesi ele alınır. Ardından peygamber kıssaları işlenir. Bu kıssaların hepsi Hz. Peygamber'i teselli içindir. Sûre bu minval üzre devam eder. Hatime de kaide bozulmaz ve sûre tamamlanırken; Allah'ın kudreti karşısında niçin boyun eğmiyorsunuz ve Ey Muhammed kötülüğü iyilikle uzaklaştırıp, şeytanların şerrinden Allah'a sığınmıyorsun? tarzında son bulur.*"[736]

Mü'minun sûresi farklı bir bakış açısı ile bakıldığında dört bölümden oluşmaktadır.[737] Birinci bölümde; Mü'minler'in sıfatları ve onların kurtuluşa ermeleri anlatılmaktadır.[738] İkinci bölüm, Hz. Nuh'un kıssasını; Üçüncü bölüm, kendilerine peygamber gönderilen kimselerin bölünmeleri; Dördüncü bölüm de ise Hz. Peygamber'in kötülüğü iyilikle savması ve şeytan'dan Allah'a sığınması konularını ele almaktadır.[739] Özellikle bu sûrenin içinde (84 - 89. âyetler arası'nda) geçen ve sorulu-cevaplı fasıl dikkat çekicidir. Bu âyetler sûrenin hedefini tesbit etmede bize yardımcı olmaktadır.[740] Burada Peygamberin ağzından üç soru sorulmakta ve üç cevab verilmektedir. Sorulan sorularda ve cevaplarda çok çarpıcı olarak

---

[734] Bika'i, *Masaid*, II, 303
[735] Şatıbi , *el-Muvafakat*, III, 417
[736] Hicazi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye*, s. 49
[737] Firuzabadi, *Basair*, I, 329
[738] Alusi, *a.g.e.*, XVIII, 2; Saidi, *a.g.e.*, s. 364
[739] Şehhate, *a.g.e.*, I, 252; Kutub, *Fi Zilal*, IV, 2452
[740] Gazzali, *a.g.e.*, 270

tevhid hakikati anlatılmaktadır.[741] Bu beş âyette Allah Teâlâ farklı bir üslub içerisinde peygamberi ile konuşmaktadır. Sûrenin baş tarafında on âyet boyunca mü'minlerin sıfatları ve onların kurtuluşa erdikleri anlatılmaktadır. Aslında bu on âyet'in ortak bir özelliği vardır. Burada mü'minlerin sıfatı olarak anlatılan konular (namaz kılmaları, zekat vermeleri, mahrem yerlerini korumaları, sözlerini yerine getirmeleri ve emanete riayet etmeleri[742]) aslında tarih boyunca *tevhid ve risaletin* asıl gayesi olmuştur. Dolayısıyla sûrenin baş tarafını tevhid ve risalet ile irtibatlandırmak mümkündür.

Sûrenin son tarafına baktığımızda baş tarafta dolaylı olarak temas ettiği tevhid ve nübüvvet gerçeği doğrudan ve daha açık bir biçimde görülmektedir. Sûrenin son üç âyetinde müşahhas tevhid delillerine yer verilmiştir. "*De ki!*" ifadesinde ise Hz. Peygamber'e hitab edilmektedir. Ayrıca son üç âyet bir bütün olarak tevhidi anlatırken farklı bir tek kullanım vardır. 117. âyetin fasılası إِنَّهُ لاَ يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ "*İnkarcılar kurtulamazlar*"[743] şeklindedir. Bu ifade sûrenin baş tarafı ile tam bir benzerlik göstermektedir.[744] Tevhid ve Risalet'in en belirgin özelliklerinden biri de "*inzar*"dır, yani korkutma ve muhatabı endişeye sevketmektir. Bu ifade çok kesin olarak bunu anlatmaktadır. Müfessir **Zemahşeri, Razi, Bika'i, Ebu's-Suud ve Suyuti,** "sûrenin baş tarafında قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ "mü'minlerin kurtulacağı"nı ifade eden bir âyet ile başlaması ve إِنَّهُ لاَ يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ "kafirlerin, kurtulamayacakları"nı haber vermesiyle nihayete ermesini dikkat çekici bir tenasüb örneği".[745] olarak göstermektedirler. Bu tesbite sûrenin hedefi istikametinde baktığımızda

[741] Ferahi, *a.g.e.*, s. 108

[742] Mü'minun, 23/8

[743] Mü'minun, 23/117

[744] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 322

[745] Zemahşeri; *el-Keşşaf*, III, 45; Razi, *Mefatih*, XXIII, 128; Bika'i, *Nazmu'd-Dürer*, XIII, 198-199; Ebû Hayyan, *Bahru'l-Muhit*, VI, 425; Nisaburi, *Garaibu'l-Kur'ân, XVII, 43;* Suyuti, *Merasıd*, vr. 86 b; Ebu's-Suud, *İrşad*, VI, 154; Kaşani, *Tefsiru's-Safi*, III, 413; Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XVIII, 72; Kannuci, *Fethu'l-Bari*, IX, 159 Merağî, *Tefsirü'l-Merağî*, XVII, 63; Said Havva, *el-Esas*, 3670; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 322; Mustafa Müslim, Kur'ân Çalışmalarında Yöntem, s. 114. Bu sûrenin sonunda özellikle lafzi münasebetin bulunduğu rahatlıkla görülmektedir. Bu nedenle olsa gerektirki, sûrelirin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusuna önem vermeyen müfessirler bile görüldüğü üzre baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete işaret etmektedirler.

ise, tevhid ve risaleti kabul edenlerin felaha erecekleri (sûrenin başında ifade edilmiştir) kabul etmeyenlerin ise felaha eremeyeceklerini söyleyebiliriz.

Mustafa Müslim sûrenin 1. ve 2. âyetlerinin mü'minlerin üstün vasıflarından söz ettiğini ve onların felaha kavuşacaklarını anlattığını ifade ederek sûrenin son âyetleri olan 117 ve 118. âyetlerini baş tarafı ile tam bir uyum içinde olduğunu belirtmektedir. Müellif son âyet için şöyle demektedir: "*Bu âyet de küfrün sonucunu ve kafirlerin asla felah bulamayacaklarını dile getirmektedir. Çünkü felah belirli sıfatlarla sıfatlanan kimseler içindir. İflah olmama ise onlarla sıfatlanmayanlar içindir.*"[746]

12. Şuara Sûresi

Sûrenin ana konusunu müfessir **Bika'i,** "*Kitab'ın i'cazı*" demektedir.[747] **Saidi** ise sadece "Kitap" konusuna işaret eder.[748] **Seyyid Kutub** *risalet*[749], **Şehhate** ise *tevhid*[750] demektedir. Müellif **Rıfat Fevzi ve Ferahi** ise *tevhid ve risalet'i* birlikte müteala etmektedir.[751] Firuzabadi'nin sûrenin hedefi istikametinde verdiği uzun bilgileri, tevhid ve risalet olarak özetlemek mümkün[752]. **Sabuni'nin** hedef tesbitinde ise "tevhid, risalet ve ahiret" söz konusudur.[753] **Hicazi,** sûrenin hedefini tesbit ederken şöyle der; " *Sûrenin 1.* âyetinde "*İşte kitabın âyetleri!*" dedikten sonra 8. âyette şu ifade kullanılır: إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ Daha sonra Musa'nın kıssası anlatılır ve sonunda bu ifade tekrar edilir. İbrahim kıssasının anlatımından sonra yine bu ifade tekrar edilir. إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ Nuh kıssası içinde durum aynıdır. Ardından Hud, Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerin kıssaları anlatılır ve bu ifade her defasında tekrar edilir."[754]

---

[746] Müslim, *a.g.e.*, s. 114
[747] Bika'i, *Masaid*, II, 326
[748] Saidi, *a.g.e.*, s. 385
[749] Kutub, *Fi Zilal.*, V, 2583
[750] Şehhate, I, 266
[751] Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 68
[752] Firuzabadi, *Basair*, I, 344-345
[753] Sabuni, *a.g.e.*, II, 373
[754] Said Havva, V, 3901-3902

Kitab (Kur'ân) hem tevhidi hem de risaleti ilgilendirmektedir. Sûrede peygamber kıssaları o kadar çok zikredilmiştir ki neredeyse sûrenin 220 âyetten 180 âyeti bu konuyla ilgilidir.[755] Hz. İbrahim (69-104. âyetler), Hz. Nuh (105-122. âyetler), Hz. Hud (123-140. âyetler), Semud kavmi (141-159. âyetler), Lut kavmi (160-175. âyetler), Eshabü'l-Eyke (176-191. âyetler) 199 ile 227. âyetler arası da bu kıssalarda geçen kavmin karşılaşacağı tehdit dolu ifadeleri içermektedir. Şuara sûresinin hedefi olan tevhid ve risalete ulaşmak için her kıssadan konuyla ilgili bir bölüm aktarılır. Sûrenin baş tarafında kitab, yani Kur'ân[756] ve ardından Hz. Peygamber'i teselli[757] ve bunu takiben tevhid konusuna girilir. تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ "*İşte bunlar apaçık kitabın âyetleridir!*"[758], لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ "*(Ey Muhammed!) onlar iman etmiyor diye üzüntüden neredeyse kendini yiyip tüketeceksin*!"[759] Birinci ve ikinci âyette bu iki konu ile giriş yaptıkdan sonra 9. âyete kadar tevhid konusunda Kur'ân'ın ana temasına uygun ifadelere yer verilir.[760] إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً "*Biz dileseydik onlara gökten bir mu'cize indirirdik!..*"[761], أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ "*Peki bunlar yeryüzüne, orada her güzel çiftten nice nebatlar yetiştirdiğimize hiç bakmıyorlar mı?*"[762]

Sûrenin son bölümü olan (199 ile 227. âyetler arasında) kıssalarda geçen kavmin karşılaşacağı tehdit dolu ifadeler yer alır.[763] Ayrıca 213. âyette Hz. Peygamber'e Allah'dan başkasından bir şey istenmemesi ihtar edilir. 217-220. âyetler ise tamamen Allah Teâlâ'yı isim ve sıfatları ile anlatır.[764] Baş tarafda anlatılan tevhid ve risalet konusundaki bütünlük sûrenin sonunda da açıkca görülmektedir. Sûrenin en son âyetinde; وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ "*zulmedenler nasıl bir yıkılışla yıkılacaklarını anlamaları*" ele alınır. Şuara sûresindeki bütünlüğe işaret eden **Razi**, sûrenin

[755] Kutub, *Fi Zilal*, V, 2583
[756] Suyuti, *Merasıd*, 86 b; Sabuni, *a.g.e.*, II, 373
[757] Derveze, *a.g.e.*, II, 213
[758] Şuara, 26/1
[759] Şuara, 26/2
[760] Nahcevani, *el-Fevatih*, II, 378
[761] Şuara, 26/4
[762] Şuara, 26/7
[763] Alusi, *a.g.e.*, XIX, 58; Şehhate, *a.g.e.*, I, 271
[764] Nahcevani, *a.g.e.*, II, 55

baştan sonuna kadar büyük bir uyum ve irtibat halinde olduğunu kaydeder ve bu sûrede irtibat vechi tesis etmeye gerek duymaz. O'nun bütünlük açısından sûreye yaklaşımı şöyledir: "*Sûrenin başında, Hz. Peygamber'in üzüntüsünü gidermek için o'na teselli verilir. Ayrıca sûrede akli ve mantıki deliller sıralanır, kıssalar konusu işlenir. Daha sonra söz müşriklere yönelir. Onların Hz. peygambere bazen kahin, bazen şair demeleri ele alınır. Kahinlerle ve şairler ile o'nun arasındaki farklılıklar ortaya konulur. Sonra da tehdit ifade eden bu âyetle sûre son bulur.*"[765] **Bika'i** ise sûrenin başında Allah'ın Kitab'ını övmesi, Hz. Peygamber'i teselli etmesi, sonunda ise kafir ve zalimleri korkutması yönüyle irtibat kurmaktadır.[766]

Sabuni'nin sûrenin baş tarafı ve sonu arasındaki münasebeti tesbit ederken Kur'ân'ı gösterdiğini görüyoruz. O şöyle demektedir. "*Özellikle sûrenin sonunda yer alan müşriklerin iftiralarını reddetmek ve onların Kur'ân'ın şeytanlar tarafından indirilmesi iddialarını yüzlerine vurmak sûretiyle sûrenin başında anlatılan Kur'ân meselesi arasında tam bir tenasüb vardır.*"[767] Müellif **Rıfat Fevzi** sûrenin hedefini *tevhid ve risalet* olarak belirler ve sûrenin baş tarafı ile sonunun bu hedefe yöneldiğini şöyle açıklar: "Sûrenin hemen başında Hz. Peygamber teselli edilmektedir. Ardından sûrenin baş tarflarında hemen Hz. Musa'nın kıssası anlatılır. Bunun sebebi Hz. Peygamber'in risaletine benzerlik gösterdiği için Musa kıssası özellikle seçilmiştir. Bu iki peygamberin de insanları takva dairesine çağırmaları dikkat çekici bir özelliktir. Öte yandan inkar edenlerin Hz. Peygamber'i yalanlamaları sûrenin hem başında hem de sonunda dile getirilmiştir. Sûrenin baş tarafında Hz. Peygamber teselli edildiği gibi sonunda da teselli edilmiştir."[768]

13. Neml Sûresi

Mekke'de nazil olmuştur.[769] Neml sûresinde ele alınan konulara kısaca bakarsak, sûrenin hedefini de belirlemiş oluruz. Sûrenin ana konusu

---

[765] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIV, 176
[766] Bika'i, *Nazm*, XIV, 119
[767] Sabuni, *a.g.e.*, II, 373
[768] Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 72
[769] Alusi, *a.g.e.* IX, 154; Ebu's-Suud, *a.g.e.* VI, 271

inanç ve akidedir.[770] Allah Teâlânın yüce kudreti sûrenin tamamında görülmektedir.[771] Yine bu sûrede de kıssalar karşımıza çıkmaktadır. Bu kıssalardan alınacak dersler vardır.[772] Hz. Musa'nın kıssasından sonra Allah Teâlânın Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a ihsan ettiği nimete işaret edilir. Hz. Süleyman'ın değişik yönleri ile karşılaştığı hadiseler insanların nazarına sunulmuştur. O'nun hayvanlarla (karınca ve Hüdhüd kuşu) ile konuşması Allah'ın kudretine delalet etmektedir. Hz. Süleyman ve Belkıs hadisesi sûrede kendisini ağırlıklı olarak hissettirmektedir. Daha sonra Hz. Salih ve Hz. Lut'un kıssalarından bölümler yer alır.[773] Neml sûresinde anlatılan peygamber kıssalarında kıssanın özellikle tevhid'e bakan yönü işlenmektedir.[774]

Sûrenin ilk altı âyeti giriş bölümünü oluşturmaktadır. Çünkü bu âyetlerden sonra sûrede ağırlıklı olarak ele alınan kıssalar konusuna girilmektedir. İlk altı âyette huruf-u mukatta'a, Kitab'ın zikri, mü'minlere müjde ve inanmıyanlara ise korkutma vardır.[775] 6. âyette Hz. Peygamber'in risaletine işaret edilmekte ve Kur'ân'ın Allah katından kendisine verildiği hatırlatılmaktadır.[776] Sûrenin genel havasına uygun olarak bu altı âyet netice itibariyle tevhid ve risalet'e bakmaktadır. Sûrenin son kısmı da, (60 ile 93. âyetler de) Kur'ân'ın Allah'ın varlığının isbatı için deliller serdetmiştir.[777] Ancak son üç âyet ise çok açık olarak tevhid ve risaleti anlatmaktadır. 90. âyette Hz. Peygamber'in Allah'ın kudretini yüceltici ifadeleri, Kur'ân'ı O'nun bir nimeti ve ihsanı olarak kabul etmesi ve yine kendisinin O'nun izniyle insanları inzar etmek üzere gönderildiği hususları yer alır.[778] Son âyet ise tevhid'e ayrılmıştır; وَقُلِ الْحَمْدُ لِلهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ "*De ki: 'Hamd O Allah'a olsun ki size er geç alametlerini gösterecek siz de onları tanıyacaksınız. Senin Rabbin, sizin*

---

770 Kutub, *Fi Zilal*, V, 2524; Sabuni, *a.g.e.*, II, 400
771 Bika'i, *Masaid*, II, 333; Şehhate, *a.g.e.*, I, 272
772 Said Havva, *a.g.e.* VII; 3979
773 Alusi, *a.g.e.*, XIX, 154
774 Ferahi, *a.g.e.*, s. 108
775 Firuzabadi, Basair, I, 348; Saidi, *a.g.e.*, s. 389
776 Suyuti, *Merasıd*, 86 b
777 Şehhate, *a.g.e.*, I, 275
778 Nahcevani, *a.g.e.*, II, 74

yaptıklarınızdan habersiz değildir."[779] Ayrıca Kur'ân meselesi sûrenin hem başında hem de sonunda ifade edilmiştir. **Razi**, bu âyetin tefsirini yaparken, sûrede görülen bütünlüğü dikkate alarak "*Ne latif bir hatime olmuştur!*"[780] demektedir. **Bika'i** ise Kur'ân'ın indirilmesindeki hikmet yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurmaktadır.[781] **Hicazi** ise**,** sûrenin sonunda yer alan Kur'ân'ın zikri için "*bu hatime ancak Alim ve Hakim olan Allah tarafından yapılabilirdi*"[782] demektedir.

14. Kasas Sûresi

Bu sûrede; peygamber kavimlerinin helak olmalarına sebep olan hususlar ele alınırken[783], sûrenin mekki olması da dikkate alınırsa[784], iki konu öne çıkıyor: birincisi Hz. Musa'nın Firavun ile olan kıssası[785], ikincisi de Karun ve İsrailoğulları kıssası.[786] İkinci hadisede özellikle Karun'un zenginliği üzerinde durulmaktadır.[787] Çünkü O'nun sadece hazinelerinin anahtarı taşınamayacak ağırlıktadır. Karun'un bu kadar çok malı ve hazinesi ile gururlandığı ve saltanatının yıkılamıyacağını zannetmesi karşısında Allah Teâlâ'nın kudret ve kuvvetinin yüceliği anlatılmıştır. Çünkü Allah onu, da malını ve saltanatını da yerin dibine geçirmiştir.[788] Görüldüğü üzere kıssalar risalet'e, mal, mülk ve saltanat ise *tevhid'e* işaret etmektedir.[789] **Bika'i,** sûrenin hedefini *tevhid ve risalet* olarak belirler.[790] **Hicazi** ise sûrenin hedefi hakkında, "*tevhidi isbat içi maddi delillerin tatbiki yapılırken, Hz. Peygamber'in de sıdk ve doğruluğu anlatılır.*"[791] demektedir. Ayrıca **Saidi'nin,** sûrenin hedefi konusundaki "Kur'ân'ın şanını

---

[779] Neml, 27/93
[780] Razi, *Mefatih*, XXIV, 223
[781] Bika'i, *Nazm*, XIV, 230
[782] Hicazi, *a.g.e.*, XX, 15
[783] Alusi, *a.g.e.*, XX, 42; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108
[784] Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 3
[785] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 353; Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 76
[786] Kutub, *Fi Zilal*, V, 2674
[787] Sabuni, *a.g.e.*, II, 423
[788] Kasas, 28/81
[789] Nahcevani, *a.g.e.*, II, 75
[790] Bika'i, *Masaid*, II, 338
[791] Hicazi, *a.g.e.*, XX, 17

vurgulamaktadır"[792] tesbiti yine *tevhid* ve *risaleti* hatırlatmaktadır. Buna göre sûrenin baş tarafına bakalım:

Sûrenin hemen başında Hz. Musa'nın kıssasına girilmektedir.[793] Karun'un da Hz. Musa'nın kavminden olduğunu hatırlayalım. Karun ve Firavun, Allah Teâlâ karşısında mal ve saltanatın kendilerini koruyacağını sanan iki örnektir. Bunun için konuya hemen girilmektedir. نَتْلُوا عَلَيْكَ نَبَأَ مُوسَى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ "*Musa'nın ve Firavun'un olayını sana olduğu gibi anlatacağız.*" Denilmektedir. Dikkat edilirse burada Hz. Peygamber'e hitab edilerek söze başlanmaktadır. Sûrenin son âyetinde de aynı durum söz konusudur.[794] Hitab yine Hz. Peygamber'edir.[795]

وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ "*Sen insanları Rabbine ibadet etmeye davet et ve sakın müşriklerden olma!*"[796] âyeti ile وَلاَ تَدْعُ مَعَ اللهِ إِلَهاً آخَرَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "*Allah ile beraber başka hiçbir ilaha yalvarma! Ondan başka ilah yoktur. O'nun vechi(zatı) hariç, her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve hepiniz O'nun huzuruna götürüleceksiniz.*"[797] âyeti, sûre de anlatılan bu çok önemli hadiseyi kısa ve net bir biçimde hülasa etmektedir. Sûrenin baş tarafına bakıldığında sûrenin nasıl başladığı, Hz. Musa'nın durumu, ona yapılan yardım ve O'nun: فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ "*Mücrimlere yardımcı olmayacağım*" sözü, ve vatanından çıkarılması görülecektir. Aynı şekilde sûrenin son tarafına bakıldığında ise bu defa Hz. Peygamber'in durumu ve ona hitaben: فَلاَ تَكُونَنَّ ظَهِيراً لِلْكَافِرِينَ "*Öyleyse sakın inkarcılara yardımcı olma*" sözü, Mekke'den çıkarılması ile tekrar oraya döndürüleceği yönündeki teselli[798] sûrenin baş tarafı ile büyük bir uyum göstermektedir.[799] **Bika'i,** bu konuda "*sûrenin baş tarafi ile sonu arasında icmal-tafsil yönünden çok açık bir münasebet vardır*" demektedir.[800]

---

[792] Saidi, *a.g.e.*, s. 396
[793] Sabuni, *a.g.e.*, II, 423
[794] Suyuti, *Merasıd*, 87 a
[795] Nahcevani, *a.g.e.*, II, 95
[796] Kasas, 28/87
[797] Kasas, 28/88
[798] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 194
[799] Zerkeşi, *el-Burhan*, I, 185; Suyuti, *İtkan*, II, 142; Said Havva, *a.g.e.*, VII, 4120
[800] Bika'i, *Nazm*, XIV, 382

15. Ankebut Sûresi

Ankebut sûresi üç bölümde ele alınabilir.[801] Birinci bölümde(1-13. âyetler arasında) mü'minler, münafıklar ve kafirlerin akibeti üzerinde duruluyor. İkinci bölüm olan 14-45. âyetler arasında peygamber kıssaları anlatılıyor. Üçüncü bölümde ise ağırlıklı olarak ehl-i kitabla mücadele ederken güzel bir üslub benimsenmesi tavsiye ediliyor.[802] **Bika'i** sûrenin maksadı bölümünde "*emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker*" demektedir.[803] Müfessir **Reşid Rıza'nın** sûrenin hedefini tesbit ederken; "Bu sûre de nübüvveti ve kitabı isbat vardır"[804] ifadesi ve aynı şekilde müfessir **Alusi'nin** "Bu sûre, mü'minleri teselli etmektedir"[805] yaklaşımı ve **Ferahi'nin** "mü'minlere kurtuluş ve zafer müjdesi"[806] doğrudur. **Said Havva** "sûre başından sonuna kadar büyük bir tenasüb içinde tevhid ve risalet konusunu ele almaktadır." demektedir.[807] **Hicazi** ise sûrenin hedefi hakkında; "*İman hakikatinin açıklanması ve mü'minlerin karşılaştıkları zorluklar ve onları manevi olarak takviye etmek için seçilen peygamber kıssaları.*"[808] demektedir. **Sabuni,** sûrenin hedefini "tevhid, risalet ve ahiret" olarak tesbit eder.[809] Ayrıca müfessir **Nahcevani'de** bu sûrenin tefsirinde "*Fatihatü Sûret-i Ankebut*" başlığı altında sûrenin hedefini *tevhid* ve *risalet* olarak belirtir.[810]

Şimdi Ankebut sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti *tevhid ve risalet* açısından ele alalım: Sûrenin ilk sekiz âyeti mü'minlerin teselli edilmesi hakkındadır.[811] Burada anlatılan şey sadece Hz. Peygamber dönemine münhasır değildir. الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ "*Kendilerinden önce*"[812] ifadesi

[801] Kutub, *Fi Zilal*, V, 2719; Şehhate, *a.g.e.*, I, 284; Saidi, *a.g.e.*, s. 404
[802] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 359
[803] Bika'i, *Masaid*, II, 345
[804] Reşid Rıza, *Menar*, VII, 296
[805] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XVIII, 2
[806] Ferahi, *a.g.e.*, s. 108
[807] Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4161
[808] Hicazi, *a.g.e.*, XX, 54
[809] Sabuni, *a.g.e.*, II, 450
[810] Nahcevani, *a.g.e.*, II, 96
[811] Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XVIII, 2
[812] Ankebut, 29/3

ile yeryüzünde risalet kanununun aynı şartlarda cereyan ettiğine işaret edilmektedir. Bu âyetlerde ifade edilmek istenen husus; Allah Teâlâ'nın inananları büyük imtihanlardan ve sıkıntılardan geçirdiği ve böylece "*gerçek inananlar*"[813] ile "*yalancıların*"[814] kim olduğunu ortaya çıkarmak istemesidir. Sûrenin baş tarafında *risaletin* anlatımına denk bir üslub içerisinde sûrenin sonunda da aynı konuya yer verilmiştir. 65. âyette Hz. Nuh'un kıssasına yer verilmiş ve O'nunla Hz. Peygamber dönemi arasında risaletin ortak özellik taşıdığı vurgulanmak istenmiştir. 69. âyet sûrenin son âyetidir.[815] Bu âyet sûrenin baş tarafında anlatılan tevhid-risalet bütünlüğüne tam bir uyum göstermektedir.[816] وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَأَنَّ اللهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ "*Bizim uğrumuzda gayret gösterip mücahede edenlere elbette muvaffakiyet yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.*"[817] **Bika'i,** "*Sûrenin baş tarafında eza ve cefa çekmek sûretiyle mücahede edenler övülmüş, sonunda ise buna mütenasib en uygun bir ifade ile Allah yolunda mücahede edenler anlatılmıştır.*"[818] demektedir.

16. Rum Sûresi

Rum sûresi Mekke'de nazil olmuştur.[819] **Bika'i'ye** göre sûrenin hedefinde tevhid ön plana çıkmaktadır.[820] İki bölümden oluşmaktadır.[821] Birinci bölümde; "Mü'minlerin zaferiyle, göklerin ve yerin ana kaynağını meydana getiren hak arasında ilgi kurularak dünya ve ahiret meseleleri birbirine bağlanıyor.[822] Gönüller geçmiş asırlardaki iman ehli ile Allah Teâlâ'nın kanunlarına yönlendiriliyor. Ölümden sonra diriliş ve hayat konusu mukayese yapılıyor. Bu münasebetle mü'minlerin ve kafirlerin başına gelenler açıklanıyor. Bu gezintiden sonra kainata dönülüyor, yer-

---

[813] Ankebut, 29/3
[814] Ankebut, 29/3
[815] Suyuti, *Merasıd*, 87 a
[816] Nahcevani, *a.g.e.*, II, 113
[817] Ankebut, 29/69
[818] Bika'i, *Nazm*, XIV,483
[819] Alusi, *a.g.e.*, XXI, 16; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 49
[820] Bika'i, *Masaid*, II, 349
[821] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 365; Şehhate, *a.g.e.*, I, 290; Saidi, *a.g.e.*, s.411
[822] Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Derveze, *a.g.e.*, IV, 285; Hicazi, *a.g.e.*, XXI, 14

yüzündeki Allah'ın delillerine ve bu delillerin ifade ettiği manalara geçiliyor. İnsanlara kendi nefislerinden ve elleri altında bulunanlardan örnekler sunularak şirk düşüncesinin yanlışlığını, bilgi ve gerçeğe dayanmayan heveslere isnad ettiğini belirtiyor. Yine bu bölümde Hz. Peygamber bir tek yola gitmekle emrolunuyor. Bu yolun Allah'ın yolu olarak, açık, dürüst ve sağlam fıtrat yolu olduğu zikrediliyor.

İkinci bölümde ise insanların tabiatındaki değişimleri gösteriliyor ve hayatın arzu ve heveslere göre yön değiştirmeyen sabit ölçülerle bağlı bulunmadıkça hiçbir düşünceye dayanamayacağı belirtiliyor. İnsanların sıkıntı ve bolluk anlarındaki halleri tasvir ediliyor. Rızıklarının daraltılıp genişletilmesi hali anlatılıyor. İnfak bahsinden sonra söz, şirk koşulan şeylere geliyor. Bu arada karalarda ve denizlerde bozulmanın belirmesiyle insanların hareketleri ve kazançları arasında ilgi kuruluyor ve onlar yeryüzünde gezmeye daha önceki müşriklerin akibetini görmeye davet olunuyor. Burada hitab Hz. peygamber'e yönelerek herkesin kazandığı ve ceza göreceği gün gelip çatmadan önce, fıtratın dini istikametinde yürümek tavsiye olunuyor. Bunu takiben insan Allah'ın âyetlerini seyre davet ediliyor. Asıl hidayetin Allah Teâlâ'dan olduğu, Hz. Peygamber'in tebliğden başka elinden bir şey gelmediği, O'nun körleri doğru yola sevkedemeyeceği, sağırları işittiremiyeceği belirtiliyor.

Burada görüldüğü gibi sûrenin her iki bölümünde anlatılan konuların ve âyetlerin seyrinin genel çerçevesini tevhid ve risalet oluşturmaktadır. Şimdi bu duruma göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet cihetine bakabiliriz: Sûrenin baş tarafında Kur'ân'ın hayret uyandıran bir haberi hakkındadır.[823], Rumların mağlubiyetinden, fakat onların en kısa zamanda tekrar galib geleceklerinden bahsediyor. Bu haber ğaybe ait bir hadisedir.[824] Ğaybı ise ancak Allah bilir. Bu galibiyet ve zaferin Allah Teâlâ'nın yardımı ile olacağından haber veriliyor.[825] Bizanslılar ile İranlılar arasındaki bu savaş Hz. Peygamber döneminde cereyan ettiğinden özel bir hususiyet arzetmektedir.[826] Ancak ilk beş âyette bu hususiyeti ifade

[823] Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4248
[824] Sabuni, *a.g.e.*, II, 470
[825] Nahcevani, *a.g.e.*, II, 114
[826] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 214; Reşid Rıza, *Menar*, VII, 296

eden belirgin bir delil de yoktur. Dolayısıyla bu konu *tevhid-risalet* mücadelesinin her devir ve döneme uygulanabilirliğini göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ 5. âyette geçtiği gibi يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ "*Yardımını dilediğine*" vermektedir[827]. Ayrıca yine en olumsuz şartlarda bile Allah inananları galib getirmeye muktedirdir وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Çünkü O, "Aziz ve Rahimdir*"[828]

Sûrenin baş tarafında anlatılan ğaybe dair bir hadise sonunda bir kez daha hatırlatılmak sûretiyle sûrenin başı ile sonu arasında yakın bir tenasüb kuruluyor. Baş tarafda Rumların yakın bir zamanda galib gelecekleri anlatılmıştı. Sûrenin sonunda ise Hz. Peygamber'e sabretmesi, Allah'ın va'dinin gerçek olduğu bir kez daha zikrediliyor. Ayrıca 60. âyette geçen "الَّذِينَ لاَ يُوقِنُونَ - *kesin olarak inanmıyanlar*" ifadesi ile Allah Teâlâ'nın bir kaç sene zarfında olacağını haber verdiği bir konuda Hz. Peygamber'in ve inananların buna kesin inanmaları emrediliyor.[829] **Bika'i** Allah'ın vaadi yönünden başı ile sonu arasında irtibat kurmaktadır.[830] **Said Havva,** sûrenin sonunda yer alan, فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ "*Allah'ın va'dinden dönmeyeceği*" hususu ile sûrenin baş tarafında anlatılan gaybe ait bir hadisede Rumların tekrar galib gelmesi meselesi arasında yakın bir münasebet olduğu görüşünü dile getirir.[831]

17. Saad Sûresi

Sûrenin ele aldığı konulara genel açıdan bakmadan önce; **Rıfat Fevzi'nin** bu sûrenin başı ile sonu arasındaki tesbitini buraya almak istiyoruz. **Fevzi**'ye göre[832] sûrenin ana hedefi; "*Hz. Peygamber'i teselli etmek ve Allah Teâlâ'nın rahmetinin geniş ve sonsuz olduğunu izah etmektir. Bunun içindir ki sûre; Hz. Peygamber'e kavmini aydınlatmak üzere Allah tarafından indirilen, hikmetli kitabın zikri ile başlamış ve yine Kur'ân'ın anlatıldığı âyetlerle sona ermiştir.*" **Hicazi,** ise "Müşriklerle münakaşa edilmekte, onların inançları reddedilmektedir. Ayrıca sûrede bu hususu

[827] Rum , 30/5
[828] Rum, 30/5
[829] Nahcevani, *a.g.e.*, II, 128
[830] Bika'i, *Nazm*, XV, 139
[831] Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4249
[832] Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 76

destekleyen Hz. Dâvûd, Eyyub ve Süleyman kıssaları zikredilmektedir.[833] Sûreye genel olarak bakmadan önce Mekke'de nazil olduğunu ifade edelim.[834] Sûrede ele alınan konular genel çerçevesi ile; "Kafirlerin Hz. Peygamber'in risaletine şaşırmaları, yine inkar edenlerin O'na iftira atmaları, Allah Teâlâ'nın semanın ve yeryüzünün maliki olduğu hususları kaza gününün ahvalinin ortaya çıkması, Hz. Dâvûd, Süleyman, Eyyüb ve İbrahim gibi peygamberlerin kıssaları[835], cennettekilerin ahvalinin anlatılması, bedbaht kimselerin cehennemdeki acizlikleri, Şeytan'ın, Hz. Adem ve Havva'nın hikayesi ve kafirlerin yalanlaması"[836] gibi konulardır. Çok açık olarak görüldüğü gibi sûrede anlatılanların temeli Tevhid ve Risalet konusu etrafındadır.[837] Şimdi buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete bakalım:

Sûrenin baş tarafında öğüt veren Kur'ân üzerine yemin ediliyor.[838] Ardından inkar edenlerin durumları ele alınıyor. Ancak bu ele alış risalet açısındandır.[839] Çünkü inkar edenlerin inkarı peygamberlerin vazifesine bir baş kaldırıştır. Peygamberlerine "yalancı" ve "sihirbaz" demeleri bunu göstermektedir. İnkar edenlerin bu tutumu anlatılırken yine 3. âyette geçen كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ "*Onlardan önce nice nesilleri yok ettik!*"[840] ifadesi ile çok açık bir biçimde tevhid'e işaret edilmektedir. Aynı şekilde 4. ve 5. âyetlerde inkarcıların ağzından risalet ve tevhid birlikte ifade edilmektedir. وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ اَجَعَلَ اْلآلِهَةَ إِلَهاً وَاحِداً "*...kafirler: 'Bu bir sihirbaz, bir yalancı! İşte tutmuş bunca ilahı bir tek ilah yapmış! Bu gerçekten şaşılacak, çok tuhaf bir şey!'dediler.*"[841] âyeti bunu göstermektedir. Ayrıca sûrenin baş tarafında giriş kısmından sonra şu âyet gelir; اِصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ. Sonra peygambere bir kısım dersler talim eder. Bu dersler yine peygamberler ile ilgilidir. وَاذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ , وَاذْكُرْ اسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذُوالْكِفْلِ ve yine

[833] Hicazi, *a.g.e.*, XXIII, 45
[834] Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 213
[835] Derveze, *a.g.e.*, I, 375
[836] Firuzabadi, *Besair*, I, 400; Bika'i, *Masaid*, II, 410
[837] Ferahi, *a.g.e.*, s. 108
[838] Suyuti, *Merasıd*, 88 a
[839] Sabuni, *a.g.e.*, III, 49
[840] Sa'd, 38/3
[841] Sa'd, 38/4-5

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إبْرَاهِيمَ وَاسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ifadeleriyle sûrede ki tevhid-risalet bütünlüğü açığa çıkar.[842]

Sûrenin sonunda ifade üslubu kesinliğe bürünerek tevhid ve risaleti özetler mahiyette sona ermektedır قُلْ مَا أَسْئَلُكُمْ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ "*De ki; Ben irşad ve risalet hizmetinden dolayı sizden bir ücret istemiyorum ve ben size kendiliğinden bir iddia içinde bulunan biri de değilim!*"[843] Bu âyetteki hitab doğrudan Hz. Peygamber'edir.[844] Ancak Kur'ân-ı Kerim'in üslubu içerisinde meseleye bakacak olursak bu ifade risaletin temsilcisi tüm peygamberlerin ortak sözüdür. Dolayısıyla sûrenin son tarafında büyük bir ahenk ve uyum görülmektedir. Ayrıca yine Sa'd sûresinin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebete uygun olarak sûrenin baş tarafında Kur'ân-ı Kerim'in zikri ile başlamış sonunda yine aynı şekilde O'nun zikri ile nihayete ermiştir. Buradaki dikkat çekici bir başka nokta da, Kur'ân'ın sıfatı, "*Öğüt veren kitab*" olarak her iki tarafta da aynıdır. Tek fark, başlangıçta yemin edilmiş, sonunda ise "*Alemler için öğüt* " olduğu ifade edilmiştir.[845] **Razi**, sûrenin sonu için "*çok latif bitmiştir*"[846] demektedir. **Bika'i** de **Razi** gibi sûrenin başı ile sonu birbiri ile irtibatlıdır demekte ancak bir izahatta bulunmamaktadır.[847]

18. Şura Sûresi

Şura sûresi mekkidir[848] ve iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm (1-23. âyetler) genel olarak risaletin hedefinin tek olduğu hususunu ele almaktadır. Bu arada mü'minlerin risalet içindeki konumuna temas ediliyor.[849] İkinci bölüm ise (25-53. âyetler) Müslüman topluluğun sıfatlarından ve bu doğrultudaki tevhid delillerinden bahsediyor.[850] **Bika'i**

---

[842] Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4754-4755
[843] Sa'd, 38/86
[844] Sabuni, *a.g.e.*, III, 49
[845] Suyuti, *Tenasuku'd-Dürer*, s. 29; Ebû Zeyd, Ahmed; *et-Tenasübü'l-Beyani Fi'l-Kur'ân*, Rabat, 1992; s. 66
[846] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVI, 235
[847] Bika'i, *Nazm*, XVI, 435
[848] Alusi, *a.g.e.*, XXV, 10; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 21; Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4814
[849] Alusi, *a.g.e.*, XXI, 10; Şehhate, *a.g.e.*, I, 351
[850] Kutub, *Fi Zilal*, V, 3138-39; Saidi, *a.g.e.*, s. 474

sûrenin ana maksadı "iman'dır" demektedir.[851] **Said Havva** sûrenin bütününde işlenen temel konu hakkında; "*Hepiniz Allah'ın kullarısınız. İşte benim doğru yolum. O'na uyun*!"[852] demektedir. Sûrenin hedefinin risalet ve tevhid olduğunun tesbitinden[853] sonra şimdi baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet yönüne bakalım;

Sûrenin baş tarafı mukatta'a harflerinden sonra risalet konusuna intikal eder; كَذَلِكَ يُوحَى إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*(O üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibi) aziz ve hakim olan Allah, böylece sana da, senden önceki resullere de buyruklarını vahyeder*" demek sûretiyle vahiy kaynağının birliğine işaret ediyor.[854] Önceki ve sonraki nesillerde "*Risalet*" kanununda değişiklik söz konusu değildir. Durum beşer tarihinde hep aynıdır. 4. âyet ise tevhidi anlatmaktadır. لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ "*Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. O, yüceler yücesidir, pek büyüktür.*" Çok açık ve net ifadelerle sûrenin başında risalet ve tevhid konusuyla giriş yapılmıştır. Sûrenin sonunda da aynı konu açık bir biçimde hülasa edilmektedir. 52. âyette Hz. Peygamber'e hitaben: وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنَا "*İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik*"[855] buyurulmaktadır.[856] Bu ifade Kur'ân'da gönderilen peygamberler için sık sık zikredilmektedir. Müfessirler bu Ruh'un Cebrail olduğu görüşündedirler.[857] Bu âyetin sonundaki ifade *risalete* işaret etmektedir. Yine muhatab Hz. Peygamber'dir, ancak anlatılan konu risaletin sahasına girmektedir. Çünkü bütün peygamberler "*Doğru yola çağırmaktadırlar.*"[858] Sonda yer alan şu iki âyet ise *tevhidi* anlatır; وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُوراً نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا "*Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimize doğru yolu gösteren bir nur kıldık.*"[859] Sûrenin son âyeti tevhid hakikatini en geniş manasıyla

---

[851] Bika'i, *Masaid*, II, 450
[852] Said Havva, *a.g.e.*, IX, 511
[853] Firuzabadi, Basair, I, 418; Hicazi, *a.g.e.*, XV, 154
[854] Sabuni, *a.g.e.*, III, 131
[855] Şura, 42/52
[856] Suyuti, *Merasıd*, 88 b
[857] Bk. *Mecmau't-Tefasir*, V, 419 (Beyzavi, Nesefi, Hazin ve İbn-i Abbas Tefsirleri birarada)
[858] Şura, 42/52
[859] Şura, 42/52

hülasa etmektedir; صِرَاطَ اللهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ أَلاَ إِلَى اللهِ تَصِيرُ ٱلْأُمُورُ "*(Sen) göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olan Allah'ın yolunu gösterirsin. İyi bilin ki bütün işler eninde sonunda Allah'a döner, kararlar O'ndan çıkar.*"[860] Müfessir **Bika'i**, "*sûrenin başı ile sonu birbiri ile irtibatlıdır*" demekte ancak bir izahatta bulunmamaktadır.[861] **Hicazi** "*sûrenin baş tarafi ile sonu arasında büyük bir uyum vardır*" demektedir. O, irtibatı tesis ederken şöyle der: "*Söze vahy ve Kur'ân ile başlar. Yine son tarafta konu vahiy ile son bulur. Buradaki vahiy peygamberlere gelen vahiydir. Hususilik yoktur.*"[862] **Sabuni de,** "*sûrenin baş tarafında ve sonunda da Kur'ân'ın doğruluğu ve vahy'in isbatı yapılmıştır.*"[863] demektedir.

19. Fetih Sûresi

Fetih sûresi medeni olma özelliği ile[864]; "Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e olan zafer ihsanı ve mağfireti, mü'minlere sekine indirilmesi, münafıklara şiddetli bir azabın verilmesi. Hz. Peygamber'e övgü, ağaç altında biat edilmesi, münafıkların kayıb içerisinde oldukları, Sahabenin hayırla anılması, Hz. Peygamber'in rüyasının doğruluğu, yine sahabe ve Hz. Peygamber'in birlikte anlatımı"[865] ele alınmaktadır. Görüldüğü üzere sûrenin ana eksenini Hz. Peygamber ve sahabiler oluşturmaktadır[866]. Sûrenin baş tarafı, doğrudan Peygamberimiz'e verilen müjdeye ayrılmıştır. Sûrenin ilk dört âyeti boyunca Hz. Peygamber'e verilen fetih, müjde ve mağfiret konularında hep Allah'ın ihsanı söz konusu edilmiştir.[867] Her defasında verilen müjde ile birlikte Allah Teâlâ kendisini isim ya da zamirle ifade etmektedir. "*Biz sana aşikar bir fetih ve zafer ihsan ettik.*"[868] لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطاً مُسْتَقِيماً "*Bu da Allah'ın*

860 Şura, 42/53
861 Bika'i, *Nazm*, XVII, 375
862 Hicazi, *a.g.e.*, XV, 178
863 Sabuni, *a.g.e.*, III, 131
864 Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 83; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 103
865 Firuzabadi, *Besair*, I, 432; Bika'i, *Masaid*, II, 492; Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 84
866 Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 500; Sabuni, *a.g.e.*, III, 216
867 Suyuti, *Merasıd*, 89 a; Hicazi, *a.g.e.*, XVI, 36
868 Fetih, 48/1

senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlaması, sana yaptığı ihsan ve in'amı tamamlaması, seni dosdoğru yola hidayet etmesi."[869], وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْراً عَزِيزاً "*Ve (O) sana şanlı ve şerefli bir zafer vermesi içindir.*",[870] هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَاناً مَعَ إِيمَانِهِمْ "*Mü'minlerin yakinlerini iyice artırsınlar diye müminlerin kalplerine sekine indiren O'dur.*"[871] Sözkonusu bu âyetlerde görüldüğü gibi "*Biz*", "*Allah*" ve "*O*" ifadeleri "*Resul*"'e verilen nimeti hatırlatmak içindir. Ancak tevhide açıktan işaret eden âyet bu âyetlerden sonra gelmektedir; وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً "*Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, Alim ve Hakim olandır.*"[872] Sûrenin sonunda Hz. Peygamber ve onun sahabileri övülmektedir.[873] Peygamber ve sahabilerinin durumu ise kafirleri öfkelendirmektedir. Bu durum, Allah'ın kanunu olarak görülmektedir. وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ أَجْراً عَظِيماً "*Allah, onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara bir mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.*" Sûrenin başında olduğu gibi sonunda da tevhid-risalet bütünlüğü görülmektedir. Sûrenin başında ele alınan Hudeybiye sulhu ile sonda anlatılan akibetin Hz. Peygamber ve mü'minler için olması meselesini irtibatlandırmak mümkündür.[874]

20. Necm Sûresi

Necm sûresi Mekke'de nazil olmuştur.[875] Sûreyi dört bölüme ayıran **Şehhate'ye** göre konular şöyle ele alınmıştır: "Sûrenin birinci bölümü (1-18. âyetler) Hz. Peygamber'in önemine işaret etmektedir. İkinci bölümde (19-28. âyetler) müşriklerin putları (Lat, Menat, Uzza gibi) ve onların bir kısım iddiaları yer almaktadır. Üçüncü bölümde; (29-32. âyetler) Hz. Peygamber'e hitaben yoldan çıkan kimselerden yüz çevirmesi emredilir. Dördüncü bölümde ise kısa kısa peygamber kıssaları ile tevhid hakikatine işaret edilmek-

---

869 Fetih, 48/2
870 Fetih, 48/3
871 Fetih, 48/4
872 Fetih, 48/4
873 Suyuti, *Merasıd*, 89 a; Hicazi, *a.g.e.*, XVI, 52; Sabuni, *a.g.e.*, III, 222
874 Bika'i, *Nazm*, XVIII, 347; Said, Havva, IX, 5390
875 Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 44; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 154

tedir."[876] **Firuzabadi'nin** hedef tesbiti konusunda aynı ifadeleri kullandığını görüyoruz.[877] **Ferahi** ise sûrenin genel konusunu "*Kur'ân'la öğüt verme*" olarak tesbit etmektedir.[878] Bu tesbitin hem tevhid'e hem de risalet'e bakan yönleri vardır. Hicazi ise sûrenin hedefi "*tevhid*"[879] demektedir.

Görüldüğü gibi Necm sûresinin baş tarafında ağırlıklı olarak Hz. Peygamber ve risalet konusu üzerinde durulmuş,[880] son tarafında ise tevhid meselesi işlenmiştir. Sûrenin başında ilk 18 âyet boyunca Hz. Peygamber anlatılır. Burada Hz. Peygamber anlatılırken özellikle إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى "*O'nun konuşması ancak kendisine vahyedilen bir vahiy iledir.*"[881] âyeti ile فَاوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى "*O da kuluna vahyetmek istediği her şeyi vahyetti.*"[882] Ve لَقَدْ رَأى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى "*Vallahi gördü, hem de Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü!*"[883] âyetlerinde risaletin tevhid konusuna bakan yönlerine işaret edilmektedir. Sûrenin sonunda ağırlıklı olarak tevhid konusu işlenmektedir. Bununla beraber özellikle 56. âyette risalet konusuna da genel bir temas söz konusu olmuştur. هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولَى "*İşte bu peygamber de, önceki rehberlerden ve uyaranlardan biridir.*"[884] Sûrenin sonunda tevhid'e dair işaretler boldur: لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللهِ كَاشِفَةٌ "*O (kıyamet) gelmeden, ne zaman olacağını bildirecek, geldiğinde de onu kaldıracak Allah'tan başka kimse yoktur.*"[885] Ve فَاسْجُدُوا لِلهِ وَاعْبُدُوا "*Haydi artık secdeye varın, Allah'a ibadet ediniz!*"[886]

21. Tahrim Sûresi

Bu sûre ile ilgili olarak genel bir çerçeve çizen **Seyyid Kutub** şöyle demektedir: "*Bu sûrede bahis konusu edilen, peygamberin iki hanımı-*

[876] Şehhate, *a.g.e.*, II, 142-146
[877] Firuzabadi, *Basair*, I, 443
[878] Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[879] Hicazi, *a.g.e.*, XVII, 103
[880] Saidi, *a.g.e.*, s. 518; Derveze, *a.g.e.*, I, 227
[881] Necm, 53/4
[882] Necm, 53/10
[883] Necm, 53/18
[884] Necm, 53/56
[885] Necm, 53/58
[886] Necm, 53/62

nın tevbeye davet edilmesidir. Sûre tamamen bir tevbe davetini irad etmekte ve aile sahiplerinin ailelerini evlerinin içinde terbiye etmeye çağırmaktadır. Böylece hem kendilerini hem de çocuklarını ateşten korumalarını istemektedir. Nuh ve Lut peygamberlerin hanımlarını anlatmakta iman örneği olarak da Firavun'un karısını söz konusu etmekte, temizlenen ve ilahi ruhun üflenmesine hazır olan ve Rabbinin kelimelerini tasdik edip O'na boyun eğenler arasına giren İmran kızı Meryem'den bahsetmektedir."[887] *Sûre genelinde anlatılan risalet konusu tevhide bağlı olarak ele alınmaktadır.*[888] Tahrim sûresi Medine de nazil olmuştur.[889] Sûre, Hz. Peygamber'in hanımları ile ilgili doğrudan şahsını ilgilendiren bir meseleyle başlamıştır.[890] Medine'de nazil olan[891] sûre, Hz. Peygamber ile hanımları arasında geçen bir meseleden dolayı nazil olmuştur.[892] Nüzul sebebi konusu tefsir kitablarında uzun uzadıya anlatılmıştır. Konumuzla fazla ilgisi olmadığından bunun üzerinde durmuyoruz. "*Ya Muhammed!*" nidası gibi, onun ismi ve lakabı ile değil de saygı ve ihtiram ifade eden "*Ey Nebi!*" diye başlaması[893] konunun risalet'e bakan yönüyle ilgilidir. Ayrıca Tahrim sûresi Medine'de nazil olmuştur. Bu yönüyle değişik hükümler içermektedir.[894] Bu hükümlerin ise tevhid ile doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Ancak burada farklı bir durum söz konusudur. Hüküm doğrudan risaleti ilgilendirmektedir: لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ "... *Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin nefsine adeta haram kılıyor, kendini onlardan mahrum bırakıyorsun?* "[895]

Sûrenin son kımında Allah Teâlâ iki kadını misal vermektedir; bunlar Firavun'un hanımı ile Hz. Meryem'dir. Bu iki misal, çok anlamlıdır.[896] Çünkü bu iki misalin hem risalet konusuna hem de tev-

---

[887] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3611
[888] Saidi, *a.g.e.*, s. 553
[889] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 124
[890] Derveze, *a.g.e.*, VI, 441; Hicazi, *a.g.e.*, XVIII, 60; Sabuni, *a.g.e.*, III, 405
[891] Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 146; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 266
[892] Firuzabadi, *Basair*, I, 471
[893] Elmalı, *a.g.e.*, VII, 5104
[894] Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[895] Tahrim, 66/1
[896] Sabuni, *a.g.e.*, III, 405

hide bakan yönleri vardır. Risalet'e bakan yönünde; her iki kadının da peygamber annesi olmasıdır.[897] Firavun'un karısı Hz. Musa'ya annelik yapmıştır. Hz. Meryem ise *risaletin* kadınlarla ilgili yönünü temsil etmesi ve Hz.İsa'nın annesi olması bakımından dikkat çekici bir örnektir. Konunun *tevhide* bakan yönünde ise her iki kadında da Allah'ın lütuf ve ihsanının görülmesidir.[898] Bika'i sonu ile başı arasında farklı bir irtibat tesis eder. O şöyle der; "*Sûrenin sonunda anlatılan iki kadın (Firavun'un sarayındaki mü'min kadın ile Hz. Meryem) cennette Hz. Peygamber'in hanımı olacaklardır. Dolayısıyla sûrenin sonunda anlatılan bu iki hanımın durumu ile baş tarafta anlatılan hanımları konusunun, sûrenin başı ve sonunda yer alması sebebiyle büyük bir benzerlik göstermektedir.*"[899] **Hicazi,** Tahrim sûresinin sonu hakkında, "*kadınlık meselesine hitab eden en güzel hatime ile son bulmuştur.*"[900] demektedir. Müellif **Sabuni,** sûrenin sonunda ele alınan bu iki misali sûrenin başı yerine, bütünü ile irtibatlandırmaktadır."[901]

22. Kalem Sûresi

Mekki olan[902] sûrenin hedefi tevhid ve risalettir.[903] **Mustafa Müslim,** sûrenin temel hedefi hakkında; "*Hz. Peygamber'in şahsını savunmak ve inanmayanları ona sataşmaktan ve ona asılsız iftira atmaktan sakındırmaktır.*" demektedir.[904] Özellikle risalet konusunda sûrenin baş tarafı ile sonu arasında tam bir tenasüb görülmektedir. Bu tenasüb'ün Hz. Peygamber'in risaleti konusuna bağlıyan **Seyyid Kutub** bu hususda şöyle demektedir: "Sûrenin hemen başında ifade edilen مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ "*Sen rabbinin nimeti sayesinde bir mecnun*

[897] Şehhate, *a.g.e.*, II, 357
[898] Suyuti, *Merasıd*, 91 a
[899] Bika'i, *Nazm*, XX, 215
[900] Hicazi, *a.g.e.*, XVIII, 66
[901] Sabuni, *a.g.e.*, III, 405
[902] Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 22
[903] Firuzabadi, *Basair*, I, 477; Reşid Rıza, Menar, VII, 296; Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 13; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[904] Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, s. 74

değilsin"[905] âyeti ile reddedilen deliliğin Hz. Peygamber'le ilgisi yoktur. Zira doğrudan doğruya bu korkunun söz konusu edilen şekilde varit olmadığı konusunda kesin rivayetler vardır. Ayrıca sûrenin üslubunda görülen ahenk, sûrenin başında ve sonunda açıkca müşahede edilmektedir. Sûrenin son âyetinde; وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ "*O, mutlaka bir delidir, diyorlardı*"[906] ifadesi tam bir tenasüb örneği sergilemektedir."[907] Sûrenin baş tarafı ile sonu arasında görülen bu münasebet yönüne **Razi** başta olmak üzere, **Bika'i**, **Suyuti, Ebû Zeyd, Hicazi, Said Havva** ve **Sabuni** de temas etmişlerdir.[908]

23. Nuh Sûresi

Mekke'de nazil olan[909] Nuh sûresi, geniş olarak Hz. Nuh'un kıssasını, başlangıcından tufan hadisesi'nin sonuna kadar ele almaktadır.[910] Sûrede Allah Teâlâ'nın kendi yolundan dönenlere karşı kanununun açıklanması, peygamberlerin akıbetleri ve mücrimlerin başlarına gelenler anlatılmaktadır.[911] Dolayısıyla sûrenin hedefi *tevhid* ve *risalet* olarak kendini göstermektedir. Sûrenin baş tarafında Hz. Nuh'un peygamberliği ve kavmine karşı risalet görevini yerine getirmesi anlatılmaktadır.[912] Yine baş tarafta Allah'a kulluk etmenin ve O'na itaat etmenin lüzumu üzerinde durulmaktadır. Sûrenin sonunda Hz. Nuh'un diliyle Allah anlatılmakta, böylece sûrenin başı ile sonu risalet ve tevhid konusunda bir bütünlük arzetmektedir.[913] **Bika'i** inzar ve irşad yönüyle sûrenin başı ile sonu arasında irtibat kurar.[914]

---

[905] Kalem, 68/2
[906] Kalem, 68/51
[907] Razi, *Mefatih*, XXX, 101; Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3651
[908] Razi, *Mefatih*, XXX, 101Bika'i, *Nazm*, XVIII, 443; Suyuti, *Tenasüku'd-Dürer*, s. 29; Ebû Zeyd, *et-Tenasübü'l-Beyani*, s. Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 24; Said Havva,X, 6067; 66; Sabuni, *a.g.e.*,III, 431
[909] Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 67
[910] Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 41; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6158
[911] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 449
[912] Firuzabadi, *Basair*, I, 482; Ferahi, *a.g.e.*, s.109; Saidi, *a.g.e.*, s.566; Derveze, *a.g.e.*, IV, 73
[913] Suyuti, *Merasıd*, 92 a
[914] Bika'i, *Nazm*, XX, 360

24. Cin Sûresi

Cinn sûresi mekkidir.[915] Sûrenin baş tarafında Hz. Peygamber'in muhatab olarak seçildiği görülmektedir.[916] Ayrıca yine ilk âyette "*Kur'ân*"ın cinler tarafından dinlenildiği anlatılmaktadır.[917] Daha önce geçtiği gibi kitab *risalete* delalet etmektedir. Kur'ân'ın sıfatı zikrediler: يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ "*Biz gerçekten, doğru yola ileten ve harikulade bir Kur'ân dinledik.*" Öte yandan bu âyeti takiben cinlerin ağzından Allah'ın ortağı olmadığı hususu ifade edilmektedir ki bu da tevhide işarettir.[918] Sûrenin sonunda da *tevhid* ve *risalet* büyük bir bütünlük oluşturmaktadır: فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَداً. لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالاَتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً "*Rablerinin emirlerini tebliğ etmelerini ve bundan haberdar olmak için her peygamberin önünden ve ardından gözcüler salar; onların yaptıklarını ilmiyle kuşatır ve her şeyi bir bir sayar.*"[919] Cinn sûresini hedefi tevhid olan sûreler kapsamında değerlendirmek de mümkündür. Buna göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet şöyle olurdu; Sûrenin baş tarafında gayb'a ait bir mesele olan Cinn'lerin Kur'ân'ı dinlemeleri ele alınmıştır. Sonunda yer alan 26. âyette ise şöyle buyurulmaktadır:[920] عَالِمُ الْغَيْبِ فَلاَ يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَداً "Görünmeyeni bilen Allah, gayba kimseyi muttali kılmaz" **Bika'i** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında icmal- tafsil yönünden münasebet kurar. [921]

25. Müzzemmil ve Müddessir Sûreleri

Bu iki sûre birbirine çok benzediği için bunların ikisini bir arada sunmayı uygun bulduk. Her iki sûrenin de hedefi risalet ve tevhiddir.[922] Çünkü burada söz konusu olan risalet görevinin ilk safhasıdır.[923] Önce, Müzzemmil sûresine bakalım; "*Ey örtünüp bürünen!.., Kalk ve namaz*

---

[915] Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 81
[916] Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 47
[917] Suyuti, *Merasıd*, 92 a; Derveze, *a.g.e.*, II, 1; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 449
[918] Firuzabadi, *Basair*, I, 484; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[919] Cin, 72/27-28
[920] Hicazi; *a.g.e.*, XIX, 56 ve 62; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 458
[921] Bika'i, *Nazm*, XX, 504
[922] Firuzabadi, *Basair*, I, 486; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[923] Derveze, *a.g.e.*, I, 65; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 463-471

kıl!., Kur'ân oku!., Rabbinin adını an!., O'na yönel!., Sabret!., Onların yanından güzellikle ayrıl!., Onları bana bırak!...[924] Görüldüğü gibi ilk on âyette hep emir kipi kullanılmıştır. Aynı durum Müddessir sûresi için de geçerlidir; "*Ey örtüsüne bürünen!.., Kalk ve korkut!., Rabbini yücelt!., Elbiseni temizle!, Kötü şeyleri terket!.., Yaptığın iyiliği başa kakma!.., Sabret!., O kimeseyi bana bırak!...*"[925] Burada gerek Müzzemmil gerekse Müddessir sûrelerindeki üslub birliği açıkça görülmektedir. Her iki sûrede de Allah Teâlâ peygamberi ile bizzat konuşmaktadır. Her iki sûrenin sonunda da tevhid anlatılır. Bu yönüyle baş tarafı ağırlıklı olarak risalete ayrılmışken, sonunun tevhide ayrılmış olması ikisi arasındaki benzerliği ortaya koymaktadır.[926] Müzzemmil sûresinin sonunda namaz kılan, zekat veren, Allah'a istiğfarda bulunan mü'minler anlatılarak sona ererken; Müddessir sûresinin sonunda ise Kur'ân'ın bir öğüt kitabı olması Allah Teâlâ'nın ihsanı olarak sunulmaktadır. Ayrıca yine Müddessir sûresinin son ifadesinde mü'minleri bağışlamanın Allah'a ait olduğu tekrar edilmektedir. **Bika'i**, Müddessir için, sûrenin başında "*beşaret*" sonunda ise "*inzar (nezaret)*" [927] vardır. Müzzemmil için ise, sûrenin hem başında hemde sonunda "korkutma ve inzar vardır" demektedir.[928]

3. Hedefi İnzar ve Ahiret Olan Sûreler

Kur'ân-ı Kerim'in ana maksatlarından biri de "*Kıyamet ve ahirettir.*"[929] Bu bölümde Ahiret derken biz onu genel anlamda kullandık. Ahiret ile; kıyamet hengamesi, tekrar dirilme (ba's), cennet, cehennem ve kısaca "Dünya hayatı"nın dışındaki ve ölüm sonrasına ait her şeyi kasdediyoruz. Hedefi "*inzar*" ve "*ahiret*" olan sûrelerde dikkat çeken husus bu sûrelerin (Muhammed ve Münafikun sûreleri hariç) Mekke'de nazil oluşudur. Mekki sûrelerin genel hususiyetleri dikkate alındığında bu konu daha

[924] Müzzemmil, 73/1-11
[925] Müddessir, 74/1-11
[926] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, III, 464, 472
[927] Bika'i, *Nazm*, XXI, 119
[928] Bika'i, *a.g.e.*, XXI, 181
[929] Kutub, *et-Tasvirü'l-Fenni*, s. 232

iyi anlaşılacaktır. Medeni sûreler içinde üslubu mekki sûrelere benzeyen sadece Muhammed ve Münafikun sûreleridir. Dolayısıyla bu bölümde ele aldığımız ve mekki sûrelerin özelliği olarak görülen "inzar" ve "ahiret" konusunda ki ortak kaide bozulmamaktadır.

İnzardan maksad ise Kur'ân-ı Kerim'in üslubu içinde önemli bir yer tutan korkutma yöntemi ile insanların uyarılmasıdır. Pek çok sûrede görülen bu üslub tarzı özellikle Ahiret merkezli uygulanmaktadır. Dolayısıyla biz de bu sebeple "*Ahiret ve İnzar*"ı birlikte ele almayı uygun bulduk.

Hedefi ahiret ve inzar olan sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusuna geçmeden önce, Nebe sûresinden sonra gelen sûrelere, çalışmamızın sınırlarını aşacağı endişesi ile müstakil başlık açmadık. Ayrıca bu sûreler genel hatları ile benzerlik gösterdiğinden, bu bölümde yer alan 36 sûreyi, (Amme cüz'ü) başlığı altında ele almayı uygun bulduk.

1. A'raf Sûresi

A'raf sûresinin hedefi "*inzar*"dır.[930] **Bikai,** sûrenin maksadını "*inzar*" olarak tesbit etmektedir.[931] **Ferahi,** sûrenin ana mihverini tesbit ederken "*Peygamberlerin gönderildiği ülkelerin halkının nasıl inzar edildiğini, inanmayanların hezimete uğramaları ve hakkın galip gelmesi.*"[932] ifadesini kullanmaktadır. **Hicazi** de sûrenin hedefini "*inzar*" olarak belirler.[933] En'am sûresi ile pek çok ortak özellik göstermesine rağmen A'raf sûresinin bu bölümde ele alınmasının sebebini izah etmek yerinde olacaktır. Her ne kadar her iki sûre de yalancıların akibetlerini bildiren manzaraları, kıyamet ve kainat sahnelerini arz etme hususunda birleşiyorsa da A'raf sûresinde konuyu takdim biçimi En'am sûresinden çok farklıdır.[934] 206 âyetten meydana gelen A'raf sûresinde genel hava hep hatırlatma ve korkutmadır.[935]

---

930 Razi, *Mefatih*, XV, 108; Bika'i, *Nazm*, VII, 347; Saidi, *a.g.e.*, s. 189; Said Havva, *a.g.e.*, IV, 1842; Şehhate, *a.g.e.*, I, 93

931 Bika'i, *Masaid*, II, 130

932 Ferahi, *a.g.e.*, s. 106

933 Hicazi, *a.g.e.*, IX, 65

934 Kutub, *Fi Zilal*, III, 1245; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, III, 209

935 Kutub, *a.g.e.*, III, 1246

Ancak bu korkutma azab ile olan korkutma değildir. Sûre içinde ele alınan konular arasında meselenin ele alınış ve sunuş biçiminde anlam ve üslub yönünden hep korkutma havası vardır.

Araf sûresi Mekke'de ilk nazil olan en uzun sûredir.[936] Bakara ve Al-i İmran sûreleri hem Medine de nazil olmuşlar, hem de Araf sûresinden sonra indirilmişlerdir.[937] Dolayısıyla Mekke toplumunu da dikkate alarak Araf sûresinin genel çerçevesinin "*İnzar*" olarak tesbiti konuya uygun düşmektedir.[938] Araf sûresinin ana konusu, "*İnzar*" yolu ile Hz. Peygamber'e gönderilen ilahi tebliğe davettir.[939] Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekkelilere yaptığı uzun süren nasihatleri onların üzerinde bir tesir meydana getirmemişti. Onlar bu davete karşı adeta sağır olmuşlardı. Mekkeliler o kadar vurdumduymazdı ki, neticede Hz. Peygamber'e, yalnızca Mekkelilerle uğraşmayı bırakıp başka insanlara da yönelmesi emrolunmuştu.[940] Bundan dolayı Mekkelilere ilahi daveti kabul etmeleri için sürekli çağrıda bulunulmasının yanısıra daha önceki kavimlerin, peygamberlerine karşı takındıkları yanlış tavırlarının sonuçları sert bir dille anlatılarak bu hususa dikkatleri çekilmektedir.[941]

Şimdi sûrenin baş tarafı ve sonu arasında bu açıdan münasebet olup olmadığına bakalım. Sûrenin baş tarafında konuya tam bir "*İnzar*-korkutma" havası ile girilmiştir.[942] Araf sûresinin ilk on âyetinde, bütün insanlar Hz. Peygamber vasıtasıyla, kendilerine gönderilmiş olan mesajı izlemeye davet edilmekte ve bunu reddetmenin sonuçları hususunda da uyarılmakta olduğunu görüyoruz.[943] Bunun içindir ki daha ilk âyette kitab'ın geliş sebebi de buna misal olarak zikredilmektedir. Yani ilahi davet karşısında suskun kalıb müsbet cevap vermemeleri nedeniyle Hz. Peygamber'e kitabın indirilmesinden bahsedilmektedir.

---

936 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 65; Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 434
937 Alusi, *a.g.e.*, VIII, 74; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, III, 209; İbn Atiyye, *Muharrirü'l-Veciz*, II, 373
938 Şehhate, *a.g.e.*, I, 94
939 Saidi, *a.g.e.*, s. 190
940 Firuzabadi, *Basair*, I, 204
941 Şehhate, *a.g.e.*, I, 93-94
942 Bika'i, *a.g.e.*, VII, 348
943 Mevdudi, *Tefhim*, II, 7

كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلاَ يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ "*Bu, kendisiyle insanları uyarman ve müminlere de bir öğüt ve irşad olmak üzere sana indirilen bir kitaptır ki sakın onu tebliğden ve halkın sana inanmamasından ötürü göğsün daralmasın.*"[944] Bu ilk on âyetin her biri öyle keskin ve korku dolu ifadelerdir ki bunları duyan korkar ve ürperir. Daha ilk âyette; kitabın indirilmesinin ardından Hz. Peygamber'in görevi "İnzar" olarak belirir.[945] Akabinde bu "inzar"a kulak vermeyenleri قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ "Pek az öğüt tutuyorsunuz" diye bir kez daha uyarmaktadır. (4-9. âyetler) de inzar'ın şiddetinin arttığı görülmektedir;وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتاً أَوْ نَهَاراً أَوْ هُمْ قَائِلُونَ "*Biz nice ülkeler imha ettik ki ya gece uyurlarken, yahut gündüz yatarlarken baskınımız onlara gelivermişti.*" Bu inzardan Peygamber'e bile pay düşmektedir; فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ "*Kendilerine resul gönderdiğimiz insanlara, resullerinin çağrısına uyup ona göre amel edip etmedikleri hakkında elbette hesap soracağız. Gönderilen o elçilere de, tebliğ edip etmediklerini soracağız..*" İnzar devam etmektedir; "*Ve onlara, olup biten her şeyi, kesin bir ilme dayanarak bir bir anlatacağız.*" ve "*O gün, dünyada yapılan işlerin tartılması kesin gerçekleşecek..* وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ "*kimin de sevap tartıları hafif gelirse, onlar da âyetlerimizi hiçe sayıp haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini en büyük ziyana uğratacaklardır.*" Görüldüğü gibi sûrenin baş tarafında görülen üsluptaki keskinlik ve korkutma muhatabın değişmesiyle yerini uyarma ve ikaz'a bırakmıştır.

Sûrenin sonu, Allah Resulüne ve inananlara hitab ederek son bulur. Dolayısıyle bu bölümde hitabın biraz yumuşadığı görülüyor. Ancak bu bölümde de "*inzar*"; korkutma olarak değilse bile, uyarma mahiyetinde kendisini göstermektedir. Kaldı ki **Razi** buna *korkutma* demektedir. Sûrenin sonu ile baş tarafı arasında yakın bir münasebet ve benzerlik olduğunu kaydeden **Razi** bunu "*inzar*" *ve* "*korkutma*" olarak tesbit

944 Araf, 7/2
945 Suyuti, *Merasıd*, 85 a; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, III, 209

etmektedir. [946] **Bika'i** de ayni istikamette irtibat kurar.[947] Müellif **Sabuni** sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebeti tesbit ederken şöyle demektedir: " *iman meselesinde sûrenin baş tarafı ile sonu arasında tam bir uygunluk vardır.*"[948]

2. Hıcr Sûresi

Mekki olan[949] Hıcr sûresinin hedefinde de "*inzar*"ın ağırlığı açık olarak hissedilmektedir.[950] Çünkü sûrenin ana mihverini kafirleri bekleyen korkunç ve acı akibet teşkil etmektedir.[951] Farklı konular ve muhtelif mevzular etrafında dönüp dolaşan âyetlerin akışı da bu genel çerçeve içerisinde geçmektedir. Gerek sûrenin içinde anlatılan kıssalarda, gerek kainat sahnelerinde, gerekse kıyamet sahnelerinde hep aynı üslub hissedilmektedir.[952] **Bika'i** gerçi sûrenin hedefini "*tevhid ve Kur'ân'ın zikri*" olarak tesbit etmektedir.[953] Ancak biz, Hıcr sûresini hedefi *inzar ve ahiret* olan sûreler bölümünde ele almayı uygun bulduk. Sûrenin baş tarafında tevhid[954], nübüvvet, ba's ve ceza konuları kendisini göstermektedir.[955] Bu konular özellikle "*inzar*" ağırlıklı olarak ele alınmaktadır.[956] Hiç bir yorum yapmadan sûrenin baş tarafına bakalım; رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ "*Bir zaman olur kafirler, 'Keşke vaktiyle müslüman olmuş olsaydık!' diye çok hasret çekerler.*"[957], ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ "*Bırak onları, yesin içsinler, zevklerine düşsünler, arzu ve emelleri kendilerini oyalaya dursun, yakında bilecekler!*"[958], وَمَا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلاَّ وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ "*Bizim imha ettiği-*

[946] Razi, *Mefatihü'l-Gayb, XV, 108*
[947] Bika'i, *Nazm*, VIII, 213
[948] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 434
[949] Alusi, *a.g.e.*, XV, 2
[950] Ferahi, *a.g.e.*, s. 106; Saidi, *a.g.e.*, s. 289; Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 3; Şehhate, *a.g.e.*, I, 169
[951] Firuzabadi, *Basair*, I, 273
[952] Reşid Rıza, *Menar*, XII, 2; Kutub, *a.g.e.*, IV, 2122-2123; Said Havva, *a.g.e.*, VI, 2861
[953] Bika'i, *Masaid*, II, 203
[954] Alusi, *a.g.e.*, XIV, 2
[955] Menar, XII, 2
[956] Subhi Salih, *Mebahis*, s. 204; Sabuni, *a.g.e.*, II, 104
[957] Hıcrr, 15/2
[958] Hıcr, 15/3

miz her memleket hakkında mutlaka daha önce kararlaştırılmış, malum bir vade vardır."[959] ve مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ "*Hiç bir ümmet vaadesini ne öne alabilir, ne erteleyebilir.*"[960]

Son kısımda da aynı "*inzar*" üslubunu görüyoruz.[961] Özellikle sûrenin sonunda yer alan; فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ "*Rabbin hakkı için, onların hepsini sorguya çekeceğiz!*" âyeti *inzarın* en açık ifadelerinden biridir.[962] Ayrıca, Hıcr sûresinin son tarafı ile ilgili olarak, Araf sûresinde görülen durumun aynısını görmekteyiz. Sûrenin baş tarafında çok genel ifadelerle korkutma yoluna gidilirken, sûrenin son bölümünde ifade yumaşaması ve muhatabın değişmesi dikkati çekmektedir. Hz. Peygamber muhatap alınarak ikaz ve uyarma yolu benimsenmiştir. Buna işaret eden **Bika'i** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında bu şekilde irtibat kurar ve şöyle der: "*Sûrenin sonu, baş tarafına uyarak Kur'ân'ın tebliğ edilmesi ve Hz. Peygamber'in kafirlerden yüz çevirmesi noktasında birbiri ile büyük bir uyum içindedir*"[963]

Özellikle لاَ تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجاً مِنْهُمْ وَلاَ تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ "*Sakın o kafirlerden bir kısmına geçici bir zevk olarak verdiğimiz dünya nimetlerine göz atma. Onların iman etmemelerinden ötürü üzülme!...*"[964] ifadesi Hz. Peygamber'e bir ikazdır. Burada anlatılmak istenen; Allah Teâlâ'nın bazı kimselere imtihan için verdiği mal, mülk, kadın vs. gibi dünyalık şeylere fazla kıymet vermemesi konusunda uyarmaktır. Ayrıca Hz. Peygamber bir insan olması yönüyle şefkat sahibiydi. Onlara gelecek acı akıbetten dolayı da üzülebileceği ihtimaline karşı "*Üzülme onlara!*"[965] hitabı ile kederlenmemesi ikazı yapılmaktadır. **Mustafa Müslim'in** sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebet ile ilgili olarak takib ettiği metod şöyledir. O'na göre ilk altı âyet sûrenin baş tarafını oluşturmaktadır. Sonu dediği âyetler ise 92 - 99. âyetler arasıdır. Baş tarafı ile ilgili olarak, "*Bu âyetlerde bah-*

---

[959] Hıcr, 15/4
[960] Hıcr, 15/5
[961] Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 111
[962] Ebu's-Suud, *a.g.e.*, V, 92
[963] Bika'i, *Nazm*, XI, 100
[964] Hıcr, 15/88
[965] Hıcr, 15/88

sedilen şeyler, Kur'ân ve inatçı müşriklerin Kur'ân'a ve peygambere karşı tutumlarıdır. Onlar Kur'ân'ı yalanlamış ve peygamberle alay etmiş ve Onu deli olmakla itham etmişlerdir."[966] demektedir. Sonuç hakkında ise şu ifadeleri kullanır: "*Gerçekten peygamberin canı onların söyledikleri şeylerden dolayı sıkılıyordu. Yalnız Allah Teâlâ iftiracılara karşı ona yetecektir. Peygambere düşen sabretmek, ibadet ve tevekkülle Allah'a sığınmaktır.*"[967] **Hicazi** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında yakın bir münasebet olduğunu söyler ve bu münasebeti Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) bahsedilmesi üzerine kurar.[968]

3. Nahl Sûresi

Hedef tesbitini yapmadan önce sûrenin mekki olduğunu ifade edelim.[969] Şimdi de sûrenin hedef konusunda **Saidi'nin** görüşünü buraya alalım. Sûrenin hedefini; şirkin iptali, Kur'ân, nübüvvet ve öldükten sonra dirilme hususundaki şüphelerin reddedilmesi gibi konular olduğunu belirttikten sonra, bunların birbiriyle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir.[970] Ayrıca sûrenin hedefleri arasında, Allah Teâlâ'nın kudret ve ilminin enginliğine delalet vardır.[971] O'nun bütün noksanlıklardan münezzeh olduğu, istediği şeyi yapmaya muktedir bulunduğu hususu sûrenin anlatmak istediği temel unsurlardandır.[972] **Firuzabadi**, **Hicazi ve Said Havva** sûrenin hedefi için "*inzar*" demektedir.[973] Müellif **Sabuni** ise sûrenin hedefi konusunda "*Allah'ın sonsuz kudreti ile inanmayanları canlı manzaralar ile korkutma*" konusu üzerinde durmaktadır.[974] **Bika'i** farklı düşünmektedir. O, sûreyi Hıcr sûresi gibi değerlendirmekte ve "tevhid" konusunu öne çıkarmaktadır.[975]

---

966 Müslim, *a.g.e.*, s. 115
967 Müslim, *a.g.e.*, s. 116
968 Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 24
969 Alusi, *a.g.e.*, XIV, 79
970 Saidi, *a.g.e.*, s. 294
971 Derveze, *a.g.e.*, IV, 1
972 Firuzabadi, *Basair*, I, 278
973 Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 278; Hicazi, *a.g.e.*, XIV, 28; Said Havva, *a.g.e.*, VI, 2912
974 Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 118
975 Bika'i, *Masaid*, II, 213

Sûrenin ilk âyetinde, سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ "... *Allah müşriklerin koştuğu ortaklardan münezzehdir.*" denilmektedir ki bu ifade "*inzar*" üslubunu hatırlatmaktadır.[976] Hemen akabinde meleklerin ve Ruh'un ancak O'nun kudreti ile indirildikleri hatırlatılmakta ve kendisinin bizzat şöyle dediği zikredilmektedir;

يُنَزِّلُ الْمَلآئِكَةَ بِالْرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنَاْ فَاتَّقُونِ "*Allah melekleri, kendi tarafından bir vahiy ile kullarından dilediği kimselere,'Benden başka tanrı yoktur! Bana karşı gelmekten sakının! diye uyarmak üzere gönderir.*" 3. âyette, yine O'nun şirkten uzak olduğu, yeri ve gökleri gerçek olarak yarattığı ifade edilmektedir. Sûrenin son bölümünde, وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلاَّ بِاللهِ وَلاَ تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلاَ تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ "*Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımıyladır. Kafirlerin yüz çevirmelerinden mahzun olma, yaptıkları hilelerden dolayı da telaş edip darlanma.*" âyeti ile en son ifade de teselli verilmektedir:إِنَّ اللهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ "*Çünkü Allah fenalıktan korunanlar ve hep güzel davrananlarla beraberdir.*"[977] **Bika'i** başı ile sonu arasında yakın bir münasebet olduğunu ifade etmektedir.[978] Sûrenin başı (1-2. âyetler) ile sonunda yer alan iki âyet arasında yakın bir münasebet olduğunu söyleyen bir başka müellif **Mustafa Müslim** de bununla ilgili olarak " *İnsanları uyardıktan sonra biraz sabretmek gerekir ki, onların cevapları öğrenilsin. Şayet sapıklıklarına devam ederlerse azab onları yakalayacaktır. Bundan dolayı onlara üzülmemek gerekir.*"[979] demektedir.

4. Furkan Sûresi

Sûre dört ana bölüme ayrılmaktadır.[980] Bütün bu bölümlerdeki üslub birliği "*İnzar*" olarak karşımıza çıkmaktadır.[981] Sûrenin maksudu bölümünde **Bika'i** "*inzar'ın her yönü ile hissedildiğini*" belirtmektedir.[982] **Seyyid Kutub**

---

[976] Ebu's-Suud, *a.g.e.*, V, 95
[977] Nahl, 16/128
[978] Bika'i, *Nazm*, XI, 285
[979] Müslim, *a.g.e.*, s. 116
[980] Firuzabadi, *Basair*, I, 340
[981] Saidi, *a.g.e.*, s. 379; Müslim, *a.g.e.*, s. 114
[982] Bika'i, *Masaid*, II, 317

sûredeki "*inzar*" üslubu ile ilgili olarak şöyle demektedir; "Allah ve Resulüne karşı direnen sapık insanlar yığını ile yapılan korkunç bir savaşı tasvir etmektedir. Bu insanlar bütün şiddet unsurlarını kullanarak mücadele ediyorlar. Tutulmaz bir azgınlıkla saldırıyorlar. Edepsiz bir tavırla dil uzatıyorlar. Aşırı bir inatla diretiyorlar. Apaçık gerçekleri yansıtan hidayet delillerinin önünü kesiyorlar."[983] Birinci bölümde; Kur'ân ve tevhid konusu ele alınıyor. İkinci bölümde; inkarcıların durumu üzerinde duruyor. Üçüncü bölümde; tevhid konusu ve ona karşı direnenler sergileniyor. Dördüncü bölümde ise "*Rahman'ın kulları*" tasvir ediliyor.[984] Tefsirinde sûrelerin hedef ve maksatları ile her zaman ilgili görünmeyen **Kurtubi'nin** Furkan sûresinin maksat ve hedefini tesbit ettiğini görüyoruz. O, sûrenin maksadını, "Kur'ân'ın azameti ve inkarcıların sözleri ile buna karşı çıkmaları"[985] olarak belirliyor. **Hicazi** "kıyamet manzaralarının bol olduğu bir sûre" demektedir.[986] **Saidi** ise; "*Bu sûrenin amacı, Kur'ân'ın nüzulünden maksadın ne olduğunu açıklamaktır. Bu da Kur'ân'ın alemlere bir uyarıcı olmasıdır. Sûrede bu amaca yönelik söz iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi: İnkarcıların Kur'ân üzerinde ileri sürdükleri şüphelerinin reddedilmesi ve Hz. Peygamber'den önce diğer peygamberlerin zamanında meydana gelen olaylarla da bunun teyidi hususundadır. İkincisi ise: Onların kibir ve cehaletlerinden dolayı kendilerine yapılan bu uyarılardan etkilenmediklerini beyan hususundadır.*"[987] Bu arada **Ferahi'nin** sûrenin ana konusunu tesbit ederken; o'nun "*mü'minlere kurtuluş ve zafer müjdesi*"[988] şeklindeki kanaatine, tezad yönünden sûrenin hedefi inzardır demek mümkündür. Böylece "*inzar*" ortak bir üslub olarak sûrenin genel çerçevesini belirlemektedir. Buna göre Furkan sûresinin baş tarafı ile sonuna bakabiliriz;

Furkan sûresi Mekke'de nazil olmuştur.[989] Sûrenin ilk kelimesinin "*Furkan*" olması dikkat çekicidir. Çünkü Furkan "Hakkı batıldan ayıran"

---

983 Kutub, *a.g.e.*, V, 2545-2547
984 Şehhate, *a.g.e.*, I, 263-265
985 Kurtubi, *el-Cami'u*, XIII, 3
986 Hicazi, *a.g.e.*,XIX, 3
987 Saidi, *a.g.e.*, s. 379
988 Ferahi, *a.g.e.*, s. 107
989 Alusi, *Ruhu'l-Meani.*, XVIII, 230

demektir.[990] O'nun hidayetle dalaleti, doğru ile eğriyi birbirinden ayıran bir kitab olması anlamı ise "*inzar*" havasına tam denk düşmektedir. Bu kadar değildir. aynı âyette bir diğer kelime de تَبَارَكَ dir. Bu lafız da mübalağa ve tazim ifade etmektedir ki[991] "Furkan" kelimesi ile uygun düşmüştür. Sûrenin baş tarafında daha birinci âyette peygamberin görevini "*İnzar*" olarak belirliyor: Hem de bu *inzarın* sınırları çok geniştir. لِلْعَالَمِينَ نَذِيراً "*Dünyaları uyarmak üzere*"[992] anlamı meselenin önemine işaret etmektedir.

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيراً "*Hayır ve bereketi ne muazzamdır o zatın ki bütün ins ve cinni uyarsın diye o has kuluna doğruyu eğriden ayıran Furkan'ı indirdi.*"[993] Burada **Suyuti'nin** bu sûrenin tefsirinde, sûrenin baş tarafının "*Tebareke*" ile başlayıp sonunda da aynı ifade ile bittiğini söylediği görüşüne bizde katılabiliriz.[994] Bunun akabinde inkar edenlerin kendilerine de başkalarına da faydası olmayan putları ilah edinmelerinden bahsediliyor:

وَاتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً لاَ يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلاَ يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرّاً وَلاَ نَفْعاً وَلاَ يَمْلِكُونَ مَوْتاً وَلاَ حَيَاةً وَلاَ نُشُوراً "*Onlar O'nu bırakıp bir şey yaratmayan, aksine kendileri yaratılmış olan ve kendilerine fayda veya zarar vermeyen, öldürmeye, diriltmeye ve ölümden sonra tekrar canlandırmaya gücü yetmeyen tanrılar edindiler.*" [995]

Sûrenin son tarafında ise "*Rahman'ın kullari*" anlatılmaktadır. Ancak bu anlatım tarzı biraz farklıdır. "*Rahman'ın kullari*"nın sena edilirken özellikle onların sıfatlarının anlatımı sırasında, onlarda inkar edenlerde bulunan sıfatların olmaması noktasında mesele izah ediliyor. وَالَّذِينَ لاَ يَشْهَدُونَ الزُّورَ "*Onlar yalan yere şehadet etmezler*", وَلاَ يَزْنُونَ "*Zina etmezler*", وَلاَ يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ "*Haksız yere adam öldürmezler.*"[996] Ayrıca bu sıfatlar

[990] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 80
[991] Ebu's-Suud, VI, 200
[992] Furkan, 25/1
[993] Furkan, 25/1
[994] Suyuti, *Merasıd*, 86 b
[995] Furkan, 25/3
[996] Furkan, 25/68

anlatılırken aslında bunlar yerilmektedir.[997] Fakat Allah Teâlâ sûrenin genelindeki "*inzar*" havasını devam ettirmekte ve yine ikaz etmektedir; وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَاماً "*Kim böyle yaparsa kıyamet günü azabı kat kat olur.*"[998] Sûrenin son âyetinde de durum aynıdır. Dua'nın çok önemli bir fonksiyonu olduğu zikredilirken insanların Allah karşısındaki acziyetleri tasvir edilir.[999] Bundan hemen sonra فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَاماً "*Gerçekten yalanladınız. O halde azab yakanızı bırakmıyacaktır.*"[1000] denilmektedir. Görüldüğü gibi sûrenin baş tarafı sonu ile "İnzar" yönünden bütünlük arzetmektedir. **Razi'nin** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurduğunu görüyoruz. O şöyle der; "*Bu sûrenin baş tarafında tevhid, nübüvvet ve kıyamet ahvalinden bahsedilir. Sonunda ise Allah'a kalbden bağlı olan inananların sıfatları zikredilir.*"[1001] **Razi'nin** bu kısa irtibat arama gayretinde önemli bir başka tesbiti ise sûrenin son bölümü diye ele aldığı âyet gurubudur. O burada, sûrenin baş tarafında ve sonlarda ifade edilen تَبَارَكَ الَّذِي lafzıyla başlayan kısım arasında irtibat kurar. Sûrenin hedefini "*inzar*" olarak tesbit eden **Bika'i** de baş tarafı ile sonu arasındaki irtibatı bu doğrultu da tesbit eder.[1002] **Mustafa Müslim** sûrenin ilk âyeti ile sonu olan 77. âyeti arasındaki yakın irtibattan bahsetmekte ve "*Sûrenin ekseni genel olarak, inzar ve elçinin misyonunu açıklamak iken iki taraf arasındaki konuşma konusu da özel olarak sûrenin eksenini oluşturmaktadır.*"[1003] demektedir. **Hicazi'nin** sûrenin başı ile sonu arasındaki gösterdiği münasebet ise şöyledir; "*Sûrenin baş tarafında Allah'ın yaratıcı olarak isbatı, sonunda ise Allah'ın kullarının sıfatları vardır.*"[1004]

5. Secde Sûresi

Firuzabadi, Secde sûresinin maksatları başlığı altında pek çok konu zikreder. Ancak bunların içinde üzerinde durduğu en önemli mesele

[997] Nahcevani, *a.g.e.*, II, 37
[998] Furkan, 25/69
[999] Said Havva, *a.g.e.*, VII, 3832
[1000] Furkan, 25/77
[1001] Razi, Mefatih, XXIV, 44
[1002] Bika'i, *Nazm*, XIII, 439
[1003] Müslim, *a.g.e.*, s. 114
[1004] Hicazi, *a.g.e.*, XIX, 3

"*İnzar*"dır.[1005] İnzar üslubu mekki sûrelerin en önemli özelliklerindendir.[1006] Müfessir **Bika'i**, bu sûrenin ana mihverini "*inzar*"ın oluşturduğunu dile getirir.[1007] **Hicazi'de** aynı görüştedir.[1008] **Seyyid Kutub** ise bu sûre ile ilgili şöyle demektedir; "*Secde sûresi konuyu ortaya koyarken, kalbi uyarıcı, ruhu aydınlatıcı, düşünce ve tefekkürü harekete geçirici bir tarzda takdim olunmaktadır. Bu arada konuyla ilgili kainat sayfalarına ve tablolarına serpiştirilmiş olan deliller sunulmakta; insanın doğuşu ve hayat merhaleleri ile alakalı deliller getirilmekte, ahiret gününden tablolar aktarılarak hayat ve hareket dolu manzaralar gösterilmekte, eskilerin gören ve düşünen kimselere ibret verici akıbetlerini ve gerçekleri haykıran neticelerini gözler önüne sermektedir.*"[1009]

Bu bölümde zikrettiğimiz sûrelerin baş tarafında görülen ortak yön bu sûrede de görülmektedir. Sûrenin ilk âyetinde "*inzar*" ifadesi burada da geçmektedir. Hem de burada "*inzar*" fiilinin iki defa ard arda kullanıldığını görüyoruz. İlk âyetlerin hepsinde genel bir korku havası hissedilmektedir.[1010] Mesela أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ "*Yoksa, O'nu peygamberin kendisi mi uydurdu, diyorlar*"[1011] sorusunda bile tehdit görülmektedir.

مَا لَكُم مِن دُونِهِ مِن وَلِيٍّ وَلاَ شَفِيعٍ أَفَلاَ تَتَذَكَّرُونَ "*Sizin O'ndan başka ne haminiz, ne şefaatçiniz yoktur. Hala gereğince düşünmez misiniz?*"[1012] ifadesinde aynı hava hakimdir. Mesela ilk âyette geçen رَبُّ الْعَالَمِينَ "*Alemlerin Rabbi*"[1013] ifadesi bile sûrenin baş tarafındaki hakim olan bu genel inzar havasına uygun bir ifadedir. Başında görülen genel yapıya uygun olarak sondada korku ve uyarı görülmektedir; أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلاَ يُبْصِرُونَ "*Görmüyorlar mı ki biz otsuz, kır araziye su sevkediyoruz, onun sayesinde, hayvanların ve kendilerinin yiyecekleri*

[1005] Firuzabadi, *Basair*, I, 373
[1006] Alusi, *a.g.e.*, XXI, 115; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 79
[1007] Bika'i, *Masaid*, II, 361; ve *Nazm.*, XVII, 134
[1008] Hicazi, *a.g.e.*, XXI, 56
[1009] Kutub, *a.g.e.*, V 2803
[1010] Nahcevani, *a.g.e.*, II, 139; Said Havva, *a.g.e.*, VIII, 4355; Sabuni, *a.g.e.*, II, 500
[1011] Secde, 32/3
[1012] Secde, 32/4
[1013] Secde, 32/2

ekinleri yetiştiriyoruz."[1014] Ayrıca hüküm günü inkar edenlerin durumu inzar üslubunda verilmektedir;

قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لاَ يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوآ إِيمَانُهُمْ وَلاَ هُمْ يُنْظَرُونَ "*.. kafirlere imanları fayda vermez, onlara mühlet de verilmez.*"[1015] Sûrenin son âyetinde ise "*inzar*" daha sert bir kimliğe bürünür.[1016] Çünkü muhatab ne olduğu bilinmeyen bir bekleyişe davet edilmektedir:

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ "*Şimdi sen onları kendi hallerine bırak. Yardımımızı veya onların helak edilmelerini bekle! Çünkü onlar da senin helak olmanı bekliyorlar!*"[1017]

Fahreddin Razi, sûrenin baş tarafı ile sonu arasında daha farklı bir münasebet kurar. O, sûrenin hedefini tevhid, risalet ve haşir olarak belirledikten sonra bu istikamette başı ile sonu arasında münasebet kurar. **Razi** şöyle demektedir: "Sûrenin baş taraftaki âyetleri ile son taraftaki âyetlerinin tertibi birbirine uymaktadır. Nitekim risalet açısından baş tarafta لِتُنذِرَ قَوْماً ifadesi yer almış, sonda ise وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ buyurulmuştur. Tevhid açısından sûrenin başında; الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ ile الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ buyurulmuş. Sonda ise, أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ denilmiştir. Haşr konusuna gelince, sûrenin başında وَقَالُوا ءَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ buyurulmuş, son tarafında ise şöyle denilmiştir; وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ Görüldüğü gibi sûrenin baş tarafı ve sonu tevhid, risalet ve haşri ele alış biçimiyle birbirine benzemektedir."[1018] **Bika'i** sûrenin hedefini inzar olarak tesbit etmişti. O'na göre sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki irtibat, hedefi ile uyumludur ve bu da "*inzar*"*dır.*[1019]

6. Sebe Sûresi

Bika'i sûrenin ana hedefi'ni *ahiret* olarak tesbit eder.[1020] Bu sûrede her ne kadar tevhid, iman ve vahiy gibi meseleler ele alınsa bile sûrenin ağırlık

---

[1014] Secde, 32/27
[1015] Secde, 32/29
[1016] Suyuti, *Merasıd*, 87 b
[1017] Secde, 32/30
[1018] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXV, 187
[1019] Bika'i, *Nazm*, XV, 271
[1020] Bika'i, *Masaid*, II, 377 ve *Nazm*, XV, 429

merkezini öldükten sonra dirilme, dünyada iken yaptıklarının karşılığını görme ve Allah'ın ilminin, her şeyi kuşatıp içine alacak çapta derin ve geniş olduğu hususları teşkil ediyor.[1021] Öldükten sonra tekrar dirilip hesaba çekilme farklı yollarla ve muhtelif üslub ve ifadelerle tekrarlanmakta ve sûrenin havasına baştan sona kadar hakim olmaktadır.[1022] Yukarıda ifade ettiğimiz gibi biz burada Ahiret'i en geniş anlamı ile ele alıyoruz. Ayrıca sûrenin mekki olduğunu dikkate almamız gerekiyor.[1023] Sûrenin baş tarafında Allah Teâlâ'ya layıkı ile hamdedilmesinden bahsedilmektedir.[1024] Aynı âyetin son kısmında ise dikkat çekici bir biçimde şu ifade kullanılmaktadır; وَلَهُ الْحَمْدُ فِي ٱلْأَخِرَةِ "*Ahirette de hamdler O'na mahsusdur.*"[1025] Öte yandan yine sûrenin baş tarafında inkar edenlerin kıyametin kopmayacağını zikretmeleri de reddedilmektedir. Yine aynı âyette قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمُ الْغَيْبِ "*Ğaybı bilen Allah Teâlâ'nın kıyameti gerçekleştireceği*"[1026]nden söz edilmektedir. Bu da sûrenin baş tarafına uygun düşmüştür.[1027] Sûrenin son tarafında inkar edenlerin ahirette karşılaştıkları durum anlatılır.[1028] Özellikle 52. âyette ifade edilen; وَأَنَّى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ "... *ama uzak yerden, ta dünyadan imanı nasıl alabilsinler?*"[1029] denilmektedir ki konunun baş tarafına uygun düşmektedir. **Bika'i**, sûrenin başıyla sonunu hamd ifadesiyle irtibatlandır. [1030]

7. Ya-Sin Sûresi

Ya-Sin sûresi Mekke'de nazil olmuştur.[1031] **Bika'i** sûrenin hedefini "*risaletin isbatı*" olarak göstermektedir. Bu doğrudur ancak biz Ya-Sin sûresini üslub açısında hedefi "*inzar ve ahiret*" olan sûreler arasına almayı

1021 Firuzabadi, *Basair*, I, 382; Ferahi, *a.g.e.*, s. 107; Saidi, *a.g.e.*, s. 434; Sabuni, *a.g.e.*, II, 543
1022 Kutub, *a.g.e.*, V, 2888; Hicazi, *a.g.e.*, XXII, 35
1023 Alusi, *a.g.e.*, XXII, 102; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VII, 120
1024 Kurtubi, *el-Cami'u*, XIV, 359
1025 Sebe', 34/1
1026 Sebe', 34/3
1027 Suyuti, *Medasıd*, 87 b
1028 Sabuni, *a.g.e.*, II, 549
1029 Sebe', 34/52
1030 Bika'i, *Nazm*, XV, 540
1031 Razi, *Mefatih*,XXVI, 39; Ebu's-Suud, VII, 158

uygun bulduk.[1032] Müfessir **Alusi**, "*İrşad, inzar ve inzal*" *gibi özellikleri sebebiyle bu sûre Kur'ân'ın maksatlarını en güzel isbat eden bir sûredir.*" demektedir.[1033] **Saidi** sûrenin tefsirini yaparken baş tarafa koyduğu "sûrenin amacı" başlığı altında şunları söylemektedir: "*Bu sûrenin amacı; Hz. Peygamber'den önce inzar edilmemiş, gaflet ve ahlaksızlıkları sebebiyle üzerlerine azabın inmesi hak olan Arapların uyarılmasıdır. Bu sûredeki üslub, Allah Teâlâ'nın buna kadir olduğuna delalet eden örnekler ve âyetlerin zikri üzerinde dönüp dolaşmaktadır.*"[1034] Müellif **Rıfat Fevzi ise** sûrenin hedefini belirlerken şöyle der; "*Bu sûrede insanın öldükten sonra tekrar diriltileceğinin isbatı yapılmaktadır.*"[1035] **Fevzi,** sûrenin bütününde bu konunun etraflıca işlendiğini söyler. Allah Teâlâ'nın insanı öldükten sonra tekrar dirilteceği tesbitinde bulunan müellif, sûrenin başdan itibaren sonuna kadar bu konuyu ele aldığını zikreder. O'na göre sûrenin başından 23. âyete kadar olan giriş bölümünde bu konu ele alınmaktadır. 48- 54. âyetler arası yine tamamen bu konuyu işlemektedir. Sonuç bölümü olan 77-83. âyetler de ise ba's konusu özetlenerek sona ermektedir.[1036] **Hicazi** ise sûrenin hedefini inzar ve ahiret olarak tesbit eder. O şöyle demektedir; "*Bu sûreyi okuyan eğer kalbi taş olmamışsa heyecana gelir.*"[1037]

Sûrede; Habib-i Neccar kıssası, ölü toprağın tekrar hayat bulmasının delilleri, gece ve gündüzün yaradılışı, yıldızları ve denizlerde seyredenlerin durumu, kafirlerin ölüm anındaki zilletleri, tekrar dirilme konusunda hayrete düşmeleri, itaatkar müminlerin mutluluğu, cennetteki konumları, kıyamette müminlerin kafirlerden ayrılacağı, günahkarların hata işledikleri uzuvlarının şehadette bulunmaları, Hz. Peygamber'in şiirden uzak oluşu, tekrar dirilmenin delilleri ve Allah Teâlâ'nın yüce kudreti gibi konular ele alınmaktadır.[1038] Sûre genelinde görülen husus risalet müessesesinin bu sûrede daha ön planda olduğudur.[1039] Çünkü öldükten sonra tekrar diril-

1032 Bika'i, *Masaid*, II, 389
1033 Alusi, *a.g.e.*, XXII, 208
1034 Saidi, *a.g.e.*, s. 445
1035 Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 79
1036 Rıfat Fevzi, *a.g.e.*, s. 79-80
1037 Hicazi, *a.g.e.*, XXII, 81
1038 Bika'i, *a.g.e.*, XVI, 81; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108;
1039 Derveze, *a.g.e.*, IV, 567

meyi haber verenin elçi olması şartı kaçınılmazdır.[1040] Sûrenin genel muhtevasını değerlendiren **Seyyid Kutub** özellikle, muhavere yoluyla anlatılan kıssalar ve kainat çapında cereyan eden hadiselere, Allah Teâlâ'nın kudreti açısından dikkat çekmektedir. Sûreyi üç bölüme ayıran **Kutub**; ikinci bölümü, risaletin genel boyutlarını incelediğini, üçüncü bölümün ise Hz. Peygamber'i anlattığı hususunu zikreder.[1041]

Sûrenin başında Kur'ân üzerine yemin edilerek[1042] Hz. Peygamber'in doğru yol üzerinde olduğu ve O'nun daha önceki Resuller gibi bir Nebi olduğu hususu zikredilir.[1043] Kur'ân ve Resul sûrenin baş tarafında peş peşe iki kez zikredilir. İkinci zikredişte özellikle Kur'ân'ın *tenzili-indirilmesi*'nden bahsedilir. Çünkü bu indiriliş özellikle ba's konusunu haber vermek için bir ön hazırlıktır. 7. âyetten itibaren, inanmayanlara Allah'ın hazırladığı azabdan bahsedilir.[1044] Cezalandırmak da Allah Teâlâ'nın kudretinin bir eseridir. Sûrenin sonunda yine baş tarafta olduğu gibi ba's konusu inzar üslubu içerisinde ele alınmaktadır.[1045] 79. âyette Hz. Peygamber'e hitaben tevhid delillerinin hatırlatılması emredilmektedir. قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ "*De ki; Onları ilk defa yaratan diriltir, hem O, yaratmanın her türlüsünü bilir.*"[1046],

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ "*(De ki:) Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir olmaz mı?*"[1047] Son iki âyette ise çok açık bir şekilde ba's meselesi tevhid açısından işlenmiştir:

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ "*Bir şeyi dilediğinde O'nun buyruğu, sadece 'Ol!' demektir, hemen oluverir...*"[1048] Son âyette ; فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "*Sübhandır, münezzehdir o Zat ki, her şey üzerinde hakimiyet elindedir. Ve hepinizin de dönüşü O'na olacaktır.*"[1049]

[1040] Firuzabadi, *Besair*, I, 390; Derveze, *a.g.e.*, II, 13
[1041] Kutub, *Fi Zilal*, V, 2957
[1042] Suyuti, *Merasıd*, 87 b; Sabuni, *a.g.e.*, III, 5
[1043] Ya - Sin Sûresi, 2 ve 3. âyetler ile; 5. ve 6. âyetler
[1044] Ya - Sin, 7 ve 9. âyetler
[1045] Sabuni, *a.g.e.*, III, 5
[1046] Ya - Sin, 36/79
[1047] Ya - Sin, 36/781
[1048] Ya - Sin, 36/82
[1049] Ya Sin, 36/83

buyurulmaktadır. **Razi**, Ya-Sin sûresinin sonu ile başı arasındaki irtibatı Secde sûresinden biraz farklı işlemektedir. Sûrede işlenen tevhid, risalet ve haşir konusu açısından sûrenin başı ile sonu arasında irtibat kurar. Sûrenin baş tarafında ifade edilen âyette لِتُنْذِرَ قَوْماً risalet konusu ele alınmıştır. Son tarafta ise tevhid ve haşr konuları فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ âyetleriyle ortaya konmuştur.[1050] **Bika'i** sûrenin sonunun genel olarak risalet konusuna temas etmesi ve ahiret meselesi ile son bulması nedeniyle baş tarafı ile irtibatlandırır ve "*başı ile sonu tam uyum içindedir*" der.[1051]

8. Zuhruf Sûresi

Sûrenin mekki olduğunu[1052] ifade ettikden sonra, muhtevasına bakarak hedefini tesbit etmeye çalışalım. Sûrenin (1-25. âyetler) birinci bölümünde Kur'ân, vahiy ve Allah'ın insanların hidayeti için peygamberler göndermesi[1053] ve insanların bu peygamberleri alaya almaları anlatılır.[1054] İkinci bölümde (26-56. âyetler) Kureyş'in Hz. İbrahim'in dininden oldukları iddiası etrafındaki münakaşalar yer almaktadır. Onlar kendilerini ataları İbrahim peygamberin dininden olduklarını sanıyor ve bu halleriyle ehl-i kitaptan üstün olduklarını ileri sürüyorlardı. Oysa bu iddia yanlıştı. Çünkü Hz. İbrahim tevhidi ilan ederken, onlar Allah'a karşı şirk koşmaktadırlar. İkinci bölüm bunu anlatmaktadır. Üçüncü bölüm (57-89. âyetler) ise ; müşriklerin melekler hakkında söylediği uydurma sözler ve tevhid delilleri hakkındadır.[1055] Üç bölümün de konuları arasında *ahiret ve inzar* üslubu kendisini göstermektedir.[1056]

Sûrenin ilk beş âyeti; üzerine yemin edilen Kur'ân-ı Kerim ve vahyin kaynağı hakkındadır.[1057] Burada Kur'ân-ı Kerim'in önemine değinilmiş ve hemen ardından risalet konusuna geçilmiştir. وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِي ٱلْأَوَّلِينَ

[1050] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVI, 113
[1051] Bika'i, *Nazm*, XVI, 185
[1052] Alusi, *a.g.e.*, XXV, 63; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 39
[1053] Hicazi, *a.g.e.*, XV, 179
[1054] Sabuni, *a.g.e.*, III, 149
[1055] Firuzabadi, *Basair*, I, 421; Şehhate, *a.g.e.*, I, 357-361
[1056] Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Saidi, *a.g.e.*, s. 480; Derveze, *a.g.e.*, III,359
[1057] Said Havva, *a.g.e.*, IX, 2118; Sabuni, *a.g.e.*, III, 149

"*Öncekilere nice peygamberler göndermişizdir.*"[1058] 7. âyet de risalet konusuna aittir; وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلاَّ كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُون "*Onlara hiçbir nebi gelmedi ki onunla alay etmiş olmasınlar.*"[1059] 8. âyet risaleti alaya alanlara verilen ceza anlatıldıktan sonra 9. âyette konu inzar üslubu ile devam etmektedir: "*Onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorarsan, mutlaka: 'Onları o aziz ve hakim (O mutlak galip, tam hüküm ve hikmet sahibi) yarattı' derler.*"[1060] Sûrenin sonunda aynen baş tarafdaki ifadenin tekrarlandığını[1061] görüyoruz; وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ "*And olsun ki, onlara kendilerini kim yarattı diye sorsan: Allah, derler.*"[1062] **Razi**, başı ve sonunda yer alan bu âyetler için"*Allah'ın mutlak yaratıcı oluşu hususunda tenbih vardır.*"[1063] demektedir. Bu âyetten sonra gelen: وَقِيلِهِ يَارَبِّ إِنَّ هَؤُلاَءِ قَوْمٌ لاَ يُؤْمِنُونَ فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلاَمٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ "*(Allah, elbette Resulünün: 'Ya Rabbi! Ne yapayım, onlar, bir türlü imana gelmeyen bir topluluktur' demesini de biliyor. Şimdi sen onlardan yüz çevir ve: 'Selam size!' de. Artık yakında maruz kalacakları akıbeti öğrenirler.*"[1064] âyetlerde inzar üslubu açık bir biçimde hissedilmektedir. **Bika'i** sûrenin baş tarafında geçen فَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحاً âyeti ile sonunda geçen فَاصْفَحْ عَنْهُمْ âyeti arasında lafzi münasebet kurmakta ve birincisinde "inzar"ın, ikincisinde ise "beşaret"in olduğu üzerinde durmaktadır. [1065]

9. Duhan Sûresi

Bika'i, **Saidi ve Hicazi** sûrenin hedefini "*inzar*" olarak belirliyor.[1066] Mekki olan[1067] bu sûrede ele alınan konular şöyle özetlenebilir. "Kur'ân'ın Kadir gecesinde nazil olduğu, tevhid âyetleri, kafirleri korkutma, Hz. Musa ve İsrailoğullarının durumu, öldükten sonra dirilmeyi inkar eden-

---

[1058] Zuhruf, 43/6
[1059] Zuhruf, 43/7
[1060] Zuhruf, 43/9
[1061] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVII, 233; Suyuti, *Merasıd*, 88 b
[1062] Zuhruf, 43/87
[1063] Razi, *a.g.e.*, XXVII, 233
[1064] Zuhruf, 43/88-89
[1065] Bika'i, *Nazm*, XVII, 501
[1066] Bika'i, *Masaid*, II, 377 ve *Nazm.*, XVIII, 1; Saidi, *a.g.e.*, s. 486; Hicazi, *a.g.e.*, XXV, 205
[1067] Alusi, *a.g.e.*, XXV, 110; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 58

leri reddetme, kafirlere verilen ceza, mü'minlerin cennetteki durumları."[1068] **Seyyid Kutub** ise bu sûre ile ilgili şunları söylemektedir; "*Duhan sûresinin tonu, kısa bölümleri, yaklaşık kafiyeleri ve şiddetli tasvirleriyle bunlara ilaveten ilham dolu ifadeleriyle gerilmiş beşer kalbinin tellerine bir vuruşla iner gibidir sanki. Sûrenin baştan sona akışı tam bir uyum içindedir. Gerek kıssadaki kıyamet sahnesinde geçmişlerin başına gelen felaketlerde, kainat tablosunda, gerekse doğrudan doğruya ondan sonra diriliş ve risalet mevzularında varit olan ifadeler bütünüyle beşer kalbini* "*İnzar etmek*"tedir."[1069] Şimdi buna göre sûrenin başı ile sonuna bakalım: Sûrenin baş tarafında "*inzar*" ifadesi geçmekte bu defa ifade çoğul olarak kullanılmaktadır إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ "*Doğrusu biz insanları uyarmaktayız*" Bizim anladığımız manada inzar ifadeleri 9. âyetten itibaren başlamaktadır. Halbuki buraya kadar geçen tevhide ait ifadeleri de "*inzar*" üslubuna göre yorumlamak mümkün. Mesela; أَمْراً مِنْ عِنْدِنَا "*Katımızdan bir buyrukla...*" ve yine رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ "*Rabbinden bir rahmet olarak*" ifadelerinde *inzar* havası hissedilmektedir. Ancak bunu herkes anlamayabilir. Halbuki inkarcıların öldükten sonraya dirilmeye inanmamaları karşısında; sûrenin baş tarafı için tam bir uyarı ve korku veren âyetler gelmektedir; فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ "*O halde sen göğün, bütün insanları saracak olan aşikar bir duman çıkaracağı günü gözle. Bu, gayet acı bir azaptır.*"[1070] Sûrenin son tarafında sûrenin genel havasına uygun olarak inzar ile bitmektedir.[1071] فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ "*O halde neticeyi bekle! Zaten onlar da senin başına bir felaket gelmesini can atarak beklemektedirler.*"[1072] Sûrenin baş tarafına yakın bir yerde geçen; فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ ifadesiyle sûrenin sonundaki ifade arasında sûrenin konusuna uygun güzel bir münasebet olduğu görülmektedir.[1073] **Bika'i,** sûrenin baş tarafı ile sonu arasında *icmal- tafsil* yönüyle mürnasebet olduğunu ifade etmektedir. [1074]

[1068] Firuzabadi, *Basair*, I, 424; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Derveze, *a.g.e.*, III, 397
[1069] Kutub, *a.g.e.*, V, 3207
[1070] Duhan, 44/10
[1071] Suyuti, *Merasıd*, 89 a; Sabuni, *a.g.e.*, III, 169
[1072] Duhan, 44/59
[1073] Said Havva, *a.g.e.*, IX, 5183
[1074] Bika'i, *Nazm*, XVIII, 57

10. Casiye Sûresi

Casiye sûresi de Mekke'da gelmiştir.[1075] Sûre iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Şirkin çürütülmesi ve imanın delilleri ile sağlamlaştırılması yer alır.[1076] İkinci bölümde ise kafirlerin dünyadaki inatlarının serdedilmesi ve ardından onların kıyamet sahneleri karşısındaki durumları anlatılmaktadır.[1077] Bu sûrede de korkutma ve uyarı havası hakimdir.[1078] Sûrenin baş tarafında Allah Teâlânın güzel isimlerinden "الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *Aziz ve Hakim*" lafızlarının tercih edilmesi dikkat çekicidir. Çünkü Allah Teâlâ'nın 99 güzel isminden "*Rahim*" ya da "*Ğafur*" isminin değil de özellikle الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "*Aziz*" ve "*Hakim*" ismi sûrenin baş tarafındaki inzar tablosuna uygun düşmektedir.[1079] Başka bir isim burada kullanılsaydı belki bu kadar tesirli olmayacaktı. Benzer sûrelerin başında kullanılan Allah'ın isimlerine baktığımız zaman buradaki kullanım şeklinin tam yerinde olduğu göze çarpmaktadır. Mesela Al-i İmran sûresinde "*Hayy*" ve "*Kayyum*"[1080] isimleri kullanılmıştır. İsra sûresinde "*Semi*" ve "*Basir*"[1081] isimleri kullanılmıştır. Bu misalleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Sûrenin baş tarafında okuyanları korkuya salan ifadeler görülmektedir.[1082]; فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ "*Allah'a ve O'nun âyetlerine inanmadıktan sonra, onlar acaba daha hangi söze inanacaklar?*"[1083] وَيْلٌ لِكُلِّ أفاكٍ أَثِيمٍ "*Yalana, sahtekarlığa, günaha dadanan her kimsenin vay haline!*"[1084] Bu âyetin hemen akabinden yalancı ve günahkarların fiilleri serdediliyor;

يَسْمَعُ آيَاتِ اللهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِراً كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ "*Böylesi, Allah'ın kendisine okunan âyetlerini işitir de sonra kibrine yediremeyip büyüklük taslayarak, sanki onları hiç işitmemiş gibi inkarında direnir.*

[1075] Alusi, *a.g.e.*, XXV, 138; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 67
[1076] Firuzabadi, *Basair*, I, 426; Hicazi, *a.g.e.* XXV, 217
[1077] Bika'i, *Masaid*, II, 377, ve *Nazm* XVIII, 58; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Şehhate, *a.g.e.*, I, 368
[1078] Kutub, *a.g.e.*, V, 3219 ; Saidi, *a.g.e.*, s. 489; Derveze, *a.g.e.*, III, 417
[1079] Sabuni, *a.g.e.*, III, 180
[1080] Al-i İmran, 3/1
[1081] İsra, 17/1
[1082] Suyuti, *Merasıd*, 89 a
[1083] Casiye, 45/6
[1084] Casiye, 45/7

Ona gayet acı bir azabın geleceğini müjdele!"[1085] İnzar âyetleri devam etmektedir;

وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئاً اتَّخَذَهَا هُزُواً أُوْلَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ "*Âyetlerimizden öğrendiği bir şeyler olursa, onları alaya alır. İşte onlara hor ve zelil edecek bir azabın geleceğini müjdele!*"[1086] sûrenin son bölümü müşriklerin ahiret, diriliş ve hesap konusundaki sözlerini naklediyor ve bunu, inkar imkanı bulunmayan, bizzat kendi hayatlarından alınma olaylarla reddediyor. Ardından kıyamet tablolarından bir tablo sunuluyor. Çünkü Kur'ân'ın tasvir tarzı tabloyu canlı ve müşahhas halde arzediyor ki onlar kelimelerin ardından bu tabloyu bizzat gözleriyle izliyorlar.[1087] **Bika'i** sûrenin baş tarafında ve sonunda iki konunun zikredilmesi yönüyle irtibat kurar. O'na göre hem sonda hem de baş tarafta Allah'ın âyetleri'nden (Kur'ân) ve Allah'ın kudretinden bahsedilmesi ile başı ve sonu tenasüb içindedir.[1088]

11. Ahkaf Sûresi

Bu sûrede mekkidir.[1089] **Bika'i, Saidi, Ferahi ve Hicazi** sûrenin hedefini "*inzar*" olarak belirliyor.[1090] Sûrenin genel çerçevesini; putlara tapanların uyarılması, büyüklük taslayanların sözlerindeki tenakuz, Hz. Peygamber'in nübüvveti, kıyametin ansızın gelmesi ve pek çok tehdit ifade eden âyetler oluşturuyor.[1091] Sûre, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müşriklerin münakaşaları; ikinci bölümde, doğru ve sapık iki insan fıtratının inanç konusu karşısındaki tutumları acı tablolarla anlatılır. Üçüncü bölümde, Ad kavminin kıssası ve başlarına gelen korkunç akibet ve dördüncü bölümde, cinlerin iman etmeleri ve kavimlerine gidip onları uyarmaları anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi dördüncü bölüm sûrenin son kısmıdır. Bu kısımda Kur'ân karşısında iman eden cinlerin bunu duyduk-

---

1085 Casiye, 45/8
1086 Casiye, 45/9
1087 Kutub, *a.g.e.*, 3233; Hicazi, *a.g.e.*, XXV, 229
1088 Bika'i, *Nazm*, XVIII, 117
1089 Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 3; Ebu's-Suud, VIII, 77
1090 Bika'i, *Masaid*, II, 377, ve *Nazm*, XVIII, 118; Ferahi, *a.g.e.*, s. 108; Saidi, *a.g.e.*, s. 493; Hicazi, *a.g.e.*, XXVI, 3
1091 Firuzabadi, *Besair*, I, 248 ; Derveze, *a.g.e.*, III, 433

tan sonra kendi kavimlerine "*Birer inzarcı olarak*"[1092] gidip onları inzar etmeleri bu bölümün konusudur. Sûrenin 33. 34. ve 35. âyetleri de inzar üslubundadır. Ancak en dikkat çekici olan cinlerin birer "*inzarcı*" olmaları misali yeterli olsa gerektir.[1093]

Ahkaf sûresi Mekke de nazil olmuştur.[1094] Sûrenin baş tarafına baktığımız zaman yine burada da sûrenin sonunda olduğu gibi "*inzar*" lafzının açıkca zikredildiğini görüyoruz.[1095] وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ "... *Ama kafirler uyarıldıkları kıyamet gününden yüz çevirirler.*" Sûrenin ilk beş âyetinin tümü bir bütün halinde inzar üslubunu göstermektedir. Putlara tapmanın acizlik olduğu, Allah'dan başkasına yalvaranların durumu korkutucu bir üslupta ele alınmaktadır. Ayrıca Allah Teâlânın güzel isimlerinden "*Aziz ve Hakim*" lafızlarının bir önceki sûrede olduğu gibi, bu sûrede de tercih edilmesi dikkat çekicidir. Çünkü Allah Teâlânın 99 güzel isminden "*Rahim*" ya da "*Ğafur*" ismini değil de özellikle "*Aziz*" ve "*Hakim*" isminin sûrenin baş tarafında kullanılmış olması inzar tablosuna uygun düşmektedir. Başka bir isim burada kullanılsaydı belki bu kadar tesirli olmayacaktı. Benzer sûrelerin başında kullanılan Allah'ın isimlerine baktığımız zaman görüyoruz ki buradaki kullanım tam yerindedir. Daha önce geçtiği gibi, Al-i İmran sûresinde de "*Hayy*" ve "*Kayyum*" isimleri kullanılmıştır. İsra sûresinde "*Semi'*" ve "*Basir*" isimleri geçmiştir. **Razi**, sûrenin baş tarafı ile sonu arasında irtibat kurmaktadır. O, sûrenin son tarafının; tevhid, nübüvvet ve ahiret konusunun anlatımı ile son bululduğunu ve bunun inzar üslubu ile yapıldığını ifade etmektedir. Ancak sûrenin başı ile sonu arasındaki irtibatı tevhid yönünden kurmaktadır. Sûrenin ikinci âyetinde şöyle denilir; مَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلاَّ بِالْحَقِّ وَأَجَلٌ مُسَمًّى "*Biz gökleri, yeri ve bunların arasındaki varlıkları ancak gerçek bir maksatla, adalet ve hikmetle, bir de belli bir süre için yarattık.*" Sonunda (33. âyette) ise yine tevhid konusu anlatılmaktadır ki başıyla irtibatlıdır; أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى بَلَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "*O kafirler şu gerçeği hala anlamadılar ki: gökleri ve yeri yaratan ve yarattık-*

[1092] Ahkaf, 46/29
[1093] Suyuti, *Merasıd.*, 89 a
[1094] Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 514
[1095] Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 4; Sabuni, *a.g.e.*, III, 191

tan sonra hiçbir yorgunluk çekmeyen Allah, ölüleri diriltmeye de, haydi haydi kadirdir!" **Razi,** "*Sûrenin başında ve sonunda anlatılan bu mesele Allah'ın varlığına delalet etmektedir*"[1096] *demektedir.* **Bika'i** de sûrenin sonunun baş tarafın bir neticesi olması yönüyle irtibat tesis eder.[1097]

12. Muhammed Sûresi

Bu sûrenin konusu savaştır.[1098] Zaten bir diğer adı da Kıtal (savaş)dir. Medine'de nazil olmuştur.[1099] Bu yönüyle de dikkat çekmektedir. Çünkü buraya kadar ele aldığımız sûrelerin hepsi Mekke'de nazil olmuş sûrelerdi. Medeni bir sûrede ve Hz. Peygamber'in ismi ile bilinen bir sûrenin "inzar" üslubunda olması ayrıca dikkat çekmektedir. Sûreye hakim olan tema savaş olunca; sûrenin üslubunun da ona göre keskin ve şiddetli olması kaçınılmazdır.[1100] Sûrenin başından sonuna kadar bitmez tükenmez bir çarpışma yer alıyor. Başlangıçtan itibaren ortalığı bir savaş havası kaplıyor ve her bölümde savaş izine rastlıyoruz. Nitekim âyetlerin arasında yer alan fasılalarda bile bu durum görülmektedir. Buna göre sûrenin baş tarafına ve sonuna bu yönüyle bakalım:

Sûrenin başlangıcı ile ilgili olarak **Seyyid Kutub** şöyle demektedir; "Bu başlangıç, ön hazırlığı yapılmadan girişilen hücumu andırıyor."[1101] Gerçekten de doğrudur. Çünkü sûrenin lafızlarında bile bu durum hissedilmektedir. İlk âyetlerin fasılalarına baktığımızda أَعْمَالَهُمْ – بَالَهُمْ – أَمْثَالَهُمْ - لَهُمْ ses tonu ve tesir itibariyle sanki ağır bir kurşun gibidir.[1102] Aynen bu kelimelerin ses tonuna benzer bir başka "inzar" ifadesi de anlatılan tasvirlerdir. Mesela inkar edenlerle karşılaşıldığında kullanılan ifade keskinliği oldukça serttir; فَضَرْبَ الرِّقَابِ "*Onların boyunlarını vurun!*" ifadesi bunu göstermektedir. Devamında فَشُدُّوا الْوَثَاقَ "*Onları esir alın!*" tasvirleri hep bu inzar

[1096] Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVIII, 34
[1097] Bika'i, *Nazm*, XVIII, 193
[1098] Firuzabadi, *Basair*, I, 430; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVI, 19; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5292; Sabuni, *a.g.e.*, III, 204
[1099] Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 36; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 91
[1100] Kutub, *Fi Zilal.*, VI, 3279; Saidi, *a.g.e.*, s. 497
[1101] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3280
[1102] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3280

üslubunun birer neticesidir. Sûrenin son kısmında da aynen baş tarafta anlatılan "*İnkar edenler ve Allah'ın yolundan alıkoyanlar...*" ifadesine benzeyen; إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى لَنْ يَضُرُّوا اللهَ شَيْئاً وَسَيُحْبِطُ أَعْمَالَهُمْ "*kendileri inkar edip insanları Allah yolundan çevirenler ve doğru yol kendilerine iyice belli olduktan sonra bile, Peygamberin karşısına çıkanlar, Allah'a yani Allah'ın peygamberine, dinine asla zarar veremezler. Allah onların işlerini heder edecektir.*"[1103] âyeti yer almıştır. Başta ve sondaki âyetler arasındaki tenasüb açıktır.[1104] Öte yandan sûrenin en son ifadelerinde muhatablar arasına mü'minler de girmekte ve onlara da cihada, nefisle savaşa, zalim ve haddini aşan kafirlere karşı gevşemeden, tesire kapılmadan, basit bir menfaat gözetmeden mücahede edilmesini buyurmak sûretiyle onlara da "inzar" dan pay çıkarılmaktadır.

13. Kâf Sûresi

Mekki bir sûredir.[1105] Bu sûre; bir mukaddime üç maksat ve bir hatime ile bitmektedir. İlk iki âyeti mukaddime, 4-2. âyetler birinci maksadı; 5-15. âyetler ikinci maksadı, 15-38. âyetler üçüncü maksat ve 39-45. âyetler ise hatimeyi oluşturmaktadır. Bir mukaddime üç maksad ve hatime de görülen ortak nokta; sûrenin öldükten sonra tekrar dirilme'nin isbatı yönünde seyrettiği şeklindedir. Sûrede yer alan bu konu bütünlüğü inzar üslubu ile verilmektedir.[1106] Kâf sûresinde; hayattan manzaralar, ölüm, çürüme ve diriliş tasvirleri, haşir ve neşir tabloları yer almaktadır. Kıyamet gününün insan ruhundaki korkusu, insan hissindeki tesiri dile getirilmektedir.[1107] Göklerde ve yerde, sularda ve bitkilerde, meyvelerde ve tomurcuklarda göze çarpan kainat gerçekleri anlatılırken hep ba's (öldükten sonra tekrar dirilme) konusuna atıfta bulunulur. Doğruyu söylemek gerekirse böyle bir sûreyi özetlemek, takdim etmek, ihtiva ettiği gerçekleri, manaları, tasvirleri, duyguları Kur'ân'ın anlattığı üsluptan başka bir üslubla anlatmak; Kur'ân'ın bunca gerçekleri, manaları, tasvirleri, duyguları

[1103] Muhammed, 47/32
[1104] Suyuti, *Merasıd*, 89 a
[1105] Alusi, *a.g.e.*, XXVI, 170; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 125
[1106] İbn-i Zübeyr, *el-Burhan Fi Tertibi Suveri'l-Kur'ân*, s. 89
[1107] Firuzabadi, *Besair*, II, 102; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XXVI, 69

doğrudan doğruya insan hissine ve vicdanına aktaran parıltılar şeklinde sunan ifadelerinden başka bir ibare ile sunmak çok zordur.[1108]

Sûrenin baş tarafında inzar üslubu hakimdir. Özellikle Kâf harfindeki vurgu sûrenin daha en başında bu durumu hissettirmektedir.[1109] Ba's konusu daha ilk âyetlerde ele alınır.[1110] Huruf-u Mukatta'a ve Kur'ân'a yemin edilmesinden sonra, gelen âyetler inkar edenlerin kendilerine korkutucu olarak gelen (peygamberlerin) verdiği haberlere şaşırdıkları ve kabul etmedikleri anlatılıyor.[1111] Onların anlamadıkları konu ise "Toprak olduktan sonra tekrar dirilmenin mümkün olması"[1112] konusudur. Halbuki; peygamberlerin anlattıkları tevhid hakikatlerinden biri olan ءَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباً ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ "*Toprak olduktan sonra tekrar dirilme*" Allah Teâlâ'nın kudretindendir. Bu âyetlerin ardından yine inzar üslubu kendisini hissettirmektedir: قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ "*Biz toprağın, onların bedenlerini hücre hücre nasıl çürüttüğünü tafsilatıyla biliriz. Zaten yanımızda her şeyin kayıtlı olduğu şaşmaz bir sicil vardır.*"[1113] Bu âyetten sonra da tevhid delillerine devam edilir.[1114]

Ayrıca sûrenin en başında Kur'ân'a yemin edilmesi sûrenin sonunda yine "Kur'ân ile öğüt verilmesi" başı ile sonu arasındaki lafzi münasebete açık bir örnek teşkil etmektedir.[1115] Sûrenin son tarafı yine baş tarafta olduğu gibidir.[1116] Diriltme, öldürme, yerin yarılması, tekrar geri dönme Allah Teâlâ'nın kudretinin eseri olarak zikredilir.[1117] Son âyette inzar üslubu görülmektedir; نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ "*Biz onların aykırı iddialarını pek iyi biliyoruz, ama sen onları kuvvet kullanarak imana getirecek bir zorba değilsin. Sen sadece uyaran bir elçisin. Senin yapacağın iş, sadece tehdidimden endişe edecek kimseleri Kur'ân ile*

[1108] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3357
[1109] Ayrıntılı bilgi için bk. Said Havva *a.g.e.*, IX, 5451
[1110] Sabuni, *a.g.e.*, III, 240
[1111] Suyuti, *Merasıd*, 89 a; Saidi, *a.g.e.*, s. 509-510
[1112] Kâf, 50/3
[1113] Kâf, 50/4
[1114] Kâf, 50/6-11. âyetler
[1115] Razi, *Mefatih*, XXVIII, 145
[1116] Sabuni, *a.g.e.*, III, 245
[1117] Kâf, 50/43 ve 44. âyetler

irşad etmektir."[1118] **Razi**, sûrenin baş tarafı ile sonunu Kur'ân-ı Kerim'in anlatılması yönüyle irtibatlandırır. Sûrenin başında geçen âyetle ق. وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ *sonunda geçen* فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ âyet hakkında; "Bu iki âyet arasında çok yakın bir tenasüb vardır"[1119] demektedir.

14. Zâriyat Sûresi

Bu sûrenin de hedefi ağırlıklı olarak "inzar"dır.[1120] Sûre Mekke'de nazil olmuştur.[1121] Zâriyat sûresinde öldükten sonra dirilme, kıyametin kopacağı, Allah'ın dalalet ehline vereceği azab, tevhid delilleri ve peygamber kıssaları ele alınmaktadır.[1122] Özellikle seçilen kıssalardan İbrahim, Lut, Musa, Ad kavmi, Semud kavmi, Nuh kıssalarının içinde "İnzar" üslubu olan belli bölümleri ele alınmıştır.[1123] Sûrenin baş tarafında yer alan (Zâriyat, hamilat, cariyat, muksimat) ifadeleri insan hissine bambaşka duygular vermekte, çok farklı anlamlar yüklemekte ve insan kalbini dikkatle uyararak, gerekli noktalara bağlamaktadır.[1124] Kısaca sûrenin baş tarafını okuyan herkesin anlayacağı bir üslupta "inzar" açıkca görülmektedir. Son tarafında aynen baş taraftaki "korkutma hissi" devam etmekte, bu defa baştaki belirsizlik daha bir belirginleşmekte ve gözler "kafirlerin" üzerine çevrilmektedir.[1125]

فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوباً مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلاَ يَسْتَعْجِلُونِ "*Muhakkak ki şimdiki zalimlerin de, daha önceki meslektaşlarının payı gibi, bir azap payı vardır. Acele etmelerine hiç gerek yok, nasılsa ona kavuşacaklar!.*"[1126] Son âyet, inzar'daki hedefi netleştirmektedir:[1127] فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِن يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ "*Ama tehdit olundukları o gün de gelince, çekeceklerinden dolayı vay*

[1118] Kâf, 50/45
[1119] Rrazi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVIII, 192
[1120] Bika'i, *a.g.e.*, XVIII, 444; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 512
[1121] Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 2; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 136
[1122] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 439; Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 3; Sabuni, *a.g.e.*, III, 250
[1123] Şehhate, *a.g.e.*, II, 116 ; Derveze, *a.g.e.*, III, 455
[1124] Kutub, *a.g.e.*, VI, 3373
[1125] Suyuti, *Merasıd*, 89 b
[1126] Zâriyat, 51/59
[1127] Sabuni, *a.g.e.*, III, 255

o kafirlerin haline!"[1128] Sûrenin baş tarafi ile sonu korkutma ifadeleri ile başlayıp bittiğinden dolayı aralarında çok yakın bir münasebet vardır.[1129] **Bika'i** sûrenin baş tarafında ve sonunda te'kidli bir üslubda korkutma yapılır ve bu yönüyle de "sonu ile başı irtibat halindedir" görüşünü belirtir.[1130]

15. Tûr Sûresi

Mekki'dir.[1131] Bu sûrenin genel çerçevesinde "inzar" ve "ahiret" içiçedir.[1132] Özellikle (17-28. âyetler arası) cennette inananların karşılaşacakları nimetleri konu alan bölümü de "ahiret" konusu içinde müteala edilirse; sûrenin ana mihveri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.[1133] Buna göre sûrenin baş tarafı ve sonuna bakalım: Sûrenin baş tarafında görülen ve ard arda sıralanan "Tûr", "kitab", "mamur olan ev", "yükseltilmiş tavan" ve "deniz"[1134]'e yapılan kasem "inzar" üslubundadır ve bu kasem "ahiretin" kurulacağına dairdir.[1135] إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ "*Şüphesiz Rabbinin azabı gelecektir.*"[1136] Bu azabın geleceği söylenirken yine belirsizlik ve korku üslubu görülmektedir. يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْراً "*O gün gök sarsıldıkça sarsılır*", وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْراً "*Dağlar yürüdükçe yürür.*"[1137] ifadeleri kıyameti yani dolayısıyla ahireti anlatmaktadır. Bu ifadelerden sonra tam bir korku hakimdir: فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ "*Vay işte o gün peygambere yalancı diyenlerin haline!*"[1138] Sûrenin baş tarafı bütünlük içerisinde uyarı ve korku havası vermektedir. Sûrenin son tarafının baş tarafdaki üslub ile uyum içinde olduğu görülmektedir.[1139] وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَاباً دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ

1128 Zâriyat, 51/60
1129 Said Havva, *a.g.e.*, X, 5523
1130 Bika'i, *Nazm*, XVIII, 483
1131 Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 26; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 146
1132 Bika'i, *Nazm*, XIX, 1; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5537; Saidi, *a.g.e.*, s. 515
1133 Firuzabadi, *Basair*, I, 441; Derveze, *a.g.e.*, IV, 215; Hicazi, *a.g.e.*, XXVII, 95
1134 Tur, 52/6
1135 Sabuni, *a.g.e.*, III, 261
1136 Tur, 52/7
1137 Tur, 52/10
1138 Tur, 52/11
1139 Suyuti, *Merasıd*, 89 b

"*Muhakkak ki o zalimlere bundan başka azap da vardır, fakat onların çoğu bunu bilmezler!*" Bu yönüyle sûrenin baş tarafı ile sonu arasında yakın bir tenasüb kendini göstermektedir. **Bika'i,** "*sûrenin sonunda tekrar başa dönülmektedir*"[1140] der.

16. Kamer Sûresi

Sûrenin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konu Allah Teâlâ'nın peygamberlerine isyan eden kavimlere verdiği şiddetli azab hakkındadır.[1141] (9-18 âyetler) Nuh kavmi, (18-22. âyetler) Hud kavmi, (23-32. âyetler) Semud kavmi, (33-40. âyetler) Lut kavminin durumu anlatılmaktadır.[1142] Bu bölümlerde anlatılmak istenen husus; hem risalet konusudur hem de yoldan çıkmış ve azgınlaşmış bu kavme karşı Allah Teâlâ'nın şiddetli azabı ve korkutması[1143] dır. Sûre başından sonuna kadar bu şekilde seyretmiştir.[1144] Mekke'de nazil olan[1145] Kamer sûresinde ele alınan bu konulara uygun olarak sûrenin baş tarafında keskin bir üslub içerisinde Kıyamet'in yaklaştığından *kıyamet saatinin yaklaşması*" bunun için zikredilir اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ "*Ay'ın yarılması*"[1146] bahsedilir وَانْشَقَّ الْقَمَرُ[1147] . Ayrıca inkar edenlerin gördükleri tevhid delilleri karşısında وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ "*Bu süregelen bir sihirdir*" demeleri yüz çevirmeleri kınanmaktadır. Öte yandan sûrenin hemen baş tarafında daha sonra anlatılacak hususi hadiselere uygun olarak risaleti ilgilendiren genel bir ifade kullanılır: وَلَقَدْ جَاءَهُم مِنَ الْأَنبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَر "*Oysa onlara kendilerini inkardan vazgeçirecek ibretler ihtiva eden nice olaylar bildirilmişti!*"[1148] Bunun yanısıra sûrenin baş taraflarında Hz. Peygamber'e hitap görülür; فَتَوَلَّ عَنْهُم "*Onlardan ilgini kes.*" Sûrede ki "inzar" üslubu sadece baş tarafda görünmez sûrenin bütününde bu durum kendini

---

[1140] Bika'i, *Nazm*, XIX, 39
[1141] Firuzabadi, *Basair*, I, 445
[1142] Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Hicazi, *a.g.e.*, XVII, 109
[1143] Saidi, *a.g.e.*, s. 521
[1144] Sabuni, *a.g.e.*, III, 282
[1145] Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 073
[1146] Kamer, 54/1
[1147] Suyuti, *Merasıd*, 89 b
[1148] Kamer, 54/4

hissettirir.[1149] Bunu görmek için şu âyetlere bakılabilir;

وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ , فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ , كَذَّبَ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ, كَذَّبَتْ بِآيَاتِنَا كُلِهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ

Görüldüğü gibi sûrenin geneline yayılan âyetlerde[1150] hep inzar ve korkutma vardır. Sûrenin son tarafında günahkarların hallerinden sonra müttakilerin güzel hallerine işaret edilir. إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ "*Cennette ferahlık içinde bulunan mü'minlerden*" bahsedilir ki; Kur'ân'ın bir özelliği olarak terğib ve terhib ifade etmektedir.[1151]

17. Vâkı'a Sûresi

Sûrenin ana konusu "ahiret" ve "inzar'dır.[1152] Mekki olmasını da dikkate alarak[1153] sûrede ele alınan konulara kısaca bakalım; "Kıyametin vuku'u, İnsanların gurublara ayrılması, öldükten sonra dirilme, haşir, kıyamet, ölüm anında hissedilenler gibi hususlardır."[1154] Sûrenin baş tarafında uyarıcı bir üslupta Vâkı'a, yani kıyamet anlatılmaktadır.[1155] Bu durumu sûrenin daha başından itibaren hissettirmeye başlayan اِذَا kelimesi yeterince isbat etmektedir.[1156] Sûrenin ilk âyetinden itibaren kıyamet koptuğunda olacak hadiseler anlatılır; خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ "*O kimini alçaltır, kimini yükseltir*", إِذَا رُجَّتِ ٱلْأَرْضُ رَجّاً "Yer sarsıldıkça sarsıldığı zaman....", وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسّاً "Dağlar darmadağın edilip parçalandığı zaman....", فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثّاً "Uçuşan toz zerreleri haline geldiği zaman..."[1157] Kıyamet ya da Ahiret sûrenin başında korkutucu bir üslubda ele alınmaktadır. Sûrenin sonunda yine inzar üslubu ve ahireti hatırlatan ifadeler yer almaktadır فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ "*İşte ona kaynar sudan bir ziyafet!*" ve وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ "*Cehenneme sokuluş!*"[1158] Bu

[1149] Said Havva, *a.g.e.*, X, 5602
[1150] Kamer sûresi 2, 5, 18, 23, 33, 41, 42. âyetler.
[1151] Sabuni, *a.g.e.*, III, 283
[1152] Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 525; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6106; Sabuni, *a.g.e.*, III, 304
[1153] Alusi, *a.g.e.*, XXVII, 128; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 188
[1154] Firuzabadi, *a.g.e.*, I, 452
[1155] Kutub, *a.g.e.*, VI, 3461
[1156] Said Havva, *a.g.e.*, X, 5682
[1157] Vâkı'a, 56/6
[1158] Vâkı'a, 56/94

yönüyle baş tarafı ile sonu birbirine uymaktadır. **Razi**, "sûrenin hem baş tarafında hem de sonunda üç sınıf insandan bahsedilmektedir"[1159] demek sûretiyle irtibat kurar. **Bika'i** ise buna öldükten sonra tekrar dirilmenin isbatını ilave ederek yine insanların üç sınıfa ayrılmalarına değinerek, "bu durum hem sûrenin başında hem de sonunda ele alınmıştır"[1160] demektedir. **Sabuni** aynı görüşü tekrar eder.[1161]

18. Münafikun Sûresi

Sûrenin mekki oluşunu da dikkate alarak[1162], işlediği konulara bakalım. "Münafıkların durumu ve onların yalanlamaları, mü'minlerin şerefli olduklarının açıklanması ve Allah'ı anmayı unutmamalarının izahı, ölüm anında kafirlerin pişmanlıkları ve ecelin değişmeyeceği gibi hususlardır."[1163] **Sabuni,** sûrenin hedefini "ahkam ile ilgili hükümler"[1164] olarak belirlese de, **Bika'i ve Saidi** sûrenin hedefini "İnzar" olarak tesbit eder.[1165] Sûrenin hemen başında münafıkların yalancı olduklarını ifade etmesi ve onların, إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "*Gerçekten kötü işler işlediklerini*" zikretmesi "*inzar*" üslubuna uygun düşmektedir. فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ "*Kalblerinin mühürlenmiş olduğu*" ifadesi bu manaya güç katmaktadır. 4. âyette münafıkları خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ "*Giydirilmiş odunlar*" benzetmesi bu sûrenin "*inzar*" üslubunun kendine has olduğunu göstermektedir. Bir yönüyle Allah Teâlâ onlarla istihza etmektedir. Münafikun sûresi, konusu "*inzar*" olan diğer sûrelerden bu yönüyle farklılık arzetmektedir. Sûrenin son âyetinin "*inzar*"a uygun olarak bitmesi baş tarafı ile sonunun bir bütünlük arzettiğini göstermektedir. İşte sûrenin son âyeti, وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْساً إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ "*Allah vadesi gelen hiçbir kimsenin ecelini ertelemez. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*"[1166]

1159 Razi, *Mefatih*, XIX, 203
1160 Bika'i, *Nazm*, XIX, 249
1161 Sabuni, *a.g.e.*, III, 304
1162 Alusi, *a.g.e.*, XXVIII, 108; Ebu's-Suud, *a.g.e.*, VIII, 201
1163 Firuzabadi, *Basair*, I, 465; Derveze, *a.g.e.*, VI, 379
1164 Sabuni, *a.g.e.*, III, 383
1165 Bika'i, *a.g.e.*, XX, 73; Saidi, *a.g.e.*, s. 546; Said Havva, *a.g.e.*, X, 5926
1166 Münafikun, 63/11

Burada Allah Teâlâ'nın "Habir" sıfatının gelmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Çünkü sûrenin hemen başında münafıklardan bahsedilmişti. Münafık; küfrü içinde saklıyan görünüşte ise mü'min olduğunu söyleyen iki yüzlü kişi demektir. "*Allah'ın haberdar olması*" ise münafıkların bu özelliklerini anlatması bakımından dikkat çekicidir.[1167]

19. Hakka Sûresi

Bu sûrenin genel çerçevesini "*ahiret*" ve "*inzar*" oluşturmaktadır.[1168] Sûre Mekki'dir.[1169] Bütünüyle sûreye bakıldığında, bir derinlik hissi vermekte ve hep aynı manaları göstermektedir. Ahiret meselesi son derece kesin ve ciddi bir meseledir.[1170] Dünya ve ahiret açısından çok önemlidir. Bu konuda herhangi bir kaçış Allah'ın azabını gerekli kılar.[1171] Bu durumu sûrenin hemen başındaki "*Hakka*" ifadesi göstermektedir.[1172] Hakka, Kıyamet anlamına gelir. Hem kelimenin anlamı hem de ses tonu itibariyle "*kıyamet*" manasında olduğu gibi bir ciddiyet, bir kat'iyyet ve gerçeklik duygusu vermektedir.[1173] Sûrenin başında ahireti yalanlayanların akıbeti anlatılır. Ancak mesele önce kıyametin kopmasına çevrilir ve ardından Ad ve Semud kavimlerinin başına gelenlerin hikmeti bu sebebe bağlanır. Sûrenin baş tarafındaki inzar üslubu çok açık bir biçimde kendini göstermektedir.[1174] Sûrenin sonunda da aynı durum söz konusudur. وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبُونَ "*İçinizde yalanlayanların bulunduğunu biz elbette bilmekteyiz.*"[1175] Bu inzar üslubu sûrenin sonunda "*ahiret*" konusu içinde sûrenin başıyla ortak bir özellik oluşturmaktadır; اِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ "*Hiç şüphesiz ki O, kesin gerçektir.*"[1176] Bika'i, "*Sûrenin sonu, baş tarafta ne olduğu sorulan Haakka'nın*" *gerçekleşmesi*

[1167] Suyuti, *Merasıd*, 91 a
[1168] Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 562; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6106; Sabuni, *a.g.e.*, III, 433
[1169] Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 39
[1170] Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 25
[1171] Kutub, *a.g.e.*, VI, 3674
[1172] Sabuni, *a.g.e.*, III, 433
[1173] Firuzabadi, *Basair*, I, 478
[1174] Suyuti, *Merasıd*, 91 b
[1175] Hakka, 69/49
[1176] Hakka, 69/51

ile son bulur"[1177] demektedir.

20. Mearic Sûresi

Mearic sûresinin ifade ettiği temel mesele ahiret, ahiretteki ceza ve özellikle de ahirette kafirlerin uğrayacağı azab konusudur.[1178] Sûre bu hakikati ifade etmek için insan ruhunun darlık ve bolluk esnasındaki durumunu ele almaktadır.[1179] İnanmış ruhların hareket ve davranışlarını ana çizgileriyle göstermekte ve saygıya hak kazandıklarını belirtmektedir. Küfredenlerin boşluğunu, Allah'ın onlar için hazırladığı zilletin ise kibirlerine denk olduğunu belirtmektedir.[1180] Mearic sûresi Mekki'dir.[1181] Sûrenin baş tarafında bahsedilen "*azab*"[1182]dan sonra "*elli bin yıl*"[1183] dan bahsedilmiştir. Anlatılan bu iki hususun da Ahiretle ilgisi vardır. Birisi ahiretteki cezanın adıdır, diğeri ise Ahiretteki günler konusunda Allah'ın hesabıyla beşerin hesabı arasındaki fark konusu ve ahiret gününün değerlendirilmesi hakkındadır.[1184] Sûrenin başında işaret edilen ahiret gerçeği sonunda yine görülür: [1185] يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ ٱلأَجْدَاثِ سِرَاعاً كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ "*O gün onlar kabirlerinden çıkıp sür'atle sanki bir hedefe varmak istercesine koşarlar.*"[1186] ve sûrenin sonundaki ifade ahiret konusunda daha açık ve nettir:[1187] ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ "*İşte kendilerine vad edilen gün, bugündür.*"[1188] **Bika'i** sûrenin başında ve sonunda azab konusunun ele alınması yönüyle irtibat kurmaktadır[1189]

1177 Bika'i, *Nazm*, XX, 384
1178 Firuzabadi, *Basair*, I, 480; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 564; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6130; Sabuni, *a.g.e.*, III, 441
1179 Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 33
1180 Kutub, *a.g.e.*, 3693
1181 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 156; Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 55
1182 Mearic, 70/1
1183 Mearic, 70/4
1184 Kutub, *a.g.e.*, VI, 3694
1185 Sabuni, *a.g.e.*, III, 442
1186 Mearic, 70/43
1187 Suyuti, *Merasıd*, 91 b
1188 Mearic, 70/44
1189 Bika'i, *Nazm*, XX, 422

21. Kıyâmet Sûresi

Mekki'dir.[1190] Sûrenin adından da anlaşılacağı üzere sûrenin ana konusu "*Kıyamet ve ahirettir*".[1191] Sûrenin ilk ifadesinde لاَ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ "*Kıyamet gününe yemin ederim*"[1192] ifadesi bu gerçeği yansıtmaktadır.[1193] Daha sonra öldükten sonra tekrar dirilme ve اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ "*Kıyamet gününün ne zaman kopacağı?*"[1194] konusunun insanoğlunun ağzından sorulması ile mesele daha açığa çıkmaktadır. Sûrenin sonu baş tarafdaki gibi öldükten sonra dirilmenin isbatı ve bu konuda ki delillerin anlatımı ile sona ermektedir.[1195] Öldükten sonraki durum ahiretle ilgili bir meseledir. Dolayısıyla sûrenin başı ile sonu tenasüb göstermektedir.[1196] **Bika'i** sûrenin başta yer alan لاَ أقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ile, sonda أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى âyeti arasında irtibat kurar ve bu irtibatı öldükten sonra tekrar dirilme meselesi üzerine tesis eder.[1197]

22. İnsan Sûresi

Mekkidir.[1198] Bu sûrenin ana konusunu ahiret ve inzar oluşturmaktadır.[1199] Sûrenin baş tarafında anlatılan şu ifadeler; kafirlere hazırlanan سَلاَسِلَ - *zincirler* أَغْلاَلاً - *demir halkalar* ve سَعِير - *çılgın alevler*[1200] ahiret hayatına ait materyallerdir. Aynı şekilde iyilerin içecekleri olan مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُوراً "*Kafurdan katılmış bir tas*"[1201] da ahirete ait bir hususdur. Sûrenin başında ele alınan ahiretle alakalı bu üslub sûrenin sonunda çok

---

1190 Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 135

1191 Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 575; Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 72; Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6260; Sabuni, *a.g.e.*, III, 482

1192 Kıyame, 75/1

1193 Firuzabadi, *Basair*, I, 490

1194 Kıyame, 75/6

1195 Sabuni, *a.g.e.*, III, 483

1196 Suyuti, *Merasıd*, 92 a

1197 Bika'i, *Nazm*, XXI, 119

1198 Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 150

1199 Ferahi, *a.g.e.*, s. 109; Saidi, *a.g.e.*, s. 578; Derveze, *a.g.e.*, V, 19; Hicazi; *a.g.e.*, XXIX, 79; Sabuni, *a.g.e.*, III, 489

1200 İnsan, 76/4

1201 İnsan, 76/5

veciz bir şekilde yine ahirete dair[1202] iki farklı konuya temas edilmiştir;يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ بِرَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَاباً أَلِيماً "*Allah dilediğine rahmet eder, zalimlere gelince (onlara da) can yakıcı bir azab hazırlamıştır.*"[1203] Said **Havva** sûrenin baş tarafında إِنَّا خَلَقْنَا son tarafında ise خَلَقْنَاهُمْ ifadeleri kullanılmıştır ki birbirine benzemektedir demekle ddaha ziyade lafzi benzerlik üzerinde durmuştur.[1204]

23. Mürselat Sûresi

Mekki'dir.[1205] Bu sûre, keskin ifadeleri, ani açılıp kapanan sahneleri, bıraktığı şiddetli tesirleriyle sanki yakıcı ateşten bir kamçıdır.[1206] Sûre başından sonuna kadar kafirleri kınama konusunda mübalağalı ifadeler kullanmıştır.[1207] Korkutucu hükümleriyle kalbleri olduğu yerde durdurur, sorduğu soruları, inkarcılara cevapları ve ağır tehditleriyle kalbleri birer zehirli ok gibi delip geçer. Sûrenin genel havası inzar ve ahirettir.[1208] Dünya ve ahiret sahneleri, kainat ve nefsin hakikatleri, azab ve korku manzaraları sunmaktadır. Sûrede yirmi defa tekrarlanan; وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ "*Vay o günü yalanlayanların haline*"[1209] âyeti özellikle inkarcıların yalanlamalarının hemen akabinde gelmektedir ki[1210] bu da "Ahiret ve inzar" konusu ile yakından ilgilidir. Sûrenin baş tarafında ilk altı âyette belirsiz ifadelerle yemin edilmektedir. Bu yeminler inzar üslubu ile yapılmakta ve edilen yeminlerin cevabı ahiret konusu ile bağlanmaktadır.[1211] إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ "*Size vad edilen mutlaka gerçekleşecektir.*"[1212] Aynı baştaki üslub sûrenin sonunda da görülmektedir. "*İnzar ve ahiret*" duygusu içiçedir. وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ "*Hakkı yalan sayanların o gün, vay hallerine!*" âyeti ahirete delalet

[1202] Suyuti, *Merasıd*, 92 a
[1203] İnsan, 76/31
[1204] Said Havva, *a.g.e.*, XI, 6286
[1205] Alusi, *a.g.e.*, XXIX, 161
[1206] Saidi, *a.g.e.*, s. 580; Hicazi, *a.g.e.*, XXIX, 87; Derveze, *a.g.e.*, I, 315
[1207] Razi, *Mefatih*, XXX, 284
[1208] Firuzabadi, *Basair*, I, 495; Ferahi, *a.g.e.*, s. 109
[1209] Mürselat, 77/19
[1210] Kurtubi, el-Cami'u, XIX, 158
[1211] Kurtubi, el-Cami'u, XIX, 152
[1212] Mürselat, 77/7

etmekte, فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ "*Artık bu Kur'ân'a da inanmazlarsa, hangi söze inanırlar acaba?*"[1213] âyeti de "inzar"a işaret etmektedir.[1214] Razi, bu âyetin baş tarafa çok uygun olduğunu ifade etmektedir. Çünkü her iki tarafta da kafirler için kınama vardır.[1215]

24. Amme Cüz'ü

Kur'ân-ı Kerim'in son bölümünde yer alan ve kısaca "Amme Cüz'ü" denilen ve 36 sûrenin yer aldığı bu bölümde sûrelerin çoğu birbirinin benzeridir. Bu bölümde yer alan sûrelerden "*Beyyine*" ve "*Nasr*" sûreleri hariç hepsi Mekke'de nazil olmuştur. Aralarında küçük farklar olmakla beraber, hepsi de kısa sûrelerdir. Bir başka önemli nokta da bu sûrelerin hemen hepsinde, az farklarla, konu, gaye, şekil ve üslub birliği söz konusudur.

Seyyid Kutub, bu cüzde yer alan sûreler için özellikle Velid b. Muğire gibi müşriklerin Kur'ân'dan etkilenmelerini sebep göstererek bu etkiyi bu cüzde yer alan sûrelere bağlar ve şöyle der; "*Halbuki bu küçük sûreler ilk andan itibaren, henüz Kur'ân'ın muhkem teşrii ve büyük gayeleri gelmemiş bulunduğu bir zamanda Arapları büyülemişti. Bu sûreler idi ki arapları duygulandırıyor, onların takdir ve hayranlıklarını celbediyordu. Elbette bu küçük sûreler, dinleyenleri büyüleyen, müminlere ve kafirlere galip gelen bir unsur taşıyordu. Şayet müslümanların İslama girişinde Kur'ân'ın tesiri hesabedilirse, en büyük pay bu sûrelere düşer. Zira o ilk müslümanlar, sadece bu Kur'ân'dan müteessir olarak müslüman oluyorlardı.*"[1216]

Biz de bu bölümde yer alan sûreleri tek tek ele almadık. Bu cüz'de yer alan sûrelerin baş tarafı ile sonu arasında münasebet kurmak mümkün olmakla beraber, biz bu bölümü topluca değerlendirme yoluna gittik ve buraya kadar yapktıklarımzdan ayrı tuttuk. **Ferahi** bu cüzde yer alan sûreleri altı kısımda ele almaktadır. Bu bölümde yer alan sûreleri; ele aldığı konular itibariyle değerlendirmeye tabi tutması dikkate değerdir. **Ferahi'ye** göre; 77-86. arasındaki on sûrede Hz. Peygamber'i ve getirdiklerini

[1213] Mürselat, 77/50
[1214] Suyuti, *Merasıd*, 92 b
[1215] Razi, *Mefatih*, XXX, 284
[1216] Kutub, *et-Tasvirü'l-Fenni*, s. 17

yalanlayan mal-mülk sahibi kafirlerin korkutulmasından bahsedilmektedir. Allah Teâlâ, onlara azab etmeye kadir olduğu için Hz. Peygamber'e onlara biraz mühlet vermesini emretmiştir. Bu sûreler; *Mürselat, Nebe, Naziat, Abese, Tekvir, İnfitar, Mutaffifin, İnşikak, Buruc ve Tarık sûreleridir.*

Ala, Ğaşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duha, İnşirah, Tin, ve Alak sûrelerinden oluşan bu on sûrede ise, söz Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) dönüyor. Allah'a yönelmesi, Kıyametin yaklaştığını insanlara en geniş bir şekilde hatırlatması emrediliyor ve bu kısım, "*Biz de zebanileri çağıracağız. Hayır! Sen onlara uyma! Allah'a secde et ve (yalnızca O'na) yaklaş!*"[1217] ifadesiyle son buluyor.

Kadir, Beyyine, Zilzal, Adiyat, Kari'a, Tekasür, Asr ve Hümeze sûrelerinden oluşan sekiz sûre, nübüvvetin kıymetinin yüceliğinden ve bunun insanlar için rahmet sebebi olduğundan bahsedilmekte ve O'na inanmayıp dünyalık peşinde koşanların hüsrana uğrayacaklarını açıklayarak gelecek bölüme zemin hazırlanmaktadır. *Fil, Kureyş, Ma'un, Kevser, Kafirun, Nasr ve Leheb* sûrelerinin oluşturduğu yedi sûrede İslam düşmanlarının helak edileceği, güç kuvvet sahibi bu düşmanlara karşı müminlere Allah'ın yardımı ve fethin müyesser olacağı anlatılmaktadır. İhlas sûresi, Kur'ân'ın hatimesi gibidir. Bu sûrede sırf tevhid anlatılmaktadır. Felak ve Nas sûreleri, Allah'a sığınma hakkındadır. [1218]

"Amme Cüz'ü"nde yer alan sûrelerin hemen hemen hepsinde, üzerinde durulan noktalar, özellikle kulakları sağır edip, sarhoş eden ve bütün şiddetiyle ortaya konulan kıyamet sahneleridir. Bunlar bazen sakındırmak, bazen korkutmak ve bazen de helak ve azab ile tehdit sûretiyle açıklanmaktadır. Zaman zaman da geçmiş kavimlerden yalanlayanların başlarına gelen felaketleri bildirmek sûretiyle deliller takviye edilmektedir. Tek tek bütün sûreleri ele almaya gerek görmüyoruz. Ancak bazı misaller vermek mümkündür. Mesela Abese sûresinde, baş tarafta Hz. Peygamber'in daveti sırasında cereyan eden belli bir hadiseye işaret edildikten sonra; diğer âyetlerin hepsi insanın, bitkilerin yaratılışından bahsedip kıyametin dehşetine dikkatleri çekmektedir.

[1217] Alak, 96/18-19

[1218] Ferahi, *a.g.e.*, s. 109

Tekvir sûresi o günde kainatta cereyan edecek olan korkunç değişiklikleri tasvir etmektedir. İnfitar sûresi de yine kainattaki değişme sahnelerine işaret etmektedir. İnşikak sûresi de kainattaki inkılabı azab ve ikram sahnelerini, Buruç sûresi ; yine o günde cereyan edecek hadiselere süratli bir şekilde temas ettikden sonra kafirlerin, dünyada bir bölük mümine ateşle azab ettikleri ve karşılığında da ahirette o kafirlere daha şiddetli bir ateşle azab edileceğinden bahsetmektedir. Tarık sûresi kainatta cereyan eden hadiselerden A'la sûresi ahiret, hesap ve ceza'dan; Ğaşiye sûresinde nimet ve azab sahnelerinden bol bol bahsedilmektedir. Yaklaşık bütün sûreler bu şekildedir. Sadece İhlas, Kafirun, Maun, Asr, Kadir ve Nasr sûreleri bunlardan ayrılır. Belki Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) durumunu anlatan Duha, İnşirah, Kevser, Felak ve Nas sûrelerini de bunlardan ayrı tutabiliriz. Ancak yine de Amme Cüz'ü'nde bu saydığımız sûreler azınlıktadır. Bu cüz'ün hepsini bir bütün olarak değerlendirmek mümkündür.[1219]

[1219] Kutub, *Fi Zilal*, VI, 3801

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim Fatiha sûresinden başlayıp, son sûre olan Nas sûresine kadar bir bütündür. Bu bütünlük 114 sûreden meydana gelen Mushaf-ı Şerif için geçerli olduğu gibi, o'nu meydana getiren sûreler için de söz konusudur. Her bir sûre baştan sona büyük bir nizam ve ahenk içindedir.

Bu çalışmada özellikle yeni ve farklı tesbitlerden bazılarını özetlemek gerekirse şunları söylememiz mümkündür: Öncelikle sûrelerin başlangıçları konusunun üzerinde fazla durulmuştur. Çünkü Mukatta'a harfleri ile başlayan 29 sûre bir bütünlük göstermektedir. Buna göre, bu harflerden sonra istisnasız her sûrede "Kitab" konusu ele alınmak sûretiyle vahiy ve inzal'den bahsedilmektedir. Bu sûrelerin başındaki Mukatta'a harfleri üzerinde, müfessirler yorum getirmediklerinden fazla durulmamıştır. Ancak bu harflerden sonra Kur'ân'ın ele alınması konusu külli bir kaide oluşturduğundan bu yön üzerinde fazla durulmuştur. Sûre başlarındaki bu kaide sadece başlangıç bölümü ile sınırlı kalmamış bütün bir sûreye nüfuz etmiştir. Bu durumun kolay görülebilmesi için âyet metinleri uzun tutulmuştur. Ayrıca bu sûrelerin, Kur'ân'ın tehaddi ifade eden âyetlerinin geçtiği sûreler olması nedeniyle de dikkat çekici bir başka özelliğe sahip oldukları görülür.

Kur'ân-ı Kerim'i meydana getiren sûrelerin sonları iki biçimde bitmektedir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, sûre sonları çoğunlukla Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının anlatımı ile son bulmaktadır. İkinci olarak sûre sonları eğer "el-Esmaü'l-Hüsna" ile son bulmamışsa, ya tebşir

ve müjde ihtiva eden âyetlerle bitmiş, ya da korkutma, inzar ve inanmayanların kötü hallerinin anlatımı ile nihayete ermiştir.

Bu çalışmada müfessir Bika'i'nin üzerinde önemle durduğu bir tesbitten hareket ettiğimizi söylemeliyiz: "*Her sûrenin bir tek hedefi vardır. Her sûrenin baş tarafi ile son tarafi bu hedefe yönelir.*" Bu metodolojik yaklaşım çalışmamızın belkide temel eksenini oluşturmuştur diyebiliriz.

Özellikle (4. bölümde) *sûrelerin baş tarafi ile sonu arasındaki münasebet konusunda* uygulamalı olarak gerçekleştirilen bu metoda göre şu sıra takib edilmiştir; Önce sûrenin mekki ya da medeni oluşuna bakılmıştır. Ardından sûreleri hedef ve maksatları itibariyle tasnife tabi tutulmuş, hedef tesbitininin akabinde, sûreyi bir bütün olarak değerlendirerek başı ve sonu arasındaki münasebet yönleri tesis edilmeye çalışılmıştır.

Öte yandan sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki münasebet konusu çok açık bir biçimde sûrelerin mekki yada medeni olma özellikleri ile ilgilidir. Yine ayrıca Kur'ân'ın üslub özelliği yönüyle de ayrı bir tasnif yaparak sûrelerin üslub özelliklerine göre nasıl başlayıp nasıl bittiği konusuna temas ettik.

Bütün bunların yanısıra ifade etmeliyiz ki çalışmamız, bu konudaki söylenmesi gereken her şeyi söylemiş değildir. Özellikle çalışmanın sonlarına yaklaştığımızda gördük ki, konu ilerledikçe genişleyip derinleşmektedir. Konunun eksik ve ilave edilecek daha başka yönleri olmuştur. Olması da tabiidir. Çünkü ele aldığımız mesele Kur'ân-ı Kerim'in kendisidir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜ'L-MÜTTALİB, Rıfat Fevzi, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye li's-Sûreti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1986

AHMET CEVDET PAŞA, *Muhtasar Kur'ân Tarihi*, (Terc. A. Osman Yüksel), İstanbul, 1985

AKK, eş-Şeyh Halid Abdur-Rahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavaiduhu*, Beyrut, 1406/1986,

AKİLETÜ'L-MEKKİ, Muhammed b. Ahmed, *ez-Ziyade ve'l-İhsan fi Ulumi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdülhamit Birışık - M. Ü. SBE. Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1411/1990

ALBAYRAK, Halis; *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul, (Şule Yayınları), 1993, 2. bs.

—–, *Kur'ân'ı Anlamak, Kur'ân'ın Ne Olduğunu Anlamak*, Fecr I. Kur'ân Sempozyumu, (Ankara, 3-5 Şubat) 1995, s. 165-176

ALİYYU'L-KARİ', *Şerhu Fıkhu'l-Ekber*, Beyrut, 1404/1984

ALUSİ, Ebu'l-Fadl Şihabüddin Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l Azim ve's-Sebı'l-Mesani*, Beyrut, 1408/1987

APAYDIN, Mehmet, *Resulullah'ın Günlüğü, Medine Dönemi Yeni Kronolojisi*, İstanbul, 1995 (İnsan yayınları)

ARKUN, Muhammed, *Kur'ân Okumaları*, (Çev. A. Zeki Ünal) İstanbul, 1995, (İnsan yayınları)

ASIM EFENDİ, *Kamusu Okyanus Tercümesi*, İstanbul, 1304

ATEŞ, Süleyman; *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988

ATİK, Kemal; *Âyet ve Sûrelerin Tevkıfiliği Meselesi*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 6, 1989

AYDEMİR, Abdullah, *Ebu's-Suud ve Tefsirindeki Metodu*, DİB Yayınları, Ankara, Thsz.

BAĞAVİ, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud, *Mealimü't-Tenzil*, Tahran, ths.

BAKILLANİ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Mahmud b. Cafer, *İ'cazü'l-Kur'ân*, Mısır, 1315

—, *el-İntisar li'l-Kur'ân*, (Edited by: Fuat Sezgin), Frankfurt, 1986, Institute for the History of Arabic-Islamic Science.

BAKURİ, Ahmet Hasan, *el-Kur'ân Me'debatullahi li'l-Alemin*,(Merkezü'l-Ehram) Kahire, 1986

BALJON, J.M.S., *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, (Çev. Şaban Ali Düzgün), Ankara, 1994

BALTAŞI, M. Ali, *İlk Mesajlar - Fatiha, Alak, Kalem, Müzzemmil-*, (Peyam Yayınları) Ankara, ths

BAYRAM, Yusuf; *Kur'ân ve İnsicam*; Yeni Ümit Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 30

BAZERGAN, Mehdi, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, (Terc. Yasin Demirkıran) Ankara, 1998

BECELİ, Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyub b. Dureys, *Fedailü'l-Kur'ân ve ma Ünzile mine'l-Kur'ân bi Mekke ve ma Ünzile bi'l-Medine*, (Thk. Gazve Büdeyr), Dımeşk, 1408/1988

BENNANİ, Mustafa b. Muhammed**,** *et-Tecrid ala Muhtasari'l-Meani*, Bulak, 1297/1880

BEYDAVİ, Nasurüddin Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Es'raru't-Te'vil*, Beyrut, (Daru'l-Kütübü'l-İlmiye), 1408/1988,

BEYHAKİ, Ebû Bekr b. Ahmet b. Hüseyn, *Delailü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvali Sahibi'ş-Şeria*, (Thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire, 1389/1969

BEDEVİ, Ahmet; *Min Belağati'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, Ths.

BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, *Sözler*, İstanbul, 1979

—, *İşaratü'l-İ'caz fi Mazanni'l-İcaz*, (Terc. Abdülmecid Nursi), İstanbul, 1986

BERKE, Abdülğani Muhammed Said; *Üslubu'd-Daveti'l-Kur'âniyye*, Kahire, 1983

BİKA'İ, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenasübi'l-Ayi ve's-Suver*, Haydarabad, 1398/1978

—, *Masaidü'n-Nazar Li İşraf Ala Makasıdi's-Suver*, Süleymaniye Kütübhanesi, Reisü'l-küttab, Nr. 96,

BİLGİZ, Musa; *Said Havva'nın el-Esas fi't-Tefsiri'nde Münasebetin İşlenişi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1989

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1973

BİNT-İ'Ş-ŞATI, Aişe Abdurrahman; *el-İ'cazü'l-Beyani Fi'l-Kur'ân*, (Daru'l-Mearif), Kahire. Ths.

—, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1392/1972

BUHARİ, Muhammed b. İsmail; *Camiu's-Sıhah*, İstanbul, 1992

BUTİ, Muhammed Said Ramazan; *Min Ravai'l-Kur'ân- Teemmülat İlmiyye ve Edebiyye fi Kitabillahi Azze ve Celle*, Dımeşk, 1390/1970

CAHIZ, Amr Ebû Dsman, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Kahire, 1985

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1983

—, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988

CEVAHİRÜ'L-*Beyan Fi Tenasübi''s-Suveri'l-Kur'ân*, (A'lemü'l-Kütüb), Beyrut, 1406/1986

CEYLAN, Yasin, Fahreddin "*er-Razi'nin Mefatihü'l-Gayb Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar*", İslami Araştırmalar Dergisi, Sayı: 3, Ocak 1987, s. 47-55

CEZAİRİ, Tahir b. Muhammed, *et-Tibyan li Ba'dı'l-Mebahisi'l-Müteallikati bi'l-Kur'ân ala Tarikı'l-İtkan*, (Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye), Beyrut, 1412

CÜRCANİ, Abdülkahir b. Abdürrahman, *Delailü'l-İ'caz*, (Tah. Muhammed Rıdvan ed-Daye), Dımeşk, 1407/1987

CÜNDİOĞLU, Dücane, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı Üzerine- Hermenötik Bir Deneyim-* (Bilgi ve Hikmet),7/70, 1994

ÇELİK, Halil; *Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, İstanbul, 1996

ÇETİN, Abdurrahman; *Kur'ân limleri ve Kur'ân-ı. Kerim Tarihi*, İstanbul, 1982

DEMİRCİ; Muhsin; *Kur'ân'ın Müteşabihleri Üzerine*, (Birleşik Yayıncılık), İstanbul, 1996

DERVEZE, İzzet; *Tefsiru'l-Hadis*, (Terc. Heyet), İstanbul, 1997

—, *Kur'ânü'l-Mecid*; (Terc. Vahdettin İnce) İstanbul, 1997

—, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (Çev. Mehmet Yolcu), İstanbul, 1989

DEVELİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik* Lügat, Ankara, 1993

DİHLEVİ, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim, *el-Fevzü'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir*, Beyrut, 1407/1987

—, *Hüccetullahi'l-Baliğa*, (Thk. Seyyid Sabık), Kahire, ths.

DİRİNİ, Abdülaziz b. Ahmet ed-Demiri, *et-Teysir fi Ulumi't-Tefsir*, Mısır, Ths.

DRAZ, Muhammed Abdullah; *en-Nebeü'l-Azim*, Mısır, 1379/1969

—, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (Terc. Suad Yıldırım) Ankara, 1985

—, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, (Terc. Salih Akdemir), Ankara, 1983

DOĞAN, D. Mehmet; *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1988

DUMLU, Ömer; *İbn-i Teymiyye ve Konulu Tefsir*, (Anadolu Yayınları), İzmir, 1999

EBU'L-BEKA, Eyyub b. Musa el-Hüseyni; *el-Külliyat*, (Nşr. Adnan Derviş), Beyrut, 1412/1992

Ebû DAVUD, Süleyman b. Eşas, *Sünen-i Ebi Dâvûd*, İstanbul, 1992

EBU'S-SUUD, Muhammed b. Muhammed el-İmadi; *İrşadu Aklı's-Selim ila Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim*, Beyrut, 1414/1994, (I-IX)

Ebû HAYYAN, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhit*, Kahire, 1403/1983

Ebû ŞEHBE, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li Dirasati'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1412/1992

Ebû ZEHRA, Muhammed; *el-Mu'cizetü'l-Kübra el-Kur'ân*, Beyrut, 1390/1970

Ebû ZEYD, Ahmet; *et-Tenasübü'l-Beyani Fi'l-Kur'ân*, Rabat, 1992

Ebû ZEYD, Nasr Hamid, *Mefhumu'n-Nass-Dirasatün fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire, 1993 (el-Hey'etü'l-Mısriyye)

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1979

ESNEVİ, Cemalüddin Abdurrahman b. Hasan; *Tabakatü'ş-Şafiiyye*, Beyrut, Thsz.

EZHERİ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed; *Tehzibü'l-Lüğa*, Mısır, 1964

FAZLURRAHMAN; *Ana Konularıyla Kur'ân*, (Terc. Alparslan Açıkgenç), Ankara, 1993

—, *Kur'ân'ı Yorumlama*, (Terc. Osman Taştan), İAD., Sayı: 5, Ekim, 1987

FERAHİ, Abdülhamit; *Nizamü'l-Kur'ân Te'vilü'l-Furkan*, Azamgah, Ths.

—, *Delailü'ln-Nizam, Azamgah*, 1411/1991

FİRUZABADİ, Muhammed b. Yakub; *Basairu Zevi't-Temyiz fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, Kahire, 1964

GAZZALİ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed; *Kavaidu'l-Akaid*, (Tahk. Musa Muhammed Ali), Beyrut, 1405/1985

—, *Nahve Tefsiru Mevduiyyu Li Suveri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1995

—, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*; (Terc. Emrullah İşler), Şule Yayınları, İstanbul, 1998

GÜNGÖR, Mevlüt; *Tefsirde Konulu Tefsir Metodu*, İAD., c. II, Sayı, 7, Mayıs 1988, s. 49-55

HAFNAVİ, Muhammed İbrahim, *Dirasat fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, ths. (Daru'l-Hadis)

HALİL Cerr; *Larus el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadis*, Beyrut, 1972

HAMİDULLAH, Muhammed; *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, (Terc. Prof. Salih Tuğ), İstanbul, 1993,

HASAN Tabl; *Üslubu'l-İltifat*, Thsz.

HİCAZİ, Muhammed Mahmud; *et-Tefsirü'l-Vadıh*, Kahire, 1400/1980, (I-XXX)

—–, *el-Vahdetü'l-Mevduiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1970

HÜRREMŞAHİ, Bahaüddin; *Kur'ân Bilimi*, (Terc. Hasan Almas) İstanbul, 1998

J. J. JONSEN, *Kur'ân'a Bilimsel, Filolojik ve Pratik Yaklaşımlar*, (Terc. Halil Rahman AÇAR), Ankara, 1993

JEFFERY, Arthur, *Mukaddemetan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire, 1972, (Mektebetü'l-Hanci)

IZUTSU; Toshihiko; *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Terc. Selahaddin Ayaz), İstanbul, 1984

—–, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Terc. Süleyman Ateş), Ankara, 1975

İBN ABDİ'L-BERR, Yusuf b. Abdi'l-Berri en-Nemriyyi, *ed-Dürer fi İhtisari'-Megazi ve's-Siyer*, (Thk. Şevki Dayf), Kahire, 1983

İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Endülisi; *el-Muharrirü'l-Veciz Fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, (Tahk. Abdüüsselam Abdüşşafi Muhammed), Beyrut, 1413/1993

İBN DÜREYD, Ebû Bekr Muhammed İbnu'l-Hasen; *Cemheretü'l-Lüğa*, Bağdat, 1345

İBN EBİ'L-ISBİ", el-Mısri; *Bediü'l-Kur'ân*, (Tah. Muhammed Şeref), Kahire, 1392/1972,

—–, *Tahriru't-Tahbir*, Süleymaniye Kütübhanesi, Esat Efendi, Nr. 2961/I

—–, *el-Burhan fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Kütübhanesi , Kılıç Ali Paşa, Nr. 41

İBN HİŞAM, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Taha Abdurrauf Sa'd), Beyrut, 1975

İBN İYAS, Muhammed b. Ahmet el-Hanefi; *Bedai'u'z-Zuhur Fi Vakai'i'd-Duhur*, Kahire, 1312/1894, IV, 63

İBN İMAD, Ebu'l-Felah Abdülhay; *Şeceratü'z-Zeheb fi Ahbar Men Zeheb;* Kahire, 1350, VIII, 51

İBN KAYYIM el-CEVZİ, *Bedai'ut'-Tefsir*, Riyad, 1414/1993

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail; *Tefsiru Kur'âni'l-Azim*, (Daru'l-Kalem) Beyrut,, 1406/1986

İBN KEMAL, Kemalpaşazade Şemseddin Ahmed b. Süleyman; *Fi Tahkıki'l-Mu'cize*, Düğümlü Baba Süleymaniye Ktbh.Nr. 358

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed; *Lisanü'l-Arap*, Beyrut, 1410/1990

İBN NEDİM, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut, 1398/1978

İBN ZÜBEYR, Ebû Cafer Ahmet b. İbrahim el-Garnati; *el-Burhan Fi Tertibi Suveri'l-Kur'ân*, (Tahk. Muhammed Şabani), 1410/1990

İZMİRLİ, İsmail Hakkı; *Tarih-i Kur'ân*, İstanbul, 1956

İZZEDDİN B. ABDÜSSELAM; *el-İşare ile'l-İ'caz fi ba'dı Envai'l-Mecaz*, İstanbul, 1313/1895

KANNUCİ, Ebu't-Tayyib Sıddık b. Hasan b. Ali el-Hüseyni, *Fethu'l-Bari fi Makasıdı'l-Kur'ân*, Beyrut, 1412 / 1992

KARA , Necati**;** *Bika'i ve Tefsirindeki Metodu*, YYÜİF Yayınları, Van, 1995

KARAÇAM, İsmail; *Sonsuz Mucize* Kur'ân, (Çağ Yayınları), İstanbul, 1990

——, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*, İstanbul, 1974

KAR'AVİ, Süleyman b. Salih - Muhammed Ali Hasan, *el-Beyan fi Ulumi'l-Kur'ân maa Medhali fi Usuli't-Tefsiri ve Mesadirih*, (Mektebetü'z-Zilal) Ths.

KASIM, Muhammed Ahmed Yusuf, *el-İ'cazü'l-Beyani fi Tertibi' Ayati'l-Kur'âni'l-Kerim ve Suverihi*, Kahire, 1399/1979

KASIMİ, Muhammed Cemalüddin, *Mehasinu't-Te'vil*, (Tahk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut, 1398/1978

KAŞANİ, el-Feyz, *Tefsirü's-Safi*, (Tahk. Hüseyin el-A'lemi), Beyrut, 1399/1979

KAZVİNİ, Hatib; *Telhisü'l-Miftah*, İstanbul, Ths.

KEHHALE, Ömer Rıza; *Mu'cemü'l-Müellifin Teracumu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*; Beyrut, Ths. V, 28

KILIÇ, Sadık; *İslamda Sembolik Dil*, İstanbul, 1995

KIRCA, Celal; *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler*, İstanbul, 1986

KİLECİ, Mufhammed; *Risale-i Nur'da Kur'ân Mucizesi*, (İz Yayıncılık), İstanbul, 1998

KİRMANİ, Mahmut b. Hamza b. Nasr; *el-Burhan Fi Tevcihi Müteşabihi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1406/1986

KURTUBİ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari; *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'ân*, Beyrut, 1405/1985

KUTUB, Muhammed; *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım*, (Terc. Bekir Karlığa), İstanbul, 1990

——, *Dirasatün Kur'âniyye*, Kahire, 1991 (Daru'ş-Şuruk)

KUTUB, Seyyid; *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Beyrut, (Daru'ş-Şuruk), 1405/1985

——, *et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'ân*, Kahire, 1412/1992

——, *Kur'ân'da Edebi Tasvir* (Terc. Süleyman Ateş), İstanbul, 1996

MALİK B. NEBİ; *Kur'ân-ı Kerim Mucizesi*, (Terc. Ergün Göze), Ankara, 1991

MANSUR, Muhammed Mansur, *Kutufun min Riyadi'l-Kur'ân*, Kahire, 1984 (Matbaatü'l-Emane)

MAVERDİ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed; *en-Nüket ve'l-Uyun*, Beyrut, 1412/1992

—, *Alamu'n-Nübüvve*, Beyrut, 1412/1992

MENNAU'L-KATTAN; *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1411/1990

MERAĞİ, Ahmet Mustafa, *Tefsirü'l-Meragi*, Kahire, 1394/1974

MEVDUDİ, Ebu'l-A'la; *Tefhimu'l-Kur'ân*, (Terc. Heyet), İstanbul, 1996

—, *Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım*, (Çev. Bekir Karlığa), İstanbul, 1991, İşaret Yayınları

MOLLAİBRAHİMOĞLU, Süleyman; *Celaleddin Suyuti ve Merasidü'l-Metali isimli Eseri*, Dernekpazarı Köyleri Kültür ve Dayanışma Vakfı, Thsz.

MUHASİBİ, Haris b. Esed, *el-Aklu ve Fehmü'l-Kur'ân*, (Thk. Hüseyin el-Kuveytli), 1402/1982

MUHAYSİN, Muhammed Salim, *fi Rihabi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1980, (Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye)

MUHSİN, Abdülhamit; *er-Razi Müfessiren*, Bağdat, 1394/1974

MÜSLİM, Mustafa; *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, (Terc. Salih Özer), Ankara, 1993

MÜSLİM B. HACCAC, *Sahih-u'l-Müslim*, İstanbul, 1992

NAGEL, Tilman, *Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur'ân*, (Çev. Ali Dere) İslami Arnaştırmalar Dergisi, c. IX, S:1, 1996, s. 54-61

NAHCEVANİ, Nimetullah; *el-Fevatihu'l-İlahiye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiye*, İstanbul, 1325/1907

NESEFİ, Ebu'l-Berekat Mahmud; *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, (Mecmau't-Tefasir ile birlikte), İstanbul, 1404/1984

NİSABURİ, Nizamuddin b. Muhammed b. Hüseyin, *Garaibu'l-Kur'ân ve Regaibu'l-Furkan*, Kahire, 1385/1960

POLAT, Selahattin, *Esbab-ı Nüzul Üzerine*, Fecr I. Kur'ân Sempozyumu, (Ankara, 3-5 Şubat) 1995, s. 110-117

RAFİ'İ, Mustafa Sadık; *İ'cazü'l-Kur'ân ve Belağatü'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1973

RAMAZAN, Muhyiddin; *Vücuhun Mine'l-İ'cazi'l-Musikiyyi fi'l-Kur'ân*, Ürdün, 1402/1982

RAZİ, Fahreddin; *Mefatihü'l-Ğayb*, Tahran, thsz.

RIZA, Reşid; Muhammed; *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Beyrut, Thsz.

RUMİ, Fahd b. Abdirrahman b. Süleyman, *Dirasat fi Ulumi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Riyad, 1413 (Mektebetü't-Tevbe)

RUMMANİ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa; *Kitabu'n-Nüket fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Mısır, Thsz.

SABUNİ, Muhammed Ali; *Safvetü't-Tefasir*, Beyrut, 1402/1981

—, *İ'cazü'l-Beyani Fi Suveri'l-Kur'ân*, 1979

SAĞİR, Ali Muhammed Hüseyin, *el-Mebadiu'l-Amme li-Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut, 1983

SAİD HAVVA; *el-Esas Fi't-Tefsir*, Kahire, 1412/1991(I-XI)

SAİDİ, Abdurrahman b. Nasr; *el-Kavaidu'l-Hısan li Tefsiri'l-Kur'ân*, Riyad, 1980

SAİDİ, Abdülmüteal; *en-Nazmü'l-Fenniyyu Fi'l-Kur'ân*, Kahire, 1992

—, *En Edebi Mesaj Kur'ân*, (Terc. Hüseyin Elmalı), İzmir, 1997

—, *Teşabuhu Makasıdi'l-Kur'ân*, Mecelletü'l-Ezher, c.XX, 1368/1948, s. 66-69

SAMİ, Şemseddin; *Kamus-i't-Türki*, İstanbul, 1317

SEHAVİ, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman; ez-*Zev'ul-Lami Li Ehli'l-Karni't-Tası';* Kahire, 1353,

SERİNSU, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzulün Rolü*, İstanbul, 1994 (Şule Yayınları)

SEYYİD, Ahmet Halil, *Dirasat fi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1969

SOFUOĞLU, Mehmed; *Tefsire Giriş*, İstanbul, 1981

SUBHİ SALİH; *el-Mebahis Fi Ulumi'l-Kur'ân*, İstanbul, Ths.,

SUYUTİ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr; *Marasıdü'l-Metali fi Tenasübi'l-Mekatı' ve'l-Metali'*, Süleymaniye kütübhanesi,(yazma), Fatih bölümü, No. 648/2

—, *Mu'teraku'l-Akran Fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Mısır, 1973

—, *el- İtkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1398/1978

—, *ed-Dürrü'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur*, Beyrut, 1411 / 1990

—, *Tenasiku'd-Dürer fi Tenasübi's-Suver*, (Thk. Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut, 1406/1986

—, *Hüsnü'l-Muhadara Fi Ahbari Mısr ve'l-Kahire*, Mısır, Ths. I, 156

—, *Buğyetü'l-Vuat Fi Tabakati'l-Lüğaviyyine ve'n-Nuhat, Mısır, h. 1326*, I, 208

—, *Lübabu'n-Nukul fi Esbabi'n-Nüzul*, (Thk. eş-Şeyh Hasan Temim) Beyrut, 14101990

ŞATIBİ, Ebu'l-İshak İbrahim b. Musa; *el-Muvafakat fi Usuli'ş-Şeria*, Beyrut, 1411/1991

ŞEHHATE, Abdullah Mahmud; *Ehdafu Külli Suver ve Makasıdüha fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1986

—–, *Menhecü'l-İmam Muhammed Abduh fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, 1984

ŞEK'A, Mustafa, *Celaleddin Suyuti Siretühu'l-İlmiyye ve Mebahisü'l-Lügaviyye, Mısır, 1401/1981*

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamusu'l-A'lam*, İstanbul, 1306; IV, 2801

ŞEVKANİ, Muhammed b. Ali b. Muhammed; *Fethü'l-Kadir el-Camiu Beyne Fenni'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti Min İlmi't-Tefsir*, Kahire, 1964

ŞİMŞEK, M. Sait; *Tefsir Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1992, Sayı: 88

ŞİRBİNİ, Hatib Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *es-Siracü'l-Münir*, Beyrut, (Darü'l-Marife), Ths.

TABATABAİ, Mahmud Hüseyin; *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1973

TABBARA, Afif Abdülfettah; *Ruhu'd-Dini'l-İslami*, Beyrut, 1980

TABERİ, Ebû Cafer, Muhammed b. Cerir; *el-Camiü'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, Mısır, 1373/1954

TABRESİ, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan, *Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1406/1986

TAFTAZANİ, Sadeddin; *Muhtasaru'l-Meani*; İstanbul, (Kırımlı Abdullah Efendi matbaası) 1304

TAHANEVİ, Muhammed Ali b. Ali; *el-Keşşafu Istalahati'l-Fünun*, Kalkuta, 1279/1862

TANTAVİ, Cevheri, *el-Cevahir fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, Ths.

TEFSİRÜ'L-VASİT, (Heyet), Kahire, 1983

TURAN, Abdülbaki; *Nimetullah en-Nehcüvani ve el-Fevatihü'l-İlahiyye ve'l-Mefatihü'l-Gaybiyye İsimli Tefsiri*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1985, Sayı, 1 s. 66

TURGUT, Ali; *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul, 1991

UMER, İbrahim Ali, *el-Kur'ânü'l-Kerim Tarihuhu ve Adabuhu*, Kuveyt, 1404/1984 (Mektebetü'l-Felah)

ÜNVER, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü*, (Sidre Yayınları), Ankara, 1996

VAHİDİ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmet, *Esbabu Nüzuli'l-Kur'ân*, (Tah. Kemal Besyuni Zeğlul), Beyrut, 1411/1991

VAHİDİ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en- Nisaburi, *el-Vasıt fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, Beyrut, 1415/1994

WATT, W. Montogomery; *Kur'ân'a Giriş*, (Terc. süleyman Kalkan), Ankara, 1998

YASİN, Halil; *Edvaun Ala Müteşabihi'l-Kur'ân*, (Mektebetü'l-Hilal), 1980

YAZICI, İshak, *Nüzul Sebeplerini Bilmenin Kur'ân Tefsirindeki Önemi*, O.M. Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi, S:2, 1987, s. 117-128

YEĞİN, Abdullah; *Yeni Lügat*, İstanbul, 1992

YILDIZ, Sakıp; *Molla Gürani ve Tefsirindeki Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi),Erzurum, 1977

YILDIRIM Suat; *Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, 1989

—, *Fatiha ve Enam Sûrelerinin Tefsiri*, İzmir, 1993

YILMAZ, M. Faik; *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995

ZEBİDİ, Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtaza; *Tacü'l-Arus*, Mısır, 1306/1888

ZEHEBİ, Muhammed Hüseyin; *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Kahire, 1381/1961

—, *el-Vahyu ve'l-Kur'ânü'l-Kerim*, Kahire, 1986 (Meketebetü'l-Vehbe)

ZEMAHŞERİ, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer; *el-Keşşaf an Hakaıkı't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil, Beyrut*, ths.

ZENCANİ, Ebû Abdillah, *Tarihu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1388/1969

ZERKANİ, Muhammed Abdülazim; *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1409/1988

ZERKEŞİ, Bedreddin; *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1391/1971

ZEYVELİ, Hikmet, *Türkiye'de Kur'ân'a Yakaşımlar*, Fecr I. Kur'ân Sempozyumu, (Ankara, 3-5 Şubat), 1995, s. 73-76

ZÜHAYLİ, Vehbe; *et-Tefsirü'l-Münir fi'l-Akideti ve'ş-Şeriati ve'l-Menheci*, Beyrut, (Darü'l-Fikr), 1411/1991